

ULUSLARARASI
GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE
TOKAT'TA İLMİ VE KÜLTÜREL HAYAT
SEMPOZYUMU

18-20 Ekim 2018

BİLDİRİLER

Cilt 2

TOKAT - 2018

ULUSLARARASI
GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE
TOKAT'TA İLMİ VE KÜLTÜREL HAYAT
SEMPOZYUMU
18-20 Ekim 2018
BİLDİRİLER

Cilt 2

Editörler

Prof. Dr. Hanifi VURAL

Doç. Dr. Ahmet İNANIR

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman PAK

Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz ÖKSÜZ

Takım No: 978-975-7328-74-2 (Tk)

ISBN: 978-975-7328-76-6 (2.c)

Web Sayfası: <http://tokatsempozyum2018.gop.edu.tr>

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayınları

TOKAT - 2018

SEMPOZYUM KURULLARI

ONUR KURULU

Dr. Ömer TORAMAN (Vali)
Av. Eyüp EROĞLU (Belediye Başkanı)
Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN (TOGÜ Rektörü)

DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Hanifi VURAL (Bşk.)
Doç. Dr. Ahmet İNANIR
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman PAK

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Alim YILDIZ
Prof. Dr. Coşkun ÇAKIR
Prof. Dr. Erhan AFYONCU
Prof. Dr. Halil İbrahim ZEYBEK
Prof. Dr. Hüsrev SUBAŞI
Prof. Dr. Mahmut AK
Prof. Dr. Mahmut KAYA
Prof. Dr. Mahmut ÖZER
Prof. Dr. M. Akif AYDIN

Prof. Dr. M. Sinan KAÇALIN

Prof. Dr. Recep TOPARLI

Prof. Dr. Refik TURAN

Prof. Dr. Salih KARACABEY

Prof. Dr. S. Mehmet ŞEN

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN

Prof. Dr. Ahmad ALHOSAIN

Prof. Dr. Ahmad Mohamad WAIS

Prof. Dr. Ali AÇIKEL

Prof. Dr. Eren YÜRÜDÜR

Prof. Dr. Kadir ÖZKÖSE

Prof. Dr. Muslih Abdel Fattah NAJJAR

Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK

Prof. Dr. Nail YILDIRIM

Prof. Dr. Şevket TOPAL

Prof. Dr. Ünal KILIÇ

Doç. Dr. Ahmad Tuama HALABI

Doç. Dr. Alpay Doğan YILDIZ

Doç. Dr. Fatih YILMAZ

Doç. Dr. Mehmet DEMİRTAŐ

Doç. Dr. Muammer BAYRAKTUTAR

Doç. Dr. Samagan MIRZAIBRAIMOV

Doç. Dr. Tahsin İLHAN

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet AYAS
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet OKUDAN
Dr. Öğr. Üyesi Murat HANILÇE
Dr. Öğr. Üyesi Necati ÇAVDAR
Dr. Öğr. Üyesi Samettin BAŞOL
Dr. Esad LAYEK

YÜRÜTME KURULU

Prof. Dr. Hanifi VURAL (Rektör Yard.)
Abdullah TAŞTAN (İl Milli Eğitim Müdür V.)
Mustafa BANDIRMALI (Belediye Başkan Yard.)

SEMPOZYUM SEKRETERYASI

Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz ÖKSÜZ
Arş. Gör. Halit KALLI
Arş. Gör. Sefer KORKMAZ
Arş. Gör. Sümeyra ÇİMEN OMAÇ

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	vi
EDEBÎ HAYATA DAİR BİLDİRİLER	1
Geçmişten Günümüze Tokat Aşıkları ve Şairleri.....	2
<i>Leyla KERİMOVA</i>	
Mehmed Emin Tokadî'nin Vefatına Düşürülen Tarihler Üzerine Bir Değerlendirme .	16
<i>Yılmaz ÖKSÜZ</i>	
Tokatlı Nurî'nin Bilinmeyen Bir Divân Örneği	26
<i>Metin HAKVERDİOĞLU</i>	
Zileli Bir Divân Şairi: Molla Ali Tâlibî.....	39
<i>Metin HAKVERDİOĞLU</i>	
Tokatlı Bir Melamî Hâl Ehli: Kul Himmet	52
<i>Gamze Akbaş ASLANOĞLU</i>	
Özbek ve Tokat Halk Edebiyatı Üzerine Bir Mukayese.....	62
<i>Abdalmurad TILAVOV</i>	
Büyük Şehirlerden Doğduğu Topraklara, Tokat'a Özlemin Adı: Cahit Külebi	75
<i>Emel HİSARCIKLILAR</i>	
Tokatlı Bir Cumhuriyet Şairi: Cahit Külebi'nin Şiirinde Otobiyografik İzler	87
<i>Emine Bilgehan TÜRK</i>	
SANAT VE MİMARİYE DAİR BİLDİRİLER	101
Tokat Merkez Camilerinde Revak Uygulaması.....	102
<i>Neslihan KORKMAZ</i>	

Tokatlı Hasan Erdem Koleksiyonunda Bulunan Dinî Konulu Üç Yazma Eserin Tezyinat Bakımından Değerlendirilmesi	130
<i>Sevda EMLAK</i>	
İç Anadolu Konutlarında Mimari Üzerine Bir İnceleme: Zile Örneği.....	149
<i>Uğur DEMİRBAĞ</i>	
Tokat İli ve İlçelerinde Bulunan Kalelerin Konumsal Önemlerinin ve Mevcut Durumlarının Koruma İlkeleri Bağlamında İncelenmesi.....	167
<i>Birsen YÜCESES</i>	
Tokat Kale Eteği Yerleşim Dokusu ve Dönüşüm Önerisi	185
<i>Ahmet YILMAZ</i>	
Tokat Yüksek Kahve Koruma Projesi	201
<i>Seda Kavukcuoğlu YÜZER - K. Kutgün EYÜPGİLLER</i>	
TOKAT KÜLTÜRÜ VE FOLKLORUNA DAİR BİLDİRİLER	220
Kent Dışı Sosyal Hayatın Kültürel Mekânlarından Tokat Köy Odaları	221
<i>Mustafa SARGIN - M. Naci ÖNAL</i>	
Tokat İli Reşadiye İlçesi Geleneksel Kadın Giysilerinin İncelenmesi ve Belgelenmesi	233
<i>Şengül EROL</i>	
Kültürel Sembol ve Süreklilik: Tokat Yazmaları ve Halk Türkülerinde Ortak Motifler ve Semboller.....	251
<i>F. Gülay MİRZAOĞLU</i>	
Tokat Yazmacılığında Geçmişte Kullanılan Motiflerin Güncel Motiflerle Karşılaştırılması.....	273
<i>Aysen SOYSALDI - Gözde KEMER</i>	
Geleneksel Tokat Yazmacılığında Kullanılan Doğal Boyar Maddeler ve Bu Boyar Maddelerle Yeni Yüzeyler Elde Edilmesi.....	292
<i>H. Sinem ŞANLI - Meltem GÖKSEL</i>	

Tokat'ta Yaşatılan Hediye Mendil Geleneği	308
<i>Günay UYSAL</i>	
Evliyâ Çelebi Seyahatnâme'sinde "Mûsikîşinas Derviş Ömer Gülşenî"	336
<i>Gamze KÖPRÜLÜ</i>	
Halk Eğitim Merkezlerinde Türk Müziği Kurslarına Katılan Kursiyerler Üzerine Bir İnceleme	342
<i>Banu GEBOLOĞLU - C. Korhan IŞILDAK</i>	
Tokat Türkülerinin Söz Varlığı İle İlgili Bir İnceleme	354
<i>İzzet ŞEREF</i>	
Tokat Türkülerinde Tokat Şehri	364
<i>Emine UZUNÖZ</i>	
TOPLUMSAL YAPIYA DAİR BİLDİRİLER.....	387
Bir Yabancınnın Gözünden 1797 Yılında Tokat: John Jackson'ın Seyahatnamesi.....	388
<i>Onur IŞIK</i>	
İki Amerikalı Misyonerin 19. Yüzyılın İlk Yarısında Tokat'a Dair Gözlemleri.....	395
<i>Buğra KAŞ - Y. Selim KAYA</i>	
1842 Sonbaharı'nda Tokat.....	410
-İngiliz Misyoner George Percy Badger'in Gözünden-	410
<i>Murat HANİLÇE</i>	
1911'de Tokat	426
-İngiliz Seyyah William John Childs'ın Gözünden-.....	426
<i>İsmet TÜRKMEN - Yücel BULUT</i>	
Xx. Yüzyılın Başlarında Tokat Yöresinde Misyonerlik Faaliyetleri ve Peder Guillaume De Jerphanion'un Tokat İzlenimleri	446
<i>Şir Muhammed DUALI</i>	

MUHTELİF KONULARA DAİR BİLDİRİLER	465
Tokat'a Dair Bir Sakk Mecmûası Örneğinde XVII. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Fetvaların Yargı Kararlarındaki Yeri	466
<i>Ahmet İNANIR</i>	
“Tercümetü'l-Merhum Osman Paşa El-Gâzî” Adlı Arapça Biyografi Eserinin Tercümesi ve Tanıtımı	493
<i>Ahmet İNANIR - Murat HANİLÇE</i>	
Birinci Dünya Savaşında Gönüllü Mevlevî Alayları ve Tokat Mevlevîlerinin Konumu	514
<i>Hasan AKAR</i>	
II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1911) Mebusan Meclisi'nde Tokat Mebusları ve İcraatları	522
<i>Mustafa ÇOLAK - Hasan DAŞDEMİR</i>	
Demokrat Parti Döneminde Tokat'ta Basın Hayatı.....	544
<i>Mustafa ÇOLAK - Betül KARCI</i>	
Aslen Tokat-Zileli Olan Sivasîler Ailesine Dair Bir Bibliyografya Denemesi.....	561
<i>Fatih ÇINAR</i>	
SEMPOZYUM FOTOĞRAFLARI.....	581

EDEBÎ HAYATA DAİR BİLDİRİLER

Geçmişten Günümüze Tokat Aşıkları ve Şairleri

Leyla KERİMOVA*

Öz: Tokat aşıkları geçmişten günümüze bir tek Anadolu yöresinde değil, Türk dünyasında ayrı bir yere ve özelliğe sahiptir. Eski zamanlardan çağdaş döneme kadar Tokat aşıkları saz ve söz ustası olarak aşıklık geleneğini yaşatmışlar. 16. yüzyıldan itibaren isimleri belli olan Kul Himmet, Şemseddin Sivasi, Aşık Kul Yusuf, Tokatlı Nuri, Tokatlı Gedai, Ceyhuni, Kul Hüseyin, Aşık Kamili, Niksarlı Cesuri, Almuslu Selmani, Zileli Emine, Recai, Hürremi, Vasıf, Kemteri, Mevci, Sabri, Erzurumlu Emrah ve diğerleri Tokat yöresinin ünlü aşıkları sırasındadır. Aşık edebiyatının “Kemteri Kolu”, “Emrah Kolu”, “Talibi Kolu” Tokat yöresinde oluşan kollarıdır ve bu kollara aynı yönde, aynı tarzda yazan, okuyan aşıklar dahil. Aşıklar arasında yaşanan karşılaşmalar, bade içme olgusu, nazire söyleme yeteneği, bulmaca gibi şiirler söylemekle karşı taraftaki aşıktan cevap bekleme yarışmaları ve diğer aşık gelenekleri Tokat ilinde özellikle gelişmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tokat, Aşık, Şair, Gelenek, Edebiyat.

Tokat Ashugs and Poets from Past to Present

Abstract: Tokat's ashugs have a place and feature in the Turkish world, not only in Anatolia but also in the past. From the ancient times to the contemporary era, Tokat's ashugs have traditionally been in love with the rituals and masterpiece. From the 16th century, the following names are known: Kul Khimmet, Shamseddin Sivasi, Ashuk Kul Yusuf, Tokatlı Nuri, Tokatlı Gedai, Ceykhuni, Kul Khuseyin, Ashuk Kamili, Niksarlı Cesuri, Almuslu Selmani, Zileli Emine, Recai, Khurrem, Vasif, Kemteri, Mevci, Sabri, Erzurumlu Emrah and others are among the famous ashugs of Tokat. The "Kemteri Kolu", "Emrah Kolu", "Talibi Kolu" of the literature of the ashugs are the branches formed in the Tokat region and in the same direction as the readers who read and write in the same way. The ashugs competition contests and other ashug traditions have been specially developed in Tokat, while the experiences of ashugs, such as drinking phenomena, ability to sing.

Key Words: Tokat, Ashug, Poet, Tradition, Literature.

---

* Dr., Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Filoloji Fakültesi (cool.kerimova@bk.ru).

Giriş

Tokat Türkiye Cumhuriyeti'nin Karadeniz bölgesinde yer alan ili olmakla beraber tarihi bir mekandır. Tarihen Tokat kültürel hayatın geliştiyi memleket olarak bilinmektedir. Tokat aşıkları, şairleri, yazarları, bilim insanları ile bilinen bir memleketdir. Tokat aşıkları geçmişten günümüze birtek Anadolu yöresinde değil, Türk dünyasında ayrıca yere ve özelliğe sahiptir. Eski zamanlardan çağdaş döneme kadar Tokat aşıkları saz söz üstadı olarak aşıklık geleneğini yaşatmışlar. 16. yüzyıldan itibaren isimleri belli olan Kul Himmet, Şeyh Şemseddin Sivasi, Aşık Kul Yusuf, Tokatlı Nuri, Tokatlı Gedai, Ceyhuni, Kul Hüseyin, Aşık Kamili, Niksarlı Cesuri, Almuslu Selmani, Zileli Emine, Recai, Hürremi, Vasıf, Kemteri, Mevci, Sabri, Erzurumlu Emrah ve diğerleri Tokat yöresinin ünlü aşıkları sırasındadır. Tokat ili aşıkların vatanı olmakla beraber, eski aşıklık geleneklerine sahip olan bir memleketdir. Tokat'ın özellikle Zile arazisinin aşıklar, şairler vatanı olması konusunda fikirlere gözatalım:

İlk adının muhterem anlamına gelen Sılay olduğu, daha sonra Zele ve değişmelerle Zile biçimine girdiği belirtilmekte olan Zile Anadolu'nun en eski kentlerinden biri olup sanat dünyasına büyük ozanlar katmıştır. Şeyh Şemseddin Sivâsi adı ile ün yapan 16. yüzyılın tanınmış âlim ve şairi Şemsî, Kâmus-ı Âlem'de adı geçen Muharrem Efendi gibi âlimler bu topraklarda yetişmiştir. Zile ve yöresinde halk şiirimiz yüzyılların içinden usta çırak ilişkisi ile ses vermiş, dilimizin canlılığını koruyup gelişmesinde büyük etken oluş ve bu sanatını günümüze opmadan uzanan bir zincir gibi getirmiştir. Öyle ki bu yörelerde yetişen âşıklar Anadolu'nun pek çok dolaşmış; Çorum, Yozgat, Amasya, Sivas hatta Çankırı yörelerinde çırak âşıklar edinmiş; Seyhunî gibi adları anıtlaşan nice saz ustaları yetiştirmişlerdir. Köklü bir halk şiiri geleneği olan Zile'de yetişmiş halk şiiri ustaları arasında bir çok halk ozanı bulunmaktadır. Günümüzdeki örnekler bizim milletimize özgü bir geleneğin uzantısı olmakla birlikte canlı bir geleneği koruması bakımından dikkat çekicidir. Bu ilçe pekmezi, leblebisi kadar yetiştirdiği halk ozanlar kadarıyla da ünlüdür. Anadolu'nun hiçbir ilçesinde bu kadar çok sayıda âşık yetişmemiştir.¹

Aşıklık geleneği sözlü edebiyatın en büyük ve en zengin bir kolunu oluşturmakla beraber, eski tarihe sahiptir. Türk kültürünün önemli kısmı aşıkla, aşık edebiyatı ile bağlıdır. Aşık edebiyatının kurucuları zaten aşıklar, ozanlardır.

---

¹ Mehmet Yardımcı, "18. Yüzyıldan Günümüze Zileli Aşıklar Zinciri", *VIII. Milli Türkoloji Kongresi* (İstanbul: 14-18 Eylül 1986), 1.

Aşıklar her zaman halkın içerisinde olmuş, iyi ve kötü gününe tanık olmuşlardır. Ve tüm bu yaşantılar onlar için kaynak olmuştur, diyebiliriz. Eskiden bugüne kadar aşıklar halkın sevdiği kişi, güvendiği insan olmuştur. Aşıklar sıradan insanlar değildir. Onlar düşünür, bilimli insan, doğruyu söyleyen şahıs olmuşlar. Çoğu zaman insanların zor gününde onlara yardımcı olan, onlara iyilik yapan, tavsiyelerde bulunan ve halk tarafından sevilen insanlardır. Onlar şiirlerinde de iyilik yapmak, doğru olmak, insanları sevmek, fakirlere yardım etmek, genellikle iyi insan olmak fikirlerini yansıtıyor.

Tokat yöresi birtek aşıkları ile değil, şairleri ve yazarları ile de ünlüdür. Eskiden bu şairlerin isimleri ve eserleri tezkirelerde geçmektedir. Tahmin olarak otuza kadar Tokatlı şairin ismi geçen tezkirelerde bu şairlerin çoğunun Tokat, Niksar ve Zile doğumlu olduğunu görebiliriz. Lutfi, Mehmed Efendi, Meşki, Nasiruddin Nebi, Sabri, Sabuhi, Safi, Sihhati, Talib, Valihi, Muhibba, Zari ve diğerleri orta yüzyıllarda yaşamış Tokat şairleridir. Sonrakı dönemlerde Cahit Külebi, Ahmed Günbay Yıldız, Erhan Afyoncu, Nurhan Atasoy, Bedrettin Güreş, Dursun Elmas ve diğer Tokatlı şairler edebiyata kendi eserleri ile katkı sağlayan kişilerdir. Bu konuda araştırma yapan Reyhan Keleş'in fikirlerine gözatalım:

Meslekleri açısından değerlendirdiğimizde Kemâl Paşazâde, Molla Hüsrev ve Sabri'nin Şeyhülislâmlık makamına yükseldiğini söyleyebiliriz. Bunun dışında müderris olarak Cenâbî ve Lutfî'yi, Dîvân kâtibi olarak Çâker, Kânî ve Meşkî'yi, din âlimi olarak İshâk'ı, öğretmen olarak İhyâ'yı, memur olarak Muhibbâ'yı zikredebiliriz. Ayrıca Tokat'taki mevlevîhânenin varlığı dikkate alınacak olursa Sabûhî, Sâfî ve Tâlib gibi Mevlevî şeyhliği yapmış şairlerle birlikte Halvetiyye'nin Şemsiyye kolunu kuran Şemseddin Sivâsî, yine Halvetî şeyhlerinden Abdülmecid, Nakşî şeyhlerinden Şeyh Emîn ve Bektaşiler'den Sıhhatî'nin varlığı özellikle belirli dönemlerde Tokat'ın tasavvuf sahasında önemli bir yerleşim yeri olduğunu göstermektedir. Yapılan araştırmada Emîn, Muhibbâ, Nasîruddîn Nebî ve Mehmed Efendi'nin şiirlerine ulaşılammıştır. Bunların dışında Çâker, Şeyh Emîn, Emîn, Kânî, Kemâl Paşazâde, Leâlî ve Sabûhî'nin müstakil Divanları vardır. Şeyh Emîn ve Zârî'nin hattat olduğu, Cenâbî'nin Cenâbî Tarihi adlı meşhur eseriyle “umumî tarih yazan ilk Türk tarihçisi” olma hususiyeti kazandığı, Ahmed'in Acâyib-nâme-i Hindistan adlı eseri ile Osmanlı seyyahı addedildiği, Kânî'nin hiciv üstadı olduğu, Tokatlı şairlerin yaşamlarındaki güzel hasletleri ortaya koymak bakımından önemlidir. Ancak şairlerin bu güzel özellikleri yanında yaşamlarında tatsız hadiselerin görüldüğü de vakıadır. Örneğin Molla Lutfî'nin haksız yere katledilmesi, İhyâ'nın geçirdiği cinnet neticesinde intihar etmesi, Melîhî'nin sarhoşluğu

neticesinde Fatih'in gözünden düşmesi, Lutfî'nin âşık olması ile aklını yitirmesi bu vahim olaylardandır.²

Tokat Aşıkları ve Şairleri

Kul Himmet Tokat ilinin en önemli ozanlarından biridir. Kendisi 16. yüzyılda yaşamış, Alevi-Bektaşî mezhebine bağlı biri olmuştur. Yedi ulu ozandan biri olarak bilinmektedir. Bağlı olduğu tarikatdan dolayı bir dönem çileli hayat geçirmiştir. Mezarı Tokat'a bağlı Almus ilçesindedir.

Kul Himmet aynı zamanda Tokat yöresinin önemli isimlerinden sayılır. Farklı konularda şiirler yazsa da, eserlerinde belli bir hüznün duyulmaktadır. Gariplik, hasret, efkar, aşk Kul Himmet şiirlerinde yer verilen konulardır. *Dün Gece Seyrimde Bir Şara Vardım, Altının Kadrini Sarrafı Bilir, Ah Edeyim, Dün Gece Seyrim İçinde, Dünya İle Bir Pazarlık, Gafiz Gezme Şaşkın, Bizi Bu Sevdaya Salan, Çünkü Yandı Aşk Odu, Gönül Kuşu* ve diğer şiirlerinde şairin iç dünyasını, düşüncelerinin yansımalarını görebiliriz. Kul Himmet'in *Çünkü Yandı Aşk Odu* şiirine bakalım:

Çünkü yandı aşk odu kül olmaktır muradım

Düşüp ayak altına yol olmaktır muradım.

İşbu kesretten geçip vahdet iline uçup

La-mekana yol açıp çöl olmaktır muradım

Sa'y ile duruşunca yar ile görüşünce

Ummane erişince göl olmaktır muradım

Bakmam nefsin adına aldanmam akvaline

Gülzar-ı aşk dalına gül olmaktır muradım

Himmeti'ye sorana dost yoluna varana

Hak'tan haber verene kul olmaktır muradım.

Kul Himmet aşk konusunda şiirler yazdı. Şiirlerin esasında yine ilahi aşk önemli oldu. Alevi bir şair olan Kul Himmet eserlerinde tasavvuf ön sıradaydı:

Tasavvufde özendirilmek (sevgi anı) aşka gerçekleşir. Müjde'ye gelmek, "tasavvufta Rabb'in kulu kendine çekmeksidir" Çünkü aşk ile cazb olmadan gerçeğe, tanrıya ulaşmak imkansızdır. Cazib ile köle esaretin dışına çıkıyor,

---

² Reyhan Keleş, "Tezkirelere Göre XV-XIX Yüzyıllarda Yaşamış Tokatlı Şairler", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* (Haziran 2015), Sayı 54: 181.

kendini unutupyor, varoluşunu ortadan kaldırıyor ve böylece mutlak ve gerçek varoluş sahibi Tanrı ile var olduğunu anlıyor. Bu olayın nedeni aşktır.³

Kul Himmet'in *Bize İmdat Ol Hak'tan* şiirinde konu ettiği aşk konusu yine ilahi aşk, Hakk'a kavuşmak anlamındadır:

*Bize imdat ol Hak'tan
Sabreyle gönül, sabreyle
Âlemi yarattı yoktan
Sabreyle gönül sabreyle

Âşıkların işi zârdır
Yüreğinde yanar nârdır
Bir eşref saat vardır
Sabreyle gönül sabreyle

Âşığın eyyâmı gamda
Böyle çalınmış kalemde
Bitmez iş olmaz âlemde
Sabreyle gönül sabreyle

Kul Himmet'im çekem minnet
Ölüm farz mı yoksa sünnet
Murada ereriz elbet
Sabreyle gönül sabreyle.*

Burada şair gönlüne sabrtemeği tavsiye etmekte ve Hakk'a kavuşmağı "murada ermek" gibi nitelendirmekte. Kul Himmet kendisine Pir Sultan Abdal'ı üstad olarak kabul etmiş, şiirlerinde daha çok tarikat konusuna yer ayırmıştır. Kul Himmet tekke ozanı olarak bilinmekle beraber, eserlerinde kardeşlik, barış, arkadaşlık gibi konulara da yer ayırdı.

Tokat ilinin ünlü isimlerinden biri Şeyh Şemsettin Sivasi'dir. XVI. yüzyılda yaşamış ve Halvetiyye tarikatının Şemsiyye kolunun yaratıcısıdır. Türk İslam tarihinde bilinen üç Şems'ten biridir. Kendisi 1519. yılında Tokat'ın Zile ilçesinde dünyaya göz açdı. Kara Şems hazretleri adı ile bilinmektedir. Sultan 3. Mehmed kendisini yüksek değerlendirmiştir. Sultan 3. Mehmed ile Şeyh Şemsettin Sivasi arasında şöyle konuşma bellidir:

---

³ Atilla Özkırmılı, *Alevilik Bektaşılık*. (İstanbul: Cem Yayınevi, 1996), 227.

Padişah: "Buyurun ey gönümün sultani" dedi.

Semseddin Sivâsi: "Vadini yerine getiren, kuluna yardım eden ve kafirleri hezimete ugratan Allah'a hamd olsun. Ey benim padisahim! Eger dinlersenit birkaç kelime nasihat etmek isterim" deyince Padişah: "Ey insanlar hakkı tavsiye eden üstâdim! Buyurun. Hak olan sözü dinlerim" dedi.

Semseddin Sivâsi: "Ey benim padisahim! Yeryüzünde Allahü teâlânin halifesi olanların niyetleri; Allahü teâlânin rizasini kazanmak olup, dayandıkları ve güvendikleri, Allahü teâlâ olması gerekir. Savasta askerlerin çokluguna güvenmeyip, kuvvet ve kudret sahibi Allahü teâlâyâ tevekkül etmek gerekir. Ayeti kerimelerde mealen: "Onlara (düşmanlara) karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın, onunla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah'ın bildiği (düşman) kimseleri korkutursunuz. Allah yolunda ne harcarsanız size eksiksiz ödenir, siz asla haksızlığa uğratılmazsınız". (Enfal, 60) ve "71. Ey iman edenler! Tedbirinizi alın; bölük bölük savasa çıkın, yahut (gerektiğinde) topyekün savasın". (Nisa, 71) emredildiği üzere, savas için gerekli hazırlıklar yapılmalı. Ancak buna güvenmeyip Allahü teâlâyâ tevekkül ve itimad etmelidir. Eger Allahü teâlâyâ güvenmeyip askere ve cephaneye güvenilir ise, hezimet, yenilgi zuhur eder. Kalbden Cenab-i Hakk'a tam tevekkül edip, hâlis kalb ile yönelebilirsen, zafer müyesser ve mukadder olur. Bizden hüznü gideren Allah'a hamd olsun. Ey padisahim! Bilesin ki, deden Fatih Sultan Mehmed Han, İstanbul'un fethine niyetlenince, Aksemseddin'in refâkati ve duası bereketiyle fetih müyesser oldu. Aksemseddin hazretleri: "Ey padisahim! Büyük fethin sükran ifadesi olarak nice cami, mescid, medrese ve hamamlar inşaa etmek gerekir" buyurmuştu. Bunu üzerine Fatih Sultan Mehmed Han da, nice hayır ve hasenât yapmış olduğu mâlumunuzdur. Aynı şekilde, sizin de isminiz Sultan Mehmed, duâciniz hakirin, dahi ismi Semseddin'dir. Bu güzel fethin sükrânesi olarak zatiniz dahi, reâyâ (halk) ve fukarâ üzerinden sikintiyi kaldırıp, İslam askerine ihsanlarda bulunup, her makam dindar, adaletli ve doğru kimseler tâyin etmeniz gerekir" buyurdu. Bu nasihatten can kulagiyla dinleyen padisah III. Mehmed Han, şu cevabı verdi: "Bin can ile kabul ettim ve nasihatinize fazlasıyla riayet edeceğim".⁴

Şeyh Şemsettin Sivasî bilimli bir insan olmakla beraber, Arapça'dan ve Farsçadan çeviriler yaptı. Mansur ve menzum eserler kaleme aldı. Eserlerinin bir kısmına gözatalım: *Divan-i İlahiyat*, *El-Fesayih fi Tercemet-il-Levayih*, *Heşt Behişt*, *Gülşenabad*, *İbret-nüma*, *İrşad-ül-Avvam*, *Kitab-ül-Hiyaz min Sevbi Gamam-ül-Feyyaz*, *Menakib-i İmam-i Azam*, *Menasik-i Hac*, *Miratül-Ahlak ve Müsevvik-ül-Esvak*, *Miratül-*

---

⁴ (<http://www.enfal.de/ecdad16.htm>).

Esvak, Mevlid-i Nebi, Süleyman-name, Terceme-i İlahi-name-i Şeyh Attar, Terceme-i Mantik-üt-Tary-i Şeyh Attar, Terceme-i Pend-name-i Şeyh Attar, Terceme-i Kaside-Bürde manzum eserlerdir. Mensur eserlerine gözatalım: Cila-i Uyünül-Arais-ül-Mühadara, Dairet-ül-Usül, Dürer-ül Akaid, El-Cami-ün-Nüfus, Hüccet-i İlahiyye, Kissa-i Musa ve Hizir, Letayif-ül-Ayat ve Nukus-ül-Beyyinat, Meclis, Menakib-i Çehar-i Yar-i Güzin, Menakib-i Numan, Menazil-ül-Arifin, Nakd-ül-Hatir, Risalet-i Emr-i İlahi, Risalet-üt-Tevil, Şerh-i Gazeliyyat-i Murad Han-i Salis, Şerh-i Kavaid-ül-İrab il İbn-i Hisam, Şerh-i Kelimetü Kumeyl İbn-i Ziyad, Şerh-i Muhtasa-ül-Menar, Umdet-ül-Edib fit-Teallumi vet-Tedib Şeyh Şemsettin Sivasi'nin mensur eserleridir. Büyük tasavvuf şairi Şeyh Şemsettin Sivasi dini konularda şiirler yazdı:

Kapına geldi âsîler şefâat yâ Resûlallâh

Suçunu bildi kâsîler şefâat yâ Resûlallâh

Kapından özge yok kapum tapundan özge yok tapum

Bu dem geldim bilip suçum şefâat yâ Resûlallâh

Garîk-i bahr-i isyânım harîk-i nâr-ı hicrânım

Fakîrim zâr u giryânım şefâat yâ Resûlallâh

Yolum sedd eyledi ağyâr kılıp gurbette işim zâr

Elim tut lutf ile kurtar şefâat yâ Resûlallâh

Ne ilmim var ne a'mâlim perîşân cümle ahvâlim

Dolu vesvâs ile bâlim şefâat yâ Resûlallâh...

Şeyh Şemsettin Sivasi, Tokat arazisinin bir tek şairi olarak değil, aynı zamanda ünlü düşünürü olarak bilinmektedir.

Aşıklar ve özellikle Anadolu aşıkları hakkında fikirlere gözatalım:

Aşıklar bağlı buldukları geleneği ve halk kültürünün bütün değerlerini şiirlerinde anlatarak Türk kültürünün ortak bir yaşam ve değerler bütünü olmasına çağlar boyu hizmet etmiştir. Aşıklar şiirlerinde toplumsal, tarihsel, bireysel olgu ve durumlar karşısında halkın ortak duygu ve düşüncelerini dile getirmeleri bakımından Türk kültürünün korunmasında kültür taşıyıcıları olarak görev yapmaktadır. Aşıklar dışa dönüktür, siyasal ve toplumsal olaylara karşı duyarlıdır. Onlar tanık olduğu, yaşadığı ve duyduğu olumsuz durumları yargılar eleştirir. Aşık şun halk arasında mayalanmış, halkın kültür yapısını, dokusunu şekillendirmekte önemli rol oynamıştır. Toplum bilinciyle aşık şiiri iç içedir. Aşık, toplumun yaşamakta olduğu serüveni sorgulayıp anlamağa çalışarak Türk insanını her boyutuyla kavrayıp aydınlatma çabasıyla Türk

kültürünün belirleyici dinamiklerinden birisi olmuştur. Aşıklar seslendikleri kitlelerin önündedirler. Bu yönleri onları ve öğütlerini daima önemli kılmıştır. Onlar destanlarında devletin birliği beraberliğini işleyerek devletin bekasının önemini anlatırlar, insanlığı sevgi ve kardeşlik, insanlık gibi ortak değerlerde birleştirme çabası verirler. Anadolu'da oluşan, şekillenen ve gelenekselleşerek günümüze kadar gelen aşık şiiri, Osmanlı döneminin sosyo-kültürel şartları içinde Osmanlı-Türk kültürünün Anadolu'da kök salıp boy atmasında önemli rol oynamıştır. Dış kaynakların haskalarına rağmen millî özden kopmadan geniş kitlelerin beğenisini kazanıp bir gelenek olmuştur.⁵

Tokat yöresinin önemli isimlerinden biri Erzurumlu Emrah'tır. 18.-19. yüzyıllarda yaşamıştır. Kendisi Erzurum doğumlu olsa da, hayatının büyük kısmı Sivas, Kastamonu, Sinop, Niğde ve Tokat ili ile bağlı olmuştur. Nakşibendliğin Halidi kolu ile bağlı olduğu için eserlerinde tasavvufa büyük yer ayırdı. Buna rağmen eserlerinde Karacaoğlan, Gevheri ve diğer isimlerin izleri görülür. Aruz vezniyle de şiirler yazdı. Divan şiiri yazsa da, aşık şiiri şekillerine de zamanla muracat etti. Birtek Doğu Anadolu'nun değil, genellikle Türk dünyasının bilinen isimleri sırasındadır. Fakat daha çok Anadolu aşıklarını etkilemiştir. Özellikle, Tokatlı Nuri onun eserlerinden, ozan dünyasından esinlenmiştir.

Erzurumlu Emrah kendisi bilimli bir insan olmuş, Divan şairlerinden etkilenmiştir. Aşık şiiriyatı ile divan şiirini beraber yürütmeye çalıştı. Yazdıkları ile ozan edebiyatında "Emrah Kolu"nu oluşturdu. Tasavvufî konularda yazdı:

*El çek tabib el çek yaram üstünden
Sen benim derdime deva bilmezsin
Sen nasıl tabibsin yoktur ilacın
Yaram yürektedir sarabilmezsin

Sana derim sana ey kalbi hayın
Kimseler çekmesin feleğin yayın
Yıkıp harab ettin gönül sarayın
Alıp bir taşını koyabilmezsin

Emrah'ım dinledin benim sözlerim
Muhabettin can evimde gizlerim*

---

⁵ Erman Artun, *Aşıklık Geleneği ve Aşık Edebiyatı* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2009), 453.

*Ne duruyon ağlasana gözlerim
Bir daha yarini görebilmezsin.*

Erzurumlu Emrah *El Çek Tabip, Bilmez, Ne Feryat Edersin, Dedim Dilber Didelerin, Gönül Gurbet Ele Çıkma, Belalara, Ela Gözlerini Sevdığım Dilber, Bir Nazenin, Düzem Yollara* ve diğer şiirlerinden farklı konulara yer verdi. Gurbet, hasret, aşk, dünya ve diğer konularda şiir yazan Emrah'ın eserlerinde deyişler de vardır:

Dedim: Dilber, sen de sevdakâr mısın?

Dedi: Senden evvel nâra ben yandım.

Dedim: Doğru söyle, bana yâr mısın?

Dedi: Sadık yârim, gönülde andım.

Dedim: Gel, ağyarı feramus eyle!

Dedi: Terkeyledim, gönlüm hoş eyle.

Dedim: Gam-ı aşkı sen de nuş eyle.

Dedi: Çoktan anı nus edip kandım.

Dedim: Germanuna benler dizilmiş.

Dedi: Görenler bağı ezilmiş.

Dedim: Mahmur musun gözler süzölmüş?

Dedi: Hâb-ı nazdan yeni uyandım.

Dedim: Emrah gibi var mı âşıkın?

Dedi: Elbet benim senin lâyıkın.

Dedim: Halinden bil bağı yanığın!

Dedi: Bilmez idim, şimdi inandım...

Tokat yöresinin önemli aşıklarından biri hiç şüphesiz, Tokatlı Nuri'dir. Kendisi 19. yüzyılda yaşamış ve Erzurumlu Emrah'dan ders almıştır. Erzurumlu Emrah'ın onun üzerinde etkisi büyüktür. Kaynaklarda asıl isminin Mahmut olduğu gösterilmektedir. "Nuri" mahlasını ise Erzurumlu Emrah'dan aldığı söylenmektedir. Ayrıca Tokatlı Nuri'nin Erzurumlu Emrah ile beraber, "çırak girdiği" bellidir. Beraber "usta çırak" dolaşmışlar. Tokatlı Nuri bununla beraber, kendisi de yeni çıraklar oluşturdu. Ceyhuni, Gayreti, Çivelekzade Osman, Fevzi Efendizade, Mustafa, Behçet, Ahmet Mecbur, Ali Mihri Efendi, Hocazade Osman gibi ozanlar üzerinde etkide bulundu.

Eserlerinde tasavvuf etkisi duyulsa da, Tokatlı Nuri daha çok geleneksel aşık uslubunda eserler yazdı ve ozan olarak söyledi. Divan edebiyatına has benzetmeler, konular Tokatlı Nuri'nin eserlerinde aktarılmaktadır. Tokatlı Nuri şiirleri ölçü, usluu bakımından bitkin ve kusursuzdur. Şairin bir şiirine bakalım:

*Beni bülbül gibi nalân eyleyen
Gerdanında olan benler değil mi
Nazarım hüsnüne hayran eyleyen
Yanağında açan güller değil mi

Sadası bülbüldür kendisi civan
Pek tatlıdır dili, kaşları keman
Şu benim aklımı başımdan alan
Tuti, kumru gibi diller değil mi

Nuri der ki gönül verdim ben bade
Kendim arzu ettim oldum üftade
İki canı hasret koyan dünyada
Şu zalim münafık eller değil mi*

Şiire dikkat edilirse bir aşık şiiri yazıldığını görebiliriz. Ayrıca şairin diğer şiirlerinde vatan hasreti, aşk, çaresizlik, Mevlamıza müracaat, derdini anlatmak, felsefi düşünceler anlatılmaktadır.

Tokat yöresinde aşık edebiyatı 18. yüzyıldan başlayarak daha da gelişti. Aşık Talibi, Fedai, Raşit, Ali, Esat, Çaker Efendi, Seyid Derviş, Sefil Edna, Gülam Haydar, Fikri, Sadık, Aşık İbrahim, Aşık Sıtkı, Aşık Fani, Arifi, Zefil Nemci, Demani Baba, Nurettin Seyfi, Mehmet Zile, Tayip, Sefil Sadık, Aşık İskani, Sefi Etna, Remzani, Agahi, Memüğün Hüseyin, Aşık Safti, Çubukçu Salih Baba, Yiğit, Sarı Derviş, Gurap Ali, Sadık Doğanay, Zefil Necmi, Söyleri, Aşık Lütfi Gerçek, Sadık Kaygusuz, Hüseyin Sezar, Cemal Çelebi, Kul Ali, Musa Taş, Eyüp Gülşen, İbrahim Dilek, Cuma Bektaş, Hıdır Bektaş, Mustafa Sağlam, Ferruzi, Mehmet Coşkun, Emiini Düştü, Aşur Koçak, Kul Semai gibi aşıklar geçmişten günümüze Tokat yöresinin önemli isimleri sırasında yer almaktadır.

Tokat şairleri sırasında Niksar doğumlu olan iki kardeşin ismini özellikle belirtmek gerek. Niksarlı Cesuri ve Bedri. İkisi de ozan olmakla beraber şairdir. İspen oğulları soyundan olan kardeşlerden özellikle Bedri hakkında onu söylemek

gerekir ki, kendisi aşık şiirlerinde olan muamma çözmekde üstad olmuştur. İki kardeş çoğu zaman şehirleri gezerek şiirler yazmış ve söylemişler.

Tokat'ın önemli aşıklarından biri Zileli Ceyhuni'dir. Kendisi 19. yüzyılın önemli aşıklarından biri (1847-1912) olmakla beraber aşık edebiyatının gelişiminde önemli yere sahiptir. Zileli Ceyhuni, Ceyhuni, Ceyhuni Baba isimleri ile bilinmektedir. Tokatlı Nuri'nin yetiştirdiği ozanlardandır. Nuri'nin Ceyhuni üzerinde etkisi büyüktür. Erzurumlu Emrah koluna ait edilen bu halk ozanı Tokatlı Nuri'nin çırağı sayılmaktadır. Zileli Ceyhuni 12 telli çöğür çalmayı mükemmel başarmıştır. Tasavvufî bilgiyi Nuri'den öğrenen Ceyhuni şiirlerinde tasavvufun, Nuri'nin ve Emrah'ın etkisi büyüktür. O da aynı tasavvuf şairlerinin kullandıkları konularda şiirler yazdı:

*Göz açıp cihana geldiğim saat
Bu dilime geldi zikri ya Allah
Aşk imandır bana gönül cemaat
Dost eşiği oldu her dem secdegah
İnayet eyleyip etmesin azar
Keremler kanidir ol gani perver
Dünya kadar cürmün olsa affeder
Neye kadir değil hazreti Allah
Bana fasık diyen kendidir fasık
Cehennem oduna kendidir layık
Ben hakkın indinde olmuşum sadık
Benim ol aşığı arifi billah
Ceyhun fasık ise ya sana ne var
Kulu kuldan sual etmez o settar
Hak beni senin'çin oda mı yakar
Ey ervahı çürük münkiri ikrah.*

Daha önce belirttiğimiz gibi Tokat yöresi, özellikle Zile arazisi aşıkları ile bilinmektedir:

Bunların dışında Zile'de yetişmiş 18. yüzyıldan günümüze Zileli âşıklar zincirinde eser bulamadığımız,ama varlıklarını bildiğimiz Agâhî, Memüğün Hüseyin, Âşık Saftî, Çubukçu Salih Baba, Yiğit, Sarı Derviş, Gurap Ali gibi âşıkların olduğunu da zikretmeden geçemeyeceğiz. Diri baş dirliğini bulur

derler. Bu nedenle hayatta olmayan âşıkların eserlerinin öncelikle su yüzüne çıkarılması gerektiği görüşü yaygın olarak söylenmekle birlikte “Gürgenden kaşık,zenginden âşık olmaz” diyen Zefil Nemcî ‘nin de işaret ettiği gibi bizim âşıklarımız fakir insanlardır. Seslerini duyurma imkânları günümüzde de oldukça kısıtlıdır.Bu nedenle hem tebliğimiz adı münasebetiyle hem de araştırmacılara bir işaret olması açısından halen Zile ve yöresinde sazına ses verip yaşayan âşıklarımızı da belirteceğiz. Halk ozanlığının okulu yoktur, sevdâsı vardır bu yörede. On yıldır gelmiş geçmiş Zileli âşıkları araştırırken bu sevdânın derinliğini yakından duyduk,ustalık geleneğinin en güzel örneklerini yakından gördük. Yüzlerce usta malı şiirleri, eski ozanların deyişlerini ezbere söyleyebilen ve bugün seksen yaşında bulunan, çevre de Âşık Kasım,Çakır Kasım gibi adlarla anılan Kasım Özfalay yaşayan Zileli âşıkların en yaşlısıdır.⁶

Tokat arazisinde kudretli kadın aşıklar da mevcuttur. Yine daha çok Zile yöresinde bulunan kadın aşıklardan Zikriye, Büryan Ana, Nevruz Bacı gibileri örnek verilebilir. Sırasıyla Aşık Zikriye ile Büryan Ana’nın şiirlerine göz atalım:

*Bülbüller ötüşür sesleri goyuk
Elleri koynunda boynumuz buruk
Ne kadar öğersen hepsine layık
Nazlı yarı gamlı gördüm düşümde.

Ey Büryan, bize yolculuk düştü
Lokmalar haloldu çiğlerde pişti
Yetmiş iki millet isteği seçti
Gelin helallaşak ben gider oldum.*

Örnek olarak isimlerini verdiğimiz kadın aşıklar 19. ve 20. yüzyıllarda yaşadılar. Onlar da tam bir üstad aşık gibi şiirler kaleme aldılar, söylediler ve aşık edebiyatının gelişmesinde büyük katkıda bulundular.

Belli olduğu gibi aşık gelenekleri sırasında aşık kollarına ayrılarak grup oluşturmak geleneği mevcut. Aşık edebiyatının “Kemteri Kolu”, “Emrah Kolu”, “Talibi Kolu” Tokat yöresinde oluşan kollardır ve bu kollara aynı yönde, aynı tarzda yazan, okuyan aşıklar dahil. Tokat aşıkları aşıklık geleneğini yaratan ve yaşatanlar sırasındadır. Aşıklar arasında yaşanan karşılaşmalar, bade içme olgusu, nazire söyleme yeteneği, bulmaca gibi şiirler söylemekle karşı taraftaki

---

⁶ Yardımcı, 18. Yüzyıldan Günümüze Zileli Aşıklar Zinciri, 11.

aşıktan cevap bekleme yarışmaları ve diğer aşık gelenekleri Tokat ilinde özellikle gelişmiştir ve Turan coğrafyasının aşık sanatına katkı sağlamıştır.

Çağdaş dönemde Tokat'da edebiyat hızlı bir şekilde gelişmekte. Çağdaş dönemin ünlü isimlerinden Nurettin Polat Çamlıbel hakkında konuşmak gerekir. Kenisi yazdığı şiirlerle beraber şiir sanatını, ozan sanatını yaşatan kişidir. 1964. yıl doğumlu olan Nurettin Polat Çamlıbel kendinden önceki üstad aşıkların, şairlerin eserlerini incelemiş, onlardan esinlenmiştir. Tokat yöresine, özellikle Niksar'a dair şiirine gözatalım:

*Yeşile büründü Niksar Ovası
Ağacı bin güzel dalı bin güzel
Ararsan buradadır insanın hası
Sohbeti bin güzel hali bin güzel

Rengarenk çiçek açtı ağaçlar
Cıvıl cıvıl öter güzelim kuşlar
Gök kuşağı gibi karşı yamaçlar
Ovası bin güzel dağı bin güzel

Görün buraları gelip geçmeden
Serin sularını için çeşmeden
Türlü sebze meyve gelir bahçeden
Pazarı bin güzel Hali bin güzel

Bir türkü söyledim içten fırgathı
Üzümü meyvesi baldan da tatlı
Bu şair nerdendir dersin Tokatlı
Kulebi bin güzel Çamlıbelli bin güzel.*

Göründüyü gibi, burada Tokat ve özellikle Niksar ovası hakkında bilgi verilmekte. Ayrıca şair kendi duygularını da yansıtmıştır.

Çağdaş dönemde de Tokat arazisi çoğu sayda aşık, şair, düşünür ve bilim insanları ile bilinmektedir. Aşıklara dair sempozyumlar düzenleniyor, Tokat Şairler ve Yazarlar Derneği tarafından KÜMBET isimli dergi yayınlanıyor. Bu dergide Tokatlı şair ve aşıkların eserleri yayınlanıyor.

Kaynakça

- Artun, Erman. *Aşıklık Geleneği ve Aşık Edebiyatı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2009.
- Aslan, Ensar. *Doğu Anadolu Saz Şairleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1978.
- Akkuş, Mehmet. “Mehmed Emin-i Tokadi'nin Hayatı ve Şahsiyeti”. *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, 2-6 Temmuz 1986*. haz. S. Hayri Bolay, v. dğr., Ankara: Gelişim Matbaası, 1987.
- Deniz, Rasim. “İshak bin Hasan Tokadi”. *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, 2-6 Temmuz 1986*. haz. S. Hayri Bolay, v.dğr., Ankara: Gelişim Matbaası, 1987.
- Guliyeva, Kübra. *Anadolu Aşıkları*. Bakü: Azərneşr, 1993.
- İsen, Mustafa. “Tokat'ın Osmanlı Kültür Coğrafyasındaki Yeri ve Tokatlı Şairler”. *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu. 2-6 Temmuz 1986*. haz. S. Hayri Bolay, v. dğr., Ankara: Gelişim Matbaası, 1987.
- Kabaklı, Ahmet. *Aşık Edebiyatı*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2006.
- Keleş, Reyhan. “Tezkirelere Göre Xv-Xix Yüzyillarda Yaşamış Tokatlı Şairler”. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*. Haziran 2015/ 54.
- Özkırımlı, Atilla. *Alevilik Bektaşılık*. İstanbul: Cem Yayınevi, 1996.
- Tuncel, Metin. “Tokat: Bugünkü Tokat”. *DİA*. İstanbul: 2012.
- Yardımcı, Mehmet. “18. yüzyıldan Günümüze Zileli Aşıklar Zinciri”. *VIII. Milli Türkoloji Kongresi*. İstanbul, 14-18 Eylül 1986.

Mehmed Emin Tokadî'nin Vefatına Düşürülen Tarihler Üzerine Bir Değerlendirme

Yılmaz ÖKSÜZ*

Öz: Ebcet hesabına dayanarak bir hadisenin meydana geldiği seneyi verecek şekilde bir kelime, bir cümle, bir mısra veya bir beyit söylemeye tarih düşürme denir. Rakamların yerine harflerin kullanıldığı tarihler, padişahların cülûsu, sadrazam, şeyhülislam gibi ekâbirin tayini, şehzâdelerin sünneti, bir mimarî eserin yapımı veya tecdidi, doğumlar, düğünler, ölümler gibi muhtelif konuları içermektedir. Tarih manzumeleri, yazıldığı dönem ve konuya dair ayrıntıların taşıyıcısı olduğu gibi söz konusu eser yahut şahsiyetin çevresince öneminin de belgesidir. Muhitinde iyi veya kötü anlamda etki bırakan pek çok kişi için tarih yazılmıştır. Nakşibendî şeyhlerinden Mehmed Emin Tokadî (ö. 1158/1745) de bunlardan biridir. Onun bilhassa vefatına müteaddit defa tarih düşürülmüştür. Bu tebliğde onun yakın arkadaşı Eğrikapılı Mehmed Râsim (ö. 1169/1756) ile halifesi Müstakimzâde Süleyman Sadeddin'in (ö. 1202/1788) yazmış olduğu tarih kıtaları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mehmed Emin Tokadî, Ebcet, Tarih Düşürme, Tarih Kıtası.

An Evaluation on the Poems Written About the Death of Mehmet Emin Tokadî

Abstract: A word, a sentence, a verse, or a couplet is called as a date detection that give a year in which an event takes place based on abjad account. Date detection have included a variety of subjects which like letters instead of numbers, the sultans, the grand vizier, the determination of the plague, such as SheikhuIslam, the circumcision of the princes, the construction of an architectural work, or restoration, births, weddings, deaths. History poems is also important for the work or person's surrounding as far as as well as being the bearer of details about the period and subject. History has been written for many people who have a good or bad influence in its region. One of them is Mehmed Emin Tokadî (d. 1158/1745), one of the Naqshbandi sheikhs. In particular, it has fairly determined a date been after his death. This paper will focus on the historical continents that written by Eğrikapılı Mehmed Râsim (d. 1169/1756) who is his close friend, and Müstakimzade Suleiman Sadeddin (d. 1202/1788) who is his khalif.

Key Words: Mehmed Emin Tokadî, Abjad, Date Detection, Historical Poem.

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk-İslam Edebiyatı ve İslam Sanatları Anabilim Dalı (yilmaz.oksuz@gop.edu.tr).

Giriş

Ebced hesabına dayanarak bir hadisenin meydana geldiği seneyi verecek şekilde bir kelime, bir cümle, bir mısra veya bir beyit söylemeye tarih düşürme denir. Rakamların yerini harflerin aldığı tarihler, padişahların cülûsu, sadrazam, şeyhülislam gibi ekâbirin tayini, şehzâdelerin sünneti, bir mimarî eserin yapımı veya tecdidî, doğumlar, düğünler, ölümler gibi muhtelif konuları içermektedir. Hatta birinin bir uzvunun yaralanması, sevgilinin bûsesi, bir kedinin ölümü veya hırsızın kaçışı için bile tarih düşürülmüştür. Hemen her hususa tarih düşürmesi ile bilinen Surûî'nin (ö. 1229/1814) şu manzumesi buna örnek verilebilir:

*Gelmiş idi câmi'e bir bî-namâz
Sârik imiş kim yiyeyazdı tayak
Söyledim târîhini kayyım anın
Kaçdı pâbuç hırsız yalınayak.¹ (1212)*

Tam tarih, ta'miyeli tarih, mücevher tarih, mühmel tarih gibi türleri olan tarihleme, günlük hayata da sirayet etmiş; bunu hayatının parçası haline getiren kudemâ, ebcedle konuşabilmiş, ebcedle şakalaşabilmiştir. Bu gayret sonucunda bazı deyimler bile oluşmuştur. Meselâ; "işimiz altmış altıya bağlandı" ifadesi, Allah lafzının ebced hesabıyla karşılığının altmış altı oluşundan kaynaklı bir ifadedir.² Hayatın çeşitli yönlerinde etkili olan tarihler, edebiyat tarihi araştırmaları için oldukça mühimdir. Bunlar sayesinde nice gizli kahraman tanınır hâle gelmekte, nice zenginlik keşfedilmekte ve nice meçhul aydınlığa kavuşmaktadır. Söz gelimi Tokat Müftî Mahallesi'ndeki bir çeşmenin hüviyetini şu beyitten öğrenebiliriz:

*Bu çeşmeyi Mûsâ Beg yapmağıla menkûlen
Mîrî didi târîhin: "Hayrun hiye makbûlen".³
(1004)*

Tarih manzumeleri, yazıldığı dönem ve konuya dair ayrıntıların taşıyıcısı olduğu gibi söz konusu eser yahut şahsiyetin çevresince öneminin de belgesidir. Muhitinde iyi veya kötü anlamda etki bırakan pek çok kişi için tarih yazılmıştır. Nakşibendî-Müceddidî meşâyihından Mehmed Emin Tokadî (ö. 1158/1745) de bu

¹ İsmail Yakıt, *Türk-İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme* (İstanbul: Ötüken Yay., 2017), 148.

² İskender Pala, *Divan Edebiyatı* (İstanbul: L&M Yay., 2003), 72.

³ Yakıt, *Türk-İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, 148.

zevâttan biridir. Onun bilhassa vefatına müteaddit defa tarih düşürülmüştür. Bu tebliğde onun yakın arkadaşı Eğrikapılı Mehmed Râsim (ö. 1169/1756) ile halifesi Müstakimzâde Süleyman Sadeddin'in (ö. 1202/1788) yazmış olduğu tarih kıtaları üzerinde durulacaktır.

1. Mehmed Emin Tokadî'nin Hayatı

1075/1664 yılında Tokat'ta doğdu. Künyesi Ebu'l-emâne ve Ebû Mansur, lakabı Cemâleddin'dir. Gençlik yıllarını memleketinde geçiren Mehmed Emin Efendi, 1110/1698'de İstanbul'a giderek⁴ hemşehrilerinin bulunduğu Zeyrek'teki Pîrî Paşa Medresesi'ne yerleşti. Burada kaldığı yıllarda Şeyhülislâm Mirzazâde Şeyh Mehmed Efendi'den (ö. 1147/1735) dinî ilimleri öğrendi. Yedikuleli Seyyid Abdullah Efendi'den (ö. 1144/1731) hüsn-i hattı meşk etti.⁵ Devlet büyüklerinin dikkatini çekerek bir zaman reîsülküttâb kalemi dairesinde görevde bulundu. 1115/1703'te hac farızasını yerine getirmek için Kahire yoluyla Hicaz'a giden Mehmed Emin Efendi, Mekke'de Hâce Ahmed Yekdest Efendi (ö. 1119/1708) ile tanıştı ve ona intisap etti.⁶ Üç yıl kadar sonra tekrar İstanbul'a döndü. Halvetî şeyhlerinden İsa Mahvî (ö. 1127/1715) ile Nureddin Sünbülî'nin (ö. 1160/1747) sohbetlerine katıldı. Katiplik vasfıyla Kudüs'e gidince tekrar Hicaz'a uğradı. Bu esnada Dârussaâde Ağası Hacı Beşir Ağa (ö. 1159/1746) ile tanıştı. 1132/1720'de evlendi. Bir süre Eyüp Sultan Türbesi'nde türbedarlık yaptı.⁷ Ayvansaray'daki Emîr Buhârî Tekkesi'nin şeyhi Kırmımlı Ahmed Efendi (ö. 1156/1743) vefat edince tekkenin postnişini oldu. Burada iki sene şeyhlik yaptıktan sonra 1158/1745'te vefat etti. Kabri, Pîrî Paşa (Soğukkuyu) Camii Kabristanı'ndadır. Mezar taşındaki tarihi, halifesi Müstakimzâde söylemiş, Kâtib-zâde Mehmed Refî' (ö. 1183/1769) ta'lik hatla yazmıştır. Söz konusu manzumenin tarih beyti şu şekildedir:

*Peyk-i vahdet sırr-ı pâkinden oğur târîhîni
Oldu lâhûta revân Allâh diyüp rûh-ı emîn.⁸*

(1158)

⁴ Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattatîn* (İstanbul: Devlet Matb., 1928), 400.

⁵ H. İbrahim Şimşek, "Mehmed Emin Tokadî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 2003), 28: 467.

⁶ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattatîn*, 400-401; Şimşek, "Mehmed Emin Tokadî", 28: 467.

⁷ Şimşek, "Mehmed Emin Tokadî", 28: 467.

⁸ Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz (İstanbul: Kitabevi Yay., 2015), 2: 65; Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattatîn*, 401.

2. Eğrikapılı Mehmed Râsim'in Kıtaları

Hattatlığı ile meşhur olan Râsim Efendi, 1099/1688'de İstanbul'da doğdu. Çocukluğunda tahsili esnasında sülüs ve nesih hatları babasından öğrendikten sonra onun müsaadesiyle Yedikuleli Seyyid Abdullah Efendi'den şaş kalemî meşk ederek on sekiz yaşında icâzetnâme aldı. Hocasının takdirini kazanarak emsali arasında temzyüz etti.⁹ Galatasaray ile Topkapı Sarayı'nda meşk muallimliği görevinde bulundu. Nakşibendî tarikatına mensup olan Rasim Efendi, Mehmed Emin Tokadî'nin selefi Kırımlı Ahmed Efendi'den el aldı.¹⁰ Hüsn-i hattın yanında edebiyatla da meşgul oldu ve bir divançe oluşturacak kadar şiirler kaleme aldı.¹¹ 1169/1756'da bekâ yurduna göçen şairin ölümü üzerine talebesi Müstakimzâde şu tarih beytini söylemiştir:

*Levh-i âfâka 'uṭârid resm ider târîhini
Râsim üstâd göçdi ba'dehû ceffe'l-ķalem¹²
(1169)*

Dönemin devlet erkânı, ulemâsı, sufi çevresi ve sanat erbâbı ile ünsiyyeti olan Râsim Efendi, Mehmed Emin Tokadî ile aynı muhiti paylaşmıştır. Onunla hem pîrdaş hem meslektaş hem de yakın arkadaştır. Yedikuleli Seyyid Abdullah Efendi, Ahmed Yekdest Efendi, İsa Mahvî, Nureddin Sünbülî, Dârussaâde Ağası Hacı Beşir Ağa, Kırımlı Ahmed Efendi, Müstakimzâde Süleyman Sadeddin ikilinin müştereken tanıdığı ve irtibatlı olduğu şahsiyetlerdendir. Aralarındaki yakınlık Râsim Efendi'nin oğullarından birine "Mehmed Emin" ismini vermesine vesile olacak kadar ileri seviyededir. Bunu 1165/1752'de vefat eden oğlu için yazdığı şu tarih manzumesinden anlıyoruz:

*Âh emînim benim ciğer-pârem
Ḥayf kim ol şakîķ-i rûḥ-ı hemîn*

⁹ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattatîn*, 465; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2: 82; Şevket Rado, *Türk Hattatları (XV. yüzyıldan günümüze kadar gelmiş ünlü hattatların hayatları ve yazılarından örnekler)* (İstanbul: Yayın Matb., trz.), 155.

¹⁰ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattatîn*, 468; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2: 82; M. Uğur Derman, "Mehmed Râsim Eğrikapılı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 2003), 28: 514.

¹¹ Geniş bilgi için bk. Yılmaz Öksüz, *Eğrikapılı Mehmed Râsim ve Divançesi (İnceleme-Metin)* (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2010).

¹² Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattatîn*, 469; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2: 83.

Ṭıfl iken eyleyüp teveccüh-i ḥaḳ
İtdi cânın fidâ-yı rabb-i mu'în
Aşdikâ kıldılar du'âlar anî
Sâline yazdılar bu beyti bihîn
Cilvegeh gülşen-i cinândan ola
Bülbül-i rûhuna Muḥammed Emîn¹³

(1165)

Râsim Efendi, Mehmed Emin Tokadî'nin vefatı üzerine biri Arapça diğeri Türkçe olmak üzere iki tane tarih kıtası kaleme almıştır. Altışar beyitten oluşan manzumeler, aruzun *fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün* ve *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbı ile yazılmıştır. Her iki kıta da tam tarih türündedir. Arapça kıtada; müşârun ileyhi “Hakk’ın emini, tekkenin feyiz veren ulu şeyhi; Nakşibendî tarikatının faziletli, olgun, takvalı mürşidi; Hakk’a gönül verenlerin seçkini, kutupların süsü; kalpleri aydınlatan âlimlerin önderi” ifadeleriyle öven Râsim Efendi, arkaşının “Tokat’ta doğduğunu, orada yetiştiğini ve ehl-i hafâya yani gizli zikri esas alan Nakşibendî tarikatına dâhil olduğunu” belirtir. Sonra “ölüm arslanı pençesini geçirdi, Allah onun güzel sırrını kutlu eylesin” der ve sözlerini “Râsim bir tarih yazarak ondan meded umdu, **onun kabri ebedî cennet köşkerinden biridir**” anlamındaki beyitle tamamlar. Kıta şu şekildedir:

Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün

- 1 Şâhibu'n-nevbeti emînu'l-ḥaḳ
Şeyhu feyzin Muḥammedu mecdâ
- 2 Mürşidu't-tavri Nakşibendiyyun
Fâzılun kâmilun huve'l-etkâ
- 3 Zeynu'l-evtâdi nuḥbetu'l-ebdâl
Müşrifu'l-ḳalbi cihbizu'l-'ulemâ
- 4 Min Tokatin neşâ vü sâḥa vü ḳad
Seleke'l-mesleke li-ehl-i hafâ
- 5 Esedu'l-mevti münşibu'z-zufri
Ḳaddese'llâhu sırrahu'l-ebhâ

¹³ Öksüz, Eğrikapılı Mehmed Râsim ve Divançesi (İnceleme-Metin), 173.

6 *Râsimun yestemiddu bi't-târîh*
*Ḳabruhû ḳaşru cennetin ebedâ.*¹⁴ (1158)

Diğer kıtada, arkadaşını “Şeyh Tokadî mürşitlerin emini” ifadesiyle öven Râsim Efendi, onun vuslata ermekle adeta gül bahçesine girmişçesine gül kokulu olduğunu, âşıklara misk ü anber yaydığını söylemektedir. Onun için “Hâcegânın kâmili, ârif idi. Hak yolunda olanların karşılık beklemeyen rehberi idi. Cennete yönelip ruhunu ebediyet âlemine yolcu eyledi. Vuslat dergâhının fâtihi olan bir pîr idi. Bu yüzden tarihinde fâtiha lafzı geldi. Râsim’in kalemi onun için bu duayı yazdı” diyen Râsim Efendi, sözlerini “**mekanı cennet olsun el-fâtiha**” şeklindeki duayla tamamlar. Söz konusu manzume aşağıdaki gibidir:

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

- 1 *Şeyh Tokatî emînu'l-mürşidîn*
Ravza-i zâtın idüp ḥaḳ fâyiḥa
- 2 *Şemme-yâb oldı o nevbet-gîr-i vaşl*
Ehl-i 'aşḳa ḳıldı neşr-i râyiḥa
- 3 *Hâce-gânın kâmili 'ârif idi*
Sâlike rehber idi bî-nâyiḥa
- 4 *Rû-be-râh-ı cennet-i vuşlat olup*
Eyledi lâhûta rûhın sâyiḥa
- 5 *Fâtiḥ-i dergâh-ı vuşlat pîr idi*
Geldi târîhinde lafz-ı fâtiḥa
- 6 *Bu du'âdır yazdı kilik-i Râsimâ*
*Menzili cennât ola el-fâtiḥa.*¹⁵ (1158)

3. Müstakimzâde Süleyman Sadeddin'in Kıt'aları

Ünlü biyografi âlimi olan Müstakimzâde, 1131/1719 tarihinde İstanbul'da doğdu. Küçük yaştan itibaren muhitin önemli simalarından ilim öğrendi. Tahsil-i ulûmdan sonra Tokadî Emin Efendi'ye intisap ederek mücâhede, riyâzat yolunda ileri gitti. Sülüs ve nesih hatları Eğrikapılı Râsim Efendi'den, ta'lik hattı devrin

¹⁴ Öksüz, *Eğrikapılı Mehmed Râsim ve Divançesi (İnceleme-Metin)*, 170-171.

¹⁵ Öksüz, *Eğrikapılı Mehmed Râsim ve Divançesi (İnceleme-Metin)*, 171.

diğer üstatlarından meşk etti.¹⁶ Şairliği de olan Müstakimzâde'nin tarih düşürme sanatında çok başarılı olduğu, hatta bazı eserlerinin isminin ebcedle telif tarihini verdiği söylenmektedir. Ömrünü yoksulluk içinde geçirmiş, mücerred yaşamış, maişetini kitap istinsahıyla sağlamıştır.¹⁷ 1202/1788'de bekâ âlemine irtihâl eden müşârun ileyh, Zeyrek'te Pîrî Paşa (Soğukkuyu) Camii haziresinde medfundur¹⁸.

Müstakimzâde, şeyhi Mehmed Emin Tokadî'nin vefatı üzerine biri Arapça olmak üzere iki tane tarih kıtası kaleme almıştır. Arapça manzume yedi, Türkçe olanı sekiz beyitten oluşmaktadır. Her ikisi de tam tarih türünde olan kıtalardan birincisi aruzun *mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün*, ikincisi *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbı ile yazılmıştır. Arapça kıtada "Emin Efendi, ilahî sırların kendisinde güzel olarak tecelli ettiği emin bir kişidir, hem zâhiren hem bâtınen büyük bir velidir. Tarikat ve hadis silsilesi bakımından Buhara menşeli olup her iki sahada kâmil bir şeyhtir. İrşada muhtaç olanları irşad eden kâmil bir şeyhtir, hak tarikat ona nispet edilmektedir. Emin Efendi, Nakşibendî ahlâkına bakılırsa; Hz. Ebûbekir'in samimi takipçisidir" ifadelerini kullanan şair, ellerindeki ölüm pençesi ile gelen amansız hastalığının onun canını aldığını, böylece Hak emrinin vuku bulduğunu söylemektedir. Ardından "Allah vâlideyninin ruhlarını da yüce eylesin" şeklinde duada bulunan Müstakimzâde, manzumeyi "ruhu yüce makama erince vefatına şu tarihi düşürdüm: **O, korkusuzca rabbine kavuştu**" diyerek tamamlamaktadır. Söz konusu kıtanın tamamı şu şekildedir:

Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ülün *

- 1 *Emînu's-sırrı li'llâhi Muḥammed
Veliyyu'llâhi râ'â cânibeyhi*
- 2 *Buḥâriyyu't-ṭarîḳati ve'l-ḥadîsi
Li-şeyhi kâmilin fi müsneḍeyhi*
- 3 *Raşîdun mürşidu'l-müsterşidînâ
Ṭarîḳu'l-ḥaḳḳi mensûbun ileyhi*

¹⁶ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2: 84; Ahmet Yılmaz, "Müstakimzâde Süleyman Sadeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2006), 32: 114.

¹⁷ Yılmaz, "Müstakimzâde Süleyman Sadeddin", 32: 114.

¹⁸ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2: 84.

* Bu aruz vezni, *Mefâ'ilün Mufâ'iletün Fe'ülün* şeklinde de gelebilmektedir.

- 4 *Bi-ihlâsin li-şiddîkin şadîki*
Sülûku'n-Nakşibendiyyi ledeyhi
- 5 *Le-ħallet zâtuhû dâe'l-usûdi*
Bi-ezfâri'l-meniyyeti fi yedeyhi
- 6 *Tecellâ sirru el-ħakķi cemâlen*
Te'âla'llâhu rûħan vâlideyhi
- 7 *Tedellâ rûħuhû erraħtu hâzâ*
Denâ li'r-rabbi lâ ħavfun 'aleyhi.¹⁹ (1158)

Müstakimzâde'nin "Ecel kılıcı, Nakşibendî gülşeninden bir gül-i sad-berg kopardı, birlerce eyvah. O, rabbın sırlarının emini olan Tokadî Emin Efendi'dir" beytiyle başlayan diğerk kıtası, evvelkine nazaran daha lirik bir söyleyişle sahiptir. Nakşibendî tarikatını gülistana benzeten şair, şeyhini o gülistanın yüz yapraklı gülü olarak görmektedir. Söz konusu beyitteki "hezâr" kelimesi hem bin hem bülbül anlamına gelmektedir. Üzüntüsünü "bin eyvah" diyerek dile getiren şair, "gülistan, gül, sad-berg" kavramlarının yanında bülbülü de hatıra getirmektedir. Ayrıca, şeyhinin "bilhassa keramet eliyle giydiği seçkin hırkayla Ahmed'in hadis bağının narin fidanı olduğunu" söylemektedir:

Gülsitân-ı Nakşibendî'den yine tîğ-ı ecel
Bir gül-i şad-berg kat' itdi hezâr âh u enîn
Siyyemâ bâğ-ı ħadîs-i Aħmed'in naħli idi
Yek-be-yek dest-i kerâmetle olup ħil'at-güzîn

Kıtanın diğerk dizlerinde "Muhammed namındaki Tokadî Efendi, âlemlerin rabbi Allah'ın sırlarının emini, ârif-i billâh bir zâttır. O, hidayet yolunun mürşidi, hâcegânın en olgunudur; ledün ilminin sırrına vâkıftır. Lâ-yezâl bahrinin dalgıcı habs-i nefes eyleyip vuslat incisini buldu" diyen şair, şeyhi için "Sıddîk'ın karîbi, Allah'ın arslanının hem-nişîni olsun" şeklinde dua etmektedir. Emin Efendi'nin vefatını gösteren mısranın bulunduğu son beyit "Vahdet habercisi pak sırrından okur tarihini: **Allah deyip lâhûta revan oldu rûh-ı emin**" anlamını taşımaktadır. Söz konusu manzumenin tamamı aşağıdaki gibidir:

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

¹⁹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2: 66.

- 1 Gülsitân-ı Nakşibendî'den yine tîğ-ı ecel
Bir gül-i şad-berg kat' itdi hezâr âh u enîn
- 2 Ya'ni Tokadî Efendi ol Muhammed nâm zât
'Ârif-i bi'llâh emîn-i sırr-ı Rabbi'l-'âlemîn
- 3 Mürşid-i râh-ı hidâyet hâcegânın erşedi
Vâkıf-ı sırr-ı ledün 'ilme'l-yakîn 'ayne'l-yakîn
- 5 Siyyemâ bâğ-ı hadîs-i Ahmed'in nahli idi
Yek-be-yek dest-i kerâmetle olup hil'at-güzîn
- 6 Eyleyüp habs-i nefes gavvâş-ı bahr-i lâ-yezâl
Buldu dürr-i vaşlı irdi aşla fer'inden hemîn
- 7 Aşdikâdan pençe-i şîr-i ecel dâr eyledi
Ola Şiddîk'ın karîbi şîr-i Hak'la hem-nişîn
- 8 Peyk-i vahdet sırr-ı pâkinden okur târîhîni
Oldu lâhûta revân Allâh diyüp rûh-ı emîn.²⁰

(1158)

Değerlendirme

Tokat şehrinin yetiştirdiği önemli şahsiyetlerden biri olan Mehmed Emin Efendi'nin vefatı üzerine, yakınlarınca kaleme alınan mezkur manzumeler, birer mersiye mahiyetindedir. Onun övgüsü yapılmış, vefatından duyulan üzüntü dile getirilmiş ve nihayetinde tarih mısraları söylenmiştir. Manzumelerin iki tanesi Arapça olarak yazılmıştır. Türkçe olarak kaleme alınanların da dil açısından sade olduğu söylenemez. Bu kıtalarda "emînu'l-mürşidîn, şemme-yâb, rû-be-râh-ı cennet-i vuşlat, fâtiḥ-i dergâh-ı vuşlat, gülsitân-ı Nakşibendî, gül-i sad-berg, 'ârif-i bi'llâh, emîn-i sırr-ı rabbu'l-'âlemîn, mürşid-i râh-ı hidâyet, vâkıf-ı sırr-ı ledün, gavvâş-ı bahr-i lâ-yezâl, dürr-i vaşl, pençe-i şîr-i ecel, peyk-i vahdet gibi Arapça-Farsça kelime ve tamlamalar görülmektedir. Redifin bulunmadığı kıtalarda yarım kafiye, tam kafiye ve zengin kafiye kullanılmıştır. Müstakimzâde'nin kaleme aldığı tarih kıtasının daha edebî olduğu söylenebilir. Söz konusu manzumeler, Mehmed Emin Efendi'yi yakından tanıyan iki meşhur zatın kaleminden olması bakımından önemlidir.

²⁰ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2: 65.

Kaynakça

- Derman, M. Uğur. “Mehmed Râsim Eğrikapılı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2003, 28: 514-515.
- Müstakimzâde S. Sadeddin. *Tuhfe-i Hattatîn*. İstanbul: Devlet Matbaası, 1928.
- Osmanzâde Hüseyin Vassâf. *Sefîne-i Evliyâ*. haz. Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2015.
- Öksüz, Yılmaz. *Eğrikapılı Mehmed Râsim ve Divançesi (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2010.
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000.
- Pala, İskender. *Divan Edebiyatı*. İstanbul: L&M Yayınları, 2003.
- Rado, Şevket. *Türk Hattatları (XV. yüzyıldan günümüze kadar gelmiş ünlü hattatların hayatları ve yazılarından örnekler)*. İstanbul: Yayın Matbaası, trz.
- Şimşek, Halil İbrahim. “Mehmed Emin Tokadî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2003, 28: 467-468.
- Yakıt, İsmail. *Türk-İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2017.
- Yılmaz, Ahmet. “Müstakimzâde Süleyman Sadeddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006, 32: 113-115.
- Onay, Ahmet Talat. *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2000.
- Şemseddin Sâmi. *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları., 2006.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2005.

Tokatlı Nurî'nin Bilinmeyen Bir Divân Örneği

Metin HAKVERDİOĞLU*

Öz: Türk edebiyatı yüzlerce yıldır halk edebiyatı ve divan edebiyatı olmak üzere iki temel kaynaktan doğmaktadır. Bu iki temel kaynak binlerce değerli temsilci yetiştirmiş, Türk edebiyatının ölümsüz eserlerine imza atılmasını sağlamıştır. Bu iki akım bazen birbirinden uzak kalmış, hatta birbirini anlamaz, küçümser olmuş; bazen birbirine yaklaşmış aynı hayal dünyasından şiir devşirir olmuştur. Çalışmamızda Tokatlı Nurî'nin yayımlanmış şiirleri arasında bulunmayan bir "divân" örneğini inceledik. Divân, toplayanı belli olmayan ve kütüphanemizde bulunan bir cönkte tespit edilmiştir. Şair hakkında genel bilgilerden sonra bu şiir şerh edilmiştir. Cönkte toplam 162 şiir mevcuttur. Müellifi belli değildir. Şiirler karışık alınmış, toplayanın zevkine uygun bir sıralama yapılmıştır. Şiirlerin isimleri divani, koşma, kalenderi gibi başlıklarla yazılmıştır. Genellikle mahlasların üzeri çizilmiştir. Dana dili şeklinde açılan bir cönktür.

Anahtar Kelimeler: Tokatlı Nuri, Cönk, Divan, Halk Şiiri, Tokat Şairleri.

Tokatlı Nuri's an Unknown Divan Example

Abstract: For hundreds of years, Turkish literature has been born of two main sources: folk literature, divan literature. These two sources trained thousands of valuable representatives and undersigned the works of Turkish literature. These two mainstreams are sometimes distant from each other, not even understanding each other, being despised; sometimes close to each other, almost the same world of imagination has become poetry. In our work we have examined a "divan" example, which is not among the published poems of Tokatlı Nurî. This "divan" is a non-existent piece and this book is in our library. After the general knowledge about this poem the poet is expounded. We have 162 poems in total. The author is unclear. The poems were taken in a mixed order, and they were sorted according to the taste of the collector. The names of poems are written with titles such as divan, koşma and kalenderi. Usually the pseudonyms have been drawn. "Dana dili" in the form of a drop.

Key Words: Tokatlı Nuri, Cönk, Divan, Folk Poetry, Tokat Poets.

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fak. (metin.hakverdioglu@amasya.edu.tr).

1. Tokatlı Nuri'nin Hayatı

Nuri'nin hayatına dair elimizde kesin bilgiler bulunmamakla beraber, kayıtlara geçmiş birçok anlatı bulunmaktadır. Doğum tarihini 1825 olarak kabul eden kaynakların yanında bu tarihe şüphe ile bakanlar da vardır. Tokat'ın Kızılca Mahallesinde doğmuş, 1883'te Samsun'da vefat etmiştir. Asıl adı Mahmut olan Nuri'nin babası Veli Hoca ise geçimini bağcılık ve hocalıkla sağlayan birisidir.

Zeki Oral'ın aktardığı bilgilere göre: “Veli Hoca, oğlunu o çağın mahalle okulunda din, tarikat bilgileriyle meşk-yazı çalıştırırken ölmüştür. Şu halde Mahmut'un bu derslerde hocası babası Veli Hoca'dır. On üç, on dört yaşlarında babasız kalan Mahmut ilk önce bir saz almıştır. Fırsat buldukça sazını eline alır, kırlara kaçar, kendi kendine sözlerini bir ezgiye uydurarak mırıldanırdı. Tokat havalarını sazından çıkarmaya çalışırdı. Beş altı yıl böylece başıboş gezdi. Fakat usta demelerini saziyle okumaya başladı ve meydeki sevimi de aldı.”¹

Ahmet Talat Onay Tokatlı Nuri'yi âşıkların en son kuvvetli siması olarak görür ve bu düşüncesini şu cümlelerle aktarır: “Bir asra yakın zamandan beri Emrah ve Dertli'den sonra en ziyade şöhret alan ve orta Anadolu'nun köylerine varıncaya kadar her köşesinde şiirleri çok defa üstadı Emrah'a bile faik görülerek zaptedilen Tokatlı Nuri, bugün maalesef mevcudiyetleri görülmeyen âşıkların en son kuvvetli simasıdır.”²

Tokatlı Nuri üzerine en kapsamlı çalışmalardan birini yapan Ahmet Talat Onay, Nuri'yi hayal meyal hatırlayanlardan dinlediği bilgilere göre, “Nuri'nin saz çalmaktaki mahareti, sesinin yanıklığı ve güzelliği, irticalen şiir inşadı hususundaki muvaffakiyeti bugün kendini hayal meyal hatırlayanların tahassür ve tahassüsle anlattıkları bir an'ane haline geçmiştir.”³

Nuri, gazellerini Acem-aşiran makamında okumayı tercih edermiş. Ana'neye göre Nuri, Çankırı'ya geldiği ve şairlere meydan okuduğu zaman kalem suarâsından Zahmî, bir akşam Nuri fasla başlamazdan evvel,

*Tâlib-i Hak er misin, ya erlenenlerden misin
Yoksa kim rehber misin, rehberlenenlerden misin*

¹ M. Zeki Oral, *Tokatlı Âşık Nuri* (Niğde Halkevi, 1936), 9.

² A. Talat Onay, *Âşık Tokatlı Nuri* (Çankırı, 1933), 31.

³ A. Talat Onay, *Âşık Tokatlı Nuri* (Çankırı, 1933), 31.

matla'lı şiirini yazıp gönderir, mukabele talebinde bulunur. Nuri bu şiiri saz faslında ne okumuş, ne de irticalen cevap vermiştir. Sonuç olarak mağlup sayıldığı için gece kaçmış. Tekrar gelişinde yolda Zahmî'nin cenazesine tesadüf etmiş ve attan inerek hasmına son hürmeti ifa etmiştir.”⁴

Ahmet Talat Onay bunu aktarırken dipnotta şunları belirtir: “Bu rivayetin sıhhatinden şüpheliyim. Lakin Nuri'nin o zaman pek genç ve tecrübesiz bir âşık olması da mümkündür.”

Ahmet Talat Onay, Nuri'nin doğum tarihi hakkında şunları belirtir: “Nuri, ne zaman doğmuştur? Bilmiyoruz. Çünkü sicilli nüfustan bulmak mümkün değildir. Babasının kaydettiği muhakkak olan Ahmediye, Muhammediye ve Kur'an gibi kitaplar da meydanda yoktur. Tahmine gelince bu da güçtür; çünkü bunu teyit edecek rivayet de bulunmuyor. Olsa bile sahih nazariyle bakabilecek miyiz? Ne zaman Nuri'nin veladet tarihi yazılmış bir Kur'an bir kitap veya mecmua ele girerse hakiki veladet tarihini anlamak mümkün olacaktır.

*Sen de Nûrî geldi bir târihte ammâ gitti de
Ger beni senden sual eylerse yârân elvedâ*

sözünden şairin velâdet tarihini kendisinin de bilmediğine hükmedeceğim geliyor. Nuri'nin elimizde iki tarihi var: Biri Ramazaniyesinin cevher tarihi:

Ârifiz Nûrî hakikatda ikâmet edelim: 1267

diğeri bahariyesinin:

Nuri de ne güzel söylemiş üstadına rahmet

1277 tam tarihidir. Vefatı 1299-1883 yılında olduğuna nazaran 1267'sonra 33 sene daha yaşamış demektir.”⁵

Tokatlı Nuri'nin iki oğlu vardır. Biri Ahmet diğeri Arif'tir.

Tokatlı Nuri'nin okur-yazar olup olmamasıyla ilgili söylenceler vardır.

Yine Ahmet Talat Onay, “Nuri'nin ümmi olduğu hakkındaki bu zayıf rivayete bedel Çankırı'daki rivayetlere göre onun büyük bir yük heybesi dolu kitap ve mecmua-i eşar taşıdığı rivayeti de vardır. Binaenaleyh Nuri'ye hiç tahsil

⁴ A. Talat Onay, *Türk Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i*. (hızl. C. Kurnaz) - (Ankara Akçağ Yayınları, 1996), 91-93.

⁵ A. Talat Onay, *Âşık Tokatlı Nuri* (Çankırı, 1933), 53-54.

görmemiş, bir ümmî nazarıyla bakılamaz⁶. Nuri'yi az çok tahsil ve terbiye görmüş olarak tanımak zarureti vardır⁷ diyerek Nuri'nin en azından okuma yazmayı bildiğini belirtmiştir.”⁸ “Nuri, uzunca, kara kaşlı, kara sakallı, şişmanca bir adamdı. Kâtibi şalvar giyerdi ve sazda sözde kemalini bulmuştu, diye anlatıyorlar. Bu çağda iken evinde, gezmeye giderken heybesinde birçok divanlar, kitaplar bulundurduğu; boş zamanlarında çok okuduğunu ve yazdığını kendisi anlayacak kadar da yazarlığı olduğu bu araştırmalardan anlaşılıyor”⁹ diye belirten Zeki Oral'ın Ahmet Talat Onay ile bu konuda hemfikir olduğunu anlamaktayız. Öte yandan Talat Onay, Nuri'nin dış görünüşü şöyle aktarır: “Amasya müftüsü Hacı Kâmil Efendi, Kadri Beyefendiye Nuri'yi uzun boylu, müzellef sakallı, sadası güzel, edası âlâ, beyaz renkli karakaş, kara gözle-ecmelinâs bir adam diye tavsif etmiştir.”¹⁰

Âşık edebiyatı içerisinde önemli bir yere sahip olan çıraklık geleneği, usta âşıkların gençleri yetiştirmek suretiyle oluşturdukları soy ağacına “âşık kolu” denir. Âşık kolunun kurucusuna, sonraki yetişenler dil, üslup, şekil ve konu bakımından tâbi olurlar. Zaman içerisinde bir âşık kolu ortaya çıkar. Âşık edebiyatında Emrah ve Ruhsati kollarını örnek verebiliriz. Araştırmamızın konusunu oluşturan Tokatlı Nuri de Emrah kolunun bir temsilcisi olan önemli bir âşıktır.

Dr. Doğan Kaya, Emrah kolu hakkında da şu şekilde bir bilgi verir: “Erzurumlu Emrah Tokatlı Nuri'yi, o da Gayretî ve Ceyhunî'yi yetiştirmiştir. Daha sonra da bu kol içinde şu âşıklar yer almıştır: Niksarlı Bedri ve kardeşi Cesurî, Zileli Mevci ve Neğamî, Tokatlı Asafoğlu Cemalî, Arap Hicri, Zileli İlhamî, Zileli Şermî, Sivaslı Pesendi, Yozgatlı Mesudi ve Seyhunî.”¹¹

Prof. Dr. Saim Sakaoğlu, Emrah kolu hakkında şu bilgileri vermektedir: “Emrah'ın yetiştirdiği usta âşıkların ikisi de Tokatlıdır: Nuri ve Gedai. Tokatlı

---

⁶ A. Talat Onay, *Âşık Tokatlı Nuri* (Çankırı, 1933), 73.

⁷ A. Talat Onay, *Âşık Tokatlı Nuri* (Çankırı, 1933), 74.

⁸ İbrahim Seçkin Aydın, *Tokatlı Nuri'nin Şiirlerinde Gelenek ve Halk Eğitimi Unsurları*,(Yüksek Lisans Tezi, İzmir-2001), 10.

⁹ M. Zeki Oral, *Tokatlı Âşık Nuri* (Niğde Halkevi, 1936), 12.

¹⁰ A. Talat Onay, *Âşık Tokatlı Nuri* (Çankırı, 1933), 77.

¹¹ Doğan Kaya, *Sivas'ta Âşıklık Geleneği ve Âşık-Ruhsati* (Sivas 1994), 195.

Nuri, ustasını aratmayacak derecede güçlü bir şair ve usta olmuştur. Onun da Gayreti ve Ceyhuni gibi çırakları, zamanla ustalar arasına katılmıştır.”¹²

“Emrah bir törenle Nuri’ye ve Gedayi’ye mahlaslarını vermiş. Nuri de çırağı Ceyhuni’ye gelenek içinde bir törenle mahlasını vermiştir”¹³ Verilen bu bilgiler dâhilinde Emrah Kolunu oluşturan âşıkların soy ağacı şöyledir:

Emrah		
Nuri		Gedaî
Ceyhûni	Mürurî(Nuri'nin oğlu)	Gayretî
1. Cemalî		
2. Bedri		
3. Cesurî		
4. Mevcî		
5. Negamî		
6. Hicrî		
7. İlhamî		
8. Şermî		
9. Pesendî		
10. Mesudî		
11. Seyhunî		

¹² Saim Sakoğlu, *Emrah'ın Türk Saz Şiiri İçindeki Yeri ve Yetiştirdiği Ustalar* (Erciyes Dergisi, C IX S.101, 1986), 31-34.

¹³ Halit Koçak, *Ceyhuni ve Çırakları* (Çorumlu Dergisi, S. 6, 1938), 187.

2. Elimizdeki Cönkün Özellikleri

“Cönk için yapılan “Çoğunlukla halk şairlerinin şiirlerinin bir araya toplandığı uzunlamasına açılan defterlere cönk denir”¹⁴ tanımı edebi ve akademik çevrelerde genel kabul görmüştür. M. Fatih Köksal da uzunlamasına açılan mecmuaların cönk olduğunu şu sözlerle belirtir:“M. Sabri Koz, uzunlamasına (tulâni) açılma konusunu ısrarla vurgular ve yapıklarında her türlü metne yer verilen bu tür mecmuaları cönk olarak kabul eder ki biz de bu hususu önemsiyor ve Koz’a katılıyoruz.”¹⁵

Elimizdeki cönkün dış yapısının özellikleri:

10,5 x 25 ebatlarında. 59 varak. Siyah mürekkeple yazılmış, okunaklı bir yazıya sahiptir. Yazının çeşidi t’alik. İlk sayfası ve son iki sayfası eksik. Ciltler birbirine iki yerinden kalın bir iple dikilmiş.

Cönkün içeriği:

Cönkte toplamda 162 şiir mevcuttur. Müellifi belli değildir. Şiirler karışık alınmış, toplayanın zevkine uygun bir sıralama yapılmış. Tarihe ilişkin herhangi bir kayıta rastlamadık. Toplam beş şairden şiirler alınmış. Halk edebiyatına ait şairlerin hem halk hem de divan tarzı şiirleri bulunmaktadır. Şiirlerin isimleri divani, koşma, kalenderi gibi başlıklarla yazılmıştır. Genellikle mahlasların üzeri çizilmiştir. Dana dili şeklinde açılan bir cönktür.

3. Cönkteki Şiirlerden Örnekler

Divan

Akdı zülfün kişveri ruhsâre devrân gösterür
Esb-i nâzuñ halka-i devvâre devrân gösterür

Şem‘-i hüsnün görse dil başımda ârâm eylemez
Sanki bir pervânedür ol nâre devrân gösterür

Bedre bâl açmış gezer bülbül gibi âşıkları
Gâlibâ gül devridür ol nâre devrân gösterür

¹⁴ M. Fatih Köksal, *Cönklerde Divan Şiiri, Divan Şiirinde Cönkler* (Milli Folklor, S.111, 2016), 29.

¹⁵ M. Fatih Köksal, *Cönklerde Divan Şiiri, Divan Şiirinde Cönkler* (Milli Folklor, S.111, 2016), 29.

Ger kadem bastum kaçan bezm içre sâkî al mıdur
Câm-ı lutfuñ meclisi hummâre devrân gösterür

Ger hünerse Nûri ikrâr it o lebün gam yeme
Mevlevîdir virdiñi ikrâre devrân gösterür

Koşma

Nerde kaldı senin ahd ü emânın
Cân verince cevır oduyla yakan yar
Yine îmâ eder kaçın kemânın
Kırpıkların can evime çakan yar

Kanı sevdiğimiz eski dem n'oldu
Şimdi çeşmimizde bir hayal oldu
Öz gitdi başına gayrı yar buldu
Gelür diyü yollarıma bakan yar

Nice Nûrî gibi sâhib samânın
Takıldı boynuna zülf ile simin
Az böyle miydi ikrârın senin
Ocaklar söndüren evler yakan yar

Kalenderî

Derd-i dilim açsam eger âh cânım efendim
Bir derdim olur bin kadar âh cânım efendim

Bülbül gibi efgân ederim bunca zamandır
Yok hâlîme bir rahm eder âh cânım efendim

Bir gözleri mestâne ucundan iki çeşmim
Kanlar döker ağlar gezer âh cânım efendim

Mevlâya teşekkî edemem pek de uzandı
Şeb-târîki hicr-i seher âh cânım efendim

(Ger)böyle olur ise eger defter-i 'ömrüm
Besbelli ki bir gün dürer âh cânım efendim

'Arz etsem eger çekdiceğim Nûri felekden
Âh âh neler âh âh neler âh cânım efendim

Koşma

Bana kan yutturur sahbâ-yı hicrân
Bilmem bu hasretlik gider mi böyle
Ben mi tedbîrimde eyledim noksan
Yoksa tecelli-i kader mi böyle

'Aksine devr etdi devrân-ı felek
Hep havâyâ gitdi çekdiğim emek
Sevdâ çöllerinde Leylâ diyerek
Ben gibi Mecnûnlar gezer mi böyle

Nurî yer yer gezer vermez kararı
Zâra düşmeyince can gülün zârı
Ben canımdan 'aziz severim yârı
'Aceb yar da beni sever mi böyle

Düstûr

Yine aldı gam u efkâr dil-i dâg-ı tenin
Acımaz mı yüreğin merhametin yok mu senin
Ne revâ goncaya cevri gele serv-i çemenin
Acımaz mı yüreğin merhametin yok mu senin

Tende 'aşkın komadı Nûri mecâlim yetişir
Bu kadar zahmetine kalmadı hâlim yetişir
Yetişir çekdiceğim gayri azâbım yetişir
Acımaz mı yüreğin merhametin yok mu senin

Kalenderî

Ey yâr beni sen âteş-i hicrâna bırakma
Yakdın bu kadar bâri yeter cânımı yakma¹⁶

Cânımda eğer var ise meylin senin ey gül
Şimdi dile ferdâya koyup başıma kakma

Çokdur senin aşkında benim gerçi kusurum
Affet ey a şâhım beni noksanıma bakma¹⁷

Cevrden meded ey teşneye cürmünden efendim
Geç silsile-i 'isyânımı gerdânıma takma¹⁸

Müjgânın ile sînede yüz yâreler açdın
Gamzen okunu bir de yeter cânâ bırakma

Ey dîde yeter sen de kad-i serviden el çek
Her gördüğüne su gibi meyleyleyüp akma

Gel Nûrî bugün Hâlîka teslîm-i 'umûr et
Cân varını varlıkla yarın odlara yakma

Dîvanî

Gül açıldıkça ruh-ı zîbâların dört beş bölük
Eksik olmaz bülbül-i şeydâların dört beş bölük¹⁹

Gülşen-i hüsnün görüp seyr ü temâşâ etmeye
Hayme tutmuş bülbül-i rüsvâların dört beş bölük

Sa'yim oldur ehl-i 'ubbâda buyurdun ey Rahîm
Leyse lil insâne illâ mâse'â yâ Rabbenâ

---

¹⁶ Çankırlı Ahmet Talat, *Tokatlı Nuri*, (Çankırı Matbaası, 1933), 139.

¹⁷ Çankırlı, *Tokatlı Nuri* (Çankırı Matbaası, 1933), Eksik beyit (Cönkte mevcut).

¹⁸ Çankırlı, *Tokatlı Nuri*, Çankırı Matbaası, 1933. Eksik beyit (Cönkte mevcut)

¹⁹ Çankırlı, *Tokatlı Nuri* (Çankırı Matbaası, 1933), 112-113.

Hân-gâhda halka-i ‘aşka girip ‘aşk ehliler
Pertev-i zikrin ile buldu safâ yâ Rabbenâ

Nazm-i vahdâniyetin biz okuruz bülbül gibi
Gülşen-i tevhîdin oldukça küşâ yâ Rabbenâ

Bir gedâyız dergeh-i lütfundan etme nâ-ümîd
Kıl ‘inâyet ni‘met-i ‘afvın bana yâ Rabbenâ

Olmasa ‘affin senin mümkün mü cürmümden halâs
Gözlerim olsa pınar kaddim dü-tâ yâ Rabbenâ

Kırık dehenim kırk zebân olsa yanında lufunun
Eylemek mümkün müdür şükürün edâ yâ Rabbenâ²⁰

Bağladı etrâfımı bende liyâkat koymadı
Gam bağı derd ü belâ vü mâsivâ yâ Rabbenâ

Var ise hâl ü dil-i zâr-ı divânem sehvidir
‘Afv kıl kıl-k-i zebânımda hatâ yâ Rabbenâ

Nûri zâre kıl medet nûr-ı Muhammed ‘aşkına
Etme rüsvâ-yı ‘amel rûz-ı cezâ yâ Rabbenâ

Vezen-i Âher

Ey cân-ı ‘âlem her sırra mahrem ve’y gonca gül-fem gâyet güzelsin
Ey cân-ı ‘âlem bir ince belsin her sırra mahremsin bî-bedelsin²¹
Gâyet güzelsin sen bî-bedelsin bir ince belsin tûl-i emelsin

Durdunsa bensiz âferin Nûri gülsüz dikensiz etme gururı
Durdunsa bensiz gülsüz dikensiz istemem sensiz cennât-ı hûri
Cennât-ı hûri etme gururı âferin Nûri sâhib-gazelsin.

²⁰ Çankırılı, *Tokatlı Nuri* (Çankırı Matbaası, 1933), 104-105. Eksik beyit (Cönkte mevcut)

²¹ Çankırılı, *Tokatlı Nuri* (Çankırı Matbaası, 1933), 171-172.

4. Cönkte Bulunan Divanî ve Açıklaması

Fa'ilâtün Fa'ilâtün Fa'ilâtün Fa'ilün

Akdı zülfüñ kişveri ruhsâre devrân gösterür²²

Esb-i nâzuñ halka-i devvâre devrân gösterür

Sevgilim, senin zülf ülkesinin güzelliği yüz ülkesinin üstüne doğru aktı; şimdi fani dünyanın güzelliğini onun üstünde gösterir. Aynı sırada naz²³ atın da devreden halkaya (dönen dünyaya, mutasavvıflar halkasına, Ka'be'yi tavaf edenlere) devretmenin nasıl olacağını, mahiyetini gösterir.

Şem'i hüsnüñ görse ve'y başıma ârâm eylemez

Sanki bir pervânedür ol nâre devrân gösterür

Eyvahlar bana ki güzelliğinin mumunu görse gönüm, sanki pervane gibi, bir türlü rahat duramaz, o ateşe doğru döne döne koşar. Kendisini senin nurunda yakmaya can atar.

Bedre bâl açmış gezer bülbül gibi âşıkları

Gâlibâ gül devridür ol nâre devrân gösterür

Âşıklar, dolunaya doğru kanat açmış bülbüller gibi gezmekteler; galiba, gül mevsimi ki hepsi de ateşin kırmızılığını dolanıp duruyorlar. Sevgilinin gül gibi, ateş gibi kırmızı yanaklarının, ay gibi parlak yüzünün etrafında âşıklar; bülbülün gül mevsiminde kırmızı gülün etrafında dönüp durduğu gibi döner dolaşır.

Ger kadem-bahtum kaçan bezm içre sâkiyü'l-meydür

Câm-ı lutfuñ meclisi hammâre devrân gösterür

---

²² Cönk, 1-2.

²³ Allah ile dostluğu ilerletmiş olan tasavvuf büyüklerinden bazıları naz, bazıları ise niyâz makâmında bulunurlar. Niyâz yani istek makâmı, sevenlerin hâline uygundur. Çünkü seven kişi, yani âşık sevgilisinden sürekli talepte bulunduğu gibi, Allah'ı seven kişi de ondan Cennet'ini, cemâlini vs. ister, duâ ve niyâz eder. Naz ise, seven değil, sevilen kişilerin hâlidir. Bir kişi, başkası tarafından sevildiğini fark edince gelin adayı gibi nazlanır. Cenâb-ı Hak tarafından sevildiğini düşünen, bunu fark eden velîlerde bu naz makâmı oluşur. Allah ile samimi, şakalaşır gibi konuşurlar. Kur'ân-ı Kerîm'de: "Allah onları (mü'minleri) sever, onlar da Allah'ı severler" (Mâide, 5/54) buyrulmaktadır. Demek ki bu sevgi aslında iki yönlüdür. Ancak sevildiğini hisseden kişilerde tabîî olarak nazlanma hâli öne çıkar. <https://www.altinoluk.com/yeni/tasavvufta-naz-makami/> Tasavvufta Naz Makâmı - Prof. Dr. Necdet Tosun (Erişim tarihi: 06.07.2018).

Ne zaman bahtımın ayağı meclis içinde sakilik yapsa, senin lutuf kadehin melise içki getirene bir devran, devir, uygun zaman gösterir. Ne zaman bahtımın şanslı ayağı meclise adım atar ve sakilik yapar, o zaman meclise içki sağlayana gün doğar. Yani ne zaman tekkeye gitsem orada yudum yudum Allah aşkını içer ve dağıtırım, herkesi mutlu ederim, bu da tekkenin şeyhinin rızasına sebep olur. Döne döne, devrede devrede, tekrar tekrar içki kadehlerini doldurmasını sağlar, yani kalpleri Allah aşkı ile doldurmayı salık verir.

Ger hünerse Nûri ikrâr it o lebin gam yeme
Mevlevîdür virdiñi ikrâre devrân gösterür

Nuri, eğer hüner o sevgilinin dudağının güzelliğini anıp açıklamaksa üzülme, Mevlevisin, onu anmak için devrana girersin, bu ikrarını gösterir. Nuri de sevgilinin güzel dudağını anlatmakta zorluk çektiğinde Mevlevîler gibi devrana girer, o devran, Mevlevî zikri onun ikrarını, imanını gösterir. Sevgili, Allah'tır. Dudak ise Allah'ın her şeyi yaratma, diri kılma sıfatıdır. Şair, bir derviş gibi bunu ikrar için Mevlevî devranında vird etmektedir.

Şiirin genelinde divan şiirinin remizleri ile sevgilinin yani Allah'ın güzellikleri anlatılmaktadır. Şair; bülbül, gül, pervane, ateş, yüz, saç, derviş, şeyh, meyhane, saki gibi kavramlarla bu aşkın renklerini gözler önüne sermek istemektedir. Bu bağlamda Tokatlı Nurî herhangi bir divan şairinden farklı bir dünya inşa etmemektedir. Bir halk şairi olarak divan şiirine ne kadar vakıf olduğunun güzel bir örneğini vermektedir.

Kaynakça

- Aydın, İbrahim Seçkin. *Tokatlı Nuri'nin Şiirlerinde Gelenek ve Halk Eğitimi Unsurları*. Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2001.
- Kahraman, Mehmet. *Tokat Âşıklık Geleneği ve Âşık Ceyhûni*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1996.
- Kaya, Doğan. *Sivas'ta Âşıklık Geleneği ve Âşık Ruhsâti*. Sivas, 1994.
- Karadağ, Metin. *Erzurumlu Emrah, Yaşamı-Sanatı-Şiirleri*. Balıkesir, 1996.
- Koçak, Halit. *Ceyhûni ve Çıraqları*. Çorumlu Dergisi, 1938.
- Köksal, M. Fatih. *Cönklerde Divan Şiiri, Divan Şiirinde Cönkler*. Milli Folklor, 2016.
- Kurnaz, Cemal. *Türküden Gazele Halk ve Divan Şiirinin Müsterekleri Üzerine Bir Deneme*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- Onay, Ahmet Talat, *Âşık Tokatlı Nuri*. Çankırı, 1933.
- Onay, Ahmet Talat. *Türk Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i*. (hzl. C. Kurnaz). Ankara: Akçağ Yayınları, 1996.
- Oral, M. Zeki. *Tokatlı Âşık Nuri*. Niğde Halkevi, 1936.
- Sakaoğlu, Saim. *Emrah'ın Türk Saz Şiiri İçindeki Yeri ve Yetiştirdiği Ustalar*. Erciyes Dergisi, C IX S.101, 1986.
- Sakaoğlu, Saim. *Ozan Âşık Saz Şairi ve Halk Şairi Kavramları Üzerine*. III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Genel Konular, Ankara, 1987.
- Yardımcı, Mehmet. *Âşık Edebiyatı Gelenekleri İçinde Tokatlı Âşıkların Yeri ve Önemi*. Tokat Şairler ve Yazarlar Derneği Mehmet Yardımcı'ya Şükran Gecesi Konuşma Metni, 2017.

Zileli Bir Divân Şairi: Molla Ali Tâlibî

Metin HAKVERDİOĞLU*

Öz: Divân şiiri her ne kadar son büyük temsilcilerini 18. yüzyılda vermişse de daha sonraki yüzyıllarda da bu akımdan etkilenen şairler çıkmaya devam etmiştir. Hatta bu şiir akımı hiç umulmayan yurt köşelerinde devam ettiğini gösteren örneklerle bizleri daha hâlâ şaşırtmaktadır. Tokat'ın Zile ilçesinde yetişen Molla Ali Tâlibî de bu şaşırtıcı örneklerden birisidir. Adı Ali olan şâir, 1888 (1304)'de Azerbaycan'ın Karabağ kazası, Cebra'il uzeydi (nahiyesi), Serik karyesinde dünyaya geldi. Şeceresi, Zaman Hanoğlu, Gaceroğlu, Yusufoglu, Bayram Alioğlu Molla Sefer'dir. Annesi Telli adında bir Azerbaycan Türk'üdür.

Molla Ali Tâlibî, Rumî tarihle 24 Teşrin-i Sani 1359, yani Miladî 24 Ekim 1943 tarihinde, 55 yaşında Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur. Çalışmamızda Tokat'ın bu ilginç şahsiyeti ve şiirleri hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tokat, Zile, Tâlibî, Son Divan Şairleri, Divan Edebiyatı.

A Divan Poet from Zile: Molla Ali Talibi

Abstract: Although the Divan poetry gave its last great representatives in the 18th century, poets who were influenced by this trend continued to emerge in the following centuries. In fact, this poetry movement still surprises us with examples showing that it continues in unexpected countryside. Molla Ali Tâlibî who is raised in the Zile district of Tokat is one of these amazing examples. Ali, whose real name was Ali, was born in 1888 (1304) in the Karabakh city of Azerbaijan, in the village of Cebra'il city, Serik. Family history is Zaman Hanoglu, Gaceroğlu, Yusufoglu, Bayram Alioğlu Molla Sefer. His mother is Telli, a Azerbaijani Turk.

Molla Ali Tâlibî died on 24 October 1943, at the age of 55 at the age of 24 in the Rumi history. Ali Talibi has a divançe. Our work will be informed about these interesting personalities and poems of Tokat.

Key Words: Tokat, Zile, Talibi, Last Divan Poet, Classical Turkish Literature.

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fak. (metin.hakverdioglu@amasya.edu.tr)

1. Molla Ali Tâlibî'nin Hayatı ve Eseri

Tokat'ın Zile ilçesi, Azerbaycan'dan göçen Türklerin yoğun olarak yerleştiği merkezlerden birisidir. Bu ilçe binlerce yıllık geçmişi ile onlarca medeniyete yurt olmuştur. En son 1800'lü yılların sonunda bahsi geçen göçlerle karşılaşmıştır. Azerbaycan'dan Amasya ve çevresine, genel olarak da Anadolu'ya, üç ana göç akımı olmuştur. Bunlar,

İsmail Şirvânî ile başlayan göçler (1828-1848),
Mir Hamza Nigârî ile başlayan göçler(1840-1885),
Hacı Mahmut Efendi ile başlayan göçlerdir (1874-1891), dönemleridir.

Zile'ye göç eden Tâlibî ve ailesi bu göç hareketinin son dalgasına katılmıştır. 1820'lerde İsmail Şirvânî¹ ile başlayan, 1850'lerde Mir Hamza² ile hızlanan ve 1870'lerde Hacı Mahmut Efendi ile son akını gerçekleştiren bu göç macerası, temelde Rus işgalinin neticesidir. Bu işgal, 1813'te gerçekleşen Türkmençay Anlaşması ile kesinleşmiştir. Bu anlaşma gereği Azerbaycan'ın kuzeyi Ruslara, güneyi İran'a paylaştırılmıştır. Anlaşmaya itiraz eden her hareket ve kişi düşman ilan edilmiş ve Azerbaycan'da yaşaması imkânsız kılınmıştır.

Tâlibî'nin babası Molla Sefer de aynı akıbetin kurbanı olmuş ve Azerbaycan'da yaşama imkânı kalmamıştır. Ancak Molla Sefer'in Anadolu'ya göçünün sebebini açıklayan sözleri tüm Azerbaycan göçmenlerinin ortak açıklamasıdır. Molla Sefer şöyle demektedir: “Ruslar Azerbaycan'daki gençleri zorla ordularına katıp Osmanlı ile savaştırmakta. Ben bu altı oğlumu Müslümanlara karşı Rus ordusunda savaşsın diye dünyaya getirmediğim.”³ İşte bu bakış açısı ile yollara düşen Molla Sefer ailesi Anadolu'ya geçmiş, önce Adana'da yerleşmek istemiş; ancak bu şehrin iklimine intibak sağlayamadıkları için Amasya'ya geçmişlerdir.

Amasya'nın seçilmesi tesadüfî değildir. Tüm Kafkasya'da etkili olan âlim ve mutasavvıf İsmail Şirvanî ve onun yine Azerbaycan'da en sevilen halifesi Mir Hamza Nigârî bu şehirdedir. Bu ruhanî hava hemen hemen tüm Azerbaycan

---

¹ Metin Hakverdioğlu, *Gül Kokulu Mevlânâ - İsmail Siraceddin Şirvânî - Biyografik Roman* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2014).

² Abdi-zade Hüsameddin Hüseyin (Yazma Eser), *Amasya Tarihi*, c. 9.

³ Tâlibî'nin torunu Mazlum Bayramoğlu mülakatı (Kasım 2016).

göçkünlerini bu şehre çekmiştir. Amasya'ya gelen Molla Sefer ve ailesi buraya yakın olan Zile kasabasının Süleymaniye köyüne yerleşmişlerdir.

Zile'de altı köyde bu göçlerden mütevellid bir Azerbaycan Türk'ü yoğunluğu ortaya çıkmıştır. Bu köyler, Fatih, Süleymaniye, Hatip Pınarı, Çiçek Pınarı, Osman Pınarı ve Reşadiye'dir. Buraya yerleşen Tâlibî'nin babası Molla Sefer, ilginç bir anekdota daha imza atar: "Altı oğlundan ikisinin askerlik çağı gelmiştir. Molla Sefer'e bir oğlunu seç, ikisini birden askere almıyoruz, derler. Molla Sefer, itiraz eder ve üç oğlum da askerlik yapabilecek yaştadır, üçünü de alın, der. Osmanlı ordusuna oğullarını seve seve gönderir. Tabii yetkililer bu isteği kabul etmezler."⁴

Molla Sefer'in altı oğlundan biri olan Ali, okumuş ve molla olmuştur. Bir dönem İstanbul'a da gidip eğitimini tekmil eden Molla Ali Tâlibî, memleketi Zile'ye dönmüş ve burada dersler vermiş, vergi (öşür) toplam işiyle meşgul olmuştur. Kendisine duyulan itimat ve sevgiden dolayı şöhreti yayılmıştır. Molla Ali'nin çocukları hakkında Mazlum Bayramoğlu şunları anlatmıştır: "Molla Ali dedemin sırasıyla Mikdat, Nasip, Veli, Hikmet ve Abdullâh olmak üzere beş oğlu, Tuğba adında da bir kızı vardı."⁵

Şair ve eseri hakkında bilimiz torunu Mazlum Bayramoğlu vasıtası ile olmuştur. Tokat'ta meşhur bir Tâlibî daha olduğu için bu isimde başka bir şair olabileceği ihtimali araştırmacıların gözünden kaçmıştır. Bunda Tâlibî'nin aruz ölçüsü yanında heceyle şiirler yazmasının da etkisi olmuştur, denebilir.

Şair Molla Ali Tâlibî, 24 Ekim 1943'te elli beş yaşında vefat etmiştir. 1888'de Azerbaycan'ın Karabağ kazası, Cebra'il uzeydi (nahiyesi), Serik karyesinde başlayan hayat hikâyesi Zile'de, erken yaşta tamamlanmıştır. Şairin en temel özelliği, dar bir coğrafyada, kendi halinde bir hayat sürerken şiire meyletmiş olması ve bununla ruhunu ferahlatmış olmasıdır. O, Mir Hamza Nigarî'yi göremediği halde görmüş gibi seven, onun şiirine ve ilmine hayran bir şairdir. Şiirlerinde Mir Hamza'nın etkisi açıkça görülür. Nazire olan şiirlerinde Mir Hamza'ya yaklaşmanın haklı gururu hissedilmektedir. İsmail Şirvânî ve Mir Hamza Nigarî için yazdığı övgü dolu şiirler bu sevginin en temel göstergesidir.

---

⁴ Tâlibî'nin torunu Mazlum Bayramoğlu mülakatı (Kasım, 2016).

⁵ Tâlibî'nin torunu Mazlum Bayramoğlu mülakatı (Kasım, 2016).

Şairin tek eseri divançesidir. Divançenin tek nüshası mevcuttur. Bu nüsha şairin kendi el yazısı ile yazdığı bir defterden ibarettir. Bu defter yıllarca aile efradı arasında gizli bir hazine gibi saklanmış ve Tâlibî'nin torunlarından Mazlum Bayramoğlu tarafında bize ulaştırılmıştır. Eser, özentisiz bir rik'a ile kaleme alınmış ve maalesef son birkaç sayfası kaybolmuştur. 40 sayfa olması muhtemel eserin 37 sayfası elimize geçmiştir. Divançede 36 adet aruz ölçüsü, 37 adet de hece ölçüsü ile yazılmış toplam 74 şiir mevcuttur.

Gazeller: 23

Rubaîler: 5

Kaside: 1

Musammatlar: 6

Mesnevi: 1

Hece ölçülü şiirler: 37

Genel toplamda 74 adet şiir vardır.

Divançenin tamamlanmamış olduğu, harf sırasına dizilmemesinden anlaşılmaktadır. Şair, içinden geldiği gibi bir sıra takip etmiştir. Şair, gazel nazım şeklini sıklıkla kullanmış ancak bunlara gazel adını vermemiştir. Birkaç musammata özel başlık verilmiştir: “Evlâd-ı Resûlden Hâcî Seyyid Hüseyîn-zâde Seyyid Aḥmed Efendiniñ temennâsine mebnî ve bu faḳîriñ de ḥavl-i Kerbelâ ve dil-teşne sîne-i sûzânesiyle îrâd idilmiştir.” gibi.

Hece ile yazdığı şiirlerinde daha rahat görünen şair, bu şiirlerinde eleştiri oklarını daha sık kullanmış ve devir insanını eleştirmiştir. Hece ölçüsü ile olan bu şiirlerinde Mir Hamza etkisi açık ve net görülür. Mir Hamza Nigârî de divanının büyük bir bölümünü heceyle yazdığı şiirlere ayırmıştır.

Şairin bu eseri tamamlamaya ömrünün vefa etmediği anlaşılmaktadır. Aksi takdirde hem aruzda hem de hecede yetkin olduğunu gösteren güzel söyleyişler yakalaması açıklanamaz. Tam bir divan oluşturmak için gerekli bilgi ve yeteneğin şairde mevcut olduğu eldeki şiirlerden anlaşılmaktadır.

2. Tâlibî Divânı'nda Edebî Söyleyişler

“Tâlibî yirminci yüzyılda yetişmiş ender divan şairlerinden birisidir. Onun şairliği Mir Hamza Nigarî gibi dev bir şair yanında sönük kalmaktadır; ancak şair yaşadığı dar coğrafyada ruhunu ferahlatacağı geniş bir hayal âlemi

aramış ve bunu şiirde bulmuş gibidir. Şairin zaman zaman dinî şiirler yazan bir tekke şairi gibi hece ile şiirler terennüm etmesi aruza olan yeteneğinin kısıtlı olmasındandır. Aruz ölçüsünü hatasız kullanmasına rağmen o vadinin genişliği karşısında aciz kaldığı ve yeni şeyler söylemekte zorlandığı aşikârdır. Adeta, aruzda yorulduğunu hisseden şair kendisini hecenin rahatlatıcı kollarına bırakmaktadır. Aruz kusurlarını aza indirmek için bu ölçüyle yazdığı şiirlerini kısa tutan Tâlibî, hecede Mir Hamza Nigârî'nin coşkusu yakalamıştır. Tam bir Mir Hamza Nigârî takipçisi olan ve adeta ondan feyz, ilham, cesaret ve örnek alarak yazan şair, bunu divanının başında da zikreder.”⁶

Tâlibî'nin şiirlerinde görülen en temel özelliklerden birisi ölçüye riayet ettiği halde kafiye bazen feda edebilmesidir.

- 1   *Senden ayrı ey şanem hâlim perîşân oldı gel*
Bağçe-i gülzârlarda gonce verdim şoldı gel
- 2   *Çend vakt evvel şadâkatle şıgındum ben saña*
Bes niçün 'ahdüñde turmaz bî-vefâlık oldı gel
- 3   *Gice gündüz âh vâhla geçdi rûz u aḥşamum*
Yandı cânım ey cinân hâtır-neşâdım öldi gel
- 4   *'Âkıbet bir rence düşdüm hiç bulunmaz çâresi*
Ey perî peyker mürüvvet eyle 'ömrüm taldı gel
- 5   *Nice yıllardur saña gelmek murâdum var iken*
Râhımı devr-i felek kesdi 'adûlar güldi gel
- 6   *Gel bizim bî-çâre maḥzûn hâneye bir teşrîf it*
Ketm idüp sır şakladığum âşıkâre oldı gel
- 7   *Sen teki bir dilbere didüm hafî esrârımı*
Söylüyor eller kamu Tâlib perîşân oldı gel
- 8   *Saklasun Mevlâ seni her âfet-i devrâniden*
Her zamân bir sen teki fitne-i devrân oldı gel
- 9   *Ger şorarsañ hâlimi disün şabâhın yelleri*
Söylemez âşüfte sözler çün visâlim oldı gel

---

⁶ Metin Hakverdioğlu, *Tâlibî Divançesi* (Ankara: Gece Kitaplığı 2016), 44.

- 10   *Ṭâlibî söyler şafâdan her cefâ ahkâmını*
Yâr ile hem-dem günüm şimdi zevâli buldı gel (Divançe, 9. Şiir)

Bu durum onun sanatını coşkunculuk üzerine inşa ettiğini ve bu sırada kafiyei feda edebildiğini göstermektedir.

Şair, dinî yönünü ön plana çıkarırken tasavvufî ifadeleri de rahatlıkla kullanmaktadır. Yani, bir yandan molla kimliği ile dinî hassasiyetleri terennüm etmektedir, bir yandan da Mir Hamza Nigârî'nin coşkun ruh iklimine tasavvufla girip çıkmaktadır. Divanın genelinde bu tereddüt kendisini göstermektedir; mey, saki, meyhane gibi kelimeleri kullanılırken bu terimlerin maksadı kendisi tarafından açık ve net verilmektedir. Bu suretle yanlış anlaşılmanın önlenmesi istenmektedir.

- 1   *Sâkî gel eyle kerem lutf-ı kerem kânı sor*
Devir kıl bir de bize muşhaf-ı Kur'ânı sor
- 2   *Öyle bir bâde gönder bize teskîn olalım*
'Arş-ı a'lâda gezen şâhib-i mihmânı sor
- 4   *Sâkî-i meyhâneye mihmân gerekmez şanma*
Mesâ'iline sebep söyle o Yezdanı sor
- 5   *Geldi nevrûz bugün gül açılır lâle biter*
Bülbülüñ nâlesine sem' eyle sûzânı sor
- 6   *Sâkî sevķ eyle amân kılma dirîğ bahşişîñ*
Şâkî-i şehrahı sür ol per-i perânı sor
- 7   *Ehl-i 'aşkıñ haberin aldı mı ehl-i dilân*
Çaycı çay-haneñe gel bâdeci meyyânı sor
- 8   *Sâkî etrâfımızı leşker-i ağıâr aldı*
Mağzûn itme el-amân zümre-i rindânı sor
- 9   *Amân ey sâkî yetiş halka rindânımıza*
Def kıl divleri[mizi] zümre-i nûrânı sor
- 10   *Sâkî niyâ eyle gel bir de bugün devr eyle*
Meskeni eyle ferah şâhib-i ihsânı sor
- 11   *Cürmi çokdur 'Aliniñ eyle esrâr-ı beyân*
Haşş-ı hem-nâmım olan kevâer-i sultânı sor (Divançe, 69. Şiir)

Şair Tâlibî, kendi hastalığı verem ile insanın genel ruh hali olan ölüm duygusunu bir arada zikreder ve bir anlamda kendisini ötelere özlem ile vatandan ayrılışın acısı arasında hisseder:

- 1 *Gelmişem dünyâya bî-çâre bî-çîz
Elîf-ı Hüdâdan ihsân isterem
Düşmüşem bir derde çâre neyleyem
Tabîb-i hâzıkdan dermân isterem*
- 2 *Gelmişem gitmeklik var imiş burda
Giderler gelmezler tâze bir yurda
Kimiâyalar çokdur [o] rahberlerde
Yol bilmezem bugün burhân isterem*
- 3 *Verem aldı beni olmadı dermân
Çok tabîbler arzuladım bir zamân
Merhamet mürüvvet şâhım el-amân
Dergâh-ı keremden Loqmân isterem (Divançe, 20. Şiir)*

Tâlibî'nin belki en orijinal yanı zamane insanını hicvetmesidir. Özellikle kadınların hal ve tavırlarından yakınan şair, erkeklere de rahatça küfretmeleri hususunda hayret etmektedir. Mehdî'nin bu ortamda gelip her şeyi düzeltmesi için dua ettiği şu şiir tam bir devir tenkididir.

- 1 *Gözlerem yolıñı niçe zamândır
Yetişmedi vakdi gelmedi Mehdî
La'la-i terecci biterdi 'ömrüm
Tolmadı sa'âti gelmedi Mehdî*
- 2 *Cenâb-ı Allahuñ haq rasulüdür
Ber-dem Mesîhâya hem vişâlidir
Haq dîniñ diregi hem uşûlidir
Zulüm tuğyân itdi gelmedi Mehdî*
- 3 *Mehdîniñ bir ismi Muhammed-zamân
Mü'minler isterler seyfinden emân
Kıpladı dünyâyı 'işyânî dumân
Ecel geldi yetdi gelmedi Mehdî*

- 4 İmâmlar hâtemi mehd-i zamândır
Evlâd-ı Peygamber şer'-i Kur'ândır
Haliş muhliş mü'minlere burhândır
Cehil tıldı dünyâ gelmedi Mehdî
- 5 Müntesebâ azdı Mehdî el-emân
Aldılar perde-i haya vü imân
Şıgındım yâ Rabbi ben şerr-i şeytân
Cân kuşu uçmağda gelmedi Mehdî
- 6 Kırkdılar bıyığı oldular nisâ
Berâber oldılar pür-muyla köse
Yürüdi ba'zısı elinde âsâ
Tûrîden Musâ tek gelmedi Mehdî
- 7 Âhîr zamân geldi hemân yetişdi
Hayâdan imândan müfsid kaçışdı
Zulüm-i Deccâl âsmâne yetişdi
Emr olmadı diyü gelmedi Mehdî
- 8 Cühelâ oldular fennile delîl
'Âlimi itdiler 'ilmiyle zelîl
Meşâyiğler kaldı kalîlden kalîl
Çok çıkdı 'alâmet gelmedi Mehdî
- 9 Tarîkatdur diyü şapdılar yolu
Ağızları boyun küfrile tolu
Deccâl aldı Allah sağ ile şolu
Taħammül kalmadı gelmedi Mehdî
- 10 Gice gündüz zârı zârı mü'minler
Ağlar dir yâ Rabbi bu nice günler
Yüregin mü'minin âh u enînler
Yağdı niçün 'aceb gelmedi Mehdî
- 11 Atdılar ateşe Nemrudlar bizi
Bir yere koydılar şâbb ile kıızı
Laţîfe şaydılar galîze sözü
Şerâ'it bozuldı gelmedi Mehdî

- 12 *Bir fırka mücrimân bilmezler hayâ
Kalmamışdır nûrdan yüzinde ziyâ
Yüzleri kararmış bu nedenâyâ
Münkirân kavmine gelmedi Mehdî*
- 13 *Ricâl ile nisâ gezdi berâber
Nâmus hayâ düşdi tâ zir ü zeber
Sedd oldı bâb-ı haqq bulmadık zafer
İtmedi merhamet gelmedi Mehdî*
- 14 *'Âlîm zivâr bütün yekden azdılar
Muhîd-i mü'mine kuyu kazdılar
Harf-i Muhammedi dûra yazdılar
İnmedi semâyâ gelmedi Mehdî*
- 15 *Terk etdiler bütün şavm u şalâtı
İnkâr eylediler haccı zekâtı
Kaldılar büsbütün şıdık-ı âebâtî
Ziyâeddîn olup gelmedi Mehdî⁷ (Divançe, 18. Şiir)*

Mir Hamza'nın İsmail Şirvânî'ye yazdığı akrostişi⁸ gibi, Mir Hamza'ya bir akrostiş yazmıştır: Tâlibî'nin Mir Hamza'ya akrostişinin ilk bölümü:

- 1 *Hâ'dır ismi harf-i evvel şâhımîñ⁹
Sekiz cennet zamrinde didiler
Mim Muhammed küllisinde mekušî
Gürûh-ı enbiyâyâ server didiler*
- 2 *Ze zâde-i sülâleden işâret
Derinde mahzûnlar bulur beşâret
Dâmenin tutana kıılır kefâlet
Üftâdeye virür sîm zer didiler*
- 3 *He hidâyet tarîkîni gösterir
Râh-ı Haqqıñ delîlini gösterir*

⁷ Yaşadığı devrin hicviyesidir. (Metin Hakverdioğlu)

⁸ Azmi Bilgin, *Dîvân-ı Seyyid Nigârî, Mir Hamza Nigârî* (İstanbul: Kule İletişim, 2003), 128.

⁹ Bu şiir bir akrostiş/ muvaşşaktır. Hamza isimin harfleri ile Mir Hamza Nigârî övülmektedir. Benzer bir şiir Mir Hamza Nigârî divanında İsmail Şirvânî için mevcuttur. (M. H.)

*Sâlikâna celîlîni gösterir
Tarîk-i hidâyâ rehber didiler¹⁰*

- 4 *Ecdâdîñ enbiyâ sultânı Aḥmed
Hâtemü'l-enbiyâ ceddîñ Muḥammed
Fedâ olsun oña ruḥ ile emced
Şâhib livâ rûz-i maḥşer didiler (Divançe, 47. Şiir)*

Hz. Hüseyin'in ehl-i beyt arasındaki yeri çok önemli olduğu için ona da ayrıca bir şiir yazmıştır ve bu vasıtayla Kerbela hakkında bir Muharremiye kaleme almıştır: “Evlâd-ı Rasûlden Hâcî Seyyid Hüseyîn-zâde Seyyid Aḥmed Efendiniñ temennîsine mebnî ve bu faḳîriñ de ḥavl-i Kerbelâ ve dil-teşne sîne-i sûzânesiyle îrâd idilmiştir.”

- 1 *Sitem taşın sîne sûzâna urdîñ ey felek
Dâm-ı belâyı Kerbelâyâ kırdun ey felek
Bu zulümi niçün sen revâ kıldîñ ey felek
Evlâd-ı Muştafaya cefâ kıldîñ ey felek
Niçün ḥayâ itmediñ sultân-ı enbiyâdan
Hiç ḥazer kılmadıñ mı serdâr-ı evliyâdan*
- 2 *Hüseyniñ sergüzeştin der-hâtır itse devrân
Zelzele olur eflâk melekler ḳalup ḥayrân
Mâtemân-ı ḥarâma cigerler olur büryân
Di baña kimden aldıñ eliñde var mı fermân
Niçün ḥayâ itmediñ sultân-ı enbiyâdan
Hiç ḥazer kılmadıñ mı serdâr-ı evliyâdan*
- 3 *Hilâl-i muḥarreme ḥürmet ider 'âşıkûn
Şusuz ḳaldığı için şâh-ı hem-râhı bütün
Eflâke düşer ḡulḡul ditrer semâda sûtûn
'Âile-i muḥteremi şusuz ḳaldığı için*

¹⁰ ح م ز ه HAMZA ismine ilk harfleri üzerinden methiye söz konusudur. Hamza Nigarî şairin şeyhidir. (M. H.)

Niçün hayâ itmediñ sulţân-ı enbiyâdan
Hiç hazer kılmadıñ mı serdâr-ı evliyâdan

4 Hılâliyle muharrem bizlere reh-nümâdır
Muharremü'l-ğaramıñ her sâ'ati şifâdır
Süfyânîyâna nefret duzâh gibi cefâdır
İtsün ol kesik qalbi mela-yı Kerbelâdır
Niçün hayâ itmediñ sulţân-ı enbiyâdan
Hiç hazer kılmadıñ mı serdâr-ı evliyâdan

5 Ey vâdi-yi Kerbelâ belâsın [sen] pür belâ
Yerlere geçsün ismiñ ey vâdi-yi Kerbelâ
Sende bitdi cihânıñ nebâtâtı her belâ
Herkes söyler nev-be nev mâcerâyı Kerbelâ
Niçün hayâ itmediñ sulţân-ı enbiyâdan
Hiç hazer kılmadıñ mı serdâr-ı evliyâdan

6 Hafîd-i Muştafadan hâceleri kaçdılar
Serdârıñ mâteminden hânedân ağlaşdılar
Yerişmeye Abdullah şefâ'atden geçdiler
Ma'şûmâne hanedân vâveylâya düşdiler
Niçün hayâ itmediñ sulţân-ı enbiyâdan
Hiç hazer kılmadıñ mı serdâr-ı evliyâdan

7 'Öşr-i muharreminde ağla sızla Tâlibi
İste dermân derde âdıñ olsun Tâlibî
Sen de yapış dâmen-i zü'l-cenâhe Tâlibî
Eflâke ser-güzeştin şoruş söyle Tâlibî
Niçün hayâ itmediñ sulţân-ı enbiyâdan
Hiç hazer kılmadıñ mı serdâr-ı evliyâdan (Divançe, 28. Şiir)

Değerlendirme

Divan şiirinin tamamen unutulduğu düşünölen 19. yüzyılın ortalarında Anadolu'nun Tokat ilinin, küçük bir kasabasında, Zile'de, bir divan şairine rastlamak oldukça ilginçtir. Tâlibî'nin bir halk şairi olduğunu ve selis, divan, santranç gibi nazım şekilleri ile aruz şiirleri yazdığını söylememiz engelleyecek pek çok özelliğı vardır. Onun bir molla olması halk şairi olmasına engel teşkil etmektedir. Ayrıca Mir Hamza Nigârî'ye hayran olduğu ve onu taklit ettiği açıkça fark edilmektedir. Sadece bu yönler bile onun bir divan şairi olmak istediğini gösteremeye yetmektedir.

Bu yüzyılda, Anadolu'nun ücra bir kasabasında divan şiirinin varlığı sürdürüyor olması başlı başına ilginç bir durumdur. Azerbaycan'dan göçen bir ailenin ilk nesilinden böyle bir kaabiliyyetin çıkması da ayrıca takdire şayan bir haslettir.

İşte Zileli Tâlibî, bizi hayrete düşüren pek çok yönü ile araştırmaya değer olduğunu göstermiştir. Bu çalışmamız ile onun Tokat'ın medar-ı iftiharlarından biri olabileceğini gözler önüne sermiş ve divançesinin daha derinden incelendiğinde pek çok zenginlikler sunacağını ispatlamış olduk. Tâlibî, aynı zamanda, Azerbaycan'dan göçlerin nasıl bir kültürel zenginliğı Anadolu'ya taşıdığını gösteren örneklerden birisidir ve Mir Hamza Nigârî'nin manevî etkisinin her iki coğrafyada ne kadar güçlü olduğunu belirtisidir.

Erken yaşta vefat eden şair, divanının tamamlayamamıştır; ancak meramını anlatmayı başarmış, kendinden sonrasına mesajlarını bırakmıştır.

Kaynakça

- Abdi-zade Hüsameddin Hüseyin (Yazma Eser), *Amasya Tarihi*, c. 9.
- Akkuş, Muzaffer, *Seyyid Nigârî Dîvânı*. Niğde: Niğde Üniversitesi Yayınları, 1995.
- Bilgin, Azmi, *Dîvân-ı Seyyid Nigârî, Mir Hamza Nigârî*. İstanbul: Kule İletişim, 2003.
- Hakverdioğlu, Metin, *Mir Hamza Nigârî'nin Fuzuli'ye Nazireleri, Karabağ'dan Amasya'ya Gönül Köprüsü, 1. Uluslararası Hamza Nigari Sempozyumu Bildiri Kitabı*. Bakü: Nurlar Neşriyat, 2012.
- Hakverdioğlu, Metin, *Tâlibî Divançesi*, Ankara: Gece Kitaplığı, 2016.
- Hakverdioğlu, Metin, *Gül Kokulu Mevlânâ (İsmail Siraceddin Şirvânî-Biyografik Roman)*, Ankara: Gece Kitaplığı, 2014.
- Memmedli, Nezaket, *Mir Hamza Nigari, Nigarnâme*. Bakü: Azerbaycan Milli İlimler Akademiyası Neşri, 2012.
- Özkılınç, Ahmet, *Mürşidi Aşk Olan Arif Seyyid Nigârî Hayatı, Eserleri ve Düşünceleri*. İstanbul: Mega Turizm, 2013.
- Tarıyel, Cahangir, *Mir Sedi Ağa*. Bakü: Azerbaycan Milli Ansiklopediyası Neşriyatı, 2001.

Tokatlı Bir Melamî Hâl Ehli: Kul Himmet

Gamze AKBAŞ ARSLANOĞLU*

Öz: Kul Himmet, Tokat'ın yetiştirdiği ünlü şairlerden ve tasavvuf geleneğinin temsilcilerindendir. “Yedi ulu ozan”dan biri olan şair 16. yüzyılın tanıklığını yapmakla birlikte, dönemin ötesinde eserler vermiştir. Dolayısıyla günümüzde modern birey için bir rehber niteliğindedir ve toplum hafızasını canlı tutmaya devam etmektedir. Ancak onu doğru okumak için eserlerindeki derinliği, katmanlı sembolik yapıyı ve tasavvuf terminolojisini göz ardı etmemek ön koşuldur. Dolayısıyla duyuş ve düşünce dünyasını besleyen ana kaynakları doğru tespit etmek ve açıklamak gerekir. Toplumsal alanda sanatçı kimliğiyle “melamî” hâl içinde olan Kul Himmet'in ahlaki değerlerini bu temel üzerine kurduğu söylenebilir. Dolayısıyla eserleri üzerinde durulurken melami ahlak temel izleklerden olmalıdır. Bu doğrultuda yapılacak çalışmada Kul Himmet'in eserleri çözümlenerek ahlaki duruş niteliğindeki melamî neşve incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kul Himmet, Melami Neşve, Tasavvuf.

A Melamî of Tokadian who is Sufi: Vassal Himmet (Kul Himmet)

Abstract Kul Himmet was one of the eminent poets in Tokat and represented the melami practice. Among the “seven greatest ballads”, Kul Himmet witnessed not only to 16th century, he also produced Works well beyond his age, thus guiding a modern individual and continuing to keep public's memory alive. However, it is a prerequisite to take into consideration the dept in his Works, layered symbolic representations, and sufi terminology in order to read him correctly. Further, it is necessary to expound and correctly identify and the main sources that fed his perception and conception of the world. Kul Himmet, who was in the path of Melami practice both in his artistic identity and social level, can be said to have based his moral values on this traditon. Therefore, melami moral tradition should be the main source of path when dealing with his works. This work, accordingly, will analyze Kul Himmet's literary Works and elaborate “melami neşve”, feeling of gaiety.

Key Words: Kul Himmet, Melami Neşve, Sufism.

---

* Öğretmen, Nevşehir Üniversitesi, SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (Yüksek Lisans). (gamzedeniz2016@gmail.com).

Kul Himmet'in Eserlerinde Karakteristik Bir Duruş: Melâmî Neşve

Kul Himmet'in gerçek yaşamöyküsüne dair bilgiler kısıtlıdır. Dolayısıyla özel yaşamı ve karakterine dair bilgilere ulaşmak için onun eserleri birincil kaynak niteliğindedir. Melâmî meşrep bir ozan olduğu görülen Kul Himmet'in eserleri bu çerçevede çözümlenmeden önce melâmîlik hakkında bilgi verilecektir.

Melâmîlik

Melâmet kınamak, ayıplamak, azarlamak ve serzenişte bulunmak anlamında kullanılmaktadır. Tasavvufî manada, kişinin yaptığı iyilikleri gizlemesi, kötülüklerini ise açığa vurmasıdır. Hamdun Kassar Melâmeti, "selâmeti terk etmektir"¹ şeklinde tanımlamaktadır. Melâmîler, her türlü gösterişten, dünya malından yüz çeviren, dervişliği, rindce yaşamayı kendine ilke edinen kişidir. Dünya kaygısından, ahiret korkusundan uzak kalmak kendini Tanrı'ya vermek onun başlıca düşüncesidir. Melâmî her türlü zevk ve eğlenceden mahrumdur. Fakirliği, şaşmaz bir yaşama kuralı olarak benimser. Gönlünde Tanrı sevgisinden Tanrı zikrinden başka bir şey bulunmaz. Melâmî kendini içinde yaşadığı toplumdan, halktan ayırmaz. Fakirane ve kalenderane bir davranışla gerçek özünü gizler. Dış görünüş bakımından halka açık olan melâmînin gönlü, kendini Hakk'a veren ermişlere kendini Tanrı'ya adayanlara açıktır.²

İnsanın kendi nefsinin yok ederek mutlak iradede varlık bulabilmesi, verdiği mücadelede muvaffak olabilmesiyle mümkündür. Bu manada "ölmeden evvel ölmek" düsturuyla hareket eden mutasavvıfların izlediği yollardan biri de melâmîliktir. "Dervişin, kendisini halkın gözünde kötü tanıtmaması, herkesin beğenme ve saygısı yerine hor görmesini isteyişi, gerçeğe ulaşmak için en etkili yollardan biri olmuştur. İki yüzlülük ve gösterişten uzak olan bu hareket tarzı, nefsi öldürmenin değişik bir yoludur"³. Madde dünyasına karşı duyulan her türlü arzu, melâmîleri asıl maksatlarından uzaklaştırdığından, nefsi tatmin

¹ Güner, Ahmet, *Tarikatlar Ansiklopedisi* (Milliyet Tesisleri, 1991), 214.

² Çağatay, Neşet, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik* (Ankara: TTK Basımevi, 1989), 60.

³ Pala, İskender, 302.

edecek durumları ortadan kaldırmaktadırlar. Kendi özüne karşı sürekli bir kınama ve küçümseme durumundadırlar. Kul Himmet de özüne karşı tutumunu şu dizelerle vurgulamaktadır:

*Kişi hizmet ile erişir Hakk'a
Er odur ki âr gömleğin bıraka
Özünün ayıbın özüne baka
Özüne sitemi sür de andan gel⁴*

Hâlleri, “hayrı izmâr, şerri izhâr” şeklinde ifade edilen melâmîler için Kâmil Mustafa eş-Şeybî ve Ebu'l-A'lâ Affî, “Melâmetîler Müslüman zahidlerin gerçek ‘fetâ’larıdır” vurgusunu yapmışlardır. Bir düşünce sistemi olmanın yanında yaşam alanı ihtiva eden melâmîlik peygamber ahlakı olarak kabul edilmektedir. Sade, gösterişsiz, mütevazı bir yaşamı salık veren melâmîliğin irfan geleneğine zarar veren abartı ve gösterişlere tepki olarak oluştuğu düşünülmektedir.

İlk yıllardan itibaren tasavvufî düşünce fikrî ve manevî yönden gelişme gösterirken, bazı şekli unsurlar da bünyesine girmiştir. Hırka adıyla dervişlere has kıyafet, tekke-zâviye adıyla sufilere ait mekânlar yanında, âdâb-erkân başlığı altında incelenebilecek pek çok konu, kaide ve prensip ortaya çıktı. Bu zahirî manzaralar giderek -bâtınî bir disiplin olan- tasavvufî hayatı tesir altına almaya ve onun ayrılmaz bir parçası hüviyetine bürünmeye başladı. Keramet göstermeyi, özellikle zikir meclislerinde manevî havanın teneffüs edilmesiyle coşan, kendinden geçen dervişlerin hallerini bir riya ve gösteriş olarak değerlendiren sufiler gün geçtikçe çoğaldı. Bunlara göre bu tavırlar bâtinî sırları fâş etmekten başka bir işe yaramayan, kalbî derinlikleri yok eden hareketlerdir. İşte bu tavırlara karşı oluşan hareket Melâmet veya Melâmetiye diye isimlendirilmiştir.⁵

Melâmîlik, manevi yapıların belli simgelerle somutlaştırılmasına tepki olarak doğmuştur. Bu anlayıştan dolayı hallerini daima gizledikleri, Hak dostları hariç kimseye açmadıkları bilinmektedir. Kul Himmet'in şu dizeleri hâl ehli olmanın önemini vurgular niteliktedir:

⁴ Aslanoğlu, İbrahim, *Kul Himmet* (İstanbul: Ekin Yayınları, 1997), 86.

⁵ Kara, Mustafa, “Fütüvvet-Melâmet Münâsebeti”, *Türk Kültürü ve Ahilik XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri* (İstanbul: Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Yayınları, 1986), 188.

*Her Mekke'ye giden hacı olur mu
Her abdal olanlar naci olur mu
Her çaput başlılar bacı olur mu
Erenler haliyle hal olmayınca⁶*

Melâmîler mana kaydında olduklarından dış görünüşe önem vermezler, Cüneyd bu anlamda, “İtibar hırkaya değil hurkaya (gönül ateşi ve yanıklığı)na”⁷ demiştir. Bu yüzden onları diğer insanlardan ayıracak özel kıyafetleri yoktur. Hakikî Bey, melâmîlerin bu özelliğine dair, *İrşadnâme*'sinde: “Mürşit, ol mürşit değildir ki ilmi zahir ile elfaz düzenmiş ola ve sûretini tacü hırka ile ve misvâkü taylasan ile ârâste edüp zeru riyâ ve cübbe vü ridâ ile pîrâste etmiş ola”⁸ ifadesini kullanmıştır. Kul Himmet de kemalin içte gerçekleştiğini, dış görünüşün insanın özünü değiştiremeyeceğini vurgulamaktadır:

*Zahit gel beli de Âl-i Aba'ya
Ne için bakarsın nur-ı Huda'ya
Gerek mescide var gerek Kâbe'ye
Dışın sofı için kâfir n'eylesin⁹*

İçle dıştaki ikiliğin manevi yolculukta en büyük engellerden olduğu bilinmektedir. Bâtında ve zâhirde birliğe ulaşamayan gerçek olgunluğa erişemez. Dolayısıyla Kul Himmet de anlamsallık yolcusunu şu dizelerle uyarır:

*Her gördüğün şeyhi mürşit edinme
Zâhiri bâtını bir olmayınca
Teslim olup sakın mürşit edinme
Bir kâmil kemalli er olmayınca¹⁰*

Bir tepki hareketi olarak ortaya çıkmasıyla birlikte “birçok tarikat ehli melâmiliği tebci etmiştir. Çünkü melâmet mertebesinde, araya kimse giremez”¹¹. Öyle ki kişinin kendisi aradan çekilmesi gereken ilk engeldir. Bu

---

⁶ Aslanoğlu, İbrahim, *Kul Himmet* (İstanbul: Ekin Yayınları, 1997), 33.

⁷ Kara, Mustafa, 189.

⁸ Gölpınarlı, Abdülbaki, *Melâmîlik ve Melâmîler* (İstanbul: Gri Yayınları, 1992), 192.

⁹ Aslanoğlu, İbrahim, *Kul Himmet* (İstanbul: Ekin Yayınları, 1997), 107.

¹⁰ Aslanoğlu, *Kul Himmet*, 33.

¹¹ Şapolyo, Enver Behnan, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi* (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1964), 135.

durumda amaç varlığından soyunarak yoklukta varlık bulmak için yaşamaktır. Kul Himmet'in ifadeleriyle:

*Hak deyip de Hak'tan hazer etmezsen
Bakıp can gözüyle nazar etmezsen
Varlığın yokluğa bazar etmezsen
İrıl karaltı olma dükkân yanında¹²*

Bu noktada melâmîliğin mertebe olarak görülmesi de dikkat çekicidir. “Muhitin-i Arabî büyük tarikat ehlinin üç mertebesi olduğunu söylemektedir. Birincisi (Ubbad), ikincisi (Sofîye), üçüncüsü de (Melâmiye)dir”¹³. Arabî'nin ifadelerinden anlaşılacağı üzere melâmet, mutasavvıflar tarafından da bir mertebe olarak kabul edilmiştir. Melâmet, manayı kuvvetlendirmeyi önceleyen yaşam şekli olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla dünyanın, madde âleminin manaya kavuşmayı engelleyecek bir konumda olmaması gerekir. Dünyaya gereğinden fazla değer vermek, onu amaç edinerek oyalanmak melâmîler için manevi yolculuktaki engellerdendir.

*Aklım fikrim yâr eyledim ben sana
Öğüt verdim deli gönül almadı
Bir kileciği var almış eline
Dünyayı içine koydum dolmadı¹⁴*

Dizeleriyle Kul Himmet dünyayı nasıl değerlendirdiğini açıkça vurgulamaktadır. “Kile” kelimesine eklenerek küçültme / azlık anlamı katan “-cik” eki onun dünyaya dair görüşünü iki şekilde çözümlemeye elverişli kılmaktadır. Ek bir yandan açıkça küçümseme anlamı verirken diğer yandan acıma ve şefkat duygusunu da vurgulamaktadır. Dünya melâmîler için tamamen el çekilecek bir yer değil, yaratılış gayesi çerçevesinde insan yaşamını düzenleyen bir haldir. Ülgener'e göre dünya “melâmet ehli için bir haz ve zevk ortamı olamayacağı gibi, günah ve kusurlarına bulaşmamak için uzağında durulması ve kaçınılması gereken bir 'ölümlü dünya' da değildir. Tam tersine işlenmek, şekil ve düzen verilmek üzere önüne serili bir madde ve malzeme

---

¹² Aslanoğlu, *Kul Himmet*, 35.

¹³ Şapolyo, *Enver Behnan*, 135.

¹⁴ Aslanoğlu, 50.

yığındır”¹⁵. Madde ve mana arasında denge sağlanmış, dünyevi uğraşlar da asıl gayenin emrine verilmiştir. Bu anlayışla melâmîler, meslek edinerek Hakk’ın verdiği yetileri halka hizmet için kullanmışlardır.

Kendisi de melâmî olan Sarı Abdullah Efendi, “peygamberlerin de birer meslek sahibi olduğu tespitinden hareketle, salikin meşrû bir işle uğraşması gerektiğini ve bunun tevekkülün bir esası olduğunu ifade etmektedir”¹⁶. Manevi olgunluğa erişme arzusu dünyadan tamamen el çekmek yerine onu düzenlemeyi gerektirmektedir.

*Uluğa hizmet et küçüğe izzet
Dünyayı terk eyle var iken fırsat
Muhammet Ali’den kaldı imamet
Gördüğün ört görmediğin söyleme*¹⁷

Kul Himmet’in de vurguladığı gibi hizmet etmek, emek yetirmek manevi yolculuğun önkoşullarındandır. Dünyanın değersizliğinin, onun kemal yolunda araç olduğunun bilinciyle yaşamak ve onu düzenlemek düşüncesi hâkimdir.

Melâmîler, halk içinde hizmetleri devam ederken manevi yolculuklarını saklı tutarlar, hallerini izhar etmezler. “Melâmîye ricallullahın makamı manevî cihetinden en mürtefi ve âlisidir. (...) Zevkle mütehassis değillerdir, yaptıkları ve ibadetleri hep gizlidir”¹⁸. Ebu Zekeriya El-Sencî bu hususta “Haller, hâl sahipleri nezdinde emanettir. Açıklararsa, emin olmaktan çıkarlar”¹⁹ ifadesini kullanmıştır. Melâmîler, halkın içindeyken de manevi hallerini yaşarlar, dünyevi meseleler onları maksatlarından uzaklaştırmaz. Nefislerinin peşinden gitmeleri hâlinde kendilerini helak etmiş olacaklarının idrakindedirler. Melâmîler, her an ve her yerde O’nunla birlikte olduklarının idrakiyle hareket ederler.

Yaratılmış olan her şeyin bilgisi beraberinde verilmiştir, salık madde ile mana arasındaki dengeyi buna göre kurmaktadır. Yahya ibn Muâz’ın ifadeleriyle, “Allah sırrı yarattı, onun yaşamasını kendini anmağa bağladı; dışı yarattı, onun da yaşamasını ibadetine bağladı. Dünyayı yarattı, ondan selâmeti

---

¹⁵ Bolat, Ali, 296.

¹⁶ Bolat, Ali, 295.

¹⁷ Aslanoğlu, 46.

¹⁸ Şapolyo, Enver Behnan, 135.

¹⁹ Doğrul, Ö. Rıza, *Melâmet* (İstanbul: İnkılâp Kitapevi, 1950), 105.

onda olanı terk etmeğe bağladı; ahreti yarattı, ondan yararlanmayı, onun için çalışmaya bağladı” (alıntılayan: Sülemî 1977: 38). Melamiler bu anlayışla dünyayı içte terk ederek sırrı yaşatmakta ve Allah’ın rızasını kazanmak için çalışmaktadırlar; “dünya kelâmını, lisânen, fikren ve hâlen yâd etmeyip, bütün benliğiyle Allah Teâlâ’yı zikrederler.²⁰

*Hakk’ı zikreyle sen nice bin ünde
Ak olsun yüzün de yarınki günde
Kadr ü kıymetimi bilemezsin de
Zâhirin yanında sır olmayınca²¹*

Melâmîler, dünya kaygısı taşımazlar zira “Allah yolu gönüldür, o, dünya ve ahret kaydıyla aranmaz. Allah Teâlâ’ya gönülden yakın bir mercî yoktur. Mü’minin kalbi beytullahtır, arş-ı Rahmân’dır”²². İkiliğin ortadan kalkması için kişinin nefsinin yok etmek üzere çıktığı bir yolculuktur bu. “Yolcu olan insanın son durağı, yine kendisidir. Gelmek, senliksiz yine senliğedir. Esas olan ‘benden içeru olan beni’ bulmaktır. Bilmek, hakîkati anlamaktır. Bulmak şuhûd makamında O’nu görmektir. Olmak, ikiliksiz, ittisal ve infisalsiz birliğe gitmektir”²³.

Melâmîlikte tam manasıyla tevekkül hâli hâkimdir, itminan içindeki kalp ne bu dünyadan ne de yaratılmış olandan bir şey umar. İnsanın nefsiyle giriştiği mücadelede bu emin duruş kendini gösterir. Hak ile dost olmak emin olmayı da beraberinde getirmektedir. Kul Himmet emin olma, şüpheden arınma mertebesini şu dizelerle ifade etmektedir:

*Beri gel beri gel iman edersen
Gelme hakkın değil güman edersen
Sırrın tercemandır ayan edersen
Zira halk içinde sırdır muhabbet²⁴*

Melâmetin gereklerinden biri de kişinin kibrini yok edip tevazu ile hareket etmesidir. İrfan yolunda hizmet etmek, bir uluya bağlanarak nefsinin,

---

²⁰ Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatler* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1990), 502.

²¹ Aslanoğlu, *Kul Himmet*, 34.

²² Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatler*, 504.

²³ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatler*, 504.

²⁴ Aslanoğlu, *Kul Himmet*, 137

kibir ve kinini yok etmek esastır. Kul Himmet de dervişlik yolunda kibir ve kine yer olmadığını vurgulamaktadır:

*Hizmet etmez Hakk'ı bulayım dersin
Gördüğüme elim süreyim dersin
Yol içinde derviş olayım dersin
Yakıştır mı kibir ile kin sana²⁵*

İnsanların hatalarını aramamak, kendi nefsini herkesten hor görmek ve her an iyilikte bulunmak melâmî unsurlardandır. Bu anlayışla kişi başkalarını kendi nefesine tercih eder. Melâmetin gereği olarak, kişi iyilikleri karşılık bekleyerek yapmamalıdır. Ebu'l-Abbâs ibn Atâ, Allah'ın gazabına en yakın şeyin "Nefsini ve fiillerini görmek, bundan kötüsü de yaptığı işlere karşılık beklemek"²⁶ ifadesini kullanmıştır. Bu, melâmîliğin esasına işaret etmektedir.

Melâmîler, nefislerinin kınanması için iyilikleri saklayıp kötü taraflarını ifşa etmektedirler. Bu tutum hem insanlara hem de Yaratan'a karşı bir tavidir, cennet kaygısı yahut cehennem korkusuyla hareket etmezler. Kul Himmet'in, "İstemem cenneti azmim didarı / Hergiz gam çekmezem tamunun nârı"²⁷ derken kastettiği de tam olarak budur. Nefsinin kınayıcısı olmak, kişinin dünyevi manada sahip olduğu değerlere itibar etmemesini gerektirir. Bu anlamda Bayezid'in şu ifadeleri oldukça önemlidir:

Allah ile arası en çok perdeli olan üç kişi vardır. Bilgisi yüzünden âlim adam, ibadeti yüzünden âbid adam, zâhitliği yüzünden zâhit adam. Bilgin adam ne bellemiş ise, halka ait bütün bilgisinin ve Allah'ın bütün halka olan ihsanının Levhi Mahfuz'da bir tek satır tutamayacağını anlamak gerekti. Sonra bilgin adam, Allah'ın bütün halka vermiş olduğu bilgilerin topunu göz önüne getirecek ve bunların içinden ne kadar şey öğrenmiş olduğunu tartacak olursa, kibirlenmenin, ilimle öğünmenin tamamıyla hata olduğunu derhal takdir eder. Zâhide gelince, o da Allah'ın bütün dünya hakkında 'kabil' yani bütün dünya metanın, bütün dünya eğlencesinin pek az bir şey olduğunu söylediğini, onun bu azlık içinde kendine düşen hissenin ne olduğunu, zâhitlik yolunu tutmakla göze aldığı fedakârlığın neden ibaret olduğunu ve zâhitliğinin öğünülmeğe değer mahiyette olmadığını takdir eder. Âbid de Allah'ın kendisini ibadete muvaffak etmekle ona ne büyük

²⁵ Aslanoğlu, *Kul Himmet*, 36.

²⁶ Ebu Abdi'r-Rahman Muhammed İbn el-Hüseyn es-Sülemî, 31.

²⁷ Aslanoğlu, *Kul Himmet*, 60.

ihsanda bulunduğunu anlayacak olursa Allah'ın lütufları yanında başka hiçbir şey görmeyecek derecede erir ve bunları görmekten kurtulurdu.²⁸

Sülemî'nin ifadesiyle “kim nefsin küstahlığını ve tabiatının bozukluğunu anlamak isterse kendisini methedeni dinlesin. Şayet nefis, methin en azile azgınlığa uğrarsa bilsin ki, o nefsin Hak yolunu bulmasına imkan yoktur [...] İnsan nefsinin küçümserse, hiçbir metih onun üzerinde tesir etmez ve hiçbir zem onu rahatsız etmez. Ancak o zaman insan Melâmet hâline erer”²⁹. Görüldüğü üzere hırs ve nefsi tatmin eden her türlü huy melâmîler için Allah yolundan uzaklaşma sebebidir. Kul Himmet;

*Zira cennet zattır cehennem sıfat
Hırsın nefsin öldür bulasın necat
Edep üstad-durur ilim hakikat
Öğrenegör Hakk'ın zanaatıdır*³⁰

Dizeleriyle bu noktaya temas etmektedir. “Hakk'ın zanaatı” O'nun boyasıyla boyanmak isteyenler için bir arınma biçimidir.

Sonuç

Gerçek yaşam öyküsüne dair ayrıntılı bilgilere ulaşılamayan her kalemde olduğu gibi Kul Himmet'te de onun eserleri birincil kaynak olmuştur. Satır altlarında ona dair gerçek bilgileri barındıran başvuru kaynaklarıdır. Yapılan çalışmada Kul Himmet'in duyuş ve düşünce dünyasını dolayısıyla eserlerini besleyen ana izleklerden olduğu görülen melâmî tutum bir karakter özelliği olarak ele alınmış ve hayat felsefesi açıklanmaya çalışılmıştır. Çözümlemeler göstermiştir ki Kul Himmet; özünü kınamak, tevazu, hizmet etmek, dünyaya gereğinden fazla değer vermemek, dış görünüşe değil içe / öze kıymet vermek, Allah yolunda her türlü engelden uzaklaşmak gibi melâmîliğin taşıdığı pek çok manayı yaşam felsefesi olarak benimsemiştir.

---

²⁸ Doğrul, Ö. Rıza, 110.

²⁹ Doğrul, Ö. Rıza, 109.

³⁰ Aslanoğlu, *Kul Himmet*, 129.

Kaynakça

- Aslanoğlu, İbrahim. *Kul Himmet*. İstanbul: Ekin Yayınları, 1997.
- Bolat, Ali. *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetîlik*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Çağatay, Neşet. *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*. Ankara: TTK Yayınları, 1989.
- Doğrul, Ö. Rıza. *Melâmet*. İstanbul: İnkılâp Kitapevi, 1950.
- Ebu Abdi'r-Rahman Muhammed es-Sülemî. *Tasavvufta Fütüvvet*. çeviri: Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1977.
- Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatler*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1990.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Melâmîlik ve Melâmîler*. İstanbul: Gri Yayınları, 1992.
- Güner, Ahmet. *Tarikatlar Ansiklopedisi*. Milliyet Tesisleri, 1991.
- Kara, Mustafa. "Fütüvvet-Melâmet Münâsebeti". *Türk Kültürü ve Ahilik XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri*. İstanbul: Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Yayınları, 1986.
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2010.
- Şapolyo, Enver Behnan. *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1964.

Özbek ve Tokat Halk Edebiyatı Üzerine Bir Mukayese

Abdumurad TILAVOV*

Öz: Halk Edebiyatı milletin arzusu, ukdesi, derdi, düşüncesi, gönül dünyasını yansıtan bir aynadır. Binaenaleyh, bu manevi zenginlikten istifade etmek, onu incelemek manevi alemimizi daha da zenginleştireceği şüphesizdir. Bu nedenle biz iki kardeş halk olan Özbek ve Türk Halk Edebiyatının bir parçası olan Tokat ili Halk Edebiyatından bazı örnekleri mukayesi etmeyi amaçladık. Konu oldukça geniş olduğu için türkü ve manilerle yetinmeyi uygun bulduk.

Anahtar Kelimeler: Halk Edebiyatı, Özbek-Tokat Türküleri, Mecaz, Aşk, Hicran.

Özbek and Tokat Folk Literature a Complaint on

Abstract: The folklore is the mirror of the nation's dream, unfulfilled wishes, misfortune, and it reflects the soul's 'world' of nation. In that case, the usage of spiritual heritage and learning this valuable source are the important issue undoubtedly. So it aimed to research Tokhat folklore which related to the part of Uzbek and Turkish folklore. In this work, the certain songs which belongs to Tokhat folklore are compared with Uzbek and Turkish folklore.

Key Words: Folk Literature, Uzbek and Tokat Ballads, Mecaz, Aşk, Hicran.

Özbek Türkülerinin büyük bir kısmını sevgi, hasret, vefa, sadakatla ilgili türküler oluşturmaktadır. Yâre kavuşmamanın ızdırapları, bu yoldaki engeller, velhasıl aşığın ruh alemleri sanatsal yorumla yansımaktadır bu dizelerde. Örneğin:

*Yar yürüngen köçelerni süpürey saçım bilen,
Çengi çıksa suv sepey közümdegi yaşım bilen.¹*

Yani, yarimin yürüdüğü sokakları (yolları) saçlarımla süpüreyim, eğer toz olursa, gözümdeki yaşım ile su serpeyim.

---

* Dr., Ali Şiir Nevai Taşkent Devlet Özbek Dili ve Edebiyatı Üniversitesi (a.tilavov@mail.ru).

¹ Muzayene Alaviya, *Özbek Halk İcadı, Ak Elma, Kızıl Elma* (Taşkent: 1972), 94.

Özellikle aşğın kalbindeki aşk abartılı bir şekilde, ancak çok etkili bir tarzda verilmektedir. Kalpteki sevgi ateşine tandırın ısıdığını, akan gözyaşlarında ördeğin yüzğüdünü düşünebiliyor musunuz:

*Yürekkinemning tefdige tandır kızıydı,
Gözginemning yaşığa ördek suziydi.
Ördekke ördek münasip ğazga ğaz,
Yigitge kallığ münasib, kızga naz.*

Tercümesi:

*Yürekciğimin hararetine tandır yanıyor,
Gözcüğümün yaşında ördek yüzüyor.
Ördeğe ördek münasip, kıza naz.
Yiğide nişanlısı münasip, kıza naz.*

Yeri geldiğinde belirtmek gerekir ki, Tokat türkülerinde de aşğın durumunu anlatmak üzere birçok kuşlar, bu cümleden olmak üzere ördek dile getiriliyor. Bir örnek:

*Niksar'ın ırmağında
Güzel ördek yüzüyor.
Herkes sevdiği yardan,
Bu kadarcık beziyor...²*

Türk Halk kültüründeki türkü ve manilerde de müşahede edildiği gibi Özbek türkü ve manilerinde de aşık ve maşuk ilişkileri vasıtasıyla bütün insanlığı, daha doğrusu dünyadaki bütün gençleri ilgilendiren, onları yaşamaya mahkum eden keder ifade edilmektedir.

Dert, kederin cereyah ettiği yer ise daha çok yürektir. Dolayısıyla biz Özbek türkülerinde bu sözcüğe sık sık rastlamaktayız:

*Sünbüle, ya Sünbüle,
Öreb alay gül bilen.
Mening könglüm sen bilen,
Sen ketesen kim bilen?
Kademingge güller açılın...*

---

² Abdumurad Tilavov, *Türk Halk Edebiyatı* (Taşkent: 2005), 32.

Tercümesi:

*Sünbüle, hey Sünbüle,
(Seni) Kuşatayım gül ile,
Benim gönlüm seninle,
Sen gidersin kiminle,
Adımlarına güller açılıns...*

...

*Men bu yerda ot yaksam,
Ferğana'da tütünü
Bu dünyada barmikin
Yürek bağı bütün
Kademingge güller açılıns.*

Tercümesi:

*Ben burada ateş yaksam,
Fergana'da dumanı.
Bu dünyada var mıdır
Yürek bağı bütün birisi.
Adımlarına güller aşılıns.*

Son örneğe dikkat ederseniz, aşığın bulunduğu yerde yakılan ateşin dumanı ta uzaklara kadar vardığını ifade etmek için Özbekistan'ın Fergana vadisi dile getiriliyor. Bu divan edebiyatında <<Telmih>> diye adlandırılan bir sanattır. Biz aynı durumu Tokat türkü ve manilerinde de müşahade etmekteyiz:

*Tokat yolu şu mudur?
İçi dolu su mudur?
Tez gelirim diyordun,
Tez geldiğin bu mudur?

Bir su ver aşırmadan,
Doldurup taşırmadan.
Tokat'a bir kavuşsam,
Aklımı şaşırmadan.³*

---

³ Tilavov, *Türk Halk Edebiyatı*, 32.

<<Tokat'a bir kavuşsam>>

Evet, Tokat manisinin bu sözcüklerinde doğup büyüdüğü Vatan sevgisi, Vatan hasreti ifade edilmekte. Denilebilir ki, hem Özbek, hem Tokat türkü ve manilerinde bu konu en güzel, en zarif bir şekilde yer almaktadır.

Tokat'ın şu manisine de dikkat edelim:

*Dereleler çağlar oldu,
Gözlerim ağlar oldu,
Vefasız bir yar için
Meskenim dağlar oldu.*

Göründüğü üzere manide vefasız yardan şikayet, vefasızlığın doğurduğu sonuç dile getirilmektedir. Özbek türkü ve manilerinde de bu durum kendine özgü bir üslûble takdim edilmektedir. Bir kaç örnek:

*Ah urarman, ah urarman,
Ahlarım tutsun seni
Köz yaşım derya bolub,
Balıklar yutsun seni.*

Aşık kendi durumunu bizim günlük yaşam tarzımızdaki bazı hallerden esinleyerek ifade etmeye çalışıyor:

*Piyale rengine bakarsam,
Mening rengimge ohşaydi.
İçideki kara çayı,
Yürek dağımge ohşaydi.*

Yani ki:

*Fincanın rengine bakarsam,
Benim rengime benziyor.
İçindekim siyah çayı
Yüreğimin lekesine benziyor.*

Çeşitli nedenlerden dolayı sevgiliden uzak kalma, sonuçta hicran ateşiyle yanma halk türkü ve manilerin ana temalarındandır. Türkiye'de hemen hemen herkesin bildiği şu türkü bunun veciz bir örneğidir:

*Yarim senden ayrılalı
Hayli zaman oldu gel gel
Bak gözümde akan yaşım
Ab-ı revan oldu gel gel
Böyle mı olur küsüp gitmek
Seni seveni terk etmek
Haram oldu yemek içmek
İşim figân oldu gel gel...
Yetiş namazın kılmaya
Seni seven öldü gel, gel.*

Tokat manilerinden biri bize türkünün devamı olarak seslenmektedir:

*Dağlar duman oldu gel,
Gönlüm düşman oldu gel.
İki gün vade verdim,
Bir yıl tamam oldu gel.
Bugün hava çok sıcak,
Bu böyle olmayacak
Yare haber yollarım,
Gelip beni alacak.*

Tokat manilerinde ayrılığa neden olanlar acı bir dille kınanmaktadır:

*Gökte uçan kırlangıç,
Kanadı karış karış.
Beni yardan ayıran
Kan kussun avuç avuç.*

Bu konuda Özbek türkü ve manileri de geri kalmıyor. Bu tür dizelerde kahramanın sözleri sevgilisine, yakınlarına veya başka birine sesleniş tarzında dile getirilmektedir:

*Atma meni taşlar bilen,
Uçub ketey kuşlar bilen.
Kuşlar kaytsa, men kaytmasam,
Közüng tolsun yaşlar bilen.*

Tercümesi:

*Vurma beni taşlar ile,
Uçup gideyim kuşla ile.
Kuşlar dönüp, ben dönmezsem,
Gözün dolsun yaşlar ile.*

Şimdi de şu Tokat türküsüne dikkat edelim:

*Biner atın iyisine,
Gider yolun gıyısına,
Çağırın gelsin dayısına.
Şen anam babam evin şen olsun,
Gidiyom ben, haberin olsun.*

*Elimi soktum dastara,
Elimi kesti ustura.
Allah'ım şirin göstere.
Şen anam, babam evin şen olsun,
Gidiyom ben, haberin olsun.*

*Atımın kuyruğu düğüm,
Sineme vurdular döğün.
Ayrılık günleri bugün.
Şen anam, babam evin şen olsun,
Gidiyom ben haberin olsun.⁴*

Türküdeki <<Atımın kuyruğu düğüm>> den kasıt ne?

Bu, Türklerin atla ilgili mitolojik görüşlerine, eski inançlarına dayanmaktadır. At kuyruğunu bağlamak ceddlerimizde ayrılık, hicran, ölüme hazırlık, yasin sembolü olarak algılanmıştır. Kaşgarlı Mahmud'un <<Divan-ı lügatüt-türk>> eserinde Türk askrelerinin savaşa çıkmadan önce (savaş öncesi) atlarının kuyruklarını bağladıklarından söz ediliyor:

---

⁴ Tilavov, *Türk Halk Edebiyatı*, 48.

*At kuyruğunu bağladık,
Tengriye de çağladık.
Üzengi ayakladık,
Aldayıp güya çekindik.⁵*

Bu: <<Biz vatan, millet, aile, namus uğruna şehit olmaya hazırız. Dönemezsek, hakkınızı helal ediniz>>, anlamına gelmektedir. Yani atın kuyruğuna bağlamak bir nevi ayrılık, yas olarak algılanmıştır. <<Dede Korkut Kitabı>> nda: <<Bamsı Beyreğin atının kuyruğunu bağladılar, <<Bamsı>> deyü ağladılar>> denilmektedir ki, bu da ayrılık, yası sembole etmektedir. Fikrimizi ceddlerimiz yaşadıkları yerlerde gerçekleştirilen kazı işleri sonucu elde edilen bulgular içerisinde kuyruğu bağlanmış at resimlerinin, heykellerinin bulunduğu da kanıtlanmaktadır. Burada <<Pazırık>> kalesinden bulunan ve Türklere ait en eski halı denilmekte olan halıda da 28 kuyruğu bağlanan atların resminin bulunduğunu bir kez daha hatırlatmakta yarar vardır.

Özbekistan'ın Buhara ili, <<Varahşa>> kalesindeki buluntular içinde kuyruğu bağlanan at heykeli, bunun yanı sıra Semerkand'daki <<Afrasiyab>> kalesi duvarlarında kuyruğu bağlanan at resimlerinin hala mevcut olması ilginçtir.

Alan çalışmalarımız sırasında Özbekistan'ın bazı yörelerinde bir erkek ölünce, defin sırasında onun atının kuyruğunu bağlayıp, mezarına kadar getirildi bilgisine rastlanmışızdır.

Özbek <<Alpamış>> destanında kırk günlük Babahan dağına kadar yarışa çıkmakta olan dostu Karacan'a Alpamış <<Eğer kırk güne kadar dönmezsen, atın saçını güzelce örerim>>, demektedir ki, bizce bu da ayrılık, yas anlamına gelmektedir. Velhasıl Tokat türküsündeki

*Atımın kuyruğu düğüm,
Sineme vurdular döğün,
Ayrılık günleri bugün*

dizeleri Türklerin eski inançlarının halk edebiyatındaki güzel sanatsal bir yorumdur.

---

⁵ Mahmud Koşğariy, *Devan-i Luğot-türk* (Taşkent: 2016), 201.

Fikrimizi Şu örnekle daha da kuvvetlendirmek istiyoruz. Ceddlerimizde ak (beyaz) yılanı dolunay gecesinde yattığını gören insanın mutlu olacağına inanılmıştır. Ancak bu durum çok ender hatta gerçekleŐme ihtimali çok dŐuk olan bir durumdur. Türkülerimizde işte bu inancın da yansıdığını görmekteyiz:

*Ak ilan appak ilan,
Aydında yatganing qani?
Men yamandan ayrılıp,
Yaxşini topganing qani?*

Tercümesi:

*Ak yılan, appak (bem beyaz) yılan,
Aydında yattığın hani?
Ben kötüden ayrılıp,
İyini bulduğun hani?*

Yani, beyaz yılanı aydında görmek mümkün olamadığı gibi, senin de benden ayrılıp, beni terk edip, ayrılık ateŐinde kavurup, iyi birisini bulman mümkün değildir, diye sitem etmektedir sevgilisine.

Tokat türkülerinde bizim mhaŐade ettiğimiz, ömür, dostluk, özellikle yare sitem konularının çok veciz, sanatsal yönden mkemmek ve tabii ki, etkileyici bir slple verilmesi oldu. <<Gl>>, <<Bülbül>> sözcükleri zbek türkü ve manilerinde olduğu gibi Tokat türkü ve manilerinde aşık ve maşuk tiplerini yansıtmaktadır. Gln güzel Şekilde açılması ve bülbülün güzelce tmesi sevgililerin hayatlarından memnniyetlerini, sevinçlerini ifade etmektedir.

Ancak, hayatta her Şey sevgililerin arzu ettikleri gibi olmuyor. Bazı engeller, istenilmeyen, beklenilmeyen olaylar onların aŐklarına engel oluyor, onlara ızdırıp veriyor. İŞte bu durum bir Tokat türküsünde aşağıdaki gibi yansıtmaktadır:

*Suya düştü glmz,
Hanım kızlar, kızlar.
Canım kızlar, kızlar.
tmyor blblmz
Hanım kızlar, kızlar,
Canım kızlar, kızlar.*

Evet, gülün suya düşmesi, bülbülün ise ötmemesi sevgililerin hicran ızdıraplarını yaşamayı, ömrün boşuna geçmesi demektir. Dolayısıyla türkünün devamında <<Sen orada, be burda, Geçti cahil ömrümüz>> denilmektedir. Böyle ayrılığı, ızdırabı yansıtmak için şu benzetmeler, daha doğrusu kıyaslamalar dile getirilmekte, dinleyiciye soruyla seslenilmektedir:

Fındık fıstık olur mu?

Hanım kızlar, kızlar,

Canım kızlar, kızlar.

Ateş yastık olur mu?

Hanım kızlar, kızlar,

Canım kızlar, kızlar?

<<Ateşli yastık>> benzetmesi gerçekten de çok etkileyici, kendine özgü bir ifadedir. Rahmetli Özbek şairi Abdullah Aripov ikinci dünya savaşından dolayı dul kalan Özbek kadınından bahs ederken şöyle yazmıştır:

Yiğitler mektuplarını yazdıklarında kanlarından,

Gelinler fıraklarından çektiklerinde Ya Hû.

Onun da koruyucusu dönmedi cenkten,

Ondokuz yaşında dul kaldı, gözleri sulu.

Sevgiden yetim ve ömürden yarı,

Kuruyan göğsünde yalnız belincik.

Ebedi fırakı, heyhat, dostlarım,

Ebedi visal diye bildi gelincik.

Çatlayan dudaklarda alevli nefes

Geceleri geçmişini eyledi kömür.

Perişan saçları yar göğsünde değil,

Buz gibi yastıkta kaldı bir ömür.⁶

Evet, Tokat türküsünde belirtilen <<ateşli yastık>> da, Özbek şiirindeki <<buz gibi yastık>> da kimsenin arzu etmediği bir durumdur.

---

⁶ Abdulla Aripov, *Yillar Armanı* (Taşkent: 2015), 126.

Özbek türkü ve manilerinin sanatsallığını gösteren çok önemli bir husus daha vardır. Dizelerde halk temsilcisinin duyguları, daha doğrusu kederleri bir olay veya dikkat edemediğimiz bir noktayla mukayese edilmekte, iki durum paralel olarak yansıtılmaktadır. Özbek Dügün türkülerinden olan şu dizeler fikrimizi kanıtlayacaktır:

*Takçadaki kayçını
Zang basıbdı, yar-yar.
Uydaki kelinçaknı
Gam basıbdı, yar-yar.*

Tercümesi:

*Raftaki makası
Pas tutmuştur, hey-hey.
Evdeki gelinciği
Gam tutmuştur, hey-hey*

Görüldüğü üzere, bu Özbek türküsünde istenilmeyen bir yere gelen zavallı kızın kalbindeki ızdıraplar raftaki pas tutulmuş makasa paralel konulmaktadır.

Kişinin ruh dünyası, içindeki fırtınalardan bahs edilirken, doğadaki bazı manzaralar yardıma gelirse, böyle türkü hem zevkle okunur, dinlenir ve dinleyiciye zevkin yanı sıra bilgi de verecektir:

*Derya taşkın, suvlar tolkin
Ötalmeymen, yar-yar.
Atım ariğ, rengim sariğ
Yetol meymen, yar-yar.
Atginemni ariq kılğan
Şu meyde taş, yar-yar
Tenginemni sariq kılğan
Şu kalem kaş, yar-yar.*

Tercümesi:

*Derya taşkın, sular dalga
Geçemiyorum, hey-hey.*

*Atım ince, rengim sarı
Yetişemiyorum, hey-hey.*

*Zavallı atımı ince yapan
şu ufak taş, hey-hey,
Zavallı tenimi sarı yapan
şu kalem kaş, hey-hey.*

İki kardeş ülkenin türkülerini mukayese ederken, Özbekistan'ın Harezmi bölgesindeki Düğün türkülerinin Türk Düğün türkülerine oldukça yakın olduğu, özellikle Özbekistan'ın diğer bölgelerinde kullanılmayan bazı sözcüklerin kullanıldığını müşahade ettik. Yeri gelmişken şunu belirtmemiz gerekir ki, nikah düğününü müteakip, bir bayan gelini yanına alıp <<Gelin Selam>> diye adlandırılan Düğün türküsünü söyler. Bu geleneğin asıl amacı gelini yeni akrabalarıyla tanıştırmak ve tabii ki, katılımcıları neşelendirmektir. Nitekim, bu tür Özbek türkülerinde şaka motivi ön plandadır.

*Evvel başlab Allahu
Yâd edelim yaranlar.
Peygamberlerin ruhunu
şâd edelim yaranlar!*

*Ademoğlunu atası
Adem Ata'ya çifte selam.
Ademoğlunun anası
Hava anaya çifte selam!*

*Kapıyı genişce açan,
Var yokunu saçan,
Kaynatasına selam!*

*Oğulu evlendirip,
Muradına eren
Yürekteki ukdesi giden
Kaynanasına çifte selam*

*Damağını <<yağlayan>>,
Belini sıkı bağlayan,
Kayın dayılarına çifte selam!*

*Kaş ve gözü zülük gibi,
Ağzı ve burnu pilik gibi.
Kayınbike, baldızlarına çifte selam!*

*Duvar ardından bakan,
Düğün ne zaman diye soran,
Komşularına çifte selam.*

*Tandır tandır nân yapan,
Yarisını hâm yapan,
Nan yapanlara çifte selam.*

*Boyu postu pehlivan gibi,
Dövüşen koçlar gibi,
Damadın arkadaşlarına selam*

*On dört günlük ay gibi,
Coşup akan çay gibi,
Gelinin arkadaşlarına selam.⁷*

Tercümesini verdiğimiz bu Özbek türküsü metninin orijinalında geçen <<edeli>>, <<dayı>>, <<baldız>>, <<konşi>> (komşu), <<yarisı>>, <<gelin>> kelimeleri ancak Harezmi bölgesinde kullanılmaktadır.

Sonuç olarak şunu belirtmek gerekir ki, Özbek ve Türk folkloru sadece konu, tasvir yönünden değil, belki de dil bakımından da bir birine çok yakındır ve bu hususlar iki halkın kardeş olduğunu bir kez daha kanıtlamaktadır.

---

⁷ Alaviya, *Özbek Halk İcadı, Ak Elma, Kızıl Elma*, 78.

Kaynakça

Abdulla Aripov. *Yillar Armani*. Taşkent: Şark Nashriyoti, 2015.

Abdumurad Tilavov. *Türk Halk Edebiyatı*. Taşkent: Toshdu Nashriyoti, 2005.

Mahmud Koşğariy. *Devan-i Luğot-türk*. Taşkent: Mumtoz Söz Nashriyoti, 2016.

Muzayene Alaviya. *Özbek Halk İcadı, Ak Elma, Kızıl Elma*. Taşkent: Ğafur Ğulom Nashriyoti, 1972.

Omonulla Madayev. *Özbek Halk Poetik İjodi*. Taşkent: Mumtoz Söz Nashriyoti, 2016.

Büyük Şehirlerden Doğduğu Topraklara, Tokat'a Özlemin Adı: Cahit Külebi

Emel HİSARCIKLILAR*

Öz: Türk edebiyatında daha çok şiirleriyle tanınan Cahit Külebi, kaleme aldığı dizelerin kaynağını halk kültüründen, tarihten, ilmî ve kültürel konulardan, halkın yaşayışından, geleneklerinden ve en başta da kendi yaşam hikâyesinden almıştır. Külebi, eğitim, askerlik, iş gibi nedenlerle çeşitli şehirlerde bulunmuş olsa da, doğduğu topraklara sevgisini her daim canlı tutmuş, Tokat'a duyduğu özlemi şiirlerinde dile getirmiştir. Bu özlemin hissedildiği metinlerde bazen sembolik ifadeler kullanmış, çoğu zaman hislerini doğrudan söylemeyi tercih etmiştir. Külebi'nin, büyük şehrin beraberinde getirdiği büyük sıkıntılardan bunaldığı anlarda, şehrin kalabalığında ve hiç tanımadığı insanların arasında yalnız kaldığında memleketine duyduğu hasretin derinleştiği gözlemlenir. Bu çalışmada da, Cahit Külebi'nin, şiirlerinde, Tokat'a özlemini hangi sebeplerle ve nasıl ifade ettiği ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cahit Külebi, Tokat, Özlem.

The Name of Longing for Tokat, to the Lands Where He Was Born from Big Cities: Cahit Kulebi

Abstract: Cahit Külebi, who is more known for his poems in Turkish literature, has taken the source of the strings he wrote from the folk culture, history, scientific and cultural issues, the life of the people, traditions and his own life story at the beginning. Although the Külebi was found in various cities for reasons such as education, military service and work, he kept his love for the lands he was born in alive and expressed his longing for Tokat in his poems. In the texts where this longing is felt, he sometimes used symbolic expressions, and often preferred to express his feelings directly. It is observed that his longing for his country deepened when he was alone in the crowd of the city and among people he had never known. In this study, Cahit Külebi will try to explain what reasons and how he expresses his longing for Tokat in his poems.

Key Words: Cahit Külebi, Tokat, Longing.

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (emel.hisarciklilar@gop.edu.tr).

Giriş: Cahit Külebi'nin Kısa Hayat Hikâyesi ve Sanat Anlayışı

1917 yılında Tokat'ın Zile ilçesinde dünyaya gelen Cahit Külebi, İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu mezunudur. Çeşitli illerde edebiyat öğretmenliği yapmış, Türk Dil Kurumu bünyesinde de bir takım görevler almıştır. 1997 yılında Ankara'da hayatını kaybetmiştir.

Daha çocukluk yıllarında şiirle yakından ilgili olan Külebi'nin “*İlk şiiri 1935'te Yücel dergisinde yayımlandı. Daha sonra İnsan, Yaratış, Varlık, Türk Dili, Kültür Dünyası, Söz, Hisar, Oluşum gibi dergilerde manzumelerini yayımladı. Cahit Külebi'nin şiiri çok kaynaklı bir terkinin ürünüdür. Bir yandan çağdaş söylemi ihmal etmezken diğer yandan halk şiirine ait unsurları şiirine taşır.*” (Kolcu, 2013: 289) Cahit Külebi, şiirlerinde kendi yaşamında başından geçenlerin etkisiyle hissettiği duyguları kelimelere döktüğü gibi, gözlemediği ya da etkilendiği olayları ve kişileri de dizelerinin ilham kaynağı olarak kullanmıştır. “*İçinden yetiştiği Anadolu'nun ruh ve özünü iyi tanıdığı için onu hiç yadırgamamış, ona yabancılaşmamış olan bu şairde yurda ve halka tutkunluk, acıma ve yararlı olma duygusu önde gelir.*” (Kabaklı, 2008: 141) Toplumunu acısıyla sevinciyle, tarihiyle kültürüyle hemen hemen her açıdan eserlerinin hareket noktası yapmıştır. Onun birçok toplumcu şairden farklı olarak, eserlerinin bu yönünü herhangi bir ideolojinin malzemesi olarak kullanmadığı, halkın içinden gelen ve samimi üslubu vasıtasıyla sezilir.

Onun şiirleri, ömrü boyunca farklı farklı şehirlerde bulunmuş olsa da, hiçbir zaman içinden geldiği topraklara uzak kalmamış, insanının değerlerine, sıkıntılarına yabancılaşmamış bir şair duyarlılığını yansıtır. “*Külebi, büyük şehirde olmasına rağmen köyünden kopmamış aydınlardandır. Anadolu köylerindeki yaşayışları kâh çocukluk hatıraları hâlinde, kâh bir aydınının bakışıyla yazmıştır.*” (Kabaklı, 2008: 142)

Külebi'nin şiirlerinin bir diğer önemli tarafı da, fazladan süse ya da benzetmeye boğulmamış, temiz bir Türkçe'yle yazılmış olmalarıdır. “*Külebi, Türkçe'yi en sağlıklı kullanan şairlerden birisidir. Şiiri, sanat olma vadisinde değerlendiren Külebi, onu en ön sıraya koyar.*” (Korkmaz ve Özcan, 2004: 242)

Külebi'nin Şiirlerinde Tokat ve Tokat'a Özlem

Cahit Külebi şiirlerinde, doğduğu şehir olan Tokat'a ve burada geçirdiği yıllara dair hatırladıklarına değindiği gibi; oradan ayrıldıktan sonra yaşadığı gurbet hayatı içerisinde hissettiği özlemle de bu şehri ve bu şehirle birlikte zihninde canlanan duygu ve düşünceleri dile getirmiştir.

1. Çocukluk Yıllarına Dair Hatırlananlar

Cahit Külebi, yetişkin bir birey ve toplumun ferdi olarak, zaman zaman yorulduğunu hissettiği hayatta, çocukluk yıllarının saf, masum, dünyadaki kötülüklerden habersiz geçen günlerine, çocukluk yıllarına özlemini dizelerinde dile getirir.

Onun *İstanbul* adlı şiiri, büyük şehrin karmaşası içerisinde bunalan ruhunun, çocuk olan ben'ine sığındığı bir anda ortaya çıkmıştır: “*Kamyonlar kavun taşır ve ben/ Boyuna onu düşünürdüm./ Niksar'da evimizdeyken/ Küçük bir serçe kadar hürdüm.*” (Külebi, 2015: 50) Külebi, çocukluğunu Tokat'ta geçirmiştir ve çocuk olarak hatırladığı Cahit'i, istediğini, istediği gibi düşünebilme özgürlüğü bakımından, hür bir şekilde dilediği yere uçup giden serçeye benzetmektedir. “*İlkokulun birinci ve ikinci sınıflarından sonra Niksar'a gidilir. İlkokulun öteki sınıfları da bu kasabada bitirilir. Niksar'daki evlerinde bir serçe kadar hür yaşamıştır.*” (Uyguner, 1991: 25). Çocukluğunda kavunlar, büyük şehirde olduğu gibi büyük işyerlerinde değil, kamyonların arkasında satılmaktadır. Ama artık, o satılan kavunlar da, serçe gibi hür yaşadığı günler de geride kalmıştır. Şairin, değişime dair burukluğu, şiirin sonraki dizelerinde de hissedilmektedir: “*Sonra âlem değişiverdi/ Ayrı su, ayrı hava, ayrı toprak.*” (Külebi, 2015: 50) Bu dizelerde geçen hava-su-toprak kelimeleri, şairin söylediği âlemin, yani kastettiği dünya düzeninin artık eskisi gibi olmadığına serzenişini anlatmaktadır. Ayrıca bu saydıkları, evrenin dört ana unsurundan üçüdür. Dördüncüsü olan ateş, birebir kelime olarak değilse de, şiirin ilerleyen dizelerindeki unutmak eylemiyle, üzeri örtülü bir şekilde var olabilmektedir: “*Mevsimler ne çabuk geçiverdi/ Unutmak, unutmak, unutmak.*” (Külebi, 2015: 50) Tıpkı ateşin, içerisine düşen şeyi yakıp yok etmesi gibi, zaman da şairin çocukluk yıllarındaki masumiyeti, temiz dünyayı ortadan kaldırmış, onu, o mutlu ve huzurlu yıllarının geçtiği toprağından uzak bırakmıştır. Şair, İstanbul'da bulunduğu günlerde, bu şiirdeki gibi geçmişi hatırlayarak derin bir iç geçirmekte, dört ana unsurdan biri olan ama şiirde

kelime boyutunda bulunmayan ateş, unutmak eylemi içerisinde, hasretle yüreğindeki yangını hissettirmektedir.

Cahit Külebi, işgal yıllarında Erzurum'dan Tokat'a göçmüş olan bir ailenin çocuğudur. O, dünyanın mevcut durumuna dair, içinde bulunduğu zorlukları anlattığı *Dünyamız* adlı şiirinde, bu düzenin içerisinde kalan hayatını şöyle anlatmaktadır: “*Ben göçmen arabaları üstünde doğmuşum/ Kış kıyamet gününde./ Türlü boyalara girmişim.*” (Külebi, 2015: 61) Şair, ailesinin bu göç hikâyesinden hareketle, hayat şartlarının ve zorunlulukların, onun hayatına yön verdiğini kastederek türlü boyalara girdiğini söylemektedir.

Külebi'nin ailesi göç ederken, o daha annesinin karnındadır ve annesi de ağır hastadır. Ağır kış koşulları, hastalık, uzun yolculuk şartları, onun daha dünyaya gelmeden karşı karşıya geldiği zorluklardandır (Uyguner, 1991: 11). Şair, *Dünyamız* şiirinde de, hayat mücadelesinin, o daha doğmadan karşısına çıktığını, sonrasında da farklı farklı şekillerle onu içine aldığını anlatmak istemektedir. O, düşman işgalinden dolayı Tokat'a göçüp Zile'ye yerleşen ailesinin hikâyesini şöyle anlatır: “*Ben doğmadan birkaç ay önce bir göçmen kafilesiyle Zile'ye gelmişler. 10 km. kadar uzaktaki Çeltek köyüne yerleşmişler. Hem hayvanların bakımı böylelikle sağlanmış, hem de babam annemi köye yerleştirip Zile'de başına buyruk yaşamış.*” (Külebi, 2013: 165) Onun 1977 yılında kaleme aldığı bir yazısında, çocukluğunu anlattığı cümlelerine göre, hayatın zorluklarıyla daha dünyaya gelmeden tanışmıştır.

1917 yılında Zile'de dünyaya gelen Külebi, kendi çocukluk hikâyesi vesilesiyle aslında yaşadığı toprakların geçmişini de anlatmış olur: “*1917 senesinde/ Topraklarında doğmuşum,/ Anamdan emdiğim süt/ Çeşmenden, tarlandan gelmiş,/ Emmilerim sınırlarında/ Seninçin dövüşürken ölmüşler,/ Kalelerinin burcunda/ Uçurtma uçurmuşum./ Çimmişim derelerinde,/ Bir andız fidanı gibi büyümüşüm/ Topraklarının üstünde.*” (Külebi, 2015: 153) Onu besleyip büyütme için annesinin tarlada emek verdiğini, yakınlarının bir kısmının ise millî mücadelede, vatan toprağını düşmana karşı savunup mücadele ettiğini söylemektedir. Dünyanın bu kadar acı ve sert gerçekleri varken, o, çocukluk dönemini geçirmiş, uçurtma uçurup derelerde yüzmüştür. Kendisini de, sonbaharda olgunlaşan andız meyvesinin fidanına benzetmiştir.

Onun *Yurt* adlı şiirinde ise, ilkokulu tamamladığı ilçe olan Niksar yıllarına gideriz: “*Tokat’la Niksar arasında/ Bir küçük ev görünür uzaktan./ Kütükten duvarlı, önünde çeşme akar,/ Yeşermiş gibi topraktan.*” (Külebi, 2015: 253) Şair, babasının tayini üzerine taşındıkları Niksar’daki evlerini hatırlamaktadır. Külebi, “*ilkokulun son üç sınıfını Niksar’daki Gazi Danişmend İlkokulu’nda okumuş ve ilk tahsilini burada 1929’da tamamlamıştır.*” (Çetişli, 2012: 49) Niksar’a sonradan taşınmalarını, bu şiirinde, oradaki evlerini topraktan yeşermiş gibi nitelmesiyle anlattığı görülmektedir. Güzel çocukluk günlerini Artova’da bıraktığını anlatan şairin, şiirin son dörtlüğünde, bu durumuna da gönderme yaptığı hissedilir: “*Siz baksanız bir şey göremezsiniz./ Benim yurumdur orası./ Ardıçlar, gürgenler, tozlu yollar.../ Tokat’la Niksar arası.*” (Külebi, 2015: 254) Orada çocukluğunun bir bölümünü geçiren şair, Artova’daki kadar olmasa da, Niksar’da da anılar biriktirmiştir ve bu durum orayı da “yurdum” diye nitelendirmesini sağlamıştır.

2. Askerlik Günlerinde Özlem

Külebi, 1 Ekim 1940 tarihinde Yedek Subay Okulu’na girerek askerliğe başlamıştır. 17 Aralık 1942’de terhis edilerek, 1943’te edebiyat öğretmenliği görevine başlamıştır (Uyguner, 1991: 26).

Askerlik yılları, onun içindeki geçmişe özlem duygusunu başka bir boyutta yaşadığı zamanlardır. Onun 1940 yılında yazdığı *Özlem* adlı şiirinde söz konusu durum açıkça görülür: “*Saçlarımı kesip rüzgâra atacağım!/ Ta ki haber götürsün bir gün sana!*” (Külebi, 2015: 51) Şair, askerlik yaptığı dönemde geride bıraktıklarına duyduğu özlemi, saçlarını kesip rüzgâra bırakmak ifadesiyle hafifletmek istiyor. Saç, burada askerden sevdiklerine gönderdiği mektupları ya da arkasında kalanların ondan aldıkları haberleri işaret etmektedir.

Yine aynı şiirin son bölümünde, askerlik günlerinde çevresini ve çevresindekileri göğe ait olan ve beyaz renkli unsurlarla ifade etmeyi seçişi de dikkat çekicidir: “*Ben bu şiiri yazdım atlı talimde/ Bulduğum şehir İstanbul’du,/ Ağır ağır kar yağıyordu,/ Atımın yelesi bulut renginde.*” (Külebi, 2015: 51) Şair, o sıralarda kar yağdığını söylediği gibi, atının yelesinin de bulut renginde olduğunu belirterek, ona, kar yağdıran bulutların rengini vermektedir. “*Askerliği sırasında tugay komutanının emir subaylığına getirilmiştir. Bunda, iyi bir binici olmasının rolü büyüktür. En huysuz olarak bilinen atlara bile başarıyla biner, yarışmalara katılır, dereceler alır.*” (Çetişli, 2012: 55) İyi bir at binicisi olmasının,

onun şiirinde atlara yer vermesini sağlamasına ek olarak; burada geçen karbulut-at kelimeleri; uçuş, yükseklik, gökyüzü, hız gibi özellikleri çağrıştırmakta; tüm bunlarla da şairin zihninde saklı olan yerlere ve kişilere kavuşma isteğini hissettirmektedir.

Ayrıca atların, onun çocukluk yıllarından gelen bir yeri de vardır hayatında. O, bunu şu cümlelerle anlatır: *“Doğum yerim olan Zile’de oturduğumuz sırada, iki çift araba atımız, bir çift yaylı atımız ve babamın bineği olan bir de pamuk kır atımız varmış. Bu atlardan bir çift araba atını, bir kaza nedeniyle enstantane olarak anımsıyorum. Yaylıya koşulan atlarımızı ise, birkaç yaş daha büyüdükten sonra gördüğüm, düştükleri acıklı durum nedeniyle daha iyi biçimde gözümün önüne getirebiliyorum. Bir çift dev gibi bakla kırıldılar. Koşulduklarında yaylı, denizdeki küçük bir yelkenli gibi, tüydenmiş gibi arkalarında salınırdı.”*(Külebi, 2007: 136) O, atın Türk kültür ve yaşayışındaki önemini bilmesinin yanı sıra, kendi ailesinin onlardan nasıl istifade ettiğinin de farkına varmaktadır. At, askerlik yıllarında yazdığı şiirinin yanı sıra, başka şiirlerinde de kullandığı, değişik anlamlar yüklediği sembolik ifadeler arasında da yer almaktadır.

3. Doğduğu Köye Özlem

Cahit Külebi, Tokat’ın Zile ilçesinin Çeltek köyünde dünyaya gelmiştir. O, köyünün onun içinde bıraktığı resmi şu sözlerle anlatır: *“Çeltek köyü benim için haşhaş çiçeği, mısır tarlası, eşkiya baskını tüten damlarla dolu bir yer. Dayımı bir mısır tarlasında hem vurmuşlar, hem boynuna ip takıp sürmüşler. Bir bunu biliyorum, bir de annemin beni kucağına alıp Zile’ye, babama baskına gittiği bir günü anımsıyorum. Oğlan çocuğu önemlidir, köy yerde. Annem babama karşı beni hep bir tüfek gibi kucağında taşıdı. Yayık yayarlarken yayığa bindirdiler. Ayrıca annem, doğu köylerinde öğrendiği, daha sonra hiçbir yerde duymadığım, Kürtçe tümcelerle süslü masallar söylerdi.”* (Külebi, 2013: 166) Köyü onun için çocukluğunu yaşadığı; dünyayı anlamaya, tanımaya başladığı yılları ifade etmektedir.

Şair, *Hikâye* adlı şiirinde, doğduğu köyün adını açık bir şekilde dile getirilmeden, köyüne olan sevgisini şöyle ifade eder: *“Sen Türkiye gibi aydınlık ve güzelsin!/ Benim doğduğum köyler de güzeldi/ Sen de anlat doğduğun yerleri”* (Külebi, 2015: 53) Şair, şiirinde hitap ettiği kişiyi, içindeki memleket sevgisinin etkisiyle, güzelliği bakımından Türkiye’ye benzetmektedir. Muhtemelen büyük şehirdeyken yazdığı bu şiirde, büyük şehrin yanı sıra, onun için köyünün de, ne

kadar sınırlı imkânlarla sahip olursa olsun, güzel olarak nitelendirilecek değere sahip olduğunu göstermektedir.

Onun, *Denizin Getirdikleri* adlı şiirinde köyünü, çocukluk hatıralarını saklayan mekânlar olması bakımından andığı görülmektedir: “Köylerim! Ta çocukluğumdan sevdiğim köylerim!/ Küçük vadilerde küskün kimsesiz/ Bakar gibiydiler konuşmadan/ Nasıl ağlamak istiyordum bilemezsiniz!” (Külebi, 2015: 151) Şair, bir vadi içerisinde, Tokat’ta yer alan, sırasıyla Zile, Çamlıbel ve Niksar’da bulunan, yaşadığı köylerin, onun içinde ayrı bir yere sahip olduğunu söylemektedir. Bu köylerin kimsesiz, yani unutulmuş; konuşmayan, yani derdini içinde saklayan bir hale sahip olmaları; onu ağlatacak gibi olsa da, oralar için duyduğu sevgiden hiçbir şey eksiltmemektedir. Yaşadığı köyleri çocukken nasıl seviyorsa, büyüdükten sonra da, artık oralarda yaşıyor olmasa dahi yine aynı şekilde sevmektedir. *Köylerim* ifadesiyle ayrıca, kendi yaşadığı köylerle benzer kadere sahip olan, yurdun diğer köylerini de kastettiği söylenebilir.

Cahit Külebi’de “*memleket, zaman zaman geçmişte yaşanmış tatlı veya hüznü hatıraların perspektifinden, zaman zaman da hâldeki gözlemlerin sonucu olarak karşımıza çıkabilmektedir.*” (Çetişli, 2012: 192) Bu sebeple onun şiirlerinde ülkenin her şehri, ilçesi veya köyü yer alabildiği gibi, çocukluğunun geçtiği Çeltek Köyü’nün ve burada yaşadığı anıların, ayrıca hassas bir karaktere sahip olan çocuk duyarlılığının etkisiyle gözlemlediklerinin yeri de bambaşka sayılır.

4. Büyük Şehirden Doğduğu Şehri, Tokat’ı Hatırlamak

Külebi’nin şiirlerinde, büyük şehir-insan ikilemi zaman zaman bir kalabalık içindeki yalnızlık duygusuyla, zaman zaman da orada yaşanan anılarla yer alır. “*Bir kentin şiirde yaşatılması taşıyla toprağıyla değil, anı yorgunluğuyla anlam kazanır. Gene de o bizim bildiğimiz kent değil, Külebi’nin şiirinde yaşayan kenttir.*” (Onaran, 2004: 23)

Şairin, doğduğu şehir olan Tokat’tan sonra, ülkenin birçok şehrinde bulunması, ayrıca buraların genellikle büyük şehirler olması, onun zaman zaman bulunduğu çevreyle yabancılaşma içerisine girmesine de neden olmuştur. Külebi’nin 1944 yılında kaleme aldığı *Akşamlar Hey Akşamlar* adlı şiirinde, büyük şehrin içinde yaşadığı yalnızlaşma ve yabancılaşma duygusunu şu şekilde dile getirdiği görülür: “*Kim esir değildir/ Kendi içersinde?/ Akşamlar hey*

akşamlar!" (Külebi, 2015: 55) Şair, büyük şehirde yaşadığı yalnızlık sonucunda içinde bulunduğu yabancılaşma durumunu, kendi içine esir olmak şeklinde ifade etmektedir ki, kastedilen bu esirlik, iletişim kurabileceği, derdini dökebileceği, oturup konuşabileceği kimseyi bulamayışının dışı vurumudur. Günün akşam vakti de bu duygunun daha çok kendini hissettirmesine neden olmaktadır.

Aynı şiirin sonraki bölümünde de, böylesine derin bir yalnızlık içine gömülen şairin, özellikle bir dizeyle, Tokat'a gönderme yaptığı görülür: "*Doğmasaydım eğer/ O küçük şehirde/ Kim böyle boş gezer,/ Yüzer gibi olur,/ Bir koca nehirde?*" (Külebi, 2015: 55) Şair, içinde bulunduğu yalnızlığa rağmen, bu durumu da kendisi için bir kazanç olarak görmektedir. Doğduğu yerin küçük bir şehir olmasının, o an bulunduğu şehri gözünde daha büyük yaptığını söylemekte, kendisini büyük bir nehirde yüzer gibi hissettirdiğini belirtmektedir. Bu söyleyiş şekli farklı bir anlamı da işaret eder ki, bu da, büyük şehri onun gözünde büyük yapmanın aslında, kendinin daha küçük bir şehirden gelmiş olmasıdır. Yani büyüklük kavramı şehrin sahip olduğu değil, orada bulunan ya da oraya gelen insanlar tarafından şehre kazandırılan bir özelliktir.

Şairin, yalnızlığı derinden hissettiği *Masaldaki Yalnızlık* adlı şiiri, onun bu duyguyu eninde sonunda yenilebilecek gördüğünün ifadesidir: "*Ben yalnızlığı/ Gökte uçar gördüm./ Ben yalnızlığı/ Garip naçar gördüm./ Ben yalnızlığı/ Gelir geçer gördüm.*" (Külebi, 2015: 79) Öyleki, çeşitli sebepler yüzünden, gurbete çıkmak zorunda kalan Külebi, içinde bulunduğu yalnızlığın, tıpkı gökte uçan ve sonra gözden kaybolan kuş gibi, bir gün yok olacağını, yani o zor günlerin gelip geçeceği umudunu taşıdığını belirtmektedir. Doğduğu topraklardan, çocukluğundan, ailesinden ayrı düşmek; ona, gurbette çektiği özlemle baş etmesini de öğretmiştir aslında.

Yalnızlığın yanında, büyük şehrin ona bir diğer hediyesi de yorgunluktur: "*Yorgunluk hey yorgunluk!/ İnatçı yorgunluk!/ Dalgın bir yüz kadar/ Tozlu ayakkabılar./ Yorgunluk hey yorgunluk!*" (Külebi, 2015: 55) Büyük şehirdeki ayakta kalma mücadelesi, onun zihninde olduğu gibi bedeninde de bazı izler bırakmaktadır. Çünkü yüzün dalgın görünmesi, zihnin bazı düşüncelerle dolu olduğunu göstermektedir. Ancak şairin buna ek olarak bedeni de yorgundur. Üstelik bu durum hiç de bitecek gibi görünmemektedir.

Külebi, *İlkbahar Geldi* adlı şiirinde, büyük şehirde yaşadığı özlemi ifade ederken, artık kendisi için uzakların içinde kalmış olan, doğup büyüdüğü toprakları şöyle anmaktadır: “Niçin ilkbahar akşamları/ İnsanın canı sıkılır,/ Vapura, trene binmeden/ Özlerim niçin uzakları?” (Külebi, 2015: 74) İlkbahar gibi, tabiatla birlikte her şeyin yeniden canlandığı, neşe dolduğu bir mevsimde bile şair, içindeki hasret duygusundan dolayı bunlardan tat alamamaktadır. Bulunduğu yer neresi olursa olsun, artık kendisi için uzakların bir parçası olan memleketine duyduğu hasret bitmemektedir.

Şairin şiirlerinde oldukça sık yer alan hatırlama eylemi, geçmişe ve geçmişte yaşananlara duyulan özlemden ileri geldiği gibi, şairin hayatının büyük bölümünde bulunduğu büyük şehrin, bireyi pek de umursamayan, çoğu zaman kıran, inciten acımasız tarafının etkisini de göstermektedir.

5. Memleketinden Uzak Olduğu Günlerde Yaşadığı Gurbet Acısı

Şairin hayatının büyük bölümü, askerlik, eğitim, iş gibi nedenlerle gurbette geçmiştir. Yani doğduğu topraklardan ayrılışının ardındakiler keyfi değil, zorunlu nedenlerden kaynaklanmaktadır. *Dostlara Türkü* adlı şiirinde, gurbette oluşunun ona kendini hissettirdiği durumu şöyle ifade etmektedir: “Dostlarım bilin ki burda/ Bir yalnız Cahit Külebi/ Garaja çekilmiş hurda/ Paslanmış kamyonlar gibi/ Bekler durur Ankara’da.” (Külebi, 2015: 144) Şair, Ankara’da bulunduğu günlerde, verdiği emekleri boşa gitmiş gibi hissetmekte ve kendini hurda bir kamyonla benzetmektedir. İçinde bulunduğu durumu da, geride bıraktığı dostlarına duyurmak istemektedir. Çeşitli vesilelerle gurbette bulunan herkes, istediği gibi rahat yaşamamakta, hatta gurbet uğruna terk ettiği hayatını aramaktadır. Burada da Külebi’nin kendini, tıpkı garaja terk edilmiş hurda kamyonlar gibi, varlığından haberdar olunmayan, kendi haline bırakılmış, yalnız ve kimsesiz bir insan gibi hissettiği anlaşılmaktadır.

Bir takım zorunlu nedenlerden dolayı gurbete çıkmak zorunda kalan şair, bunlara rağmen hiçbir zaman tamamen karamsar değildir: “Ben kanadı kırık bir kuş değilim/ Döner bir gün gurbet ellerde kalan/ Sabret neşem, sabret şarkım, sabret sevdiğim,/ Sabret kalbi tomurcuklardan pembe olan.” (Külebi, 2015: 89) Memleketinden, orada bıraktığı sevdiklerinden uzak kalmasına rağmen, kanadı kırık bir kuş olmadığını söylemekte, sevdiklerinin yanına döneceği günleri

sabırla beklediğini kastetmektedir. Onu bekleyenlerin birer tomurcuk olan kalpleri, kavuşmayla birlikte güller açacaktır.

Şairin *Çare* adlı şiirinde ise gurbet, insanın katlanmak durumunda olduğu bir olgu olarak şiire girmiştir: “*Lavanta kokuları gelir uzak mahallelerden,/ Yel estikçe sıra sıra kavaklar sallanır,/ Bir yoksulluk, bir yalnızlık, bir gurbet/ İnsan nasıl olsa katlanır.*” (Külebi, 2015: 105) Gurbette olmak, şair için maddi sıkıntıları da, yalnızlığı da beraberinde getirmiştir; ama orası gurbet olduğu için, yüreğinde bir gün dönme umudunu taşıdığı için bu acıyı çok da katlanılamayacak bir acı olarak görmemektedir. Burnuna gelen lavanta kokuları da, onun içindeki anıları ve umudunu hep canlı tutmaktadır.

6. Tokat’a Dair Hatırlananlar

Cahit Külebi’nin bazı şiirlerinde de, çeşitli vesilelerle doğduğu ve çocukluğunu geçirdiği şehir olan Tokat’ı, kendisinde uyandırdığı duygularla andığı görülür. Onun *Tokat’a Doğru* adlı şiiri, şehirden uzak kalmanın, yüreğinde bıraktığı unutma ve unutulma korkusunu dillendirmektedir: “*Çamlıbel’den Tokat’a doğru/ Tozlu yolların aktığı ırmak!/ Ben seni çoktan unuttum,/ Sen de unuttun mu, dön geri bak.*” (Külebi, 2015: 171) Şair, Tokat’tan geçen ırmağı unuttuğunu söylerken aslında kendisini geçmişte yaşadığı coğrafyadan ayrı düşüren hayata bir serzenişte bulunmaktadır. Çünkü zaten o ırmaktan bahsetmesi, o şehre ait şeyleri unutmadığının göstergesidir. Onu asıl kaygılandıran şey ise unutulma ihtimalidir.

Şair, ilkokulun ilk yıllarında şimdiki adı Çamlıbel olan, ama o zamanlar Artova olarak adlandırılmış olan yerde yaşamıştır ve şiirlerinde geçen Çamlıbel’de de, çocukluğunun bir bölümü geçmiştir (Uyguner, 1991: 17-18). Bunun yanı sıra Külebi, çocukluğunun en güzel günlerinin de orada geçtiğini söyler: “*Artova’yı düşündüğüm zaman işte bu yargı, yerini o küçük köye duyduğum minnete bırakıyor. Bütün yaşamım boyunca benim tek cennetim varsa o cennet Artova’da kaldı. Ne tarlamız oldu, ne evimiz, ne bahçemiz. Eniştemin beslediği at olmasaydı, o kadar çok sevdiğim atları bile yakından tanıyamayacaktım. Zile’de atlarımız, arabalarımız, bunlara ilişkin serüvenlerimiz olmuştu ama o sırada çok küçüktüm.*” (Külebi, 2013: 170-171) Bu sebeple o zamanlar Artova, şimdiki Çamlıbel, onun hayatında güzel anılar biriktirdiği mekân olarak kalmıştır.

Onun *Tokat'a Girerken* adlı şiirinde ise Tokat, coğrafi özellikleri bakımından şiirde yer almaktadır: “*Tokat'a girerken bir derin/ Vadi var her taraf yeşil./ Ben hep gece geçtim oradan/ Bir su gibi dibinden ekinlerin.*” (Külebi, 2015: 172) Bu dizelerde, bir vadide kurulmuş olan Tokat'ın yeşil doğasından ve geçim kaynağı tarım olan insanların ettikleri ekinlerden bahseden şair, şiirin devamındaki dizelerde tarlalardan, insanlar, geçtiği yerlerden uzak olduğu için oraların sessizliğinden, un değirmeninden, cevizler ve içdelerden de söz eder. Şiirin son bölümünde ise, Tokat'ın, aklına yer eden özelliklerini saydıktan sonra, tekrar o şehirde bulunma arzusunu şöyle dile getirir: “*Alın beni, bırakın o vadiye/ Belki yüzyıllarca yaşarım./ Şu bizim Külebi n'oldu diye/ İsterse sormasın ahbablarım.*” (Külebi, 2015: 173) Tokat'ı sessizliğin ve huzurun şehri olarak gören Külebi'nin dileği, tekrar o şehre dönmek ve ömrünün sonuna kadar orada yaşamaktır. Üstelik tanıdıklarının onu arayıp sormaması da umurunda değildir. Şehir, sahip olduğu güzelliklerle tek başına ona yetecektir.

Külebi, geçirdiği hayat ve sürdürdüğü görevler vesilesiyle olduğu kadar, içinde taşıdığı yurt ve toprak sevgisiyle de Anadolu coğrafyasını ve insanını şiirlerinin temel hareket noktası haline getirmiştir. “*Külebi'nin şiirlerinde nice Anadolu kentleri var. Özellikle Sivas ile Tokat, dizelerindeki uyumlu iç sesle, belleklerde yaşayan şiirlerdir.*” (Onaran, 2004: 23) Onun Tokat'ta doğmuş olması, çocukluğunu burada geçirmesi, liseyi Sivas'ta okuması, Tokat-Sivas arasında ettiği yolculuklar bu şehirleri şiirlerinin önde gelen mekânları haline getirmiştir.

Sonuç

Cumhuriyet dönemi Türk şiirinin şairlerinden olan Cahit Külebi, şiirlerinde halkın hiç de yabancı kalmayacağı bir dil kullanırken, aynı zamanda da içinden geldiği ve mesafe olarak zaman zaman uzak kalsa da, aslında her daim oralarda hissettiği, hissetmek istediği topraklara özlemini dile getirmiştir.

Bu özlem genellikle çocukluk yıllarını geçirdiği Tokat'a dair akılda kalan ve anıları arasında iz bırakan anlarla ilgili olduğu kadar; orada bulunduğu zamanlarda günlük hayatını oluşturan yaşantıları da kapsamaktadır. Ailesinin, o daha doğmadan önce kalkıp Tokat'a göç etmesi, Zile'ye yerleşmeleri, ilkokul yılları, köyde geçirdiği günler ve köy hayatına dair yaşananlar onun dünyayı tanımaya ve anlamlandırmaya çalıştığı zamanlardır. Bu yıllarına değindiği şiirlerinden anlaşıldığına göre, bir çocuk olarak oldukça dikkatli ve

gördüklerinin muhakemesini yapabilen yapıya sahiptir. O, bulunduğu yerde lise olmadığı için, liseyi okumak üzere Sivas'a gitmiş ve bitmek bilmeyen, doğduğu topraklardan ayrı düşme günleri böylece başlamıştır. Liseyi okumak için, yükseköğrenimde, askerlik esnasında, çalışma hayatında hep gurbeti içinde hisseden ve gurbetin içinde hislenen Külebi, ne kadar büyük ve daha çok imkâna sahip olursa olsun, bulunduğu yerden Tokat'a olan özlemini tüketememiştir.

Şiirlerinde de hissettirdiği özlem, bazen doğduğu toprakların adını açıkça söyleyerek geçtiği gibi, bazen de onları ifade ederken seçtiği sembolik ifadeler vasıtasıyla yer almaktadır. Hayatı ve insanları tanımaya başladığı dönemlerde, oralara dair edindiği izlenimler, yaşadığı deneyimler, gözlemlediği olay ve durumlar da şiirlerini şekillendiren hususlar arasındadır.

Cahit Külebi, her ne kadar Erzurumlu olup, Tokat'ta doğmuş olsa da, onun şiirlerindeki tavrından ve yaklaşımından anlaşıldığına göre o, kendisini sadece bir şehrin değil, yaşadığı ve çok şeyler borçlu olduğunu düşündüğü ülkesinin her yerinin vatandaşı olarak ifade etmektedir.

Kaynakça

- Çetişli, İsmail. *Cahit Külebi ve Şiiri*. (2. b.). Ankara: Akçağ Yayınları, 2012.
- Kabaklı, Ahmet. *Türk Edebiyatı IV*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2008.
- Kolcu, Ali İhsan. *Cumhuriyet Devri Edebiyatı I Şiir*. (3. b.). Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi, 2013.
- Korkmaz, Ramazan ve Özcan, Tarık. *Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri*. (Ed. Ramazan Korkmaz). *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı 1839-2000*. Ankara: Grafiker Yayıncılık, 2004, 215-309.
- Külebi, Cahit. *Bütün Şiirleri*. (6. b.). Ankara: Bilgi Yayınevi, 2015.
- Külebi, Cahit. *İçi Sevda Dolu Yolculuk*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2007.
- Külebi, Cahit. *Sanatçının Öyküsü*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2013.
- Onaran, Mustafa Şerif. *A'dan Z'ye Cahit Külebi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- Uyguner, Muzaffer. *Cahit Külebi*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1991.

Tokatlı Bir Cumhuriyet Şairi: Cahit Külebi'nin Şiirinde Otobiyografik İzler

Emine Bilgehan TÜRK*

Öz: İnsanlık tarihi kadar uzun bir geçmişi olan şiir sanatı, her coğrafyada birbirine benzer hislerin, telaşların, endişelerin, düşüncelerin zamana, topluma ve bireye bağlı olarak değişen farklı ifadeleri olmuştur. Şiirlerinde yaşadığı hayatın ve coğrafyanın izlerini açıklıkla gösteren Cahit Külebi, 1917-1997 yılları arasında yaşadığı seksen yıllık ömrünün otuz iki yılını edebiyat öğretmenliği ve eğitimle ilgili işlerle geçirmiştir. “Atatürk Kurtuluş Savaşında” şiiriyle daha çok anılan şair Anadolu’yu bir ses olarak eserlerine taşımayı başarmıştır. Bu çalışmada Türk edebiyatının özgün şairlerinden olan Cahit Külebi'nin, uzun yaşam çizgisi ve eserlerinin kesiştiği noktalar tespit edilmeye çalışılacaktır. Yaşantının şiirine yansıyan yönlerini bulmak amacıyla sanatçının önce hatıraları okunup, kendisiyle yapılan mülakatlar gözden geçirilecek hayatının eserlerine yansıyan noktaları değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cahit Külebi, Şiir, Otobiyografi.

Autobiographical Traces in Poems of Cahit Külebi, Republican Period Poet From Tokat

Abstract: The art of poetry, which is as long a history as human history, has become different expressions of similar feelings, anxieties, worries and thoughts in each geography which change depending on time, society and individual. Cahit Külebi, who clearly showed the traces of his life and geography in his poems, spent thirty-two years of his eighty-year life between 1917 and 1997 in literature teaching and education. The poet, better known with his poem “Atatürk Kurtuluş Savaşında” (Ataturk's War of Independence), has carried Anatolia to his works as a voice. In this study, it will be tried to be determined points of Cahit Külebi, one of the original poets of Turkish literature, the long life line and the intersection of his works. In order to find the direction reflected in his poetry of experience, firstly the memories of the artist will be read, his own interviews will be reviewed and the points reflected in the works of his life tried to be evaluated.

Key Words: Cahit Külebi, Poem, Autobiographi.

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
(eminebilgehanturk@hotmail.com).

Giriş: Hayatı

Cumhuriyet döneminin önemli isimlerinden olan Cahit Külebi, 10 Ocak 1917'de Zile'nin (Tokat) Çeltek köyünde, ailenin üçüncü çocuğu olarak dünyaya gelir. Cahit Külebi doğumuyla ilgili şunları kaleme alır: “1916 ya da 1917 güzü sonuna doğru doğmuşum. Babamın Kur'an üzerine yazdığı not 1332 Aralık ayı. Milâdiye çevrilince 1917 yılının 9 Ocak günü oluyor, doğruysa. Ha bir yıl önce ha bir yıl sonra, ne önemi var, denilebilir. Bence çok önemli. O kış kıyamet günlerinde annem de tifoya ya da tifüsten ağır hasta göç ederken bir kağıt üstünde de doğabilirdim.” (Külebi 2013: 165). Sanatçının bu ifadesi Rus işgali ve Ermeni çetelerinin yaşattığı mezalimlerin Erzurum'dan Tokat'a doğru yapılan birçok göç hikayesine göndermede bulunur. Şairin babası, Erzurum'un Gullebiler sülâlesinden aydın bir memur olup, annesi ise şairin, “çok zeki, şahin gibi bir kadın” olarak vasıflandırdığı Feride Hanım, zengin bir aileye mensuptur. Asıl adı Mahmut Cahit olan şair ismini, doğduğu akşam babasının bulunduğu Şeyh Mahmut türbesinden ve ünlü yazar Hüseyin Cahit'ten alır. Cahit Külebi, soyadını ise ailesinin “Erencan” soyadını almasına rağmen “... kendisi 1946 yılında soyadını babasının sülale lakabı olan Gullebiler'den hareketle Külebi olarak (Furtun 2014: 8) alır. Üç yıl Çeltek'te kalan aile daha sonra Zile'ye taşınır. Yaşının küçüklüğü sebebiyle Çeltek köyü şairde ailesinin anlatımıyla da birleşince hayalî bir mekân olarak kalır. “... hemen birçok şeyi yarı imgesel yarı gerçek olarak yaşamış gibiyim. Daha doğrusu belleğimde küçük pembe toz bulutlar, hoş kokular var. Çeltek köyü benim için haşhaş çiçeği, mısır tarlası, eşkiya baskını tüten damlarla dolu bir yer.” (Külebi 2013: 165-166). Sanatçının eğitim hayatı Zile'de başlar. Küçük yaşta Mahalle Mektebine verilen Külebi, okula kolay alışamaz çıkardığı sorunlar nedeniyle okul konusunda hiçbir müsamahası olmayan annesinin şiddetine maruz kalır. Daha sonra Nümûne-i Terakki'ye oradan da Dutlupınar İlkokulu'na verilir. Sanatçı bu okulda öğretmeni Pamuk Hoca'nın sevgisiyle derslerinden kaçmayan okulu seven bir çocuğa dönüşür. “Küçük yaşta okula verilmesi ve burada karşılaştığı olumsuzluklar, annesinin sert tutumu, Külebi'nin kişiliğini etkilemiş; “yürekli ve atak” bir yaratılışa sahipken “utangaç ve çekingen” olmuştur.” (Çetişli 2012: 47) Cahit Külebi ve ailesi bir müddet de Artova'da kalır. Sanatçının belleğinde bu mekân “Bütün yaşamım boyunca benim tek cennetim varsa o cennet Artova'da kaldı.” şeklinde anılan unutulmaz bir yer olur. Külebi ailesi, 1927'de Necati Bey'in tayini üzerine

Niksar'a taşınır. İlkokul eğitimin ilk iki yılını Artova'da tamamlayan Külebi son üç sınıfını da Niksar'daki Gazi Danişmend İlkokulunda 1929'da tamamlar. Niksar'da ortaokul, Tokat'ta ise lise bulunmaması ve ailenin Cahit Külebi'nin iyi eğitim görmesini istemesiyle Sivas Erkek Lisesine yatılı olarak kaydettirilir. Birçok sanatçının hatıralarında önemli bir yer tutan Sivas Lisesinde Ahmet Kutsi Tecer, Ziya Karamuk, Fazıl Yinal edebiyat, Muzaffer Sarısözen müzik, Eşref Üren, Osman Horasanlı da sanatçının yurttaşlık bilgisi öğretmenleri olur. Sivas'ta edebiyatla yakından ilgilenen şair için bu şehrin diğer bir önemli yanını da halk şairleri ve onlarla tanışma fırsatı bulması oluşturur. "Ahmet Kutsi Tecer, Halk Şairlerini Koruma Derneği kurmuş (1932); Halk Şairleri Bayramını düzenlemiş (1931); Halkevleri ve Halkodaları kurup teşkilatlandırmış, yörenin folklor değerlerini derlemiş, incelemiş; böylece hem öğrencilerin ve halkın, halk ve aşık şiirini tanınması hem de söz konusu kıymetlerin su yüzüne çıkmasına zemin hazırlamıştır." (Çetişli 2012: 52).

Lise eğitimi sırasında bir yıl sınıfta kalan Cahit Külebi 1935 yılında babasını kaybeder. Aile Bursa'ya taşınır, Külebi, Bursa Erkek Lisesine devam eder. Kısa süre sonra Bursa'da barınamayan aile tekrar Niksar'a taşınır. Cahit Külebi de kalan eğitimini eski okulunda 1936'da iyi derece ile tamamlar. Üniversite seçimi, annesi tarafından Tıp veya Mülkiye Mektebi olarak belirlense de Külebi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bölümüne birincilikle girer. Fakülte'deki hocaları; Fuat Köprülü, Ahmet Hamdi Tanpınar, Reşit Rahmeti Arat, Ali Nihat Tarlan gibi kendi alanlarında yetkin isimlerdir. 1938 yazında, Reşit Rahmeti Arat'ın yardımıyla Berlin'e gönderilen sanatçı Almanca öğrenim imkânı da bulmuş olur. 1940'ta mezun olan şair bir ay sonra, yedek subay olarak askere gitmiştir. Arkadaşları ve komutanları tarafından sevilen Külebi, 31 Ekim 1941'de teğmenlik rütbesini almış, 17 Aralık 1942'de ise terhis olmuştur. Askerlik dönüşü, üniversitede tanıştığı Süheyla Tarkan ile evlenir. 1943 yılında Antalya Lisesi edebiyat öğretmenliği ile memuriyet hayatına başlayan Cahit Külebi, Millî Eğitim Bakanlığının değişik birimlerinde yıllarca öğretmen, idareci ve müfettiş olarak çalışır. İlk çocukları olan Mehmet Ali, Mart 1945'te; ikinci çocuğu Ahmet, 25 Mart 1947'de dünyaya gelir. 31 Ağustos 1960'ta İsviçre bölgesi öğrenci müfettişliği ve kültür ataşeliği görevine atanır. 23 Nisan 1964'e kadar burada kalır.

3 Ocak 1973'te kendi isteğiyle emekli olur. Emekli olduktan sonra 1951'den beri üyesi olduğu Türk Dil Kurumunda 27 Mayıs 1983'e kadar farklı görevlerde bulunur. 1991'de öğretim üyesi oğlu Ahmet'i genç yaşta kaybeden Külebi'nin acısı iki sene sonra eşinin kaybıyla birleşince şairde derin bir yalnızlık başlar. 20 Haziran 1997 Cuma günü de Ankara'da kendisi vefat eder.

Cahit Külebi ve Şiiri

Cahit Külebi,

Bilmeyin hikâyemi, işte

Öyle yaşar giderim (Külebi 2015: 201) dese de ardında unutulmaz mısralar bırakan bir şair, Anadolu kültür iklimini ruhunda hissetmiş bir yurt sever, kendine “Külebi bir vakıa'dır, açıklanamaz bir olaydır Türk şiirinde.” (Onaran 2004: 37) dedirten bir Türkçe tutkunu olarak edebiyat tarihideki yerini almış, kendine dair merakları uyandırmış bir Cumhuriyet şairidir. “İçi Sevda Dolu Yolculuktur” Cahit Külebi'de mazi. Bu mazi berrak fotoğraflar olarak şiirlerde kendini açıklıkla gösterir. Cemal Süreya, 1959'da kaleme aldığı “Şiirde Yeni Kelimeler” başlıklı yazısında “Son sıralarda şiir yaşantılarla bağıntılı olmalıdır, şiir bir otobiyografidir, diyoruz. Hoş bunlar lastikli sözler ama yine de bir gerçeği aydınlatmada işimize yarayabilirler. Şiirin araçları onun yalnız araçları değildir, aynı zamanda içinde hareket ettiği, soluk aldığı bir ortamdır da. Şair yaşadığı kelimelerle kurar şiirini. Yaşadığı yani günlük konuşmasına oturmasına, kalkmasına şurdan şuraya gitmesine iyice bağladığı kelimelerdir ki, şairle dış evren arasında sağlam bir ilgi kurabilir.” (Süreya 2006: 150) der. Şiir sanatı sözcüğün ifade gücü ve anlam dünyasının sanatçısıyla olan ilgisinde farklılıklar gösterebilse de Cahit Külebi'de mısra, şairine giden açık bir kapıdır.

Çocukluk yıllarının geçtiği mekân, yaşanılan yerin insan kimliğine kazandırdığı duygular, insan belleğinin hemen her fırsatta gün yüzüne çıkardığı değişmezlerdir. Türk edebiyatının Millî Mücadeleyi doğudan batıya bütün bir Anadolu'yu uçtan uca kuşatan “Atatürk Kurtuluş Savaşı'nda” şiiri Cahit Külebi'nin çocukluk yıllarının, göç eden ailesinin ve büyüklerinden dinlediği hatıraların mısralarla coşkun bir ifadesidir. “O günleri küçük yaşta anımsamama imkân yok. Ama annem, büyükannem ve iki ablam o denli çok konuşmuştur ki, Zile'den ayrıldığımız yıllara dek hangi yılda kaç yaşımda ayrıldığımı bilmiyorum hemen birçok şeyi yarı imgesel yarı gerçek olarak yaşamış gibiyim. Daha doğrusu

belleğimde küçük pembe toz bulutlar, hoş kokular var. Bugün 60 yaşında bile ara sıra anımsasam bu bulutlar, dumanlar savrulur durur.” (Külebi 2013: 165-166). Şairin belleğinde “toz bulutlar, hoş kokular” olarak anımsanan çocukluk savaşın ve savaşın hatıralarda bıraktığı izleri de taşır. “Doğum yılım da, okumaya başlama yıllarım da dumanlar içinde, belirsiz. Zile’de olduğumu, Birinci Dünya Savaşı’nın bittiği, Kurtuluş Savaşımızın başladığı, çetelerle, isyanla dolu yıllarda bulunduğumu anımsıyorum.” (Külebi 2013: 156) diyen şair, “*Hikâye*” şiirinde bu coğrafyayı bir fotoğraf gibi okuruna sunar. Sanatçının mazi, hal ve gelecek, gelecekte beklenen şekilde kurgulandığı şiir kendi beni ve onunla bütünleştiği vatan coğrafyasını ifade eder.

*Benim doğduğum köyleri
Akşamları eşkiyalar basardı.
Ben bu yüzden yalnızlığı hiç sevmem
Konuş biraz!*

...

*Benim doğduğum köylerde
İnsanlar gülmesini bilmezdi,
Ben bu yüzden böyle naçar kalmışım
Gül biraz (Külebi 2015: 52/54).*

Bu şiirin yazılış hikâyesi de coğrafya ve kişilik arasındaki gözle görülmeyen ancak hissedilebilen rabitasını verir. “Titiz bir kişiliği olan Külebi, temizlik yapıyorum diye masasını dağıtan eşi Süheyla Hanım'a ‘Masamı elleme’ diye bağırır. Süheyla Hanım da ‘Bundan böyle tozunu kendin al’ der. Külebi, ‘Alırım almam, seni ilgilendirmez.’ deyince Süheyla Hanım, ‘Ne demek beni ilgilendirmez... Pislik içinde oturamam, anlıyor musun?’ sözüne karşılık Külebi, ‘Ne yani şimdi sen bana pis mi diyorsun? Hiç kimse söyleyemez bana bunu hiç kimse.’ der. Süheyla Hanım, “Tamam anlaşıldı, seninle konuşulmaz. Sözleri çarpıtıyorsun deyince Külebi, ‘Tabii ya, ben anlayışsızım. Daha başka? Daha başka söyleyecek bir şey, bana takacağın sıfat var mı?’ der. Süheyla Hanım, küser, kapıyı çarpıp yatmaya gider. Eşini kırdığına çok üzülen Külebi, tartışmanın sonunu şöyle anlatır: ‘Benim, inatçı tabiatım yüzünden, hiçten çıkmıştı tartışma... Hissettiklerimi söyleyemedim, yapımda var bu. İşte Hikâye adlı şiirim o gece hem de yarım saat içinde ortaya çıkıverdi.’” (Yardımcı 2014:

97). Cahit Külebi'nin bu şiirinin mısraları İçi Sevda Dolu Yolculuk'ta da yer bulur. Döneminin eşkıyası olan "Fadıllı Ali Çavuş" (Külebi 2007: 21-23) başlığını verdiği bölüm şiirinin bu kısmını şaire yazdıran geçmişine ışık tutmaktadır.

Bir göç hikâyesi taşıyan Cahit Külebi'nin doğumu, gelinen yerin şairin belleğinde bıraktığı izler kadar bırakılan yerin de farklı çağrışımlarla mısralardaki yerini aldığını gösterir. "Yurdumuz" şiirini şair, arkada bırakılan köyünü anarak başlatır.

*Pasinler'deki köyümüzün
Sokakları beyazdı;
Pasinler'deki köyümüzün
Sokakları beyazdı;
Sonra ovalar gördüm ki
Ya çöldü ya ayazdı. (Külebi 2013: 76).*

Halkın içinden olup halkla yaşayan bir şair olan Cahit Külebi'nin şiirinde halk kültürünün izleri açıklıkla görülür. "Çarşı" şiirinde Erzurum halk oyunlarından biri olan "Akça Ferikler" in nakarat kısmı çağrıştırılır. Bu oyunda geçen "Akça ferikler, ince ferikler" tekrarı şiirde

Akça kadınlar

İnce kadınlar (Külebi 2013: 69) olarak yer bulur. Cemal Süreya, "Cahit Külebi'de temel öge müziktir. En olağan duruma en inanılmaz müziği uygulayan bir tutumu vardır" (Süreya 2006: 149) değerlendirmesini yapar. Külebi'nin şiirini "Daha çok yurt gerçeklerine yönelmiş yaşantılar, yerli renklerle, kır çiçekleriyle dolu kasabalar, şehirler, oyun yerleri, bir şarkı havası içinde yolculuklar, yaylalar, çeşmeler ve her şeyden önce müzik..." (Süreya 2006: 266) olarak görür fakat Cahit Külebi'nin şiirinde zamanla umudun yerini umutsuzluğa bıraktığı kanaatini paylaşır.

"Atatürk Kurtuluş Savaşında" Millî Mücadeleyi konu edinen bir destan denemesidir. Mustafa Şerif Onaran, bu şiirdeki zaman ifadelerini "Bu destansı şiirde Külebi, halk şiiri geleneğindeki söyleyiş biçimlerini kullanmıştır:

'Davullar zurnalar döğende

Biz seni hatırlarız' diye başlayan şiirde 'gezende', 'yazanda' biçimleriyle sözcüklere zaman kavramını da sığdırmıştır" (Onaran 2004: 9) şeklinde

değerlendirir. Cümlede zaman anlamının bu şekilde kullanımı bölgesel bir özellik arz eder. Bu, aileden devralınan belleğin izlerini taşır. Zamanın bu şekilde kullanımını Erzurum yöresine ait Hani Yaylam türküsünde görürüz. “Güz gelende döker bağlar gazelin” mısraında “gelende” ifadesi de zaman anlamı taşır. Külebi, Muzaffer Uyguner ile yaptığı röportajında bu kullanım için “Benim dilde yaptığım şey, örneğin ‘Atatürk Kurtuluş Savaşı’nda, bu çok eleştirilmiş yapıt; kullandığım fiil çekimleri, söyleyiş özelliklerim, modern edebiyatımızda ilk kez görülüyordu. Nedense değerlendirilmedi. Benden sonra örneğin Fikret Oytam da gelende gidende diye yazıyor ama yerli yerinde oturtamıyor bence. Genç bir bayan şairimiz, ben de seni sevende, ben sana diyende gibi fiil çekimleri kullandı ama bütünün içinde bunlar sıyrılmıştı. Otuz kırk yıl önce bir Dede Korkut edası ile kullandığım sözcükler ne yadırgandı ne de başarı sayıldı benim için. Bu iş bir halk esprisi içinde kendiliğinden oluverdi.” (Külebi ? : 116).

“*Evvel Zaman*” şiiri okurda adının uyandırdığı çağrışımla bir hatırlamanın ürünüdür. Bir masal söyleyişini anımsatan bu ad, öğrencilik günlerini, o günlerin hafızasında bıraktığı yüzleri kalemine taşıyan Cahit Külebi’nin şiirinde geçmişin tatlı hislerini çağrıştırır.

*Asardın okulu her sabah
Sen de aşkıttın bir zamanlar,
Geceleri sokak sokak gezerdin
Ellerin ceplerinde, yıldızları sayarak* (Külebi 2013: 49).

“*Hey Akşamlar Akşamlar*” şiiri, bir iç hesaplaşmanın şiiri olarak okunabilir. Çekingenlik duygusunun kaynağında çocukluk izlerinin ilerleyen yıllarda bir çatışmaya dönüştüğü bu mısralarda okunabilir.

*Kim esir değildir
Kendi içersinde?
Akşamlar hey akşamlar!
Doğmasaydım eğer
O küçük şehirde
Kim böyle boş gezer,
Yüzer gibi olur,
Bir koca nehirde* (Külebi 2013: 55).

“İstanbul” şiiri, sanatçının biyografisinde önemli bir dönemeç olan üniversite hayatının geçeceği küçük şehirden büyük şehre gelmenin yaşattığı his karmaşasını duru bir sesle okuruna hissettirir.

Niksar’da evimizdeyken

Küçük bir serçe kadar hürdüm. (Külebi 2015: 50) mısraları çocukluğun kaygısız izlerini taşıırken,

Anladım bu şehir başkadır

Herkes beni aldattı gitti.

Anladım bu şehir başkadır

Herkes beni aldattı gitti (Külebi 2015: 50) mısraları aileden uzak, bilinmezlikler taşıyan büyük şehrin insana yaşattığı kaygıları yansıtır. “Denizin Getirdikleri” şiirinde “Köylerim! Ta çocukluğumdan sevdiğim köylerim!” (Külebi 2015: 151) çocukluğun güzel hatıralarıyken “İnsanlar! Şeytanın süt kardeşi!” (Külebi 2015: 152) mısraları da yine güvensizliğin ifadesidir.

“İstanbul” şiiri için Murat Belge, “Burada büyük şehre gelmiş kır adamını görüyoruz. Söylediği şeyin daha ağır basan kısmı da İstanbul öncesinden, hatırladığı doğum yerinden söz ediyor- ‘serçe kadar hür’ olduğu Niksar’dan. Değişimi ‘su’, ‘hava’ ve ‘toprak’ la yani bildik dört temel unsurun üçüyle anlatıyor. ‘Unutmak’ gibi bir kelimenin üç kere tekrarlanması, çok etkili. ‘İçimde şarkı bitti’ sözü de çok sade, ama belki o nedenle, çok etkili.

Tabii bu şiirin büyüğü tekrarlarında; üç kıtanın ilk iki dizesinin tekrarlanmasında. Bu, olağanüstü bir ‘durmuş oturmuşluk’ veriyor şiire. Çok görülen, bilinen bir teknik olduğunu söyleyemeyiz. Külebi’nin bu şiiri için icat ettiği bir teknik. Ama sonuç olağanüstü.” (Belge 2018: 321).

Cumhuriyet Türkiye’sinin geçirdiği günleri il il gezerek maddi imkânsızlıklara tanık olan Cahit Külebi, öğretmenler aracılığıyla köy ve şehir arasındaki kopukluğu gidermenin yollarını ararken bu şiirlerini nasıl yazdığını da hatıralarında anlatır. Cahit Külebi, “Köy Öğretmenleri I” adlı şiirinde:

Yurdumuz uçsuz bucaksız

Gökte yıldız kadar köylerimiz var.

Ama uzak, ama harap, ama garipsi...

Alın benim gönlümde de o kadar (Külebi 2015: 235) mısralarıyla bir Anadolu resmi çizer. Bu şiirlerin hatırasını da “Sevgili meslek arkadaşlarımla karşılaştığım kimi zamanlarda, hatta girdiğim dersliklerde, arkamı dönüp gözyaşlarımı sakladığım çok olmuştur. Bunları yalandan yazmıyorum. Köy Öğretmenleri I’i 1953 yılında Sarız’dan Binboğa dağlarını aşır Afşın’a dek yaptığım bir sefer sırasında, yemeğini yemediğim, yatağım sıralar üstüne serdirip yattığım Sarız İlköğretim Müdürünün karşısında gözyaşlarına sakladığım bir günün gecesinde, onun hünerli elleriyle yaktığı gaz lambasının kokusunu duya duya yazmıştım. Adı, sanırım İsa idi. Sonra bir iki yıl geçince, sordum, Kayseri merkezine alındığını söylediler.” (Külebi ?: 123).

Köy Öğretmenleri II

*Çemişkezek’te, Patnos’ta, Malazgirt’te doğanlar!
Malazgirt’e, Çemişkezek’e, Patnos’a gitmezseniz
Çocuklarınız öksüz kalır
Köylere ışık iletemezsiniz.*

(...)

*Ve onlar, yıldızlar gibi
Gözleri ışıltılı yananlar.
Oyuncak için değil, kâğıt kalem
Kitap için gizlice ağlayanlar.* (Külebi 2015: 236).

“*Köy Öğretmenleri II*’yi ise, Muş Milli Eğitim Müdürlüğünde otururken, odaları dolaşır görevlilerden kalem kâğıt rica eden küçük çocukları görüp ağladığım; Patnos’ta, Malazgirt’te, Kiğı’da dolaştığım günlerde yazdım. Aslına bakılırsa, görmek, yaşamak başka şeydir. Yazmak başka şeydir. Bana da nasip bu imiş.” (Külebi ?: 123)

“Şiirimin kökeni elbette ki çocukluğuma dayanır.” (Külebi ?: 172) diyen Cahit Külebi, kendi şiirinin kaynakları konusunda şunları söyler: Yaşantımda güzel bir rastlantı da ben orta ikinci sınıftayken, Sivas Lisesi’ne A. Kutsi Tecer’in gelmesidir. A. Kutsi çok yeni bir rüzgâr estirdi. Bu Anadolu’ya ve Türk folkloruna açılış rüzgârıdır. Sivas bölgesindeki halk ozanlarını topladı. Halk ozanları Koruma Derneğini kurdu. Ben iki üç yıl, bu ozanlarla beraber yaşadım. Ders aralarında, okul bahçesinde taşlar üzerinde saatlerce konuşurduk. Hiçbir zaman

halk şiirini taklit etmedim ama bu rastlantı benim yapımı oluşturdu” (Külebi ? : 172). “*Şiir Yöntemim*” adını verdiği şiiri ise sanatçının şiir serüveninin ipuçlarıyla doludur. Kendisinin farklı mesleklerde görmek isteyen annesine karşı verdiği mücadele “*Kimse yazmamı istemedi*” mısraında çağrıştırılır. Şiirin kaynaklarından olan halk kültürü de

*İlk ustam oldu benim halk
Belleğimde akıp giden ırmak...
Köylü diliyle Türkü çağırdım*

Onlarla gülüp oynayarak (Külebi 2015: 334) mısralarıyla ifade edilir. İkinci ustanın doğa, üçüncü ustanın kadınlar olduğu şiirde bütün şiir birikimi “Birer küçük köylü kilimi”yle imgelenir. Cahit Külebi, halkın dilinden ve zamanın süzgecinden geçenlerden yanadır. “Üç beş şair dışında halk şiirini pek sevmem, benim hayran olduğum halk ürünü türkülerdir” (Onaran 2004: 25) halk şairlerinin şiirlerini bireysel tercihleri ve divan şiirine olan eğilimlerinde dolayı eleştirir. Murat Belge ise Cahit Külebi’nin halkçı yönünü “... ‘halktan’ olma konusunda, Cahit Külebi’nin önüne geçen kimse yoktu. Cahit Külebi kendisini ‘halkçı’ olarak tanımlardı; ama bundan önce kendisi de ‘halktan’dı. Başka türlü olmaya da hiç özenmedi. Bu özelliği şiirin karakteristiğini belirledi.” (Belge 2018: 319) şeklinde değerlendirir.

Cahit Külebi yaşadığı coğrafyanın ve zamanın izlerini açık bir dille şiirlerine taşır. “*Yirminci Yüzyılın İlk Yarısı*” şiiri sanatçının yaşadığı çağı nasıl okuduğunu içtenlikle gösterir.

*Yirminci Yüzyılın ilk yarısı
Ölüm çağı oldu
Zulüm çağı oldu
Yalan çağı oldu* (Külebi 2015: 64).

Şiirin devamı masalsı bir korkutuculukla döneme farklı okuyuş getirir.

*Yirminci Yüzyıl insanları
Asıp kestiler
Kesip biçtiler
Tepeler gibi ölü yığıp*

Deryalar gibi kan içtiler. (Külebi 2015: 64). Dede Korkut söyleyişi taşıyan bu şiir yaşanan zaman ve sanatçı arasındaki mesafelerin de ifadesidir.

“Bir Yılbaşı Gecesi” şiirinde

Arkadaşlarım da oldu zaman zaman

Çoğu hergele çıktı.

Öylelerini gördüm ki bazen

Altın gibi çocuktu (Külebi 2015: 102) diyen Cahit Külebi, arkadaşlarını nesirlerinde ve şiirlerinde de anmıştır. Arkadaşlıkları uzun yıllar sürecek olan Ahmet Muhip Dranas’ı “Muhip bu altın gibi çocuklardan biriydi” (Külebi 2007: 69) diye anar. Ceyhun Atuf Kansu ise bir diğeri. “İçi Sevda Dolu Yolculuk”ta ondan “bir halk adamı” olarak bahseder. 1978’de Kansu’nun ölümü üzerine duyduğu üzüntü şu mısralarla dile getirilir:

Ceyhun kardeş sen bu ilden gideli

Dağlarım yıkıldı, çöllerim bomboş.

Söğütlü dereler, içdeli beller,

Kuraktan çatlamış göllerim bomboş. (Külebi 2015: 291)

Ceyhun Atuf, Cahit Külebi’nin cümlelerinde yurdun ihtiyaç duyduğu insan tipi olarak görülür. “Elbette ki, bir ülkede Ceyhun’ların sayısı ne denli çoğalır işte o oranda ülke mutluluk kazanır, gelişir, ürün verir.” (Külebi ?: 55)

Cahit Külebi oğlunu da bir aile fotoğrafı içerisinde şiirine alır. Beşikte Mehmet, devrinin sosyal bir yansımasıdır. Şair, “Ben ninni söylemesini bilmem” dese de bir ninni melodisi taşıyan ses özellikleriyle şiir, sanatçısının yaşadığı hayatı sorgulayan yapısının izlerini taşır. Şiir kendi içinde bir zıtlığı barındırır. Bebeği uyutmak için sallanan beşikten uyumayan bir çocuk beklenir.

Ağlamayan oğlanı ben neylerim Mehmet Ali’m.

Büyüyünce de uyur. (Külebi 2015: 68). Çünkü toplumun uyanık ve farkındalığı olan bireylere ihtiyacı vardır.

Mehmet Ali’nin Beşiği Sallanıyor

Mehmet Ali’nin beşiği sallanıyor

Anası bulaşık yıkıyor

Ben ninni söylemesini bilmem

Mehmet Ali ağlıyor.

Kaynamayan kazanı ben neylerim

Taşmaz olur.

*Ağlamayan oğları ben neyerim Mehmet Ali'm.
Büyüyünce de uyur.
Mehmet Ali'nin beşiği sallanıyor,
Uzaklardan haberler geliyor.
Sallanı salanlı Mehmet Ali'm
Büyüyor. (Külebi 2015: 68).*

Çocuğu hayatın kaynağı gören bakış açısıyla Cahit Külebi bir başka Mehmet şiiri daha kaleme alır.

Mehmet Ali

*...
Bol bol uyudu Mehmet Ali
Çocukların bedava uykusunu.
Zeytinyağı ve ekmek kadar
Kıttı özgürlük memlekette.
Büyüdüğu zaman akranları Mehmet Ali'nin*

Her şey bol olur elbette. (Külebi 2015: 67). Özgürlüklerin ve imkânların kıt olduğu memlekette hayaller çocukların büyüdüğu, hayatın büyüyen çocuklara emanet edildiği zamana ertelenir.

Eşi Süheyla Hanım ve düzenli aile yaşantısı Külebi'nin hayatının önemli bir yönüdür. Eşinin ölümünden sonra Cahit Külebi'nin yaşamının da şiirinin de neşesi eski canlılığını kaybetmiştir. Bu hüznün mısralara:

*Dağıtmıyor karanlığı özlemim bile
Ey ak bulutların yansıması sen yoksun artık!*

*...
Küçük gümüştten derelerdin sen, akıp gittin!
İnce ince yitirdim seni.
Daldırdım ellerimi gölgemi tutamadım.*

Bırakmadın yüzünü sulara bile.” (Külebi 2015: 328) şeklinde yansır. Şair, “S” şiirinde Süheyla Hanım'ın onun hayatındaki yerini farklı yönleriyle dile getirir.

*Sadakati seyrettim gözlerinde
Yıllarca sabrı tahammülü,*

Bulut oldun yağmur yağdırdın

Karanlık günlerimde (Külebi 2015: 120). Dostlara Türkü şiiri de Cahit Külebi'nin biraz titiz, biraz sinirli, bazen de mesafeli kişiliğinin izlerini taşır. En sevdiği isimlerle zaman zaman arasında mesafeler olduğunu kendisi açıklıkla anlatır.

Dostlarım bilin ki burda

Bir yalnız Cahit Külebi

Garaja çekilmiş hurda

Paslanmış kamyonlar gibi

Bekler durur Ankara'da (Külebi 2015: 144). Tarih öğretmeni olan eşyle iş dolayısıyla zaman zaman yaşadığı ayrılıklar da bu şiirde “Yitmiş o S kadar sıcak” mısraıyla ifade bulur.

Yaşadığı hayatın izlerini açık bir dille şiirine taşıyan Cahit Külebi'nin “Dünyamız” şiiri yaşanan çağa bir bakış olarak okunabilirken şiirin ikinci bölümü şairin otobiyografik bir değerlendirmesidir.

Ben Göçmen arabaları üstünde doğmuşum

Kış kıyamet gününde.

Bu yaşıma kadar türlü boyalara girmişim.

On beş yıl öğrencilik,

Birkaç yıl memurluk etmişim.

Gün olmuş ekmekçi dükkanlarını

Hasretle seyretmişim.

Gün olmuş sevda çekmişim

Bu yaşıma kadar türlü boylara girmişim. (Külebi 2013: 61).

Sonuç

Kendini 1940 kuşağı şairleri içerisinde gören Cahit Külebi, geçirmiş olduğu çocukluğun, aile yapısının, eğitim şartları ve tanıdığı zaman diliminin değerlendirmesini yapabilen gerçekçi bir sanatçıdır. Anadolu ve Anadolu insanı onun şiirinin en önemli kaynaklarından. Halka yakın duruş, geleneğin devamı olmak gibi bir kaygı taşımadan tutkuyla bağlanmış bir tercihtir Cahit Külebi'de. Yaşadığı coğrafyayla barışık olan şair, geleceği aydınlatacak olan değerlerin bu topraklardan çıkacağına inanmış bunu şiir ve

nesirlerinde de dile getirmiştir. Onun şiirinde Anadolu samimiyettir. Bir göç hikâyesi barındıran çocukluğu Millî Mücadelenin çetin şartlarını hissetmesine ve inandığı değerlerin şiirinde hayat bulmasına yol açmıştır. Garip şiirinin güçlü olduğu bir dönemde kentli bir şiir yerine köyden kente gelen kenti dışardan seyredebilen bir duyarlıkla şiir yazmak da onun bir tercihidir. Cahit Külebi, Türkçenin yalın ve temiz sesi olarak edebiyat tarihlerindeki yerini almış Cumhuriyet tarihinin aydın yüzlerindedir.

Kaynakça

- Çetişli, İsmail. *Cahit Külebi ve Şiiri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2012.
- Furtun, Serkan. *Cahit Külebi'nin Kelime Dünyası*. Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Külebi, Cahit. *Bütün Şiirleri*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2015.
- Külebi, Cahit. *İçi Sevda Dolu Yolculuk*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2007.
- Külebi, Cahit. *Sanatçının Öyküsü*. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2013.
- Külebi, Cahit. *Şiir Her Zaman*. Ankara: Başak Yayınları, ?.
- Murat, Belge. *Şairden Şiirsele*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- Onaran, Mustafa Şerif. *A'dan Z'ye Cahit Külebi*. İstanbul: YKY, 2004.
- Süreya, Cemal. *Şapkam Dolu Çiçekle*. İstanbul: YKY, 2006.
- Yardımcı, Mehmet. *Cahit Külebi'nin Hikâye Şiirinde Zile ve Hikâye Şiirin Yazılış Serüveni*. Kültür Evreni, Yıl 6, S. 21 (Yaz 2014), 94-105.

SANAT VE MİMARİYE DAİR BİLDİRİLER

Tokat Merkez Camilerinde Revak Uygulaması

Neslihan Korkmaz*

Öz: Revak, en yalın şekilde üstü örtülü, önü açık galeri olarak tanımlanabilir. Araştırmamızda ele aldığımız revak uygulaması camilerde son cemaat yeri olarak karşımıza çıkmaktadır. Tokat şehir merkezinde bu bağlamda ele alınabilecek yapılar kronolojik olarak Rüstem Çelebi Cami (15.y.y.), Hatuniye Cami (1485), Alaca Mescit Cami (1505-1506), Ali Paşa Cami (1572) ve Tokat Ulu Cami'dir (1679). Çalışmamızda revaklar malzeme-teknik, örtü sistemi, taşıyıcı elemanlar, bezeme unsurları gibi özellikleriyle ele alınmış, çağdaşı olan benzer yapılar arasında karşılaştırma yapılarak değerlendirmelerde bulunulmuştur. Yapıları inşa edildikleri veya yenilendikleri dönem içinde değerlendirdiğimizde yapıların başkentlerdeki yapıların üslubunu takip ettikleri anlaşılmaktadır. Bir Anadolu kenti olan Tokat'ta yapıların son cemaat revaklarındaki düzenlemede, dönemin klasik anlayışına uygun, topografik şartların ve işlevselliğin göz önüne alınarak pratik yeniliklerin de gerçekleştirilebildiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Revak, Tokat, Son Cemaat Yeri.

Rivaq Practice on the Tokat Central Mosques

Abstract: The rivaq can be described as the open-front gallery with the simplest form. The practice of rivaq, which we have studied in our research, is the portico of mosques. The constructions that can be considered in this context of Tokat city center are chronologically Rustem Çelebi (Güdük Minare) Mosque (15th century), Hatuniye Mosque (1485), Alaca Masjid Mosque (1300/1505-1506), Ali Pasha Mosque (1572) and Tokat Ulu Mosque). In our work, rivaqs were examined with features such as material-technique, covering system, carrier elements, facade elements, and a comparison has been made between similar contemporary buildings. When we commentate the structures within the period when they were built or renewed, it is understood that the structures follow the style of the structures in the capitals. It is seen that in the arrangements in rivaqs of Tokat which is an Anatolian city, in accordance with the classical character of the period, practical innovations can be realized by taking into account the topographical conditions and functionality.

Key Words: Rivaq, Tokat, Portico of Mosque.

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Böl. (neslihan.korkmaz@gop.edu.tr).

Giriş

Revak, Arapça kökenli bir kelime olup kelime anlamı sofa, kemer altı, çardak şeklinde geçmektedir (Toparlı, 2000: 792). Sanat Tarihi terminolojisinde revak farklı şekillerde tanımlanabilmektedir. Üstü örtülü, önü açık galeri veya kemer altı (Hasol, 2014: 391); bir yapının önünde yer alan, uzun kenarlarından biriyle bu yapıya bitişik, diğer uzun kenarı boyunca sütunların taşıdığı birer kemer dizisiyle dışa açılan, üstü kubbe, tonoz ya da çatıyla örtülü uzunlamasına mekân (Sözen-Tanyeli, 1999: 202); bina duvarına bitişik, üstü örtülü, önü açık galerili mekân (Mülayim, 2008: 22) şeklinde açıklanmaktadır.

Mimaride revak farklı biçimlerde örneğin insanların mevsim şartlarından korunabilmesi amacıyla yapılmış gezinti yolu olarak; bir yapının önünde avlu etrafını çevreleyecek şekilde taşıyıcı sütunlardan oluşmuş üzeri kapatılmış mekân ve son cemaat yeri olarak kullanılagelmiştir (Çuhadar, 2011: 7)

Mimarlık tarihinde revak, sıcak iklimin yaşandığı bölgelerde güneşten korunma ihtiyacından doğmuş işlevsel bir mekândır. Mezopotamya'dan Hitit kültürünün yayıldığı topraklarda görülen 'hilani' olarak tanımlanan bir yönden dışa açık üç yönden duvarlarla çevrili, sütunlarla taşınan üstü örtülü hacim ilk revak uygulamalarındandır. Mısır uygarlığında tapınakların avlularının etrafını çevreleyen sütun dizileri görülmektedir. Bu uygulamanın benzeri daha geç dönemlerde Ege adaları, Batı Anadolu ve kıta Yunanistan'ında ortaya çıkmaktadır. Eski Grek agoralarında bulunan stoalar işlevsel olarak iklim şartlarından korunma, Roma ve Bizans şehirlerinde rastlanan direkli kaldırım geleneği ise yaya güvenliğini sağlamak için kullanılan mekânlardır (Mülayim, 2008: 23).

İslam mimarisinde ilk dini yapıların çok fazla değişiklik geçirmiş olması, bu camilerin orijinal mimari değerleri hakkında kesin bilgi edinmeyi güçleştirmektedir. Hz. Muhammed'in Medine'deki evi, başlangıçta özel bir yaşama mekânıyken, geçirdiği değişikliklerle birlikte ilk mescit olarak değerlendirilmektedir (Grabar, 1998: 110-111). Kaynaklardan edinilen bilgiler doğrultusunda, Kudüs henüz kible iken bu ilk mescit; taş ve kerpiç duvarlarla çevrili kare bir alan, ortada üstü açık geniş bir avlu, avlunun kuzeyinde 'zulla' denilen kapalı bir bölümden oluşmaktaydı. Bu kısım çift sıralı hurma ağacının gövdeleri üzerine oturan hurma dalı ve yapraklarının toprakla kaplanması ile

elde edilmişti (Çam, 1997: 165-166). Güney duvarı boyunca aynı malzeme ve teknikle yapılmış olan bir revak veya gölgelik (suffe) bulunmaktaydı (Çam, 1997: 166). Kûfe Cami'nde (638) revaklar avlunun üç kenarı boyunca iki geçit halinde uzanmaktaydı (Enderline, 2007: 68). İslam'ın ortaya çıkışından itibaren revak hem sıcaktan korunma amacıyla gölgelik olarak, hem de mimaride farklılık yaratabilme fırsatı sunduğundan sıklıkla kullanılmıştır. Suriye'de Emevilerden kalma Şam Ümeyye Camii (706-714) erken devir revak uygulamasının önemli örneklerindendir. Avlunun üç tarafı devşirme sütun başlıklı mermer sütunlarla taşınan revaklarla çevrilidir (Yetkin, 1984: 18). Endülüs Emevileri devrine ait olan yapımına I. Abdurrahman devrinde 785'te başlanıp yüzyıllar içinde yapılan değişikliklerle genişletilen Kurtuba Camii'nin orijinal ilk yapısında revaklı geniş bir avluya sahip olduğu belirtilmektedir (Yetkin, 1984: 24). Abbasi devrinde de avlunun revaklarla çevrilmesi bir gelenek halinde Samarra Cami-i Kebir'i (848-852), Ebu Dülef Cami (860/861), Kahire Tolunoğlu Cami'nde (876-879) devam etmiştir (Blair-Bloom, 2007: 102, 105,113). Orijinali 7.y.y.da Sidi Ukba tarafından yaptırılan, günümüzdeki hali 9.y.y.sonlarına ait olan Kayravan'da (Tunus) inşa edilen cami revak uygulamasının erken tarihli anıtsal örneklerindendir (Blair-Bloom, 2007: 132, Mülayim, 2010: 76).

Türk-İslam mimarisinde de revak uygulaması sıklıkla kullanılan mimari öğelerden biri olmuştur. Büyük Selçuklu mimarisinin, hakim olduğu coğrafyadaki kültürlerin etkisiyle bir sentez oluşturduğu görülmektedir. Mihrap önü kubbeli, açık avlulu ve eyvanlı plan şeması Büyük Selçuklu camilerinde vazgeçilmez unsurlardandır. Bu plan şemasında avluyu çevreleyen revak uygulaması da yaygındır. Tamamı Selçuklulara ait olmayıp sonraki devirlerdeki eklentilerle şimdiki şeklini alan İsfahan Mescid-i Cuma'sında, avlunun üç tarafının, yuvarlak kemer ayağı kalıntılara dayanılarak revaklarla çevrelendiği belirtilmektedir (Cezar, 1977: 354-355). İran'da Selçuklu camilerinin bütün yeniliklerinin tek bir plan dahilinde gerçekleştirildiği ilk eser olan Zevvare Mescid-i Cuma'sında (1135) mihrap önü kubbesi, açık avlu ve dört eyvan şeması kullanılmıştır (Aslanapa, 1984: 58). Ana eyvan dışındaki eyvanların yanlarında ikişer sıra revak dizisi bulunmaktadır.

Anadolu dışında Türk-İslam mimarisinde kervansaraylarda da revak kullanılmıştır. Karahanlılar'ın Day Hatun Kervansarayı (11.y.y.) (Aslanapa, 1984: 34-35); Gazneliler'in Ribat-ı Mahi adlı yapısı (11.y.y.başı) (Aslanapa, 1984: 93);

Büyük Selçuklular'ın Ribat-ı Anuşirvan (11.y.y.) (Eravşar vd., 2014: 350-351) ve Ribat-ı Şerif (12.y.y. yarısı) (Eravşar vd., 2014: 360-361) yapıları açık avlulu, dört eyvanlı ve avlusu revaklarla çevrili plan şemasına sahiptir.

Anadolu Selçuklu mimarisine bakıldığında medreselerde açık avluyu çevreleyen revaklar yaygın olarak kullanılmıştır. Sivas Şifaiye Medresesi (1217) (Kuran, 1969: 102-104), Sivas Gök Medrese (1271) (Aslanapa, 2007: 91), Kayseri Huand Hatun Medresesi (1236-1246) (Kuran, 1969: 70-72); Kayseri Hacı Kılıç Medresesi (1249) (Öney, 1966:379,382,384); Konya Sırçalı Medrese (1242) (Kuran, 1969: 74-75); Tokat Gök Medrese (1277) (Cantay, 2014: 60-65) örnekler arasındadır.

Çalışmamızda ele aldığımız camilerde revak uygulaması son cemaat revakı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada son cemaat yeri teriminin üzerinde durmak gerekmektedir. Son cemaat yerinin tanımlanmasında bazı farklılıklar olmakla birlikte, genel olarak iki yanında mihrabiyeleri, mükebbiresi (son cemaat yerinin camiye bitişik olan duvarında müezzinin durduğu küçük balkon, bkz. Hasol, 2014: 336) bulunan, zeminden yükseltilmiş, üstü örtülü, namaz kılınabilen bir mekân olarak tanımlanabilir (Özüdoğru, 2005: 1). Emevi devrinde 670 yılında temelleri atılan zaman içerisinde çeşitli eklemeler ve değişimler geçiren Kayravan (Sidi Ukba) Cami'nin (Pektaş, 2009: 149) avluyu çevreleyen revaklarından güneydoğu revakı harim kısmına bitişik olarak ele alınmış son cemaat yeri görünümündedir. Bu bölümün yan kısımları çatı hizasından yukarı doğru yükseltilmiş ve dendanlarla hareketlendirilmiştir (Pektaş, 2009: 150). Susa'daki Ebu'l Fatata Cami'nde (838-841) yanları kapalı ve payeli son cemaat yerlerinin tam bir örneği görülmektedir (Özüdoğru, 2005: 3).

Anadolu Selçuklu mescitlerinde görülen son cemaat yerleri Osmanlı döneminin tek kubbeli, üç bölümlü son cemaat yerine temel olmuştur (Özüdoğru, 2005: 4). Özellikle Konya'daki yapılar Konya Taş Mescid (1215) (Aslanapa, 2007: 55-57); Konya Sırçalı Mescit (13.y.y. ikinci yarısı) (Aslanapa, 2007: 58-59); Konya Hoca Hasan Mescidi (13.y.y.ikinci yarısı) (Aslanapa, 2007: 59-60) erken örneklerdir. Son cemaat yeri, Beylikler devri yapılarında da, Karamanoğulları'na ait Ermenek Yukarı Havasıl Cami (1371-72) (Dülgerler, 1995: 41-43); Menteşeoğulları'na ait Datça Hızırşah Cami (14.y.y. ilk yarısı) ve Turgut

İlyas Bey Cami (14.y.y. ikinci yarısı) (Duran, : 133-134); Germiyanogulları'na ait Kütahya Kurşunlu Cami'nde (1377-78) (Uysal, 2006: 178-180) görülmektedir.

Son cemaat revakları Osmanlı mimarisinde erken dönemden itibaren camilerin asıl cephesini oluşturan ve tüm yapıya hâkim bir unsur olarak ele alınmışlardır. Erken Osmanlı mimarisinde İznik Hacı Hamza Cami (1345), İznik Yeşil Cami (1378-1392), İznik Mahmut Çelebi Cami (1442-43), Edirne Sitti Hatun Cami (1484), Bursa Alâeddin Cami (1335), Bolu Mudurnu Yıldırım Cami (1382) gibi tek kubbeli camilerde giriş cephesinde son cemaat revakı görülmektedir (Özüdoğru, 2005: 10). Bursa'da 15.y.y.da son cemaat revaklarının yapının kubbesini aşacak şekilde yükseltilmesiyle ortaya çıkan kalkan duvarlı camilerde, bu cephelerin özellikle tuğla bezemelerle ön plana çıkarıldığı görülmektedir (Özüdoğru, 2005: 11).

Zaviyeli camilerde son cemaat revaklarının genelde giriş cephesini tamamen kaplayacak şekilde uygulandığı görülmektedir. Bu yapılarda giriş cephesi boyunca çok gözlü bir revak düzeni söz konusudur. Bursa Orhangazi Cami (1339) ve Bursa Hüdavendigâr Cami (1366), Amasya Bayezid Paşa Cami (1419) beş gözlü son cemaat revakına sahip örneklerdendir (Özüdoğru, 2005: 12).

Klasik Osmanlı mimarisinde son cemaat revakları avlu revaklarıyla kaynaşmış durumdadır. Bu dönemde büyük ölçekli camilerde bağımsız bir son cemaat yerinden söz edilemez. Bu devirde yapılan camilerde cephe anlayışı değişmiştir (Özüdoğru, 2005: 16-17). Bu durumun özellikle başkentlik yapmış şehirlerdeki idareci baniler tarafından yapılan eserlerde yaygın olduğu görülmektedir. Anadolu'da da örnekleri olmakla birlikte Tokat'ta ele aldığımız Klasik devir içinde yer alan yapılarda avlu bulunmamaktadır.

Tokat şehir merkezinde yapıldığı dönemde orijinal son cemaat revakını koruyan; yenilediği dönemde son cemaat revakına sahip ancak daha sonraki dönemlerde son cemaat revakı duvar örülerek kapatılmış yapılar bulunmaktadır. Bu çalışmada son cemaat revakı bağlamında ele alınabilecek yapılar kronolojik olarak Rüstem Çelebi (Güdük Minare) Cami (15.y.y.), Hatuniye Cami (1485), Alaca Mescit Cami (1505-1506), Ali Paşa Cami (1572) ve Tokat Ulu Cami'dir (1679).

1. Rüstem Çelebi (Güdük Minare) Cami

Yapı, Rüstem Çelebi Mahallesi'nde bulunmaktadır. Yapının plan özellikleri ve batı cephesindeki tuğla işçiliği dikkate alınarak 15.y.y.a tarihlendirilmektedir (Uysal, 1987: 326). Kuzeyden güneye doğru meyilli, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı bir alan üzerine oturan yapının güney batı köşesine yaklaştırılmış, cepheyle bitişik bir minaresi bulunmaktadır (Çizim: 1). Harim ortada kubbeyle örtülü bir mekân, bu mekânın doğusunda ve batısında ikişer kubbeyle örtülü yan mekânlardan oluşmaktadır. Ancak doğudaki mekânın daha sonradan eklendiği düşünülmektedir (Uysal, 1987: 317). Dolayısıyla orijinal plan tek kubbeli plan şemasındadır (Çizim: 2).

Yapının batı cephesinde eksenin kuzeyinde basık kemerli kapı açıklığı bulunmaktadır (Fot. 1). Kırmızı ve beyaz renkte taştan, kesme taş söveli kapı profilli silmelerle çevrelenmiştir. Girişin güneyinde kesme taş söveli ve lentolu dikdörtgen çerçeveli pencere açıklığı yer almaktadır. Kapı ve pencere açıklığı köşelerde duvarlara; ortada 60x74,5cm ölçüsünde tek bir ayağa oturan birer boşaltma kemeri içerisine alınmıştır. Kemerler aşırı geniş ve büyük tutulmuştur. Kuzeydeki kemer açıklığı 3,37cm., güneydeki kemer açıklığı 3,27cm.dir. Kapının bulunduğu boşaltma kemerinin içi kesme taş ve tuğla malzeme ile doldurulurken; pencerenin bulunduğu boşaltma kemerinin içi moloz taş malzemeyle doldurulmuştur. Malzemedeki farklılık ve diğer unsurlar da dikkate alındığında kemerlerin içlerinin muhtelif bir dönemde doldurulduğunu, aslında bu bölümün ortada serbest taşıyıcı bir ayak ve bu ayaklara atılan iki kemerle, iki gözlü bir son cemaat revakı olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

Caminin beden duvarlarında kesme taş ve moloz taş, minare gövdesinde tuğla, batı cephede kesme taş, moloz taş ve tuğla malzeme kullanılmıştır.

Sade bir görünüm sergileyen yapının son cemaat revakı biraz daha hareketlendirilmiştir. Kemerlerde çift sıra tuğla uygulanmış; kemer köşelerinde bir kesme taş alttan ve üstten yatay, yanlardan dikey üç tuğla dizisiyle çevrelenmiştir (Fot. 2). Kemerlerin aralarındaki boşluklar, kaydırılarak yerleştirilen taşların diyagonal olarak kesiştirilen tek tuğla dizisiyle doldurulduğu görülmektedir.

2. Hatuniye Cami

Yapı Meydan Mahallesi'nde bulunmaktadır. Meydan Cami veya Gülbahar Hatun Cami adlarıyla da anılmaktadır. Aslında cami, medrese ve imaret yapılarına sahip bir külliye parçasıdır. Günümüze sadece cami gelebilmiştir.

Taçkapısında yer alan kitabeye göre 1485 yılında Sultan II. Bayezid tarafından annesi Gülbahar Hatun adına yaptırılmıştır (Gündoğdu vd., 2006: 54). Yapı mukarnaslı pandantif geçişli tek kubbeyle kapatılmış ana mekan, doğuda ve batıda üçgen kuşak geçişli birer kubbeyle kapatılmış tabhane odalarından oluşan zaviyeli plan tipinde inşa edilmiştir (Çizim: 3). Batıdaki tabhane odasının batı duvarına bitişik vaziyette minaresi bulunmaktadır.

Yapının kuzey cephesinde beş kemer gözlü, son cemaat revakı yer almaktadır (Fot. 3). Revak kuzeyinde bulunan altı sütun birbirlerine ve harimin kuzey duvarına sivri kemerlerle bağlanmıştır. Oluşturulan beş bölümün her biri ortadaki daha büyük ve yüksek, sekizgen bir kasnak üzerine oturtulmuş olmak kaydıyla kubbelerle kapatılmıştır. Kubbe geçişler ortada, kuzeydoğu ve kuzeybatı köşede mukarnaslı pandantiflerle; diğer iki bölümde ise düz yüzeyli pandantiflerle sağlanmıştır. Ancak Gabriel'in planında ortadaki bölümde aynalı tonoz kullanıldığı görülmektedir (Çizim: 4). Son cemaat revakı iç ölçüleri bakımından yaklaşık 5.00x25.00 m. ölçülerindedir. Zemin ana girişi ve kadınlar girişi hariç her iki yana 67cm. yüksekliğinde bir podyumla yükseltilmiştir. Kemerlerin aralarındaki açıklıklar 4.10cm-4.20cm-4.59cm arasında farklılık göstermektedir. En büyük açıklık 4.59cm. ile giriş aksında yer almaktadır (Fot. 4).

Silindir formundaki sütunlar köşeleri pahlanmış, ölçüleri 77,5cm-84cm-90cm ve 95 cm arasında değişen kare kaideler üzerinde yükselmektedir. Sütunların kaideye kadar olan ölçüleri yaklaşık olarak 4.50cm ile 4.64cm arasında değişmektedir. Çapları 76cm-82cm. arasında değişmektedir. Sütunların gövde başlangıcında, ortasında ve bitişinde olmak üzere demir bilezikler bulunurken; taçkapı ekseninde yer alan sütunlarda sadece başlangıç ve bitiş yerlerinde demir bilezikler görülmektedir. Sütun başlıklarının dördünde mukarnas, üçünde Türk üçgeni kullanılmıştır. Demir gergiler sütunları birbirine ve kuzey duvarına bağlayan tüm kemerlerin üzengi hatlarından geçmektedir (Fot. 5).

Tüm cephelerinde düzgün kesme taşın kullanıldığı yapının son cemaat revakında da kesme taş malzeme kullanılmıştır. Sütunlar mermerdendir. Kubbeler tuğladan inşa edilmiş, sonradan üzeri sıvanmıştır (Uysal, : 335).

Son cemaat revakı bezeme açısından oldukça sade bir görünümündedir. Yapının tüm cephesini saçak seviyesinde dolanan mukarnaslı korniş, son cemaat revakına da hareketlilik kazandırmıştır (Fot. 6). Mukarnasların alt kısmında gülbezek ve altı kollu yıldız motifleri bulunmaktadır (Fot. 7). Kemer köşelerinde dairesel kartuşlar yer alır.

3. Alaca Mescit Cami

Yapı Rüstem Çelebi Mahallesi Ankara Sokağı 2. geçitte bulunmaktadır (Komisyon, 2010: 19). Yapının giriş kapısı üzerinde, minare kaidesinde ve çeşmede olmak üzere toplam üç kitabesi mevcuttur (Gündoğdu vd., 2006: 45). Çeşmedeki kitabede 1271 tarihi okunmaktadır. Minare kaidesindeki kitabeden mescidin ilk olarak Alaaddin Keykubad zamanında 1300 yıllarında İbrahim oğlu Abdülaziz tarafından yaptırıldığı anlaşılmakta; Giriş kapısı üzerinde yer alan kitabeden de II. Bayezid zamanında 1505-1506 yıllarında yapının yenilediği anlaşılmaktadır (Gündoğdu vd., 2006: 46,50). 1939 yılındaki depremden sonra minarenin şerefe ve petek kısmı yenilenmiş, 1952 yılında da son cemaat yeri onarılmıştır (Gündoğdu vd., 2006: 50).

Yapı kuzey-güney doğrultusunda, kuzeyden güneye doğru meyilli, dikdörtgen planlı bir alan üzerine kurulmuştur. Kuzeyde üç bölümlü giriş mekânına sahip olan yapı, istiridye yivli tromp geçişli tek kubbeyle kapatılmış harim mekânından oluşmaktadır (Çizim: 5). Minare kuzeybatı köşede yer almaktadır.

Yapının kuzeyinde 40cm yüksekliğinde, 3,40cm eninde iki yana podyum yer alır. Podyumun güneyinde son cemaat revakı bulunmaktadır. Ortada basık kemerli giriş açıklığı, doğuda ve batıda dikdörtgen çerçeveli birer pencere açıklığı görülmektedir. Bu cephede dikkati çeken husus malzeme farklılığıdır (Fot.8). Taşıyıcı ayaklara oturtulan kesme taş malzemeli üç sivri boşaltma kemerinin içi moloz taş ve tuğla malzeme kullanılarak doldurulmuş; doldurulan bu duvarlara eksende kapı, yanlarda birer pencere açılmıştır. Basık kemerli giriş açıklığında mermer ve kırmızı renkli taş malzeme kullanılırken, pencere

sövelerinde ve lentolarında beyaz renkte taş malzeme kullanılmıştır. Pencere alınlığını çevreleyen tuğla kemer dizisinin kalıntıları halen seçilmektedir. Sonradan harime dahil edilen son cemaat yerinin, daha sonraki bir dönemde, bu mekânın daha aydınlık olmasını sağlamak amaçlı, pencere alınlıkları ortadan kaldırılarak üst seviyede de üçgen formlu demir parmaklıklı pencere açıklığına yerilmiş olmalıdır. Dolayısıyla orijinal son cemaat revakı, ortada serbest iki desteğe, yanlarda duvarlara oturan üç kemer açıklıklı, ortada kubbe yanlarda tonozla örtülüdür. Kemer açıklıkları 225cm civarındadır. Ortadaki ayaklar 49x1.00cm ölçüsündedir. Sıvanan örtü siteminde kemerlerde tuğla malzeme kullanıldığı dökülen bir sıvadan görülebilmektedir (Fot. 9) Yapının giriş bölümünde saçak seviyesine kadar olan bölümde, sivri kemerlerde, kemerlerin köşe ayaklarında malzeme birlikteliği söz konusudur. Sivri kemerlerde ve köşe ayaklarında iki renkli taş uygulaması cepheye hareketlilik kazandırmıştır. Doğudaki sivri kemerler yüzeyinde renkli taş uygulaması daha belirginken diğerlerinde renk kaybı olduğu gözlenmektedir. Cephenin üst kısmında taşların farklı dizilişleriyle oluşturulmuş baklava motifli bezemeler tek sıra tuğla ile çevrelenmiştir (Fot.10).

4. Ali Paşa Cami

Yapı, Yaşmeýdan Mahallesi'ndedir. Cami, türbe ve hamamdan oluşan külliyeinin bir parçasıdır. Yapının kesin inşa tarihini ve banisini veren bir kitabe bulunmamaktadır. Ancak türbedeki sandukalara ait kitabelerden ve arşiv belgelerinden hareketle yapının Temerrüd Ali Paşa tarafından 1572-1577 yılları arasında inşa edildiği anlaşılmaktadır (Afyoncu, 2001: 1019-1022). Cami 1939, 1943 ve 1947 yıllarında onarım görmüştür. 1945 yılında ise son cemaat yeri kısmen yıkılmıştır (Eyice, :430). Günümüzde restorasyon çalışmaları devam etmektedir.

Cami, kare bir mekân üzerine tromp geçişli tek kubbeye kapatılmıştır (Çizim: 5). Harim kalın duvarların içinde derin nişler açılması suretiyle genişletilmiştir (Eyice, : 431). Yapının kuzeybatısına bitişik konumda minaresi bulunmaktadır. Minareye çıkış harimin kuzeybatısındaki beden duvarı içine açılmış mekândan geçilerek ulaşılan bir ara mekândan sağlanmaktadır.

Yapının kuzeyinde yedi kemer gözlü son cemaat revakı yer almaktadır (Fot. 11). Son cemaat revakı sekiz sütunun birbirlerine ve kuzey duvarına sivri

kemerlerle bağlanması sonucu oluşan kare birimlerin kubbelerle kapatılmasından meydana gelmiştir. Giriş aksı üzerinde kubbeye geçiş trompla sağlanırken diğer kubbelerde geçiş elemanı pandantiftir (Fot. 12). Son cemaat revakı yapının kuzeybatısından ve kuzeydoğusundan yanlara doğru taşırılmıştır. Bu taşkınlık kuzeybatıda minareyle bir dereceye kadar örtülmüşse de kuzeydoğuda bu durum belirgindir. Bu durumun nedeni olarak yapının asıl planının tabhaneli cami şeklinde olduğu ama tamamlanamadığı öne sürülmektedir (Eyice, : 431).

Son cemaat revakı iç ölçüleri bakımından yaklaşık 7m.x43m. ölçülerindedir. Zemin ana girişi hariç her iki yana podyumla yükseltilmiştir. Kemer açıklıkları 4,98cm. ile 5,29cm. arasında değişmektedir.

Silindir formundaki sütunlar köşeleri pahlanmış, 1.08x1,09cm ölçüsünde kaideler üzerine oturmaktadır. Çapları 64cm civarındadır. Sütunların gövde başlangıcında ve bitişinde demir bilezikler bulunmaktadır. Sütun başlıklarında mukarnas kullanılmıştır (Fot. 13). Demir gergiler sütunları birbirine ve kuzey duvarına bağlayan tüm kemerlerin üzengi hatlarından geçmektedir.

Tüm cephelerinde düzgün kesme taşın kullanıldığı yapının son cemaat revakında da kesme taş malzeme kullanılmıştır. Giriş aksında yer alan kemer yüzeyinde çift renkli taş uygulaması taç kapıyla uyumu açısından dikkat çekmektedir. Sütunlar mermerdendir. Herhangi bir süsleme unsuru bulunmamaktadır.

5. Tokat Ulu Cami

Yapı Cami-i Kebir mahallesindedir. Yapının batı kapısı üstünde yer alan kitabesine göre 1679 yılında Sultan IV. Mehmed devrinde yenilenmiştir. Günümüzdeki yapı bu devre aittir. Ancak orijinal yapının ne zaman ve kim tarafından yapıldığını belirten herhangi bir kitabe ya da vakfiye bulunmamaktadır. Mimari özelliklerine bakılarak yapı XII.y.y. son çeyreğine tarihlendirilmektedir (Aksulu, 1994: 36).

Yapı doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı bir alan üzerine kuruludur. Mihraba dik üç sahından oluşan harim kirişlemesi alttan kaplamalı ahşap tavanla örtülüdür. Kuzeybatı köşede minare bulunmaktadır (Çizim: 6).

Yapının batısında ve doğusunda son cemaat revakı bulunmaktadır. Batı revakı iç ölçüleri bakımından yaklaşık olarak 4,69x25,16cm.ölçülerindedir. Zemin ana girişi her iki yana bir podyumla yükseltilmiştir. Arazi eğiminden dolayı podyum kuzeyden güneye doğru 15cm.den başlayarak 34cm.e kadar yükselti arz etmektedir. Ortada serbest dört devşirme sütunun birbirlerine ve köşelerde duvarlara sivri kemerlerle bağlanması suretiyle beş gözlü son cemaat revakı meydana getirilmiş, üzeri kirişlemesi alttan kaplamalı ahşap tavanla örtülmüştür (Fot. 14). Yanları kapalı olan revakın güney duvarına açılmış bir mihrap nişi bulunmaktadır (Fot. 15). Kemerlerin aralarındaki açıklıklar 4.18cm. civarındadır. Sütunlar en kuzeydeki hariç kareye yakın kaideler üzerinde yükselmektedir. Çapları 35cm.ile 50cm arasında değişmektedir. Sütun gövdesi ile başlığın kesiştiği kısımda demir bilezikler yer almaktadır. 21cmx21cm ölçülerinde ahşap gergiler sütunları birbirine ve kuzey duvarına bağlayan tüm kemerlerin üzengi hatlarından geçmektedir. Podyumdan kemer yükseklikleri 5,09cm. ile 5,30cm. arasında değişiklik göstermektedir.

Düzgün kesme taş malzemenin kullanıldığı revakta sütunlar mermerdendir. Oldukça sade tutulan revakın güneybatı köşe duvarı üzerinde kuş evi dikkat çekmektedir. Saçak silmesindeki kısa konsollarla cephe hareketlendirilmiştir.

Arazideki eğim sebebiyle doğu revakına çıkış merdivenle sağlanmaktadır (Fot. 16). Merdiven hizasında güneydeki duvar yüzeyinde çeşme bulunmaktadır. Yapının doğu revakı iç ölçüleri bakımından yaklaşık olarak 3,34cm.-4,12cm. değişen aralıkta en, 23,50cm. boy ölçülerindedir. Ortada serbest üç desteğin birbirlerine ve köşelerde duvarlara sivri kemerlerle bağlanması suretiyle dört gözlü son cemaat revakı meydana getirilmiş; üzeri kirişlemesi alttan kaplamalı ahşap tavanla örtülmüştür (Fot. 17). Yanları kapalı olan revakın güney duvarına açılmış bir mihrap nişi bulunmaktadır. Kemerlerin aralarındaki açıklıklar 5,44cm.-5,72cm. ile 6,15 cm arasında değişiklik göstermektedir. Taşıyıcılar 74x76cm.-73x75cm.-76x76cm. şeklinde kare ve kareye yakın ölçülerdedir. Batı revakında olduğu gibi ahşap gergiler taşıyıcıları birbirine ve kuzey duvarına bağlayan tüm kemerlerin üzengi hatlarından geçmektedir.

Düzgün kesme taş malzemenin kullanıldığı revakta saçak silmesindeki konsol uygulaması dışında herhangi bir süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Yapıda tartışmalı olan konulardan biri de son cemaat revakı meselesidir. Bu konuyla ilgili görüşlerden biri bu revakların orijinal yapının sahnaları olabileceği, ancak sonraki yenilemede bunların son cemaat revakına dönüştürüldüğü şeklindedir (Uysal, 1987: 360). Buna karşın revaklardaki düzensizlik, sahnaların genişliğiyle revakların genişliğinin birbiriyle uyuşmaması göz önüne alınarak revakların sonradan eklenmiş olabileceği de belirtilmektedir (Aksulu, 1984: 45). Bu durumun topografik şartlardan kaynaklanan bir zorunluluk olduğu da başka bir görüştür (Seçgin, 1993: 112). Kanaatimiz de revakların yapıya sonradan eklendiği yönündedir. Ancak bu ünük durumun sadece topografyadan kaynaklanmadığı görüşünderiz. Topografyadaki bu durum sadece Tokat'a özgü bir durum değildir. Dolayısıyla bu çözümün başka yapılarda da uygulanmış olması gerekirdi. Cuma namazlarının kılındığı, cemaatin yoğun olduğu bir camide harimin daraltılmış olması da çok mümkün görünmemektedir. Bu uygulamanın daha çok toplum açısından işlevsel bir çözümün sonucundan kaynaklandığını düşünmekteyiz. Şöyle ki 18.y.y. başında Tokat'ta 20bin Türk nüfusunun bulunduğu ve on iki cami yer aldığı bilinmektedir (Altıntakan, 2014: 131). Yapının yer aldığı Cami-i Kebir Mahallesi Müslüman mahallesidir (Demirci, 2007: 56). Yapının konumu dikkate alındığında yenilendiği dönemde Tokat'taki ticaret merkezlerinin arasında kaldığı görülmektedir (Fot.18). Bedesten 16.y.y. sonunda, Taşhan (Voyvoda Hanı) 1626-32 yıllarında, Deveciler Hanı 17.y.y.'da inşa edilmiştir (Gündoğdu vd, 2006: 216, 234). Kentteki bu üç önemli merkez, konum olarak camiye yakın ve kronolojik olarak ya öncesinde ya da aynı dönemde inşa edilmiştir. Cuma namazlarının ve bayram namazlarının kılındığı camide cemaat yoğunluğu vardır. Caminin kuzeyi kale eteğine dayandığından burada herhangi bir giriş açıklığının bulunmasına imkân yoktur. Yapının güneyinden doğuya doğru inen Tekke Sokak sıkışık konutların bulunmasından ötürü çok daraltılmıştır. Dolayısıyla iki yönlü son cemaat revakı cemaatin giriş çıkışını rahatlatacak bir çözüm olarak düşünülmüş olmalıdır.

Değerlendirme

Son cemaat revakı bağlamında ele aldığımız Tokat şehir merkezindeki beş camide revak uygulaması farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır.

Rüstem Çelebi Cami (15.y.y.) daha önce değindiğimiz özellikleri doğrultusunda tek kubbeli; ortada serbest tek destek üzerine, yanlarda duvarlara oturan, iki kubbeyle kapatılmış iki bölümlü son cemaat revakına sahiptir. Tek kubbeli, iki bölümlü son cemaat revakına sahip yapılar arasında Yelli Cami (14.y.y.ilk yarısı) (Arel, 1968: 90) örnek verilebilir. Yapının son cemaat revakı batı cephesindedir. İznik Hacı Özbek ve Bursa Kavaklık Cami de son cemaat revakı batı cephesinde olan camiler arasındadır.

Alaca Mescit Cami'nin günümüzdeki yapısı 1505-1506 yıllarına aittir. Yapı tek kubbeli, kuzeyinde ortada serbest iki destek üzerine, yanlarda duvarlara oturan, ortada kubbe yanlarda beşik tonoz ile örtülü üç gözlü son cemaat revakına sahiptir. Bursa Aladdin Cami benzer şemanın kullanıldığı en erken örneklerdendir. Burada revakın yanları farklı olarak aynalı tonozla kapatılmıştır. Tek kubbeli, üç gözlü son cemaat revakına sahip, son cemaat revakının yanları kapalı yapıları arasında İznik Hacı Özbek Cami, Bursa Alaaddin Cami, İznik Hacı Hamza Cami, Bursa Hıdırlık Cami, Mudurnu Yıldırım Cami, Bursa Ahmet Dai Cami, Bursa Kanberler Cami, Kütahya Kurşunlu Cami (Özüdoğru, 2005: 32) bulunmaktadır.

Rüstem Çelebi Cami ve Alaca Mescit Camii'nin son cemaat revakındaki bezeme programı Bursa'daki erken dönem Osmanlı camilerinde özellikle de 'kalkan duvarlı' camilerde görülen taş-tuğla almaşıklığıyla gerçekleştirilmiş düzenlemelerin (Özüdoğru, 2003: 442-443) daha sade örneklerini oluşturmaktadır.

Zaviyeli cami plan tipinde inşa edilen Hatuniye Cami, yanları açık, beş bölümlü son cemaat revakına sahiptir. Zaviyeli camiler içinde buna benzer son cemaat revakına sahip yapılar arasında Bursa Yıldırım Cami (14.y.y.son çeyreği), Amasya Bayezid Paşa Cami (1414-1419), Tire Yahşi Bey İmareti (15.y.y. ilk yarısı), Kastamonu İsmail Bey Cami (1454), Bursa Karacabey İmareti (1456-1457), İstanbul Mahmut Paşa Cami (1462-1463), İstanbul Aksaray Murat Paşa Cami

(1471-1472), İstanbul Rum Mehmet Paşa Cami (1471-1472), Afyon Gedik Ahmet Paşa Cami (1472), İnegöl İshak Paşa Cami (1476), İstanbul Davut Paşa Cami (1485) (Acar, : 158-221-414-434-440-454-467-479-485-495) yer almaktadır.

Ali Paşa Cami'nin son cemaat revakı yanları açık, yedi bölümlü, giriş eksenindeki bölüm hariç her bölümün üzeri pandantif geçişli kubbeyle örtülü şekilde düzenlenmiştir. Klasik Osmanlı devrinde yönetici banilerin inşa ettirdiği anıtsal ölçekli camilerde örneğin Fatih Cami (1462-1470), Edirne Bayezid Cami (1484-1488), İstanbul Bayezid Cami (1501-1505) (Aslanapa, 2004: 119-144-147-154), İstanbul Edirnekapı Mihrimah Sultan Cami (1562-1565) (Günay: 2002: 37); İstanbul Eminönü Yeni Cami'de (1598/1661-1665) (Çobanoğlu, 2009: 439) son cemaat revakının, revaklı avluyla kaynaştığı görülmektedir. Bu camilerde de yedi bölümlü son cemaat revakı uygulanmıştır. Ancak avludan bağımsız yedi bölümlü son cemaat revakı ender görülmektedir. Diyarbakır Fatih Paşa Cami, Konya Selimiye Cami, Konya Şerafettin Cami, Ali Paşa Cami avlusuz, kubbeyle örtülü, yedi bölümlü son cemaat revakına sahip yapılar arasındadır (Aslanapa, 176).

Çalışmamız kapsamındaki Tokat Ulu Cami'nin son cemaat revakları harimin doğusunda ve batısında yer alıyor olması açısından ünik bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Camilerde ana mekânın batısında son cemaat revakına sahip olan İznik Hacı Özbek Cami, Bursa Kavaklık Cami; yine ana mekânın doğusunda son cemaat revakına sahip olan İznik Hacı Hamza Cami, Bursa Hıdırlık Cami, Bursa Yer Kapı Cami erken dönem örnekleridir. Batıdaki son cemaat revakı beş, doğudaki son cemaat revakı dört bölümlüdür. Revaklar kirişlemesi alttan kaplamalı ahşap tavanla örtülüdür.

Sonuç olarak ele aldığımız yapılarıdaki son cemaat revakları iki, üç, dört, beş ve yedi bölümlüdür (Tablo: 1). Ali Paşa Cami son cemaat revakı hariç diğer yapılarıdaki revaklar cephe eninde düzenlenmiştir. Revakların yönleri değişkenlik göstermektedir. Rüstem Paşa Cami'nde ana mekânın batısında; Alaca Mescit, Hatuniye Cami ve Ali Paşa Cami'nde ana mekânın kuzeyinde; Tokat Ulu Cami'nde ana mekânın doğusunda ve batısında yer almaktadır. Revak yan yüzleri Rüstem Çelebi Cami, Alaca Mescit Cami ve Tokat Ulu Cami'nde kapalıyken, Hatuniye Cami ve Ali Paşa Cami'nde revak yan yüzleri tek kemerle açık durumdadır. Minare Rüstem Çelebi Cami dışındaki tüm yapılarda, yapının

kuzeypatı yönündedir. Rüstem Çelebi Cami'nde güney batı yönündedir. Minarelerin tümü son cemaat revakına bitişik konumdadır. Yapıları inşa edildikleri ya da yenilendikleri dönem içinde değerlendirdiğimizde yapıların başkentlerdeki yapıların üslubunu takip ettikleri anlaşılmaktadır. Bir Anadolu kenti olan Tokat'ta yapıların son cemaat revaklarındaki düzenlemelerde, dönemin klasik anlayışına uygun, topografik şartların ve işlevselliğin göz önüne alınarak pratik yeniliklerin de gerçekleştirilebildiği görülmektedir.

Adı	Tarihi	Kemer açık. sayısı	Yer aldığı cephe	örtü sis.	Taş. ayak sayısı	Taş. ayak form	Taş. ayak çapı/ kenar uzun.	Kemer ayak arası mesafe	Süsleme	
									Geo.	Bit.
Rüstem Çelebi Cami	15.y.y.	2	Batı	Kubbe	1	Dik.	60x74.5 cm	3.37cm. -3.27cm	X	-
Alaca Mescit	1300/ 1505- 1506	3	Kuzey	Kubbe ve tonoz	2	Dik.	49x100cm	260cm	X	-
Hatunıye Cami	1485	5	Kuzey	Kubbe	6	Sil.	76cm-82cm	4.10cm.- 4.59cm	X	X
Ali Paşa Cami	1572	7	Kuzey	Kubbe	8	Sil.	64cm	4.98cm. -5.29cm	X	-
Tokat Ulu Cami	11.y.y./ 1679	B.5 D.4	Batı ve Doğu	Kiriş. alttan kaplamalı ahşap tavan	B:4 D:3	Sil. ve kare	B: 35cm-50 cm. D:73x74 cm 74x75cm 76x76cm	B:5.09cm. - 5.30cm D: 5.44cm- 6.15cm	X	X

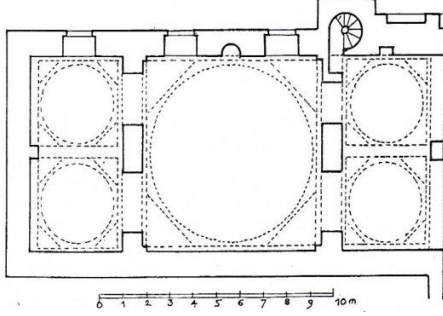
Tablo: 1 Yapıların son cemaat revaklarının genel zellikleri

Kaynakça

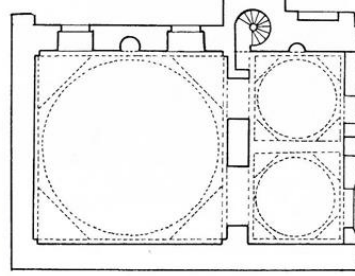
- Afyoncu, E. (2001). "XVI. Yüzyılda Osmanlı Beylerbeyileri I: Temerrüd Ali Paşa". *Bellekten*. Ankara: TTK, 55(244): 1007-1033.
- Aksulu, I. (1984). *Fetihten Osmanlı Dönemi'ne Kadar Tokat Şehri Anıtları*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Altıntakan, G. (2014). *1 Numaralı Tokat Şer'iyye Sicilinin Analizi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Aslanapa, O. (1984). *Türk Sanatı I-II*. İstanbul: Kervan Yayınları.
- Aslanapa, O. (2004). *Osmanlı Devri Mimarisi*. İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Aslanapa, O. (2007). *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi Başlangıcı ve Gelişmesi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Blair, S. -Bloom, J. (2007). "Irak, İran ve Mısır: Abbasiler". *İslam Sanatı ve Mimarisi*. İstanbul: Literatür Yayıncılık, 88-127.
- Cantay, G. (2014). *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Cezar, M. (1977). *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Çam, N. (1997). *İslam'da Sanat Sanatta İslam*. İstanbul: Akçağ Yayınları.
- Çobanoğlu, A. V. (2009). "Yeni Cami Külliyesi". *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 43: 439-442.
- Çuhadar, Ö. (2011). *Bursa Camilerinde Revak Erken Dönem Üzerine Bir Deneme*. Bursa: Bursa Kültür A. Ş.
- Demirci, A. (2007). *3 Numaralı Tokat Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonlu Metni ve Değerlendirilmesi*. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi.
- Duran, R. (2002). "Menteşeoğulları Beyliği Mimarisi" *Türkler*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 8: 133-142.
- Dülgerler, O. N. (1995). *Karamanoğulları Dönemi Mimarisi*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Enderline, V. (2007). "Suriye ve Filistin: Emevi Halifeliği". *İslam Sanatı ve Mimarisi*. İstanbul: Literatür Yayıncılık, 58-87.

- Eravşar, O. vd. (2014). *Büyük Selçuklu Mirası 2*. İstanbul: Selçuklu Belediyesi.
- Eyice, S. "Ali Paşa Cami". *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 430-431.
- Grabar, O. (1998). *İslam Sanatının Oluşumu*. Çev. Nuran Yavuz. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Günay, R. (2002). *Mimar Sinan ve Eserleri*. İstanbul: YEM Yayınları.
- Gündoğdu, H. vd. (2006). *Tarihi Yaşatan İl Tokat*. Ankara: PYS Vakıf Sistem Matbaa.
- Hasol, D. (2014). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*. İstanbul: YEM Yayınları.
- Komisyon. (2010). *Tokat Merkez ve İlçeleri Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Envanteri*. Tokat: Tokat Valiliği.
- Kuran, A. (1969). *Anadolu Medreseleri I*. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi.
- Mülayim, S. (2010). *İslâm Sanatı*. Ankara: İSAM Yayınları.
- Mülayim, S. (2008). "Revak". *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 35: 22-24.
- Öney, G. (1966). "Kayseri Hacı Kılıç Cami ve Medresesi". *Belleten*. Ankara: TTK Yayınları, 30(119).
- Özüdoğru, Ş. (2003). "Bursa'da Kalkan Duvarlı Camilerde Taş Tuğla İşçiliği". *III. Uluslararası Eskişehir Pişmiş Toprak Sempozyumu*. Eskişehir: Tepebaşı Belediyesi Yayını, 438-444.
- Özüdoğru, Ş. (2005). *Erken ve Klasik Devir Osmanlı Camilerinde Son Cemaat Yerlerinin Gelişimi ve Tipolojisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Pektaş, K. (2009). "Sîdi Ukbe Cami". *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 37: 149-151.
- Seçgin, N. (1993). *Tokat'taki Türk Mimari Eserleri*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi.
- Sözen, M. -Tanyeli, U. (1999). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Toparlı, R. (2000). *Ahmet Vefik Paşa Lehce-i Osmânî*. Ankara: TDK Yayınları.
- Uysal, A. O. (1987). "Tokat'taki Osmanlı Camileri". *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*. Ankara: Gelişim Matbaası, 313-364.
- Yetkin, S. K. (1984). *İslam Ülkelerinde Sanat*. İstanbul: Cem Yayınevi.

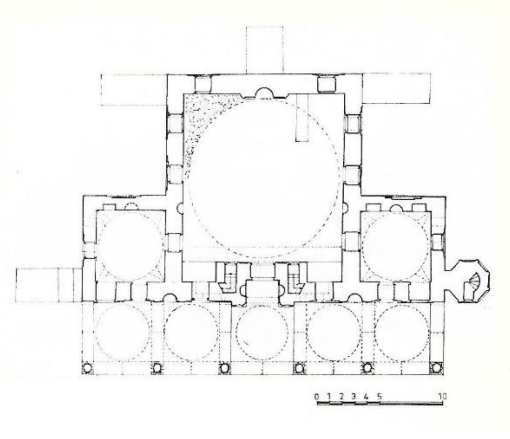
Çizimler

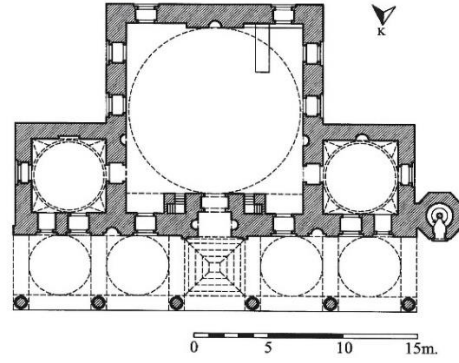
Çizim: 1 Rüstem Çelebi Cami planı
(Uysal, 1987: 318)

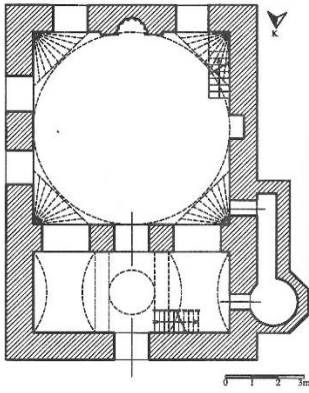
Çizim: 2 Rüstem Çelebi Cami restitüsyon planı
(Uysal, 1987: 319)

Çizim: 3 Hatuniye Cami planı
(Uysal, 1987: 329)

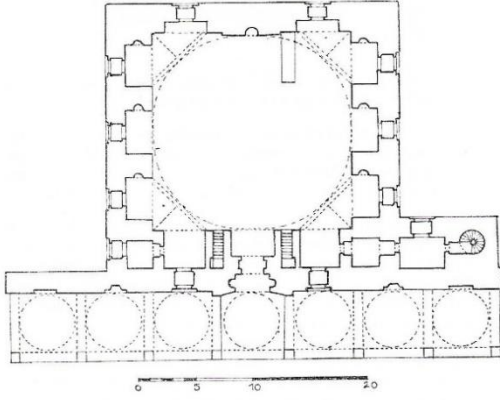
Çizim: 4 Hatuniye Cami planı
(Gündoğdu vd., 2006: 664)

Çizim: 5 Alaca Mescid planı

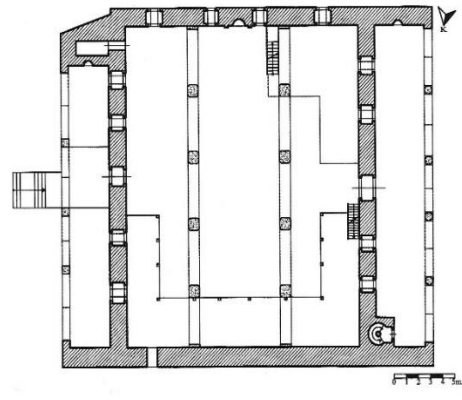

(Gündoğdu vd., 2006: 662)

Çizim: 6 Ali Paşa Cami planı

(Uysal, 1987: 347)

Çizim: 7 Ulu Cami planı

(Gündoğdu vd., 2006: 660)

Fotoğraflar

Fot. 1 Rüstem Çelebi Cami son cemaat revakı genel görünüm

Fot. 2. Rüstem Çelebi Cami süsleme detayı

Fot. 3 Hatuniye Cami son cemaat revakı genel görünüm

Fot. 4 Hatuniye Cami son cemaat revaki örtü sistemi

Fot. 5 Hatuniye Cami son cemaat revaki sütunları

Fot. 6 Hatuniye Cami saçak kornişi detayı

Fot. 7 Hatuniye Cami süsleme detayı

Fot. 8 Alaca Mescid Cami son cemaat revakı genel görünüm

Fot. 9 Alaca Mescid Cami tuğla kemer detayı

Fot. 10 Alaca Mesjid Cami almasıık süslemeden detay

Fot. 11 Ali Paşa Cami genel görünüm

(http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=29841 Erişim Tarihi:
15.10.2018)

Fot. 12 Tokat Ali Paşa Cami son cemaat revakı örtü sistemi

Fot. 13 Ali Paşa Cami son cemaat revakı

Fot. 14 Tokat Ulu Cami batıdaki son cemaat revakından genel görünüm

Fot. 15 Tokat Ulu Cami batıdaki son cemaat revakı üst örtüsü

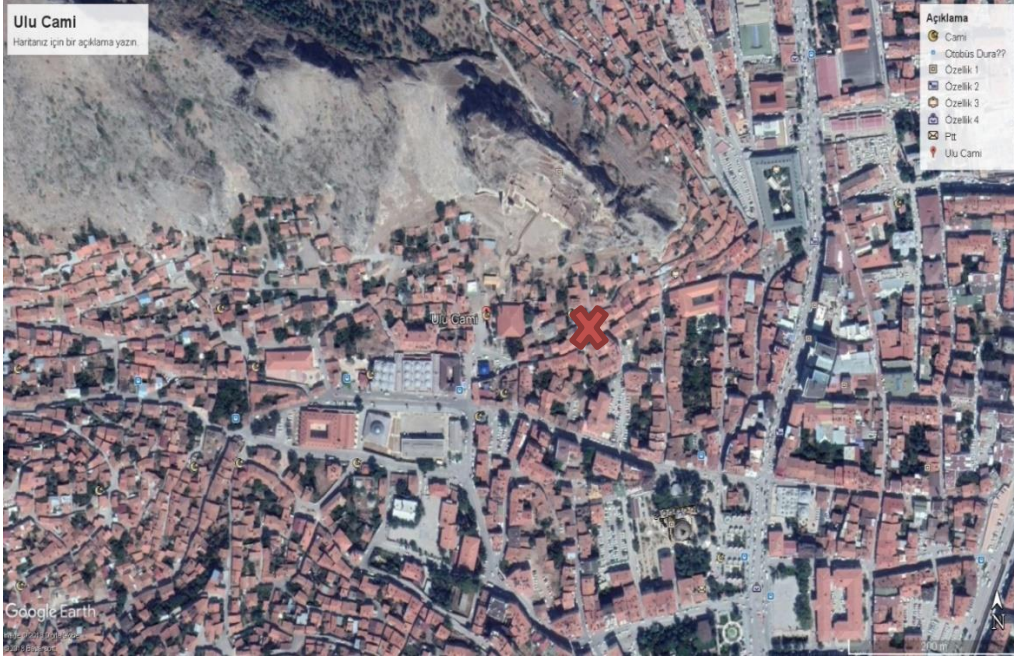

Fot. 16 Tokat Ulu Cami doğudaki son cemaat revakı genel görünüm

Fot. 17 Tokat Ulu Cami doğudaki son cemaat revakı üst örtüsü

Fot. 18. Tokat Ulu Cami'nin konumu

Tokatlı Hasan Erdem Koleksiyonunda Bulunan Dinî Konulu Üç Yazma Eserin Tezyinat Bakımından Değerlendirilmesi

Sevda EMLAK*

Öz: Kültürlerin önemli bir yapı taşı olan taşınabilir maddi varlıklardan yazma eserler tarihe ışık tutan kaynaklar olmanın yanı sıra yazıldığı dönemin sanatsal verilerini ortaya çıkaran değerlerdir. Bu değerli eserleri ve çeşitli nesnelere bir araya getiren Tokatlı Hasan Erdem'in koleksiyonundaki üç adet dini konulu yazma eserin tezhiplerinin hangi yüzyıl sanat akımından etkilenerek yapıldığı, eserlerdeki tezyinat uygulamaları ve kullanılan renklerin değerlendirilmesi çalışmamızın amacıdır. İncelenen eserlerde motiflerin harmonisi ve renklerin özellikleri göstermektedir ki sanatkarlar klasik tezhip sanatına ve dini eserlerde uygulanan motif özelliklerine bağlı kalarak uygulama yapmışlardır. Eserlerin XVIII. ve XIX. yüzyıl tezhip sanatını yansıttığı görülmektedir. Özellikle koleksiyonlarda bulunan nadir nüshaların çalışılması Türk kültürünün ülkeye ulaşması açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Koleksiyoner Hasan Erdem, Yazma Eser, Tezyinat.

Ornament Evaluation of Three Religious Manuscripts Found in Hasan Erdem Collection

Manuscripts that are among the building stones of cultures both put light on history and reveal the artistic data of the period in which they were written. The aim of the study is to evaluate manuscripts of three religious writing in terms of the art movement of the period, illuminations, color and other properties, in the special collection which prepared by Hasan Erdem from Tokat by bringing together valuable artworks. The harmony of the motifs and properties of colors showed that the artists used classical ornamentation art and motif properties that were included in religious works. Each manuscript that is examined in terms of book arts contributes to Turkish arts greatly. Works of XVIII. and XIX. century reflects the art of illumination. Especially studying the rare copies that are found in collections means that Turkish culture reaches to the whole country. Doubtlessly, each heritage of Turkish culture is a great gain.

Key Words: Collector Hasan Erdem, Manuscript, Ornament.

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü (sevda.emlak@gop.edu.tr).

Giriş

Tokat uzun tarihi, köklü geçmişi ile birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, çok sayıda tarihi eseri olan şanslı şehirlerden biridir. Bu eserlerin çoğu Danişmendli, Selçuklu ve Osmanlılardan kalan eserleri teşkil etmektedir. Bu tarihi eserlerin bir kısmı çeşitli restorasyon ve koruma yöntemleri ile günümüze kadar gelmiştir. Bazı eserler ise tamamen yok olmuş yada yok olma durumundadır.

Tokat'ın sahip olduğu mimari değerler arasında Abdülhamit zaviyesi, Çay hamamı, Develik han, Ebu Şems Hangahı, Erenler Türbesi, Garipler Camii, Gök Medrese, Halef Sultan Zaviyesi, Hamza Bey Mescidi, Paşa Hamamı, Pir Ahmet Bey Türbesi, Pervane Hamamı, Saat Kulesi, Latifoğlu Konağı, Paşa Han, Sefer Paşa Mescit ve Türbesi, Sentimur Türbesi, Sevdekâr Türbesi, Sultan Hamamı, Sulu Han, Şeyh Meknun Türbesi, Sümbül Baba Zaviyesi ve Türbesi, Tahtakale Hamamı, Takyeciler Camii, Taşhan, Yağcıoğlu Hanı gibi yapıları sayabiliriz (Çubuk vd., 2011: 82-106). Bu tarihi yapıların yanı sıra Gökmedrese, Mevlevihane, Atatürk Evi ve Latifoğlu Konağı olmak üzere dört adet de müze bulunmaktadır (Çubuk vd., 2011: 85). Ayrıca günümüzde hizmete açılacak olan ve yaklaşık 6 aydır çalışmalarını devam eden Kent Müzesi düzenlenmektedir. Müzelerde çeşitli dönemlere ait arkeolojik ve etnoğrafik eserler sergilenmektedir.

Şehirde çeşitli müzelerin taşınabilir kültür miraslarına ev sahipliği yapmasının yanı sıra kıymetli eserlere sahip çıkan ve gelecek nesillere aktarma çabasında olan koleksiyonerler de bulunmaktadır. Bu değerleri bir araya getiren koleksiyonerlerden biri de 1970, Tokat doğumlu Hasan Erdem'dir. Yaşamının büyük kısmını Tokat'ta geçiren Erdem, Tokat kültürüne ait değerlerin yanı sıra çeşitli Osmanlı tarihine ait belgeler, mahalli Osmanlı evrakları, fotoğraf gibi birçok arşiv belgeleri bulunan bir sanatseverdir. Koleksiyonculuğa ailesinden yadigar kalan eserleri korumak ile başlayan Hasan Bey daha sonraları satın alma yolu ile koleksiyonuna çeşitli arşiv belgeleri ve nesnelere dahil etmiştir.

Sabır ve tutkunun birlikteliğinden doğan bir gönül işi olan koleksiyonculuğun, birbirinden ilginç parçalarını bir araya getirip, korumak ve gelecek kuşaklara aktarmanın esas düşünce olduğunu vurgulayan Hasan Erdem, aile yadigârı olan birçok yazma eser ve kıymetli parçalara sahip olduğunu belirtti. Koleksiyonundaki parçaların bir bölümünü satın alma ile bir

araya getiren Erdem, bu değerlerin bazılarını özellikle yazma eserlerin aile mirası olduğunu söyledi. Bu nadide yazma eserlerin bazılarını Tokat Mevlevihane Müzesine bağışladığını ifade etti. Hasan bey koleksiyonculuğun sosyal hayatta büyük bir sorumluluk olduğunu söyledi. Sonraki nesillere kalabilmesi için önemli olduğunu vurgulayarak koleksiyonunda yaklaşık yüze yakın yazma eser olduğunu belirtti. Koleksiyonundaki her parçaya ayrı ayrı kıymet verdiğini vurguladı.

Bilindiği gibi matbaanın icadından önce elle yazılıp çoğaltılan kitaplara yazma eser denilmektedir. Bir kitap ya müellif ya da müstensihler tarafından yazılır ve gerekirse bir başkası tarafından kopya edilerek çoğaltılır (Sözen, 2005, s. 254, Özen, 1985, s. 19).

Zaman içerisinde çeşitli konular altında oluşturulmuş yazma eserlerin başında dini kitaplar gelir. Bu dini kitapların başında Kur'an'ı Kerim'ler yer almaktadır. Yazma bir Kur'an-ı Kerim'in bezeme alanları zahriye sayfası, serlevha yada mihrabiye, başlangıç sayfası (mukaddime yada dibace), başlık yada sure başı tezhibi, ara başlık ve koltuk tezhibi, sure, cüz, hizb, aşr ve secde gülleri, durak tezhibi, sayfa kenarı tezhibi, hatime sayfası, beyne's sütün, cetvel, bordür ve tığlardan oluşmaktadır. (Özen, 2003 s. 2-22)

Kur'an-ı Kerimleri takiben dini eserler arasında Kur'an-ı Kerim'in Amme, Yasin, En'am surelerini içinde bulunduran mecmualar, Delailü'l-Hayrat denilen dua kitapları, Evrad-ı Şerifler, Elifbalar, Mesneviler, divanlar, şeyh icazetnameleri (kitap biçiminde yazılmış) en çok rastlanan dini kitaplardır (Gündüz, 2008, s. 134, Acar, 1998, s,73-83).

Ülkemizde Kur'an-ı Kerim'den sonra en çok okunan eserlerden olan Dua kitaplarının başında delailü'l hayratlar gelmektedir. Hz. Muhammet (s.a.v) için okunan ve "salâvat" denilen duaların toplandığı kitap, delâil-ül-i şerife olarak bilinir (Gündüz, 2008, s. 134). Bu yazma eserler her dönem çeşitli tezyinat örnekleri ile karşımıza çıkan nadide nüshalardır.

Kur'an-ı Kerimlerin tezyinatına dair en erken örnekler ise VIII - IX. yüzyıllarda görülmüştür ve daha sonraki dönemlerde gelişerek devam etmiştir (Tanındı, 2004: 871; Taşkale, 2000: 538). El yazma bezemeciliğinin en güzel örnekleri Osmanlı devletinin en güçlü dönemi olan Kanuni Sultan Süleyman döneminde yapılmıştır. XV. yüzyıl ortalarından XVII. yüzyıl sonuna kadar devam eden klasik dönem olarak adlandırılan bu dönemde tezyinat bakımından muazzam yazma eserler üretilmiştir (Taşkale, 2000: 538).

XVIII. yüzyılda Barok, Ampir ve Rokoko tarzının tesiri ile Türk kitap sanatlarının her alanı etkilenmiş ve mahalli tarzda bir Türk Rokokosu üslubu meydana gelmiştir. XIX. yüzyılda da devam etmiştir (Özkeçeci, Özkeçeci, 2007 s. 49). XIX. yüzyıl tezhip sanatında Barok ve Rokoko karışımı üsluba daha sonraları Ampir' de eklenmesi neticesinde hangi motif veya desenin hangi üslûpta olduğuna karar vermek imkânsız hale gelmiştir (Derman, s.108,119). Bu üslup cilt sanatında da kendini fazlasıyla göstermiştir. Cilt sanatı Osmanlı döneminin XVIII. yüzyıl cilt ustası Ali Üsküdarî ile canlanıp yeni bir döneme girmişse de bu gelişim XIX. yüzyıla doğru (Çakırtaş, 2015, s.114,119) Barok ve Rokoko hâkimiyeti altına girmiştir. Şemseli ciltler iyice azalmış, zerbahar (kafes) ciltler yaygınlaşmıştır (Arıtan; 2010, 327, 364). Bu etki Türk cildinin eski özelliklerini yitirmesine neden olmuştur (Çakırtaş, 2015, s.114,119).

1729'da matbaanın faaliyete geçmesi ile yazma eserlere olan ilgi günden güne azalmaya başlamıştır. Buna ek olarak Osmanlı Devleti'nin siyasi ve ekonomik bakımlardan gerilemesi tamamen el emeği, göz nuru olan yazma kitap sanatlarımızı, bunun yanında tezhip sanatını olumsuz yönde etkilemiştir. Yapılan tezhipli eserler tamamen kalitesizliğe bürünmüş, maddi desteğinde yok olması sanatçıları sıkıntıya sürüklemiştir. Bu akışla gelen tezhibin serüveni XIX. yüzyılda asaletini kaybetmiş kalitesi düşük, zayıf eserler yapılmış ve Türk tezhibinde Neo-Klasik üslubu ortaya çıkmıştır (Derman, 2002: 298, Özkeçeci,1992, s.7).

Hasan Erdem koleksiyonundaki üç adet dini konulu eser tezyinat bakımından çalışma konusu olmuştur. İki Kur'an-ı Kerim bir dua kitabının tezyinat özellikleri incelendiğinde;

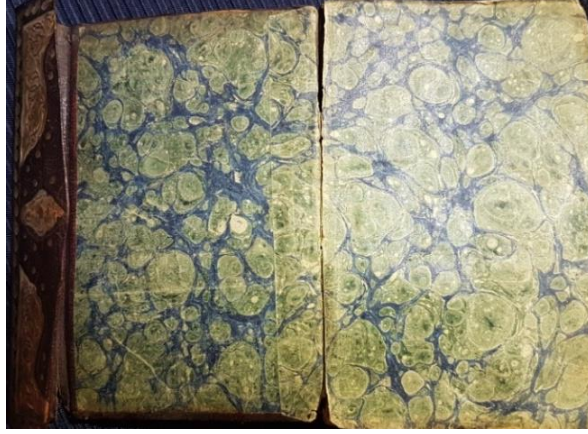
Eser 1

Resim 1. Kur'an-ı Kerim'in Cildi

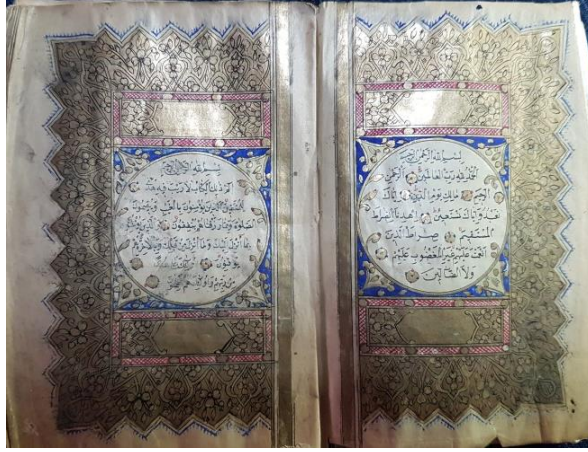
Dini konulu olan eser Es-Seyyid Hafız Ahmed es-Sukri tarafından yazılmış bir Kur'an-ı Kerim'dir. Tarihi hakkında bir bilgiye ulaşamadığımız eser Hasan Erdem koleksiyonundadır. Yazma nüsha nesih hattıyla, Arapça yazılmıştır. Eserin eni 8.8, boyu 13.2, sırtı ise 2.7 cm ölçülerindedir.

Cilt özellikleri: Eserin cilt özellikleri incelendiğinde alt kapak, sırt, üst kapak, miklebi mevcut ve sağlam durumdadır. Koyu kahverengi olan eserin kabı üzerine alttan ayırma tekniğinde mülemma şemse uygulanmıştır. Eserin cildine şemse, köşebentler ve bordür süslemesi yapılmıştır. Beyzi formda şemsenin içerisine yaprak ve rumi motifleri ile serbest tasarım uygulanmıştır. Cildin alt ve üst kapağının dört köşesine ayrıca miklebin iki kenarına köşebent tezyinatı yapılmıştır. Miklebin ortasına salbek uygulanmıştır. Eserin tezyinatında yaprak ve rumi motifleri ile serbest bir tasarım ortaya konulmuştur. Cildin üst ve alt kapağına şemse ve köşebentleri de içine alacak şekilde altın ile zencerek yapılmıştır. Alt, üst kapak ve miklebine aynı mantıkta süsleme yapılmıştır.

Resim 2. Kur'an-ı Kerim'in İç Kapak Süslemesi, Ebru

Eserin iç kapak ve yan kâğıdına battal ebru uygulanmıştır. İki tam sayfa şeklinde yeşil ve mavi renklerden oluşturulmuş ebrunun bazı yerlerinde yıpranmalar mevcuttur. Ebru kâğıtları cildin sırt kısmından alttan ve üstten açılmıştır.

Resim 3. Kur'an-ı Kerim'in 1b-2a Varağı Serlavha Tezhibi

Serlevha Tezhibi Özellikleri: 1b ve 2a varağına yapılan serlevha tezhibi iki yuvarlak yazı formunu kareye tamamlayacak şekilde oluşturulmuştur. 1b varağında Fatiha 2a da ise Bakara suresi yer almıştır. Yazı aralarında satır başına, ortasına ve sonlarına penç motifleri ile duraklar uygulanmıştır. Yazı alanının etrafına altın ile yuvarlak cetvel çekilmiştir. Yuvarlak yazı alanı etrafı kareye tamamlanarak formun köşelerine tepelik uygulanmıştır. Zemin mavi ve altın olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Tezminatta penç, gonca ve yer yer bağımsız yaprak motifleri kullanılmıştır. Yazının alt ve üst kısmına pembe bordür üzerine siyah zencerekli başlık bölümü yapılmıştır. Dikdörtgen formda yapılan bu bölümde

altın zemin üzerine, siyah tahrirli dendanlarla yazı alanı oluşturulmuş ve içi boş bırakılmıştır. Yazı alanının sağ ve sol tarafına altın penç ve yaprak motifleri ile ¼ tasarım yapılarak taç formuna geçilmiştir. Üç tarafına taç formunda tezhip uygulanmıştır. Altın zemin üzerine siyah tahrirle rumi, penç ve yaprak motifleri kullanılmıştır. Taç formu tasarımı ½ oranında simetrik geliştirilmiştir. Siyah ve mavi renk ile üç sıra dendan yapılarak nihayetlendirilmiştir.1b-2a varaklarının tasarım ilkeleri ve renk özellikleri aynıdır. Serlevha tezhibinde altının çok yoğun olarak kullanıldığı görülmüştür.

Resim 4. Kur'an-ı Kerim'in Hatime Tezhibi

Hatime Tezhibi Özellikleri: Eserin hatime sayfasında altın ile yapılmış yuvarlak form içerisine ketebe kaydı yazılmıştır. Es-Seyyid Hafız Ahmed es-Sukri tarafından yazılan eserin ketebe kaydında 6. satır silinmiş durumdadır. Burada eserin tarihi ile ilgili bir bilgi olduğu düşünülmektedir. Yazı alanının satır başı ile sonuna altın penç ve yapraklardan duraklar yapılmıştır. Yuvarlak yazı formu kareye tamamlanarak koyu mavi zemin üzerine dört köşeye kırmızı iri birer gonca yapılmıştır. Altın yaprak bağımsız tomurcuklar ile detaylandırılmıştır. Eserin hatime sayfasında kirlenmeler mevcuttur ancak genel olarak iyi muhafaza edilmeye çalışılmıştır. Nüshanın yazıldığı tarih hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır ancak tezhip özellikleri değerlendirildiğinde gelişmiş güzel bir tezhip uygulanmıştır. Motifler iri ve işçilik açısından zayıf bir süslemeye sahip olduğu tespit edilmiştir.

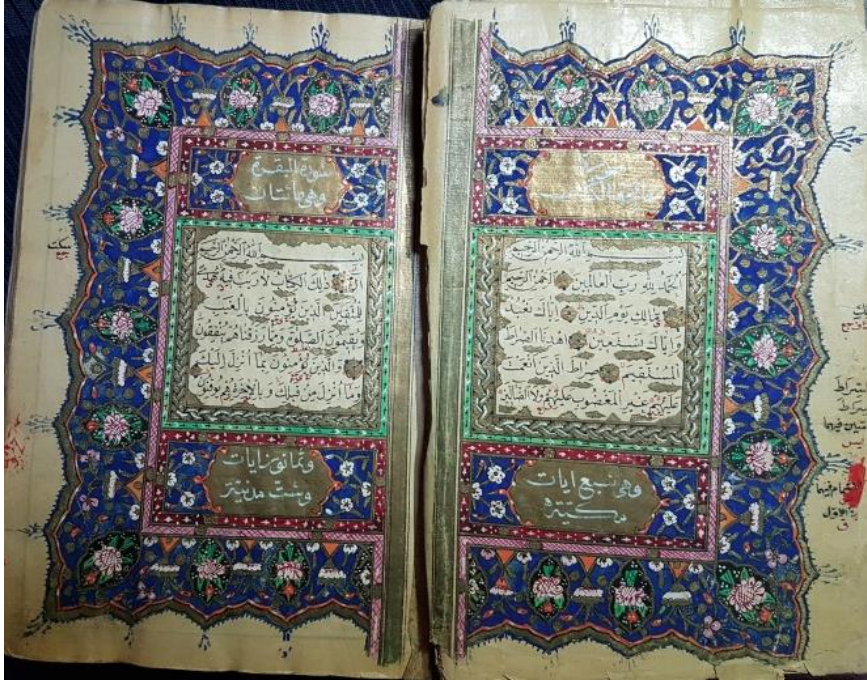
Eser 2

Resim 5. Kur'an-ı Kerim'in Cildi

Dini konulu olan eser Süleyman Hulusi tarafından yazılmış bir Kur'an-ı Kerim'dir. 1271 Hicri-1855 Miladi tarihli eser Hasan Erdem koleksiyonundadır. Yazma nüsha nesih hattıyla, Arapça yazılmıştır. Eserin eni 11.5 boyu 17.5, sırtı ise 3.5 cm ölçülerindedir.

Cilt özellikleri: Eserin cilt özellikleri incelendiğinde alt kapak, sırt, üst kapak ve miklebi mevcuttur. Cildin bazı bölümlerinde yıpranmalar bulunmakla beraber alt ve üst kapağı kopuktur. Ancak kâğıt bantla tutturulmuştur. Kahverengi olan eserin cildinin üzerinde dikdörtgen içerisine geometrik formda (üçgen) motifleri ile bir tasarım yapılmıştır. Tasarımda ulama yöntemi ile üçgenler katlamalı bir şekilde devam etmiştir. İki üçgenin kesiştiği yerlere altın ile noktalar konulmuştur. Bezemeyi çerçeve içine alacak şekilde iki ince altınli cetvel çekilmiştir. Cetvelin dışına bağımsız bir şekilde altın ile penç motifi uygulanmıştır. Eser yekşah dediğimiz motiflerin ucu sivri metal ile bastırılarak yapılan bir süsleme tekniği ile yapılmıştır. Zerbahar cilt örneği olan eserin alt ve üst kapağı aynı süslemeye sahiptir.

Resim 6. Kur'an-ı Kerim'in 1b ve 2a Serlevha Tezhibi

Serlevha Tezhibi Özellikleri: 1b ve 2a varağı serlevha tezhibi iki kare yazı formunu dikdörtgene tamamlayacak şekilde oluşturulmuştur. 1b varağında Fatih 2a da ise Bakara suresi yer almıştır. Yazı alanının aralarına beynessutur, satır başlarına ve ortasına altın ile penç motifiyle duraklar yapılmıştır. Yazının etrafına U şeklinde altın zemin üzerine siyah tahrirli zencerek uygulanmıştır. Zencereğin zemini fosforlu yeşil ile renklendirilerek üzerine "+" simgesi ile bezeme yapılmıştır. Yazının alt ve üst kısmına kırmızı bordür üzerine, siyah zencerek uygulanmış birer başlık bölümü yapılmıştır. Dikdörtgen formdaki başlık bölümünde sıvama altın zemin üzerine turuncu dendanlarla yazı alanı oluşturulmuştur. Bu alan üstübeç mürekkep ile sülüs hattıyla yazılmıştır. Alt ve üst başlık bölümlerinde yeşil yaprak ve beyaz pençlerle ¼ oranında tasarım yapılarak taç kısmına geçilmiştir. Üç tarafına taç formunda ½ oranında simetrik bir tasarım uygulanmıştır. Zemin elips formda dendanlarla ikiye ayrılmıştır. Altın dendanlı form içerisine siyah zemin uygulanmıştır. Bu paftanın içine beyaz çok yapraklı gül motifi ile yeşil ve turuncu yapraklardan süsleme yapılmıştır. Mavi zeminde ise beyaz penç motiflerinden çıkan dallar birleştirilerek vazo görünümü verilmeye çalışılmış ve dallardan çıkan yaprak motifleri tasvir edilmiştir. Turuncu, beyaz, altın ve kırmızı renkler tercih edilmiş ve aynı renklerde dendanlar yapılmıştır. Eser mavi basit ve negatif teknikte yapılan

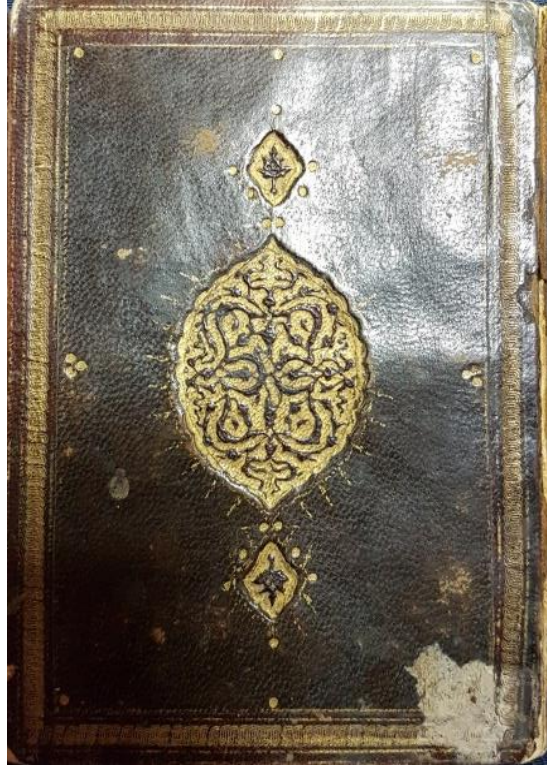
tığlarla nihayetlendirilmiştir. 1b-2a varaklarının tasarım ilkeleri ve renk özellikleri aynıdır. 1b varağında sayfa kenarlarına siyah mürekkep ile nesih hatlarla notlar düşülmüştür. 2a varağında ise kırmızı mürekkep ile yazılmış küçük bir talik hat göze çarpmaktadır. Serlevha tezhibinde altının çok az kullanıldığı tespit edilmiş ve renklerde kobalt mavi ile fosforlu renkler tercih edildiği görülmüştür.

Resim 7. Kur'an-ı Kerim'in Hatime Sayfası

Hatime Tezhibi Özellikleri: Kur'an-ı Kerim nüshasının hatime sayfası süslemesi üç başlık ve altta iki köşede yapılmış muska tezhibi ile zenginleştirilmeye çalışılmıştır. Dikdörtgen başlık formlarının içerisinde herhangi bir süsleme bulunmamaktadır. Ancak altın zemin üzerine üstübeç mürekkeple ile başlık yazısı yazılmıştır. Muska tezhibinin yapıldığı alanın zemini altındır. Ancak bezeme yapılmamıştır. Ketebe kaydında ise Muhammed Kamlı adlı zatın öğrencisi Hattat Süleyman Hulusi tarafından 1271 Hicri-1855 Miladi yılında istinsah edildiği ifade ediliyor. Yazı alanı altın, siyah ve kırmızı cetvelle çerçeve içine alınmıştır. Sayfa kenarına yazının cetvelinden itibaren yaklaşık 1,5 cm aralık ile 2 mm'lik, iki kenarı siyah, ortası altın olan bir cetvel uygulanmıştır. İki cetvel arasında küçük bir talik hat mevcuttur. Eserin sayfalarının dip kısmında açılmalar mevcuttur. Ancak eser okunaklı ve sayfalar iyi durumdadır.

Eser 3

Resim 8. Dua Kitabının Cildi

Dini konulu olan eser Mustafa Feyzi tarafından yazılmış bir dua kitabıdır. 1200 Hicri-1786 Miladi tarihli eser Hasan Erdem koleksiyonundadır. Yazma nüsha nesih hattıyla, Arapça yazılmıştır. Eserin eni 13, boyu 17 sırtı ise 1,5 cm ölçülerindedir.

Cilt özellikleri: Eserin cilt özellikleri incelendiğinde alt kapak, sırt, üst kapak ve miklebi mevcuttur. Ancak bazı bölümlerinde yıpranmalar ve soyulmalar bulunmaktadır. Koyu kahverenginde olan eserin cildi üzerinde alttan ayırma şemse uygulanmıştır. Elips formda şemse içerisine ağırlıklı olarak bulut motifi uygulanarak gonca ve yapraklarla $\frac{1}{4}$ oranında tasarım yapılmıştır. Şemsenin iki ucuna salbek yapılmış ve içine hatai motifi uygulanmıştır. Şemse ve salbekler etrafına altın ile küçük tığlar yapılmıştır. Altın ile zencerek yapılarak cilt bezemesi nihayetlendirilmiştir. Eserin alt ve üst kapağı aynı süslemeye sahiptir.

Resim 9. 1b-2a Varağının Serlevha Sayfa Tezhibi

Serlevha Tezhibi Özellikleri: 1b-2a varağına yapılan serlevha tezhibi kare yazı formunu dikdörtgene tamamlayacak şekilde yapılmıştır. 1b varağına Fatiha, 2a da ise Bakara suresi yer almıştır. 1b varağında yazı alanının satır aralarına altın ile beynessutur, satır sonlarına ise altınlı penç motifi ile duraklar yapılmıştır. Yazının sağına ve soluna kalın, altınla bir bordür yapılmıştır. Ancak bu bordürde süsleme bulunmamaktadır. Yazının alt ve üst kısmında başlık bölümü yer almıştır. Dikdörtgen formda yapılan alt başlık bölümünde altın zemin üzerine mavi dendanlarla yazı alanı oluşturulmuştur. Bu alan boş bırakılmıştır. Alt başlık bölümünde altın yaprak, beyaz ve pembe renkler ile pençler yapılmıştır. Tasarım $\frac{1}{4}$ oranında uygulanmıştır. Turuncu, mavi ve pembe tonunda üç tane cetvel çekilmiştir. Lila cetvel üzerine gelişi güzel küçük elips formlar yapılmıştır. Dikdörtgen formda yapılan üst başlık bölümünde ise altın zemin üzerine turuncu dendanlarla yazı alanı oluşturulmuştur. Başlık siyah mürekkeple yazılmıştır. Bu bölümde $\frac{1}{4}$ oranında altın zemin üzerine, yaprak ve pençlerden tasarım yapılmıştır. Koyu mavi zemin üzerine açık mavi detaylı cetvel yapılarak taç formuna geçilmiştir. Taç formunda tezyinat $\frac{1}{2}$ oranında uygulanmıştır. Zemin rumi formları ile mavi ve altın olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Mavi zeminde rumi ve penç motifleri uygulanmıştır. Motiflerde ise altın, lila ve turuncu renkler tercih edilmiştir. Altın zeminde ise sadece penç ve yaprak motifleri kullanılmıştır. Motiflerde turuncu, mavi ve pembe renkler

kullanılmıştır. Taç formuna siyah renk ve altın ile dendan yapılmıştır. Atınlı dendan kısmına bir sıra iğne perdahı uygulanmıştır. Mavi tirfil ve gonca motifler ile tığlar yapılarak tezyinat nihayetlendirilmiştir. U şeklinde bütün tezhibi çerçeve içine alacak şekilde altın bordür yapılmıştır.

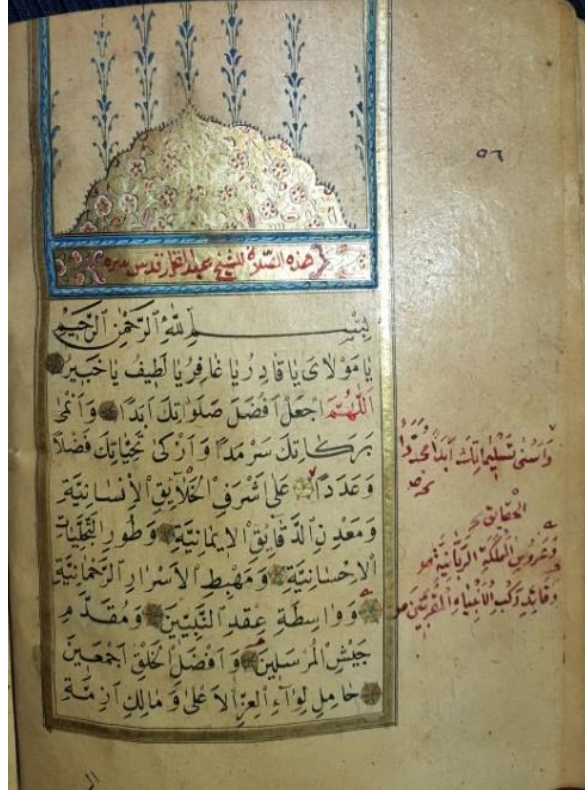
1b ve 2a varağının tasarım, renk özelliğini birbirinden ayıran küçük dataylar vardır. 2a varağının serlevha tezhibinde satır aralarına beynessutur yapılmıştır. Duraklarda ise küçük şekil farklılıkları mevcuttur. Üst başlık bölümündeki yazı ve yazıyı çerçeveleyen dendan altın ile yapılmıştır. Bu ayrıntılar dışında 1b-2a serlevha tasarım özellikleri, kullanılan motifler ve renk uygulamaları aynıdır.

Resim 10. 21b Varağının Serlevha Tezhibi

Serlevha Tezhibi Özellikleri: 21b varağı serlevha tezhibi, kare şeklinde yazı alanının üstüne taç formunda uygulanmıştır. Yazı alanının satır sonlarına altın ile penç motifiyle duraklar yapılmıştır. Pembe cetvel yapılarak taç kısmına geçilmiştir. Taç kısmındaki tasarım ½ oranında uygulanmıştır. Altın zemin rumi formları ile ikiye ayrılmıştır. Tasarımda rumili alanda mavi penç, altın yapraklar, pembe üzerine mor detaylandırılmış rumi motifleri uygulanmıştır.

Diğer alanda ise penç ve yaprak motifleri kullanılmıştır. Motifler turuncu, mavi, altın ve pembe ile renklendirilmiştir. Taç formu turuncu renkli dendanlarla çevrelenmiştir. Mavi tirfil ve gonca motifleri ile uzun tığlar yapılarak nihayetlendirilmiştir. U şeklinde bütün yazı ve tezhibi çerçeveleyecek şekilde altın bordür yapılmıştır. 21b varağının sol üst tarafında bir leke mevcuttur. Sayfanın bazı yerlerinde kırışmalar vardır.

Resim 11. 56b Varağının Serlevha Tezhibi

Serlevha Tezhibi Özellikleri: 56b varağı serlevha tezhibi kare şeklinde yazı alanının üstüne uygulanmıştır. Yazı alanının üstüne dikdörtgen formda başlık bölümü yapılmıştır. Mavi cetvel içerisinde $\frac{1}{4}$ oranında yapılan başlık bölümüne kırmızı mürekkep ile yazı yazılmıştır. Beyaz ve turuncu renk ile detaylandırılmış dendanlar uygulanmıştır. Süslemede penç ve yaprak motifleri kullanılarak altın, turuncu ve beyaz renkler tercih edilmiştir. Mavi renk cetvel ile taç kısmına geçilmiştir. Bu alanda tasarım $\frac{1}{2}$ oranında uygulanmıştır. Altın zemin üzerine penç ve yapraklardan oluşturulmuş bir tasarım yapılmıştır. Motiflerin detaylandırılmasında turuncu, kahverengi ve pembe renkler kullanılmıştır. Altın zeminde penç aralarına iğne perdah yapılmıştır. Taç formuna siyah tahrir ile dendanlar yapılmıştır. Mavi tirfil ve gonca motifleri ile

uzun tığlar yapılarak nihayetlendirilmiştir. U şeklindeki yazı ve tezhipli alan altın bordür ile çerçeve içine alınarak tezyinat sonlandırılmıştır. 56b varağının sağ alt tarafında talik hatlar mevcuttur. Sayfanın tezhibi muazzamdır.

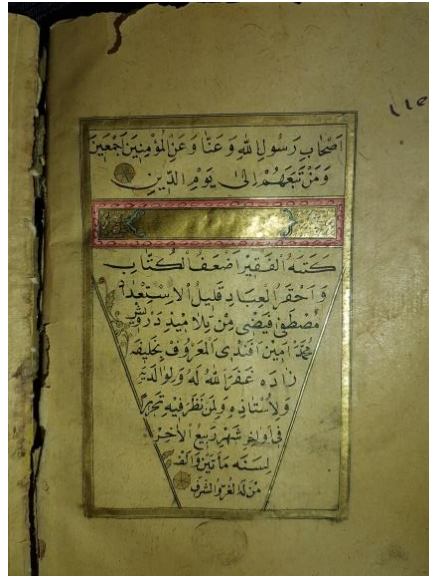
Resim 12. 74b Serlevha Tezhibi

Serlevha Tezhibi Özellikleri: 74b varağına yapılan serlevha tezhibi, kare yazı alanının üstüne taç formunda uygulanmıştır. Pembe cetvel yapılarak taç formuna geçilmiştir. Tezhip tasarımı ½ oranında geliştirilmiştir. Altın zemin üzerine penç ve yapraklardan oluşturulmuş bir tasarım yapılmıştır. Motiflerin detaylandırılmasında turuncu, mor, mavi ve pembe renkler kullanılmıştır. Altın zeminde penç aralarına iğne perdah uygulanmıştır. Taç formuna siyah tahrir ile turuncu dendanlar yapılmıştır. Mavi tirfil ve gonca motifleri ile uzun tığlar yapılarak nihayetlendirilmiştir. U şeklinde bütün yazı ve tezhibi çerçeveleyecek şekilde altın cetvel uygulanmıştır. Sayfanın tezhibi muazzamdır.

Resim 13. 91b Başlık Tezhibi

Başlık Tezhibi Özellikleri: 91b varağının ortasına dikdörtgen formda başlık tezhibi uygulanmıştır. Kırmızı zemin üzerine, pembe detaylı cetvel yapılmıştır. Başlık tezhibinde $\frac{1}{4}$ oranında tasarım yapılmıştır. Başlık bölümü altın ve sayfa rengi olarak dendanlarla ikiye ayrılmıştır. Sayfanın altınsız kısmına kırmızı mürekkep ile başlık yazılmıştır. Mavi ile dendanlar uygulanmıştır. Süslemede penç ve yaprak motifleri kullanılmıştır. Altın ve mavi ile renklendirilmiştir. Bu formda başlık tezhipleri eserin birçok sayfasında uygulanmıştır.

Resim 14. Hatime Tezhibi

Hatime Tezhibi Özellikleri: 115b varağının ortasında dikdörtgen formda başlık bölümü yapılmıştır. Pembe zemin üzerine kırmızı detaylar verilmiş cetvel içerisine $\frac{1}{4}$ oranında tasarım uygulanmıştır. Başlık bölümünde altın ile yazı alanı yapılmış ancak içi boş bırakılmıştır. Mavi renk ile dandan uygulanmıştır. Penç ve yaprak motifleri kullanılmıştır. Altın ve beyaz ile renklendirilmiştir. Motiflerin arasına iğne perdahı uygulanmıştır. Bu formda başlık tezhipleri eserin birçok sayfasında uygulanmıştır. Başlık tezhibinin altına ketebe kaydı yazılmıştır. Cetvellerle dik yarım üçgen tezhip alanı yapılmış ancak içi boş bırakılmıştır. Buradaki ketebe kaydında, Derviş Muhammed Emin Efendi adlı kişinin öğrencisi Mustafa Feyzi'nin bu eseri 1200 Hicri -1786 Miladi yılında yazdığı ifade edilmiştir. Yazının içerisine altın ile penç ve yaprak motiflerinden basit bir bezeme yapılmıştır. Ketebe kaydının sonunda da altın ile durak yapılmıştır. Hatime tezhibinde yoğun bir bezeme görülmemektedir. Sayfanın en altında, orta kısımda silik bir mühür bulunmaktadır. Eserin bazı yerlerinde yırtılmalar ve dip kısmında sayfa kopmaları mevcuttur.

Sonuç

Tokatlı Hasan Erdem koleksiyonunda bulunan üç adet dini konulu yazma eser tezyinat bakımından incelenmiştir. Eserler değerlendirildiğinde birinci eserin XVIII. ya da XIX. yüzyılda yapılmış olma olasılığı düşünülmektedir. Eserin ketebe kaydında belli bir bölüm silinmiştir. Burada tarihi ile ilgili bir bilgi olduğu düşünülmektedir. İşçilik açısından zayıf olan eserde kullanılan motifler göz önünde bulundurulduğunda gelişmiş güzel penç ve yaprak motiflerinin kullanıldığı belirlenmiştir. Altının yoğun kullanıldığı görülmüştür. Özensizce tahrirler yapılan eserin matbaanın gelişimiyle el yazma eserlere olan ilginin artık yerini matbu eserlere bırakması daha zayıf işçiliği olan eserler üretilmesine sebep olmuştur. Süsleme, renk ve tasarım özelliklerine bakıldığında XVIII. ya da XIX. yüzyılda yazılmış olma ihtimalini düşündürmektedir.

İkinci eserin tezyinat özelliklerine bakıldığında XIX. Yüzyıla ait olan eser, kendi döneminin zevk ve anlayışını bünyesinde barındırmaktadır. Cildi yıpranmış, şirazesini hafif dağılmış olduğu tespit edilmiştir. Eserin bezemesinde XVIII. ve XIX. yüzyıl tezhip sanatında rastladığımız küçük buket demet çiçekleri formlarında bezemeler yapılmaya çalışılmıştır. İşçilik açısından zayıf olan eserde yer yer canlı ve fosforlu renkler kullanıldığı görülmüştür. Eser XIX. yüzyılın

sonunda yapılmış ve nerdeyse tezhip sanatının klasik niteliğini kaybetmiş zayıf işçilikte bir tezyinat ile yapıldığı tespit edilmiştir.

Üçüncü eser bir dua kitabı olup tezyinatı bakımından muazzam işçiliği olan bir eserdir. Eserde kendini çok tekrar eden penç motiflerinden, sade yapılan tasarımından ve ketebe kaydındaki verilerden XVIII. Yüzyıla ait olduğu anlaşılmıştır. Bu eserde yine kendi döneminin zevk ve anlayışını bünyesinde barındırmaktadır.

Genel olarak eserlerde sayfa düzeni, önceki yüzyıllarda yapılan tasarım karakterlerini taşımaktadır. Süslemelerde sade motifler kullanılmış ve kaba bir işçilik sergilenmiştir. Motif çeşitliliği az olan bezemelerde, penç motifinin çok sık kullanıldığı ve aynı yaprak motiflerinin tekrar edildiği görülmüştür. Başlık ve hatime tezhiplerinde zarafet sağlanamamıştır. Tahrirlerin kalın ve gelişi güzel yapıldığı tespit edilmiştir. Başlık tezhibi tasarımları aynı motiflerden tekrar eden formlarla uygulanmıştır. Çok basit tığlar ve serlevha tezhipleri ile nihayetlendirilmiştir.

Tokat'lı Hasan Erdem koleksiyonunda bulunan üç yazma eserin aile yadigarı olduğundan Tokatta yazılmış ve tezyin edilmiş olduğu düşünülmektedir. Tokatta yetişen birçok ilim erbabı olan mollaların yaşadığı bilinmektedir. Bu irfan sahibi kişilerin yazdıkları eserler Tokatta El yazması eser örneklemelerinin olduğunu işaret etmektedir. Bu eserlerin sanatsal verileri Anadolu'da yazma eser önemini vurgular niteliktedir. Eserlerin bezemelerinde klasik tezhip anlayışını benimsemiş ancak batılılaşma tesiri altında kalmış sanatçıların elinden çıktığı düşünülmektedir. XIX. yüzyıl serlevha sayfa düzenleri, önceki yüzyılın devamı niteliğinde olsa da incelediğimiz eserlerin renk, motif ve tasarımları Osmanlı klasik sanatının çok gerisinde ve gölgesinde kalmış eserler olduğu tespit edilmiştir. Avrupa barok, rokoko, ampir etkisinin XIX. yüzyıla tesiri ile müzehhiplerinde kitap sanatlarındaki üslup anlayışı biçimlenmiştir. İncelediğimiz eserlerdeki tezyinat anlayışını XVIII. ve XIX. Yüzyıla ait birçok eserde görmek mümkündür. Tokatlı Hasan Erdem Koleksiyonunda değerli yazma nüshalar bulunmaktadır. Bilim ve sanat alanına katkı açısından eserlerin incelenip gün yüzüne çıkarılması ve literatüre kazandırılması Türk Kitap sanatları bakımından önemlidir. Özellikle koleksiyon kapsamında olan eserlerin incelenip gün yüzüne çıkarılması bilimin ve sanatın bir arada olduğu bu değerlerin çalışılması Türk Sanatları alanına büyük bir kazanımdır.

Kaynakça

- Aritan, A. S., (2010), “Kur’an-ı Kerim Ciltleri” Marife Dini Araştırmalar Dergisi, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/494092>.
- Acar, Ş., (1998) “Sanat Değeri Taşıyan El Yazması Kitaplar” *Antik Dekor*, Sayı: 48, İstanbul.
- Çakırtaş, A., (2015), “Kitaba İşlenen Medeniyet; Türk Cilt Sanatı”, *İsmek El Sanatları Dergisi*, Sayı.7, İstanbul.
- Çubuk B., Şahin M., Akdağlı D., Kılıç S., Çevik Ş., Ertürk Ü., Özyer A., Dere P. A., Altunsoy D., Duyum H.M., Sürüner T., Demirci M.M., (2011). Tokat İl Çevre Durum Raporu, Tokat.
- Derman, F. Ç.,(1999),“Osmanlı Asırlarında Üslûp ve Sanatkârlarıyla Tezhip Sanatı”, *Osmanlı Kültür ve Sanat*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Derman, F. Ç. (2002). “Türk Tezhip Sanatının Asırlar İçinde Değişimi”, *Türkler*, XII, Ankara, 289-299.
- Gündüz, H.,(2008), “Hat ve Tasvir Sanatının Görkemli Buluşması Delail-ül Hayrat”, *İsmek El Sanatları Dergisi*, Sayı.5, İstanbul.
- Gündüz, H., (2007), ‘Yazı ve Tezhip Şaheserleri Derviş Ali Kur’ân-ı Kerim’i”, *İsmek El Sanatları Dergisi*, Sayı: 3, İstanbul
- Özen M. E., (2003), *Türk Tezhip Sanatı*, Gözde Kitap ve Yayınevi, İstanbul.
- Özen, M. E.,(1985, *Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü*, İ.Ü. Fen Fakültesi Prof. Dr. Nazım Terzioğlu Basım Atölyesi, İstanbul.
- Özkeçeci, İ.(1992), *Türk Tezhip Sanatı ve Tezyini Motifler*, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayını, Kayseri
- Özkeçeci, İ. Özkeçeci Ş. B., (2014), *Türk Sanatında Tezhip*, Yazıgen Yayıncılık, İstanbul.
- Sözen M., Güner Ş., (1998), *Geleneksel Türk El Sanatları*, Golden Horn Yayıncılık, İstanbul.
- Tanıncı, Z. (2004), “Kitap ve Tezhibi”, *Osmanlı Uygarlığı*, II, Ankara, s.865-891.
- Taşkale, F. (2000), “Kur’an-ı Kerim’de Açan Çiçekler”, M. Uğur Derman 65. Yaş Armağanı, İstanbul, 537-552.

İç Anadolu Konutlarında Mimari Üzerine Bir İnceleme: Zile Örneği

Uğur DEMİRBAĞ*

Öz: Antik Çağ'da "Zelitis" adıyla bilinen Zile ovası ve çevresi, 5000 yıldan bu yana 14 uygarlığa sahne olmuştur. Hitit, Frig, Pers, Pontus, Roma, Bizans ve Türkler zamanında üst üste iskân edilmiştir. Osmanlı döneminde Zile'nin büyük bir kısmı dışardan gelen isyancılar tarafından yakılıp yıkılmıştır. Cumhuriyet döneminde Zile, daha çok güney, batı ve kuzeydoğu yönlerinde gelişme göstermiştir. Zile'de geleneksel konutlar genellikle Zile Kalesi'nin eteğinde toplanmıştır. Konutlar eğimin fazla olduğu yerlerde sıralanmıştır. Konutların planı genellikle iç ve orta sofalı olup dışı kapalıdır. Yapılar tek katlı olmakla birlikte iki ve üç katlı olan evler de bulunmaktadır. Konutlarda bezeme genellikle sofanın tavan kısmında karşımıza çıkmaktadır. Bunun dışında yer yer duvarlarda birtakım bitkisel ve geometrik süslemeler görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Zile, Konut, Mimari, Süsleme, Teknik.

A Study on the Architecture of the Inner Anatolian Houses: the Example of Zile

Abstract: Known in the ancient times as "Zelitis", Zile Ovası has witnessed 14 civilizations since 5000 years. The Hittites, Phrygians, Persians, Pontus, Romans, Byzantium and the Turks have inhabited it one after the other. During the Ottoman Period, the majority of Zile has been burned down by the outsiders. In the Republic era, Zile have developed mostly in Southren, Westren, and Northeastren areas. The traditional houses in Zile are usually gathered at the foot of Zile Kalesi. The houses are arranged where there are more slopes. The layout of the houses is self-enclosed and is generally inner and central sofal. The houses consist of one storey, as well as two and three storey houses. The ornaments in the house do generally appear before our eyes in the ceilings. There are geometric shapes and motifs resembling a slice of flower with its edges. Apart from that, there are some vegetal and geometrical ornamentations in the walls.

Key Words: Zile, House, Architectural, Ornamentation, Technique.

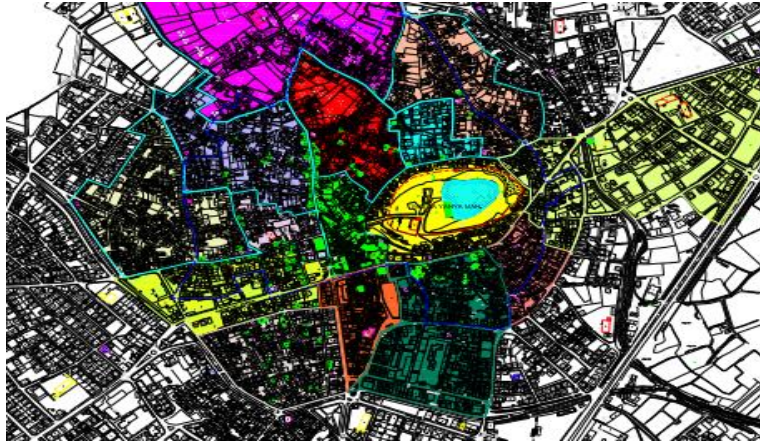
---

* Öğretim Görevlisi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Zile Meslek Yüksekokulu, Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü, Mimari Restorasyon Programı. (ugur.demirbag@gop.edu.tr).

Giriş

Tokat'a bağlı ilçelerden biri olan Zile tarihsel süreç olarak uzun bir geçmişi vardır. İlk kuruluş yerinin yerleşim merkezinin ortasında yükselen Kale tepe olduğu görüşü hakimdir. Antik Çağ'da "Zelitis" adıyla bilinen Zile ovası ve çevresi, beş bin yıldan bu yana on dört uygarlığa sahne olmuştur. Hitit yerleşim merkezlerinden biri olan ve "Anziliya", "Zilâ" veya "Zelâ" adlarıyla bilinen eski sit alanının bugünkü kalede olduğu kesindir.¹ Zile Kalesi; Hitit, Frig, Pers, Pontus, Bizans ve Türkler zamanında üst üste iskân edilmiştir. 1397'de Yıldırım Beyazıt tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır. Bu dönemden sonra evler zamanla kale eteklerinde ve ovada yer almışlardır. Cumhuriyet döneminde Zile güney, batı ve kuzeydoğu yönlerinde gelişme göstermiştir.

Zile kent dokusunu genel olarak eski ve yeni olmak üzere ikiye ayırırız. Geleneksel yapıların bulunduğu eski kentin dokusunu Selçuklu, Osmanlı, Beylikler ve Cumhuriyet dönemlerine ait anıtsal yapıları kapsamaktadır. Eski kentsel dokuyu Alacamescitbala, Alacamescitzir, Alikadı, Camikebir, Cedit, Dutlupınar, Hacı Mehmet, Kahya, Kislik, Minare-i Kebir, Sakiler, Şeyhkolü, Molla Yahya, Orta ve Zincirliülya mahalleleri oluşturur. (Harita.1) Yeni kentsel doku ise batı yönünde kendini göstermektedir. Yunus Emre, Şeyhali, Bahçelievler, Dinçerler, Nakkaş, Minare-i Sağır, Zincirliüfla mahalleleri yeni kentsel dokuyu oluşturur (Şekil 1).

Şekil 1. Eski kent dokusundaki mahalleler

¹ Ali Özçağlar, *Zile'nin Kuruluşu Gelişmesi ve Bugünkü Fonksiyonel Özellikleri* (Ankara: Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi Yay., Sayı: 3, 1995), 220.

1980’li yıllarda betonarme binaların yapılmaya başlaması kentin batı yönünde yapılaşmaya açılan yeni alanlara doğru iç göç yaşanmıştır. Bu zaman diliminde geleneksel konutların yıkılmadan, yeni yerleşim alanlarının kentin dışında oluşturulması, geleneksel kent ve sokak dokusunun kendiliğinden korunarak günümüze gelmiştir (Şekil 2). Geleneksel yerleşimde yaklaşık 3000 adet geleneksel yöntemlerle inşa edilmiş yapı bulunmaktadır (Şekil 3). Bu yapıların yaklaşık 200 adeti koruma altına alınarak tescillenmiştir.²

Şekil 2. Özden sokak

Şekil 3. Kayacıklı sokak

Zile’deki Geleneksel Konutlardan Örnekler

1. Göynücekli Evi

Tokat ili, Zile ilçesi, Cedit mahallesi ve Sulu sokakta yer alan bir yapıdır. Yapının tarihi bilinmemektedir. Sahipleri 1900’lerin başlarında yapılmış olduğu belirtiyor. Yapı bodrum, zemin ve bir kattan ibarettir. Batı yönündeki Sulu sokak kotu, doğu yönündeki arka bahçe kotundan yüksektir. Bu kot farkı, bodrum kat yapılarak kapatılmış, bodrum kattan bahçeye çıkış sağlanmıştır. Yapı güney cepheye bitişik olarak inşa edilmiştir. Yapı orta sofalı plan şemasına sahiptir. Sofanın sınıflamanın asal ögesi olduğu bakış açısı S. Hakkı Eldem tarafından 15. ve 16. yüzyıllarda ortaya konulmuştur. Türk Evi’nin tanımlanmasını amaçlayan bu görüş, geleneksel konut biriminin yalnızca ana yapısı olan “Ev” ile ilgilenmektedir.³ Giriş kısmı batı yönündeki sulu sokaktadır. İki

² Selçuk Seçkin, *Taraklı’da Osmanlı Dönemi Yapılaşması* (İstanbul: MSGSÜ Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi Yay., 2008).

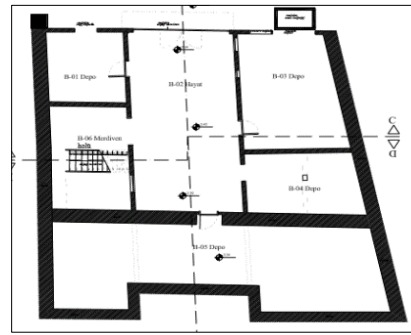
³ Gül Asatekin, “Anadolu’daki Geleneksel Konut Mimarisinin Biçimlenmesinde Aile - Konut Karşılıklı İlişkilerin Rolü”, *Kent Planlama Politika Sanat Tarık Okyay Anısına Yazılar* (Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları., 1994).

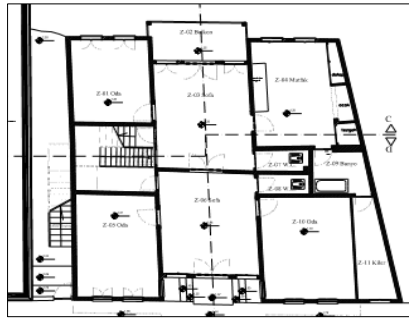
tarafında üç basamaklı merdiven yer alan sahanlık, orta sofa önündeki girintiye yerleştirilmiştir. Üst katta bulunan mekânlar özgün doluluk ve boşluk özelliklerine sahiptir. Bodrum katta, zemin kat planı kısmen tekrar edilmiştir. Temel ilke olarak orta sofa ve iki yanındaki odalar bu katta da planı oluşturur. Ancak bu katta orta sofa hayat adını almış ve batıda kısa tutulmuştur. Binada tüm kat yükseklikleri farklıdır. Zemin ve birinci kat cepheleri çok pencere olarak tasarlanmıştır. Üst katta balkon çıkması ve oda çıkmaları altında C ve S kıvrımlı ahşap konsol başlıkları mevcuttur.

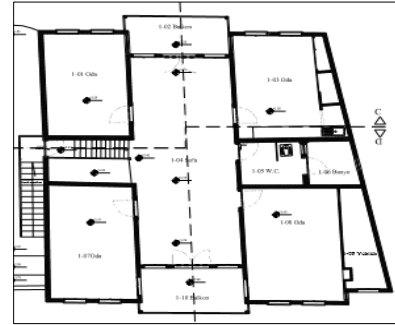
Şekil 4: Göynücekli Evi

Şekil 5: Göynücekli Evi Bodrum Katı

Şekil 6: Zemin Katı Planı

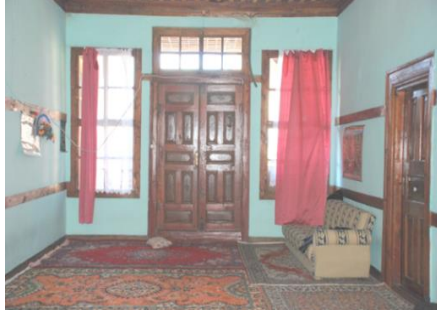
Şekil 7: Birinci Katı Planı

Şekil 8: Göynücekli Evi Odalar

Şekil 9: Göynücekli Evi Ocaklık

Şekil 10: Giriş Kısmı

Şekil 11: Tavan Süslemesi

2. Sarıoğlu Konağı

Tokat İli, Zile İlçesi, Camiikebir Mahallesi, Amasya Caddesi'nde, Zile Belediyesi adına kayıtlı olan binanın üzerinde yer aldığı arsa "L" şeklindedir. Yapı kuzeyde Vanlı Sokak'a doğuda ise Amasya Caddesine cephe vermektedir. Bina iki katlıdır.

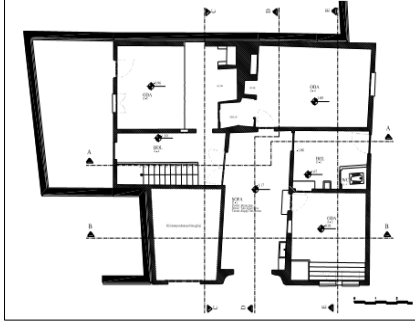
Şekil 12. Sarıoğlu Konağı

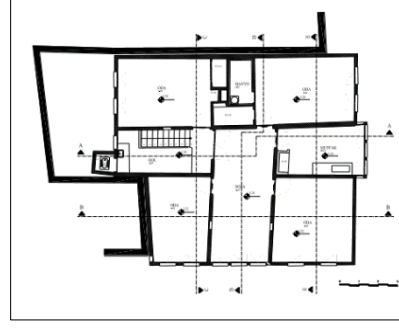
Şekil 13. Vaziyet Planı

Yapı iç sofalı plan tipine sahiptir. Zemin kat kodu sokakla aynı hizada olan binaya giriş, doğu yönündeki Amasya Caddesi'ndendir. Giriş kapısı hayat önündeki girintiye yerleştirilmiştir ve doğu batı doğrultusunda yerleştirilen hayata açılmaktadır. Çift kanatlı giriş kapısı demirdir. Kapı kenarları kesme taştan söveler ile çevrelenerek cephede dikkat çekicidir.⁴ Zemin kattaki odalarda ocaklar bulunmaktadır. Ocakların her iki tarafında da gömme dolaplar bulunur. Üst kat planı alt kat planının tekrarı gibidir.

⁴ Selçuk Seçkin, *Taraklı'da Osmanlı Dönemi Yapılaşması* (İstanbul: MSGSÜ Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi Yay., 2008).

Şekil 14. Zemin Kat Planı

Şekil 15. Birinci Kat Planı

Odalarda ahşap pencereler bulunmaktadır. Bina cepheleri, ahşap kapı, ahşap pencereler, yatayda katları ayıran ahşap kat silmeleri, düşeyde köşe ve ara pervazlar ve geniş saçaklı kırma çatı ile tanımlanabilmektedir (Şekil 8). Cephelerde göze çarpan ayrıntılardan biriside, çıkma altlarını zemin kat duvar yüzeyi ile birleştirip kapatan ve her iki cephede de boydan boya uzayan, “C” ve “S” kıvrımlı ahşap çıtalı, geniş bağdadi silmedir. Doğuya bakan giriş cephesi üç bölüme ayrılmıştır. Zemin katta cephenin ortasında giriş kapısı ve kapı genişliğinde yatay olarak yerleştirilmiş üst pencere bulunmaktadır. Giriş kapısının sol tarafında ahşap kapı, sağ tarafına ise döğme demir korkuluklu iki adet pencere bulunmaktadır. Çıkmalı olarak inşa edilmiş üst katta, cephede yedi adet pencere bulunmaktadır. Geleneksel evlerdeki çıkma sistemlerini inceleyen Mesut Evren, bazı durumlarda bu çıkmaların duvarların önünde duran desteklere bindiğini, zemin katın çok basık olduğu durumlarda da, payandaların doğrudan zeminden yükseltildiğini saptamıştır.⁵ Cephe ahşap saçakla sonlandırılmıştır. Yapı kerpiç dolgulu olup ahşap karkas tekniğinde inşa edilmiştir. Kuban yapım tekniğini bölgelere göre farklılık gösterdiğini belirtir.⁶ İç ve dış duvar kaplamaları kerpiç üzeri kireç sıvalıdır. Çatı alaturka kiremit kaplıdır. Konut değişik dönemlerde çeşitli müdahalelere uğramış ve günümüze ulaşmıştır.

3. Gürsoy Evi

Tokat ili, Zile İlçesi, Tutlupınar Mahallesi'nde bulunan bir yapıdır. Yapı zemin ve bir kattan oluşmaktadır. Konut orta sofalı bir plan şemasına sahiptir.

⁵ Evren, Mesut. *Türk Evinde Çıkma* (İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1959).

⁶ Doğan Kuban, *Türk Evi Geleneği Üzerine Gözlemler Türk İslam Sanatı Üzerine Denemeler* (İstanbul: 1975), 32.

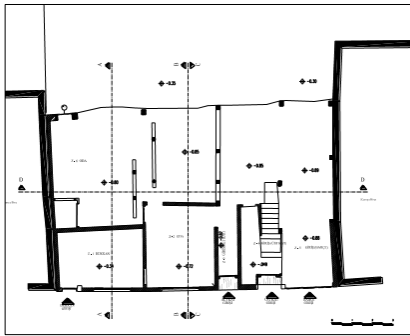
Yapının zemin katı zaman içerisinde çok fazla değişikliğe uğramıştır. Zemin katın ahşap taşıyıcı direklerin haricinde hiçbir şey yoktur. Zemin kattaki bütün odalar özgün doluluk ve boşluk özelliklerini tamamen kaybetmiştir. Üst kat dışa çıkmalı olup orta kısmında balkon yer almaktadır. Geleneksel evlerdeki çıkma sistemlerini inceleyen Mesut Evren, bazı durumlarda bu çıkmaların duvarların önünde duran desteklere bindiğini, zemin katın çok basık olduğu durumlarda payandaların doğrudan zeminden yükseltildiği görülmüştür. Yapı kerpiç dolgu olup ahşap karkas tekniğinde inşa edilmiştir. Taşıyıcı ahşap direkler üstüne yatay olarak atılan ahşap kirişler üzerinde kurulan çatma sistemiyle inşa edilmiştir. Oda tavanları düz ahşap kaplamalıdır. Ahşap malzemelerin yan yana geldiği birleşim yerleri çıtalarla örtülerek süslenmiştir. İç ve dış duvar kaplamaları kerpiç sıva üzeri tatlı kireç sıvalıdır. Çatı alaturka kiremit kaplıdır. Konut farklı dönemlerde çeşitli müdahalelere uğramış ve günümüze ulaşmıştır.

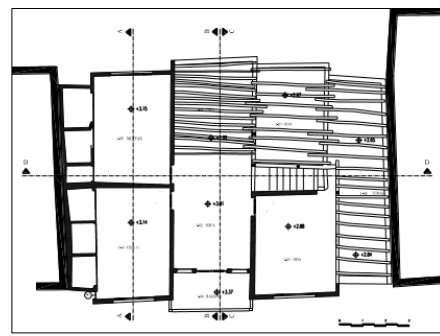
Şekil 16: Gürsoy Evi

Şekil 17: Gürsoy Evi Balkon

Şekil 18: Zemin Kat Planı

Şekil 19: Birinci Kat Planı

4. Necati Döker Evi

Tokat İli, Zile İlçesi, Tutlupınar Mahallesi ve Latif Topçu Sokağı'nda bulunan bir yapıdır. Yapı zemin ve iki kattan oluşan bir yapıdır. Yapının

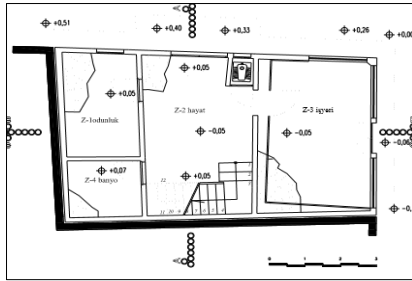
kuzey ve doğu yönü yola bakarken diğer cepheler birbirine bitişik düzende yapılmıştır. Konut iç sofalı bir plana sahiptir. Zemin katta işyeri, odunluk ve depo bulunmaktadır. Birinci katta sofa ve onun yanında iki oda yer almaktadır. İkinci kat ise birinci katın tekrarı gibidir. Sofanın önünde bir balkon mevcuttur. Cepheler çok pencereli olarak tasarlanmıştır. Bina cepheleri, ahşap pencere ve kapılar, kat ayrımlarında yer alan ahşap silmeler, köşe pervazları, geniş saçaklı kırma çatı ile tamamlanmaktadır. Yapı kerpiç dolgulu olup ahşap karkas tekniğinde yapılmıştır. İç duvar kaplamaları kerpiç sıva üzeri kireç sıvalıdır. Dış sıvalar kerpiç sıva üzeri kireç harçlı sıvalıdır. Çatı içten ahşap kaplamalı dıştan dört yöne eğimli üzeri kiremit örtülü ve kırma çatılıdır.

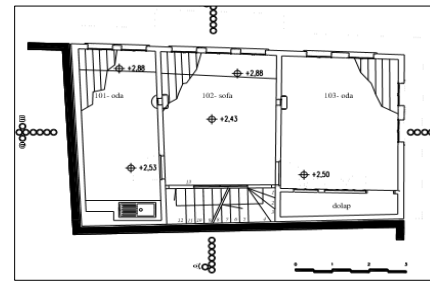
Şekil 20: Necati Döker Evi

Şekil 21: Necati Döker Evi Balkon

Şekil 22: Zemin Katı

Şekil 23: Birinci Kat Planı

5. Elif Demirçal Evi

Tokat İli, Zile İlçesi, Tutlupınar Mahallesi ve Latif Topçu Sokağı'nda bulunan bir yapıdır. Konut zemin ve tek kattan oluşmaktadır. Günümüzde zemin kat işyeri, üst kat ise konut olarak kullanılmaktadır. Yapı iç sofalı plan tipindedir. Alt kat ile üst katın plan düzeni aynıdır. Bu kattaki mekanların orijinal pencerelerinin sökülüp, yerlerine kareye yakın dikdörtgen formlu asri ahşap pencerelerin takılması sonucu, mekanlar doluluk özelliklerini kaybetmiştir. Yapıda kat yükseklikleri farklı şekilde yapılmıştır. Konut cephede

silmelerle, köşe pervazlarıyla ve üst örtüde dört yöne eğimli içten ahşap düz, dıştan ise kiremit örtülü kırma çatılarla tamamlanmıştır. Yapının taşıyıcı sistemi ahşap karkas arası kerpiç dolguludur. Doğan Kuban yapım tekniğini bölgelere göre farklılık gösterdiğini belirtir.⁷ Taşıyıcı ahşap direkler üzerine yatay olarak atılan ahşap kirişlerin üzerinde kurulan çatma sistemiyle inşa edilmiştir. İç ve dış duvar kaplamaları kerpiç sıva üzeri kireç sıvalıdır. Çatı ise alaturka kiremit örtüyle kaplıdır.

Şekil 24: Elif Demirçal Evi

Şekil 25: Üst Kat Balkon

Şekil 26: Yüklük ve Dolaplar

Şekil 27: Ocak

6. İbrahim İnan Evi

Tokat ili, Zile ilçesi, Küçük Hamam sokağında bulunan bir yapıdır. Konut dikdörtgen planda iç sofalı ve dışa kapalıdır. Üst örtü dört yöne eğimli kiremit örtülü olup kırma çatılıdır. Alt kat depo olarak kullanılırken üst kat ise oturma alanları olarak kullanılmıştır.

⁷ Kuban, *Türk Evi Geleneği Üzerine Gözlemler Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler*.

Şekil 28, 29, 30: İbrahim İnan Evi Genel Görünümleri

Yapının iç mekanın üst örtüsünde güneşi andıran motif vardır. Kenarları dilimli ve sonsuzluk hissi uyandırmaktadır. Benzer durum oda kapılarında da karşımıza çıkmaktadır. Burada da geometrik şekiller vardır.

Şekil 31: Konsol Süsleme

Şekil 32: Konsol Yakın Detay

Şekil 33: Üst Örtü

Şekil 34: Oda Kapısı

7. Ahat Alacalı Evi

Konut, Amasya Caddesi güzergahında bulunmaktadır. Yapının kuzey ve doğu cephesi yola cephelidir. Güney ve batı cephesi ise diğer konutlara bitişik nizamda yapılmıştır. Yapı iç sofalı plan tipindedir. Sofanın etrafında odalar bulunmaktadır. Zemin kat ile birlikte üç katlı olarak yapılmıştır. Zemin katın yapısal kuruluşu ve mekânsal düzeni, onu yaşama ve oturma etkinliklerinin yer aldığı üst katlardan koparttığı gibi, açık avluyu da ev altına rastlayan

üstü örtülü uzantısı konumunda tutar. Yapılar genellikle çevre bölgelerin mimari özelliklerine benzerlik gösterir. Konutun kapı, pencere ve taşıyıcıları ahşaptan yapılmıştır. Yapı ahşap karkas arası kerpiç dolgu ile yapılmıştır. Bu dolgunun kısmen kerpiç kısmen de kireç sıvalıdır. İç mekanda tavanda ahşaptan yapılmış geometrik motifler bulunmaktadır.

Şekil 35: Alacalı Evi

Şekil 36: İç Mekan

8. Fazlı Özçerçi Evi

Konut, Amasya Caddesi ile Hacı Tahir Efendi Sokağının kesiştiği yerde bulunmaktadır. Yapının güney cephesi yola cephelidir. Batı ve doğu cephesi yanlarında başka konutlarla bitişik nizamda yapılmıştır. Yapı iç sofalı plan tipinde yapılmıştır. Sofanın etrafında odalar bulunmaktadır. Zemin kat ile birlikte üç katlı olarak yapılmıştır. Birinci kat ile ikinci katın planı, zemin kat ile aynı doğrultuda yapılmıştır. Yapının üst katı dışardan çıkma şeklinde yapılmıştır. Üst katın orta kısmı cumba şeklindedir. Cumbanın yanlarında dikdörtgen formda, alt katta aynı şekilde pencereler yapılmıştır. Konutun kapı, pencere ve taşıyıcıları ahşaptan yapılmıştır. Yapı ahşap karkas arası kerpiç dolgu ile yapılmıştır.⁸ Bu dolgunun kısmen kerpiç kısmen de kireç sıvalıdır.

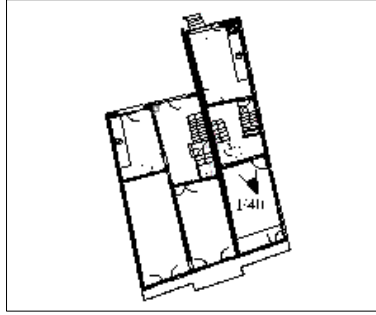
Şekil 37: Fazlı Özçerçi Evi

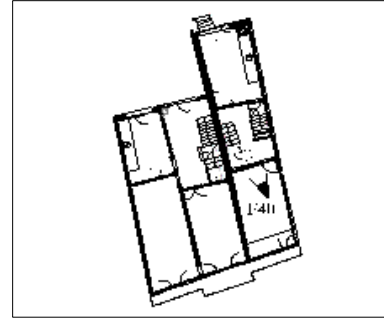
Şekil 38: Fazlı Özçerçi Evi

⁸ Sedad Hakkı Eldem, *Türk Evi Plan Tipleri*. İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi. (İstanbul: Pulhan Yayınevi, 1968).

Şekil 39: Birinci Kat Planı

Şekil 40: İkinci Kat Planı

9. Orhan Demirtola Evi

Konut, Amasya Caddesi üzerinde bulunmaktadır. Yapının güney cephesi yola cephelidir. Batı ve doğu cephesi yanlarında başka konutlarla bitişik nizamda yapılmıştır. Yapı iç sofalı plan tipinde yapılmıştır. Sofanın etrafında odalar bulunmaktadır. Zemin kat ile birlikte üç katlı olarak yapılmıştır. Birinci kat ile ikinci katın planı, zemin kat ile aynı doğrultuda yapılmıştır. Yapının üst katı dışardan çıkma şeklinde yapılmıştır. Erken ve geç döneme ait pencereler bulunmaktadır. Konutun kapı, pencere ve taşıyıcıları ahşaptan yapılmıştır. Değişmeden kuşaktan kuşağa aktarılan temel yapım ilkeleri, yerleşmede doku bütünlüğünü sağlamaktadır.⁹ Yapı ahşap karkas arası kerpiç dolgu ile yapılmıştır.

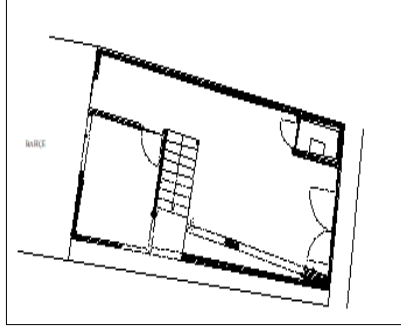

Şekil 41: Genel Görünüm

Şekil 42: Kuzey Cephesi

⁹ Mehmet Can Hersek, *Safranbolu Yörük Köyü. Geleneksel Yaşam Biçimi ve Evleri* (Ankara: 2000).

Şekil 43: Kat Planı

Şekil 44: Giriş Bölümü

10. Resul Atay Evi

Konut, Zile ilçesi Amasya Caddesi'nin başında köşede konumlanmıştır. Yapı düz bir arazide bulunur. İç sofalı plan tipinde sofanın etrafında bir takım odalar bulunur. Yapı zemin ve bir kattan oluşmakla birlikte çevresinde bitişik hiçbir konut bulunmamaktadır. Üst örtü içten ahşap düz kaplamalı, dıştan ise dört yöne eğimli kiremit örtülü kırma çatılıdır. Yapının pencere, kapı, taşıyıcıları ahşaptan yapılmıştır. İç mekan süsleme açısından oldukça sadedir.

Şekil 45: Genel Görünümü

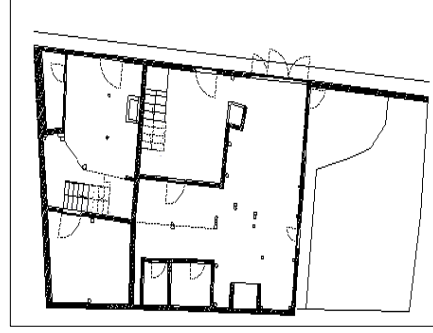
Şekil 46: Doğu Cephesi

11. Zeycan Şencan Evi

Konut, Zile ilçesi Hacı Tahir Efendi Sokağı'nda bulunan bir yapıdır. Yapı düz bir arazide bulunur. İç sofalı plan tipinde sofanın etrafında bir takım odalar bulunur. Yapı iki kattan oluşmakla birlikte çevresinde bitişik hiçbir konut bulunmamaktadır. Üst örtü içten ahşap düz kaplamalı, dıştan ise dört yöne eğimli kiremit örtülü kırma çatılıdır. Yapının pencere, kapı, taşıyıcıları ahşaptan yapılmıştır. İç mekan süslemesi oldukça sadedir.

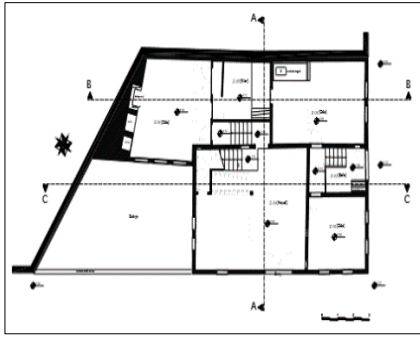
Şekil 47: Genel Görünümü

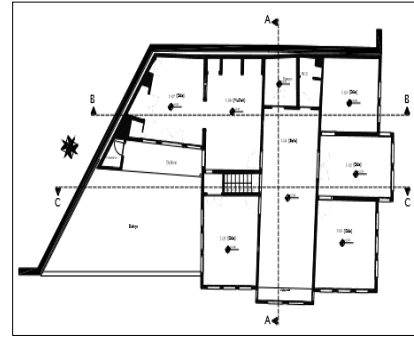
Şekil 48: Birinci Kat Planı

12. Gaydaroğlu Konağı

Tokat İli Zile İlçesi, Cedit Mahallesi ve Alacalı Caddesi'nde bulunmaktadır. Konak bodrum, zemin ve bir kattan oluşmaktadır. Yapının güney ve doğu cepheleri bitişik şekilde yapılmıştır. Kuzey ve batı cepheleri yola bakmaktadır.

Şekil 49. Zemin Kat Planı

Şekil 50. Birinci Kat Planı

Yapı iç sofalı plan tipindedir (Şekil 9, 10). Giriş kapısı cepheyi tam ortalayacak şekilde yapılmıştır. Zemin katın yapısal kuruluşu ve mekânsal düzeni, onu yaşama ve oturma etkinliklerinin yer aldığı üst katlardan koparttığı gibi, açık avluyu da ev altına rastlayan üstü örtülü uzantısı konumunda tutar. Zemin ve birinci kat cepheleri çok pencereli olarak tasarlanmıştır. Geleneksel konut mimarisinde görülen üst kat çıkması bu örnekte de görülmektedir. Bina cepheleri ahşap kapı, ahşap pencereler, çıkmalardaki kemerler pencereler, yatayda katları ayıran ahşap kat silmeleri, düşeyde köşe pervazlar ve geniş saçaklı kırma çatılarla tamamlanmıştır.

Şekil 51. Gaydaroğlu Konağı

Şekil 52. Diğer Görünüm

Yapının taşıyıcı sistemi ahşap karkas arası kerpiç dolguludur. Bodrum katı moloz taşlarla örülmüştür. Taşıyıcı ahşap direkler üstüne yatay olarak atılan ahşap kirişler üzerinde kurulan çatma sistemiyle inşa edilmiştir. İç ve dış duvar kaplamaları kerpiç sıva üzeri kireç sıvalıdır. Çatı alaturka kiremit kaplıdır. Yapı günümüzde restore edilerek butik otel olarak hizmet vermektedir.

Şekil 53. Bahçeden Görünüş

Şekil 54. Pencereleer

13. Naci Giray Konağı

Konut, Zile ilçesi Alparslan Türkeş Bulvarı'nda yer almaktadır. Yapı eğimsiz düz bir arazide bulunur. İç sofalı plan tipinde olup iki katlı olarak yapılmıştır. Üst örtü içten ahşap kaplamalı düz olup dıştan dört yöne eğimli kiremit örtülü kırma çatıdır. İç mekan oldukça sadedir. Konutun taşıyıcıları, kapı ve pencereleri ahşaptan yapılmıştır. Ahşap karkas arası kerpiç dolgu ile inşa edilmiştir. Oda tavanlarında geometrik motifler bulunmaktadır. Yapının günümüzde restorasyonu yapılmaktadır.

Şekil 55. Genel Görünüm

Şekil 56. Bahçeden Görünüş

Şekil 57. Giriş Bölümü

Şekil 58. Odalar

Şekil 59. Kapılar

Şekil 60. Ocak Bölümü

Şekil 61. 62. Konutun restorasyon sonrası günümüzdeki görünümü

Sonuç

Zile'nin yerleşimindeki yapılar, sosyal ve ekonomik değerler nedeniyle terk edilmiş, yeni oluşturulan imar alanlarında kent içerisindeki yeni yapılan konutlara göçler yaşanmıştır. Eski dokunun yıkılmadan, şehrin batısında yeni imar alanlarının açılması ve şehrin bu yöne doğru kayması, geleneksel dokudaki binaların yıkılmadan günümüze ulaşmasını sağlamış, özgün sokak dokuları, mahalle boyutuna varacak düzeyde kendi kendisine korunmuştur. Kentin batı kısmında konutlar için ayrı bir alan planlanmış ve kat yükseklikleri 5 – 7 olarak belirlenmiştir. Günümüzde batı yönünde imar planı sınırları içerisinde kalan kısımda yapılaşma tamamlanmış, kuzey batı yönüne doğru yapılanma devam etmektedir. Zile'de evler genellikle iki ve üç katlı olarak yapılmakta; katın biri bölme denilen kışlık asma katlardır. Eski binaların tavanları oymalı ve boyalıdır. Odaların ve sofaların tabanları ahşaptır. Evler genel olarak duvarlarla çevrili bir avlu veya bahçe içindedir. Duvarları ahşap ve kerpiçten geçmeli olarak yapılmıştır. Ancak özellikle ana cadde ve sokaklara bakan evler bitişik nizamda yapılmış olup bahçeleri arka taraftadır. Eski evlerde genelde taşlık, sedir ve kışlık bölme bulunurdu. Evlerin kapılarında tokmaklar veya şakşaklar bulunurdu. Tokmak veya şakşak çalınca ev sahibi aşağı inmeden kapıya bağladığı ipi yukarıdan çekerek açardı. Kapılara anahtardan başka çit yaptırılır, anahtarlarla kilitlenmeyen durumlarda kapı çit ile açılırdı.

Kaynakça

- Asatekin, Gül. "Tarihsel Çevre Korumanın Kuramsal Çerçevesi". *Tarihsel Çevre ve Sorunları Sempozyumu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Çevre Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, 1993.
- Asatekin, Gül. "Anadolu'daki Geleneksel Konut Mimarisinin Biçimlenmesinde Aile - Konut Karşılıklı İlişkilerin Rolü". *Kent Planlama Politika Sanat Tarık Okyay Anısına Yazılar*. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1994.
- Dallaway, James. *Constantinople Ancient and Modern*. London: 1797.
- Eldem, Sedat Hakkı. *Türk Evi Plan Tipleri. İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi*. İstanbul: Pulhan Yayınevi, 1968.
- Evren, Mesut. *Türk Evinde Çıkma*. İstanbul: İTÜ Mimarlık Fak. Yayınları, 1959.
- Gabriel, Albert. *Voyages Archeologiques dans la Turquie Orientale*. Paris: 1940.
- Hersek, Mehmet Can. "Safranbolu Yörük Köyü". *Geleneksel Yaşam Biçimi ve Evleri*. Ankara: 2000.
- Kuban, Doğan. *Türk Evi Geleneği Üzerine Gözlemler. Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler*. İstanbul: 1975.
- Özçağlar, Ali. *Zile'nin Kuruluşu Gelişmesi ve Bugünkü Fonksiyonel Özellikleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı : 3, 220, 1995.
- Seçkin, Adnan. *Tokat - Zile'de Geleneksel Evlerden Örnekler Koruma Sorunları ve Öneriler*. Yüksek Lisans Tezi. Kadir Has Üniversitesi. İstanbul: 2010.
- Seçkin, Selçuk. *Taraklı'da Osmanlı Dönemi Yapılaşması*. İstanbul: MSGSÜ Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi, 2008.
- Sözen, Metin & Erüzun, Cengiz. *Anadolu'da Ev ve İnsan*. İstanbul: Emlak Bankası Yayınları, 1992.

Tokat İli ve İlçelerinde Bulunan Kalelerin Konumsal Önemlerinin ve Mevcut Durumlarının Koruma İlkeleri Bağlamında İncelenmesi

Birsen YÜCESES*

Öz: Tokat, Karadeniz bölgesinin, İç Anadolu bölgesi ile komşu olduğu çizgide, verimli topraklarıyla tarım ve hayvancılığın ön planda olduğu bir Anadolu kentidir. Tarihte, önemli ticaret yolları üzerinde olması bölgeyi aktif kılmış, kentin tarihi yapı stoğunun zengin olmasını sağlamıştır. İşlev kaybı, tarihi yapıların sonraki nesillere aktarılması konusunda daimi sorunsallardan olmuştur. İşlevini tamamen yitirmiş yapılara en somut örnek olan kalelerin, mevcut durumlarının koruma bağlamında incelenmesi konulu, yürütülmekte olan tez¹ çalışması ile ilişkili olarak bu bildiri hazırlanmıştır. Kentin sınırları içinde yer alan kale sayısının fazla olması ve bununla beraber bu kalelerin kıyı kalelerine görece az ziyaretçi ağırlaması sebebi ile Tokat çalışma alanı olarak seçilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tokat, Kale, Mimari Savunma Yapıları, Anadolu İpek Yolu.

Investigation of the Spatial Importance and Current Situations of the Castles in Tokat Province and Its County in the Context of Protection Principles

Abstract: Tokat is an Anatolian city is on the historical silk road. The region has experienced many civilizations, so the city has many historical buildings. The loss of function for the historical buildings has been one of the permanent problems for hand down the next generations. This paper has been prepared in relation to the thesis study which is the best example of the buildings whose functions have been completely lost, and their current status is examined with respect the principles of conservation. Tokat was chosen as the study area that the city has a great number of castles within the boundaries. On the other hand, these castles have fewer visitors according to the castles on the coastal. That is problematic for the ones in the rural area.

Key Words: Tokat, Castle, Defense Buildings, the Silk Road in Anatolia

---

* Mimar (Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi), (ycss.birsen@gmail.com).

¹ Tez, Gazi Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nde Prof. Dr. Gediz URAK ve Prof. Dr. Cemile Nakış KARAMAĞARALI danışmanlığında yürütülen *Tokat İli Savunma Yapılarının Koruma Yaklaşımı Bağlamında İncelenmesi* konulu çalışmadır.

Giriş

Tarih boyunca pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Tokat ve ilçelerinde yaşam sürmüş toplumlar, yaşam alanlarını korumak, topraklarını elde tutabilmek adına askeri teşkilat yapılanmalarının yanı sıra, mimari yapılanmalarını da güvenlik ön koşuluyla biçimlendirmişlerdir.

Tez kapsamında, ilk aşama olarak Tokat ve ilçelerinde bulunan kaleler tespit edilmiştir. Bu kaleler Tokat Merkez, Niksar, Zile, Turhal, Erbaa Boğazkesen, Almus Akıncılar Kaleleridir. Bu kalelerden günümüze farklı oranlarda kalıntıları ile ulaşmış olanlardan Tokat merkez, Niksar, Zile Kaleleri restorasyon çalışması yapılmış veya yapılmakta olan kalelerdir. Tokat bölgesinin tarihteki önemi, savunma yapılarından kaleler özelinde günümüze kadar yapılan çalışmalar, mevcut durumları ve işlevleri üzerine koruma ilkeleri kapsamında ön değerlendirme bilgileri paylaşılacaktır.

Coğrafi konumu itibariyle, gerek Anadolu'daki gerek Avrupa kıtasındaki topraklarıyla her dönem birçok topluluğun yerleşik yaşadığı ülkemiz, tarihi ipek yolu üzerinde olması ile ticari açıdan önemli konuma sahiptir. Tokat, tarihi boyunca tarihi ipek yolunun Anadolu hattı üzerinde olması ile konumsal öneme sahip olmuştur. Kentte çeşitli dönemlere ait türce ve sayıca zengin tarihi yapı stoğu bu önemi somut olarak desteklemektedir.

Tokat merkezinde, Roma antik yol hattında bulunan Comana Pontika antik kentinin, Roma ve Bizans dönemlerinde önemli bir yerleşim alanı olduğu bilinmektedir. Yunan tarihçi Strabon², Comana'yı döneminin önemli bir ticaret merkezi olarak tasvir etmektedir. 2004 yılında başlamış olan araştırmalar sırasında antik kentte, Erken Tunç Çağı'ndan Osmanlı dönemine kadar birçok küçük yerleşim tespit edilmiştir.³ Gümenek Hamamtepe'de ise 2009 yılında başlayan çalışmalar ile en son kullanım evresini temsil eden Geç Bizans/Selçuklu dönemine ait işlikler ve yerleşimi çevreleyen sur duvarları ve anıtsal boyutta altıgen bir havuz yapısı ortaya çıkarılmıştır. Kazı çalışmalarının devamında Helenistik, Mitridat Krallığı dönemine kadar ulaşması tahmin edilmektedir.⁴

---

² MÖ.63/ MS.23 yılları arasında yaşamış Yunan tarihçi, coğrafyacı ve filozof.

³ Bkz. <http://www.komana.org/sv2.html>

⁴ Bkz. <http://www.komana.org/sv2.html>

Tokat'ın Tarihteki Önemi

“İlk çağlardan beri Anadolu’da değişik devletlerin hakimiyet bölgesinde kaldığı bilinen Tokat’ın Hititler zamanında, Togayıtlar tarafından kurulduğuna inanılmakta ve adını sur-kent anlamında, buradan aldığı sanılmaktadır. Ancak Hititlerin, bu bölge ile alakalarının olduğu, Hattuşaş’tan başlayıp doğuya, Sivas’a giden yolun varlığı ile açıklanabilirse de, bölgenin Kaşkaların hakimiyetinde olduğu kabul edilmektedir”. (Aksulu, 1994, s. 9)

Kaşkalardan sonra bölge Asur, Hurri, Kimmer, Pers, Makedonyalılar, Kapadokya ve sonrasında Pontus hakimiyetine geçmiştir.⁵Bölge devamında Roma İmparatorluğu, Bizans, Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde de önemini korumuştur. Kent ve ilçelerinde bu dönemlerde inşaa edilip, günümüze ulaşmış birçok yapının bulunması bölgeye verilen önemi kanıtlamaktadır.⁶

Savunma yapılarından günümüze ulaşmış kalelerin Türkiye haritası üzerinden konumlarına baktığımızda, Tokat ve çevresinin bu türde yapıların yoğunlaştığı bölgelerden biri olması tarih boyunca stratejik konumda olduğunu göstermektedir.

İlgili kamu kurumları verileri ve yapılan tezler kapsamında Türkiye’deki kalelerin derlendiği bir çalışma günümüze kadar yapılmıştır. Türkiye Kültür Portalı, Kültür Mirası Koruma Derneği’nin envanter bilgileri çakıştırılarak ve literatür taraması yapılarak, Türkiye sınırları içinde bulunan ve farklı oranda kalıntılarla günümüze ulaşan kalelerin listesi oluşturulmuştur. Oluşturulan listedeki kalelerin Türkiye haritasına yerleşimi yapılarak, hangi bölgelerde kale yapılarının ne yoğunlukta inşa edildiğinin gözlemlenmesi amaçlanmıştır.⁷

---

⁵ Aksulu, I., *Fetihten Osmanlı Dönemi’ne Kadar Tokat Şehri Anıtları* (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 1994).

⁶ Atak, E., *International Journal of Social Science*, 59: 327

⁷ Kültür Mirası Koruma Derneği “ <http://www.kmkm.org.tr/>”, Türkiye Kültür Portalı <https://www.kulturportali.gov.tr/arama/kale>” verileri ve List of Castles in Turkey’nin aşağıda verilen linkteki kaynağından alınan verilerle oluşturulmuştur. https://ipfs.io/ipfs/QmXoyvizjW3WknFiJnKLwHCnL72vedxjQkDDP1mXWo6uco/wiki/List_of_castles_in_Turkey.html.

Türkiyedeki Kalelerin Buldukları İllere Göre Listesi

ADANA	ÇANAKKALE	GAZİANTEP	İZMİR
1.Saimbeyli - Haçın Kalesi	52.Bozcaada Kalesi (Tenados)	74.Birecik Kalesi(Ş.Urfa)	99.Kadifekale
2.Feke - Vahka Kalesi (Yılan)	53.Kilitbahir Kalesi	75.Gaziantep Kalesi	100.Çeşme Kalesi
3.Kozan Kalesi	54.Gelibolu Kalesi	76.Rumkale	101.Çandarlı Kalesi
4.Tumlu Kalesi	55.Çimenlik Kalesi	GİRESUN	KAHRAMANMARAŞ
5.Anavarza Kalesi	56.Babakale	77.Giresun Kalesi	102.Kahramanmaraş Kalesi
6.Tamrut - Alişa Kale	ÇORUM	78.Şebinkarahisar Kalesi	KARAMAN
7.Yumurtalık Kalesi (Ayas)	57.Çorum Kalesi	79.Tirebolu Kalesi	103.Karaman Kalesi
8.Kızlar Kalesi	58.Osmancık Kandiber Kalesi	80.Espiye Andoz Kalesi	KARS
ADIYAMAN	59.İskilip Kalesi	GÜMÜŞHANE	104.Kars Kalesi
9.Yeni Kale	60.Hacıhamza Kalesi	81.Kov Kalesi	105.Köroğlu Kalesi (Kağızman)
10.Gerger Kalesi	DENİZLİ	HATAY	106.İçkale (Anı)
AFYON	61.Denizli Kalesi	82.Bağras Kalesi	KASTAMONU
11.Afyon Kalesi	DIYARBAKIR	83.Koz Kalesi	107.Kastamonu Kalesi
12.Asar Kalesi (Kadrea)	62.Diyarbakır Kalesi	84.Antakya Kalesi	KAYSERİ
13.Sandıklı Kalesi	DÜZCE	ISPARTA	108.Kayseri Kalesi
14.Bayramlılar Kalesi	63.Ceneviz Kalesi	85.Uluborlu Kalesi	109.Melikgazi Kalesi
AĞRI	EDİRNE	86.Sığırlık I Kalesi	KIRIKKALE
15.Doğubeyazıt Kalesi	64.Edirne Kalesi	87.Sığırlık II Kalesi	110.Ceritkale
AMASYA	65.Enez Kalesi	88.Eğirdir Kalesi	KOCAELİ
16.Amasya Kalesi	ELAZIĞ	89.Zengibar Kalesi	111.Gebze Eskihişar Kalesi
AMASRA	66.Harput Kalesi	90.Ördekçi Kalesi	112.Hereke Kalesi
17.Amasra Kalesi	ERZİNCAN	91.Anaboura Kalesi	113.Seyrek Kalesi
ANKARA	67.Kızlar Kalesi	İSTANBUL	KONYA
18.Ankara Kalesi	68.Erzincan Kalesi	92.Aydos Kalesi	114.Gevele Kalesi
ANTALYA	ERZURUM	93.Yoros Kalesi	115.İlgin Kalesi
19.Alara Kalesi	69.Erzurum Kalesi	94.İmros Kalesi	KÜTAHYA
20.Alanya Kalesi	70.İspir Kalesi	95.Garıpçe Kalesi	116.Kütahya Kalesi
21.Gazipaşa Kalesi	71.Oltu Kalesi	96.Poyraz Kalesi	KİLİS
22.Simena Kalesi	ESKİŞEHİR	97.Şile Kalesi	117.Ravanda Kalesi
23.Dereağzı Kalesi	72.Akhisar Kalesi	98.Riva Kalesi	MALATYA
ARDAHAN	73.Seyircek Kale		118.Zengibar Kalesi
24.Ardahan Kalesi			
25.Kazan			
26.Savaşır			
27.Şeytan			
MANİSA	NEVŞEHİR	SİNOP	
119.Manisa Kalesi	149.Roma Kalesi	177.Boyabat Kalesi	203.Mazgirt Kalesi
120.Yoğurtçu Kalesi	150.Ortahisar Kalesi	SİİRT	204.Cemişgezek Kalesi
MERSİN	151.Nevşehir Kalesi	178.İrun Kalesi	VAN
121.Çandır Kalesi	152.Uçhisar Kalesi	179.Dersin	205.Van Kalesi
122.Dağlı Kalesi	ORDU	180.İncekaya (Kormas Kalesi)	206.Toprakkale
123.Gözne Kalesi	153.Bolaman Kalesi(Fatsa)	SİVAS	207.Hoşap Kalesi
124.Hisarın Kalesi	154.Bozukkale (Cotyora) Kalesi	181.Divriği Kalesi	208.Ayanıs Kalesi
125.Kızılkalesi Kalesi	155.Cingirt Kalesi(Fatsa)	182.Sivas Kalesi	209.Aşağı ve Yukarı Anzaf Kale
126.Mamure Kalesi	156.Ünye Kalesi	ŞANLIURFA	210.Çavuştepe Kalesi
127.Mancılık Kalesi	157.Kurul Kalesi	183.Şanlıurfa Kalesi	211.Toprakkale
128.Meydan Kalesi	158.Kuşfenak Kalesi	184.Rumkale	YOZGAT
129.Meydancık Kalesi	159.Gölköy Kalesi	SİRNAK	212.Akdağmadeni Kalesi
130.Mut Kalesi	160.Gençağa Kalesi	185.Finik Kalesi	213.Akçakale
131.Namrun Kalesi	161.Meletios Kalesi	186.Cizre Kalesi	ZONGULDAK
132.Silifke Kalesi	162.Kaleköy Kalesi	187.Mir (Cencekir) Kalesi	214.Filyos Kalesi
133.Sinap Kalesi	163.Göller Köyü Kalesi	TOKAT	215.Karadeniz Ereğlisi Kalesi
134.Softa Kalesi	OSMANIYE	188.Tokat Kalesi	
135.Tokmar Kalesi	164.Hemite Kalesi	189.Niksar Kalesi	
136.Yaka Kalesi	165.Bodrum Kale (Kastabala)	190.Zile Kalesi	
137.Yelbiz Kalesi	166.Servantikar	191.Turhal Kalesi	
138.Yeniyurt Kalesi	167.Toprakkale	192.Boğazkesen Kalesi	
139.Gülek Kalesi	RİZE	193.Kevgir Kalesi	
140.Mavga Kalesi	168.Rize Kalesi	194.Karagöz Kalesi	
MUĞLA	169.Zilkale	195.Simeri Kalesi	
141.Bodrum Kalesi	170.Pazar Kalesi	TRABZON	
142.Marmaris Kalesi	171.Kız Kalesi	196.Trabzon Kalesi	
143.Beçin Kalesi	172.Kale-i Bala	197.Akçakale	
144.Aspat Kalesi	173.Ciha Kalesi	TUNCELİ	
145.Bozukkale (Loryma)	SAKARYA	198.Pertek Kalesi	
MUŞ	174.Harmantepe Kalesi	199.Ambar Kalesi	
146.Malazgirt Kalesi	175.Seyifler Kalesi	200.Derun-i Hisar (Sağman) Kalesi	
147.Haspet Kalesi	176.Paşalar Kalesi	201.Bağın Kalesi	
148.Kalecik Kalesi		202.Kale Köyü Kalesi	

Şekil 1. Listede belirtilen 215 kalenin harita üzerinde yerleşimleri (Liste için bkz. s. 5)

Türkiye geneli kale yapılarından iki yüz on beş tanesi Şekil.1'deki görselde konumsal olarak ifade edilmiştir. Harita incelendiğinde kalelerin, yoğunlaştığı bölgeler görülebilmektedir. İl merkezi ve ilçelerinde bulunan, günümüze farklı yüzdelerde kalıntıları bulunan kaleler bölgenin tarihteki stratejik önemini kanıtlamaktadır. Savunma yapılarından günümüze ulaşmış kalelerin Türkiye haritası üzerinden konumlarına baktığımızda, Tokat ve çevresinin bu türde yapıların yoğunlaştığı bölgelerden biri olduğu açıktır. Bu bilgi bölgenin tarih boyunca stratejik öneme sahip olduğunun temel kanıtlarından biri olarak kabul edilebilir.

Ticaret Yolları Açısından Tokat

"Orta Çağ'da doğu ile batıyı birleştiren dünya ticareti iki yolla yapılmaktaydı. Bunlardan birincisi Baharat Yolu, diğeri İpek Yolu idi. Çin'den başlayarak bütün Asya'yı geçip Anadolu ve Akdeniz aracılığıyla Avrupa'ya kadar uzanan ve dünyaca ünlü ticaret yolu olan "İpek Yolu" adı ilk kez 1877 yılında Alman coğrafyacı Ferdinand von Richthofen tarafından kullanılmıştır. Dünya ticaretinin büyük bir kısmını üzerinde taşıyan İpek Yolu'nun geçtiği ülkeler döneminin en zengin ülkeleri idi."⁸

⁸ Günel, G., "Anadolu Selçuklu Dönemi'nde Anadolu'da İpek Yolu - Kervansaraylar - Köprüler", *Kebikeç*, 29: 133

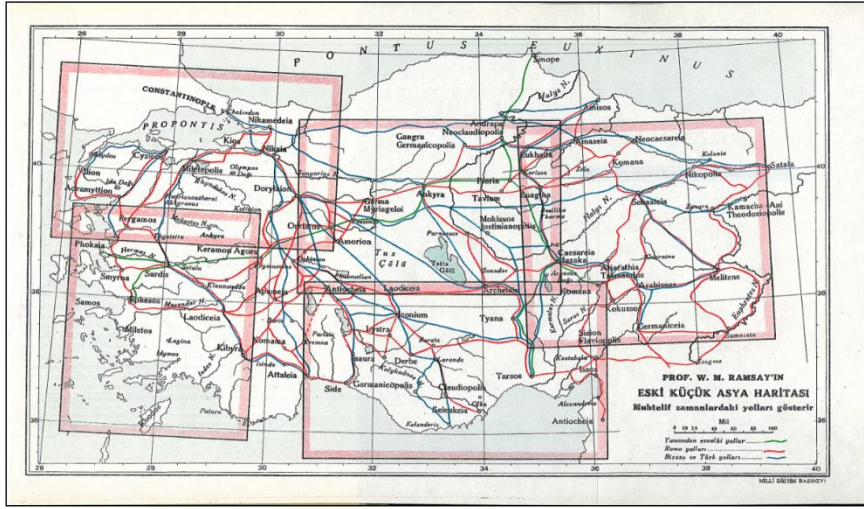
Coğrafi konumu gereği, tarihin ilk dönemlerinden bugüne doğu ile batı arasında tampon bölge olan Anadolu, İpek Yolunu en önemli kavşak noktalarından biri olarak önemini korumuştur. Orta Çağ'da, Çin'den başlayıp Orta Asya'da farklı güzergahlara ayrılan İpek Yolu, Anadolu'ya, ardından Trakya üzerinden Avrupa'ya ulaşmıştır. Ege'nin Efes ve Milet, Karadeniz'in Trabzon ve Sinop, Akdeniz'in ise Alanya ve Antalya gibi önemli limanları üzerinden deniz yolu ile ulaşım sağlanmıştır.

"İpek Yolu, Anadolu'ya üç koldan; Güney'de Cizre - Hasankeyf, ortada Doğubayazıt - Erzurum, Erzincan, Sivas, kuzeyde de Kars - Trabzon yoluyla giriyordu. Anadolu Selçukluları döneminde kuzeyden giden kol Erzurum, Erzincan, Tokat, Amasya, Sinop ve Kastamonu yönünden Karadeniz'de limanlara; güneyden giden kol ise Bitlis, Malatya, Kayseri, Kırşehir, Konya, Isparta, Antalya üzerinden Akdeniz limanlarına ulaşmaktaydı. Güney kolun en uç noktası ise bugün Denizli vilayeti sınırları içerisinde bulunan Akhan'dı. Akhan'dan çıkan kervanlar 20 -30 kilometre sonra Menderes Nehri'ne, buradan da Ege limanlarına ulaşıyordu."⁹

Tokat tarih boyunca, doğu batı arasındaki uluslararası ticaret yolu üzerinde önemli bir konuma sahip Anadolu kentlerinden biridir. Hindistan'dan başlayıp, Orta Asya'dan geçerek, Tebriz'e ulaşan yol, Erzurum-Erzincan üzerinden Tokat'a bağlanmaktadır. Tokat'ta ikiye ayrılan ticaret ağı, kuzeyde Kastamonu, Bolu, İzmit güzergahı, güneyde Çorum, Ankara, Eskişehir, Bursa üzerinden İstanbul'a ulaşmaktadır. İstanbul'dan başlayan Eskişehir, Konya, Adana, Antakya, Halep güzergahıyla Arabistan'a ulaşan 'Haç Yolu' ise, Adana'dan Kayseri, Sivas üzerinden geçen hat aracılığıyla Tokat'a bağlanmaktadır. Doğudan batıya doğru gelen bu transit yol, Tokat'ta ikiye ayrıldığı gibi, batıdan doğuya doğru da Tokat'ta ikiye ayrılır, ayrılan hatlar Tebriz ve Diyarbakır'a ulaşmaktadır. Kesişim noktası olması, Tokat'ın ticaret ağı üzerinde önemli bir lokasyona sahip olduğunu göstermektedir.

---

⁹ Günel, G., "Anadolu Selçuklu Dönemi'nde Anadolu'da İpek Yolu - Kervansaraylar - Köprüler", *Kebikeç*, 29: 135

Şekil 2. Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası Kitabından¹⁰ Harita (Eski Küçük Asya Yol Haritası)

"Seyahat amacı ticaret olduğu için Tokat'ı birkaç kez ziyaret eden batılı seyyah Tavernier, şehrin ticarî konumu hakkında şu bilgileri vermektedir: "Tokat'ın en dikkate değer yanı, Doğunun büyük transit merkezlerinden biri olmasıdır. İran'dan, Diyarbakır, Bağdat, İstanbul, İzmir, Sinop vs yerlerden hiç ardı arkası kesilmeden akan kervanlar buradan geçerler, İran'dan gelen kervanın, İstanbul ile İzmir yönüne gidecek kollarının birbirinden ayrıldığı yer burasıdır" (Tavernier, 1713, 14; Şenel, 2013, 19).

"Kıymetli ticari mal taşıyan kervanları, sınır boylarında düşman kuvvetlerinden, göçebe ve eşkiya tacizlerinden koruyarak, güvenli konak yerleri temin etmek zorunluluk arz etmekteydi. Bundan dolayıdır ki inşa edilen kervansaraylar, müstahkem surlarla çevrilmiş, surların üzerinde kale ve burçlar inşa edilmiş, kapıları demirden yapılmış, bu nedenle her türlü saldırıya karşı koyabilecek bir koruma tertibatıyla donatılmış muhteşem yapılar olarak zuhur etmişlerdir"(Batmaz, 1994, s.46; Taştan 2010, s.13).

"Romalılarda ise askeri amaçlı "Castel" veya "Castrum" denilen kervansaray tiplerine rastlamaktayız. Bu yapılar ekseriyetle devletin sınır bölgeleri ile stratejik bölgelerine inşa edilmiş, ticaret için kullanılmakla beraber daha çok askeri nitelikteki yapılardır. Kervansarayların bu yapılara benzetilmesi yapı olarak benzerlik arz etmesindedir. Kullanım amaçları ve işleyişi birbirinden tamamen farklılık gösterir" (Taştan, 2010, 80).

¹⁰ W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çeviren: Mihri Pektaş (İstanbul: MEB Yay., 1960).

"Kervanların geçtiği kasabalar gibi konakladığı kervansarayların civarı da küçük bir ticaret merkezi haline gelmiştir. XIII. asırda Suriye, Irak; Şarki Anadolu ve Ermenistan'dan Kayseri, Sivas istikametine de ilerleyen yolların kavşağında bulunan Karatay Kervansarayı civarı da böyle bir merkezdi. Tokat ve Zile arasında Sivas'tan Karadeniz limanlarına giden büyük yol üzerinde bulunan Pazar Hanı ile Ezine Pazar hanı gibi hanların isimleri ile buralarda bir takım Pazar (panayır)'ların ve bunun neticesi olarak da bazı kasabaların meydana geldiği muhakkak olarak kabul edilebilir"(Turan, 1971, 108; Taştan, 2010, 41).

Çeşitli kaynaklarda bahsi geçen bu yapı türlerinin her birine zengin sayıda sahip olan Tokat'ın geçmiş dönemlerde ticari hayatın ve ulaşımın önemli bir parçası olduğu çıkarımını yapmak kaçınılmazdır.

1. Tokat Kalesi

İlk inşaa tarihine ilişkin kesin bir bilgi bulunmayan Tokat Kalesi, adının geçtiği tarihi kaynaklar, yapım tekniği ve plansal özelliklerine bakılarak MS.5-6. yüzyıllar ile tarihlendirilmektedir. Tokat ve çevresinde bulunan kaleler yapısal olarak incelendiğinde, merdivenli kaya tünellerine rastlanmaktadır. Merdivenli kaya tünellerine rastlanan kalelerin Helenistik dönemle (MÖ.330-MS.30) tarihlendirilmesi, doğru bir yaklaşım olacaktır.

Şekil 3. Tokat Kalesi Güneyden, Yüceses, 2018.

Tokat merkeze yedi kilometre uzakta, Gümenek mevkiine yer alan ve Helenistik dönemde varlık gösteren Komana Antik Kenti¹¹ de bölgenin MÖ.330-MS.30 yıllarıyla tarihlenen bu dönemde aktif olduğunun kanıtıdır.

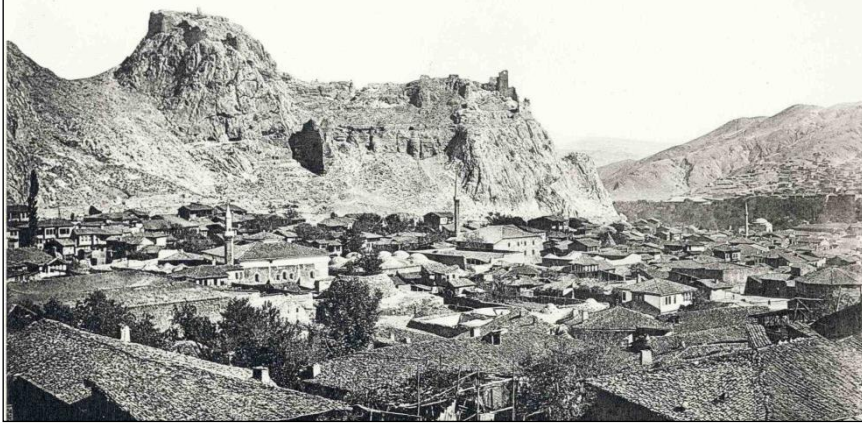
Şekil 5. Tokat Kalesi Kuzeyden, Yüceses, 2018.

Evliya Çelebi seyahatnamesinde Tokattan bahsederken; “Kalesi bir yüksek tepe üzerinde (-) şeklinde bir şeddadî beyaz kesme taş ile yapılmış sağlam bir kaledir, ama çok büyük değildir. Fırdolayı büyüklüğü 5.060 adımdır. Çevresi burç ve bedenlerle süslenmiş, sanatlı beden dişleriyle bezenmiş, etrafında asla hendeği yok korkusuz yüksek bir surdur ki Samanyolu gibi göklere baş uzatmıştır. Ve dört tarafı cehennem çukurundan nişan verdiği için asla hendek olacak yeri yoktur. Bütün etrafı şahin, kartal ve zağanos yuvalı elvan reng kayalardır.” der ve devam eder; “Batı tarafa bakar bir demir kapısı vardır. Hisar içinde dizdar hanesi, kethuda, imam, müezzin ve kale mehterleri hanesi var ve cebehane odaları, tahıl ambarları, su sarnıçları ve Ceylân yolu adında su yolları vardır. Tam 362 ayak kesme kaya taş merdiven ile (-) nehrine inilir. Batı tarafında Ayyar kayası bu kaleye biraz eğimlidir. Ve Yıldırım Han Camii var, başka han, hamam ve çarşı pazardan bir eser yoktur, zira göklere doğru boy uzatmış yüksek bir kale olduğundan değme adam bir saatte çıkamadığından gece gündüz kapısı daima kapalıdır. Ancak bekçileri daima gözcülük eder pür-silâh kapıcıları vardır. Zira aşağı şehir halkını bütün değerli malları tamamen kalede korunur. Bütün suçlular ve kanlılar burada mahpustur.¹²

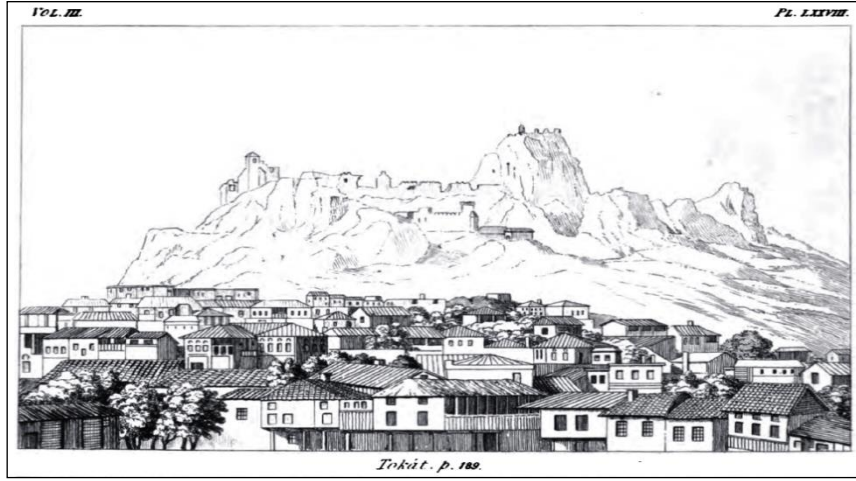
¹¹ Bkz. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/tokat/gezilecekyer/komana-antk-kent>.

¹² *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. S. Ali Kahraman - Y. Dağlı (Yapı Kredi Yay.) c. 5.

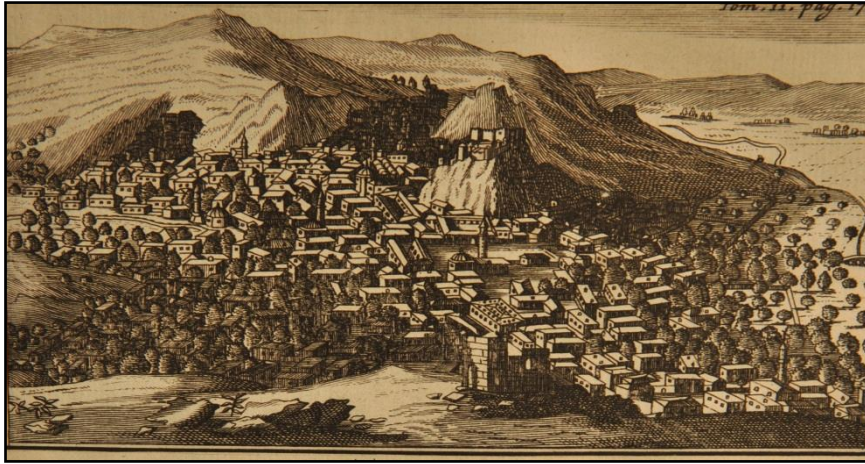

Şekil 6. 1920 Kışka mahallesinden kaleye bakış (Hasan Erdem Arşivinden)

Şekil 8. Tokat Kalesi, Sir William Ouseley 1810 (Hasan Erdem Arşivinden)

Şekil 7. Tokat Gravürü P. De TOURNEFORT, *Relation Voyage Levant*, Lyon: Freres Bruyset, 3: 301, 1717 (Hasan Erdem Arşivinden)

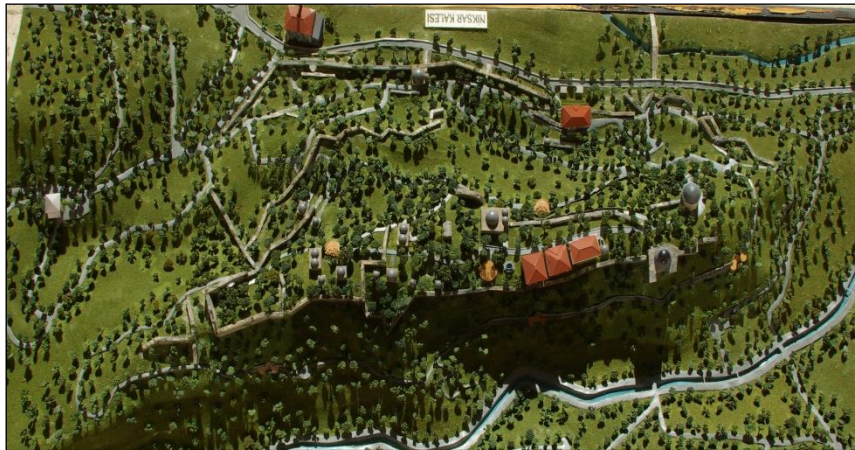
2. Niksar Kalesi

Pontus kralları çok önem verdikleri Caberia (Niksar) yöresindeki avlanma ve sayfiye alanlarında saraylar, tapınaklar ve küçük yerleşme alanları kurmuşlardı. Strabon (M.Ö. 63-M.S. 19) yaşayıp gördüğü bu yapılardan söz etmektedir. Niksar Kalesi ise Pontuslular tarafından inşaa edilen, Romalılar tarafından ise tahkim ve güçlendirilmesi yapılan, Doğu Roma İmparatorluğu döneminde ise genişletilerek bir akrapol haline dönüştürülen antik bir yerleşim yeridir (Danişmend Hüseyin Şahin, Niksar 2016, 1).

Niksar'da Pontuslara ait eser ve yapılar özellikler 344 ve 449 yıllarındaki depremlerde tamamen yıkılmış, ayakta kalabilenler de savaş, istila ve yeni iskânlarla yok olmuştur. Kazılarla bu yapıların ortaya çıkacaktır (Danişmend Hüseyin Şahin, Niksar 2016, 1).

395 yılında Roma imparatorluğunun ikiye ayrılmasıyla ile Anadolu Bizans egemenliğine girmiştir. Niksar altı yüz yıl gibi uzun bir süre Bizans'ın önemli kentlerinden biri olacak, Bizans döneminde de Niksar ticari ve askeri önemini koruyacaktır. Arapların ve Türklerin akınlarına karşı şehri surları güçlendirilip, kale içine sarnıç ve depolar yapılacaktır (Hasan Akar, M. Necati Güneş, Niksar'da Vakıflar ve Tarihi Eserler, Tokat 2002, 3).

Maduru ve Çanakçı dereleri arasından yükselen tepede üzerinde kurulmuş olan kale, yerleştiği kotlar itibariyle askeri açıdan yakın bölgenin en önemli savunma yapılarından olmuştur.

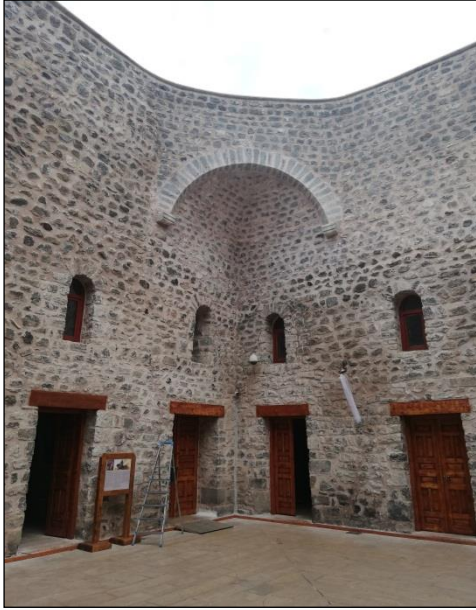

Şekil 4. Yağlıbasan Medresi'nde Bulundan Niksar Kalesi Restitüsyon Maket.

Şekil 5. Niksar Kalesi Tepe Kaleden, Yüceses 2018.

Kale kilisesi ve hamamı, zindan, ambarlar ve sarnıçlar kalenin Bizans dönemine ait yapılarıdır. Yağıbasan Medresesi, Yağıbasan Kümbeti/Mescidi, Kale Mescidi, Kale Hamamı, Cephanelik, Cin Camii, Kaleiçi Çeşmesi, Büyük Hamam ve askeri yapılar Selçuklu ve sonrasında günümüze ulaşmış bölümlerdir.¹³

Şekil 6. Yağıbasan Medresesi Restorasyon Çalışmalarından, Yüceses 2018.

Şekil 7. Niksar Kalesi Kapılarında Bir Görünüş, Yüceses 2018.

¹³ Eylül,2018'de kaleye yapılan gezi ile gözlem sonucu aktarılmıştır.

3. Zile Kalesi

Şekil 8. Zile Kalesi "Hasan Erdem Arşivi"

Anadolu'nun en eski yerleşim yerlerinden olan Zile'nin M.Ö. 1900 yıllarında Ninova Melikesi Semiramis tarafından kurulduğu sanılmaktadır. Hitit, Frig, Pers, Pontus ve Roma İmparatorlukları hakimiyeti altında kalan şehir 395'ten itibaren Bizans'a geçmiştir. Bizans idaresinde uzun süre kalan kent, Malazgirt Zaferi sonrası Anadolu'nun fethi zamanında

Amasya'nın fethi ile Danişmentlilerin hakimiyetine geçmiştir. Bir dönem kısa süreli Bizans hakimiyetine tekrar giren şehir, Selçuklular tarafından alınmıştır.¹⁴

Şekil 9. Zile Kalesi, Yüceses, 2018

Kale, yapılan onarımla günümüzde açık hava müzesi olarak çevreden çıkan kalıntıların sergilendiği ve rekreasyon alanı olarak kullanılmaktadır.

Kale Yapı Komplekslerinin Kullanımlarına Yönelik Güncel Örnekler

Avrupa'nın İspanya ve İtalya'dan olmak üzere iki farklı ülkesinden incelenecek örneklerle iki farklı koruma yaklaşımı ele alınacaktır. Bu inceleme ile amaç farklı ülkelerde yerleşim olarak görece benzer konumda olan kale yapılarına yapılan restorasyon uygulamaları incelenmiş, hem kendi içlerinde hem de Tokat ölçeğinde ele alınan kaleleler ile mukayese şansı bulunacaktır.

Madrid yakınlarında bulunan Coracera kalesi 1400 yıllarda inşa edilmiştir. Günümüzde müze olarak işlevlendirilen yapı sergi, konferans, oda konserleri gibi etkinliklere ev sahipliği yapmaktadır. Çeşitli müdahaleler gören

¹⁴ Bknz. NTV Tarih, Nisan 2009, s.26-28.

yapı son şeklini 2009 yılında yapılan çalışma ile almıştır.Yapılan restorasyon projesinde temel amaç, bölgenin kültürel kimliğini bozmadan, yapıyı özgün haliyle sergilerken, aktif olarak da kullanılabilir kamusal mekanlar yaratmak olmuştur (Şekil.10/11/12/13).¹⁵

Şekil 10. Coracera Kalesi

Şekil 11. Coracera Kalesi Şehir Terası

---

¹⁵ Bkz. <https://divisare.com/projects/337251-carlos-de-riano-lozano-imagen-subliminal-la-coracera-castle>

Şekil 12. Coracera Kalesi Dış Mekan

Şekil 13. Coracra Kalesi Etkinlik Odası

Madrid şehrinin kırsalında bulunan bu yapının örnek olarak seçilmesindeki etken, yoğun yerleşime yani şehir merkezine uzak olmasına karşın, verilen işlev ile bölge ve çevre sakinlerinin aktif olarak ziyaret etmesi ve mekanı yapılan etkinliklerle deneyimleme şansı verilmiş olmasıdır.

Restorasyon sonra işlevsellik, mekanın aktif kullanımı konusuna incelenen bir diğer yapı yine Avrupa'dan olup, İtalya'nın Dolceaqua yerleşimindedir. Adı Doria olan kaleye, doksanlı yıllarda müdahaleler yapılmıştır.2012 ve 2015 yılları arasında yürütülen restorasyon projesiyle günümüzdeki halini almıştır (Şekil.14/15).¹⁶

---

¹⁶ Bkz. <https://divisare.com/projects/322872-ld-sr-andrea-bosio-restoration-of-doria-castle-in-dolceacqua>.

Claude Monet, bölgeyi ziyaretinde kale, köprünün topoğrafya ile olan ilişkisinden çok etkilenmiş.Paris'teki Musmot Marmotta Monet'te bulunan ünlü eserinde Dolceacqua'yı resmetmiştir.

Alt kotlarında kalan yerleşime hakim bir konumda bulunan Kale, Nervia Vadisi'ni kontrol etmek için avantajlı bir konuma sahiptir.Ziyaretçiye topoğrafyayı okumak ve kalenin konumuna hakimiyetini en iyi şekilde gözlemlemek amacıyla yapı üzerinde bir sirkülasyon hattı kurgulanmıştır.Bu sirkülasyon hattı çelik sistemle yapıya entegre olarak, gerektiğinde yapı için güçlendirme vazifesi görmüştür(Şekil.14/15).

İki farklı yaklaşımla kalelerin yeniden işlev bulduğu iki örnekte daha önce de belirtildiği gibi buldukları şehrin merkezinde uzakta , kırsal alanda yer almalarına karşın varlıklarını devam ettirme şansını bulmuşlardır.Aradaki fark ilkinde mekana işlev verilerek bakımı sağlanmış, ikinci örnekte ise mekan ziyaretçi için oluşturulan ikincil malzeme katmanıyla özgün malzemeye kullanıcının az temasıyla koruma ve süreklilik sağlanmıştır.

Şekil 14. Doria Kalesi Havadan

Şekil 15.Dorai Kalesi İç Mekan

Günümüze ulaşan hali mümkün olduğunca aynı kalıp sadece mevcut hali ile korunmaya çalışılan yapı, zaman içerisinde üzerini kaplamış olan bitkisel dokudan arındırılıp ziyaretçilerin deneyimine sunulmaktadır. (Şekil.19/20).

Sonuç

Tarihi yapıların, zaman içinde bakımsızlık, işlev yitirmesi gibi gerekçelerle yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalması kaçınılmazdır. Tür olarak kaleler işlevleri itibariyle günümüze özgün haline yakın ulaşması en zor yapı türlerindedir. Koruma ve yenileme çalışmalarında alışıl gelmiş, yetersiz projelerle yapılan bilinçsiz müdahalelerin, yapım tekniğine ve özgün malzemeye sadık kalmayarak yapılan çalışmalar kadar olumsuz etkisi olan bu durumu önlemek için restorasyon çalışmaları kadar, yeniden işlevlendirme, reuse, kavramı da önemlidir.

Tokat ve ilçeleri kapsamındaki savunma yapılarının mimari özelliklerinin incelenmesi amaçlanan ve çalışmalarına başlanan tezin, taslağı olan gözlemlerin genel çerçevede aktarılması amaçlanmıştır. Tez çalışmasının genelden özelleşen bu aşamasında gözlemlenen bu bilgiler ışığında varılan sonuçlardan temeli oluşturan sorun savunma yapısı olan kalelerin günümüzde hatta ateşli silahların kullanılması itibariyle çok daha öncesinde işlevini tamamen yitirmiş olmasıdır.

Ülkemizde kalelere restorasyon çalışmalarında hedeflenen temel işlev, açık hava müzeleridir. Bu işlev özellikle deniz kıyısında konumlanan kaleler için aktif ziyaret olanağı sağlasa da, tarihsel anlatımın akılcı kurgulanmadığı durumlarda tarihi bilgiye sahip olarak gelenlerin dışından, çoğu ziyaretçi için tahribata açık ve belki de taş yığını olmaktan öteye geçemediği mekanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tespit ve görüşlerden hareketle geri dönülemez olarak işlevini kaybetmiş olan bu mekanların yaşayan, gözlemlenebilen tarih oldukları ve yurt oldukları toplumlar hakkında diğer yapı türlerine görece daha kapsamlı bellek oldukları unutulmamalıdır. İşlev itibariyle kuruldukları kentin en hakim noktasında olmaları da bu mekanlarda yapılacak her türlü etkinliği özel ve farklı kılacaktır. Mekanı deneyimleyen her bireyin belleğinde kalıcı olarak yer alacaktır. Bu durum tarihi mirasın korunması konusunda etkin farkındalık sağlayacaktır.

Yapının konumu ve yakın çevresiyle ilişkisi iyi etüd edilerek verilecek işlev, alışılmışın dışına çıkıp, yenilikçi yaklaşımlarla yapılacak olan restorasyon çalışmaları, bu mekanları en aktif biçimde deneyimlemek, tarihsel belliğin önemi gelecek kuşaklara özümsetmenin ve bu bilincin aktarımının en etkin yolu mekanı aktif olarak deneyimlemekten geçtiği sonucuna varılmıştır.

Kaynaklar

- Aksulu, I. *Fetihten Osmanlı Dönemi'ne Kadar Osmanlı Şehri Anıtları*. Doktora Tezi , Gazi Üniversitesi,1994.
- Akın, E.S. *Tokat Kenrti'nin Fiziksel Gelişimi , Anıtsal ve Sivil Mimari Örneklerinin Analizi ve Değerlendirilmesi*. Doktora Tezi , Trabzon 2009.
- Ramsay , W. M. *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*. İstanbul: MEB Yayınları, 1960.
- NTV Tarih, Nisan 2009.
- Şahin, D.H. *Niksar Kalesi Entegre Restorasyon Projesi*. Niksar 2016.
- Niksar'ın Fethi ve Danişmendliler Döneminde Niksar Bilgi Şöleni Tebliğleri*. Niksar 1996.
- Taştan, A. *Türkiye Selçukluları Zamanında Tokat ve Çevresindeki Kervansaraylar*. Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2010.
- Acunsal, F. *Tokat Albümü*. İstanbul 1937/38.
- <https://www.archdaily.com/802418/coracera-castle-rehabilitation-riano-plus-arquitectos>
- <https://divisare.com/projects/322872-ld-sr-andrea-bosio-restoration-of-doria-castle-in-dolceacqua>.

Tokat Kale Eteği Yerleşim Dokusu ve Dönüşüm Önerisi

Ahmet YILMAZ*

Öz: Bu çalışma, 2013 yılında yeniden riskli alan ilan edilen ve imar planında rekreasyon alanı olarak işlevlendirilen Kale Eteği yerleşiminin Doku özgünlüğünün sorgulanması ve Kentsel Dönüşüme ait alternatif fikir projesi önerisi geliştirilmesi amacı ile hazırlanmıştır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; şehir, kimlikli şehir, doku kavramları üzerinde durulmuş ve dokuyu oluşturan referanslar üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde; Tokat Kale Eteği yerleşim dokusunun özgünlüğüne yönelik tarihsel araştırmalara yer verilmiş ve eski fotoğrafları destekleyecek harita ve kadastral veriler değerlendirilmiştir. Ayrıca bu bölümde eski haritalardaki kadastral veriler ve ada düzenleri güncel haritalarla karşılaştırılmış ve özgün dokunun kısmi bozulmalar olsa da günümüze kadar ulaştığı tespit edilmiştir. Ayrıca riskli alan sınırları içerisinde kalan tescilli anıtsal ve sivil yapılara ek olarak tescillenmemiş ancak yıpranmış ve bozulmuş olmalarına rağmen özgün karakterini koruyan, tarihsel doku kimliğini muhafaza eden sivil mimarlık eseri konutlar tespit edilerek tescili önerilmiş; tescil edilmese dahi proje kapsamında restorasyonu hedeflenmiştir. Alanda bulunan sivil mimari eserin çokluğu, eski eserlere sağlanan fonların kullanılmasına imkan sağladığından finansman yükünün azaltılması ile dönüşümün gerçekleşmesine katkı yapması hedeflenmiştir. Son bölümde özgün dokunun muhafaza edilerek dönüşümün yapılmasının mümkünlüğü aranmış ve proje çalışmalarına ait taslaklar üretilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mimarî, Yerleşim Dokusu, Kentsel Dönüşüm.

---

* Mimarlık kurucusu ve ortağı, Öğr. Gör., Fatih Sultan Vakıf Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi (mimarahmety@gmail.com).

The Settlement Texture Around The Tokat Castle and Its Transformation Proposal

Abstract: This work aimed to question authenticity of the texture of settlement around the castle which is re-declared as risky area in 2013 and functioned as a recreation area in the construction plan; and propose an alternative project suggestion for urban transformation.

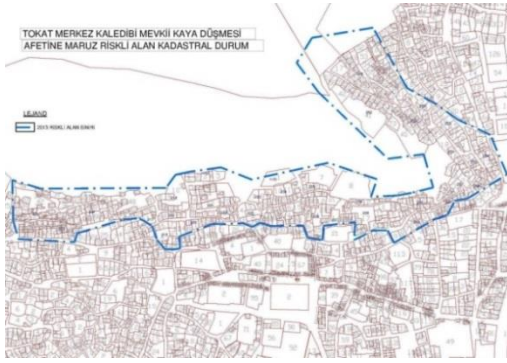
This work consists of three parts. In the first part; the concepts of city, city with identity and texture are introduced and the references that constitutes the texture are explained. The second part includes the previous historical researches about authenticity of the texture of settlement around the Tokat Castle and evaluations for the maps and cadastral data that support the old photographs. In this part, the cadastral data in the old maps and the block organizations are matched with the contemporary maps and it is detected that the authentic texture has reached the present day although some partial deformations. In addition to the registered monumental and civil structures that are within the boundaries of risky area, detection and registration of the civil architectural works of houses that are worn and deformed but remaining as authentic and conserving their historical texture identity are proposed. Even if registration is not possible, within the scope of the project, restoration of them is aimed. Since plenty of civil architecture works make it possible to use of the funds provided for the old works, it is aimed to contribute to the transformation by reducing the financial burden. In the last part, it is sought that the possibility to transform while conserving the authentic texture and produced the drafts of the project works.

Key Words: Architectural, Urban Pattern, Urban Transformation.

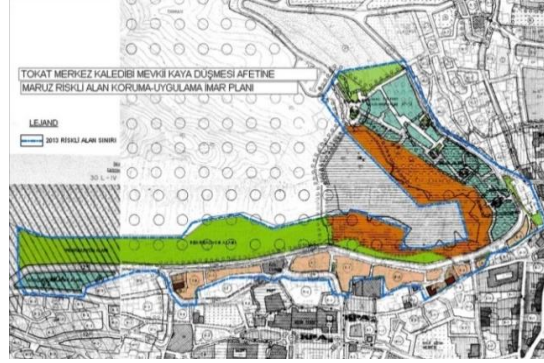
Giriş

Tokat şehir doku özelliklerini barındırındıran kale eteği yerleşim bölgesi, sarp kayalıklardan kopan ve kayalıklar üzerinde konumlanan tarihi kale yapısından sürüklenen taşların oluşturduğu şikayetler sebep gösterilerek sınırları daima genişletilerek, 1964 yılından bu güne defalarca “riskli alan bölgesi” ilan edilmek suretiyle imar faaliyetlerine kapatılmıştır.¹

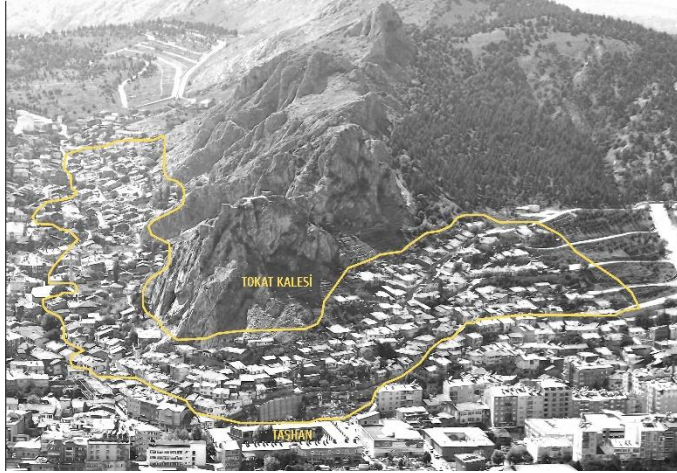
Bu çalışma en son 2013 yılında yeniden riskli alan ilan edilen ve imar planında rekreasyon alanı olarak işlevlendirilen Kale Eteği yerleşimi’ nin Doku özgünlüğünün sorgulanması ve Kentsel Dönüşüme ait alternatif fikir projesi önerisi geliştirilmesi amacı ile hazırlanmıştır.

Şekil 17 kadastral pafta üzerinde güncel riskli alan sınırı 2013 (Tokat c.s.il md.)

Şekil 16 güncel imar planı 2013 (Tokat ç.ş.il md.)

Şekil 18 silüet üzerinde riskli alan izi (Tokat ç.ş.il md.)

¹ Tokat Şehir Merkezi Kaledibi Mevki Kaya Düşmesi Olayı Etüd Raporu, Bayındırlık Ve İskan Bakanlığı Afet İşleri Genel Müdürlüğü Geçici İskan Dairesi Başkanlığı, Ankara 1997.

1. Kale Eteği Yerleşiminin Özgünlüğünün İrdelenmesi

1.1. Kimlik

Şehir; insan eliyle üretilen fiziksel çevredir. Kimlik; şehri kullanan ve yaşatan insanların tabi olduğu değerler sistemidir.

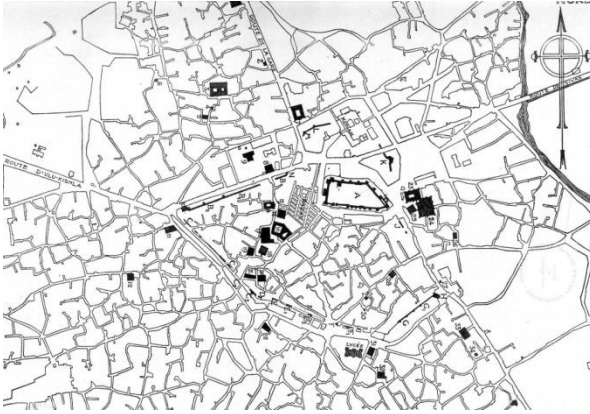
Şehir kimliği; şehri oluşturan (vücuda getiren) toplumun (otorite/ yöneten ve teba/ yönetilen) tabi olduğu değerler sisteminin merkeze alınarak fiziki çevrede (şehir) yansımadır. Bu yansıma hem plan (doku) boyutunda hem de üçüncü boyutta (silüet) tezahür eder.

1.2. Doku

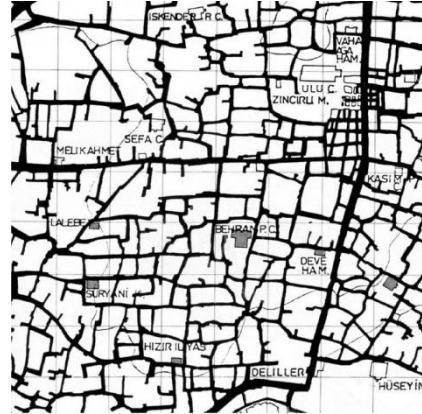
İnsan eliyle üretilen şehrin toplumsal, ekonomik, kültürel, inanç ve siyasal değerlerinin bileşkesi olarak tanımlanabilir.² (j.sommerson, z. Çelik)

Şehircilik tarihine bakıldığında, şehir dokularının biçimlenmesinde iki ana eğilime rastlanmaktadır; bunlardan biri geometrik olmayan/organik, diğeri geometrik olan/ızgara düzenidir.

Organik şehirlerin silüetine “ritmik düzen”, ızgara şehirlerin silüetine de “metrik düzen” tanımlaması yapılmaktadır.³ (k.a.aru türk kenti.)

Şekil 20 kayseri şehir dokusu (A. Gabriel)

Şekil 19 Diyarbakır Şehir Dokusu (K.A. Aru)

² Zeynep Çelik, *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2017), giriş xvii.

³ Kemal Ahmet Aru, *Türk Kenti* (İstanbul: Yem Yayın, 1998), 11.

Serbest ve organik dokuya sahip geleneksel Türk şehirleri ritmik düzen içindedir. Geleneksel şehir dokularını oluşturan biçimler rastlantısal olmayıp; toplumu biçimlendiren ahlaki değerler ve hukuk sistemine bağlı, iklim ve topoğrafyayı dikkate alan, tabiat-insan dengesini gözeterek kurguya sahiptir.

Anadolu şehirleri kurulurken, kendilerinden önceki medeniyetlere (Helen, Roma, Bizans) ait şehirleri olduğu gibi kabullenmemiş, dahil oldukları kültür dünyasına ait şehirleri örnek almışlardır.

Geleneksel şehirler topoğrafyadan ayrı olarak, doğal anlamda düzensiz gibi görünen düzene sahip, içe dönük yaşama biçimini mümkün kılan ve yanındakine göre biçim alan doğallığa sahiptir. Aynı düzene yamaçlarda olduğu gibi düz alanlarda da rastlanmaktadır. bkz; şekil 7,8

Ayrıca “çıkılmaz sokak” kavramı çok çeşitli biçimlerde şehrin dokusunu oluşturan en belirgin özellik olarak görülmektedir.

1.3. Eski Haritalar – Eski fotoğraflar

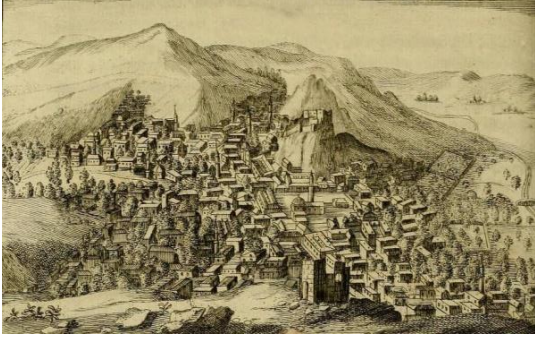
Tokat kale eteği yerleşimi şehrin ilk yerleşim alanı olduğunu görsel kaynaklar da göstermektedir. Bu bağlamda yazılı kaynaklardan sonra en eski görsel veriler 18.yy’a ait gravürler, sonra 19.yy’ın sonları ve 20.yy’ın başlarında çekilen fotoğraflar ve 20.yy’ın ilk çeyreğinden itibaren kayıtlara geçen sigorta haritaları ile araştırmacıların ürettiği planlar sıralanabilir.

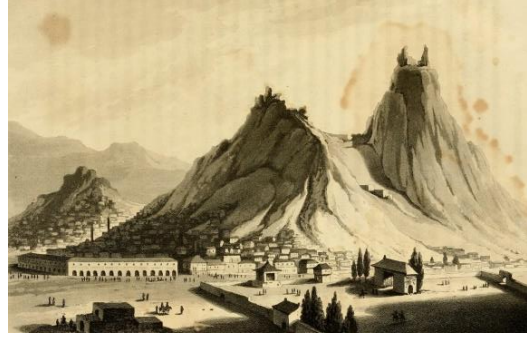
Şekil 22 A. Gabriel tarafından hazırlanan
1934 tarihli Tokat dokusu

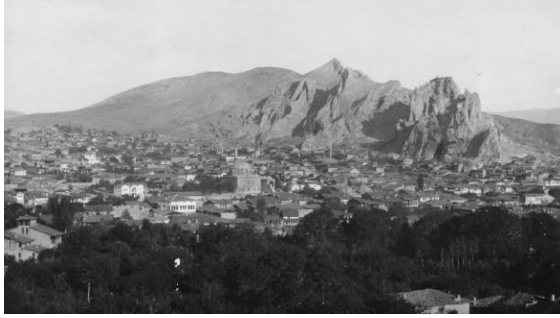
Şekil 21 Tokat Şehrinin Tarihi Gelişimini Gösteren şema
(K. A. Aru 1972-75)

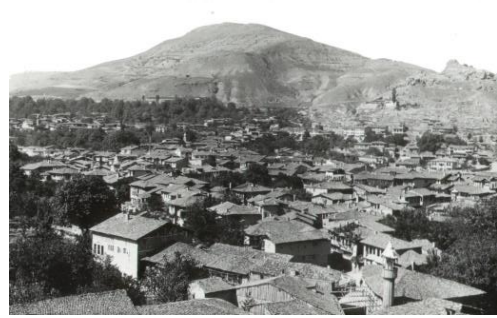
Şekil 23 Joseph Pitton De Tournefort 1717s

Şekil 24 Tokat Gravurü Robert Ker Porter 1822

Şekil 25 Tokat Kaleardı Mevkii (H.Erdem arşivi)

Şekil 26 Tokat'ta Dabağhane (H.Erdem arşivi)

Şekil 27 Saat Kulesinden Tokat (H.Erdem arşivi)

Şekil 28 Tokat Horuç Mah Tokat (H.Erdem arşivi)

Şekil 30 Tokat Bld Binası İnşaattı 1918 Tokat (H.Erdem arşivi)

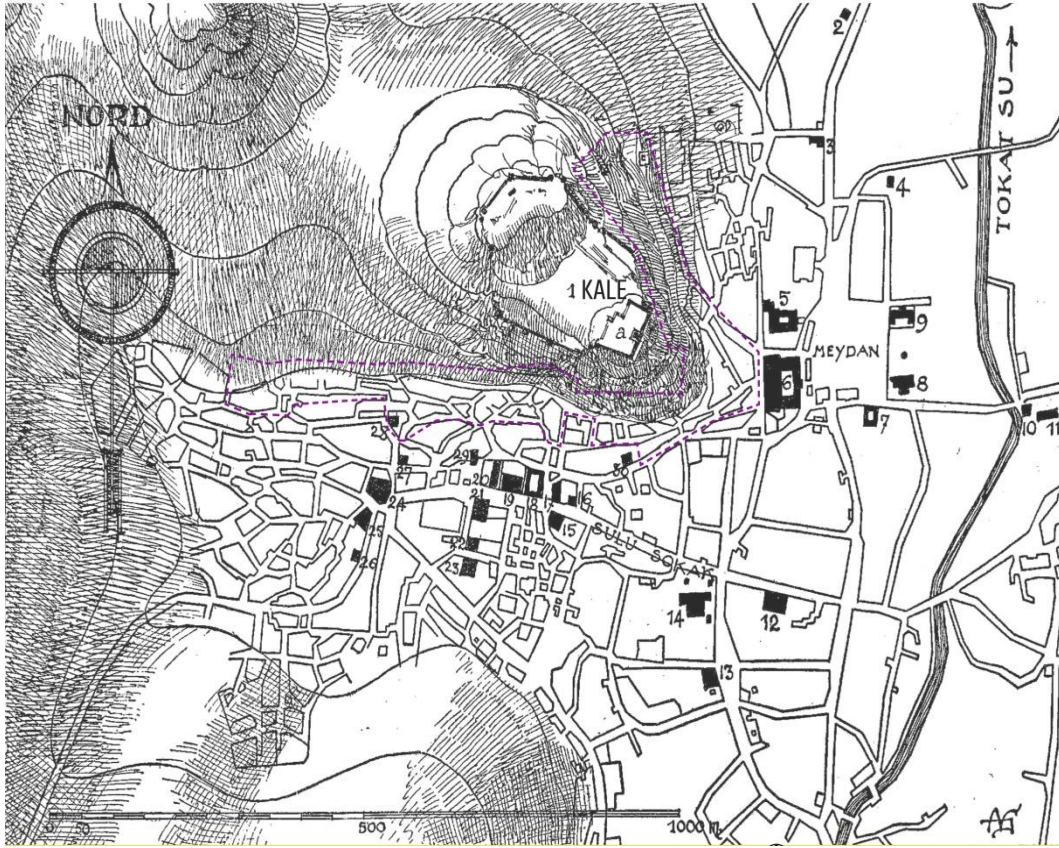

Şekil 29 Sulu Sokak Dersi Tokat (H.Erdem arşivi)

2. Bulguların Güncellenmesi

2.1. Özgün Doku bulgularının haritalar üzerinden güncellenmesi

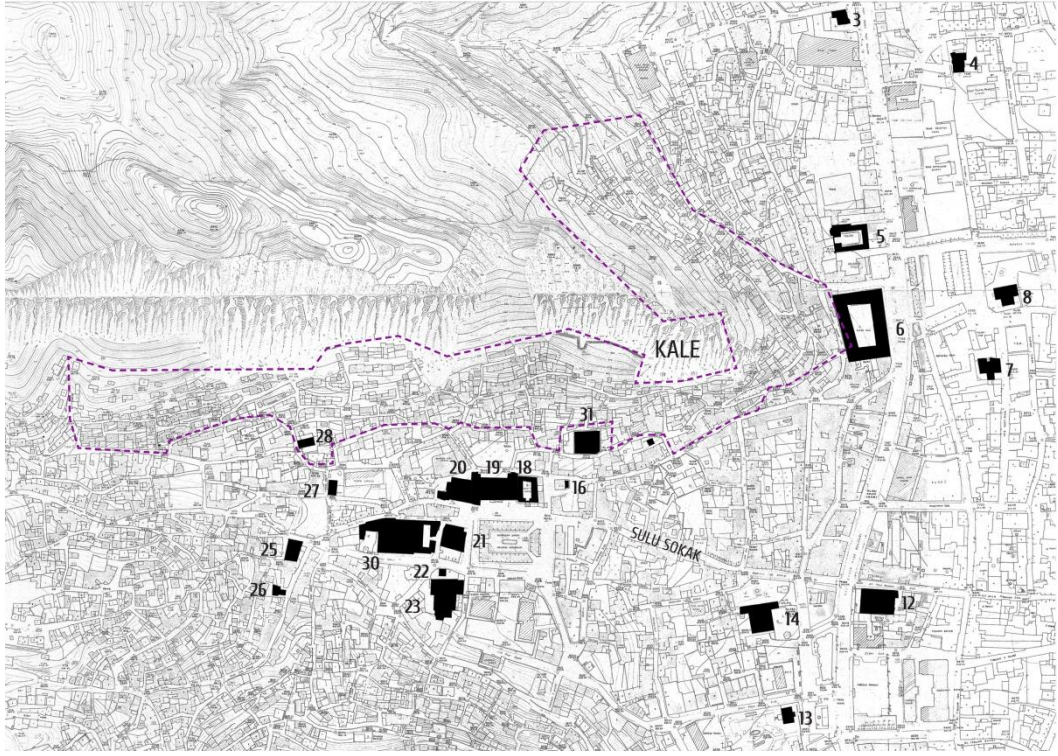
Yöntem olarak çalışma alanına ait elde edilen 1934, 1964 ve 1989 tarihli haritalar üzerine 2013 yılında tanımlanan riskli alan sınırı izi çakıştırılarak özgün dokunun etkilenme oranları ve değişimi tespit edilmiş(şekil 16,17,18); devamında da eldeki 1934 tarihli harita üzerinde bölgeye ait ada düzenlemesi numaralandırılarak dokunun sürekliliği ve değişimi izlenmiştir(şekil 19).

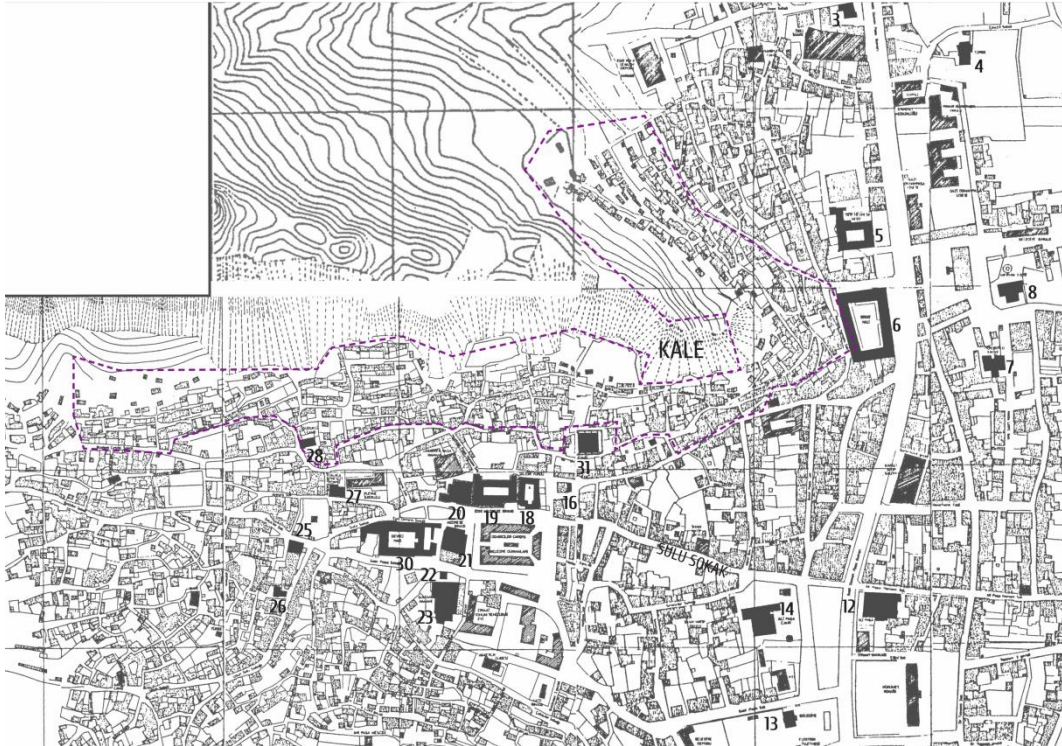
1. Tokat kalesi 2. Nurettin İbn-i Sentimur türbesi 3. Sümbül baba zaviyesi 4. Halef Sultan tekke ve zaviyesi 5. Gök medrese 6. Taşhan 7. Horozoğlu zaviyesi (Pir Ahmet İmaret) 8. Meydan Hatuniye Camii 9. Hatuniye medresesi 10. Hamzabey Camii 12. Ali paşa hamamı 13. Belediye binası 14. Ali paşa camii 15. Yağcı hanı 16. Ali Tusi türbesi 17. Han 18. Suluhan 19. Arastalı bedesten 20. Takyeciler camii 21. Yağıbasan medresesi 22. Hacı Turhan mescidi 23. Sultan hamamı 24. Paşa hanı 25. Paşa hamamı 26. Tatar hacı mescidi 27. Alaca mescid 28. Rüstem Çelebi Camii 29. Hisariye medresesi 30. Deveciler hanı 31. Ulucamii

Şekil 31 A. Gabriel'e ait 1934 tarihli Tokat kale çevresi ve merkezi planına riskli alan sınırının işlenmesi

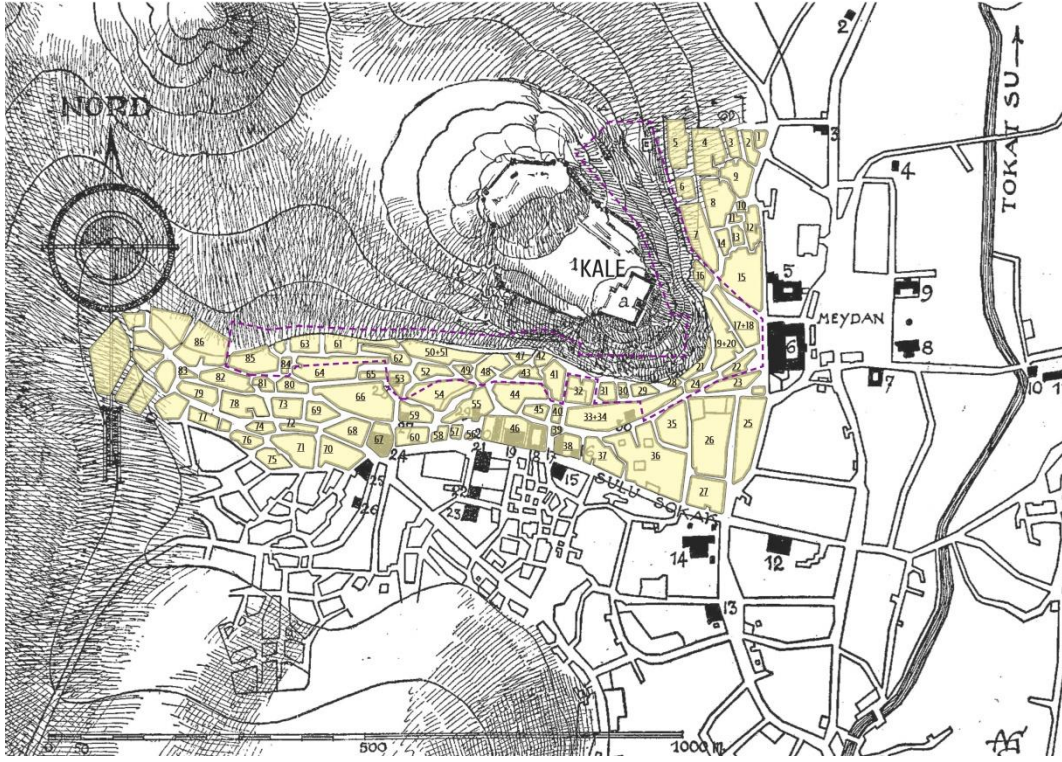

Şekil 32 1964 tarihli Tokat halihazır planına riskli alan sınırının işlenmesi (harita tokat belediyesi arşivi)

Şekil 33 1989 tarihli Tokat halihazır planına riskli alan sınırının işlenmesi (Anatolia Moderna Yeni Anadolu I S, 241.)

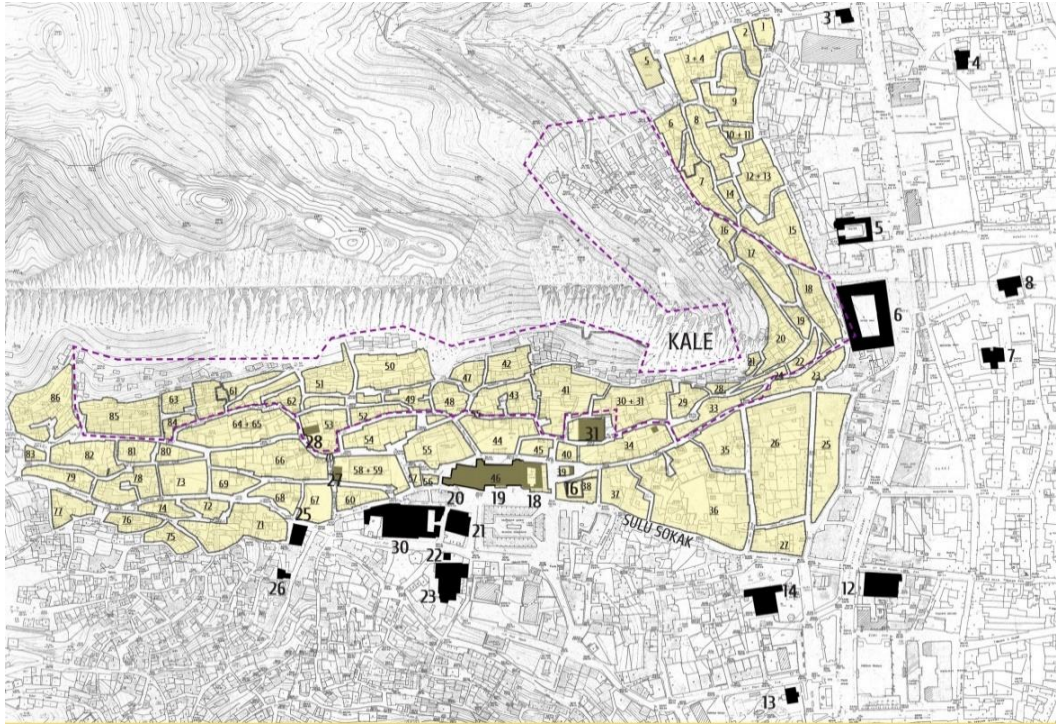

1. Tokat kalesi 2. Nurettin İbn-i Sentimur türbesi 3. Sümbül baba zaviyesi 4. Halef Sultan tekke ve zaviyesi 5. Gök medrese 6. Taşhan 7. Horozoğlu zaviyesi (Pir Ahmet İmaret) 8. Meydan Hatuniye Camii 9. Hatuniye medresesi 10. Hamzabey Camii 12. Ali paşa hamamı 13. Belediye binası 14. Ali paşa camii 15. Yağcı hanı 16. Ali Tusi türbesi 17. Han 18. Suluhan 19. Arastalı bedesten 20. Takyeciler camii 21. Yağıbasan medresesi 22. Hacı Turhan mescidi 23. Sultan hamamı 24. Paşa hanı 25. Paşa hamamı 26. Tatar hacı mescidi 27. Alaca mescid 28. Rüstem Çelebi Camii 29. Hisariye medresesi 30. Deveciler hamı 31. Ulucamii

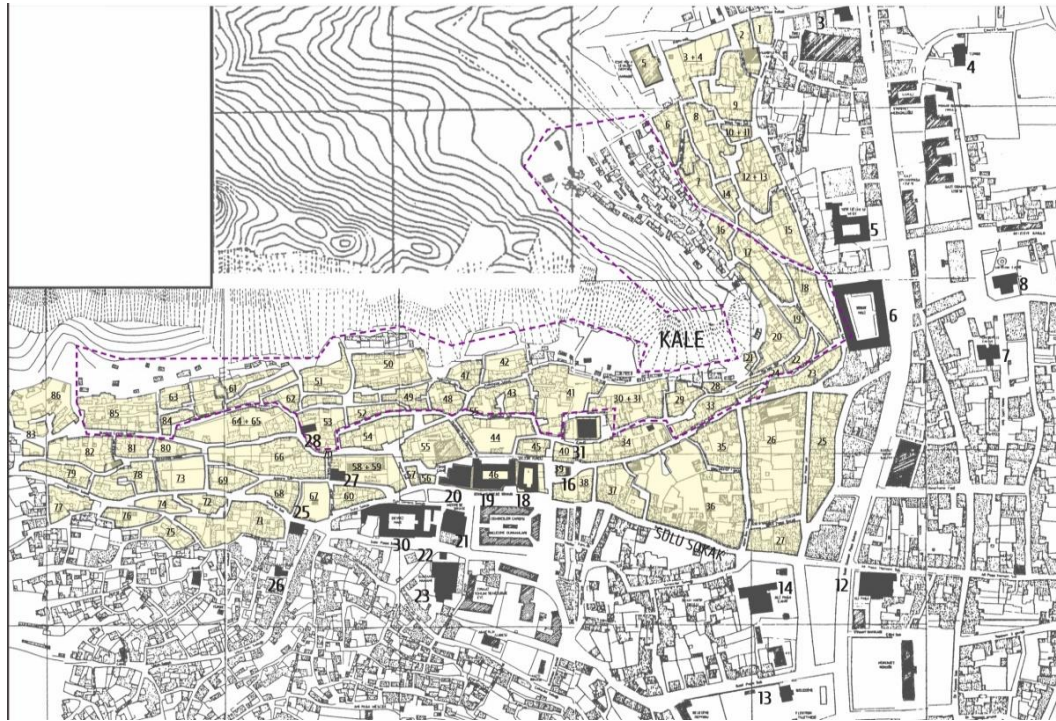
Şekil 34 A. Gabriei'e ait 1934 tarihli Tokat kale çevresi ve merkezi planında adaların numaralandırılması

Çalışma alanına ait değişimin izlenebilmesi ve özgünlüğü hakkında bilgi sahibi olabilmek için 1934 tarihli harita üzerine numaralandırılan ada düzeni sonraki tarihli iki harita üzerine karşılaştırılarak veriler elde edilmiştir.

Yapılan bu işlemler sonucunda 1934 tarihli ilk haritadan 1989 tarihli son harita arasında ada düzeni ve doku anlamında büyük uyumun varlığı gözlenmiş, idia edildiği gibi bölgenin çoğunun daha sonra imarsız olarak geliştiği varsayımının harita verileri düzleminde geçersiz olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 35 A. Gabriei'e ait 1934 tarihli Tokat kale çevresi ve merkezi planında numaralandırılan adaların 1964 tarihli halihazır harita ile çakıştırılması ve adalar arasında benzerliğin tespit edilmesi. İlave adalar ve parçalanmış adalar aynı numaraya ek yapılarak ifade edilmiştir.

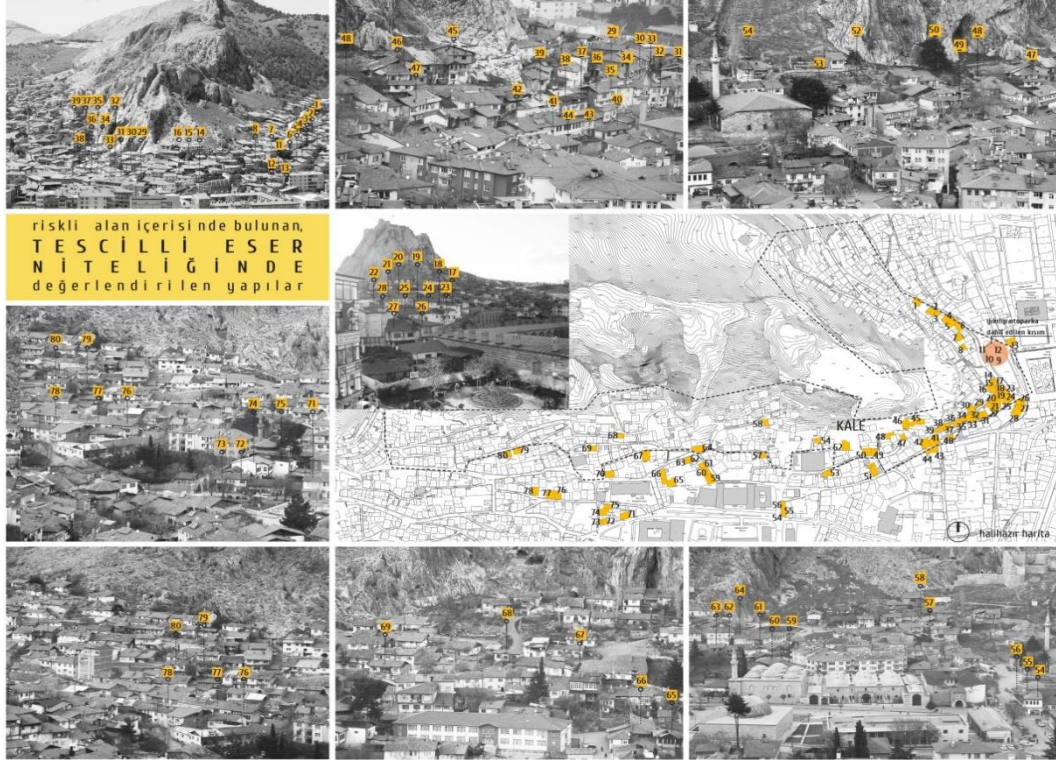
Şekil 36 A. Gabriei'e ait 1934 tarihli Tokat kale çevresi ve merkezi planında numaralandırılan adaların 1989 tarihli halihazır harita ile çakıştırılması ve adalar arasında benzerliğin tespit edilmesi. İlave adalar ve parçalanmış adalar aynı numaraya ek yapılarak ifade edilmiştir.

2.2. Özgün sivil mimarlık eserlerinin tespit edilmesi

Çalışma bölgesinde harita çalışmaları ile tespit edilen özgün dokunun varlığına rağmen tescillenmiş sivil mimarlık eseri/konut yapılarının yok denecek kadar az olması, bölgede tescillenmemiş konutların olabileceği ihtimalini gündeme getirmiş ve bizleri araştırmaya sevk etmiştir. Özgün yapıların tespiti ve belgelenmesi harita araştırması ve fotoğraf araştırması olmak üzere iki yollu yürütülmüş ve bu çalışmalar birbirleri ile karşılaştırılarak sonuçlandırılmıştır.

Haritalar üzerinden yapılan araştırmalarda yöntem olarak; güncel halihazır haritalarda bulunan yapı izleri ile eski tarihli haritalardaki yapı izleri ile karşılaştırılarak plan düzleminde özgün yapı tespitleri yapılmış ve belgelenmiştir.

Fotoğraf üzerinden yapılan araştırmalar eski ve yeni fotoğrafların karşılaştırılması ile yapı cephe ve katlarındaki değişimler tespit edilmiş, bu tespitler harita araştırmalarında elde edilen bulgularla karşılaştırılarak sonuca gidilmiştir. Bu çalışmalar sonucunda bölgede tescilli 2 adet konut yapısına ek olarak 78 adet konut tescile önerilmiştir (şekil 22)

Şekil 37 çalışma alanında tespit edilen ve tescili önerilen sivil mimarlık yapıları (güncel fot: Z.T. Kepenek)

3. Kale Eteği Yerleşiminin Dönüşümü/ İhyası

3.1. Ana fikir; Kentsel hafızanın/ dokunun korunması

Doku; kentsel hafıza ise, doku korunarak dönüşüm yapılabilir mi? sorusuna “evet yapılabilir hatta yapılmalıdır” cevabını vermek mecburiyetindeyiz. Aksi takdirde kültürel birikimden bahsedemeyiz. Mimari çevre onu vareden toplumun birikimlerinin biçim halidir. Bir “şeyi” korumak için önemini farkında olmak gerekir.

Bin yıllara dayanan Mevcut tarihi şehirlerimizin merkez alanları ve mahalleleri çöküntü haline getirilmiştir. Bunun sebebi adaletsiz planlama anlayışı ve kültür mirasımıza verilen değerdir. Batıda hayranlıkla izlenen ortaçağ şehirlerinin buğüne taşınabilmesi için yapılan yasal düzenlemelerle birlikte toplumsal mutabakatın varlığı da gözardı edilemez. Bunun en güzel örneği son dünya savaşında avrupada altı milyona yakın konut yıkılmış olmasına karşılık, şehirlerini silbaştan yapmamış olmalarıdır.(şekil 23) Şehirlerimizin hafızası sayılan kadastral mülkiyet sınırlarını kentsel dönüşüm uğruna sürekli değiştirirsek gelecek nesillere yazılı kültür dışında, o kültürü temsil eden hangi biçimi bırakacağız.

Şekil 38 Berlin dokusunun sırasıyla 1940,1953,1989 ve 2015 yıllarındaki şehir planlarına baktığımızda ikinci dünya savaşı sonrasında kentsel dokunun aslına tamamen bağlı kalınarak, nasıl yeniden inşa edildiğini; bir şehrin geleneksel dokusunun tüm yaşanan süreçten sonra nasıl ihya edildiğini görüyoruz.

(Berlin haritaları için kaynak;

http://stadtentwicklung.berlin.de/planen/stadtmodelle/de/innenstadtplaene/sp/index_sp-st3_5-2.shtml#)

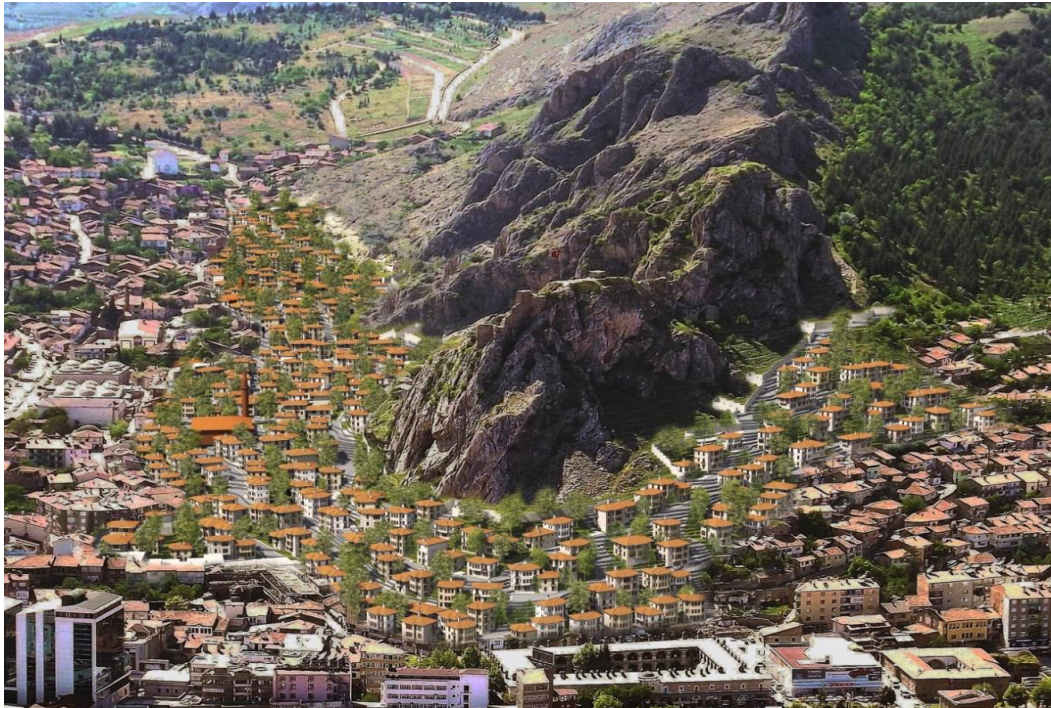
3.2. Öneri kentsel tasarım projesi

Kale eteği yerleşimi ve riskli alan bölgesi için önerilen projede, mevcut kadastral yol dokularını olabildiğince koruyan, tescilli ve tescile önerilen yapıları kontur gabari ile olduğu gibi koruyan ve yeni yapılar için de mevcut

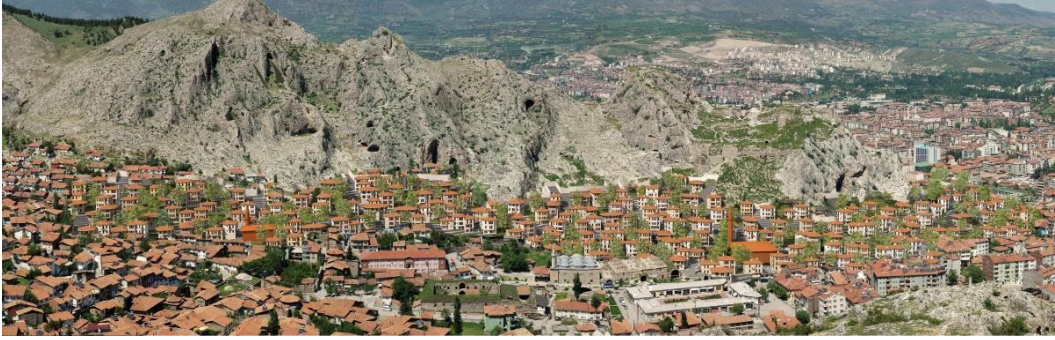
yapı ebatlarını kendisine referans kabul eden tasarım yaklaşımı benimsenmiştir. Tarihi şehirlerde kadastral izlerin keyfi değiştirilmesinin, şehrin hafızasını silmek anlamına geldiğinin bilincini taşıyan proje önerisi geliştirilmiştir.

Şekil 39 vaziyet planı(Mi'mar Mimarlık)

Şekil 40 silüet(Mi'mar Mimarlık)

Şekil 41 silüet(Mi'mar Mimarlık)

şekil 42(Mi'mar Mimarlık)

şekil 43(Mi'mar Mimarlık)

Sonuç

Anadolu'nun tüm kadim şehirlerinde kale ve çevresi eski yerleşim alanıdır. Bu bölgeler aynı zamanda bir önceki medeniyetlerinde yerleşim yeri olma özelliğini taşımaktadır.

Fethedilen şehirlerimizin bu eski yerleşim alanları, hali hazırda Selçuklu, Osmanlı izlerini taşımakta olup, bu anıt ve sivil yapılar şehirlerimizin tapuları mahiyetindedir. Dolayısı ile anıt eserler, sivil mimari ile dokuyu oluşturan mülkiyet bilgilerinin muhafaza edilerek gelecek nesillere aktarılması şehirciliğimizin anlaşılabilmesi bakımından bizlere düşen vazifelerin başında gelmektedir.

Nasıl ki II. Dünya savaşının sonrasında yerle bir olan Batı şehirleri, dokusu bozulmadan aynen inşa edilerek gelecek nesillere aktarıldı ise bizlerde şehirlerimizi koruyarak gelecek nesillere aktarmak mecburiyetindeyiz. Bu doğrultuda Tokat kale çevresinin eski gravür ve resimlerde de görüldüğü gibi mahalle ve konutlarının günümüz konfor koşullarına uygun; eski konut kimliğini taşıyan mimari eserler olarak yeniden inşa edilmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak kadim şehirlerin hafızasını oluşturan doku ve eski kadastral veriler, günümüz koşullarında sürdürülebilir asgari fiziki şartları da sağlayacak düzenlemeler dışında muhafaza edilmelidir.

Kaynakça

- Gabriel, Albert. *Monuments turcs d, Anatolia 2*. Paris, 1934.
- Arû K. A., *İkinci Dünya Harbinden Sonra Garp Avrupasında Mesken Problemi*. İstanbul: Matbaacılık T.A.O., 1951.
- Arû K. A., *Türk Kenti*. İstanbul: Yem Yayın, 1998.
- Cansever T., *İslam'da Şehir ve Mimari*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.
- Cansever T., *Osmanlı Şehri*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Cezar M., *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayını, 1985.
- Ersoy M., *Kentsel Planlama - Ansiklopedik Sözlük*. Ninova Yayınları, 2012.
- Kaleoğlu Kanalcı A., *Geleneksel Gaziantep Evleri Yapı Üretimi Analizi*. Yüksek Lisans Tezi. Lefkoşa: 2012.
- Kılınçaslan T., *Kentsel Ulaşım*. İstanbul: Ninova Yayınları, 2012.
- Özdeş G., *Türk Çarşıları*. Ankara: Tepe Yayınları, 1998.
- Sey Y., *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*. İstanbul: Tepe Mimarlık Kültürü Merkezi, 1999.
- Tanyeli U., Yücel A., "Turgut Cansever: Düşünce Adamı ve Mimar". *Garanti Galeri*. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2007.
- Yerasimos S., Pinon P., Borie A., *Anatolia Moderna*, "Tokat: Essai Sur L'Architecture Domestique Et La Forme Urbaine". *Anatolia Moderna Yeni Anadolu I*. Institut Français d'Etudes Anatoliennes d'İstanbul, 1991.
- Çelik, Zeynep. *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.

Tokat Yüksek Kahve Koruma Projesi

Seda Kavukcuoğlu YÜZER* - K. Kutgün EYÜPGİLLER**

Öz: Yüksek Kahve, Tokat'ın eski kent merkezi olarak bilinen Behzat semtinde, 67 ada 1 parsel üzerinde konumlanmaktadır. Yapının özgün işlevi hakkında kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ulaşılan kaynaklarda siyasi toplantıların ve halka hitap konuşmalarının Yüksek Kahve'de yapıldığı görülmüştür.

Yüksek Kahve 2014 yılında Tokat Valiliği İl Özel İdaresi tarafından satın alınmış, 2017'de yapının restorasyon uygulamaları başlatılarak, 2018 yılında restorasyonu tamamlanmıştır. Bu çalışmada Yüksek Kahve'nin tarihi ve mimari özellikleri anlatılmış; 2016 yılında gerçekleştirdiğimiz tez çalışmasında önerilen restorasyon uygulamaları ile Tokat valiliği İl Özel İdaresi tarafından uygulaması tamamlanan restorasyon uygulamaları karşılaştırılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Tokat, Yüksek Kahve, Restorasyon, Mimari Koruma

Restoration Project of Yüksek Kahve in Tokat

Abstract: Yüksek Kahve that was studied within scope of thesis, is situated on lot 67 block 1 in Behzat district known as the old center of city. No definite information has been obtained during research regarding the original function of building. Sources convey that Yüksek Kahve housed political meetings and public announcements.

YukseK Kahve was purchased by the Tokat City Administration in 2014. It's restoration began in 2017 and was completed in 2018. In this study, historical and architectural features of Yuksek Kahve are explained; in the conclusion part, the restoration applications proposed by the Tokat Governorship Special Provincial Administration were compared with the restoration applications proposed in the 2016 thesis.

Key Words: Tokat, Yuksek Kahve, Restoration, Architectural Conservation.

---

* Yüksek Mimar (sedakavukcu@gmail.com).

** Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dekanı (keyupgiller@gmail.com).

Giriş

Tokat, Anadolu'nun tarihi, kültürel, mimari zenginlikleri açısından önemli değerlere sahip şehirlerinden biridir. Coğrafi, stratejik, kültürel öneminden dolayı tarihinde birçok olaya ev sahipliği yapmıştır. Anıtsal ve sivil mimari yapılar şehrin birçok yerinde tarihin izlerini günümüze taşımaktadır. 19.yy-20.yy'ın yaşam izlerini yansıtan sivil mimarlık örneği yapılar kentin belli noktalarında günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Bey Sokak, Bey Hamam Sokak, Behzat Çarşısı, Halit Sokak, Sulu Sokak geleneksel dokunun bulunduğu başlıca bölgelerdir.

Behzat Çarşısı olarak adlandırılan bölge 19. yy şehir merkezi olarak bilinmektedir. Geleneksel kent merkezi olarak sosyo kültürel ve ticari faaliyetlerin yoğun olduğu Behzat Çarşısı üzerinde yer alan ve Tokat'ın siyasi tarihinde büyük önem taşıyan Yüksek Kahve yapısı mimari nitelikleri ve tanıklık ettiği tarihi anlar itibariyle kentin önemli bir değeridir.

Tokat'ın konumu, tarihi, kültürel mirası ve mimarisi açısından en önemli ve en renkli öğelere sahip semtlerinden biri olan Behzat'ta yer alan Yüksek Kahve'nin mülkiyeti Tokat Belediyesi'ne ait olup; konumu ve mimari özellikleri ile Tokat'ın en değerli yapılarından biridir. Bu çalışmada, Tokat'ta önemli bir konumda yer alan Yüksek Kahve'nin restorasyon süreçleri, bu süreçte karşılaşılan sorunlar ve çözümleri ele alınmıştır. Yapının rölöve çalışmalarında belirlenen mevcut durumu çizim ve görsellerle anlatılmış, onarım ve yeni işlev önerisiyle yapının geçirdiği değişim değerlendirilmiştir.¹

Yüksek Kahve

a) Konum ve Tarihçe

Tokat ili, Merkez ilçesi, Soğukpınar Mahallesi'nde bulunan Yüksek Kahve 10 pafta, 67 ada, 1 parselde konumlanmaktadır. Yüksek Kahve'nin, doğusunda Behzat Bulvarı ve Behzat Deresi, batısında Behzat Çarşısı, güneyinde Behzat

---

¹ Bu çalışma Mimar Seda Kavukcuoğlu Yüzer tarafından İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Restorasyon Programında Prof. Dr. K. Kutgün Eyüpgiller yürütücülüğünde 2016 yılında gerçekleştirilen yüksek lisans tez çalışmasına dayanmaktadır. Tokat Valiliği İl Özel İdaresi tarafından satın alınan yapının restorasyon süreci 2017 yılında başlamış, 2018 yılında tamamlanmıştır.

Camisi ve Saat Kulesi'nin de yer aldığı Behzat Meydanı, kuzeyinde ise bitişik nizamda konut ve ticarethaneler yer alır. (Şekil1)

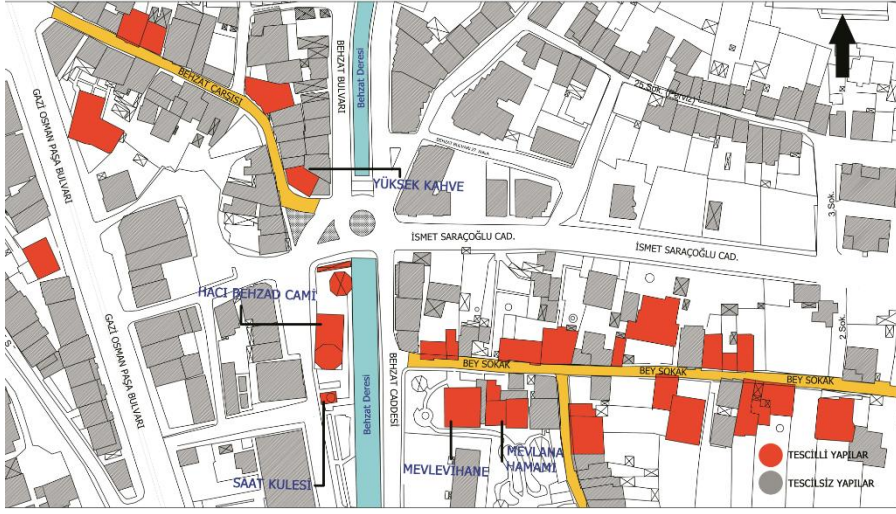
Yapının özgün girişi, Behzat Camisi ve Saat Kulesi'ne bakı veren güney cephesinden sağlanmaktadır. Yüksek Kahve'nin, konumlandığı parsel, köşe parsel niteliğinde olduğundan yapının konumlanması parsele göre olmuştur. Yamuk geometrili parsel konumlanması sebebiyle yapı doğu, batı, güney, güneybatı yönlerine bakı vermektedir.

Kuzey yönüne bakan arka cephe, betonarme bir apartmanla kapanmıştır. Kuzey batı yönünde ise iki katlı bir ticarethane yer alır. Bu kısımda Yüksek Kahve'nin bodrum ve zemin katının bitişikte yer alan bina ile kapandığı, birinci katın ise yapı yüksekliği sebebiyle açıkta olduğu görülmüştür. (Şekil2)

Yüksek Kahve'nin güney cephesinde yer alan ahşap çiçek bezemeli alınlık üzerinde Osmanlıca 1903 tarihi okunmaktadır. Alınlık üzerinde yer alan bu tarih, Yüksek Kahve'nin de birçok geleneksel Tokat yapısı gibi 19. yy -20. yy dönümünde yapıldığına işaret etmektedir. (Şekil3) Tokat'ın siyasi ve kültürel tarihine yakından tanıklık etmiş bir sivil mimarlık ürünü yapısıdır. Yapının özgün işlevi hakkında kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ulaşılan kaynaklarda siyasi toplantıların ve halka hitap konuşmalarının Yüksek Kahve'de yapıldığı görülmüştür. Bunun yanı sıra yapı bir dönem otel olarak kullanılmıştır. Eski kent merkezi olan Behzat Çarşısı'nda yer alması ve tarihi olaylara ev sahipliği yapması sebebiyle yapının hem konaklama hem de siyasi bir toplanma mekânı olarak uzun süre kullanıldığı anlaşılmaktadır. Gerek Cumhuriyet öncesi dönemde gerekse Cumhuriyetin ilanından sonraki dönemde birçok devlet adamını ağırlamış, siyasi toplantıların ana mekânı olmuştur. Kurtuluş Savaşı yıllarında birçok kez yapının balkonundan halka konuşmalar yapıldığı bilinmektedir.²

---

² Cinlioğlu, H. (1973). *Osmanlılar Zamanında Tokat* (C.4), Barış Matbaası, Tokat.

Şekil1: Yüksek Kahve ve çevresindeki tescilli yapıların görünümü

Şekil 2: Yüksek Kahve ve çevresinde yer alan yapılar

Şekil 3: Ahşap bezeme alınlık görünümü

b) Genel Tanımlama

Yüksek Kahve Behzat Çarşısı ile Behzat Bulvarı'nın kesiştiği parsel üzerinde yer alan bir köşe yapısıdır. Yapının plan şeması, konumlandığı parselde göre belirlenmiş olup, doğu, batı, güney ve güneydoğu yönlerine bakmaktadır.

Yol kotu üzerinde, ana kütlede altında yer alan kat, bodrum kat olarak ifade edilmiştir. Bu katta yolun eğimine göre şekil alan dükkan ve depo hacimleri bulunmaktadır. Her birinin girişi birbirinden bağımsız olan dükkan ve depolar özgünlüğünü büyük ölçüde yitirmiştir. Yüksek Kahve'nin doğu cephesi yönünde kalan kütle, yapıya 1956 yılında eklenmiştir. Betonarme sistemde ve iki kat olarak inşa edilen bu yapının alt katında iki dükkan ve iki depo yer almaktadır.

Yapının ana giriş kapısının bulunduğu kat zemin kat olarak ifade edilmiştir. Bu kata ulaşım, güney cephesinden yer alan ve sonradan değiştirilmiş merdivenle sağlanmaktadır. Ana giriş kapısı önünde, balkon yer almaktadır. Zemin katın doğu cephesinden yer alan kısım betonarme sistemde yapıya eklenmiş, arada yer alan özgün duvar kaldırılmıştır. Böylelikle kahvehane olarak kullanılan alan genişletilmiştir. Batı yönünde ise, kahvehanenin devamı olarak kullanılan alan, bir oda ve merdiven holü yer almaktadır. Yapının birinci katına ulaşım bu merdivenle sağlanır. Birinci kat günümüzde kahvehaneye ait depo olarak kullanılmaktadır. Merdivenle ulaşılan, yamuk bir geometriye sahip sofa ile odalara ve yapının doğu kanadında yer alan ve ilk sofanın devamı niteliğinde olan ikinci bir sofaya ulaşılır. Anılan ikinci sofadan, yapının doğu kanadında yer alan odalara ulaşım sağlanmaktadır. Sivas Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Yüksek Kahve yapısını 14.09.1984 gün ve 379 sayılı kararı ile "kültür varlığı" olarak tescil altına almıştır.³

---

³ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Dosya No: 60.01.01/7.

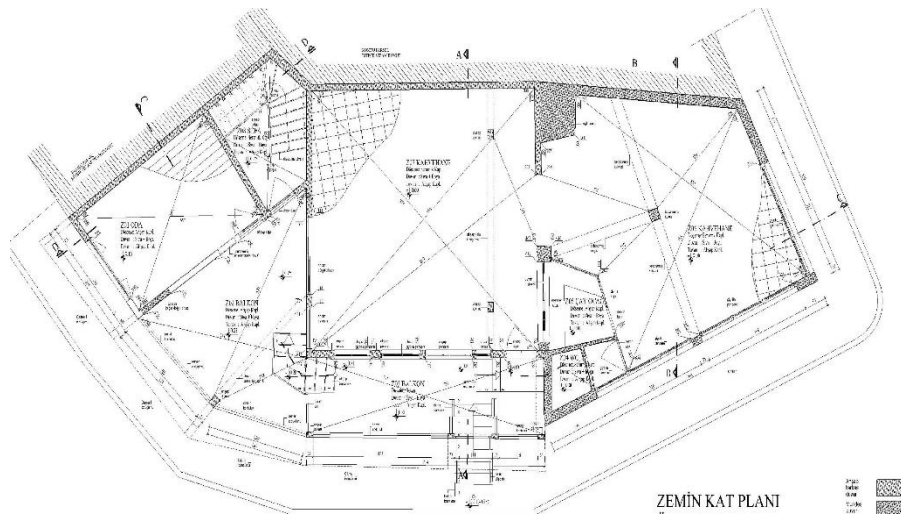
c) Mekan Düzeni: Plan Özellikleri

Yapının plan şeması parsel geometrisine oturacak şekilde düzenlenmiş asimetrik bir düzene sahiptir. Geleneksel Tokat Evleri'nde görülen bahçeli, sofalı içe dönük mekan örneğinin aksine, konumlanışı itibariyle bahçe veya avlusuz, dışa dönük bir yapıya sahiptir. Yapıya ulaşım yapı dışına taşan bir merdivenle yol üzerinden sağlanır. Merdivenle ulaşılan kısım yarı açık bir balkondur. Balkondan tek kanatlı ahşap bir kapı ile kahvehane olarak kullanılan salon kısmına ulaşım sağlanır. Ulaşılan bu mekan zemin katın ana mekanıdır. Yapıya 20. yy. ortalarında eklenen betonarme kısım bu mekanın doğu duvarına bitişik olarak inşa edilmiştir. Bu yönde yer alan özgün duvar kaldırılarak, betonarme sistemde inşa edilmiş mekana geçiş verilmiştir. Yapı kahvehane olarak kullanıldığı için betonarme kısım içinde demir doğramalı camekanlı bir çay ocağı ile tuğla ve çimento malzemedan hela yapılmıştır. (Şekil 4)

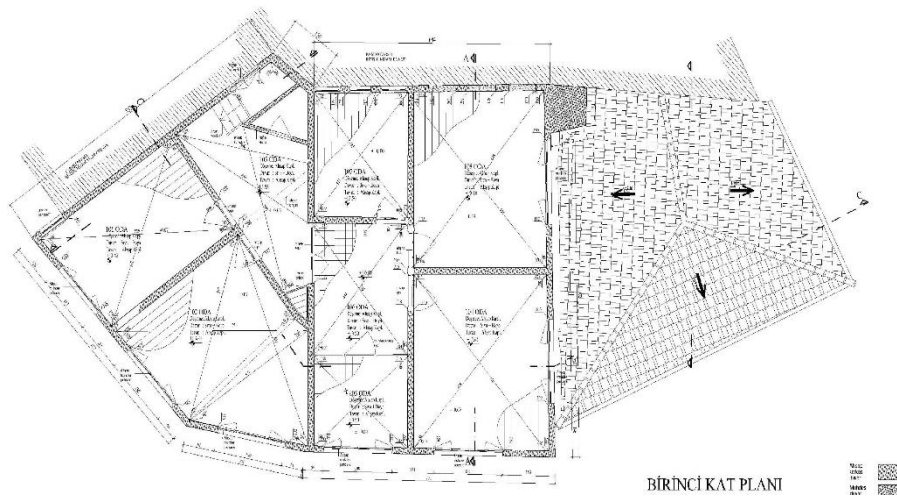
Zemin döşemesi olarak seramik döşeme kullanılmıştır. Sonradan eklenen kısımda tavan döşemesinde betonarme kiriş görülürken, özgün kısımda çıtalı ahşap kaplama kullanılmıştır. Zemin katın balkon kısmından birkaç basamakla batı yönüne bakan yarı açık bir alana ulaşılır. Burada bir oda ile üst kata ulaşımı sağlayan merdiven holü yer almaktadır. Ayrıca kahvehane olarak kullanılan ana mekandan da sürgülü bir kapı ile yarı açık alana geçiş verilmiştir.

Yaklaşık 123 m² oturuma sahip olan birinci kata, zemin katta yer alan ahşap merdiven ile ulaşılmaktadır. Tek kollu ahşap küpeşteli merdivenin alt kısmı ahşap yüklük olarak değerlendirilmiştir. Merdiven, Yüksek Kahve'nin batı ve güneybatı yönüne cephe veren odalara ulaşımı sağlayan üçgen geometriye sahip sofa mekanına çıkmaktadır. Sofada merdivenin bitişiğinde tuğla malzeme ile sonradan yapılmış bir hela hacmi görülmüştür. Helanın zemini özgün döşemedan yaklaşık 15cm yükseltilmiştir. Tavanı yapının özgün tavan döşemesi hizasına ulaşmamaktadır. Merdivenle ulaşılan ilk sofadan, yapının doğu ve güney yönlerinde bulunan odalara geçişi sağlayan diğer sofaya geçilir. Bu sofa niteliksiz eklerle bölünerek güney cephesine bakan bir oda oluşturulmuştur. Bunun dışında doğu yönünde iki oda ile kuzey yönünde bir başka odaya ulaşım sağlanır. Birinci katta 2 sofa, 1 hela, 6 oda bulunmaktadır.

Yapının birinci katı, zemin kat üzerinde cephe boyunca çıkma yapmaktadır. Çıkmalar ahşap konsollar ile desteklenmektedir. Doğu yönünde yer alan oda penceresinden yapıya sonradan eklenen betonarme kısmın alaturka kiremit kaplamalı çatısı görülmektedir. Yaklaşık 108m² alana sahip bodrum kat, ana yapıdan bağımsız girişleri olan ticarethane ve depo hacimlerinden oluşmaktadır. Bodrum kat cephesi üzerinde camekanlı ve demir doğramalı kapılar ile dükkan ve depolara geçiş sağlanmaktadır. Yapının üst katlarının bodrum kat ile bir bağlantısı bulunmamaktadır. Bodrum kat üzerinde yedi depo ile altı dükkan bulunmaktadır. (Şekil 6)

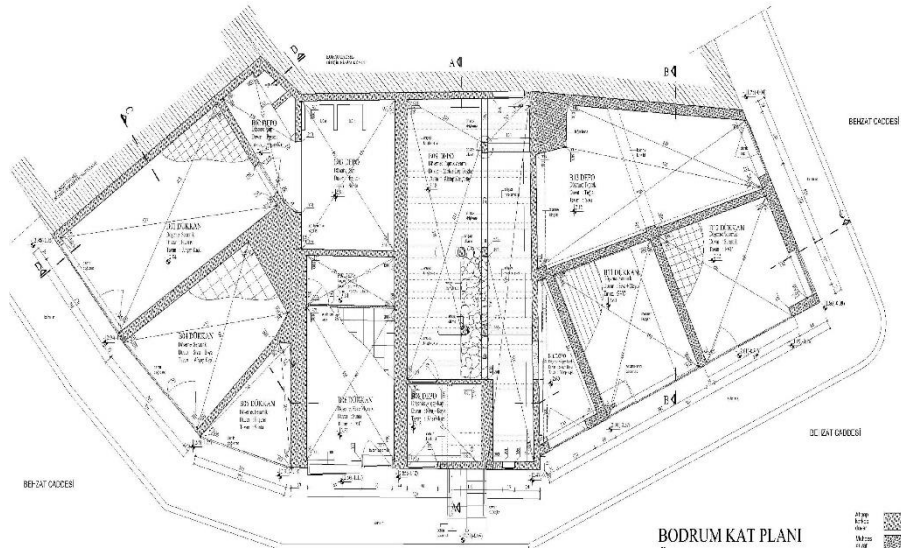

Şekil 4: Zemin kat rölöve plan şeması

Şekil 5: Birinci kat rölöve plan şeması

Şekil 6: Bodrum kat rölöve plan şeması

d) Cephe Özellikleri

Yüksek Kahve'nin konumlandığı parsel, yapının plan şeması ve dolayısıyla cephe düzeninin oluşmasında etkili olmuştur. Bir köşe yapısı niteliğinde olan Yüksek Kahve'nin cephesi parsel formu ile uyumludur.

Yapının ön cephesi, güney ve güneybatı yönlerine bakacak şekilde üç yüzlü bir düzene sahiptir. Yapının yan cepheleri açık, arka cephesi ise bitişik nizamda yapılmış komşu bina ile kapanmıştır. Yapının bodrum katında dükkan ve depo cepheleri yer alır. Zemin kat kısmında yer alan ahşap dikme ve kemerlerle içeri alınmış duvar cephe karakterini belirlemiştir. Üst kat, zemin kat üzerinde cephe boyunca çıkma yapmaktadır. Yapının sağ ve sol kısmında ikişer pencere, ortada ise tek pencere yer alır. Cephede egemen unsur dairesel alınlık olup, cephenin ortasında yer alır. Yapının güney cephesi, Behzat Camisi'ne yönelmektedir. Yüksek Kahve ve muhdes bölüm, güney cephesinden bakıldığında birbirinden bağımsız girişleri olan iki ayrı bina gibi görülmektedir. Muhdes kısmın zemin katında, üçerli gruplar halinde altı adet giyotin pencere ile bir wc penceresi yer almaktadır. Güney cephesinin orta kısmında Yüksek Kahve'ye giriş merdivenleri bulunur. Giriş merdiveni ahşap dikmelerin ortasında olup balkona ulaşımı sağlar. Balkon korkulukları demir doğramalı,

ahşap küpeştelidir. Birici katın çıkmasını desteklemek amacıyla ahşap dikmeler kullanılmıştır. Dikmelerin arasında üç kemer gözü bulunur. Giriş merdiveninin karşısında yer alan duvarda, cephe karakterini belirleyen üç giyotin pencere ve bir kapı yer alır. Birinci katta güney cephesinde üç pencere yer alır. Saçak kısmında, cepheyi ortalayacak şekilde konumlanan daire formlu çiçek bezemeli ahşap alınlık cephedeki en dikkat çekici elemandır. Kat arasında ve mekanlar arasında yatay ve dikey yönlü silmeler yer alır. (Şekil 7)

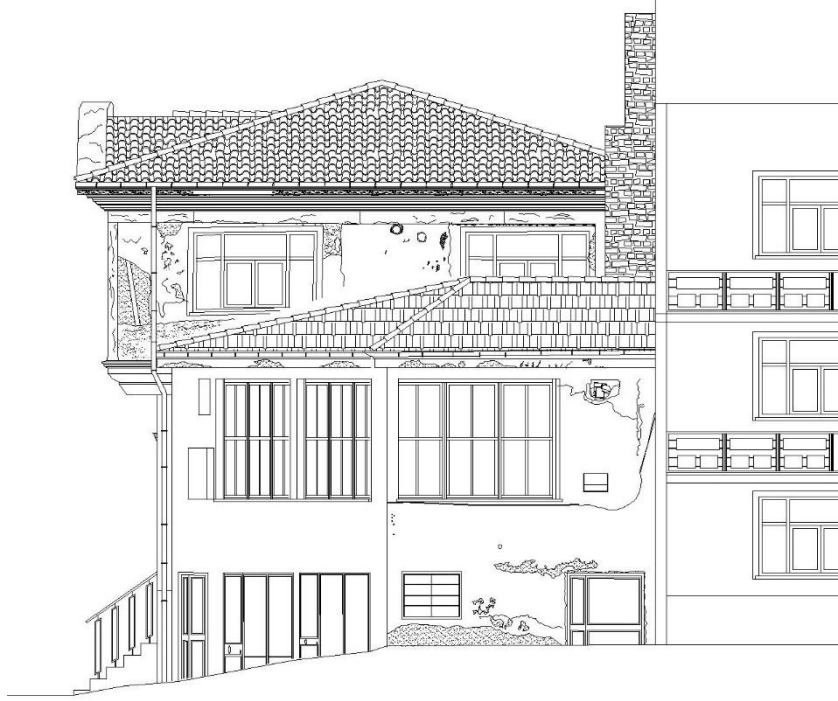

Şekil 7: Güney (Ön)- güneybatı cephesi rölöve çizimi

Yüksek Kahve'nin güneybatı cephesinin bodrum katında dükkanlara ait cephe açıklıkları yer alır. Dükkanların cepheleri plastik esaslı kepenk ve tabelalarla kapatılmıştır. Kepenk ve tabelaların altında dikdörtgen formlu, ahşap doğramalı, demir parmaklıklı aydınlık pencereleri yer almaktadır. Zemin katında bir pencere ile balkon kısmına ait dikmelerle taşınan kemer bulunur. Dikmeler arasında demir korkuluk yer alır. Kemerin iç kısmında kalan duvar yüzeyinde, bir kapı ile pencere bulunmaktadır. Birinci kat zemin kat üzerinde çıkma yapmaktadır. Çıkma iki adet ahşap konsol ile taşınmaktadır. Birinci katta, kareye yakın geometrilik, ahşap doğramalı iki pencere görülür. Yapının güney cephesinden görülen ahşap kat silmeleri ve saçak süslemeleri güneybatı cephesinden de devam etmektedir. Cephe üzerinde yer alan sıva dökülmeleri ahşap taşıyıcı karkasın ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Behzat Deresi'ne cephe veren doğu cephesinden, Yüksek Kahve'nin özgün kısmı ile ve sonradan eklenen betonarme kısım görülmektedir. Betonarme kütle üzerinde bodrum katta yer alan depo kapısı ile dükkan

camekanı, zemin katında ise kahvehane kısmına ait üç adet giyotin pencere yer alır. Yüksek Kahve'nin doğu cephesinden görünen özgün kısmında ise ahşap doğramalı kare iki pencere ve özgün saçak altı süslemeleri yer alır. Beton kütleinin bacası, Yüksek Kahve'nin doğu cephesine bitişik şekilde, mahya seviyesinin üstünde kalmaktadır. (Şekil 8)

Şekil 8: Doğu cephesi rölöve çizimi

Yüksek Kahve'nin batı cephesi bodrum ve zemin katında bitişik nizamda yer alan iki katlı ticarethane sebebiyle kapalıdır. Yapının ulaşılan eski fotoğraflarında, bitişik nizamda yer alan bu yapının o dönemlerde de var olduğu görülmüştür. Mevcut durumda cephesi tamamen değiştirilmiş bu yapının çatı mahyası, Yüksek Kahve'nin birinci kat döşemesinden yaklaşık 100cm kadar yüksekte yer almaktadır.

Batı cephesinden, Yüksek Kahve'nin birinci katı görülmektedir. Cephe üzerinde özgün doğramalı oda penceresi ile merdivenle ulaşılan sofa mekanında yer alan kare formlu özgün aydınlık penceresi görülür. Yapının diğer cephelerinde görülen saçak altı süslemesi ve yatay silme bu cephede yoktur. (Şekil 9)

Yapının kuzey cephesi, doğu cephesinden de görülen bitişik nizam betonarme bina ile kapatılmıştır. Bitişik nizamda yer alan betonarme bina, Yüksek Kahve'nin mahya seviyesinden yüksekte yer almaktadır.

Şekil 9: Batı cephesi rölöve çizimi

e) Yapı Tekniği ve Malzeme

Yapı alanında kazı ve sondaj olanağı olmaması sebebiyle temel hakkında kesin bir bilgi edinilememiştir. Ancak, doğu cephesine bakan bodrum kat duvarlarında taşıyıcı moloz taş duvar örgüsü görülmüştür. Buna dayanılarak Yüksek Kahve'nin kaba yonu ve moloz taştan örülmüş olan sürekli temeller üzerine inşa edildiği sonucuna varılmıştır. Yüksek Kahve'nin bodrum kat duvarları kaba yonu ve moloz taştan örülmüş, üzerine sıva uygulanmıştır. Bodrum katın kuzey duvarında ise, belli bir seviyeye kadar moloz taş örgü sistem; üst kısımlarda daha ince bir duvar örgüsünün olduğu farkedilmiştir.

Bodrum katta dükkanlara ait duvarların iç yüzeyleri niteliksiz malzeme ile kaplanmış olduğundan iç mekan duvarlarında kalınlık değişiklik göstermektedir. Fakat günümüze ulaşan özgün taşıyıcı duvarların yaklaşık 40cm olduğu görülmüştür. Duvar yüzeyi yer yer sıvalı olup moloz ve kaba yonu taşla örülmüştür. Yapının betonarme ekle birleşim noktasında kalan depo mekanının batı duvarında, Yüksek Kahve'nin Z01 nolu balkon mekanının özgün tavan döşemesi görülmektedir. Eski fotoğraflarda görüldüğü ve daha evvelde

bahsedildiği üzere yapının bodrum katının doğu cephesi üst katlara göre daha iç kısımdadır. Muhdes kütlelerin betonarme kolon ve kiriş sistemi ve betonarme döşemesi üçgen planlı depo nolu mekanından görülmüştür.

Yapının dış cephesinden yer alan sıva dökülmelerinden zemin ve birinci kat duvarlarının ahşap karkas arası kerpiç dolgu sistemle inşa edildiği görülmüştür. Zemin katta balkondan ulaşılan kahvehane mekanında özgün duvarların üzeri fayans ve suntalam malzeme ile kaplanmış olduğundan özgün inşa malzemesi görülememiştir. Ayrıca bu mekanın doğu yönünde yer alan özgün duvar ve üzerinde yer alan özgün pencereler 20. yy da yapılan betonarme kısma geçiş verilmesi amacıyla tamamen yıkılmıştır.

Birinci katta da odalarda yer alan sıva dökülmeleri, bu katta da ahşap karkas arası kerpiç dolgu sisteminin uygulandığını göstermektedir. Birinci kat duvar kalınlığı yaklaşık 17cm olup, strüktürel açıdan bozulmuştur. Kullanıcı müdahaleleriyle yapının iç ve dış duvarlarında sonradan sıva ve boya uygulamalarının yapıldığı tespit edilmiştir.

Yüksek Kahve'nin bodrum katında yer alan özgün depo hacimleri toprak zeminli ve ahşap kirişlemeli iken, mevcut durumda ticarethane olarak kullanılan mekanların seramik zemin döşeme kaplaması ve suntalam asma tavan kaplıdır. Ayrıca bu katta batı yönüne cephe veren dükkanların da tavanı çıtalı ahşap kaplamalı olup özgündür. Zemin döşemeleri ise seramik kaplamalıdır. Bodrum katta yer alan ve bahsi geçen mekanlar dışındaki tüm dükkan ve depo mekanların zemini seramik, tavanı suntalam ve benzeri malzemelerle kaplıdır.

Zemin kat kahvehane mekanının zemin döşemesi seramik kaplama, tavanı ise çıtalı ahşap kaplama şeklindedir. Yapının yarı açık balkon mekanlarının zemini şap, tavanı çıtalı ahşap şeklindedir. Zemin kat tavan kotunda yer alan ahşap konsollar ile birinci kat desteklenmiştir. Birinci kat zemin ve tavanı malzeme bakımından yapının en iyi korunmuş kısmıdır. Zemin döşemeleri özgün olup ahşap kaplama şeklindedir. Mekanın çıtalı ahşap kaplamalı tavanı günümüze ulaşmıştır.

Yüksek Kahve'nin çatı örtüsü, parsel formuna göre şekil almış olduğundan, çatıda değişik açılarla oluşturulmuş eğimli yüzeyler mevcuttur. Güney cephesine bakan kısımdaki beşik çatı sistemi, güneybatı cephesinden farklı yönde oluşturulmuş kırma çatı bölümüyle birleştirilmiştir. Cephenin

ortasında yer alan daire formulu alınlık, orta kısmında yer alan küçük bir mahya ile ana mahyaya taşınmıştır. Yapının doğu kanadında kalan betonarme kütle ise kırma çatı örtüsü ile kapatılmıştır. Çatı arasına girilemediğinde çatının yapım sistemine dair bilgi edinilememiştir. Yüksek Kahve'nin saçak genişliği yaklaşık 55cm'dir. Çatısı alaturka kiremit kaplıdır. Saçak kısmında ahşap saçak altı süslemesi ile kat silmeleri mevcuttur.

f) Dekoratif Öğeler

Yüksek Kahve iç mekan düzenlemesi açısından sade bir yapıya sahiptir. Yapının dış görünümü ahşap kemer, sütunçe, cephe silmeleri ve çatı kısmında yer alan dairesel formulu alınlık ile iç mekan düzenine göre daha süslemeli bir durum gösterir.

Cephe üzerinde yer alan ahşap dikmeler yapının üst katında yer alan çıkmayı desteklerken, cephe üzerinde dekoratif bir görünüm oluşturmuştur. Güney cephesi üzerinde dört adet ahşap dikme yer alır. Ahşap dikmeler 20 x 20cm ölçülerinde ve zeminden yaklaşık 2,70m yüksekliğindedir. Bu dikmeler batı cephesinde de devam etmektedir. Dikme araları hem balkon mekanının iç kısmında hem de cephe yüzeyinde ahşap kemerlerle birleştirilmiştir.

Ön yüzeyde yer alan kemerlerden giriş merdivenine denk gelen kemer diğerlerinden daha dardır. Yapının girişini simgeler nitelikte yerleştirilen bu kemerin sağ ve sol yanında daha geniş iki kemer daha bulunur. Tüm kemerlerin başlangıç ve bitiş noktalarında, kemer ile dikmenin birleştiği kısımda, ahşap başlık vardır. Güneybatı cephesinde yer alan kemer de güney cephesinden olduğu gibi taşıyıcı dikmelerin birleştirilmesi sonucu oluşmuştur.

Yüksek Kahve'de ahşap bezeme işçiliği ile yapılmış tek öge dairesel formulu alınlıktır. Cephenin ve plan şemasının orta kısmına yakın konumlu alınlık, yapının değişik geometrilerle oluşturulmuş çatısının birleşim noktasında baskın bir dekoratif öge olarak göze çarpar. Yapının saçak altı süslemeleri alınlık kısmında birleşerek dairesel bir görünüm kazanmış, alınlık kısmını çerçevelemiştir. Alınlık kısmının içinde Ampir ve Art Nouveau üsluplarını simgeleyen çiçek ve yaprak desenli bezemeler ile orta kısmında dairesel bir boşluk bulunur. Madalyon şeklindeki bu boşluğun özgün durumda bir ayna olduğu söylenmektedir. Alınlığın orta kısmındaki boşluğun altında, ahşap malzeme ile Osmanlıca "1903" tarihi göze çarpmaktadır.

Yapının saçak altı süslemesi de çiçek ve yaprak desenli ahşap oyma işçiliği ile geometrik desenlerin bir arada kullanılmasıyla oluşturulmuştur. Yapının kuzey ve kuzeybatı cephesi dışındaki tüm duvarlarında saçak süslemesi yapılmıştır.

Yüksek Kahve'de geleneksel Tokat evlerinde oda içlerinde görülen ahşap yüklük, dolap gibi öğelere rastlanmamıştır. Zemin katta batı yönünde yer alan balkondan ulaşılan merdiven odasında merdiven kovanının altında kalan boşluğun kapatılarak dolaba çevrilmesi ile birinci katta yer alan merdiven önü sofasının güney yönünde oluşan köşe boşluğunun ahşap kapakla kapatılarak dolap oluşturulması dışında yapıda dolap ya da yüklüğe rastlanmamıştır. Yapının iç mekanı oldukça sade bir yapıya sahiptir.

g) Yapılardaki Bozulmalar

Yüksek Kahve'de, fiziksel ve kimyasal nedenlerle meydana gelen strüktür ve malzeme bozulmalarının yanında kullanıcıların ilgisizlikleri ve işlev değişikliklerinden kaynaklanan mekânsal bozulmalar da görülmektedir.

Yapıda karşılaşılan en büyük sorun, yapının doğu cephesine betonarme ek yapılmasıdır. Betonarme ek özgün yapının doğu cephesini bodrum ve zemin katta kapatmıştır. Zemin katta ek yapı ile Yüksek Kahve'nin birleştirilmesi için doğu duvarının ve pencerelerinin kaldırıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca zemin katta özgün döşeme üzerine yükseltilmiş döşeme yapılmıştır. Böylece ek yapı ile Yüksek Kahve'nin zemin katı aynı zemin düzlemine getirilmiştir. Bunun dışında kötü kullanım ve niteliksiz müdahaleler, terk ve bakımsızlık ile kasıtlı tahrip gibi bozulmalar "insanların neden olduğu bozulmalar" başlığı altında toplanmıştır. Yapının uzunca bir süredir bakım görmemesine bağlı olarak uzun süre doğal etkenlere maruz kalması da yapıdaki bozulmaları hızlandırmıştır. Bu bozulmalarda "doğal etkenler nedeniyle oluşan bozulmalar" başlığı altında ele alınmıştır.

Doğal Etkenler Nedeniyle Oluşan Bozulmalar: Yapının birinci kat pencere doğramalarının kırılmış olması, kar ve yağmur sularının yapının içine girmesine neden olmuştur. Bu durum iç mekanlarda nemlenmeye bağlı hasara neden olmuştur. Dış etkenlere açık olan bölümlerde ısı farkları ve donma - çözünme döngüsü sebebiyle yapıda deformasyonlar görülmektedir. Cephede sıva

dökülmeleri oluşmuş, ahşap karkas sistem ve kerpiç dolgu dış hava koşullarına açık bir hal almıştır. Yapının ahşap saçak altı süslemesinde parça kaybı ve kopmalar görülmüştür. Ahşap kat silmeleri ve ahşap alınlıkta kararma oluşmuştur. Yapının çatı örtüsünde yer alan alaturka kiremit örtüde kırılma ve dağılma görülmüştür. Çatı etrafında yer alan derelerin iyi durumda olmaması sebebiyle yağmur ve kar suları cephe üzerine akmaktadır.

İnsanların Neden Olduğu Bozulmalar: Yüksek Kahve'nin doğu cephesine bitişik nizamda 20. yy 'da betonarme sistemle ek bir bina inşa edilmiştir. Yapının doğu yönüne cephe veren özgün karkas duvarı yıkılarak muhdes kütleyle geçiş verilmiştir. Betonarme kütle ile Yüksek Kahve'nin zemin kat döşemesi arasında kot farkı yer aldığından oluşan kot farkı Yüksek Kahve'nin özgün döşemesinin yükseltilmesiyle kapanmıştır. Bu yükseltme işlemi sebebiyle yapının özgün giriş kapısının bir kısmı döşemenin altında kalmış, pencere denizlikleri zemin ile aynı seviyeye gelmiştir.

Terk ve Bakımsızlık Nedeniyle Oluşan Bozulmalar: Mevcut durumda yapının birinci katı kullanılmamaktadır. Zemin kattan ahşap merdivenle ulaşılan birinci katta bakımsızlık ve terk edilmişlikten kaynaklanan bozulmalara rastlanmıştır. Pencerelerde oluşan parça kaybı ve kırılmalar oluşmuş, yapı yağmur, kar gibi dış hava koşullarına maruz durumdadır. Bakımsızlık sebebiyle yapının birinci katında rutubetlenme ve çürüme gibi yapısal hasarlar oluşmuş, ayrıca kırılmış pencerelerden giren kuşların iç mekanda kirlenmeye sebep olduğu gözlemlenmiştir.

h) Yeni İşlev Önerisi

Venedik Tüzüğü'nün 5. maddesinde belirtildiği gibi "anıtların korunması, her zaman onların herhangi bir yararlı toplumsal amaç için kullanılmakla kolaylaşabilir". Tez çalışmasında yeni işlev önerisinde bu kriter dikkate alınarak günümüzde tarihi değerine uygun olmayan bir kullanıma hizmet eden Yüksek Kahve'nin özgünlüğünü koruyarak halka açık bir tesis olarak yeniden işlevlendirilmesi önerilmiştir. Bu amaçla en uygun işlevin Yüksek Kahve'nin Tokat'ın siyasi ve idari geçmişine yakinen tanıklık etmesi sebebiyle "Cumhuriyet Müzesi" olacağı düşünülmüştür. Çevrede 19. yy sivil mimari yapıları ile anıtsal tarihi yapıların yoğun olması, bölgenin geniş tarihine yönelik aydınlatıcı bir örnek olması hususları göz önünde tutularak eski kent dokusu ile modern şehrin

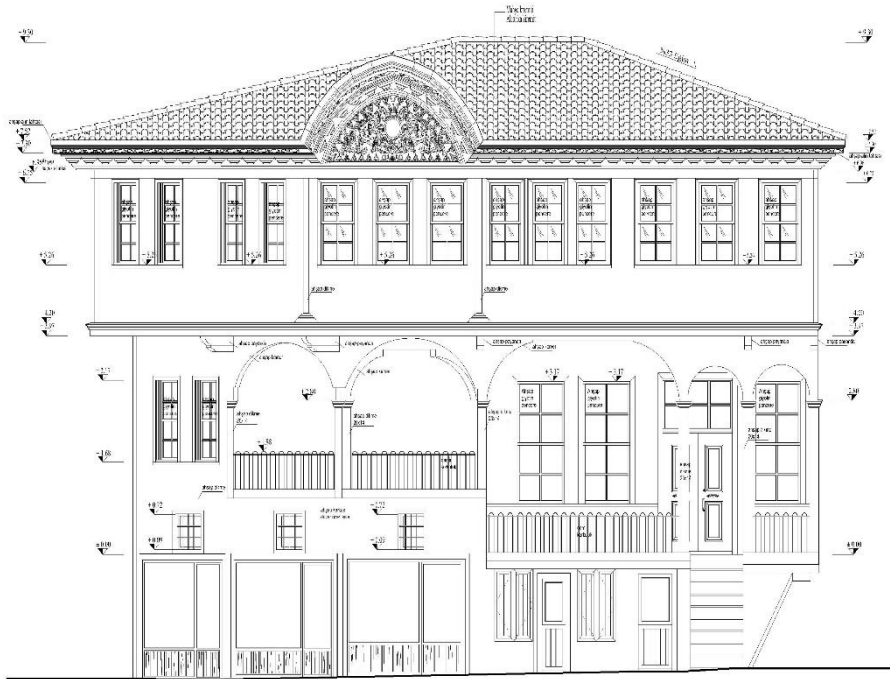
birleştigi bir noktada kültürel geçmişimizi deneyimleyebileceğimiz kent insanına yönelik bir mekan oluşturulması hedeflenmiştir.

Bu kapsamda yapının bodrum katında yer alan hacimlere, Tokat'a özgü geleneksel kıyafet ve ürünlerin satıldığı dükkan işlevi önerilmiştir. Yol kotundan basamaklarla ulaşılan zemin kat ise müze girişi & danışma ve teşhir salonu; birinci kat ise teşhir odaları olarak önerilmiştir. Yapıda yer alması gereken bay ve bayan wc hacimleri bodrum katta çözülmüştür. Doğu cephesine sonradan eklenen ve kahvehane olarak kullanılan betonarme bölümün yıkılarak, burada açık oturma alanı yapılması önerisi getirilmiştir. Ayrıca yapının arka cephesinde bitişik nizamda yer alan betonarme apartmanın yıkılması önerisiyle Yüksek Kahve'nin arka cephesinin de açılması hedeflenmiştir. Restorasyon projesi kapsamında; yapının restitüsyonuna uygun olarak onarılarak yeniden düzenlenmesi ve yeni işlevi için gerekli olan çağdaş donanımlar ile desteklenmesi düşünülmüştür. Restitüsyon çalışmasında ulaşılan eski belge ve fotoğraflar özgün durum hakkında önemli veriler sağlamış, restorasyon proje çalışması bu veriler ışığında yapılmıştır (Şekil 10-11)

Akademik çalışmamızın dışında gelişen bir süreçte Tokat Valiliği İl Özel İdaresi tarafından gerçekleştirilen restorasyon uygulamasında da yapıya tez çalışmasındaki öneri işlev ile benzer bir işlev olarak " Demokrasi Müzesi ve Kiraathane" işlevi getirilmiştir. Bodrum katında yer alan mekanlar müze ve kiraathaneye hizmet eden depo hacimleri ve dükkan, merdivenle ulaşılan zemin kat ise kiraathane olarak düzenlenmiştir. Birinci katta müze işlevi için düzenlenmiş olup sergi elemanları ve tefriş öğeleri tamamlanma aşamasındadır. Yapıya sonradan eklenen betonarme kısım yıkılmış ve bahçe düzenlemesi yapılarak dinlenme alanı olarak değerlendirilmiştir. Arka cepheye bitişik nizamda yer alan apartman ise yıkılmamış fakat bahçeye bakan cephesi tadil edilerek daha estetik bir görünüm oluşturması sağlanmıştır. Mevcut durumda uygulanan restorasyon özgün değerlerin korunması ve önerilen işlev açısından yapının konum ve tarihi değerleriyle uyumlu olup Behzat Çarşısı'nda, sosyo-kültürel bir çekim merkezi oluşturacak niteliktedir. (Şekil 12)

Şekil 10: Restitüsyon verisi olarak 19. yy yapı görünümü

Şekil 11: Batı cephesi rölöve çizimi

Şekil 12: Restorasyon uygulama sonrası görünüm

Sonuç

Tokat, sivil mimari ve anıtsal yapıların yoğun olarak görüldüğü bir Anadolu kentidir. Kent merkezinde ve ilçelerde birçok sivil mimari yapı geçmişten günümüze ulaşan birer kültür simgesi olarak yaşamaktadır. Kent merkezinde Bey Sokağı, Bey Hamamı Sokağı, Sulu Sokak, Halit Sokağı gibi akslarda birçok geleneksel yapı yer alır. Bu yapıların hemen hemen hepsi 19. yy da inşa edilen genel olarak bahçeli, içe dönük konaklardır. Yüksek Kahve ise Tokat'ta yer alan sivil mimari örneklerden işlev, plan, cephe düzeni, araziye yerleşim durumu ile ayrılmaktadır. Günümüze ulaşan sivil mimari yapıların birçoğunun konut amaçlı kullanıldığı bilinirken, Yüksek Kahve'nin toplumsal bir işlevi olduğu bilinmektedir.

Cumhuriyet döneminde, kentin siyasi oluşumuna birebir tanıklık eden, bayram ve kutlamalar ile resmi görüşmelerin merkezi olan Behzat Çarşısı'nda konumlanan Yüksek Kahve birçok tarihi konuşma ve sürece ev sahipliği yapmış, topluma mal olmuş bir yapıdır. Başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere birçok devlet adamı ve siyasetçinin Yüksek Kahve'de halka hitap ettiği bilinmektedir. Saat Kulesi, Vilayet Binası ve Jandarma Karakolu gibi idari merkezlere de yakınlığı Yüksek Kahve'nin kentin tarihi sürecine önemli bir tanık olmasını sağlamıştır.

Günümüzde değişen kent planı ve kullanıcı ihtiyaçları ile kent merkezi batı yönüne ilerlemiş, Behzat arşısı ve çevresi yoğun olarak ticari faaliyetlerin görüldüğü bir alan haline gelmiştir. Yüksek Kahve’de bu süreçten etkilenmiş ticari kullanımının yoğunluğu artmış ve biçimi değişmiştir.

2016 yılında gerçekleştirdiğimiz tez çalışmasında hem yapının özgün değerlerini ve tarihsel süreçte tanıklık ettiği önemli bilgileri yaşatabilmek hem de tarihi dokusuyla ön planda olan Behzat Bölgesi’ni sosyal ve kültürel anlamda geliştirmek için “Cumhuriyet Müzesi” işlevi önerilmiştir. 2014 yılında Tokat Valiliği İl Özel İdaresi tarafından satın alınan yapının restorasyon uygulaması yapılarak işlev olarak “Demokrasi Müzesi ve Kırathane” uygun görülmüştür. Tez çalışmasında tanımlanan restorasyon kriterleriyle benzerlik gösteren uygulamayla Yüksek Kahve’nin özgün mimari değerlerine saygılı ve korumacı bir yaklaşım sergilerken, verilen müze ve kırathane işlevi de yapının bulunduğu Behzat Bölgesi’nin sosyal ve kültürel ihtiyaçlarına cevap veren ve tarihi doku ile uyumlu bir seçim olmuştur.

Kaynakça

Bu çalışma Mimar Seda Kavukcuoğlu Yüzer tarafından İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Restorasyon Programında Prof. Dr. K. Kutgün Eyüpgiller yürütücülüğünde 2016 yılında gerçekleştirilen yüksek lisans tez çalışmasına dayanmaktadır. Tokat Valiliği İl Özel İdaresi tarafından satın alınan yapının restorasyon süreci 2017 yılında başlamış, 2018 yılında tamamlanmıştır.

Cinlioğlu, H. *Osmanlılar Zamanında Tokat (C.4)*, Barış Matbaası, Tokat, 1973.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Dosya No: 60.01.01/7.

TOKAT KÜLTÜRÜ VE FOLKLORUNA DAİR BİLDİRİLER

Kent Dışı Sosyal Hayatın Kültürel Mekânlarından Tokat Köy Odaları

Mustafa SARGIN* - M. Naci ÖNAL**

Öz: Bu çalışma, 2011-2013 yıllarının çeşitli dönemlerinde Tokat yöresindeki alan araştırmasında, farklı kaynak kişilerle yapılan yüzyüze görüşmelerden elde edilen veriler çerçevesinde oluşturulmuştur. Görüşmeler, ses kayıt cihazı ve kamerayla kayıt altına alınmış; sonraki süreçte deşifre edilmiştir.

Yapılan alan araştırmasında elde edilen bulgulara göre, köylerdeki kültürel faaliyetlerin düzenlendiği en önemli mekânlar, “köy odası” veya “cami odası” olarak adlandırılan yerlerdir. “Cami odasında” yalnızca dinî eğitim verilirken “ortak köy odasında” ise her türlü konuda sohbet edilir. Kimi yerlerde de “cami odası” veya “köy odası” adıyla tek bir ortak oda bulunur.

Anahtar Kelimeler: Köy Odası, Cami Odası, Şahıs Odası, Sözlü Kültür.

Tokat Village Chambers from Cultural Spaces of Rural Social Life

Abstract: This study was formed within the scope of the data obtained from the face-to-face interviews made with different people in the field research in Tokat region in various periods of years 2011-2013. Interviews were recorded with voice recorder and camera; it was deciphered in the next process.

According to the findings of the field survey, the most important places where the cultural activities in the villages are organized are the "village chamber" or "mosque room". In the "mosque", only religious education is given, while in the "common village" the conversation is on all kinds of topics. In some places there is only one common room called "mosque room" or "village chamber".

Key Words: Village Chamber, Mosque Room, Private Room, Oral Culture.

---

* Arş. Gör. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü (msargin@mu.edu.tr).

** Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. (onaci@mu.edu.tr).

(Bu çalışma, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi 2012/70 numaralı Bilimsel Araştırma Projesi (BAP) kapsamında yapılan araştırmada elde edilen verilere dayanılarak hazırlanmıştır).

Giriş

Bir milletin fertlerinin davranış biçimleri, inanışları, giyim tarzları, beslenme alışkanlıkları, ekonomik üretim biçimleri, kullandığı araç-gereçleri, gelenek-göreneklere gibi kültürel unsurların günümüzdeki yansımalarını sağlıklı ve doğru bir şekilde değerlendirebilmenin yolu, bunların geçmişteki uygulanma tarzlarını, zamanlarını, mekânlarını, katılımcılarını ve özelliklerini anlamakla mümkündür.

Bir toplumun kültürel uygulamaları, halkın yaşadığı yerleşim biriminin niteliğine göre şekillenir. Büyük şehirlerden küçük yerleşim birimlerine doğru gidildikçe sahip olunan imkânlar da daralmaktadır. Şehirlerde gerçekleştirilen ilmî ve kültürel faaliyetlerin içeriği, uygulanış biçimi, niteliği, katılımcıları, mekânları vb. unsurlar ile köy gibi daha küçük yerleşim birimlerinde icrâ edilen kültürel faaliyetler farklılık arz eder. Söz konusu farklılıklar, geçmişten günümüze belirli dönemler kıyaslandığında ve zaman geçtikçe daha da belirginleşir. Üretilen ve tüketilen kültür unsurları sürekli bir değişim ve dönüşüm içerisindedir. Bu durum, teknolojinin en son gelişmiş araçlarının kullanıldığı ve küreselleşmenin yaygınlaştığı, yaşadığımız 21. yüzyılın başlarında daha iyi görülmektedir.

20. yüzyıl ortalarına kadar yapılan folklor araştırmalarında çoğunlukla kültürel “ürün” üzerinde incelemeler yapılmıştır. Folklorlarda gelişen yeni anlayışlar çerçevesinde, tek başına folklor ürünlerini ele almanın eksikliğine işaret edilerek bir folklor olayının gerçekleştirildiği bağlamın bütüncül olarak incelenmesi gerektiğini öne süren yaklaşımlar geliştirilmiştir (Oğuz, 2007b: 30-32).

Mekânlar kültürel üretimin önemli bir unsurudur. Mekânlarda düzenlenen kültürel etkinliklere katılan bireyler, belli bir süreç sonunda oluşan müşterek değerler etrafında ortak tavır geliştirerek toplumun değer yargularıyla birlikte kültürel birikimlerini oluşturur. Böylece, toplumun ortak belleğini, paylaşılan deneyimlerini, toplumsal kimliğini inşa edilerek bir milletin tarihî sürekliliği sağlanmış olmaktadır (Oğuz, 2007a: 6-7).

Geçmişte, Türk kırsal kesiminin yaşantısında çok önemli bir yeri olan ve çok çeşitli fonksiyonları yerine getirmiş olan fakat günümüzde artık bulunmayan bu mekânlardan biri de köy odalarıdır.

Tokat yöresinde kent dışındaki yerleşim birimlerinde kültürel faaliyetlerin gerçekleştirildiği köy odalarının, Tokat kültür tarihinde ve sosyal hayatındaki öneminin ortaya konulmasının amaçlandığı bu çalışma, 2011-2013 yıllarının çeşitli dönemlerinde Tokat yöresinde yapılan alan araştırmasında, farklı kaynak kişilerle yapılan yüz yüze görüşmelerden elde edilen veriler çerçevesinde oluşturulmuştur. Görüşmeler, ses kayıt cihazı ve kamerayla kaydedildikten sonra deşifre edilmiştir. Bu çalışmada, Tokat yöresindeki köy odalarında gerçekleştirilen kültürel faaliyetler, kaynak kişilerden elde edilen bilgiler çerçevesinde ele alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için konuyla ilgili yapılan benzer araştırmalardan (Aslan, 2014), (Atlı, 2018), (Bozkurt, 2016), (Bulut, 2017), (Eroğlu ve Köktan, 2015), (Kaderli, 2010), (Küçükbasmacı, 2012), (Mete, Candegher ve Koca, 2017), (Sevindik, 2013), (Şen, 2012), (Taşlıova, 2006), (Tay, 2016), (Ünver, 2005) ve (Yakıcı, 2010) gibi belli başlı çalışmalara bakılabilir.

Yapılan alan araştırmasında elde edilen verilere göre, köylerde kültürel faaliyetlerin düzenlendiği en önemli yerlerden birinin, “köy odası” veya “cami odası” olarak adlandırılan mekânlar olduğu tespit edilmiştir. Genellikle kış mevsiminde, yalnızca belli bir yaşın üzerindeki erkeklerin her akşam namazından sonra toplanıp gecenin geç saatlerine kadar sohbet ettiği, sözlü kültür geleneğinin üretildiği ve yaşatıldığı köy odaları, kırsal kesimde yaşayan halkın sosyal hayatında günlük işlerin görüşüldüğü, dinî konularda eğitimin verildiği, ortaya çıkabilen sorunların çözümlendiği, buluşma, görüşme, toplanma, konaklama ve eğlence ortamlarının oluşturulduğu, çok yönlü işlevleriyle kültürel değerlerin nesilden nesile aktarıldığı önemli mekânlardır. Bu yönleriyle köy odalarının, William R. Bascom’un (2014) ifade ettiği folklorun;

- a) Hoşça vakit geçirme, eğlenme ve eğlendirme,
- b) Değerlere, toplumsal kurumlara ve törelere destek verme,
- c) Eğitim ve kültürün genç kuşaklara aktarılması,
- d) Toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulma mekânizması (ss. 71-86) işlevlerini yerine getirdiği görülür.

Türk kültürünün üretildiği, icra edildiği ve yaşatıldığı, çoğunlukla da bilginin sözel olarak aktarıldığı, yerel yaşantının canlı tutulduğu, kısacası geleneğin egemen olduğu köy odaları, belli başlı kamusal alanlar olmasının

yanında özel mülkiyeti de içermektedir (Özdemir, 2005: 99-105). Adından da anlaşılacağı üzere odalar, şehir merkezlerinden ziyade köylerde vücut bulan mekânlardır. (Küçükbasmacı, 2012: 771-779).

Köy odalarını mülkiyet bağlamında ele alırsak, kamuya açık ve herkesin rahatlıkla girebildiği yani köylünün ortak mülkiyetinde olan “ortak (kamu) odalar” ve ekonomik yönden köyün ileri gelen kişilerine ait özel mülkiyete ait “şahıs odaları” olmak üzere iki şekilde sınıflandırmak mümkündür.

1. Köy Odası/Cami Odası

Herkesine açık olan, herhangi bir davet beklemeden genellikle orta yaşın üstünde bulunan erkeklerin gidebildiği bu tür odalar, genellikle caminin yanında veya köyün merkezî bir noktasında bulunur. Odalar, köyün ortak mülkü olan ya da varlıklı ailelerinin bağışladığı arsaya yapılırlar.

Bazı köylerde cami odası ve ortak köy odası ayrı ayrı mekânlar olup işlevleri farklıdır. “Cami odasında” yalnızca dinî eğitim verilirken “ortak köy odasında” ise her türlü konuda sohbet edilir. Kimi yerlerde de “cami odası” veya “köy odası” adıyla tek bir ortak oda bulunur. Erbaa ilçesinin Üzümlü ve Reşadiye'nin Bozcalı beldesinde olduğu gibi, cami odası ve ortak köy odası ayrı ayrı mekânlar olup işlevleri farklıdır. “Cami odasında” yalnızca dinî eğitim verilirken “ortak köy odasında” ise her türlü konuda sohbet edilir. Kimi yerlerde de “cami odası” veya “köy odası” adıyla tek bir ortak oda bulunur. Bu tür yerlerde gündüz vakitlerinde köyün çocuklarına dinî eğitim verilirken akşamları erkekler toplanıp sohbet ederler.

2. Şahıs Odaları

Hemen hemen bütün köylerde bulunan şahıs odaları, köy halkına göre ekonomik açıdan daha iyi durumda olan kişilere aittir. Bu kişiler, evlerinin bir odasını her zaman kullanılabilecek şekilde hazır konumda tutarlar. Köyün ortak odası veya cami odası olsun ya da olmasın her köyde şahıs odaları bulunur. Çünkü köyün ileri gelenleri, geçmişte yaşanan yokluk sebebiyle özellikle gelen-gideni “ağırlayan” kişilerdir. Bu tür odalarda da herkes istediği zaman bulunamaz. Oda sahiplerinin çağrısı ya da yakın komşu ve akrabaların rahatlıkla gidebildiği bu tür odalar, bir köyde birden fazla bulunabilir. Hatta köyün büyüklüğüne göre her “mahallede” bir oda sahibi vardır. Örneğin Reşadiye

ilçesinin Bozcalı beldesinde geçmişte en az üç tane şahıs odasının bulunduğu belirtilir. Oda sahipleri genellikle “hali vakti yerinde” kişiler olduğu için yakacak ihtiyacı da onlar tarafından karşılanır.

Gerek kamu/cami odalarında gerekse şahıs odalarında gerçekleştirilen kültürel faaliyetlerin büyük çoğunlukla benzerlik göstermesi sebebiyle bundan sonraki açıklamalarda “oda” kavramı her iki oda türünü karşılayacak şekilde kullanılmıştır. Her ikisi arasındaki farklılıklara yeri geldikçe değinilecektir.

Köy gibi küçük yerleşim birimlerinde, gidip sohbet edebilecek başka yerler olmadığı için erkeklerin buluşma alanları köy odalarıdır. Kış günlerinde her akşam odaların birinde mutlaka bir araya gelinir. Odalar, erkeklerin sığabileceği kadar büyüklüktedir. Genellikle otuzlu yaşın üzerindeki erkekler her gece akşam namazından sonra, odalarda toplanıp yatsı namazının vaktine kadar sohbet ederler. Yatsı namazını kıldıktan sonra evine gidenler olduğu gibi, odada oturup sohbete devam edenler de olur.

Çocukların ve gençlerin giremediği, girebilenlerin de sessizce durmak zorunda olduğu, genellikle orta yaş ve üzerindeki erkeklerin bulunduğu odalarda, ihtiyarlar belirli bir hiyerarşiye göre oturur. Oturma düzenini ağalık, imamlık, muhtarlık gibi kişinin toplum içindeki statüsü ve yaşı belirler. Başköşelerde ağalar, imamlar ve muhtarlar oturduktan sonra yaş büyüklüğüne göre sırayla oturulur. Köyün “söz keseni” olarak adlandırılan kişiler odalarda konuşurken diğerleri onları saygıyla dinlerler. Herhangi birisi onun karşısında “*Yok öyle değil şöyledir.*” şeklinde itirazda bulunamaz. Otuz-kırk yaşındaki erkekler dahi, odada oturacak yer bulamadıklarında, büyüklerin karşısında “el bağlayıp” konuşulanları ayakta durarak dinlerler.

Dedelerinin, babalarının yanında odaya girebilen küçük çocuklar ve gençler kapıya yakın yerde ayakta durup konuşulanları gürültü yapmadan dinlemek zorundadırlar. Genç erkeklerden bazıları odada bulunan kişilere her türlü hizmeti yapmakla yükümlüdür. Gençler, yaşlıların yanında ayağını uzatıp oturamaz. Kapı dahi sertçe kapatılamaz. Büyükleriyle birlikte girebilen çocuklar, odanın kenarlarında durup konuşulanları dinleyebilir. İhtiyar birinin torunu ya da küçük oğlu odaya getirildiyse onlar yanan ocağın kenarına oturtulur.

Bazı köylerde “cami odası”olarak da adlandırılan odalarda, her türlü konu dile getirilir. Dinî konuların yanında köy meselelerinin de konuşulduğu

odalarda, kimi zaman da hikâyeler okunup masallar anlatılır. Ancak diğer şahıs odalarındaki kadar hikâyeye ve masal anlatılmadığı söylenebilir. Odalarda genellikle Siret, Ahmediye, Muhammediye, Hz. Ali'nin Cenkleri, Hz. Hamza'nın yiğitlikleri, İslam tarihi ile ilgili kitaplar, Kesik Baş, Battal Gazi Destanı, Köroğlu gibi kahramanlık hikâyeleri ve destanları Osmanlıca metinlerinden okunur. Kimi zaman da bilenler, Kerem ile Aslı, Aşık Garip, Şah İsmail, Tahir ile Zühre, Sürmeli Bey gibi halk hikâyeleri anlatır. Sohbet anında yeri geldikçe, konuşulan konunun içeriğine uygun ve ona açıklık getirmek veya örnek vermek amacıyla Nasrettin Hoca fıkraları, temsiller, hikâyeler, masallar, anekdotlar, hatıralar vb. anlatılır.

Odalarda gerçekleştirilen en dikkat çekici uygulamalardan birine Zile'nin Yenidağıcı Köyü'nde yapılan alan araştırmasında rastlanmıştır. Kaynak kişilerden Satılmış (Sadık) Kara ve Musa Eyup Bozdemir'in verdiği bilgilere göre, kış aylarında gündüz vakitlerinde de toplanılan odalarda, her akşam Battal Gazi Destanı ve özellikle Köroğlu gibi uzun halk hikâyelerinin bir bölümü okunarak anlatılır. Anlatıcı, destanın ya da hikâyenin en heyecanlı yerinde anlatımı durdurup sonraki gün kaldığı yerden devam eder. Kaynak kişiler, odada bulunan dinleyicilerin, bir sonraki günü heyecanla ve merakla beklediklerini ifade etmişlerdir. Destanın okunup bitirilmesi en az bir ay sürer. Kitabın okunması bitince “**helva**” yapılıp yenilir.

Odalar sözlü kültür geleneğinin ve buna bağlı olarak halk anlatılarının üretilip yaşatıldığı, usta-çırak ilişkisinin sürdürüldüğü mekânlardır. Örneğin Reşadiye'nin Bozcalı beldesinde yaşayan kaynak kişilerden Ömer Yıldız, söylediği deyişleri, şiirleri, türküleri, masalları, fıkraları, hikâyeleri köy odalarında dinleyip öğrendiğini belirtmiştir. Onun belli başlı ustaları, Bekir Çavuş (Kel Bekir) ve Mehmet Yalçın'dır (Apalah). Kaynak kişi, Bekir Çavuş'un çok iyi bir anlatıcı olduğunu, icra anında kimsenin ona müdahale edemediğini, edildiği takdirde anlatımını keserek sustuğunu; okuma yazması olmamasına rağmen bilenlerden çok daha iyi hikâyeye ve masal söylediğini; hatta dinleyerek ezberlediği cenk kitabını okuyormuş gibi yaparak anlattığını, arada bir durarak kitaptaki olayları şerh ettiğini ifade etmiştir.

Yeşilyurt ilçesinin Çıkrık Köyü'nde yaşayan kaynak kişilerden Abdullah Sağır'ın ustası da, köyün en ünlü hikâyeye ve masal anlatıcısı Mehmet Özcan'dır.

Kaynak kişi, onun her akşam bir odada mutlaka ağırlandığını; icra anında g¼l¼n¼ olaylar olsa da g¼lmeyen ¼ok iyi bir anlatıcı olduğunu dile getirmiştir.

Reşadiye il¼esinin Karataş k¼y¼nden 1936 doğumlu, ilkokul mezunu Ahmet Kılıçaslan, ge¼miřte komşularıyla bir araya geldikleri oda toplantılarında Battal Gazi Destanı'nın Osmanlıca metnini nazmıyla [ezgili] okuduğunu belirtir. Kılıçaslan ayrıca, kış aylarında akşam namazından sonra her gece yaşlı erkeklerin odada toplandığını, imamın sohbet ettiğini, ¼ocukların giremediğini, gen¼lerin bulunabildiğini ancak sessizce dinlemek zorunda olduklarını, din¼ konularda hocaya danışıldığını, hocanın karşısında surelerin okunduğunu, fakat bunların dışında hik¼ye, masal anlatılıp eğlenceler d¼zenlenmediđini ve yatsı namazı kılındıktan sonra herkesin evine gittiğini belirtir.

Reşadiye'nin ¼amlıkaya k¼y¼n¼n cami odasında imam Kur'an okur, din¼ sohbet yapar. Odada gece saat 11-12'ye kadar oturulup sohbet edilir. Caminin bitişiğinde olan k¼y¼ odasında/cami odasında genellikle din¼ konularda sohbet edilir. K¼rođlu hik¼yeleri gibi hik¼yeler anlatılmaz. K¼y¼de bulunan diğer şahıs odalarında ise her t¼rl¼ eğlenceler d¼zenlenir.

Odalarda zaman zaman şakalaşmalar da olur. Örneğin ¼amlıkaya k¼y¼nde, odaya gelip de hemen uyuyan birisi olursa onu su teknesine basarlar. Erbaa il¼esinin Üzüml¼ beldesinin cami odasında yapıldığı gibi ihtiyarlar kendi aralarında zaman zaman eğlence ve hoşça vakit ge¼irmek amacıyla ¼eřitli oyunlar ¼ıkarırlar. Oyun ¼ıkarmak, şakalaşmak, herhangi bir örnek olay oluşturarak onu ¼özmeye ¼alıřmak, yüz¼k oyunu gibi oyunlar oynamak anlamlarındadır. Odalarda eğlenmek amacıyla bilhassa tura oyunu, yüz¼k kimde gibi oyunlar oynanır. Bunların yanında Abdullah Sağır'ın ifade ettiği gibi odada bulunanlar sırayla t¼rk¼ de s¼yler. Kaynak kişi, t¼rk¼ bilmeyenlerin ise ortamdan ka¼ıp gittiğini ifade eder.

Ge¼miřin konaklama işlevlerini de yerine getiren odalar ulaşımın zor olduğu d¼nemlerde, aynı zamanda uzun yolculuk yapanların misafir edildiği mek¼nlardır. ¼ok fazla kar yağması sebebiyle uzun s¼ren ve yoğun ge¼en kış mevsiminde yolda kalanlar, k¼y¼ odalarında ağırlanır. Öyle zamanlar olur ki yağan kar sebebiyle evlerin kapısının ve yolların ulaşıma kapandığı olur. Dışarı ¼ıkmak için evin bacalarından yol a¼ılır. En yakın k¼y¼deki odaya ulaşamayıp şiddetli soğuktan donarak ölenlerin dahi olduğu bilinir. Kamu odalarında

konaklayan misafirlerin ihtiyaçları, kaldıkları süre boyunca köylü tarafından karşılanır. Reşadiye ilçesinin Bozcalı beldesinde olduğu gibi misafirlerin yemek, yatak, yorgan gibi her türlü ihtiyacı, sırayla her gün bir aile tarafından karşılanır. Her gün bir aile, odanın her türlü ihtiyacının karşılanmasından sorumludur.

Reşadiye ilçesinin Bozcalı beldesindeki ortak oda aynı zamanda “misafir odası”dır. Ulaşım vasıtalarının kısıtlı ve az olduğu zamanlarda uzak yerlerden gelen çerçiciler (seyyar satıcı, pazarlamacı), yolcular odalarda konaklar. Köyün erkekleri, akşam misafirleri ziyaret edip onlarla sohbet ederler. Odalara gelen misafirler yaşadıklarıyla, köy hayatıyla ilgili çeşitli konularda konuşurlar. Misafirler de kendi bölgelerinde olan biten olaylardan bahsederek görüş alışverişinde bulunurlar. Odalarda herkes genellikle askerlik anılarını, gördüklerini, duyduklarını, yaşadıkları ilginç olayları anlatırlar. Tarihi olaylar, köy yaşantısı, geçim meseleleri, hayvancılık, geçmişte meydana gelen çete olayları, büyüklerden dinlenen seferberlik ve başka hatıralar gibi çok çeşitli konularda sohbet edilir.

Odalarda yiyecek olarak dönemin imkânlarına göre leblebi, kuru üzüm, yemiş, çörek ve turşu gibi yiyecekler yenir. O zamanlarda yatsı vaktinde ya da daha geç bir saatte yenen ve **yatsılık** diye adlandırılan yemek meşhurdur. Odada bulunanlar -isteğe bağlı olarak- kendi aralarında para toplayarak bir hayvan alırlar ve kesip pişirip yerler. Buna **ferfene** denir. Yörede küçükbaş hayvancılık yaygın olduğu için, ferfene için kesilen hayvan çoğunlukla küçükbaşdır.

Kaynak kişilerden Abdullah Sağır, şahıs odalarında toplandığında yeme-içmenin herkesin kendisine ait olduğunu belirtir. Yani odaya gidilmeden önce herkesin yemeğini yediğini ifade eder. Buna rağmen bazen oda sahibinin [ev sahibinin] kül çöreği yaptığını belirtir. Çökelek bulunursa ekmek-çökelek yediğini, o da bulunmazsa tuzla biberin yenildiğini belirtir.

Çocukluğunda köy odalarına girebildiğini belirten Artova'nın Ağmusa Köyü'nden Durmuş Köseoğlu, erkeklerin kış aylarında gündelik rutin işlerini bitirdikten sonra gündüz vakitlerinde de odalarda toplanıp yatsı namazını kılana kadar sohbet edildiğini ve bu anlarda masal, hikâye anlatıldığını belirtir. Görüşme ortamında bulunan Süleyman Yayla da, “kavurga” olarak

adlandırdıkları buğday, çedene, nohut ve kendir tanelerinin ateşte kavrulup yenildiğini ifade etmiştir.

Kış aylarının başlamasıyla gerçekleştirilen oda muhabbetleri tarla, bağ, bahçe işlerinin başladığı bahar aylarına kadar devam eder.

Yakın zamanlara kadar köy odalarının işlevlerini sürdürdüğü söylenebilir. Reşadiye'nin Bozcalı beldesinde **vakıf** olarak adlandırılan cami odası ve Erbaa ilçesinin Üzümlü beldesindeki cami odası günümüzde varlığını sürdüren nadir odalardandır.

Sonuç

Köy odaları, kültür tarihi açısından yüzyıllar boyunca önemini korumuştur. Ancak toplumsal yaşantıda meydana gelen değişimler neticesinde, genel olarak 1970'li yıllardan sonra köylerde kahvehanelerin, ulaşım, iletişim ve eğlence vasıtaları ile diğer teknolojik unsurların yaygınlaşmasıyla birlikte, "odalar" etkinliğini ve işlevlerini yitirmiştir. Kültürel faaliyetlerin gerçekleştirildiği mekânların korunup yaşatılması, modernleşmenin hızla evrenselleştiği günümüzde elbette zorlaşmaktadır. Söz konusu kültürel üretim mekânlarının modern yaşantıya aktarılmasında veya yaşatılmasında çağın gerektirdiği sosyal, ekonomik ve teknolojik imkânlardan yararlanılarak farklı alternatiflerinin inşa edilerek kültürel sürekliliğin sağlanması açısından önem arz etmektedir.

Kaynak Kişiler

Sıra No	Adı Soyadı	Doğum Tarihi	Eğitim Durumu	Mesleği	Yaşadığı Yer	Görüşme Tarihi
1	Abdullah Sağır	1939	Okur-yazar	Çiftçi	Çıkrık Köyü	26-27.04.2013
2	Ahmet Kılıçaslan	1937	Okur-yazar	Çiftçi	Karataş Köyü	27-28.07.2012
3	Ahmet Polat	1936	İlkokul	Çiftçi	Taşlıca Köyü	29.07.2012
4	Ahmet Şahin	1937	İlkokul	Çiftçi	Tepekışla Köyü	16.01.2012
5	Bekir Ünal	1934	İlkokul	Çiftçi	Tepekışla Köyü	16.01.2012

6	Cemalettin Gümüşer	1940	İlkokul	Çiftçi	Gökçeli Bel. Yakınca Mah.	29-30.01.2012
7	Duran Çoban	1941	İlkokul	Çiftçi	Gökçeli Bel. Yakınca Mah.	29-30.01.2012
8	Duran Telli	1940	İlkokul	Çiftçi	Bozçalı Beldesi	30-31.07.2012-01-03.08.2012
9	Durmuş Köseoğlu	1946	Okur-yazar	Çiftçi	Ağmusa Köyü	13-14.05.2013
10	Dursun Yıldız	1929	Yok	Çiftçi	Taşlıca Köyü	29.07.2012
11	Eyüp Peynirci	1924	İlkokul	Çiftçi	Tanoba Bel. Akkoç Mah./Erbaa	17-18.01.2012
12	Eyüp Üzümcü	1939	İlkokul	Çiftçi	Üzümlü Beldesi	19.01.2012
13	Halil Eliaçık	1942	İlkokul	Çiftçi	Çamlıkaya Köyü	07-08.08.2012
14	H. İbrahim Kutar	1945	Okur-yazar	Çiftçi	Günebakan Köyü	16.08.2013
15	Hasan Yıldız	1933	Okur-yazar	Çiftçi	Karataş Köyü	27-28.07.2012
16	Hayri Doğan	1931	Köy Enst.	Emekli Öğr.	Erbaa	16.01.2012
17	Hüseyin Kılıçaslan	1926	Yok	Çiftçi	Karataş Köyü	27-28.07.2012
18	Mehmet Yücekaya	1927	Okur-yazar	Çiftçi	Tanoba Bel. Akkoç Mah.	17-18.01.2012
19	Musa Eyyub Bozdemir	1951	İlkokul	Çiftçi/Ozan	Yenidağıçı Köyü	23.02.2013-06.03.2013
20	Mustafa Ezenci	1941	İlkokul	Çiftçi	Üzümlü Beldesi	19.01.2012
21	Mustafa Kılıç	1947	İlkokul	Çiftçi	Taşlıca Köyü	29.07.2012
22	Nevzat Çoban	1949	İlkokul	Çiftçi	Gökçeli Bel. Yakınca Mah.	29-30.01.2012
23	Ömer Gözpinar	1938	Yok	Çiftçi	Tanoba Beldesi	17-18.01.2012
24	Ömer Yıldız	1935	Okur-yazar	Çiftçi	Bozçalı Beldesi	30-31.07.2012-01-03.08.2012
25	Rafet Eraslan	1933	Yok	Çiftçi	Üzümlü Beldesi	19.01.2012
26	Salih Elmas	1934	Okur-yazar	Çiftçi	Taşlıca Köyü	29.07.2012

27	Satılmış Kara	1945	İlkokul	Çiftçi	Yenidağıcı Köyü	23.02.2013
28	Süleyman Yayla	1955	İlkokul	Çiftçi	Ağmusa Köyü	13-14.05. 2013
29	Süleyman Yüzügüler	1932	İlkokul	Çiftçi	Bayırlı Köyü	12,19.05.2013
30	Tahsin Eryılmaz	1949	İlkokul	Çiftçi	Üzümlü Beldesi	19.01.2012

Kaynakça

- Aslan, E. (2014). “Ahi Örgütlerinden Urfa Sıra Gecesine Uzanan Bir Kültür Geleneği”. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (1): 5-15.
- Atlı, S. (2018). “Türkiye'deki Geleneksel Sohbet Toplantıları Üzerine Bir Değerlendirme”. *Milli Folklor* (117): 88-101.
- Bascom, W. R. (2014). “Folklorun Dört İşlevi”. Yayına Haz.: M. Ö. Oğuz, S. Gürçayır Teke içinde, *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar-2* (Çev.: F. Çalış, s. 71-86). Ankara-Türkiye: Geleneksel Yayıncılık.
- Bozkurt, T. (2016). “Konya-Gökyurt (Kilistra) Köy Odaları”. *Milli Folklor* (109): 201-216.
- Bulut, M. (2017). “Sivas İlbeyli Köy Odaları”. *MUTAD, IV (1)*: 13-31.
- Eroğlu, E. ve Köktan, Y. (Aralık 2015). “Ahilik Kültürü ve Geleneksel Sohbet Toplantıları”. *Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* (5): 339-348.
- Kaderli, Z. (2010). “Deliorman Türk Sözel Kültüründe Adam Odaları ve Oda Geleneği”. *Türkbilig* (20): 107-126.
- Küçükbasmacı, G. (2012, Spring). “Halk Anlatısının Sözlü Kültür Ortamlarında Değişim ve Dönüşüm: Oda ve Konak”. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7/2: 769-792.
- Mete, F., Candeğer, Ü., ve Koca, T. (2017). “Somut Olmayan Kültürel Miras: Ferfene (Ankara Örneği)”. *Milli Folklor* (114): 100-111.
- Oğuz, M. Ö. (2007a). “Folklor: Ortak Bellek veya Paylaşılan Deneyim”. *Milli Folklor* (74): 5-8.
- Oğuz, M. Ö. (2007b). “Folklor ve Kültürel Mekân”. *Milli Folklor* (76): 30-32.

- Özdemir, N. (2005). *Cumhuriyet Dönemi Türk Eğlence Kültürü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sevindik, A. (2013). *Halk Hukuku ve Köy Odaları: Sivas Şarkışla Gümüştepe Köyü Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı-Halk Bilimi Bilim Dalı.
- Şen, A. (2012). “Anadolu'da Bir Kardeşlik Tecrübesi Ahiliğin Kültür ve Medeniyetimizdeki Yeri”. *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVI (1): 615-629.
- Taşlıova, M. M. (2006). “Kars Sözel Hikâyeciliğinin İcrâ Ortamları”. *Türkbilig* (11): 164-188.
- Tay, L. (2016). “Türk Halk Mimarisinin Kamusal Yansıması Olarak Akseki Köy Odaları”. *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, Volume 7: 118-141.
- Ünver, M. (2005). “Müslüman-Türk Anadolu İnsanının Eğitim ve Öğretiminde Köy Odalarının Rolüne Folklorik Bir Bakış”. *OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* (18-19): 71-92.
- Yakıcı, A. (2010). “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Somut Mekânı: Konya Barana Odaları”. *Milli Folklor* (87): 94-100.

Tokat İli Reşadiye İlçesi Geleneksel Kadın Giysilerinin İncelenmesi ve Belgelenmesi

Şengül EROL*

Öz: Geleneksel değerlerimizi ifade eden giyim kuşam kültürümüzü tanımak, yeni yetişen nesillere tanıtabilmek ve bu giyim kuşam özelliklerimizin korunabilmesini sağlayacak çalışmalar yapmak amaç edinilmesi gereken önemli bir noktayı oluşturmaktadır. Bu konunun önemini vurgulamak ve geleneksel giyim kuşam özelliklerinin belgelenmesi çalışmalarına katkı sağlamak amacıyla Tokat ili Reşadiye ilçesi geleneksel kadın kıyafetleri ile ilgili alan çalışması yapılmıştır. Çalışmada; Tokat ilinin kültürel değerlerinin bir parçası olan geleneksel giyim kuşam özellikleri araştırılarak, sistematik olarak incelenmiş, ulaşılan orijinal giysilere ait bilgiler inceleme formlarına uygun biçimde doldurulmuş, teknik ve kalıp çizimleri yapılarak belgelenmiştir. Bu sayede giderek yok olan ya da bazı parçalarının yok olduğu kıyafetlerin orijinal ölçülerine sadık kalınarak yeniden üretilebilmesi mümkün kılınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Giyim-Kuşam, Yöresel Giysiler, Kadın Giyimi.

Investigation and Certification of Traditional Women's Clothes in Tokat Reşadiye

Abstract: We know our clothing culture expressing our traditional values, to introduce a new generation grows constitutes an important point to be acquired and apparel feature our aim to make this work that it can be preserved. In order to emphasize the importance of this subject and to contribute to the studies of documenting the traditional clothing characteristics, a field study on traditional women's clothing was made in the district of Tokat in Reşadiye district. Study; traditional apparel features that are part of the cultural traditions of Tokat investigated systematically examined and accessible information on the original clothes examination form to properly filled mold making techniques and documented drawings. In this way, it is made possible to reproduce the clothes that are gradually disappearing or that some parts have disappeared, in accordance with their original dimensions.

Key Words: Traditional Clothing, Local Apparel, Women's Apparel.

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi (sengul.erol@usak.edu.tr).

Giriş

Tarih boyunca insanların giyim şekilleri ve gelenekleri; sosyal hayatın gelişmesi, teknolojik ilerlemeler ve fertlerin zevklerine göre şekillenmiş ve farklılaşmıştır. Bir milletin giyim kuşamı, o milletin sahip olduğu uzun tarihi geçmişi, bulunduğu coğrafi alanlar, etkileşim halinde olduğu kültürler ve değiştirdiği inanç sistemleri göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir.¹

Toplumların geleceğe sağlam adımlarla ilerlemesi ancak geçmişlerine sahip çıkmalarıyla mümkün olabilir. Her topluluk yaşadığı ortam içerisinde kendi kültürünü oluşturur. Sosyal birer varlık olan insanlar, birbirleriyle sürekli bir etkileşim halinde ve iç içe yaşarlar. Ülkemizdeki her yörenin kendine özgü, özel giysileri vardır.² Geleneksel giyim kuşam olarak adlandırılan bu kültürel özellikler, bir milletin toplumsal olgularını en iyi yansıtan kültür varlığı, düşünce tarzı ve uygarlık düzeyi ile öz kültürünün dışa vurumunu temsil etmekte ve geleneksel değerlerin gelecek kuşaklara iyi biçimde aktarılmasında önemli bir kaynak görevi üstlenmektedir.

Geleneksel öğeler içeren bir giyim-kuşam örneğinden ait olduğu toplulukla ilgili pek çok bilgi elde edilebilir. Toplumların yerleşik ya da konar-göçer olup olmadıkları, hangi tarihi süreçlerden geçtikleri ve tarihi kökenleri konusunda bilgi verirler. Bir köye gidildiğinde kadınların başlığının modelinden, renginden; sözlü, nişanlı, ya da dul olup olmadığını anlamak mümkündür. Tüm bu özellikler suskun Anadolu kadınının kendisini ifade etmede kullandığı sessiz alfabesinin göstergesidir.³

Tarihi kaynaklara bakıldığında Türk tarihinin toplumsal yaşam ve geleneksel giyim özellikleriyle ilgili çok az belgeye rastlanmaktadır. Atalarımız İslamiyet'in kabulünden önceki dönemlerden başlayarak yüzyıllar boyunca tarih yapmış bir millet olmasına rağmen tarih yazan bir millet olamamıştır. Askeri bir saklama geleneğinin bir sonucu olarak tarihi belgeler hep yok edilmiştir. İslamiyet'in başında putperestlik düşmanlığı sebebiyle bütün sanat eserleri

---

¹ Süleyman Bakır, *Tokat Yöresi Giyiminin Genel Olarak İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999)

² E. Elhan Özus, Filiz Erden, Melek Tufan, *Tokat Geleneksel Kadın Giysileri* (International Journal Of Cultural And Social Studies (Intjcss). August, 2016; 2(S1 1), 207.

³ <http://aregem.kulturturizm.gov.tr/TR-12757/geleneksel-giyim-kusam-suslenme.html>, 2013, p. 3.

yakılıp yıkıldığı için Batı Türklerine ilişkin belgeleri bulmak da pek kolay değildir. Bu sebeple Türk giyimi ile ilgili bilgiler, Orta Asya'da ele geçen duvar resimleriyle, Tufan'daki buluntulardan, minyatürlerden ve bölgelere ait yayınlanmış gezi yazılarından öğrenilmiştir. Eldeki veriler ışığında Anadolu Türk giyim kuşam özelliklerinin tarihçesine bakıldığında çok eski kültürlerin tarih içinde sosyal ve ekonomik durum, yaş, kişilik, toplumdaki statüye göre coğrafi ve tarihi özelliklerinden zaman içinde etkilenerek günümüze kadar geldiği görülmüştür.⁴ Anadolu Türk kadını yaşayış biçimine, kültürüne, adetlerine, gelenek ve göreneklerine uygun kendine özgü bir giyim tarzı geliştirmiştir. Günümüz giyim kuşam anlayışının değişmesi ve modanın insanları farklı yönlerden etkilemesinden geleneksel giyim kuşam özelliklerimiz olumsuz yönde etkilenmiş ve kaybolmaya yüz tutmuştur. Bu olumsuz etkileşim nedeniyle yöresel giyim şekilleri ve giysi parçaları eski önemini yitirmiştir.⁵

Bu sebeplerden dolayı yok olmak üzere olan geleneksel kıyafetlerin araştırılması, belgelenmesi ve bu belgelerin belirli bir sistem içerisinde kalıp ve dikim teknikleri açısından değerlendirilmesi gerekmektedir. Giyim anlayışı ve giysi parçalarının araştırılıp incelenerek belgelendirilmesi sayesinde toplumlara yansıtan en önemli kültür varlıkları olan geleneksel giyim değerlerimize sahip çıkılmış ve onlara ait özelliklerin muhafaza edilmesi sağlanmış olacaktır.

Bu konunun önemini vurgulamak ve geleneksel giyim kuşam özelliklerinin belgelenmesiyle geçmişi geleceğe bağlayacak bir kavşak noktası sayılabilecek çalışmalara katkı sağlamak amacıyla Tokat ili Reşadiye ilçesi geleneksel kadın kıyafetleri ile ilgili alan çalışması yapılmıştır.

Çalışmada; Tokat ilinin kültürel değerlerinin bir parçası olan geleneksel giyim kuşam özellikleri araştırılarak, bir bütün olarak ele alınan geleneksel kadın giysileri sistematik olarak incelenmiştir. Saha çalışması sonucu ulaşılan orijinal giysilere ait bilgiler inceleme formlarına yazılmış, teknik çizimleri ve 1/5 oranında küçültülmüş kalıp çizimleri yapılmış, süsleme özellikleri ve aksesuarlarıyla belgelenmiştir. Bu sayede giderek yok olan ya da bazı parçalarının yok olduğu kıyafetlerin orijinal ölçülerine sadık kalınarak yeniden

⁴ Bk. Gökhan Yılmaz, *Tokat Yöresi Folklorik Kıyafetler Üzerinde Bir Araştırma* (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 2005), 7-8.

⁵ Şengül Yıldız, *Tokat İli Reşadiye İlçesi Geleneksel Kadın Kıyafetleri* (Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Mesleki Yaygın Eğitim Fakültesi, 1997), 32.

üretilebilmesi ve gelecek kuşaklara aktarılacak bir veri tabanı oluşturulmasına katkı sağlanmıştır.

Tokat iliyle ilgili genel bilgilere bakıldığında; "Tokat" adının kaynağı hakkında değişik rivayetler olduğu dikkati çekmektedir. Bunlardan birisi; şehrin Togayıt Türkleri tarafından kurulmuş olduğu ve isminin de buradan geldiğidir. Bir diğeri; surlu kent manasına gelen Toh-kat'tan geldiğidir. Tokat'ın M.Ö. 5500'lere inen bir tarihi olduğu, 14 Devlet ve 5 Beyliğin yaşayıp egemen olduğu; yörede yapılan kazılarda ele geçen buluntular, yörenin Kalkolitik Çağ'dan beri yerleşime açık olduğunu göstermektedir. Hatti, Hitit, Frig, Med, Pers, Büyük İskender, Pontus, Roma, Bizans, Arap, Danişment, Türkiye Selçuklu, İlhanlı, Beylikler, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde bu topraklar hep önemli birer yerleşim alanı olmuştur.⁶

Tokat el sanatları yönünden zengin illerimizden birisidir. 18. Ve 19. Yy temel uğraşlarından dokumacılık; yöre giyim kuşam özelliklerini de biçimlendirmiştir. Geleneksel giyim parçalarından bazılarının el tezgâhlarında dokunması ve zamanla dokumacılığın giderek yok olmaya başlaması giysilerin önemli bir bölümünün de yok olmasına sebep olmuştur.⁷ Tokat'ta özellikle kadın kıyafetlerinin yapımında kıyafetlerin giyinme amacına göre değişen çok çeşitli süslemeler, değişik renkte ve desende kumaşlar kullanılmaktadır. Bazı kıyafetler son derece süslü ve alımlı iken, bazı kıyafetlerde sadelik olduğu görülmektedir.⁸ Kıyafet parçalarının renk, desen ve süslemeler açısından zenginliğe sahip olmasında özellikle Tokat'ta çok eski ve bilinen bir meslek olan yazmacılık sanatı büyük katkı sağlamaktadır. Bölge halkının genellikle geçimini tarımdan sağlaması da bölge kültürüne önemli etki yapan bir diğer etken olmuştur. Bu sebeptendir ki yörede yetişen tarım ürünleri yazmacılık sanatını etkilemiş ve kadın kıyafetlerinde başa giyilen yazmalara da desen ilhamı olmuştur.⁹

---

⁶ <http://www.tokatkulturturizm.gov.tr/TR-60574/genel-bilgiler.html>, 2013.

⁷ Bk. Yener Altuntaş, Yüksel Şahin, Mücella Kahveci, *Tokat İli Halk Oyunları Kıyafetleri Teknik Çizimleri* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000), 1.

⁸ Bk. Kürşad Gülbeyaz, Mustafa Kaya, *Tokat Yöresi Geleneksel Kadın Giyimi* (Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 37. Temmuz – Ağustos 2013. Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi. Issn: 1694-528x.), 2.

⁹ Akt: Kürşad Gülbeyaz, Mustafa Kaya, A.G.E., 11.

1. Materyal ve Yöntem

Alan araştırması yoluyla yapılan çalışmada; literatür incelemesinin ardından geleneksel giysi inceleme formları kullanılarak; ulaşılan kaynak kişilerden edinilen bilgiler ve bulunan giysi parçaları yardımıyla veriler elde edilmeye çalışılmıştır.

Tokat ili Reşadiye ilçesi geleneksel kadın kıyafetlerinden bulunabilen temel giysi parçaları, kullanılan yardımcı malzemeler ve aksesuarlar bir araya getirilerek kıyafet takımı oluşturulmuştur. Ulaşılan orijinal giysilere ait bilgiler inceleme formlarına uygun biçimde doldurulmuş, teknik çizimleri ve 1/5 oranında küçültülmüş kalıp çizimleri yapılmış, süsleme özellikleri ve aksesuarlarıyla birlikte belgelenmiştir.

2. Reşadiye İlçesi Geleneksel Kadın Giysilerinin Genel Özellikleri

Reşadiye geleneksel giyim özellikleri incelendiğinde şehirdeki mevcut iki farklı kültürün etkisiyle genel olarak ikiye ayrıldığı görülmektedir. Alevi ve Sünni kültürleri arasındaki giyim kuşam farklılıkları en belirgin olarak geleneksel giysilerde feslerde ve kuşak bağlama şekillerinde dikkati çekmektedir. Alevilerin fesleri ön yüzü dik ve üç sıra pullu süslemelidir. Sünnilerin fesleri ise yassı ve genellikle sade, bazen de tek sıra altınla süslemelidir. Kuşak bağlama şekillerinde ise aleviler kuşağı boyuna üçe katlayıp bellerine kolon dokuma ile bağlarken, sünniler kuşağın köşelerini birleştirip bele önlüğün bağı ile bağlamaktadırlar.¹⁰

Yöredeki kadın giysisi; başta altın ve gümüş alınlıkların takıldığı 'fes', onun üzerine 'yazma'dan (çit - findi - saraylı) oluşur. Vücutta üst bedene ten üzerine 'iç saya', üstüne 'üç peş' giyilir. Bunların altında, basma veya ipek saten kumaştan hazırlanan 'şalvar' veya 'tuman' vardır. Üç peşin üzerine 'salta' giyilir ve 'kuşak' bağlanır. Kuşağın üzerinde elde dokunarak hazırlanan 'önlük', arkada ise boncuklarla süslenen bir 'bel bağı' vardır. Ayaklara yün ipliklerle çeşitli desenlerde örülmüş çoraplar giyilir. Sokağa çıkarken de çorapların üzerine

---

¹⁰ Bk. Selahattin Adıgüzel, *Geleneksel Giysilerimiz* (Tokat Kültür Araştırma Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 9, 1986), 41.

'çarık' giyilir. Ayrıca süsleme olarak kemerler, 'hamaylı' adı verilen gerdanlık, bilezikler ve 'sakalduruk', 'yanaklık' ile giysi takımı tamamlanmaktadır.¹¹

3. Bulgular ve Yorum

Geleneksel kadın giysileri Tokat ve ilçelerinde ufak tefek farklılıklar gösterse de temelde aynı özellikleri taşımaktadır. Giysi takımının tek bir adı bulunmayıp her parçanın kendine özgü adıyla üst üste giyilmesiyle oluşmaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde; ulaşılan örnekler ışığında bir takım geleneksel kadın giysisine ilişkin görseller, takımın parçalarına ait detaylar giyildiği yere göre sınıflandırılarak verilmekte, teknik çizim ve kalıp çizimleri yer almaktadır. Teknik çizim ve kalıp çizimlerinde giysi parçalarının gerçek ölçülerine sadık kalınarak 1/5 oranında ölçekli olarak çalışılmıştır. Bu durum ölçülerin en boy oranlarının gerçeğe uygun görüntüsü açısından önem taşımaktadır.

Resim 1. Reşadiye Geleneksel Kadın Giysisi Ön ve Arka Genel Görünüş

Giysi parçaları vücutta giyildikleri veya kullanıldıkları yerlere göre; bedene giyilenler, bele bağlanan/ takılanlar, başa bağlanan/ takılanlar, bedene, kola ve ele takılanlar, ayağa giyilenler/ takılanlar olarak sınıflandırılmış ve genel özellikleri tanımlanmıştır.

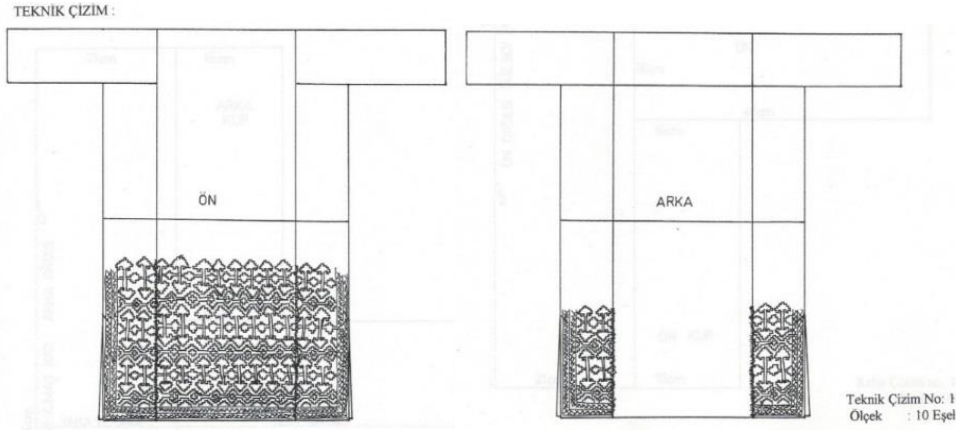
¹¹ <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/tokat/kulturatlasi/tokat-yoresnde-gylen-kadin-kiyafetler-le-aksesuar-ve-takilari>, 2013.

3.1. Bedene Giyilenler

İç Göyneği / İç Saya: Üst beden giysisi olarak ten üzerine giyilen iç saya, beyaz bez, pamuklu kumaş veya etamin kumaştan yapılır. Beden ve etek iki parça veya belden kesik çalışılır. Düz kesimli, yakası açılmadan dikilir. Kullanılacağı zaman yakasız olarak ve önü bele kadar açık çalışılır. Tek düğme ile kapatılır. Kısa veya uzun kollu olup; kol ağzı serbesttir. Ön etek tümünden arka eteğin yan parçaları renkli iplerle geometrik bezeme tarzında kanaviçe yapılarak süslenmiştir. Boydan gelen kupları ve yanlarda yırtmaç vardır.

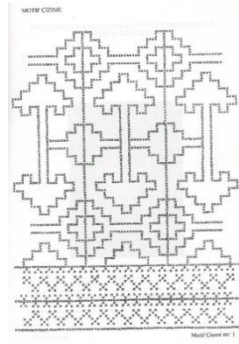

Resim 2. İç Göyneği / İç Saya Örneği

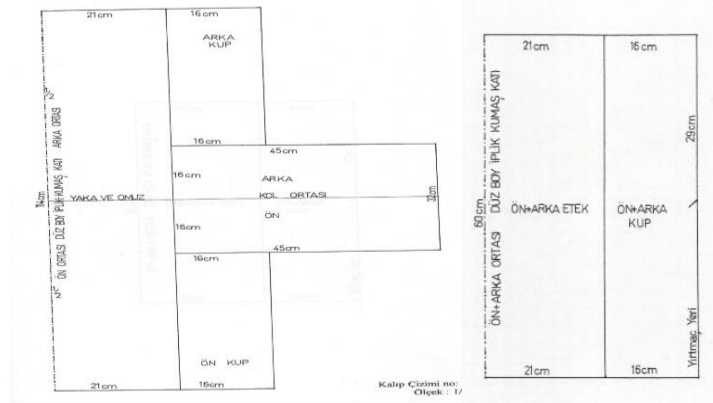

Resim 3. İç Göyneği /İç Saya Teknik Çizimi

Resim 4. İç Göyneği /İç Saya Motif Çizimi

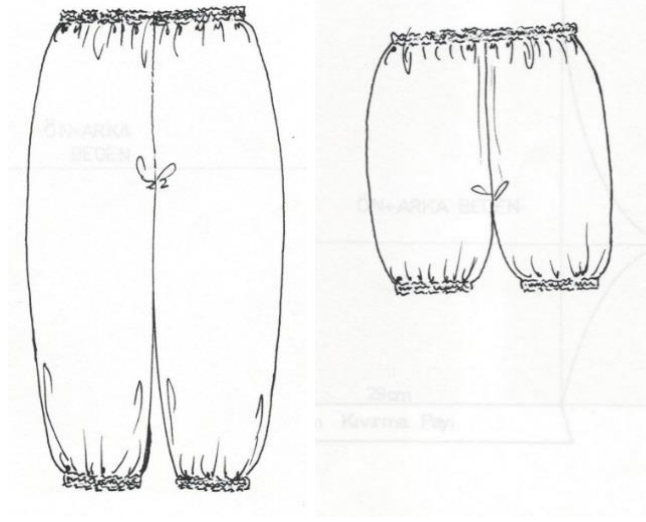

Resim 5. İç Göyneği /İç Saya Kalıp Çizimleri

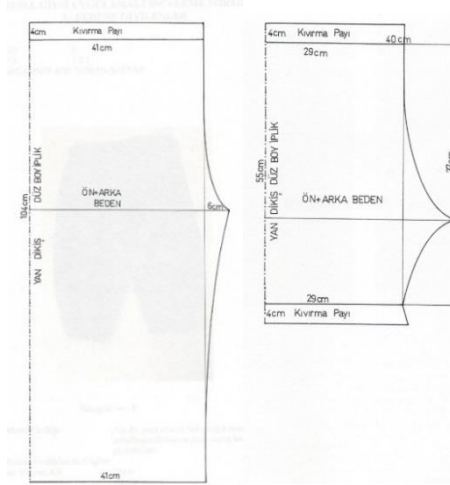
Şalvar / Tuman: Alt beden giysisi olarak ten üzerine giyilen şalvar, kutnu kumaştan, ipek satenden, pazenden ve patiskadan dikilir. Pazenden ve boyu daha kısa çalışılan modeline tuman adı verilir. Model özelliği açısından şalvar ve tuman arasında boy farkı bulunur. Geniş ağılı olup, ağı yukarıdan çalışılmıştır. Bel ve paça uçları lastik veya uçurla büzülmüştür.

Resim 6. Şalvar ve Tuman Örneği

Resim 7. Şalvar ve Tuman Teknik Çizimleri

Resim 8. Şalvar ve Tuman Kalıp Çizimleri

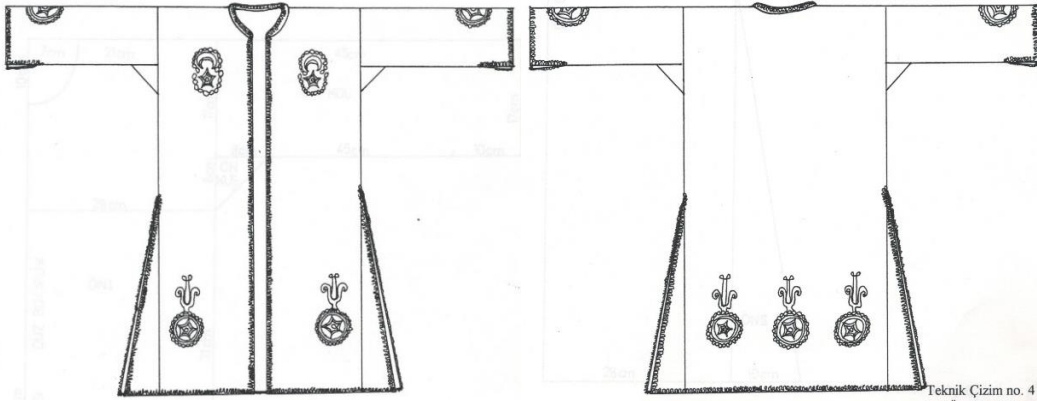
Üç Peş / Kutnu Entari: Üst beden giysisi olarak iç sayanın üzerine giyilen üç peş - kutnu entari, adını aldığı ipekli ve boyuna çubuklu ve renkli desene sahip kutnu kumaştan yapılmıştır. Yörede süsleme ve kullanılan kumaş olarak farklı modellerine rastlamak mümkündür. Mesela şehir merkezi veya ilçe merkezlerinde kutnu veya sewayi kumaştan yapılırken, kırsal kesimlerde beyaz bez veya etaminden yapılır. Etaminden yapıldığı zaman süsleme olarak renkli iplerle işlemler tercih edilmektedir.

Boyu ayak bilekleri hizasında olan giysi hakim yakalı, kare kolludur. Kol ucunda yırtmaç ve kol altında kuş vardır. Arkası tek parça, önden açık giysinin belden aşağısı yırtmaçlarla üç parçaya ayrılır. Üç peş ismini de buradan

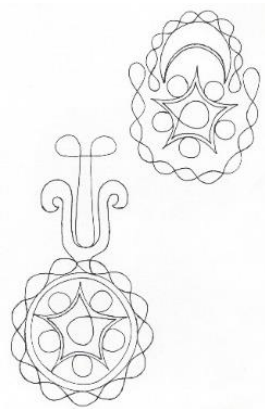
almaktadır. Kenar temizliği için önlerde, yırtmaçlarda, etek ucunda ve kol ağzında hazır harç kullanılmıştır. Göğüste, etek uçlarında ve kolda da hazır harçlarla süslemeleri vardır.

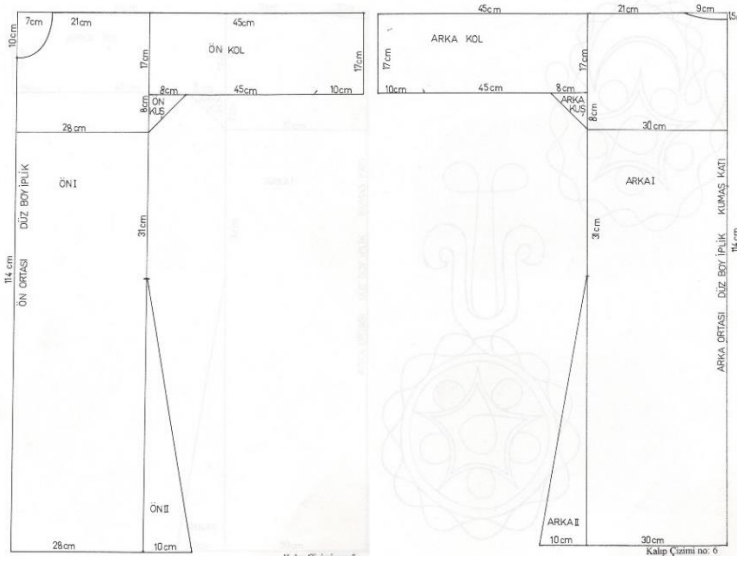
Resim 9. Üç Peş / Kutnu Entari Örneği

Resim10. Üç Peş / Kutnu Entari Teknik Çizimi (Ön-Arka)

Resim 11. Üç peş /Kutnu Entari Süsleme Motifi Çizimi

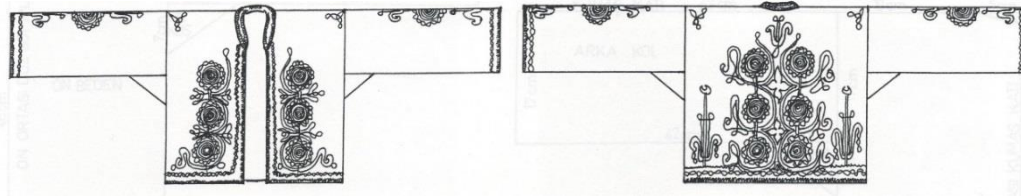

Resim 12. Üç peş /Kutnu Entari Kalıp Çizimi

Salta/ Cepken: Üç peşin üzerine dış giysi olarak giyilen salta/ cepken, koyu renk kadife veya çuhadan yapılır. Hakim yakalı, kare uzun kolludur. Kol altında kuş çalılışır ve kol ağzı serbesttir. Önü açık, boyu bel hizasındadır. İç yüzü genellikle basma kumaşla astarlı çalılışır. Süslemesinde kaytan da denilen ince ve hazır harçlar kullanılır. Süsleme motifleri giysinin önünde, arkasında ve kollarındadır. Çoğunlukla geometrik ve bitkisel şekiller kullanılır.

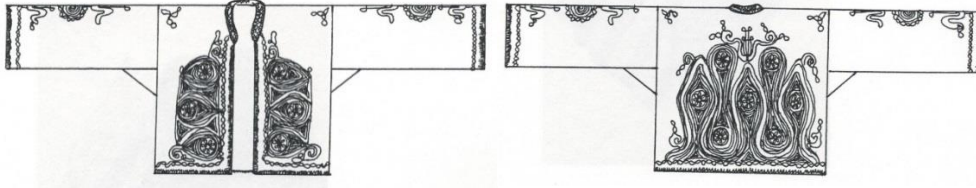
Resim 13. Salta / Cepken Örneği 1

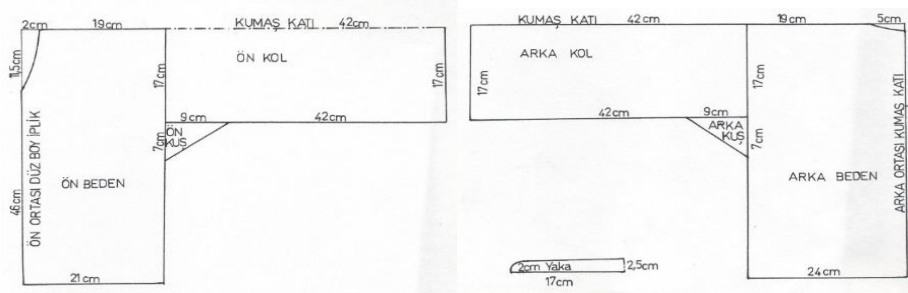
Resim 14. Salta / Cepken Teknik Çizimi 1

Resim 15. Salta /Cepken Örneği 2

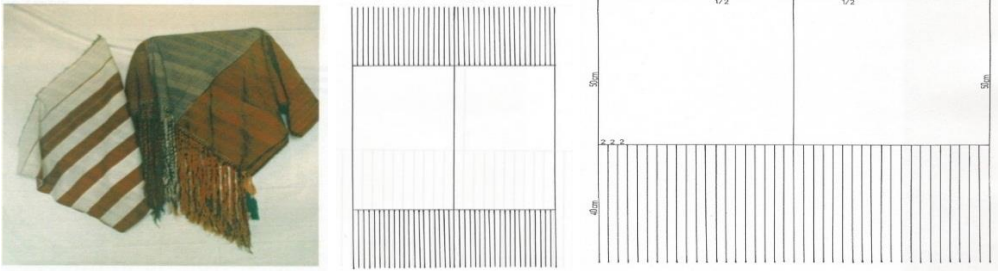
Resim 16. Salta /Cepken Teknik Çizimi 2

Resim 17. Salta /Cepken Kalıp Çizimi (Ön - Arka)

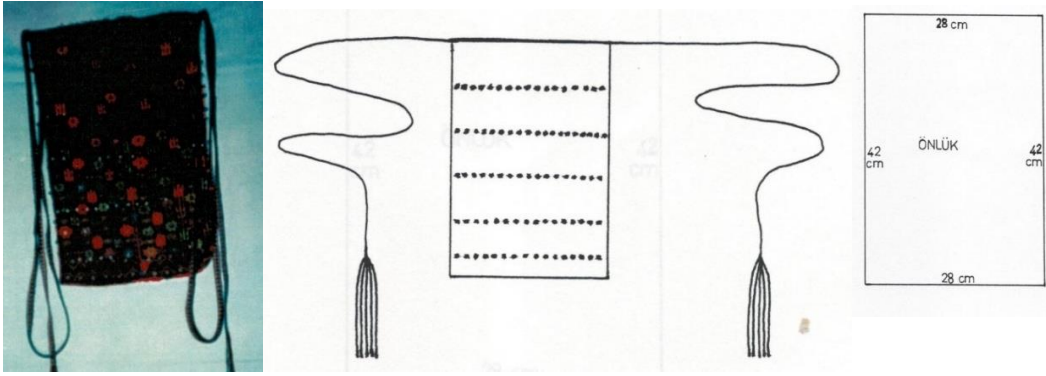
3.2. Bele Bağlanan ve Takılanlar

Kuşak / Saçaklı Kuşak: El dokuma tezgahlarında, farklı renklerde ince yün ipliklerden ensiz olarak üç parça halinde dokunur. Parçalar çırpma dikişi denilen el dikişi ile birleştirilir. Etek ucuna gelecek kısmına 35-40 cm.lik saçaklar yapılır. Kullanım sırasında ikiye katlanarak saçak kısmı arkaya gelecek şekilde bele sarılır. Boncuklu bel bağı bağlanarak tutturulur.

Resim 18. Kuşak / Saçaklı Kuşak Örneği, Teknik ve Kalıp Çizimleri

Önlük: Kadınların iş yaparken giysilerini kirlenmekten kurtarmak amacıyla kullanılan önlük, el tezgâhlarında yün ipliklerle dikdörtgen şeklinde dokunur. Dokuma esnasında renkli ipliklerle çiçek motifleri ve geometrik desenlerle süslenir. Üzeri boncuklarla süslenerek üst kenarlarına kolon dokuma tekniği ile dokunan bağlar elde baskı ile tutturulur. Bağların uçları püsküllerle süslenir. Kullanılırken önlük önde kalacak biçimde bağcıkları arkadan geçirilerek bele dolanır ve arkada birleşecek şekilde bağlanarak püsküller sarkıtılır.

Resim 19. Önlük Örneği, Teknik ve Kalıp Çizimi

Boncuklu Bel Bağı / Püsküllü Boncuk: Belin arkasına, kuşağın üstüne bağlanan bel bağı, boncuklardan örmedir. İstenilen sayıda renkli ve iri boncuklar yün ipliklere geçirilerek çeşitli uzunluklarda saçaklar hazırlanır. Boncuklar arasındaki yün iplikler düğümlenerek model oluşturulur. Hazırlanan saçakların alt ucuna yün ipliklerden hazırlanan püsküller eklenir. Yünden hazırlanan bir bağın üstüne iki sıra halinde ve dört tanesi yan yana getirilerek yerleştirilir.

Resim 20. Boncuklu Bel Bağı / Püsküllü Boncuk Örnekleri

3.3. Başa Bağlanan ve Takılanlar

Fes: Yünden veya keçeden yapılır. Dokuma sırasında baş yuvarlaklığı verilerek öne gelen kısmı ie kıvrılır. Şekline uygun kesilmiş bir karton geçirilerek dik durması sağlanır. Bazı modellerde içine yuvarlak bir demir çubuk yerleştirilerek fes Şekli verilir. Elde makine dikişiyle tutturulur. Dik duruğu sağlamak için dolgu malzemesi kullanılır. Genellikle bordo ve sade tercih edilmekle beraber alına gelen tepe kısmı altın, gümüş paralarla veya çeşitli madenlerle süslenerek de kullanılır.

Resim 21. Fes Örnekleri

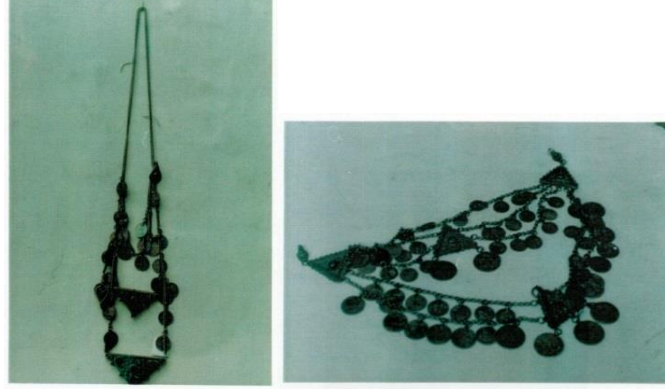
Yazma/ it/ Findi/ Saraylı: Yazma, it, findi ve saraylı adlarıyla bilinen baş örtülerinin hepsi Tokat yazma baskı sanatıyla elde edilen 90 x 90 cm. ebatlarında örtülerdir. Genellikle siyah veya beyaz zeminli olmakla beraber çeşitli renk ve desene sahip örtüler, tülbent veya daha kalın pamuklu bir dokuma üzerine el baskısı karakalem veya elvan tekniği ile basılır. Kenar süsleme Şekline göre oyalı, pullu, yazma, findi olarak isimlendirilir. Günümüzde Tokat yazmacılığının simgesi haline gelen “elmalı findi” siyah zemine bordo renkle elmaya benzer desenler basılarak hazırlanan örtüdür. Genellikle fesin üzerine yaşmak adı verilen bir teknikle bağlanarak kullanılır.

Resim 22. Yazma, it, Saraylı Örnekleri

3.4. Bele, Kola ve Takılanlar

Hamaylı: Boyun süsü olarak kıyafetin en üstüne gelecek şekilde boyuna takılan hamaylı zincirlerin ucuna asılan ve çeşitli madenlerden yapılan üçgen veya silindirik şeklindeki muska veya nazarlıklardır.

Resim 23. Hamaylı Örnekleri

3.5. Ayağa Giyilen ve Takılanlar

Ev İçinde Ayağa Giyilenler - Çorap/ Alaca Çorap: Ayağa giyilen çoraplar yün, tiftik, pamuk, ipek, floş ve sentetik ipliklerden çoğu zaman beş şişle elde örülerek hazırlanan bir kıyafet parçasıdır. Genellikle dörtten fazla renkten oluşur. Daha çok kırmızı rengin hakim olması nedeniyle alaca çorap adını alır. Diz boyunda örülür, kullanılırken bilekten yukarı kalan kısmı şalvarın altında kalır.

Resim 24. Çorap, Alaca Çorap Örnekleri

Sokakta Ayağa Giyilenler - Çarık: Çorap üzerine ve sokağa çıkarken giyilen çarık manda veya öküz derisinden yapılır. Ayakaltından başlayarak

parmak üstlerini örtecek ve ayağın her yanını saracak şekilde katlanır. Yanlarına delikler açarak içinden geçirilen ince deri bağcıklarla bağlanarak giyilir. Ayağın ön kısmına gelen yerine ayna konularak süslenenlerine “aynalı çarık” adı verilir.

Resim 25. Çarık Örneği

Sonuç ve Öneriler

Tokat ili Reşadiye ilçesi geleneksel kadın giysilerinin alan araştırması yoluyla tespit edildiği araştırma ile kadın giysileri hakkında genel bilgi sahibi olunmuştur. Giysilerin alt bedende şalvar, üst bedende iç göyneği, üç peş ve saltadan oluşan dört parçadan oluştuğu tespit edilmiştir. Kullanılan çeşitli yardımcı malzeme ve aksesuarlarla giysilerin tamamlandığı görülmektedir. Giysilerin bütünlüğünü sağlayan yardımcı malzeme ve aksesuarlar; kuşak, boncuklu bel bağı, önlük, başta fes ve yazmalar, ayakta alaca çorap ve çarık ile boyuna takılan gerdanlık ve hamaylıdan oluşmaktadır.

Giysiler giyilirken önce bedene iç göyneği, şalvar, üç peş, salta, kuşak, kuşağın üzerine boncuklu bel bağı ve önlük, ayağa alaca çorap ve çarık giyildiği; başa yassı veya semerli dik fes geçirildiği, fesin üzerine yazma örtülmektedir. En üste ve boyuna ise gerdanlık, hamaylı takılmaktadır.

Belirlenen giysi parçalarının ölçüleri ve model özellikleri incelenerek 1/5 oranında ölçeklendirilerek model detaylarının verildiği teknik çizimleri, kalıp çizimleri ve motif çizimleri yapılmıştır. Çıkarılan özellikler doğrultusunda yapılan bu çalışmanın kıyafetlerin orijinaline ilişkin bilgilerin korunması hususunda fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Geleneksel giysilerin milli kültürümüz açısından önemi konusunda halkın bilinçlendirilmesi için yayın çalışmalar yapılmalı, özellikle bu giysilerin bozulup başka amaçlarla kullanılmasına engel olunmalıdır.

Giyim kuşamla ilgili araştırma merkezleri açılarak yok olmaya yüz tutmuş giysilerin bu merkezlerde toplanarak muhafaza ve dokümante edilmesi, ilgili araştırmacıların ihtiyaç halinde kullanabilmesi konusunda hizmet vermesi sağlanmalıdır.

Geleneksel giyim kuşam özelliklerinden yararlanarak özgün Türk modası çalışmaları artırılarak giysi özelliklerinin varlığını sürdürmesi sağlanmalıdır.

Geleneksel giyim kuşam kültürümüze önemli yer veren müzelerimizde bulunan giysi örneklerine ait görsellerin yanı sıra; özellikle sanal ortamlarda yer alacak teknik çizim ve kalıp görselleri sayesinde araştırmacılara daha detaylı bilgi sunma olanağı sağlanmalıdır.

Kaynakça

- Adıgüzel, Selahattin. “Geleneksel Giysilerimiz”. *Tokat Kültür Araştırma Dergisi*. 4/9 (1986): 41-43.
- Altuntaş, Yener - Şahin, Yüksel - Kahveci, Mücella. *Tokat İli Halk Oyunları Kıyafetleri Teknik Çizimleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Bakır, Süleyman. *Tokat Yöresi Giyiminin Genel Olarak İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 1999.
- Gülbeyaz, Kürşad - Kaya, Mustafa. “Tokat Yöresi Geleneksel Kadın Giyimi”. *Akademik Bakış Dergisi*. 37 (Temmuz – Ağustos 2013). Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi. Issn: 1694-528x.
- Özus, E. Elhan - Erden, Filiz - Tufan, Melek. “Tokat Geleneksel Kadın Giysileri”. *International Journal Of Cultural And Social Studies (Intjcss)*. (August, 2016). 2 (Sı 1): 205-218.
- Yıldız, Şengül. *Tokat İli Reşadiye İlçesi Geleneksel Kadın Kıyafetleri*. Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 1997.
- Yılmaz, Gökhan. *Tokat Yöresi Folklorik Kıyafetler Üzerinde Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2005.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü. “Geleneksel Giyim – Kuşam - Süslenme” Erişim: 04 Ekim 2018, <http://aregem.kulturturizm.gov.tr/TR-12757/geleneksel-giyim-kusam-suslenme.html>.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Tokat İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. “Genel Bilgiler”. Erişim: 04 Ekim 2018. (<http://www.tokatkulturturizm.gov.tr/TR-60574/genel-bilgiler.html>,
- Türkiye Kültür Portalı. “Tokat Yöresinde Giyilen Kadın Kıyafetleri İle Aksesuar ve Takıları”. Erişim: 4 Ekim 2018. (<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/tokat/kulturatlası/tokat-yoresinde-gyilen-kadin-kiyafetler-le-aksesuar-ve-takilari>.

Kültürel Sembol ve Süreklilik: Tokat Yazmaları ve Halk Türkülerinde Ortak Motifler ve Semboller

F. Gülay MİRZAOĞLU*

Öz: Tokat ilinde altı yüz yıldır sürdürülmekte olan yazmacılık sanatı, yöre ve bölge kültürüne damgasını vurmuş capcanlı bir kültürel gelenektir. Ustaların ellerinde hayat bulan renkler ve motifleriyle yazmalar, aynı zamanda Anadolu Türk kültürünün yaygın motiflerinin stilize edilmiş ve kendine özgü üsluplar kazandırılmış sanatsal yaratımlarıdır. Geleneksel sanatlarımızın önde gelen örneklerinden olan yazmacılık sanatına türkülerin dünyasından bakıldığında, iki sanatın yaratımları arasında dikkat çekici ortak özelliklerin bulunduğu anlaşılır. Yazmaların ve türkülerin bize ilettiği mesajlar, her iki sanatta işlenen kültürel motifler ve semboller ile günümüze taşınmaktadır. Kültürel gelenekler yoluyla sürdürülen bu aktarım süreci, aynı zamanda kültürel süreklilik olgusunun da canlı bir göstergesidir. Bildiride, halk türkülerinden hareketle, Tokat yazmaları ile Tokat türkülleri arasındaki “sembolik” ilişkiler irdelenecek, söz konusu ilişkiler her iki alandan seçilmiş örnekler üzerinde gösterilecektir.

Anahtar Kelimeler: Sembol, Motif, Kültürel Süreklilik, Tokat Yazmaları, Halk Türkülleri.

Cultural Symbol and Continuity: Common and Symbols in Yazmas and Folk Songs of Tokat

Abstract: *Yazmacılık* (Wooden Block Printing, which is a decoration work on fabrics usually applied by using wooden molds) is a kind of maintained traditional handicraft that has been carried on for six hundred years in Tokat province and have had great influence on the culture of the area and the region. With their colors and patterns created in the hands of the artists, the *yazmas* are artistic creations created by designing the common traditional patterns of Anatolian Turkish Culture and giving unique styles to these patterns. When the art of *yazmacılık*, one of the pre-eminent examples of our traditional handicrafts, is analyzed in a manner to compare it to Turkish folk songs, it is understood that these two types of folk art shares remarkable common features. The messages conveyed through *yazmas* and folk songs are passed down to the present day through the cultural patterns and symbols used in both types of the folk art. This process of transmission through cultural traditions is also an actual indication of cultural continuity. In this paper, the “symbolic” relations between *yazmas* and folk songs of Tokat will be analyzed, and these relations will be demonstrated through examples from both types of folk art.

Key Words: Symbol, Patterns, Cultural Continuity, *Yazmas* of Tokat, Turkish Folk Songs.

---

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi Türk Halkbilimi Bölümü Öğretim Üyesi, HÜ Geleneksel Müzik Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürü (gmirzaoglu@gmail.com).

Giriş: Halk Türkülerine Genel Bir Bakış

Halk türküleri çeşitli boyutlarıyla kültürel geleneğimizi yansıtır ve kültürel kimliğimizi oluşturan temel değerleri içerir. Sözlü kültürün binlerce yıllık birikiminden günümüze kadar gelen temel nitelikleri, asırlar boyunca türkülerde yaşar. Halk türküleri, belirli bir topluma özgü temel kültürel özelliklerin; davranış ve tutumların kristalleşmiş biçimleridir.

Türküler sözlü kültür ortamında doğmuş, çağlar boyu var olabilmiş ve zaman içinde değişmiş; bununla birlikte güncel kalabilmiştir. Bu varoluş toplumun, büyük kitlelerin türküleri paylaşımından kaynaklanır. Türkülerin geniş halk kitlelerince paylaşılması, onların geçmişten günümüze toplumsal işlevlerini koruyan bir ifade aracı olduğunu da göstermektedir. Halk Türkülerinin en temel işlevi, geleneksel kültürü kuşaktan kuşağa taşımaktır. Bunun yanı sıra, halk türküleri kültür tarihinin zengin bir kaynağıdır ve içeriğinde büyük bir bilgi birikimini taşır.

Türk halkbiliminin temel alanlarından olan Türk halk edebiyatı ve Türk halk müziği alanları bağlamında lirik edebiyat ve müzik örneklerinin büyük bir çoğunluğunu bünyesinde barındıran halk türkülerinde en fazla işlenen konuların başında aşk ve ayrılık gelmektedir. Bunun yanı sıra, yine ayrılık konusunu vurgulayan gurbet, askerlik, hapisane ve ölüm gibi konular da türkülerin temel konularını oluşturmuştur.

Türkülerin tıpkı konuları gibi, kendine özgü biçimleri, yapısal özellikleri vardır. Bentlerin dizeleri, ölçü, uyak, nakarat gibi özelliklere sahip metinler, ezgiyle bütünleşir ve türkülerini oluştururlar. Türkülerin yapısal açıdan bir başka temel özelliği de, belirli söz kalıplarına sahip olmalarıdır. Söz kalıplarıyla birlikte, türkülerin yapısında ve kurgusunda semboller ve motifler önemli bir yer tutar. Bir başka deyişle, halk türkülerimizin temel özelliklerinden biri, sembolik anlatım yapısına sahip olmasıdır (Mirzaoğlu 2015: 36).

Folklorun kalıplaşma özelliğinin de bir göstergesi olan sembol ve motifler yoluyla türküler günlük dilden ayrı bir dil ve ifade biçimi kazanır ve böylece daha derin ve etkileyici bir şiirsel dil ve üslup kazanmış olur. Ancak, bir türkünün içeriğini tam olarak anlamak için bu sembol dilinin çözümlenmesi

gerekir ki; bu semboller kültüre özgüdür. Kültürel semboller ve motifler, halk türkülerinin sürekliliğinde ve günümüze ulaşmasında önemli rol ve işlevlere sahiptir. Kültürel sembollerin temel işlevi ise belirli bir toplumda günlük konuşma dilinde doğrudan ifade edilmesi mümkün olmayan duyguları yansıtmaktır. Doğrudan ifade edilemeyen bu duyguların ve dileklerin çoğunlukla aşk ve cinsellikle ilgili olduğu söylenebilir.

Nitekim, psikanalitik halkbilimi kuramına göre, halk türkülerinin işlevlerinden biri de, insanların bastırılmış ve bilinçaltına itilmiş isteklerini ve duygularını ifade etmesi yahut dışa vurmasıdır. Çünkü bu yaklaşıma göre, gerçekleştirilemeyen arzular bastırılmakta ve bilinç düzeyinden bilinçaltına itilen istekler başta rüyalar olmak üzere çeşitli biçimlerde ifade edilmektedir. Bu yaklaşıma göre, bireyin bilinçaltında bastırılmış istekleri rüyalarla çıkış yolu bulurken toplumsal bilinçaltı, folklor ürünleri yoluyla çıkış yolu bulur. Folklor ürünlerini bağlam merkezli bir yaklaşımla ele alan gösterimci kuram (performance theory) temelindeki ilk deneysel araştırmayı gerçekleştiren Alan Lomax, çalışmalarında, türkülerin hem bilinç, hem de bilinçaltı düzeyde etkin olduğunu belirtir ve halkın bilinçaltı fantezileri için türkülerin çıkış yolu olduğunu dile getirir. Lomax'a göre, varlığı açıkça beliren istekler ve sıkıntı veren iç çelişkiler bir halk şarkısının aldatıcı görünümünü altında incelikte ifade edilebilir (Mirzaoğlu 2015: 36).

Türk halk türkülerinde en fazla rastlanan semboller nelerdir? Bunların, farklı kuramsal bakışlarca ifade edildiği gibi, gerçekten de aşk duygularıyla ilişkisi var mıdır? Türkülerde yer alan herhangi bir doğa unsuru, bir nesne, renk, koku, ses veya bir eylem sembol olabilir. Bir sözcüğün sembol olabilmesi için kendi gerçek anlamı dışında da bir anlam taşıyor olması, ait olduğu kültüre özgü çağrışımlar yaratması gerekir. Türkülerde yer alan başlıca sembollere ay, güneş yıldızlar, rüzgârlar, dağlar, ağaçlar, kuşlar, çiçekler ve meyveler örnek verilebilir. Sembol dilini oluşturan unsurlar arasında sembolik eylemler de dikkatimizi çeker. Bunlardan en yaygınları; “bağa girmek”, “gül dermek” ve “bâde içmek” olarak belirtilebilir (Mirzaoğlu 2015: 36-37).

Tokat Türküleri, Türkülerde ve Yazmalarda Ortak Motifler

Konu, içerik ve anlatım biçimi ve işlevleri açısından Anadolu'nun diğer bölgelerindeki halk türküleriyle birçok ortak özellik taşıyan Tokat türküleri, diğer halk türkülerinde olduğu gibi, ezgisel yapı açısından kırık hava ve uzun hava tipinde ezgilerden oluşmaktadır. Bunun yanı sıra, her iki türün karışmasından yani kırık hava ve uzun havanın; ritmik ve ritmik olmayan ezgi yapılarının birleşmesinden oluşan "Efilo havaları"adı verilen ezgileriyle de müzik kültürümüz içinde özel bir yere sahiptir. Efilo havaları daha çok sınırlarında bulunan Ordu ili Akkuş ve Mesudiye ilçeleri de dahil olmak üzere Reşadiye yöresine aittir (Turhan, Adıgüzel, 2008:28)

Anadolu'nun yüzde kırk oranında bölgesini kaplayan "Halay" bölgesi içine Tokat ili de girmektedir ki, Tokat ilimiz de Sivas ilimiz gibi halaylarıyla ünlüdür. Bununla birlikte, Orta Karadeniz ile İç Anadolu Bölgeleri arasında bulunan ilin oyunları çok çeşitlidir. Halaylar dışında, bölgenin inanç yapısına bağlı olarak "semah" adı verilen toplu oyunlar ile "karşılama" türünde oyunlar da icra edilmektedir. Halaylar "ağırlama" ve "yeldirme" bölümlerinden oluşur. Ağırlamaların ana figürü dönmedir. Sona doğru coşulur. "Ellik" ve "Lalelim" gibi kimi halaylar karşılama andırır. Oyunlara daha çok davul, zurna kimi zaman da bağlama eşlik eder. Yörede müzik icrasında genel olarak bağlama, kaval, cümbüş, klarnet, keman, def ve darbuka kullanılmakta, meydanlarda ve açık alanlarda ve bazı kapalı geniş alanlarda halk oyunları eşliği davul ve zurna ile yapılmaktadır. (Turhan, Adıgüzel, 2008:28). Tokat yöresi müzik kültüründen 101 türkü TRT Repertuarında mevcuttur.

Anadolu halk türküleri gibi Tokat türküleri de sembolik bir anlatım diline sahiptir. Anadolu halk türkülerinde bulunan başlıca sembollerin genellikle Tokat türkülerinde de bulunduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada Türk halk türkülerinde rastlanan başlıca sembollerden bazıları ve onların Tokat türküleri arasındaki örnekleri ve onların kültürümüzdeki anlamlarına yer verilecektir. Burada ele alınan semboller, türkülerin genelinde olduğu gibi, çoğunlukla aşk duygularının ifadesinde kullanılmaktadır. Bu çalışmada ele alınan aşk sembolleri, sembolik çiçekler ve sembolik meyvelerden oluşan bir grup motif ile sınırlandırılmıştır.

Yazmacılık sanatı da türkü sanatı gibi sembolik anlamlar taşıyan motifler yoluyla geleneksel kültürü kuşaktan kuşağa taşımaktadır. Bu sınırlı araştırmada, farklı kültürel formlar yoluyla sürdürülen kültürel sürekliliğin göstergesi olarak türkülerde tespit edilen sembol ve motifler ile yazmalarda yer alan benzer motif örnekleri gösterilerek paralel sembolik yapılar vurgulanacaktır. Seçilen motiflerin yer aldığı türkü örnekleri (Anadolu ve Tokat yöresinden) ve yazma motiflerinden hareketle, başlıca motiflerin sembolik dili ve anlamına değinilecektir. Örneklere geçmeden önce belirtmeliyim ki, her şeyden önce “yazma” Anadolu giyim-kuşam kültüründe önemli bir süslenme ve örtünme unsuru olarak türkülerimizde sıklıkla geçmektedir. Bu bağlamda aklımıza ilk gelen türkü, bir bakıma Tokat’ın sembolü olmuş “Başındaki yazmayı da sarıya mı boyadın” türküsüdür. Tokat türkülerinden seçilmiş örnekler ve yazma motifleri aşağıda yer almaktadır.

*Başındaki yazmayı da
Sarıya mı boyadın
Neden sararıp soldun da
Sevdaya mı uğradın*

*Tokat'tan mı geliyon da
Yar sen Almuslu musun
Ben sana varacağım da
Söyle namuslu musun*

*İçliğinin yakası da
Sıra sıra nakış yar
Gurban olam boyuna da
O ne biçim bakış yar*

*Yola yolladım seni de
Yollar yollasın seni
Hızır elinden tutsun da
Bana yollasın seni¹*

---

¹ <https://www.turkudostlari.net/soz.asp?turku=176>. Derleyen: Yücel Paşmakçı (1974) Güfte: Âşık Eşref İcra/Kaynak: Mihrican Bahar. (Mihrican Bahar adlı ses sanatçısının o günlerde

Tokat yazmalarında en sık kullanılan motifler öncelikle çiçekler ve meyvelerdir. Yaygın kullanılan yazma motiflerinin adları şöyledir: Tokat içi dolusu, Tokat beşlisi, Tokat üzümlüsü, Tokat elmalısı, Tokat yarım elmalısı, Tokat kirazlısı... Diğer motif adlarının başlıcaları ise, içi boş (Kayseri kenar), Kaşık sapı, Kaynana yumruğu, Asma yaprağı ve Ev işi yazma gibi örneklerden oluşmaktadır.

a) Sembolik Çiçekler:

Gül: Gül Türk şiiri genelinde, Anadolu halk türkülerinde en sık adı geçen çiçektir. Divan şiiri ve halk şiirinde oldukça yaygın kullanılan gül bir aşk ve güzellik sembolüdür ve çoğu zaman bülbül ile birlikte adı anılır. Sevgilinin yüzü, yanağı, dudakları güle benzetilir. Kokusu ve rengiyle daima taze olan gül bahçedeki en güzel çiçektir. Baharın gelişini müjdelere ve hatırlatır. Sadece güle mahsus bahçeler; gülşen, gülistan, gülizar diye adlandırılır ve şiirimizin her alanında ve özellikle türkülerde yaygınlıkla kullanılır (Pala 2010: 171-172; Mirzaoğlu 2015: 37). Konuyla ilgili bir örneğe aşağıda yer verilmiştir.

*Gül kuruttum, gül kuruttum
Yâri sinemde uyuttum
Yâr söyledi ben unuttum
Ah akabinde coştı gönül
Yârdan ayrılması müşkül*

---

türkiyü sıklıkla söylemesi nedeniyle, kaynak Âşık Eşref olduğu halde yalnızca güfte yazarı olarak gösterilmiştir.

*Gül ezerler, gül ezerler
Gülü tabağa dizerler
Güzeli candan severler
Ah akabinde coştı gönül
Yârdan ayrılması müşkül*

Hatay yöresine ait yukarıdaki türkü metninde gülün kullanımı, zengin çağrışımlar yaratır. *Gül kuruttum, gül kuruttum / Yâri sinemde uyuttum* dizelerine bakıldığında “gül kurutmak” ile “yâri sinede uyutmak” arasında ilişki kurulduğu sonucu çıkartılabilir. Aynı şekilde yâri sinede uyutmak ifadesi de sembolik bir niteliktedir. Sevgiliyi sadece uyutmak değil, onunla cinsel bir birliktelik kurulduğunu da belirtir. Diğer yandan “gül kurutmak” ifadesi bu hoş beraberlikten dolayı âşığın gönlünün coşması; arkasından gelecek ayrılığı düşünmesi ve kurutulmuş gülün âşıklarca bir ömür boyunca saklanmasını da hatırlatmaktadır. Kısacası burada gül kurutmak, sevgiliye duyulan aşkı gönlünde saklamak anlamına gelebilecek bir çağrışımı yaratma gücüne de sahiptir (Mirzaoğlu 2015: 37).

Tokat türküleri arasında içinde gül, gül bağı, gülşen sözleri geçen türküler bulunmaktadır. Burada gül diğer türkülerimizde olduğu gibi, kadın sevgili anlamında kullanılırken, gül bağı da benzer bir şekilde, yârin sevgilinin güzelliği anlamında olup, gülşen yani gül bahçesi sevgilinin içinde bir gül olarak tasvir edildiği mis kokulu en güzel bahçedir. Gül, aynı zamanda yazmalarında da sıklıkla kullanılmakta, yazmaları bezemektedir. Anadolu insanı, tertemiz yüreğinde gelişen sevgisini en güzel çiçek kabul edilen gül ile bütün kültürel formlara işlemiştir. Gül motifli yazmaların ve türkülerin bulunması tesadüf eseri değildir. Gül motifli bir Tokat türküsü şöyledir:

*Bir gül diktim şu Tokat'ın başına
Güzel yarım değdi on beş yaşına
Dohdur rapur verdi pirinç aşına
Aman dohtur aman ben ölür müyem
Ölmeden o yari ben görür müyem*

*Beline bağlamış hançeri paslı
Nişanlım Tokatlı Turhal'dır aslı
Yarımden ayrıldım yüreğim paslı*

*Aman dohtur aman bu ne işidi
Söyle bir gar yağdı elim üşüdü².*

Tokat yazmalarında Gül motifi örneği

Gül-Bülbül: Gül, güzelliği ve hoş kokusuyla çiçeklerin en makbulü ve edebiyatımızda en fazla kullanılan çiçektir. Arap ve Fars edebiyatında “andelib” ve “hezar” adıyla bilinen gül, çiçek olmasının ötesinde, Türk şiiri genelinde “kadın sevgili” anlamında kullanılır. Bunun yanı sıra, gül sevgilinin yanağı, dudağı ve sevgilinin kendisine benzetilmiştir. Bülbül, Doğu edebiyatında pervâne gibi âşık timsalidir. Erkek âşık anlamındadır. Gül de onun maşukudur. Rakibi ise sabâ rüzgârı ile har/diken'dir (Onay 1993: 83). Gül ve bülbül edebiyatımızın her alanında; divan, tasavvuf ve halk şiiri örneklerinde yaygın kullanılan mazmun veya aşk sembolüdür. Türkülerde gül, kimi zaman sevgilinin benzetildiği bir benzetme unsuru olarak kullanılırken, çoğu zaman da gül-bülbül, ayrılmaz iki sevgili gibi birlikte bulunur.

Doğal yaşam çevrelerinde, bülbüller, yuvalarını sık yapraklı ağaç dallarına, çoğunlukla da gül ağaçları arasına yaparlar. Havalarda ısınmaya, güller açmaya başladığı zaman çiftleşirler. Dişisi yumurtadan kalkıncaya kadar yalnız kalan erkek, genellikle gün batımı zamanından başlayarak gece yarısına, hatta

² 11 heceli ağıt olarak söylenmiş türkü, kaynak kişi Selahattin Yıldız'dan derlenmiştir. Bk. Muhan Bali, *Tokat'dan Ağıtlar* (Kültür Bakanlığı Yayınları, 1969), Yayınlar Dairesi Başkanlığı Başvuru Kitapları Dizisi: 42, 1. Basım (Ankara: 1997), 183; Cevat Altınok, *Tokat Türküleri* (Erzurum: 1969), 37. Bilgi için ayrıca bk. <https://www.turkudostlari.net/soz.asp?turku=28626>.

sabahın ilk saatlerine kadar öter. Bülbül sesi, bilindiği gibi musikide güzel ses için kullanılır. Örneğin saz çalmakta maharetli kişiler için “sazına bülbül kondurmuş” sözü kullanılır (Onay 1993: 83; Mirzaoğlu 2015: 38).

Türkülerimizde gül ve bülbül ile ilgili çok sayıda örnek bulunmaktadır. Tokat türküleri arasında ise seçtiğimiz örnekler aşağıda yer almaktadır.

*Beni bülbül gibi nalan eyleyen
Gerdanında olan benler değil mi
Nazarım hüsnüne hayran eyleyen
Yanağında açan güller değil mi*

*Sadası bülbüldür kendisi civan
Pek tatlıdır dili kaşları keman
Şu benim aklımı başımdan alan³
Tuti kumru gibi diller değil mi*

*Nuri der ki gönül verdim ben bade
Kendim arzu ettim oldum üftade
İki canı hasret koyan dünyada
Şu zalim münafık eller değil mi⁴.*

Tokatlı Nuri adlı aşığa ait bu türküde, Beni bülbül gibi nalan eyleyen/ Gerdanında olan benler değil mi/ Nazarım hüsnüne hayran eyleyen/ Yanağında açan güller değil mi dizeleriyle bülbülün gülün aşkıyla feryat etmesi, inlemesi gibi, sevdiği kadın için acıyla inleyen erkek sevgilinin duyguları ifade edilmektedir. Gül kadın sevgili yerine kullanıldığı gibi, sevgilinin yanağının ve dudağının güle benzetilmesi de türkülerde karşımıza çıkan bir durumdur. Sevgili o kadar güzeldir ki, yanağında adeta güller açmış gibidir. Özellikle de gülümseme anının güzelliğini belirtmek için “yanağında güller açmış” ifadesi kullanılır. Yanağın kızılığы yahut pembeliğinin de güle benzetilmesinin bir başka nedenidir. Türkünün ikinci dörtlüğünde sevgilinin sesi, o kadar güzeldir ki, bülbüle benzetilmektedir. Devam eden dizelerde ise, bu aşkın sonunda ayrılık

---

³ Bade ve bade içmek hakkında geniş bilgi için bk. Günay, 1986. Türkülerde sembolik eylemler ve bade içmek hakkında bk. Mirzaoğlu, 2015: 47-48. Türkülerde semboller için bk. Mirzaoğlu 2015, Sembol örnekleri için bk. Öztelli, 1972; Öztelli, 1976; Özbek, 1975.

⁴ Ali Püsküllüoğlu, 1975: 461. Ayrıca bk. <https://www.turkudostlari.net/soz.asp?turku=26976>.

olduğu vurgulanmaktadır. Aşağıdaki türkünün içeriği farklı olmakla birlikte, benzer bir şekilde gül ve bülbül motifleri sevilen için kullanılmıştır. Gülşen ise yukarıda bahsedildiği gibi, sevgilinin yani gülün bahçesidir. Bağ ve bahçe türkülerde mecazi anlamıyla “gönül” anlamına gelir. Âşık sevgiliye ait gülşende; gül bahçesinde dolaşırken mecazi anlamda onun gönlüne girmesi demektir.

*Her sabah her sabah gülşen içinde
Ne firkatli düştüm canım canım canım çare bülbülem
Sen de benim gibi devran içinde
Bulmadın derdine çare bülbülem*

*Türlü sevdalara saldın bu başı
Dinmedi alemde çeşmimin yaşı
Titretir yaremi kavim kardeşim
Garip düştüm bu diyare bülbülem
Canım canım canım gülüm gülüm yörü*

*Sıtkı'nın dertleri dilde müşküldür
Bu aşkın elinden gülüm gülüm gülüm gözlerim seldir
Senin arzumanın bir gonca güldür
Benim arzumanım dosta bülbülem⁵.*

Gül motifli Tokat yazması

⁵ Türkü, 12.08.1977 tarihinde Nida Tüfekçi tarafından derlenmiş olup Âşık Sıtkı'ya aittir. Tokat, Zile'ye aittir. Rept. No: 1468; Tokat Türküleri ve Oyun Havaları, Salih Turhan ve Selahattin Adıgüzel (Ankara: Cem Veb Ofset, 2008), 197-198-199.
Ayrıca bk. <https://www.turkudostlari.net/soz.asp?turku=8818>.

Karanfil motifi: Türk halk türkülerinde dikkat çekici bir aşk sembolü olan karanfil, beşeri aşkı ve aşkın iki boyutunu ifade eder: 1. Soyut-duygu boyutu 2. Somut- eylem boyutu. Bir başka deyişle, bu aşk, yalnızca platonik duygulardan ibaret soyut bir aşk değildir. Bu aşk, güçlü duygular yanında, dokunmayı; kelimenin tam anlamıyla “sevmek” eylemini ifade eder. Türkülerde karanfil; dokunmayı, koklaşmayı, kucaklaşmayı, dertleşmeyi, söyleşmeyi ve sevgiyi gösteren her türlü davranışı da ifade eden bir aşk sembolüdür. Bu sembol, bütünüyle insani/beşeri bir olguyu anlatır. Esasen psikoloji biliminin verileri açısından bakıldığında bu olgu duygu, düşünce/akıl ve içgüdü birlikteliğini de gösteren “gerçekçi” bir yaklaşımdır (Mirzaoğlu 2015: 41-42).

*Karanfil suyu neyler gülüm
Güzel kokuyu neyler gülüm
İki baş bir yastıkta gülüm
O göz uykuyu neyler gülüm*

*Karanfil deste gider gülüm
Kokusu dosta gider gülüm
Sevip de alamayan gülüm
Gurbete hasta gider gülüm*

*Karanfilim susuzum
Kaç gündür uykusuzum
Varsam yârin yanına
Dilim durmaz huysuzum*

Bu türküde karanfilin en dikkat çekici özelliği kokusudur. Halk kültüründe karanfil kokusu, dost (sevgili) kokusu olarak yorumlanır. Sevgilinin özlemiyle dolu olan âşık, kendisini susuz kalmış bir karanfile benzetir. Karanfil için su ne kadar gerekliyse sevgili için de güzel koku o ölçüde önemli ve etkileyicidir. Karanfil kokusu sevgilileri birleştiren sihirli bir güce sahiptir. Buradaki aşk doğrudan ifade edilemeyen, beşeri bir aşkın dolaylı ama estetik bir anlatımıdır. Bu anlatıma ezgi de eşlik ettiğinde sembol dili bütünüyle estetik bir müzikal anlatım biçimine dönüşür (Mirzaoğlu 2015: 41-42). Bu suretle, toplumda açıkça ifade edilemeyen aşk, sembolik dil ve müzik yoluyla dışa vurulmuş olur.

Anadolu türküleri arasında olduğu gibi, Tokat türküleri arasında da karanfil motifli türküler bulunmaktadır. Karanfil motifli Tokat türkülerden birisi şöyledir:

Karanfilin filfili

*Bu dil buranın değil
Nerden aldın bu dili
İstanbul'un bülbülü*

*Haydi de yavrum şimd'olmaz
Şirin dillerin durmaz
Şirin dillerin dursa
Saran kolların durmaz*

*Karanfil budarlar
Işkın vermesin diye
Beni köyden kovarlar
Güzel sevmesin diye*

*Haydi de yavrum şimd'olmaz
Şirin dillerin durmaz
Şirin dillerin dursa
Saran kolların durmaz*

*Karanfilsin tarçınsın
Niye böyle hırçınsın
Ne büyüksün ne küçük
Tamam benim harcımsın*

*Haydi de yavrum şimd'olmaz
Şirin dillerin durmaz
Şirin dillerin dursa
Saran kolların durmaz⁶.*

---

⁶ Türkü, Tokat, Erbaa'ya aittir. Hulki Rıza İpek tarafından derlenmiştir. Bk. Turhan ve Adıgüzel 2008: 205. Bk. <https://www.turkudostlari.net/soz.asp?turku=23938>.

Tokat türküsünde de karanfil sevginin ve sevmek eyleminin konu edildiği bir türküdür. Anadolu'daki diğer karanfilli türkölere benzer bir şekilde, karanfil motifi türkü bentlerinin ilk dizesinde yer alan aşk ve cinsellik çağrışımları yaratan bir semboldür. Türküde karanfilin budanması ise sevgiliden uzaklaşmak ayrılmak anlamına gelmektedir.

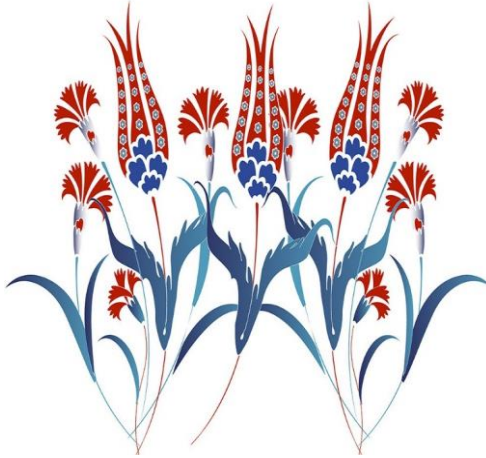
Halk türkülerinin yaygın aşk sembolü karanfil, Türk kültürünün diğer formlarında da yaygınlıkla karşımıza çıkar. Kültürümüzdeki süreklilik ve yaygınlık açısından bakıldığında bu çiçeğin, el sanatlarımızın çok çeşitli formlarında var olduğu ortaya çıkar; oyalarda, etamin örtülerde, evlerin oturma odalarını süsleyen kırlentlerde ve çini sanatında çok yaygın kullanılan bir çiçek, bir bezeme motifidir. Karanfil, özellikle çini yaratımlarında genellikle lâle ile birlikte resmedilir. Bazen de lale, gül ve karanfil birlikte bulunur. Aşağıda Tokat yöresinden alınmış karanfil motifli yazma örneği verilmiştir.

Tokat yazmasında karanfil motifi

Karanfil motifine ait ıhlamur baskı

Çini sanatında karanfil motifi

Çini sanatında karanfil motifleri

b) Sembolik Meyveler

Türkülerde elma, turunç, nar, ayva, armut, üzüm, kiraz, kavun, şeftali gibi meyvelerin sıklıkla geçtiğine tanık oluruz. Bunlar ilk bakışta tesadüfi gibi görünse de her biri belirli anlamları ve durumları sembolik bir biçimde ifade etmenin estetik araçlarıdır. Tokat türküleri ve yazmalarındaki ortak motifler bağlamında, Anadolu halk türkülerinden örneklerle de bütünleştirerek, aşağıda bu meyvelerden elma ve üzüm türkülerin sembolik anlatım dili bağlamında ele alınmaktadır.

Elma motifi: Türkülerde sıkça rastlanan sembollerden biri de elmadır. Türkülerde elma daima aşk sembolü olarak bulunur. Bu aşk duygularla birlikte, âşıkların buluşmasını, kucaklaşıp koklaşmasını, özetle, sevenlerin birlikteliklerini ifade eder. Halk türkülerindeki diğer bazı semboller gibi, elma da soyut ve somut olmak üzere aşkın her iki yönünü de anlatır.

Türk kültürel geleneklerinde, sözlü anlatılarında ve türkülerde elmanın taşıdığı anlam ve işlev ortak özellikler taşır. Genel anlamda sözlü kültürümüze bakıldığında elma sembolünün başlıca anlam ve işlevleri şunlardır:

1. Aşk ve zürriyet/ doğurganlık, verimlilik
2. Nişan, Bağlılık
3. Gençlik, kuvvet ve sağlık

Türkü metinlerinde elma, budaktan elma almak, daldan elma almak gibi ifadelere sıkça rastlanır. Örneğin budaktan elma almak; bir sevgili bulmak, sevgiliye sahip olmak anlamına gelir. Mani ve türkülerimizde sıkça karşılaştığımız elma, benzer anlamlarda kullanılmıştır. Aşağıda yer verdiğimiz mâni örneği ve ikinci örneğimiz olan *Al elmayı daldan al* türküsünde elma sembolü bu anlamları çağrıştırmaktadır.

Mâni

*Elma aldım budaktan
Yâri öptüm dudaktan
A gız seni alaydım
İndirmezdim kucaktan*

...

*Al elmayı daldan al
Daldan alma benden al
Duydum gelin olisin
Dur ben ölem ondan al*

*Oy Henno Henno Henno
Yar Henno Henno Henno
Eller kınalı Henno
Gözler sürmeli Henno*

*Al almanın dördünü
Sev yiğidin merdini
Seversen bir güzel sev
Çekme çirkin derdini*

*Oy Henno Henno Henno
Yar Henno Henno Henno
Eller kınalı Henno
Gözler sürmeli Henno*

*Almayı daldan aldım
Sevdayı yardan aldım
Sana gönül vereli
Bir kuru cana kaldım*

*Oy Henno Henno Henno
Yar Henno Henno Henno
Eller kınalı Henno
Gözler sürmeli Henno (Ekici 2009: 246)*

Yukarıda yalnızca üç dörtlüğüne yer verdiğimiz türkünün her bendinin ilk dizeleri elma motifi ile başlar. İlk bentte sevgilisine seslenen âşık;

*Al elmayı daldan al
Daldan alma benden al
Duydum gelin olisin
Dur ben ölem ondan al .*

derken, gelin olan sevgilisine, kendisi sağ iken başka birisiyle evlenmemesini söyler. İkinci bendin, *Al almanın dördünü / Sev yiğidin merdini* biçimindeki dizeleri ile üçüncü bendin *Almayı daldan aldım / Sevdayı yardan aldım* dizeleri de tutarlı bir biçimde daldan elma almak ile sevmek, sevdaya düşmek anlamına gelmektedir. Metinlerden açıkça anlaşılabilceği gibi budaktan/daldan elma almak, yâre/sevgiliye sahip olmak ve onu sarmak; hasret gidermek; böylece ona duyulan aşkı somut bir şekilde yaşamak anlamındadır. Aşağıda metnini verdiğimiz Tokat türküsünde de benzer bir şekilde, elma motifi türkünün sembolik dilinde güzel sevmek, sevgiliyi sarmak gibi anlamlar taşımaktadır. “Al elmayı yemek” sevgiliyle buluşmak, birlikte olmak anlatılmaktadır. Nitekim türküde doğrudan verilen öpmek, sevmek, güzele doymak gibi eylemler elma motifinin cinsel birlikteliği de vurgulayan aşk ve zürriyet sembolü olduğunu göstermektedir.

*Al elmanı yedin mi ağlama kara gözlüm ağlama
Sırrın ele dedin mi ağlama dudu dillim ağlama
Bir kere öpmeyinen ağlama kara gözlüm ağlama
Ağzın dilin yedin mi ağlama dudu dillim ağlama*

*Al elma soyulur mu ağlama kara gözlüm ağlama
Güzele doyulur mu ağlama dudu dillim ağlama
Güzel seven yiğidin ağlama kara gözlüm ağlama
Kolları yorulur mu ağlama dudu dillim ağlama*

*Al elmanın dördünü ağlama kara gözlüm ağlama
Sev yiğidin merdini ağlama kara gözlüm ağlama
Seversen bir güzel sev ağlama kara gözlüm ağlama
Çekme kötü derdini ağlama kara gözlüm ağlama⁷*

---

⁷ Türkü, Tokat ilinin, Çamlıbel ilçesinin, Akpınar Köyünden Ayhan Çabuk'tan Mansur Kaymak tarafından derlenmiştir. Rept. No: 3554; Bk. Turhan ve Adıgüzel 2008: 44-45. <https://www.turkudostlari.net/soz.asp?turku=8381>

Tokat yazmasında elma motifleri

Tokat elması

Elma masal, destan ve hikâyelerde de kullanılan sembolik bir meyvedir. Örneğin masallarda sıkça bulunan kapanış tekerlemelerinden biri “Gökten düştü üç elma: birisi bana, birisi masalı anlatana, birisi de dinleyene” şeklindedir. Elmanın buradaki anlamı açık olmamakla birlikte, sürekliliği ve bereketliliği ifade edebileceği düşünülebilir. Ayrıca gökten düşmüş olması, onun kutsal bir meyve olduğunu da çağrıştırmaktadır (Mirzaoğlu 2015: 51-52).

Elma mitolojide ve semavi dinlerde kutsal sayılan bir meyvedir. Kutsal dinlerde elma Allah tarafından yasaklanmasına rağmen şeytanın kandırması sonucu Adem ve Havva tarafından yenmiş, ölümsüzlükten fâni bir varlığa dönüşen insanoğlunun Cennet’ten kovuluş hikâyesinin başlamasına neden olmuştur. Bununla birlikte, insanoğlunun yeryüzünde çoğalmasını sağlamıştır. Bu özellikleriyle elma hem Türk kültüründe hem de diğer bazı kültürlerde zürriyet ve neslin sürekliliğini sağlayan mucizevi niteliğe sahip sembolik bir meyvedir (Mirzaoğlu 2015: 53).

Üzüm Motifi: Halk türkülerimizde oldukça sık olarak kullanılan bir meyve olan üzüm aşk sembollerin biridir. Türkülerde üzüm; üzüm asması, üzüm bağı, biçiminde karşımıza çıkar. Kimi türkülerde de ak üzüm, kara üzüm, karaca üzüm biçiminde kullanımlara da sıkça rastlanır. Aşağıda konuyla ilgili Antalya ve Tokat illerimizden örnekler yer almaktadır. *Antalya’nın mor üzümü / Severler boyu uzununu dizeleriyle başlayan ilk türkü, İmamın küçük kızını Sarsam ne zaman ne zaman ne zaman / Sevsem ne zaman ne zaman ne zaman ne zaman* biçiminde devam etmekte ve üzüm ile sevmek, sevgiliyi sarmak arasında çağrışım yoluyla dolaylı bir ilişki

kurulmaktadır. Türkülerin en vurgulu kısımları olan ve çoğunlukla ana fikrini ifade eden nakarat dizelerinin de *Saran kollar yorulur mu bir zaman / Seven kollar yorulur mu bir zaman* biçiminde olması üzümün sembolik anlamına dayanan bu ilişkiyi pekiştirmektedir.

Antalya'nın mor üzümü

Severler boyu uzun

İmamın küçük kızını

Sarsam ne zaman ne zaman ne zaman

Sevsem ne zaman ne zaman ne zaman

Saran kollar yorulur mu bir zaman

Seven kollar yorulur mu bir zaman

Antalya'nın kuyuları

Çayır çimen kıyıları

Avdan gelir dayıları

Sarsam ne zaman ne zaman ne zaman

Sevsem ne zaman ne zaman ne zaman

Saran kollar yorulur mu bir zaman

Seven kollar yorulur mu bir zaman

Antalya'nın altı bakır

Atlar gelir şakır şakır

Sevdiğimin gözü çakır

Sarsam ne zaman ne zaman ne zaman

Sevsem ne zaman ne zaman ne zaman

Saran kollar yorulur mu bir zaman

Seven kollar yorulur mu bir zaman (Mirzaoğlu 2015: 54).

...

Tokat bir bağ içinde

Gülü bardağ içinde

Tokat'tan yar sevenin

Yüreği yağ içinde

*Ağam yarim paşam yarim
Di gel bahtı karelim kara yarim*

*Bağ altında otururken
Yosmam gül güle bade doldururken
Yar doldurup ben iğerken
Yavrum al kadeh kana boyandı
Yosmam ahbaplar bade dolandı*

*Sürü sürü kızlar sürmeli gözler
Göhsü de çapraz düğmeli kızlar*

*Tokat'ın altı bağlar
Selam göndersem ağlar
Selam yürek soğutmaz dağıtmaz
Bergüzar gönül eğler dağlar*

*Ağam yarim paşam yarim
Di gel bahtı karelim kara yarim*

*Al kirazın dalındayım
Yavrum yar senin hayalındayım
Ölenecek vazgeçmem
Yavrum bir cahilin elindeyim*

*Sürü sürü kızlar sürmeli gözler
Göhsü de çapraz düğmeli kızlar⁸.*

Türküde üzüm sözcüğünden ziyade özellikle bağ kavramı dikkat çekmektedir. Üzüm veya üzüm bağlarının aşk, sevgi, bade içmek (âşık olmak anlamındadır) sevgiliye kavuşma hayalini ifade ederken seçilmesi tesadüfi gibi görünmekle birlikte, kesinlikle rastgele dile getirilmiş değildir. Çünkü belirttiğimiz gibi, elma, nar, üzüm gibi meyveler ve özellikle de bunların kırmızı

---

⁸ Türkü bir uzun havadır. Verilen bilgiye göre, Seha Okuş tarafından TRT Müzik Dairesi Başkanlığı Türk Halk Müziği Müdürlüğünün araştırmaları kapsamında derlenmiştir. TRT Rept. No: 360; Bk. Turhan - Adıgüzel 2008: 425;
<https://www.turkudostlari.net/soz.asp?turku=14622>.

ve koyu renkli olanları, tıpkı kırmızı renkli çiçekler gibi aşk sembolü olarak seçilmiştir. Türkü örnekleri çoğaltıldıkça üzüm, bağ, bağa girmenin zürriyet ile ilişkisi daha belirgin bir şekilde anlaşılmaktadır. Nitekim Doğu Avrupa müzik kültüründe de üzüm ve üzüm bağının aşkı, aile kurmayı ve çoğalmayı ifade ettiği bilinmektedir. Burada dikkat çeken bir diğer olgu, Tokat yöresinin bağlarıyla da tanınmış olması; yani coğrafi çevre gerçekliğidir ki, bu muazzam görünüm, hem tarihi gerçeklik, hem de kökleri mitolojik dünyaya kadar uzanan sembolik özelliklerin bu coğrafyada bulunduğunu göstermektedir.

Kırmızı Tokat üzümlüsü üzüm asmaları altında (foto yazara aittir).

Sonuç:

Anadolu halk türkülerinin sembolik dili bağlamında Tokat türkülerinde ve yazmalarında benzer bir sembol dilinin bulunduğu açıkça anlaşılmaktadır. Bu bağlamda ifade edilmesi gereken önemli bir olgu, araştırmanın sınırlandırılması nedeniyle burada ele alınan motiflerin özellikle seçilmiş olması ancak bu tür motiflerin her iki kültürel formda da nicel açıdan daha fazla olmasıdır. Zira araştırmamızda tespit ettiğimiz motiflerin tamamına burada yer verilmemiştir. Tokat yazmalarının da türküleri gibi sembolik bir dile sahip olması ve kültürel süreklilik göstermesi en dikkate değer olgudur. Zira bu dil kültürün kendisine özgü bir dildir. Tokat türkülerinin sembolik yapısı üzerine daha önce yapılmış herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Bu sınırlı araştırma bu alanda ancak bir başlangıç sayılabilir. Zengin ve köklü bir kültür birikimini günümüze taşıyan Tokat yöresi türküleri ve yazmalarının zengin motifleri ve motiflerin sembolik dili kuşkusuz daha ayrıntılı ve kapsamlı araştırmalara konu olacak niteliktedir.

İnsanoğlu, iç dünyasını, içindeki duyguları, en öznel ifadelerini türkülerde dile getirmiştir. Bir bakıma türkülerle konuşmuş, türkülerle dertleşmiş, türkülerle hasret gidermiştir. Dolayısıyla türküler kültürümüzde her bir sözün, kavramın kendine özgü derinlik ve anlam taşıdığı önemli bir iletişim aracı olmuştur. Bu nedenle, türkülerde kullanılan kavramların hiçbiri gelişigüzel yer almamıştır. Her bir kavramın kendine özgü bir çağrışımı bulunmaktadır. Çağrışımlara sahip olan bu kavramlar kültürel semboller veya kültürel kodlar olarak adlandırılmaktadır.

Sonuç olarak geçmişten günümüze canlı bir kültürel gelenek yoluyla aktarılagelen türkülerin sembol dili ancak o kültürün insanların anlayabileceği bir sembolik derinliğe sahiptir. Türkülerimiz, yaşayan ve genç kuşaklarca paylaşıldıkça ve öğrenilip söylendikçe sanatsal bir iletişim biçimi olarak var olmaya devam edecektir. Bu sihirli dilin öğrenilmesi bizi, kültürümüzde birçok farklı biçimde karşımıza çıkan; söze yahut maddeye dayalı, soyut ya da somut çeşitli biçimlerde karşımıza çıkan kültürel formları ve kültürün dilini anlamaya yönleltecektir, tıpkı Tokat yazmalarının renkli zengin ve gizemli dünyasına alıp götürdüğü gibi... Zengin ve köklü bir kültür birikimini günümüze taşıyan Tokat yöresi türkülerinin ve yazmalarının zengin motifleri ve motiflerin sembolik dili kuşkusuz daha ayrıntılı ve kapsamlı araştırmalara konu olacak niteliktedir.

Kaynakça

- EKİCİ, Savaş (2009). *Elazığ Harput Müziği*. Akçağ Yayınları, Ankara.
- GÜNAY, Umay (1986). *Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- MİRZAOĞLU, F. Gülay (2015). *Halk Türküleri*. Ankara: Akçağ Yayınevi.
- ONAY, A. Talat (1993). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*. Ankara: Diyanet Vakfı.
- ÖZBEK, Mehmet (1975). *Folklor ve Türkülerimiz*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ÖZTELLİ, Cahit (1972). *Evlerinin Önü/ Halk Türküleri*. İstanbul: Hürriyet Yayınları.
- ÖZTELLİ, Cahit (1976). İstanbul: *Karacaoğlan, Varlık Yayınları*.
- PALA, İskender (2010). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü* (19. Basım). İstanbul: Kapı Yayınları.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali (1975). *Türk Halk Şiiri Antolojisi*. Ankara: Bilgi Yayınları: 224, Antoloji Dizisi: 2, Bilgi Yayınevi, (Birinci Basım).
- TRT *Türk Halk Müziği Repertuarı*.
- TURHAN, Salih - ADIGÜZEL, Selahattin (2008). *Tokat Türküleri ve Oyun Havaları*. Ankara: Cem Veb Ofset.

İnternet Kaynakları

- <https://www.turkudostlari.net/soz.asp?turku=26976> (Erişim Tarihi: 5.12.2018)
- <https://www.turkudostlari.net/soz.asp?turku=23938> (Erişim Tarihi: 6.12.2018)
- <https://www.turkudostlari.net/soz.asp?turku=8381> (Erişim Tarihi: 6.12.2018).

Tokat Yazmacılığında Geçmişte Kullanılan Motiflerin Güncel Motiflerle Karşılaştırılması

Aysen SOYSALDI* - Gözde KEMER**

Öz: Halk sanatı içerisinde yer alan ve geleneksel Türk sanatlarından olan Tokat yazmacılığının bilinen kayıtlara göre 600 yıllık geçmişi vardır. Tokat yazmacılık açısından Osmanlı döneminin önemli bir merkezi olup desen ve kompozisyon özellikleri bakımından kendine has karakteristik bezemelere sahiptir. Bu bezemeler Tokat'ın bitki örtüsünden esinlenerek stilize edilmiş çiçek ve meyve motiflerinden oluşmaktadır.

Tokat yazmacılığı sosyal, kültürel değişimler ve sanayileşmenin etkisi sonucu geleneksel yöntemlerden uzaklaşmıştır. Bu durum, motif ve kompozisyonlarda değişimlere sebep olmuştur. Bu çalışmada tarama ve betimleme yöntemi uygulanarak, Tokat yazmacılığındaki desen değişimleri tespit edilip, geçmişte ve günümüzde Tokat yazmacılığında kullanılan motif ve kompozisyonlar karşılaştırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tokat, Yazmacılık, Geleneksel Türk Sanatları.

Compare With of Past Motifs Used in Tokat Pantingkerchief with Actual Motifs

Abstract: There was 600-year history of Tokat pantingkerchief, which is a traditional Turkish art in the public art. Tokat is one of the most important centers for pantingkerchief, arts and has its own distinctive features in terms of its pattern and composition. These ornaments are composed of flower and fruit motifs inspired by Tokat's plant cover and stylized.

Tokat pantingkerchief has moved away from the traditional methods of social, cultural changes and industrialization. This condition has caused changes in motifs and composition. In this study by applying the scanning and description method, the pattern changes in Tokat pantingkerchief are determined, and the motifs and compositions used in Tokat pantingkerchief in the past and today will be compared.

Key Words: Tokat, Painting Kerchief, Tradinational Turk Art.

---

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi (asosalster@gmail.com).

** Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi (gozdekemer@gmail.com).

Giriş

Yazma genellikle kumaş üzerine el ile çizilen veya desenleri ağaç üzerine oyularak hazırlanan kalıplar vasıtasıyla basılan ve fırça ile detay süslemeleri tamamlanan, Tekstilde el ile yapılan baskı desen sanatına verilen isimdir.

“Yazmacılık” kelimesi yazmak fiilinden gelir. Türk sanatkârların elinde yazma, çizme, boyama fiillerini yapmak için kullanılan kalem ve fırça aynı anlamdadır. Bu anlamda “Yazmacılık” adlandırması zanaatkârın kalıp ve fırçayı yazı yazar gibi kullanarak, desen ve renkleri kumaşa nakşetmesindedir. Bir başka deyişle; “Yazma” tahta kalıplar ve fırça yardımıyla desenlendirilmiş kumaşlara verilen isimdir (Kaya, 1972, s. 31).

Osmanlı devri yazmacılık sanatının elde kalan örnekleri 16. yy.a tarihlendirilmektedir. Mesleki faaliyet olarak yazmacılığın Tokat’ta başladığı ve gelirinin Valide Sultana ait olduğu bazı kaynaklarca ifade edilmektedir. Evliya çelebi 17. yy.ın ortalarında yazdığı kitabında İstanbul yazmacıları hakkında o dönemin deyimiyle “Esnafı nakkaşânı yağlıkcıyan” tabirini kullanarak “bunlar humayûn bezler üzerine siyah kalemkâr ederler. 20 dükkan, 20 nefer olarak çalışırlardı” şeklinde ifade etmektedir (Kaya, 1988, s. 50).

Yazmacılık bazı yörelerde farklı isimlerle de adlandırılır. Örneğin Göynük’te “Kabalar Basması” olarak bilinir. Bu ismi almasının nedeni yazmacılığa adını veren “Kabalar” adında bir sülalenin olmasıdır. Elazığ’da ise bu sanata “Çit” denilir. Osmanlıda “Çit Bezi” olarak bilinen bu kelime Kaşgarlı Mahmut’un verdiği bilgilere göre Orta Asya ‘da “Alacalı nakışları olan kumaş”a verilen isimdir. Yazma kullanım alanına göre başörtüsü, yemeni, çember, yazma mendil, yorgan yüzü, bohça ve yastık yüzü gibi isimlerle de karşımıza çıkar. Eskiden “Pusiş” olarak da bilinir (Soysaldı, 2013, s. 149-151; Soysaldı, Kosif, 2014, s. 219).

Türkiye’de önemli yazmacılık merkezleri olarak başta İstanbul ve Tokat olmak üzere; Kastamonu, Elazığ, Gaziantep, Malatya, Bartın sayılabilir. Her yöre kendine has desen ve renk özelliklerine sahiptir. Bu merkezlerin renk ve desen özellikleri dışında karakteristik ve sanatsal açıdan ön plana çıkanları vardır. İstanbul “Kandilli Yazmaları” ve Tokat “Elvan Yazmaları” bunlardan bazılarıdır.

Tokat yazmacılık sanatı yöresel kimlik taşımakla birlikte tarihi gelişim süreci içerisinde kültürel bir değerdir. Geleneksel halk sanatları içerisinde önemli bir yere sahip olan Tokat yazmacılığı 20. Yüzyılın sonuna kadar bir tekstil sanayi kolu gibi üretimi sürdürmüştür. Osmanlı döneminde yazmacılık sanatının Anadolu'da icra edilmesinde tek merkez olarak belirlenmesi ve en eski kumaş desenlendirme yöntemlerinin kullanılması bu durumu desteklemiştir. Tokat halkı tarafından 21. Yüzyılda devam ettirilmeye çalışılan bu sanata ilginin sürdüğü, az da olsa hediyelik ürünlerin üretildiği bilinmektedir.

Bu çalışma ile Tokat Yazmacılık sanatının karakteristik özellikleri olan, geçmişte kullanılan motiflerin güncel motiflerle karşılaştırılması ve geleneğe bir kez daha dikkat çekilmesi amaçlanmıştır. Araştırma yöntemi literatür ve örnek tarama ile yapılan bir betimleme çalışmasıdır.

Tokat'ın Coğrafi Konumu ve Tarihi Önemi

Orta Karadeniz'de yer alan Tokat İç Anadolu'yu Karadeniz 'in güneyine bağlaması açısından önemli bir konuma sahiptir.

Osmanlı döneminde Bursa-Tebriz yolu arasında yer alan ve ipek yolu üzerinde bulunan Amasya, Tokat, Erzincan, Erzurum, Aras vadisi kervan yolu üzerindedir (İnalçık, 1960, s.45-96). Tokat'ın kervan yolu üzerinde olması stratejik olarak Tokat'ı önemli kılarken, aynı zamanda Osmanlı döneminde ticaret merkezlerinden biri haline getirmiştir (Öztürk, 1987, s. 72). Ticari malların sergilendiği bir pazar konumunda olan Tokat'ta o dönemde mahalli ve sanayi ürünler satılmaktaydı (Turan, 1988, s. 148).

Ayrıca Tokat'ın ticaret açısından aktif bir sirkülasyona sahip olması çeşitli meslek gruplarının var olmasını sağlamıştır. Bu meslek grupları içerisinde konumuzla ilgili en dikkat çekici olanları pamuk dokumacılığı, ipek dokumacılığı ve boyacılarıdır. 15. yüzyıldan itibaren yapılan pamuklu dokuma imalatıyla birlikte dokuma, boyama, basma işlemleri Tokat merkez ve köy ve kasabalarda geniş bir coğrafyada idame ettirilmekteydi (Genç,2000 s. 274).

Tokat ipekçilik ve ipekli kumaşlar bakımından da ön planda bir vilayetti. İpek için o dönemde onda bir öşür vergisi alınmaktaydı. Ayrıca ipekçi, ipek boyacısı, ipek bükücüsü gibi meslek grupları sanatsal bir iş ve kol olarak görülmekteydi (BOA, 160, s. 42-46-51; TŞS, 6, s. 152-153).

Sicil defterlerinde yer alan bilgilere göre ise iplikçi, bezci, pamukçu, basmacı, boyacı ve elvancı gibi birbiriyle bağlantılı meslek grupları karşımıza çıkmaktadır. Yine Anadolu'da yer alan en verimli boyahaneler Tokat, Çorum ve Merzifon'da bulunmaktaydı (TŞS, I, s.184; TŞS, II, s. 1; BOA, TD 19, s. 26).

1700'lerin ilk çeyreğinde Türkiye'ye gelen Tournefort, şunları söyler:

Yörenin oldukça bol miktardaki ipek üretimine ek olarak, her yıl sekiz-on yük İran ipeği tüketiliyor. Bütün bu ipekler hafif kumaşların, dikiş ipliklerinin ya da düğmelerin yapımında kullanılıyor. İpek ticareti oldukça iyi durumda; ama Tokat'ın asıl büyük ticareti bakır kap kacaklar alanında: Tencereler, taslar, fenerler, şamdanlar. Çok iyi işlenen bu eşyalar İstanbul'a ve Mısır'a gönderilir.

Tokat'ta bol miktarda sarı maroken deri de üretilir ve bunlar karayoluyla Karadeniz kıyı sındaki Samsun'a ve buradan da Eflak'ın limanı olan Kalas'a [bugün Galati] gönderilir. Tokatlı tüccarların Diyarbakır ve Karaman'dan bol miktarda getirttikleri kırmızı boya da gönderilir. Sarı deriler fustet," kırmızılar kızkökkele boyanıyordu. Tokat'ın **boyalı kumaşları** İran'ınkiler kadar güzel değilse de Moskovalılar ve Kırım Tatarları bunlarla yetiniyorlar. Bunlar Fransa'ya bile getirilerek Levant kumaşları adıyla satılıyor. Tokat ve Amasya, ülkenin bütün geri kalan bölümünden çok daha fazla kumaş üretiyor. (Tournefort, 2005, s. 222).

Bu kayıtlardan görülüyor ki Tokat tarih boyunca önemli bir tekstil üretim ve ticaret merkezi olmuştur. Ayrıca Boyalı kumaşlar olarak bahsedilen yazma-baskılı kumaşların önemli bir ihracat kalemi olduğu anlaşılmaktadır.

1. Tokat Yazmacılığı ve Tarihi Gelişimi

Tokat yazmacılık sanatına değinmeden önce yazmacılık sanatının tarihi süreçte gelişimini incelemek gerekmektedir. Yazmacılık bir baskı sanatı olup tam olarak ne zaman ve nerde başladığına dair net bilgilere ulaşılmamıştır.

Tahta kalıplar kullanılarak Mezopotamya'da kil üzerine baskı yapılmış ve Çin'de de mühürler için ağaç kalıplar kullanılmıştır (Tezel, 2009 s. 27).

Anadolu'da ise Hitit sanatı incelendiğinde M.Ö 7000 yıllara ait mühür şeklinde kalıplara rastlanmıştır. Bazı kalıpların helezoni ve dört yapraklı çiçek görünümünde olması bu kalıpların yazmacılığa ait ilk eserlerin yapılmış olduğunu güçlendirmektedir (Kaya, 1998, s. 11).

Resim 1. Hitit dönemine ait mühürler (Kaya,1998, s.11).

M.S 395’ te ise Süryani ve Ermeni grupların Anadolu’da yazmacılık sanatıyla uğraştığı bilinmektedir (Gökaydın, 1990, s. 191).

Günümüze ulaşan en eski yazma örnekleri 16. yüzyıla aittir. 17. yüzyılda ise İstanbul’da en parlak dönemini yaşamıştır. İbrahim Paşa Sarayı’nda Şehzade IV. Mehmet’in sünnet düğününü anlatan minyatürde “Basmacı esnafı” tasvir edilmiştir. Ayrıca “Sürname”de baskı yapan ustalar anlatılmaktadır. Boya ile yapılan baskıların dışında altın ve gümüş motiflerde kumaşlara basılmıştır (Kaya, 1988, s. 9).

Osmanlı döneminde Tokat’ın yazma gelirleri Valide Sultanlara “has” olarak verilmiş, hanlarda üretim yapan yazmacılar işliklerinden hazırladıkları yazmalardan boyahanelere vererek karşılığında damga resmi ödermişlerdir. O dönemde yazmacılık sanatının sadece Tokat’ta icra edilmesine izin verilmiştir (İncesoyluer, 1987, s. 23). Evliya Çelebi ise Tokat’ta üretilen yazmalar için “Beyaz pembe bezi Diyar-ı Lahor’da yapılmaz. Güya altın gibi bir mücelladır. Kalemkar basma yüzü, münakkaş perdeleri gayet Memduh olur” diye bahseder (Türker, 2001, s. 42).

Geçmişte Tokat’ta üretilen yazmalar Sivas, Erzincan, Erzurum’a güneyde ise Diyarbakır’a kadar uzanan geniş bir alanda alıcı bulmuştur (Cinlioğlu, 1955, s. 1132).

Geleneksel giyimin vazgeçilmez unsuru olan yazma, yazmacılık sanatıyla kendine has tasarım anlayışı kazanmıştır. Bu tasarım anlayışının oluşmasında kalıp ustalığının payı büyüktür. Kalıp ustalığı, iyi bir el becerisi gerektiren ayrı bir meziyettir. Öyle ki ahşap kalıbın bozulmaması için olgunlaştırılarak kullanılması, oyma tekniklerindeki incelik ve motiflerin estetiği kalıpcı ustasına bağlıdır.

Yazmacılıkta kullanılan kalıplar önemli olup çeşitli ağaçlardan elde edilmektedir. Bunlar; ıhlamur, çam, gürgendir (Arseven, 1973, s.279). Tokat yazma kalıplarında sadece ıhlamur ağacı kullanılmaktadır. Ihlamur ağacının tercih edilmesinin nedeni oyma işlemi için yumuşak ve suya dayanıklı olmasıdır. Ayrıca kalıpların boyadan etkilenmemesi ve dayanıklılığını daha da artırmak için parafin ve balmumu karışımında bekletilir (Türker, 1996, s. 14)

Resim 2. Atıf Arapacıoğlu yazma atölyesi

Ahşap kalıpların dışında ince konturlu baskılar için demir kalıplarda kullanıldığı söylenmektedir. Günümüze kadar gelen yazmaları ise renk yönünden değerlendirmek gerekirse tek renkli, çok renkli olarak ikiye ayrılır. Her iki yazma çeşidindeki süslemeler ağaç kalıpların boyaya batırılması ve basılmasıyla veya fırça yardımıyla boyanın kumaşa sürülmesiyle uygulanır (Barışta, 1998, s. 192).

Yazmacılık sanatında bitkisel ve kimyasal boyalar ile icra edilirken, Tokat yöresinde meşe palamudu, kök boya, mazi, madımak, dağ nanesi, elma, kiraz, kızılağaç kabuğu, papatya, soğan, tetri, kuşburnu, ceviz, cehri, asma yaprağı kullanılmıştır. Kimyasal boyalar olarak ise, anilin ve alizarin boyalar uygulanmıştır. Anilin kömür ve katranın damıtılmasından elde edilir. Alizarin ise bir tür kökboya çeşididir (Türker, 1996, s. 46).

2. Yazmacılıkta Uygulanan Teknikler

Yazmacılık sanatında çeşitli teknikler uygulanır. Bunlar; Kalem işi tekniği, kalem işi-kalıp tekniği, kalıp baskı tekniğidir. Kalıp baskı tekniği karakalem tekniği ve elvan tekniği olarak ikiye ayrılır. Tokat'ta bu tekniklerden kalıp yazma-baskı tekniğinin elvan-renkli kalıp yazmacılık yaygındır. Son zamanlarda kalem ve batık yazma tekniklerinin de uygulandığı bilinmektedir.

a) Kalem işi yazma tekniği

En çok el emeği olan teknik olan kalem işi tekniği günümüzde çok fazla uygulanmamaktadır. Desen öncelikle kâğıda daha sonra gergefe gerilmiş kumaş üzerine geçirilir. Konturlar özenle fırça ile çizildikten sonra renklendirme işlemi yapılarak tamamlanır. Resim yazma da denilen bu teknik daha çok İstanbul-Kandilli örneklerinde uygulanmıştır. Soysaldı, Sınav Özbel, 2009, s. 722).

Desen kumaşa (konturları) kalıpla basılır, kalıbı olmayan motif içleri ve bazı renkli kısımlar daha sonra fırça yardımıyla boyanır. Bu teknik de elvan yazma grubundandır. Göynük Kabalar basması yazmalarda uygulandığı görülmüştür (Soysaldı, 2013, s. 149-151).

b) Kalıp baskı tekniği

Ağaç kalıplara oyulmuş desenlerin kumaş üzerine basılmasına verilen addır. Bu uygulama iki farklı teknikle de yapılmaktadır. **Karakalem tekniği;** Ağaç kalıplara oyulmuş desenler genellikle siyah renk ile beyaz kumaş üzerine basılır. Ancak siyaha boyanmış kumaşlara ağartma baskı ile beyaz desenli de basılmaktadır. **Elvan tekniği;** Kalıp tekniği ile ilk önce siyah renkle konturlar basılır, daha desen içi renkler, elvan adı verilen ve her renk için ayrı hazırlanan kalıplar ile tek tek basılarak doldurulur. Her rengin baskısından sonra kurutulup tekrar diğer rengin basımı yapılır ki uzun süren bir işlem süreci vardır.

3. Tokat Yazmacılığında Kullanılan Motifler ve Renkler

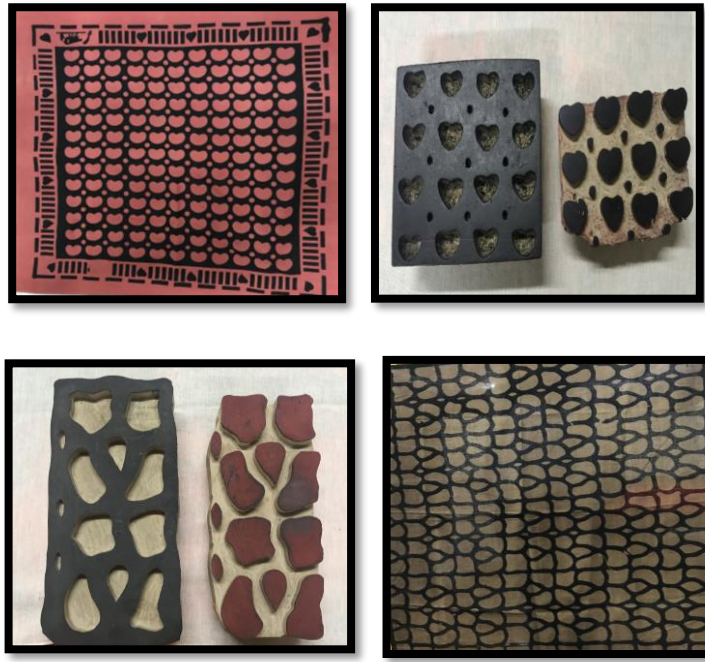
Tokat yazmacılığının ana motifleri genellikle bitkisel temalı olmakla birlikte, stilize edilmiş ve yöreye has karakter taşımaktadır. Özellikle Tokat elmalısı ve kirazlısı bunlardan bazılarıdır. Ayrıca Tokat'ın zengin üzüm bağlarından esinlenerek stilize edilmiş Asma yaprağı ve Tokat üzümlüsü de önde gelen örneklerdir.

Tokat yöresine özgü diğer motifler; Tokat beşlisi, Tokat üzümlüsü Tokat içi dolusu, Tokat içi boşu, (Kayseri kenar), Tokat elmalısı (yarım elmalısı, kömüş gözü), Tokat kirazlısı (Fındıklı) ev işi, kaşık sapı, kaynana yumruğu, purket, narlı, asma yaprağı, Trabzon kenardır. “Tokat yazmalarında daha çok patlıcan moru, koyu kırmızı, bordo, koyu kahve ve siyah hâkimdir. Koyu zemin üzerinde renkli desenler kullanılan tokat yazmalarında geleneksel renkler vardır” (Karaoğlu, 1999, s. 30).

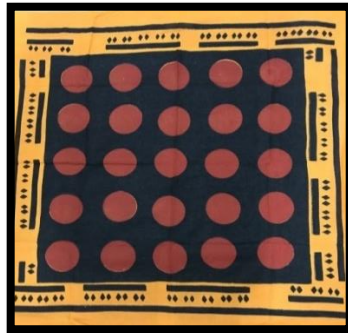

a) Tokat Elmalısı -Tokat Yarım Elmalısı-Kömüş Gözü (Aynalı)

Tokat elmalısı ve Tokat yarım elmalısı motifi bordür sınırları dışında kalan kısma yüzeyi dolduracak şekilde basılır. Bu motifin bloklar halinde uygulanan örnekleri de mevcuttur. İki motifte genellikle siyah zemin üzerine kırmızı ya da mor renkte uygulanır. Tokat yarım elmalısı iki farklı elmanın stilize edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Ayrıca Tokat elmasının kenar bordürlerinde “U” şeklinde iri benekli motifler vardır. Kömüş gözü (Aynalı) olarak bilinen bir diğer örnek ise elma motiflerinin tam yuvarlak biçimde uygulanmasıyla ortaya çıkmıştır (Türker, 1996 s. 27-28; Kaya, 1988, s.78; Demirci, 2015, s.89).

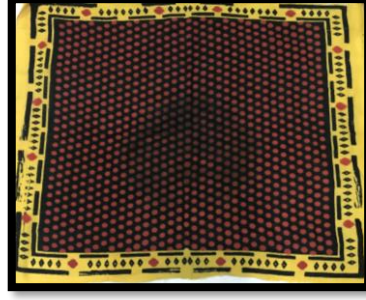
Resim 3. Tokat Elmalısı- Tokat Yarım Elmalısı ve Kalıp Örnekleri (Kemer, 2018).

Resim 4. Kömüş Gözü (Aynalı) (Kemer, 2018).

b) Tokat Kirazlısı

Bitkisel bir motif olup Tokat elmalısında olduğu gibi motif bloklar halinde ya da yüzeyi dolduracak şekilde basılarak uygulanır. Zemin rengi olarak sarı, kırmızı ve beyaz tercih edilir. Kenar bordürleri ise diğer yazma kompozisyonlarına göre oldukça sadedir.

Resim 5. Tokat Kirazlısı (Kemer, 2018)

c) Asma yaprağı

Asma yaprağının stilize edilmiş hali olan bu motifte elvan renkleri genellikle kırmızı ve yeşildir ve yazmanın çevresine bordür gibi basılır (Türker, 1996, s. 30) Bu motifin başaklı ve kılçıklı gibi versiyonları da bulunmaktadır.

Resim 6. Asma Yaprağı ve Kalıp Örneği (Kemer, 2018).

d) Tokat İçi Dolusu -Tokat Beşlisi – Tokat Üzümlüsü

“Tokat içi dolusu” ilk önce karakalem tekniği daha sonra elvan tekniği ile kare form içerisine dokuz adet desenin yerleştirilmesiyle oluşur. Beş yatay çizgi ile birbirine bağlanmış, motifler ikişerli grup şeklinde basılır ve bu motifler yazmayı çevreler. Kenar motiflerinde ise fasulye formu içinde yer alan çiçek ve yapraklar vardır. Zemin genellikle kırmızı ya da mordur. “Tokat beşlisi” aynı desenin beş adet basılması ile meydana gelirken “Tokat üzümlüsü”nde ise aynı desenin çiçekleri üzümlere dönüştürülerek basılmıştır (Ok, 2015, s. 21; Türker, 1996, s. 25).

Resim 7. Tokat İçi Dolusu ve Kalıp Örneği (Kemer, 2018).

Resim 8. Tokat Üzümlüsü ve Kalıp Örneği (Kemer, 2018).

e) Tokat içi Boşu (Kayseri Kenar)

İsmini Kayseri yöresinde çok tutulmasından alan bu motif, kenarda bordür ve ortada çiçekten bir çelenk şeklinde yer alır. Genellikle bu motif karşılıklı olarak iki kenarda dört, diğer iki kenarda ise üç adet basılarak uygulanır. Yazmanın zemin renginde mavi, kırmızı mor ve sarı kullanılır (Türker, 1996, s. 28; Kaya, 1988, s. 78).

Resim 9. Tokat İçi Boşu (Kayseri Kenar) (Kaya,1988, s.71; Demirci, 2015, s.90).

f) Purket

Purket motifi en eski ve Tokat'a özgü motiflerindedir. Diğer bir adı ise plakadır. Zemin renkleri siyah ve sarıdır. Motif yazmaya kenar bordürü şeklinde basılır. Uzun kenarlara dört adet gelecek şekilde basılırken, kısa kenarlara üç adet basılır. Toplamda on adet motiften oluşur Motif üç büyük yaprak arasında bir çiçekle birlikte, iki küçük çiçekten oluşur. Elvan renkleri ise sarı, kırmızı, mor ve yeşildir (Türker, 1996, s.29).

Resim 10. Purket ve Kalıp Örneği (Kemer, 2018).

g) Kaşık Sapı

Zemini siyah renkte olan bu yazmada aşındırma şeklinde bordürde sarı renkte kaşık sapı motifi uygulanır. Dört köşesine purket motifi basılır. Bazen altı adette basılabilir. Motifte mor, sarı, yeşil renklerle elvan baskı yapılır.

Resim 11. Kaşık Sapı ve Kalıp Örnekleri (Demirci, 2015, s.91, Kemer, 2018).

ğ) Kaynana Yumruğu

Bu motifin yumruğu andırmasın dolayı bu isim ile anılır. Tokat' a has bir yazma çeşididir. Zemin rengi olarak siyah ve sarı kullanılır. Sarı zeminlilerde kırmızı ve yeşil renkte elvan uygulanırken, siyah zeminli yazmalara yeşil, sarı ve kırmızı uygulanır (Türker, 1996, s. 30; Demirci, 2015, s. 90; Açar, 2014 s. 26).

Resim 12. Kaynana Yumruğu ve Kalıp Örneği (Kemer, 2018).

h) Ev İşi

Tokat beşlisindekine benzer bir kompozisyon sahiptir. Sarı zemin üzerine yeşil ve kırmızı elvan uygulanır. Ana motif tek bir dal üzerinde üç yaprak bir çiçek, çiçeğe bağlı yıldız ve dört adet yuvarlak vardır. Kenar motifi ise tek bir dalda çiçek ve yapraklardan oluşur (Türker, 1996, s.31; Demirci, 2015, s.91).

Resim. 13 Ev İşi (Türker, 1996, s. 131).

1) Trabzon Kenar

Siyah zemin üzerine uygulanır kompozisyon sarı bordür içerisine yerleştirilmiş kırmızı ve yeşil çiçeklerden oluşan elvan baskıdır. Orta kısım ise boştur. Trabzon bölgesinde kullanıldığı için bu isimi almıştır. “Kolon” ya da “Papaz” ismi ile de bilinir (Türker, 1996, s. 31, Demirci, 2015, s. 91).

Resim 14. Trabzon Kenar (Türker, 1996, s. 31).

i) Narlı

Yasemin Ertaş'tan alınan bilgiler doğrultusunda çok eski bir motif örneği olan nar motifi günümüzde hala kullanılmaktadır. Raportlardan meydana gelen kompozisyonda motif tüm zemini dolduracak şekilde karakalem tekniği ile basılır.

Resim 15. Narlı ve Kalıp Örneği (Kemer, 2018)

j) Farklı Yörelere ait Kalıplar ile Tokat'ta Basılan Elvan Yazmalar

Farklı yöreleri ait kalıplar kullanılarak Tokat'ta basılan yazmalar da vardır. Daha çok İstanbul menşelidirler. Bunlar; Kandilli, çengelköy, lalelidir. Tokat'ta bu kalıplar ile çalışılmasının nedeni yazmacı esnafının dışarıya iş yapmasından dolayıdır. Tokat'ta basılıp Tokat' yazmacılık sanatına ait olmayan diğer motifler ise şunlardır; drama, fulyalı, horoz kuyruğu, şam-sinekli hamamiye ve cingolozdur.

Resim 16. Kandilli, Çengelköy (Kemer, 2018).

Resim 17. Fulyalı, Horoz Kuyruğu (Kemer, 2018).

Resim 18. Sinekli Hamamiye, Drama (Kemer, 2018).

4. Tokat Yazmacılığında Güncel Motifler

21. yüzyılın ilk çeyreğini yaşadığımız bu günlerde Tokat'a özgü yazma türlerinden Bolu-Göynük, Ankara-Beypazarı, Bartın yörelerine eski geleneğe bağlı kalınarak serigrafi basıldığı malumdur. Ancak Tokat yazma motiflerinin farklı renkli kumaşlar üzerine ahşap kalıp baskı ile karakalem tekniğinde ve 1980'li yıllarda başlayan ipek baskı (serigrafi baskı) ile elvan yazmalar basıldığı bilinmektedir. Dijital baskı yöntemlerinin seri üretimle bir anda yüzlerce adet yazma bastığı bu günlerde artık serigrafi ipek kalıp baskılar da sanat işi olmuştur. Günümüzde Tokat yöresine ait eski motifler özgün halleriyle basıldığı gibi, yeni tasarım örnekleri de mevcuttur. Ayrıca başka yörelere ait kalıp örnekleriyle yapılan güncel tasarımlar yörede devam ettirilmektedir. Bu bilgilerden yola çıkarak Tokat Yazmacılığında kullanılan güncel motifleri üç grupta toplamak mümkündür.

a) Eski motiflerin tıpkı üretim Örnekleri

Resim 19. Eski motiflerin tıpkı üretim örnekleri (Kemer,2018).

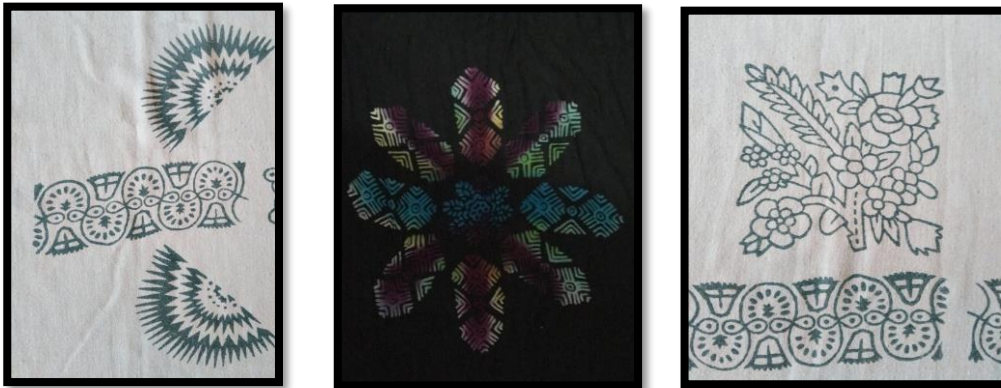
Resim 20. Hamamiye Örnekleri (Göynük-Bey pazarı) (Kemer, 2018).

b) Başka yörelerin kalıplarıyla güncel üretim örnekleri

Resim 21. Hitit ve Hürriyet Kalıp Örnekleri (Kastamonu) (Kemer,2018).

c) Yeni tasarım örnekleri

Resim 22. Yeni Tasarım Örnekleri (Kemer, 2018).

Sonuç

Tokat yazmacılığı geçmişte kendi karakterinde üretim yapmakla birlikte fason üretim olan farklı bölgelerin siparişlerini de üretmiştir. Bugün ise Beypazarı, Göynük pazarına kadınların sokak örtüsü-hamamiyeler ile karakalem sofras bezleri, Bartın yöresine elvan sofras örtüleri ve yazmalar ile Türkiye'nin her yerinde bulunabilen yeni tasarım yazmalar üretilmektedir. 21. Yüzyılda üretimi devam eden eşya türlerinden yazma ve hamamiyeler serigrafi ve ahşap kalıp baskı yöntemleriyle üretilmektedir. Sürdürülebilir hediyelik ürünler karakalem el baskısı tülbent vb. kumaşlar üzerine, 80x80, 90x90cm. değişim başörtüleri (ki yemeni veya yazma olarak adlandırılır), 60x150 ve 70x180 cm. ölçülerinde şallar bulunmaktadır. Teknoloji vurgunu olan Tokat yazmacılığı hiçbir zaman bitmeyecektir. Çünkü el işi gün geçtikçe değer kazanmakta ve günlük kullanım yerini elit ve seçkinlerin kullanım eşyası olma yolunda yer değiştirmektedir. Elbette eski ihtişamlı günlerine geri dönmesi mümkündür. Ancak bunun için iyi bir geliştirme ve tanıtım projesine ihtiyaç vardır.

Tokat yazmacılığı el yapımı elvan yazmalarının, ahşap kalıp baskılı ipek baskı (serigrafi baskı) teknikli, kaliteli doğal boya ve doğal pamuklu mermerşahi, tülbent, patiska vb. kumaş malzeme ile üretilmiş az renkli, geleneksel karakter taşıyan eski örneklerin tıpkı üretimleri ve yeni elegant tasarımlarla tüm dünyaya açılmalıdır. Ayrıca yeni kurulmakta olan kent müzesinde yazmacılık bölümünün de hazırlanmakta olduğu öğrenilmiştir. Bu güzel gelişme sevindirici olmakla birlikte yeterli olmadığı düşünülmektedir. Tarihi literatür ile özdeşleşmiş Tokat 'ın bir nevi el işi sanayisi olan Tokat yazmacılığı tarihi binası ile yaşayan bir müze oluşturulmalıdır. Bu müze de eski yazma örnekleri baskı kalıpları boya araç gereçleri kalıp oyma aletleri kendi ortamlarında sergilenmelidir. Aynı ortamın bir bölümünde ise yaşayan yazma ustaları üretimlerini devam ettirmeli ve gelen ziyaretçilerin üretime katılabileceği ortamlar oluşturulmalıdır. Bugün çarşı pazarda üretilen ürünlerde doğru bir etiketleme yapıldığı söylenemez etiket üzerinde özellikle el baskısı olduğu, malzeme (kumaş ve boya cinsi) kullanım (temizlik, ütüleme) talimatları, üretim yeri ve coğrafi işaret bulunmalıdır. Aynı zamanda yöreye has ürünlerin Türk Patent Enstitüsü tarafından tescillenmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Açar, M. F. (2014). *Geleneksel Türk El Sanatlarından Tokat Ahşap Baskı Yazmacılık Sanatı ve Yaşayan Son Ustaları*. Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arseven, C. E. (1973). *Türk Sanatı*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Barıştı, H. Ö. (1998). *Türk El Sanatları*. Ankara: Kültür Bakanlığı 2168, Sanat Eserleri Dizisi.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Maliyeden Müdevver Defterler (MADD)*, 160.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Tahrir Defteri*, 19.
- Cinlioğlu, H. (1955). "Tokat'ta Halk Sanatları: Yazmacılık". *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*. Sayı: 71 Haziran.
- Demirci, S., M. (2015). *Elvan Yazmalar Diyarı Tokat*. Tokat Belediyesi Kültür Yayınları.
- Genç, M.(2000). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür serisi: 186.
- Gökaydın, N., (1990) *Kumaş Desenlemede Yaratıcı Çalışmalar*. T.C. Gazi Üniversitesi Yayın N: 26, Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayın N: 213.
- İnalcık, H. (1960). "Bursa, I, XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar". *Bellten XXIV/93*, Ankara.
- İncesoyluer, C. (1987). *Mavi Ankara Sanat Dergisi*.
- Karaoğlu, H. (1999). *Tokat Yöresi Ağaç Baskı Yazmalarının grafiksel gelişimi ve Düzeni*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öz, N., D. (2006). *Türk Yazmacılık Sanatı ve Son Dönem İstanbul Yazmaları*. Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Öztürk, N. (1987). "Selçuklu Osmanlı Dönemi Ulaşım Sisteminde ve Ticaretinde Tokat'ın yeri". *Türk Tarihi ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, Ankara.
- Soysaldı, A. (2013). "Göynük'te Yazmacılık (Kabalar Basması)". *Göynük El Sanatları Paneli ve Çalıştayı Bildirileri*.

Soysaldı, A., Kosif, B. (2014). “VIII Uluslararası Türk Kültürü”. *Sanatı ve Kültürel Mirası Koruma Sempozyumu/Sanat Etkinlikleri*, 15-16-17 Mayıs.

Soysaldı, A. Sınav, Özbel, T. (2009), “İstanbul Yazmaları (Prof. Y. Kenan Özbel Koleksiyonundan ve Arşivinden Örneklerle)”, *7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi-Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul*, 5-10 Ekim 2009, AKDYYK: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Tokat Şerriye Sicili Defteri, 6: 152-153-154.

Tournefort J. Tournefort Seyahatnamesi- 6, -*Ege Adaları*, Kitap Yayınevi 87, Sahaftan Seçmeler Dizisi.

Turan, Ş. (1988). “Karadeniz Ticaretinde Anadolu Şehirlerinin Yeri”. *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*. Samsun, 148

Türker, K. (1996). *Ağaç Baskı Tokat Yazmaları*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Türker, K. (2001). “Geçmişten Günümüze Ev Tekstil Ürünlerinde Yazma”. *Ev Tekstili Dergisi*. Sayı131, Kasım, 42.

Kaynak Kişiler: Yasemin Ertaş, Atıf Arapacıoğlu

Fotoğraf Çekimleri: Kemer, G. (2018). “Tokat Yazmacılığında Geçmişte Kullanılan Motiflerin Güncel Motiflerle Karşılaştırılması”, adlı çalışmanın alan araştırması esnasında fotoğraf çekimleri gerçekleştirilmiştir.

Geleneksel Tokat Yazmacılığında Kullanılan Doğal Boyar Maddeler ve Bu Boyar Maddelerle Yeni Yüzeyler Elde Edilmesi

H. Sinem ŞANLI* - Meltem GÖKSEL**

Öz: Doğal boyar maddeler geçmişten günümüze kadar insan yaşantısında, yaşamı güzelleştirici ve renklendirici özellikleriyle kullanılmıştır. Geleneksel el sanatları yüzyıllar boyunca büyük çeşitlilik göstererek toplumların yaşam biçimlerini ve kültürlerini yansıtan bir ayna niteliğinde kullanılmıştır. Yazmacılık da bu sanatlarımızdan biridir. Günümüzde yazmacılık yok olma derecesine gelmiş, sadece birkaç merkezde yapılmaya devam edilmektedir. Bu merkezlerden biri de Tokat ilidir. Geçmişte doğal boyar maddelerle yapılan yazmacılık günümüzde yerini sentetik boyalara bırakmıştır.

Bu araştırmada, geçmişte Tokat ilinde yapılan yazmalarda kullanılan doğal boyar maddelerin tespit edilerek Tokat yazmacılığında kullanılabilirliği ve günümüz modern çağına uygun ürünler elde edilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tokat, Yazmacılık, Doğal Boyar Madde.

Natural Dyeing Used in Traditional Tokat Block Printing and Obtaining New Surfaces with These Dyeing

Abstract: Natural dyes materials have been used in human life, from past to present day, with beautifying and coloring properties. Traditional handicrafts have been used as a mirror reflecting the lifestyles and cultures of the societies with great diversity for many centuries. Block printing is also our art. Nowadays painting kerchief has reached the level of extinction, and it is still being done in a few centers. One of these centers is Tokat. In the past, Block printing made of natural dyestuffs has left its place in synthetic dyes.

In this research, it was aimed to determine the natural dyes materials used in the painting kerchief made in Tokat province in the past by using these dyes materials and to obtain the products suitable for today's modern age by using Tokat block printing.

Key Words: Tokat, Block Printing, Natural Dyes Materials.

---

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi (hsinemsanli@gmail.com).

** Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi (meltem.goksel88@gmail.com).

1. Giriş

Anadolu Türk kültür ve sanat mirasımızdan olan yazmacılık sanatının başlangıcının nereye dayandığı bilinmemekle birlikte Türklerin Orta Asya'dan bu yana yazmacılık yaptığı bilinmektedir. Orta Asya 'da yaşayan Türkler'in sanat anlayışı olarak "Hayvan Üslubu"nu benimsedikleri ve bu üslubu sanatın her kolunda uyguladıkları bilinmektedir. Türk gruplarının M.Ö. dönemlerde doğal bitkilerden elde edilen boylarla kumaş üzerine hayvan figürleri çizerek, bu kumaşları kıyafetlerinde kullandıkları düşünülmektedir.

Orta Asya'dan Anadolu'ya göç eden Türkler Anadolu'da da sanat anlayışına "Hayvan Üslubu" ile devam etmiş ve Anadolu'da yazmacılık sanatında bu anlayışı sürdürmüşlerdir. Yaptıkları yazmalarda açık ve hareketli hayvan figürlerine ve özellikle geyik figürüne yer vermişlerdir (Kaya, 1988, s. 41, 42).

Anadolu topraklarına gelip yerleşen toplulukların çoğunluğu Orta Anadolu bölgesine yerleşmiştir. Bu sebeple Orta Anadolu bölgesi medeniyetin, kültürün ve sanatın gelişiminde merkezi konumdadır. Yazmacılık sanatının da Anadolu topraklarındaki temeli araştırıldığında bu sanatın merkezinin Orta Anadolu'da Tokat ili olduğunu bilinmektedir (Kaya, 1988, s. 46).

Yazmacılık; çok eski yıllardan beri insanlığın dokumacılığı bulmasıyla süsleme ve süslenme ihtiyacıyla ortaya çıkmış sanatlarımızdan biridir. Bu el sanatında ilk uygulama olarak mum ve topraktan yapılmış dekoratif kalıplarla veya elle boyanarak kumaşın süslendiği görülmektedir. Anadolu topraklarında Çatalhöyük kazıları buluntular arasında bulunan mühürlerin baskı ile yapılan yazmacılığın ilk ipuçları olduğu düşünülmektedir (Türker, 1996, s. 1).

1.1. Yazmacılığın Tanımı

Yazmacılık; pamuklu veya nadiren ipek kumaş üzerine kalem diye tabir edilen fırça, kalıp-kalem veya kalıp ile yapılan kumaş desenleme sanatıdır. Bu el sanatıyla desenlenmiş kumaşlara 'yazma', sanatçıya da 'yazmacı' denir (Öz, 2006, s. 3). Arseven Sanat Ansiklopedisi'nde yazmayı "üstüne boya ve fırça ile renkli bezemeler yapılmış bez ki bunlardan bohça yemeni ve yorgan gibi şeyler yapılır" olarak tanımlamıştır. Gökdere, "Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu Tokat Yazmaları" konulu bildiride yazma terimini "oyulmuş ahşap kalıplar kullanılarak çeşitli boylarla, genellikle pamuklu -bazen de ipek-kumaşlar

üzerine elle çizilip resmedilerek veya basılarak yapılan bir kumaş süsleme sanatıdır” olarak tanımlamıştır. Kaya ise; yazma terimini ‘kumaş üzerine elle resmedilerek veya tahta kalıplarla basılarak desenlendirilmiş kumaşlara verilen isimdir’ olarak ifade etmiştir. Batı literatüründe Almanca (Zeugdruck), İngilizce (Block Printing), Fransızca (L’Estampage) olarak adlandırılan kalıp baskı sistemi bizde “Yazmacılık” adını almaktadır (Kaya, 1988, s. 9).

Yazmacılık yapılırken sanatçı doğa da gördüğü çeşitli ve zengin türdeki bitkileri stilize ederek bu motifleri desenlerine konu etmiştir. Özellikle çiçeklerin çeşitli türleri yaprakları, ağaç, kuş ve hayvan motiflerini kompozisyon oluşturacak şekilde bir araya getirerek kullanmıştır. Motifler yazmaların kullanılacakları yerlere göre de farklılık göstermektedir (Gül, 1996, s. 9).

1.2. Yazmacılıkta Kullanılan Malzemeler

Tokat ilinde yazmacılık sanatının yaklaşık olarak altı yüz yıl kadar geçmişi olduğu, en güzel örneklerini ise 16. ve 17. yüzyıllarda vermiş olduğu bilinmektedir. Tokat’ta yazmacılığın gelişmesinin yanı sıra iplikçilik, boyacılık ve dokumacılık gibi yan sanat dallarının da gelişmiş olduğu düşünülmektedir (Ok, 2015, s.19). Yazmacılıkta kullanılan malzemeleri kumaş, kalıp ve boya olarak üç ayrı grup içerisinde incelemek mümkündür.

1.2.1 Kumaş

Geleneksel Tokat yazmacılığında kullanılan kumaşlar, pamuklu ve boyayı kolaylıkla emebilecek türdedir. Başlangıcında yörede yazmacılık yapılırken “mermerşahi” denilen çok ince dokunmuş, pamuktan yapılmış kumaşlar kullanılmış, zamanla bu tür kumaş kullanımı terk edilmiştir. Şimdilerde fabrika ürünü olan ince pamuklu kumaşlar kullanılmaktadır. Kumaş türleri yazmaların kullanılacağı alana göre de farklılık göstermektedir (Türker, 1996, s. 5).

1.2.2 Kalıp

Tokat yazmacılığında kullanılan kalıplara değinilecek olursa; kalıp yapımında yumuşak, kolay oyulabilir, dayanıklı, iyi boya tutan bir ağaç cinsi olarak fırınlanmış ihlamur ağacı kullanılmaktadır. Oyulma yapılırken kesilen kütük parçalarının liflerinin yönüne dikkat edilmesi çok önemlidir. Oyum yapılırken lifler dik gelecek şekilde kullanılmalıdır. Ihlamur ağacının haricinde armut ağacı, gürgen ve sarıçam ağaçları da kullanılmaktadır (Türker, 1996, s. 13).

Yazmacılık sanatını icraa edebilmek kısa süreli eğitimle gerçekleştirilebilecek iken, kalıp oyma işi büyük ustalık gerektiren bir uygulamadır. Kalıp oyma da oyma bıçakları, iskarpelalar, matkap, mengene, testere, ağaç tokmak, törpü, rende, işkence, keser, bilek taşı, zımpara kağıdı araçları kullanılmaktadır (Türker, 1996, s. 15).

1.2.3 Boya

Anadolu'nun her bölgesinde yaşayan halkın kendine özgü renk anlayışı bulunmaktadır. Tokat yöresi yazmacılığında da bu renk uyumu ve yöreye haslığı mevcuttur. Genellikle yazmacılık yapılırken kırmızı ve kırmızının koyu tonları, bordo, patlıcan moru, kahverengi ve siyah gibi koyu renkler kullanılmaktadır.

Yazmalarda kaliteyi etkileyen unsurlardan biri de kullanılan boyalardır. Anadolu'da eskilerde boyama yapılırken çeşitli bitkilerden elde edilen boyalar, dünyanın en kaliteli boyaları olarak değerlendirilmiştir (Ok, 2015, s. 25). Doğal boyar maddelerin ihracatının yapıldığı da bilinen gerçekler arasındadır. Yazmacılıkta boyama hem zemini renklendirmede hem de kalıpla baskıda uygulanmaktadır. Tokat yöresinde doğal boyar madde olarak meşe palamudu, kök boya otu, dağ nanesi, mazi, madımak, elma, kiraz, kızılağaç kabuğu, soğan, papatya, tetri, yabani gül, kuşburnu, asma, sakızlık, ceviz ve cehri ağırlıklı olarak kullanılmıştır (Türker, 1996, s. 46). Doğal boyacılıkta, hemen hemen bütün renkleri veren hayvansal ve bitkisel kaynaklar bulunmaktadır. Bu bitkilerin bazılarının tamamı kullanılırken bazılarının kökü, yaprağı, yumru kabuğu, gövde kabuğu, dalları, toprak altı sürgünleri vb. kullanılmaktadır (Şanlı ve Çatalkaya, 2017, s. 772). Kimyasal boya olarak ise anilin ve alizarin boyalar kullanılmaktadır. Anilin boyalar kömürün ve katranın damıtılmasıyla elde edilen boya türü iken alizarin boyalar bir tür kökboyasıdır (Türker, 1996, s. 46).

Araştırmada kullanılan kökboya ve cehri bitkilerinin Osmanlı döneminde Tokat'ta yetiştiriciliği yapıldığı bilinmektedir. Bu bilgiye başbakanlık Osmanlı arşiv belgeleri kayıtlarından ulaşılmaktadır. Kayıtlara göre; Anadolu'da bulunan diğer illere Tokat'tan ehil kişilerin üretim yapması amacıyla gönderildiği bilgilerine ulaşılmaktadır (Genç, 2014, s. 191-194).

Bu bitkilerin genel özellikleri ele alındığında; Kökboya bitkisi, boyacı kökü, kırmızı kök, boyacı pürü, boya kökü, yapışkan otu, dil kanatan gibi isimlerle

anılan Türk kırmızısı bitkisidir. Bitki Avrupa’da da Türk kırmızısı veya Edirne kırmızı olarak anılmaktadır (Parlak, 2007, s. 111). Bitki Latince *Rubia tinctorum* olarak adlandırılmaktadır (Resim 1.1). Anadolu’da Manisa, Demirci, Gördes, Konya, Aksaray, Niğde, Kayseri, Kırşehir, Çorum, Yozgat, Malatya, Elazığ, Adıyaman, Amasya, Tokat, Kahramanmaraş, Çanakkale ve Muğla illerinde yabani olarak yetişmekte, bazı bölgelerde de kökboya bitkisi tarımı yapılmaktadır (Karadağ, 2007, s. 72). Kökboya bitkisi, Mayıs ve Ağustos aylarında çiçeklenir.

Resim 1.1 Kökboya Bitkisi (Genç,2014)

Resim 1.2 Kökboya Bitkisi Toprak Altı Sürgünleri

Bitkisel boyacılıkta kullanılan toprak altı sürgünleri ilk ve sonbaharda toplanmaktadır (Resim 1.2). Kökboya bitkisi çok geniş renk skalasına sahip bir bitkidir. Bu renkler koyu ve açık gül kurusu, açık kızıl kahverengi, ıhlamur çiçeği, koyu gürgen, koyu vişne çürüğü, açık sarımtırak kırmızı, geyik kahvesi, dana dili, sütlü kahve, koyu kırmızı, bordo, şarap rengi, tarçın ve çürük muşmulası renklerdir (Eşberk, 1947, s. 13; Kayabaşı ve Dellal, 2006, s. 336-339).

Cehri, *Rhamnus petiolaris* bitkisinin yeşil iken toplanıp kurutulmuş meyveleridir (Resim 1.3 ve 1.4). Cehri, 1000-3000 m. yükseklikte taşlı ve eğimli arazilerde yetişen, boyu 3 metreye ulaşan bir bitkidir (Parlak, 2007, s. 83). Ilıman ve sıcak bölgelerde yetişen bitki, Anadolu’da Kayseri, Çorum, Gaziantep, Sinop, Afyon, Uşak, Yozgat, Tokat, Nevşehir, Niğde, Ankara, Maraş ve Konya illerinde yetişmektedir (Karadağ, 2007, s. 34). Cehri bitkisinin yün halı ipliklerini boyayarak verdiği renkler; limon sarısı, sarı, hardal rengi, zeytin yeşili ve kahverengi gibi geniş bir renk skalasına sahiptir (Anonim, 1991, s. 34-35).

Resim 1.3 Cehri Bitkisi (Genç, 2014)

Resim 1.4 Cehri Bitkisi Meyvesi (Genç, 2014)

1.3.Tokat'ta Yazmacılık Yapım Teknikleri

Yazmacılık yapım tekniklerini üç grupta toplamak mümkündür. Bunlar;

- Kalem İşi Yazma,
- Kalıp-Kalem Yazma
- Kalıpla Yazma, kendi içerisinde üç grupta toplanmaktadır.
  - a) Karakalem
  - b) Elvan işi
  - c) Daldırma Yazma'dır.

Tokat yöresi yazmacılığında en önemli özelliğe sahip olan yazma grupları "Karakalem" ve "Elvan işi" yazmalardır. Tokat yazmaları genel anlamda kalıpla yazma çeşidi içerisine girer. Tokat yazmalarında desen ve kompozisyon açısından doğal bir görünüş hakimdir. Motifler doğada nasılsa kalıba da o şekilde aktarılmış ve kompozisyon olarak kumaş yüzeyinin tamamı doldurulmuştur (Kaya, 1988, s. 75).

Elvan işi yazmalar, bir motifin her rengi için ayrı kalıp yapılıp, bu kalıpların üst üste gelecek biçimde beyaz veya farklı renklerdeki zemin üzerine basılmasıyla oluşmaktadır. Bu tip yazmaların renk ve desenleri eşsiz güzelliğe sahiptir (Resim 1.5).

Karakalem yazmalar, tek kalıp kullanılarak beyaz üzerine siyah, siyah üzerine beyaz işlendiği yazma çeşididir (Türker, 1996, s. 11) (Resim 1.6).

Resim 1.5 Elvan Yazma-Tokat İçi Dolusu (Demirci, 2015)

Resim 1.6 Karakalem Yazma (Demirci, 2015)

2. Materyal ve Metod

2.1. Materyal

Araştırmada; Tokat yazmacılığında genellikle kullanılan kaput bezi farklı katlama teknikleriyle katlanarak (Resim 2.1), zemin boyama ve baskı yapımında geleneksel olarak kullanılan kökboya bitkisinin toprak altı sürgünleri ve cehri bitkisinin meyvesi ile boyanmıştır. Mordansız ve tartarik asit, demir sülfat mordanları kullanılarak birlikte mordanlama yöntemiyle boyama yapılmıştır.

Resim 2.1 Katlama Teknikleri

2.2. Metod

2.2.1 Ekstrakt Hazırlama

Kökboyanın toprak altı sürgünleri ve cehrinin meyveleri içerdiği boyar maddelerin suya geçmesini sağlamak amacıyla havanda dövülerek küçük parçalar haline getirilmiştir. Daha sonra boyanacak kumaşın ağırlığına göre % 50 oranında alınan bitkiler yine boyanacak kumaşa göre 1/50 oranında su içerisinde 1 saat süreyle kaynatılmıştır. Kaynama sırasında eksilen su ilave edilmiştir. Bir saat kaynama sonunda bitki artıkları süzülerek ortamdan uzaklaştırılmış ve ekstrakt elde edilmiştir.

2.2.2 Mordansız boyama

Önceden elde edilmiş ekstraktın içine 5 katlama tekniği ile şekillendirilen kumaşlar ayrı ayrı nemlendirilerek konulmuştur. Kumaşlar 1 saat süreyle kaynatılmış, kaynama sırasında eksilen su ilave edilmiştir. Boyanmış olan kumaşlar soğuduktan sonra bol soğuk suyla durulanarak az ışıklı ve havadar bir yerde kurutulmuştur.

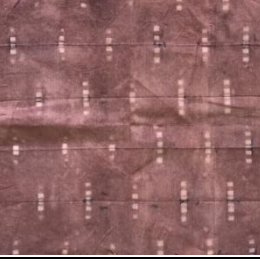
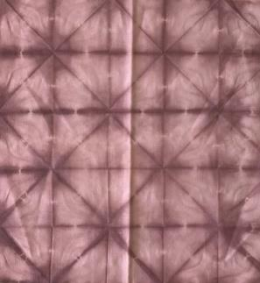
2.2.3 Mordanlı boyama

Elde edilen ekstrakt içine %3 oranında tartarik asit ve demir sülfat ayrı ayrı konulmuş ve boyanacak olan 5 katlama tekniği ile şekillendirilen kumaşlarda ayrı ayrı konularak ekstrakt içine eklenmiştir. Kumaşlar 1 saat süreyle kaynatılmıştır. Süre sonunda kumaşlar soğumaya bırakılmıştır. Soğuduktan sonra soğuk suyla durulanarak az ışıklı ve havadar bir yerde kurutulmuştur.

3. Araştırma Sonuçları

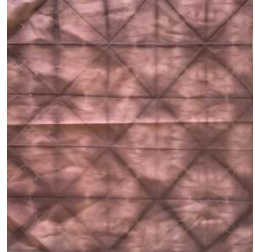
Beş farklı katlama tekniği ile katlanarak bağlanmış kaput bezlerinin kökboyanın toprak altı sürgünleri ve cehri bitkisinin meyveleri ile mordansız ve birlikte mordanlama yöntemleri ile boyanmış, toplam 30 adet boyalı kumaş elde edilmiştir. Boyama sonucunda elde edilen renkler cehri bitkisi meyvesinden sarı, zeytin yeşili ve kahverengi, kökboya bitkisinden pembe, gülkurusu ve kızıl kahve renkleri elde edilmiştir. Boyamalardan elde edilen yüzeyler çizelge 1, 2, 3, 4, 5 ve 6'da yer almaktadır.

Çizelge 1. Kökboya Bitkisiyle Mordansız Boyanmış Kaput Bezi

Katlama Tekniği	Örnek
Büzgü (Boru ile)	
Büzgü (İp ile)	
Dikiş	
Mandallama	
Üçgen Katlama	

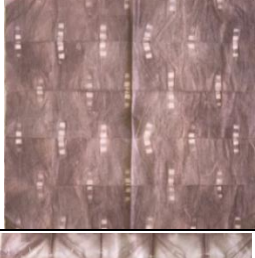

Çizelge 1'de herhangi bir mordan maddesi kullanılmadan, kökboya bitkisi ile boyama yapılarak, beş farklı katlama tekniğiyle kaput bezi üzerinde pembe renğinde ve tonlarında farklı yüzeyler elde edilmiştir.

Çizelge 2. Kökboya Bitkisiyle Tartarik Asit ile Mordanlanmış Kaput Bezi

Katlama Tekniği	Örnek
Büzgü (Boru ile)	
Büzgü (İp ile)	
Dikiş	
Mandallama	
Üçgen Katlama	

Çizelge 2’de tartarik asit ile birlikte mordanlama yöntemiyle kökboya bitkisi ile boyama yapılarak, beş farklı katlama tekniğiyle kaput bezi üzerinde gül kurusu renginde ve tonlarında farklı yüzeyler elde edilmiştir.

Çizelge 3. Kökboya Bitkisiyle Demir Sülfat ile Mordanlanmış Kaput Bezi

Katlama Tekniği	Örnek
Büzgü (Boru ile)	
Büzgü (İp ile)	
Dikiş	
Mandallama	
Üçgen Katlama	

Çizelge 3'de birlikte mordanlama yöntemiyle demir sülfat mordanı kullanılarak kökboya bitkisi ile boyama yapılarak, beş farklı katlama tekniğiyle kaput bezi üzerinde kızıl kahverenginde ve tonlarında farklı yüzeyler elde edilmiştir.

Çizelge 4. Cehri Bitkisi Meyvesiyle Mordansız Boyanmış Kaput Bezi

Katlama Tekniği	Örnek
Büzgü (Boru ile)	
Büzgü (İp ile)	
Dikiş	
Mandallama	
Üçgen Katlama	

Çizelge 4'de herhangi bir mordan maddesi kullanılmadan, cehri bitkisi meyvesi ile boyama yapılarak, beş farklı katlama tekniğiyle kaput bezi üzerinde sarı renkte ve tonlarında farklı yüzeyler elde edilmiştir.

Çizelge 5. Cehri Bitkisi Meyvesiyle Tartarik Asit ile Mordanlanmış Kaput Bezi

Katlama Tekniği	Örnek
Büzgü (Boru ile)	
Büzgü (İp ile)	
Dikiş	
Mandallama	
Üçgen Katlama	

Çizelge 5’de tartarik asit mordanı ile birlikte mordanlama yöntemiyle cehri bitkisi meyvesi ile boyama yapılarak, beş farklı katlama tekniğiyle kaput bezi üzerinde zeytin yeşili renginde ve tonlarında farklı yüzeyler elde edilmiştir

Çizelge 6. Cehri Bitkisi Meyvesiyle Demir Sülfat ile Mordanlanmış Kaput Bezi

Katlama Tekniği	Örnek
Büzgü (Boru ile)	
Büzgü (İp ile)	
Dikiş	
Mandallama	
Üçgen Katlama	

Çizelge 6'da demir sülfat mordanı ile birlikte mordanlama yöntemiyle cehri bitkisi meyvesi ile boyama yapılarak, beş farklı katlama tekniğiyle kaput bezi üzerinde kahverenginde ve tonlarında farklı yüzeyler elde edilmiştir.

4. Öneriler

Günümüzde Tokat'ta yapılan yazmacılık şehir ile özdeşleşmiş ve şehir ekonomisine katkı sağlamaktadır. Ancak Tokat yazması ürünlerin özgünlüğünün vurgulanmadığı belirlenmiştir. Bu bağlamda ürünlerin etiketlerinde kumaş cinsi, boyar madde, motif ve kalıp çeşidini içeren bilgi ile bu yöre de üretildiğine dair bir coğrafi işaret edinilmesi gerekliliği düşünülmektedir. Elde edilen bilgilere göre bu yönde girişimlerin varlığı ve sürdürüldüğü bilinmektedir. En kısa zamanda bu girişimlerin sonuca ulaşması gerekmektedir. Tokat kültür mirası olan bu sanatın yöreye haslığı vurgulanmalıdır.

Her el sanatında olduğu gibi yazmacılık yapımında da bir takım sorunlar bulunmaktadır. Bu sorunlar hammadde sağlama, kalıp ve boya temini, ürün satış, pazarlama vb. gibidir. Bölgede bulunan idari ve mülki amirlerin desteğiyle bu sorunların üstesinden gelinebileceği düşünülmektedir. Yazma ustaları yazmacılığın gelişmesi hususunda bilgi ve birikimlerini aktarmak için her türlü işbirliğine açık ve isteklidirler.

Tokat yazmacılığı üzerine yapılan projelerin sürdürülebilirliği desteklenmeli, üniversitenin Ziraat Fakültesinin deneyimli öğretim üyesi kadrosu tarafından boya bitkilerinin üretimi ve yetiştiriciliği konusundan yeni projeler yapılmalıdır.

Yazmalar; fuar, sergi vb. tanıtım yollarıyla farklı kitlelerle tanıştırılmalıdır. Yazmacılıkta yöreye has bitkiler yüzey şekillendirmede ve baskı boyasında kullanılmalıdır.

Aynı zamanda yazmacılıkta kullanılan kimyasal boyar maddelerin insan sağlığına zararı bilinen bir gerçektir. Araştırmada farklı yüzeyler elde edilmeye çalışılırken bir yandan da insan sağlığının korunması amacıyla bitkisel boyacılığın kullanımının artması da hedeflenmiştir. Bu hedef doğrultusunda farklı yüzeylerle değişik tasarımlar yapılarak yeni nesilin dikkati çekilmeli, doğal boyamacılığın aktarımı ve devamlılığı sağlanmalıdır.

Kaynaklar

Anonim (1991). *Bitkilerden Elde Edilen Boyalarla Yün Liflerinin Boyanması*. Ankara: Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Küçük Sanatlar ve Sanayi Bölgeleri ve Siteleri Genel Müdürlüğü.

- Demirci, M. Sırrı (2015). *Elvan Yazmalar Diyarı Tokat*. Tokat: Tokat Belediyesi Kültür Yayınları.
- Eşberk, Tevfik (1947). “Yurdumuzda Yetişen Boya Bitkilerinden Köy Sanatlarında Faydalanma Usulleri, Kökboya: Birkaç Reçete”. *Türk Tekstil Mecmuası*, S. 7: 13.
- Genç, Mustafa (2014). “Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kökboya ve Cehri İle İlgili Bazı Kayıtlar”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi* S. 13: 174-212.
- Gül, Sebahat (1996). “Geleneksel Sanatlarımızdan Yazmacılık”. *Motif Halk Oyunları Eğitim Derneği Dergisi*, Y.2, S.6.
- Karadağ, Recep (2007). *Doğal Boyamacılık*. Ankara: Geleneksel El Sanatları ve Mağazaları İşletme Müdürlüğü Yayınları.
- Kaya, Reyhan (1988). *Türk Yazmacılık Sanatı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kayabaşı, Nuran - Dellal, Gürsel (2006). “Türkiye’de Farklı Koyun Irklarından Elde Edilen Yünlerin Kökboya İle Verdikleri Renklerin Sübjektif ve Objektif Yöntemlerle Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma”. *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Bilimleri Dergisi* C.10, S.3: 334-340.
- Ok, Çağlar (2015). *Tokat İlinde Geleneksel Yazmacılık*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi.
- Öz, Naile Didem (2006). *Türk Yazmacılık Sanatı ve Son Dönem İstanbul Yazmaları*. Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Parlak, Tahsin (2007). *Çoruh Vadisinde Bitkisel Boya Potansiyeli*. Ankara: Kariyer Matbaası.
- Şanlı, H. Sinem - Çatalkaya Gök, Ebru (2017). “Bitkisel Boyacılıkta Kökboyanın (Rubia tinctorum L.) Önemi”. *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*. C.10, S.48.
- Türker, Kemal (1996). *Ağaç Baskı Tokat Yazmaları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Tokat'ta Yaşatılan Hediye Mendil Geleneği

Günay Uysal*

Öz: Kadim devletler, asırlar öncesine dayanan geleneklerini devam ettirerek varlık gösterirler. Türk kültüründe Orta Asya'ya dayanan mendil geleneği vardır. Modern dünyada hayatın hızlı olması, insanların kolay ve kullanışlı olana yönelmesi gibi sebeplerden kumaş mendil geleneği eski önemini yitirmek üzeredir. Ancak Tokat'taki milli ve tarihi hassasiyetin mendil hediye etme geleneğiyle devam ettiğini görmekteyiz. Kent müzesinde sergilenen bir tahta baskı kalıbı Osmanlı Döneminde Türk askerlerine moral-motivasyon maksatlı hazırlanan Asker Mendillerinde kullanılmıştır. Yakın dönemlerde yine aynı amaçla farklı kurum, kuruluş ve özel kişiler yazma ustalarına hazırlattıkları mendillerle Hediye Mendil Geleneğini hem devam ettirmiş hem güncelleyerek çeşitlendirmiştir. Tokat'ta zanaatın ve somut kültür ögesi mendilin yaşatılma çabası, bunun medyada yer bularak ilgi görmesi çalışmamızda ele alındı.

Anahtar Kelimeler: Tokat, Tahta Baskı Tekniği, Hediye Mendil Geleneği.

The Tradition of Present Handkerchief Maintained in Tokat

Abstract: The ancient states are present by continuing their traditions based on centuries ago. In Turkish culture there is a tradition of giving gift handkerchief based on Central Asia. In modern world, the tradition of cloth handkerchief is about to lose its former significance, as life is fast and people tend to get easy and convenient ones. However, we see that the national and historical sensitivity in Tokat continues with the tradition of presenting handkerchiefs. A wooden printing press exhibited at the city museum was used in the Army Handkerchiefs prepared for morale and motivation to the Turkish soldiers during the Ottoman period. In recent years, for the same purpose, different institutions, organizations and private persons have also continued the gift handkerchief tradition and diversified by updating handkerchiefs with the help of masters. In our study we handled the effort of continuing a craft and a concrete cultural material "handkerchief" in Tokat and the effort of finding a place in the media and gaining interest and appreciation.

Key Words: Tokat, Wood Printing Press, Tradition of Gift Handkerchief.

---

* Öğretmen, Erbaa Merkez Anadolu Lisesi, Türk Dili ve Edebiyatı (gunayuysal25@hotmail.com).

Giriş

Mendil, burun ve ter silmekte, el ve yüz kurulamakta kullanılan küçük, kare biçiminde yumuşak, ince kâğıt; içine bazı şeyler konulan dokuma, yağlık.¹ Ya da sofraya yaygısı, sofraya bezi; önlük, peştemal olarak tanımlanmıştır. Divanü Lügati't-Türk'te de Kaşgarlı Mahmut "ulatu" kelimesiyle mendili tanımlamıştır. (Koçu, *Türk Giyim Kuşam Süslenme Sözlüğü*, 1969). Yunanca "mantili" sözcüğünden gelerek dilimize mendil şeklinde yerleştiği de bazı kaynaklarca savunulmaktadır. Kelimenin aslının ise Latince "Man-tele" (Mendil) olduğu rivayet edilmektedir.

El, yüz, burun mendilleri kadın ve erkek mendili olarak ikiye ayrılır; kadın mendilleri hem küçük hem de yüzü kenarları nakış ve oylar, dantelalarla süslü olagelmıştır. Eski kadın tuvaletinde ipek ve altın tel ile nakışlı, oyalı bir mendil, üstlüğün göğsüne veya bir omuz başına elmaslı bir iğne ile iliştilerle ayrıca bir süs gibi de kullanılırdı.

Dünya tarihinde önemli ve etkin bir yeri olan kadim bir millettir Türk milleti. Sahip olduğu kültürel değerler de bu yönüyle de diğer milletlerin hafıza ve kültürlerinde izler bırakmıştır. Kültür kelimesi Türk Dil Kurumu'nca şöyle tanımlanmaktadır: "*Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin; bir topluma veya halk topluluğuna özgü düşünce ve sanat eserlerinin bütünü*".

Kültürü oluşturan değerler somut ve soyut olarak değerlendirilir. Mendiller somut kültürel değerlerdendir. Türk milleti günlük hayatta kullandığı pek çok unsurda olduğu gibi mendilde de binlerce yıllık zevk ve sanat anlayışının özelliklerini göstermiştir.

Mendile Türklerde ilk kez görsel olarak Göktürk Yazıtlarıyla birlikte bulunan kafa kısmı kopmuş bir heykelin elinde ve "Uygur Duvar Resimleri"nde rastlıyoruz (Foto 1, 2). Divanü Lügati't-Türk'te "ulatu, suvluk" kelimelerinin mendili tanımladığını görüyoruz. Dede Korkut Hikâyeleri'nde de yine "suvluk" sözcüğü karşımıza çıkıyor. Timurlar, Ak Hunlar (Foto 3, 4), Selçuklular ve Osmanlı döneminde (Foto 5) minyatürler ve resimlerde Türk hükümdarları Türk ikonografik oturuşuyla yani bağdaş kurup oturarak ve iktidar sembolü olarak

---

¹ TDK, *Türkçe Sözlük* (Ankara: TDK Yay., 2005), 1368.

ellerinde elma, and kadehi, çiçek veya mendillerle resmedilmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde de Mustafa Kemal Atatürk Türk hakanlarının ikonografik oturuşunu devam ettirmiş; ancak gücün, iktidarın simgesi olan mendil modernizmin etkisiyle ceketin mendil cebinde yer almıştır. (Foto 6)

Mendilin Türk hükümdarlarının elinde güç simgelerinden biri olarak kullanılması her dönemde heykel, resim, minyatür, fotoğraf gibi görsellerde yer almış zarif bir Türk simgesidir.

Foto1-2: Uygur Duvar Resimlerinde elde mendil tutuş.

Foto 3: Timur, elinde mendil.

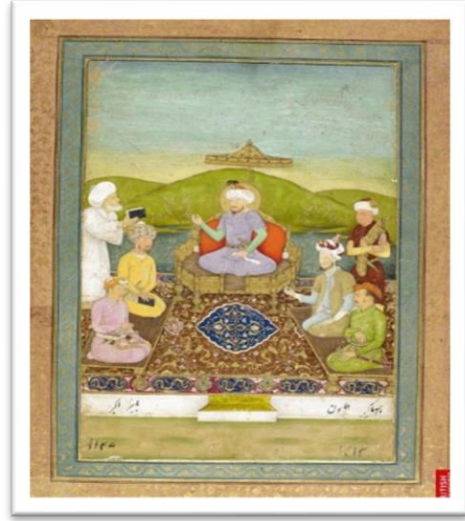

Foto 4: Ak Hun Hakanı, elinde mendil.

Foto 5: Orhan Gazi, elinde mendil.²

Foto 6: Atatürk, cebinde mendil.

Halk arasında âşıkların iletişimde en etkili yol mendil kullanımı olmuştur. Gerek renkleri gerek işleme ve oyasıyla pek çok anlamlar taşımıştır.

Foto 7: Osmanlı Dönemine ait Eski Türkçe harflerle sevgiliye “ Ah efendim/ Vah efendim / Alnının gül terini/ Bu mendille sil efendim” işlenerek yazılmış bir mendil örneği.³

Bayramlarda çocuklara harçlık ve şeker, bayram mendillerinin arasında verilmiştir. Günümüzde kentleşmenin etkisiyle oldukça azalmış bir gelenektir. Cirit gibi milli sporların başlama ve bitiş işaretlerinin bir mendil kullanımıyla gerçekleştiğini görüyoruz. Benzer bir uygulama M.Ö. 6. yüzyılda Eski Roma’da Gladyatör dövüşlerinde de vardır.

² Hünernâme Minyatürleri ve Sanatçıları (İstanbul: Yapı Kredi Yay., 1969), 21.

³ Ferit Pelen’in koleksiyonundan bir mendil.

Türk giyim-kuşamı dönem dönem Avrupa'da da moda olmuş, Türk kıyafetleriyle resamlara Avrupa soyluları portrelerini yaptırmışlardır. Böylece Türk kıyafetleriyle birlikte mendiller de Avrupa'ya giden giysiler içinde yer almıştır. Shakespeare'in Othello adlı eseri ilk kez 1604 yılında sahnelenmiştir.⁴ Bu oyunda Othello adlı kahramanın eşi Desdemona'ya mendil hediye etmesi ve mendilin baştan sona eserde önemli bir obje olması, mendilin Avrupa'da bu yıllardan itibaren popüler bir aksesuar olarak rağbet görmesine sebep olur.

Orta Asya Türklerinden Mısır'a, Eski Roma'dan Japonya'ya dek pek çok milletin benzer ve farklı işlevleriyle kullandıkları "Mendil", en zengin anlam ve işlev çeşitliliği ile Türk Kültüründe yer edinmiştir. Bunda Türklere ait duvar resimleri, balbal ve sin adı verilen heykellerin elinde mendil tutması, milattan önceki dönemlere ait Çin kaynaklarında mendilin Türklere bir rütbe göstergesi olması ve Türklerin pek çok farklı şekilde mendili kullanması etkilidir. Günlük yaşamda bir ihtiyaç üzerine ortaya çıkan bir temizlik malzemesi zamanla kültürümüzün değerli sanat, tören, gelenek ve iletişim unsuru olmuştur.

Ütünün ilk olarak Türkler tarafından kullanılışı, pantolonu at binebilmek amacıyla tasarlayanların Türkler oluşu ve bunun Türk giyim-kuşamından çıkarak Dünya'ya yayılması, "Kur" denen asker kemerleri ilk kullananların Türkler olması. Bu gibi sebepler Türklerin bu konudaki zevk ve yaratıcılığının göstergesidir. Mendilin kullanımıyla ilgili Türklerin kendine has özellikleri, işlevleri ve mendile verdiği anlam zenginliği yine Türkleri bu konuda farklı kılmaktadır.

Günümüzde mendilin bir hediye, aksesuar, iletişim unsuru olmaktan uzaklaşıp daha çok temizlik aracı olarak kullanıldığını görmekteyiz. Bu konuda "kâğıt ve kolonyalı mendil" türleri yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu mendil çeşitleri fabrikasyon, tek kullanımlık mendillerdir. Gün geçtikçe yaygınlaşan kâğıt ve çeşitli ıslak mendillerin pek çok zararı mevcuttur. Kullanılan bu mendillerin tek kullanımlık olması ve hemen çöpe dönüşmesi, bu mendillerin yapımı için ağaçların kesilmesi ve bunun yanı sıra hem kâğıt hem de ıslak mendillerde kullanılan kimyasalların insan sağlığına zarar verdiği bilinmektedir.

---

⁴ William Shakespeare, *Othello*, çev. Özdemir Nutku (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2017).

1. Türk Kültüründe Mendil

Mendil sözcüğü farklı dönem, coğrafya ve mendilin işlevine göre Türklerde değişik adlarla karşımıza çıkmaktadır. Dede Korkut Hikâyeleri'nde "suvluk", Divan-ı Lügat'it Türk'te "ulatu" mendilin Türkçe karşılıklarıdır. Arapçadan Türkçeye geçen "mendil" sözcüğü, Anadolu ve çevresindeki Türklerin yaşadığı bölgelerde öncelikle "yağlık" ve "çevre" Türkçe adlarıyla kullanılmakta, Farsçanın etkisiyle Türkçeye "destimâl" olarak da geçen adla da karşımıza çıkmaktadır. Yine "rumal, romal, ruymal" mendilin karşılığı olarak diğer Türki cumhuriyetlerde kullanılagelmiştir diğer bir adıdır. Kırgızistan'da ise mendil sözcüğü "mendili" şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Geçmişten günümüze Türk kültüründe zengin bir giyim kuşam ve süslenme zevkinin olduğunu yapılan araştırmalarla görmekteyiz. Örneğin "ütü" nün ilk olarak Türklerin günlük hayatında kullanılan bir araç olması, giyim konusunda özenli olduklarının önemli bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş* adlı eserinde Uygurların mendil kullanımına ilişkin "Uygur Duvar Resimleri"ne yer vermiştir. Antik Uygurlara ait duvar resimlerinde mendilin olması "Mendil Kültürü" nün Türklerde Orta Asya'da kurdukları güçlü medeniyetlerden beri var olduğunu göstermektedir.⁵

İpek, keten, yazma, pamuk dokuma gibi farklı türde kumaşlar üzerine çeşitli motifler işleyerek, boyayarak veya ağaç baskı yöntemi gibi tekniklerle, mendilin çevresine farklı türde oya ve dantellerle göz nuru dökülmüştür. Özellikle Türk danteli de denilen iğne oyaları mendil kenarlarında kullanılmıştır. Bütün bu emek, mendilin çeşitlenmesine farklı görev ve anlamlar kazanmasına da sebep olmuştur.

Selçukluların bilim ve sanata çok önem veren bir devlet olması sebebiyle Anadolu'nun pek çok yerinde onlara ait karakteristik özellikleri olan mimari eserler görmekteyiz. Selçuklu hakanlarının elinde mendil tutması Türk hakanlarının ikonografik duruşudur. Bu Türk duruşu minyatür, heykel, çinilerde karşımıza çıkmaktadır.

---

⁵ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş V* (Ankara: Türk Kültür Bakanlığı, 1978), 5: 83.

Foto 8: Selçuklu Dönemi'ne ait vazo üzerinde Türk hakanlarının ikonografik duruşu. Bağdaş kurup oturan hakanının bir elinde and kadehi, bir elinde mendil.

Osmanlılara ait minyatürlerde de mendil karşımıza çıkar. Hem Selçuklu hem de Osmanlı'da Türk hükümdarları ellerinde mendillerle resmedilmiştir. Ön Türklere beri Türk hükümdarları için mendil gücün, iktidarın sembolü olmuştur. Bu sebeple Osmanlı padişahları elinde mendille ünlü ressamla portrelerini yaptırmışlar, genellikle tahta oturarak ellerinde tuttıkları bir mendille resmedilmişlerdir. Fatih Sultan Mehmet'in Nakkaş Sinan Bey'e yaptırdığı elindeki gülü koklarken diğer elinde mendil tuttuğu ünlü minyatür portresi vardır. Kanuni'nin başındaki kavukta yer alan sorguç, sağ elinde tuttuğu mendil, yaverlerinin taşıdığı hükümdar kılıcı bu dönemden sonra göreceğimiz hükümdar portrelerinde ortak bir simge oluşturacaktır.⁶ Osmanlı Dönemi'ne ait bir kısım mendil Topkapı Sarayı'nda sergilenmektedir.

Hatıra mendilleri de bir dönem oldukça yaygın kullanılmıştır. Hem Osmanlı hem Batılılar'da bazı olay ve dönemler hatıra mendillerin üzerine işlenerek onların anısı yaşatılmak istenmiştir. Hatıra mendilleri genellikle ipeklidir. Osmanlı'da önemli zaferler, olaylar, padişahlar ve komutanlar için belirli sayılarda dokunmuş mendillerdir bunlar.

Türkiye'nin önemli mendil koleksiyoncusu olan Oğuz Aydemir'in "İpekli Mendil Koleksiyonu" nda: 1856 yılında Kırım Savaşı'nın kazanılması anısına bastırılan ve savaşı yöneten komutanların resimlerinin yer aldığı mendil, Cumhuriyet tarihine kadar 70'ten fazla mendil bulunmaktadır. Padişahlar, komutanlar ve önemli zaferler anısına sınırlı sayıda dokunan ipek mendiller, Sultan Abdülaziz ve 5. Mehmet Reşat, Mithat Paşa, Mahmut Şevket Paşa gibi

⁶ (<https://www.pintaram.com/u/sanattarihi>), Erişim Tarihi: 01.01.2017.

sadrzamların için dokutulmuştur. 1897 Yunan Savaşı, Çanakkale ve Kurtuluş savaşlarının, II. Meşrutiyet, Meclis-i Mebusan' ın kurulması gibi önemli tarihi olayların, Hicaz Demiryolları'nın açılışı, Sümerbank'ın kuruluşu gibi çalışmaların, Hamidiye Kruvazörü'nün alımı, parasının ödenmesine rağmen İngilizlerin vermediği Sultan Osman-ı Evvel gemisinin anısına bastırılan ipek mendillerin yanı sıra Atatürk anısına bastırılan ipek mendil bulunmaktadır.⁷

Osmanlı Dönemi'nde Geleneksel Türk Tiyatrosu türlerinden olan "Meddahlık" ta mendil önemli bir aksesuardır. "Yapılmış resim ve tasvirlerle göre, bu tek aktörlü oyunun özel bir sahnesi yoktur. Meddah, erkek dinleyicilerin toplandığı yerlerde; (yazın mesirelerde, arsa ve bahçelerde, kışın kahvelerde) yüksekçe bir yere çıkararak sanatını icra eder. Meddahın makyajı ve özel bir kıyafeti de mevcut değildir. Söze başlayacağı zaman omuzunda beyaz bir çevre (mendil) ve elinde bastonu ile bir iskemleye oturur." (KABAKLI, 2006)

Foto 9: III. Murat Dönemi'nin ünlü meddahı Lal'in Kaba (Seyyit Mustafa Baba) elinde değneği ve omuzunda mendil.

Cumhuriyet Döneminde mendilin kültürümüzdeki yeri devam ederken, Avrupai tarzda kullanımıyla da karşılaşmaktayız. Erkeklerin ceketlerinin sol üst ceplerinde görünen katlanmış veya uçları sarkıtılmış biçimde mendili kullanmaları buna örnektir. M. K. Atatürk'ün Cumhuriyet'in ilk yıllarında giyim ve kuşam alanında getirdiği örnek giyimlerde mendili bu şekilde görmekteyiz.

⁷ Mendile İşlenen Tarihler (<http://www.turkiyegazetesi.com.tr/Genel/a341676.aspx>) Erişim Tarihi: 25.09.2017.

Yine kadınların elinde, çantasında ve beylerin ceplerinde ilk işlevi ağız, burun silmek için hazırda bulunduğunu görüyoruz. Çocukların özellikle okula gidenlerin üzerinde mendil taşıma zorunluluğu olduğunu, yakın dönemlere kadar bunun geçerli olduğunu 25- 30 yaş üstü yetişkinlerden öğreniyoruz. Okullarda temizlik kontrolünde tırnakların kısa ve temiz olması öğretmenlerce denetlenirken, öğrencilerin mendilleri olup olmadığı da kontrol edilmiştir.⁸

2. Tokat Yöresinde Mendil

Giyim kuşam insanlar için her dönemde önemli olmuştur. Öncelikle doğa şartlarından bedeni korunma, toplum içinde örtünme birincil ihtiyaçlarını gideren bir malzeme olma durumunu binlerce yıl önceden aşmıştır. Gerek toplum içinde itibar görmek, gerek karşı cinse hoş görünmek gibi sebeplerle geçmişten günümüze moda algısı değişse de giyim hep değerini korumuştur. Dolayısıyla insanların bu ilgisi zevkli ve incelikli ürünlerin ortaya çıkması ve ticaretinin yapılması sonucunu doğurmuştur.

Tokat ili ticaret kervanlarının geçtiği Doğudan Batıya önemli bir durak olması sebebiyle tekstil ürünlerinin üretiminin yapıldığı bir merkez olmuştur. Farklı kültürlerin izlerini taşıması, şehre gelen yabancı tüccarların giyim kuşamları burada zanaatkârlara yeni ürünler çıkarmada ilham verici olmuştur. Gün geçtikçe bu alanda gelişen kent, kendi ürünlerini oluşturup pazarlayacak duruma gelmiş; pek çok gezginin eserlerinde kumaş ticareti konusunda adından bahsettiği bir merkez olmuştur. Yine Osmanlı saray mensuplarının giyim-kuşam ihtiyacı, diğer ülke sarayları için hediye olarak gönderilen tekstil ürünlerinin büyük bir kısmı Tokat'tan karşılanmıştır. Değerli taşlı tekstil ürünlerinden, ipek ve pamuklu dokumaya pek çok çeşit el emeğiyle yapılmıştır.⁹ Tokat geleneksel el sanatlarından dokumacılık, bununla beraber gelişen “Tahta Baskı Tekniği” de bu bakımdan önemlidir.

Tokat şehri, farklı dönemlerde çokça göç almış ve göç edenlerin Tokat kültüründe etkilerinin bulunduğu, ancak baskın kültürel dokusuyla gelenlerin içselleştirildiği bir yerdir. 19. asırda Kafkaslardan Anadolu'nun değişik yerlerine Karaçay Türkleri göç etmiştir. Tokat'ta söz varlığına Karaçay Türklerinin de

---

⁸ (<https://www.burdurgazetesi.com.tr/kose-yazilari/15892-turk-kulturunde-mendil.html>)
Erişim Tarihi: 06.12.2017.

⁹ *Tokat Yazmaçlığı*, 2. Baskı (Tokat Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2017).

etkileri olmuştur. Mendil sözcüğünün karşılığı olarak Karaçay Türkçesinden “kolcanlığı, kolcavluk” sözcükleri Tokat ağzına geçmiştir. (Solmaz, 2015) Burada oya çeşitlerinden iğne oyasının ipek ipe yapılması tercihen kabul görmüştür. Mendilin genellikle kare olması sebebiyle, mendilden esinlenilerek oluşturulan Tokat yöresine ait “Mendil Oyası” adında bir oya çeşidi de vardır.¹⁰ (Foto 11)

Foto 11: Kenarlarında “Mendil Oyası” olan yazma.

Tokat yöresinde giyilen erkek ve kadın kıyafetleri arasında mendilin de yer aldığını çeşitli kaynaklarda görmekteyiz.¹¹ Zarif hanımlar mendili kıyafetleri üzerinde, kemer veya kuşaklarından sarkıtarak kullanmışlardır.

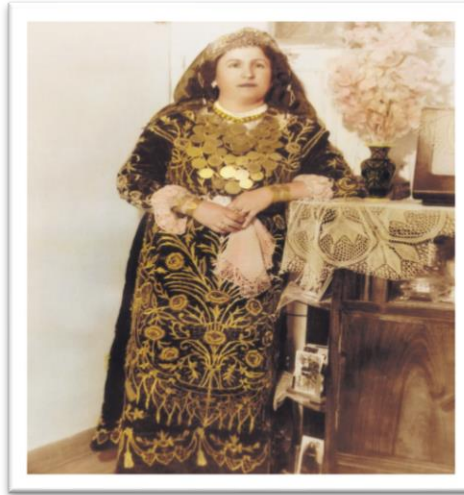

Foto 12: Geleneksel kıyafetleriyle Tokatlı bir hanım ve Türk ikonografik duruşu elinde mendil.¹²

¹⁰ Adıgüzel, *Gülü Bardağ İçinde*, 42.

¹¹ *Somut Olmayan Kültürel Miras Tokat* (İstanbul: Tokat Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2017), 135.

Foto 13: Tokat Arastalı Bedesten Müzesi'nde sergilenen çeşitli kadın mendilleri.

Foto 14: Latifoğlu Konağı Müze Evi'nde sergilenen işlemeli, kenarları antika işi ipek mendil.

Foto 15: Latifoğlu Konağı Müze Evi'nde sergilenen ipek kumaş ve kenarları iğne oyalı mendil.

¹² Adıgüzel, Güllü Bardağ İçinde, 198.

Foto 16: Latifoğlu Konağı Müze Evi'nde sergilenen ipek kumaş ve kenarları iğne oyalı mendil.

Foto 17: Bayramlarda Tokat'ta çocuklara dağıtılan hediye mendiller.¹³

Türk kültürünün önemli bir parçası hediye mendil geleneği bayramlarda ve düğünlerde Tokat yöresinde de görülür. Dini bayramlarda evlere konuk gelen ailelerin çocuklarına ve komşu komşu gezen çocuklara ev sahibi tarafından küçük boyutlarda, kare şeklinde, çeşitli desenlerde kumaş mendiller şeker ve tatlılarla birlikte ikram edilmiştir. Tokat'ta mendilin yer aldığı bir gelenek daha:

Tokat Kazova'da nişan bohçasında gelin tarafından damada gönderilen mendil bulunur. Damat bu mendili düğün günü yakasına, mendil cebine koyar. Arkadaşları tarafından bu mendil, damada fark ettirilmeden düğün günü alınmaya çalışılır. Çünkü gelin tarafından hediye edilen bu mendilin manevi değeri çoktur ve damat onu kaybetmemelidir. Eğer arkadaşları damadın mendilini gizlice alırsa, onu saklarlar. Mendilin kaybolduğunu fark eden damat onu geri alabilmek için yüksek bir bahşış vermek zorundadır. Bu sebeple bazı damatlar, gizlice mendilin alınmasını önlemek adına mendili bir iğne ile sabitlemeye çalışır. K.K.1

¹³ Nermin İspirli Kurddan'a ait mendil koleksiyonundan.

Geleneksel halk oyunlarında mendil, halayın başında ve sonundaki oyuncuların elindedir. Halay başındaki oyuncu halayın ritmine göre bu mendili sallar veya her oyun değiştiği halay başındaki oyuncunun elindeki mendil işaretiyle diğer oyunculara sezdirilir. Bunu Tokat halk oyunlarında görmekteyiz.

Foto 18: Halayın başında ve sonunda bulunan oyuncuların elinde mendil.

90'lara kadar askere giden gençlere yakın aile büyükleri mendil hediye ederdi. Bayram ziyaretlerinde ziyarete gelen çocuklara bahşişle birlikte yine mendil hediye edilmesi bazen de o mendiller içerisine çerez hazırlanarak verilmesi gelenekte var. Yine mendille alakalı daha sonradan nikâh şekeri formuna dönüştürülen, o tüllere sarılan şeyler. Daha önceden mendil içerisine çerezler sarılıp düğünlerde dağıtma geleneği Tokat'ta yaygın. Mendilin gündelik hayattaki kullanım alanlarından birisi bu. Şimdilerde tek kullanımlık kağıt mendiller var. Aynı zamanda yaşça daha büyükler mendili daha büyük tutardı 'çıkı' diye ceplerinde taşırlardı. Yemek yiyeceği zaman onu serer üzerinde yemeğini yer ekmeğin kesinlikle kırıntısını dahi zayi etmezlerdi. Yine poşetin veya taşıma araç-gereçlerin olmadığı dönemde bağ bahçede toplanılan kirazdır, üzümüdür vesaire şeyler de mendil içerisine sarılır çıkı yapılır ve evlere öyle giderdi. Bunlar mendilin hayatımızdaki birkaç örneğidir." K.K.2

Foto 19: Asker Uğurlama, Tokat Meydan Camii Önü- 1916 (Hasan Erdem Fotoğraf Arşivi).

Osmanlı Döneminde askere gideceklere gitmeden önce veya cephedeki askerlere “Tahta Baskı Tekniği” ile Tokat’ta yapılan mendillerin gönderilmiştir. Bu mendiller pamuklu kumaş veya Tokat yazması dediğimiz kumaşların üzerine Eski Türkçe “Yaşasın Askerler” Tahta Baskısı basılarak oluşturulmuştur. Meydan Camii Önü 1916’da Asker Uğurlama töreni esnasında kent esnafının katkılarıyla hazırlanan mendillerle birlikte bazı hediyeler de askerlere verilmiştir. (Foto 19)

Foto 20: Tokat Arastalı Bedesten Müzesi’nde sergilenen Tahta Baskı Kalıbı.

2.1. Tokat Yöresi Anlatılarında Mendil

Mendilin kullanım şekillerinden, işlevlerinden biri de çıkın olarak içinde yiyecek taşınması ve sofraya örtüsü gibi üzerinde bu yiyeceklerin yenmesidir. Yiyeceği temiz olarak taşımak ve temiz bir yerde yemek yiyebilmek adına çıkın açık alanda çalışan ve yolculuk yapanların kullandıkları büyükçe bir mendildir. Tokat’ın Turhal ilçesinde yeni adıyla Yenisu, eski adıyla Serpin Köyü’nün adının “Çıkın Mendili” ile ilgili bir halk anlatısı vardır:

Bir rivayete göre, Horasan pirlerinden Hoca Ahmet Yesevi’nin öğrencisi Ahi Mahmut Veli (Keçeci Baba) Anadolu’ya geldiğinde, eski adı Serpin, yeni adı Yenisu Köyümüze gelir. Köy sakinlerinden bir sıkıntılar olup olmadığını sorar. Köy sakinleri “Su sıkıntımız var” deyince Keçeci Baba “Düşün peşime” deyip köye yaklaşık 2 kilometre uzaklıktaki Göz Deresi Mevkiine köylülerle birlikte gider. Burada Keçeci Baba elindeki asayı bir taşla vurur ve orada bir değirmeni döndürecek su çıkar. Günümüzde bu su devamlı akmaktadır. (Saniyede 65 litre suyun aktığı tespit edilmiştir) Sonra Keçeci Baba, Keçeci Köyü’ne doğru yol alır. Keçeci Köyü ile köyümüz arasında bulunan Arpalık Tepesi’nde oturur, çıkını açar. Çıkınında bulunan çökelek ve soğanı yer. Yemek bitince çıkınına dökülen yiyecek artıklarını, bizim köy tarafına doğru serper. Sonra da “Bu köyün adı da

Serpin olsun” der. Köyümüzün adı 1966 yılına kadar Serpin olarak kalır. 1966 yılında köyümüze içme suyu getirilir. Pelit Mevkiinde gür suya rastlanılır, köyümüzün adı o zaman Yenisu olarak değişir. Bu rivayet yazılı olarak bir kaynakta yer almaz; dededen, atadan bize anlatılarak gelmiştir¹⁴. K.K. 3

2.2. Tokat Yöresi Çocuk Oyunlarında Mendil

Türk çocuk oyunlarında mendilin araç ve oyunun bir parçası olarak kullanıldığı pek çok oyun vardır. Bu oyunların bazılarının adında da mendil yer almıştır. Gerek mendilin araç olarak kullanıldığı gerekse adında mendilin geçtiği çocuk oyunlarını derledik: Kestane Kebap, Mendil Kapmaca, Mendilli Simit Oyunu, Şeker Bulmaca, Yağ Satarım Bal Satarım, Körebe, Mendil Saklama, Değnekli Mendil, Aç Kapıyı Bezirgânbaşı. Bu oyunlar dışında Tokat yöresinde oynanan adını mendilden alan bir çocuk oyunu da vardır. Oyunun adı “Mendilim Dört Köşe”dir, bu oyun Adıgüzel tarafından şu şekilde derlenmiştir:

Mendilim Dört Köşe: Kızlar tarafından oynanan bir oyundur. En az on kişiyle oynanan bu oyunda iki oyuncu kendi eşlerini seçer. Eşleşme işi bittiğinde gruplar 10-15 m aralıkla karşılıklı dururlar. Oyuna ilk hangi grubun başlayacağı tespit edildikten sonra o grup karşı gruba ;”Mendili dört köşe” diye seslenir. Karşı grup; ‘Bizden size kim düşe’ diye cevap verir. Bu kez karşı grup bu gruptan bir oyuncunun ismini söyler. İsmi söylenen oyuncu karşı gruba koşarak gider, birbirlerinin ellerini sıkıca tutmuş olan oyuncuların arasından geçmeye çalışır. Geçebilirse o gruptan bir oyuncuyu alarak kendi tarafına getirir, geçemezse arada kalır. Bu kez aynı konuşma tekrarlanarak diğer grubun oyuncusu karşı grubun elini açmaya çalışır. Oyun bu şekilde devam eder. Hangi grup diğer grubun oyuncularının kendi tarafına toplamışsa o grup oyunu kazanmış olur. Oyun “*Menekşe, Mendilim düşe, Sizden bize kim düşe, Ayşe düşe*” tekerlemesiyle de oynanabilir.”

2.3. Tokat Yöresi Manilerinde Mendil

Maniler, Türk Halk Edebiyatında anonim nazım türlerindedir. Tek bir dörtlükten oluşur ve yöreden yöreye değişebilen özellikler de taşıyabilir. Türkiye’nin bir yöresinde söylenen bir maninin başka bir yörede ağız değişikliği ile kullanılabildiğini veya bir- iki sözcük değişikliğinin olabildiğini görmekteyiz.

---

¹⁴ Bu anlatı, menkıbe tarafımızdan derlenmiştir.

Aynı mani farklı yörelerde karşımıza çıkabilir. Tokat manileri oldukça zengindir. Bu manilerde “mendil” sözcüğü ve onun yerine kullanılan diğer sözcüklerin de bulunduğu manilere rastlamaktayız.

I	II	III
<i>Mendilimi yaşladım</i>	<i>Mendilimi katlarım</i>	<i>Mendilim damalıdır</i>
<i>Karaları bağladım</i>	<i>Dereden atlarım</i>	<i>Sevdiğim buralıdır</i>
<i>Dağların ötesinden</i>	<i>O yar benim olursa</i>	<i>Sakin geçme kapımdan</i>
<i>Tokat dedim ağladım</i> ¹⁵	<i>Bu köyü çatlatırım</i>	<i>Yüreğim yaralıdır</i>
IV	V	
<i>Cebindeki mendili</i>	<i>Mendilim yele yele</i>	
<i>Yudur sevdiğim yudur</i>	<i>Ben düştüm gurbet ele</i>	
<i>Güzellik para etmez</i>	<i>On beş mendil yaptırdım</i>	
<i>Otur sevdiğim otur</i>	<i>Gözyaşım sile sile</i>	

2.4. Tokat Türkülerinde Mendil

“Mendilim Aldım On Beşe, Müdür Beyin Eski Kürkü¹⁶, Darı Koydum Ambara, Çubuk Ucu Gül Ucu, Ay Doğar Sini Gibi (Ellik Oyun Havası I), Ellikten Yâr Ellikten (Ellik Oyun Havası II), Şu Akkuş’un Gürgenleri” adlı türkülerde mendil yer almıştır.

<i>Mendil aldım on beşe</i>	<i>Yanma da güzelim yanıyom ben de</i>
<i>Yudum serdim güneşe</i> ¹⁷ .	<i>Mendili salla geliyom ben</i> ¹⁸ .
<i>Emine'm sanki yâri yok gibi</i>	<i>Dama çıktım ip gerdim</i>
<i>Hop Emine'm bana mendil sallıyor</i> ¹⁹ .	<i>İpe mendilim serdim</i> ²⁰ .
<i>Mendilimin beyazı</i>	<i>Üç aşığı beş yukarı salla mendili</i>
<i>Etme güzel bu nazi</i> ²¹ .	<i>Tanımyom yar seni de tanıt kendini</i> ²² .

¹⁵ Adıgüzel, *Gülü Bardağ İçinde*, 60.

¹⁶ “Müdür Beyin Eski Kürkü” adlı türkü farklı kaynaklarda “Müdür Beyin Uzun Kürkü” veya “Müdür Beyin Yeşil Kürkü” olarak da yer almaktadır. Ancak günümüzde “Müdür Beyin Yeşil Kürkü” adıyla halk arasında bilinip söylenmektedir.

¹⁷ Salih Turhan - Selahattin Adıgüzel, *Tokat Türküleri ve Oyun Havaları* (Ankara: 2008), 223.

¹⁸ Turhan - Adıgüzel, *Tokat Türküleri ve Oyun Havaları*, 226.

¹⁹ Turhan - Adıgüzel, *Tokat Türküleri ve Oyun Havaları*, 110.

²⁰ Turhan - Adıgüzel, *Tokat Türküleri ve Oyun Havaları*, 108.

Bu türkülerde mendili rengi «mendilimin beyazı», işaret verme-iletişim yönü «mendili salla geliyom ben», değeri «mendil aldım on beşe, yudum serdim güneşe» yönleriyle yer almaktadır. Bunların yanı sıra Tokat türkülerinde mendil yöresel ve işlevsel açıdan çevre, yazma, dallama adlarıyla da karşımıza çıkar.

2.5. Tokat Yöresel Giyim-Kuşamında Mendil

Tokat yöresinde giyilen erkek ve kadın kıyafetleri ile aksesuar ve takıları oldukça çeşitli ve ayrıntılıdır.

Kadın Kıyafetleri: İç saya - iç göynek, dış saya - üçpeş - bindallı, önlük - şal öynük, şalvar, gazeki, fes - parçalı fes - semerli fes - terek al, elmalı yazma - findi - çit, yağlık, saç bağı - saçlık, boncuklu belbağı - püskül, arkalık - saçak, tuzluk, çorap, aynalı çarık - yemeni - çapula, hamaylı, sakalduruk - yanaklık, bilezik, gerdanlık.

Foto 21-22: Tokat geleneksel kadın kıyafetlerinden boncuk oyali ve kanaviçe işlemeli yağlık.

Erkek Kıyafetleri: İçlik - göynek, aba, cepken, yelek, zıvga, kuşak, çorap, çarık - yemeni - çapula, fes-terlik, zıvga bağı, dolak, para kesesi, mendil, köstek, bıçak”²³.

²¹ Turhan - Adıgüzel, *Tokat Türküleri ve Oyun Havaları*, 69, 148.

²² Turhan - Adıgüzel, *Tokat Türküleri ve Oyun Havaları*, 265.

²³ Adıgüzel, *Gülü Bardağ İçinde*, 197.

Foto 23: Tokat erkek kıyafetlerinde mendil.

Foto 24: Erkek mendilinin omuzda kullanımı.

Tokat geleneksel giyim- kuşamında mendil yer almakla birlikte işlevine göre de farklı isimler almaktadır. Kadın kıyafetlerinde “yağlık” Türkçe adıyla karşımıza çıkan mendil, bazı yönleriyle yöreye has özellikler taşır: “Yağlık: 25x35 ebadında boğaz ve yaka kısmı kapatacak şekilde bağcıkla arkadan bağlanan bir giysi parçasıdır. Ön kısmı boncuk işi oylarla veya kaneviçe tekniği ile işlemelidir.”²⁴ Tokat’ta yağlık denen kadın giysisi kadının yaka ve göğüs kısmını kapatır. Özellikle annelerin bebeklerini rahatça emzirebilmesi ve göğsünden akacak fazla süt lekelerinin dıştan görünmesini önlemek adına kullanılır. Burada yağlığın yine dört köşe oluşu, temizlik ve giyim tamamlayıcı olarak kullanılması açılarından mendil özelliği taşır. Tokat yöresel kadın giysilerinde üzerindeki gerek boncuk oyları gerekse işlemleriyle yöreye has bir mendil türüdür.

Adıgüzel Tokat erkek giyim- kuşamındaki mendili ise şu şekilde tanımlar: “Mendil: Kırmızı ve beyaz zeminli başörtüsünden küçük bir kumaştır. Kenarları pul ve boncuklarla süslü olup üçgen katlanarak damat sırtına tutturulan mendilin üçgen kısmı kanaviçe tekniği ile çeşitli çiçek motifleriyle işlidir.” Tokat ve çevresinde “Dallama” adıyla bilinen yelek, üst giysisi burada damadın sırtına düğün günü üçgen biçimde sırta atılan, iki ucu omuz önünden aşağı sarkan damat mendili için de kullanılır. Üzerindeki işlemlerin dallı olması da bu adın verilmesinin sebebidir. Düğün günü damadın diğer gençlerin içinde öne çıkması

²⁴ Adıgüzel, *Gülü Bardağ İçinde*, 204.

için yörede özellikle kırmızı renkli ve köşeleri pul veya kanaviçe işlemeli, kenarları oyali büyükçe bir mendil olarak kullanılır.

Foto 25: Damadın omuzlarında mendil.²⁵

Yörede damadın omuzlarına düğünde örtülen mendile “Dallama” denir.

3. Tokat’ ta Son Yıllarda Yaşatılan Hediye Mendil Geleneği

Günümüzde Türk kültüründe mendilin kullanıldığı iki farklı geleneğin yeniden gündeme taşınarak devam ettirildiği iki önemli kültürel etkinlikle karşılaşyoruz: Bunlardan birincisi Osmanlıda bir devlet geleneği olan Hırka-i Saadet Ziyaretinin doksan beş yıl aradan sonra yeniden yapılmasıyla gündeme gelen “Destmâl Şerif”lerdir. Hırka-i Saadet Ziyaretlerinde her ziyaretçi için Hırka-i Saadet’in yaka kısmına üzerinde ağaç baskısı yazıların bulunduğu ve ismine “Destmâl-i Şerif” denen pamuktan dokunmuş mendil boyunda bir kumaş konurdu. Hırkaya temas eden bu destmallar vefatlarından sonra kefenlerinin içerisine, cenazelerinin yüzüne örtülmesi amacıyla öpen ziyaretçilere hediye olarak verilirdi.

Sayın Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan 9 Haziran 2017 tarihinde Topkapı Sarayı’nda Hırka-i Saadet Ziyaretinde bulunmuştur. Murat Bardakçı, bu ziyareti şu şekilde değerlendirmiştir: “Köklü devletler, asırlar öncesine dayanan geleneklerini her vesile ile devam ettirirler. Bizde devletin geçmişi ve gücünü

²⁵ Fotoğraf Selahattin Adıgüzel’den alınmıştır.

gösteren geleneklerden birinin 95 sene ara ile de olsa yerine getirilmesi, her bakımdan hoş bir hadisedir.”²⁶

Foto 26: Bir Destmâl-i Şerif örneği. ²⁷

Gündeme gelen ve yeniden uygulanan mendille ilgili diğer bir kültürel etkinlik ise Tokat ilinde gerçekleştirilmiştir. Tokat'ta son yıllarda yapılan çalışmalarda yazma, tahta baskı tekniği ile birlikte “mendil”in geleneksel kullanımlarına bir dönüş özlemi görülmektedir. Geleneksel Yazmacılık ve Tahta Baskı Tekniği yanı sıra gündeme getirilen ve yaşatılmaya çalışılan “Türk Mendil”lerine yeniden değer kazandırma söz konusudur. Bu çalışmalardan ilki Anadolu Sigorta'nın ülke genelinde başlattığı ve Tokat'ı da kapsayan “Bir Usta Bin Usta Projesi” dir.

Anadolu Sigorta'nın Sosyal Sorumluluk Projesi olan “Bir Usta Bin Usta”, Tokat'ımızda yaşatılmaya çalışılan el baskısı yazmacılığını gündemine aldı ve belgesel hazırladı. Kamuoyunun ilgisini, kaybolmaya yüz tutan mesleklerle ve yerel değerlere çekmek, bunların yeniden canlanmasını sağlayarak meslek ustalarının deneyimlerini geleceğe taşımak amacıyla başlatılmış olan proje Tokat'ımızda yazmacılık sanatını gündeme taşıdı. 2010 yılında başlayan proje kapsamında 10 yıl boyunca 50 meslek ve toplam 1.000 usta adayının desteklenmesi hedefleniyor.”²⁸

Bu projenin davetiyeleriyle birlikte sunulan mendiller Osmanlı Döneminde askere gidecek gençler için Tokat'ta hazırlanan ve esnafın içine bir takım hediyeler koyarak gençlere sunduğu özel mendillerin örnekleridir.

²⁶ <http://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/1527372-bir-devlet-gelenegi-95-yil-aradan-sonra-ilk-defa-yerine-getirildi>. Erişim Tarihi: 17.11.2017.

²⁷ Sahiplerinin cenazeleriyle birlikte gömüldükleri için bu mendillerden çok az örnek kalmıştır.

²⁸ http://www.tokatgazetesi.com/hll_haber_detay.php?id=17204#.W-z5NzgzbiU, Erişim Tarihi: 06.10.2018.

Hasan Erdem'in ilgi ve araştırmasıyla ortaya çıkan Eski Türkçe "Yaşasın Askerler" yazılı orijinal Tahta Baskı Kalıbı kullanılarak Asker Mendilleri hazırlanmış, bu mendiller ilk olarak Anadolu Sigorta'nın "Bir Usta Bin Usta", projesinin Tokat ayağında projede eğitimler sonrası verilen davetiyelerin içine konularak hediye edilmiştir. Bu çalışma sayesinde "Asker Mendilleri" gündeme gelmiş sonraki projelere de öncülük etmiştir. Hasan Erdem tarafından gün yüzüne çıkarılan bu tarihi kalıp, daha sonra kent müzesine bağışlanmıştır.

Foto 27: Bir Usta Bin Usta Projesi Tokat.²⁹

Foto 28: "Bir Usta Bin Usta Projesi" nin Tokat ayağı sergisi davetiyesi.

²⁹ http://www.tokatgazetesi.com/hll_haber_detay.php?id=17204#.W-z5NzgzbIU, Erişim Tarihi: 21. 12. 2017.

Foto 29: Tarihi Eski Türkçe harflerle “Yaşasın Askerler” yazan orijinal tarihi kalıpla basılmış mendil örneği.

Tokat'ta hediye mendil geleneğiyle ilgili ikinci çalışma da söz konusu Eski Türkçe ile “Yaşasın Askerler” yazan tarihi kalıbın yeni örneği kullanılarak Asker Mendilleri hazırlanmış, Güneydoğu Anadolu'da görev yapan asker ve polisler moral verme amaçlı olarak gönderilmiştir.

Foto 30: 4 Mart 2016'da Tokat Belediyesinde hazırlanan kumanyaların içine konulan Asker Mendilleri.³⁰

Tokat'ta Güneydoğu Anadolu'da görev yapan asker ve polise moral vermek amacıyla yöresel ürünlerin bulunduğu bin adet kumanya ile birlikte Osmanlıca yazılı “Yaşasın polis, yaşasın asker” yazılı mendil gönderildi. Tokat Belediyesi tarafından Güneydoğu'da terör örgütü PKK'ya karşı operasyon düzenleyen güvenlik güçlerine cevizli çörek, meyve suyu, pekmezden oluşan kumanya paketleri ile birlikte Osmanlıca olarak “Yaşasın polis, yaşasın polis” yazılı mendil gönderildi. Hüdayi Sayıbaş Yeraltı Çarşısı üzerinde cuma namazı sonrasında düzenlenen programda konuşma yapan Tokat Belediye Başkanı Eyüp Eroğlu, 500 askere, 500 polise olmak üzere bin adet kumanyanın teröristlere karşı mücadele veren güvenlik güçlerine moral amacıyla gönderildiğini kaydetti. 90 günü aşkın bir süredir güvenlik güçlerinin canı

³⁰ Erişim tarihi: 21. 12. 2017, <http://www.milliyet.com.tr/osmanlica-yasasin-polis-asker-yazili-tokat-yerelhaber-1246990/>.

pahasına mücadele verdiğinin altını çizen Başkan Eroğlu, “Tokat’ımızda Temmuz ayından bugüne 15 şehit verdik. Bu şehir şehitlerin şehri, şehitlerin ili. Sur’da verilen mücadele sadece PKK ile değil, 7 düvele karşı verilen bir mücadele var orada. Ancak biz buna böyle bakarsak olayın ne kadar büyük bir çapta olduğunu ülkemiz üzerinde ne gibi oyunlar oynandığını daha iyi görmüş oluruz” dedi.

OSMANLICA YAZILI “YAŞASIN POLİS, YAŞASIN ASKER” YAZILI MENDİL Çanakale Savaşı’na Tokat’tan 15 yaşında gönüllü asker olarak cepheye giden on beşlilerin ceplerine ‘yaşasın asker’ yazılı mendillerden konulduğunu ifade eden Başkan Eroğlu, “Tokat’ın Yazmacılığı 400 yıllık bir tarihe sahip. O dönem ki yazma ustalarımız her askerin cebine ‘yaşasın asker’ diye Osmanlıca bir mendil yaparmış. O mendilde baskı yazması ile olurmuş. Bizde onun bir timsali olsun diye ‘yaşasın polislerimiz, yaşasın askerlerimiz’ diye böyle bir mendili onlara ayrıca gönderiyoruz” diye konuştu.

Başkan Eroğlu, ayrıca Tokat halkı adına yazılarak kumanyalara konulan mektubu okuduktan sonra dua edildi. Kumanyaların emniyet ve jandarmaya teslim edilerek doğuda görev yapan güvenlik güçlerine gönderileceği kaydedildi.”³¹ Bu mendillerin hazırlanmasında emek veren ustalardan Hülya ERASLAN, sözü edilen çalışma hakkında şu bilgileri verdi:

Askerler ve şehit aileleri için mendil hazırladık. Bütün ailelere buradan erzaklar gönderildi biz de baskılarını yaptığımız mendilleri koyduk. Oldukça moral vermiş, çok güzel geri dönüşler aldık. 10.000’e yakın gönderdik sanırım. İki defa yapıldı, sanırım 2014 ve 2016 yıllarında yapıldı. İkisi de belediye tarafından yapıldı. Her erzakın içine bir de mendil konuldu. Renk seçimi sarı ve kırmızı olarak belirledik. “Yaşasın Askerler” desen olarak kullanıldı. Çoğunluk sarı oldu. Tokat’ın sarı yazması gündemde olduğu için sarı olması istendi.” K.K. 4

Tokat’ta yine Askere Mendil hediye etme geleneğini devam ettirmek amacıyla gerçekleştirilen 3. çalışma ise tarafımızdan okulumuzun desteği ve katkılarıyla gerçekleştirilmiştir.

Mendil Geleneğini Yaşatan Proje: Tokat’ın Erbaa ilçesinde bir lisede, Türk kültüründe ayrı bir yeri olan mendil geleneğini genç kuşaklara tanıtmak amacıyla proje başlatıldı. Erbaa Merkez Anadolu Lisesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni Günay Uysal öncülüğünde "Türk Kültüründe Zarafetin Simgesi Mendil" adlı proje hazırlandı.

---

³¹ Erişim tarihi: 21. 12. 2017, <http://www.milliyet.com.tr/osmanlica-yasasin-polis-asker-yazili-tokat-yerelhaber-1246990/>

Foto 31: Erbaa Merkez Anadolu Lisesi'nde askerler için hazırlanan mendiller.

Proje ile öğrenciler, yöreye özgü tahta baskılarla mendiller hazırladı. Geleneğe uygun yapılan, hilal ve yıldız ile "Yaşasın askerler" baskısı yapılan mendiller ilçede görev yapan askerlere armağan edildi.

Foto 32: Askerlere hazırlanan mendillerin hediye edilmesi.

Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni Günay Uysal, Türk kültüründe hatıra mendilin ayrı bir yeri olduğunu belirtti. Dini bayramlarda çocuklara verilen mendilin içine şeker ve harçlık koyma geleneği, bir mesajlaşma aracı olarak sevgiliye verilen isimlerin baş harflerinin işlendiği mendil ile askere giden kınalı kuzulara verilen mendilin halk edebiyatı, oyunları, müziğinde yeri olduğunu aktararak Uysal, bu kültürü yeni gençlere aktarmak için projeyi hazırladıklarını söyledi. Proje kapsamında öğrencilerle hem bu kültürü irdelediklerini hem de al yazmalı mendiller hazırladıklarını anlatan Uysal, şöyle konuştu: 'Projeyle ürettiğimiz mendiller birer hatıradır. Türk kültüründe mendil çok önemlidir

çünkü araştırmalara baktığımızda tarihte ilk mendilin Uygurlardan itibaren bizim kültürümüzde olduğu, sonrasında ise dünyada askerlere büyük olaylarda hatıra anı mendillerinin yapılıp dağıtıldığı görülmektedir. Bu kültür tarihimizde de mevcuttur. Biz de Osmanlı'dan esinlenerek bir mendil hazırladık.' Öğrenciler de Türk kültüründe farklı anlamlar taşıyan hatıra mendil geleneğinin yaşatılması için hazırlanan projenin kendileri için anlamlı olduğunu kaydetti.”³²

Foto 33: 2016 yılı, Asker Mendili.

Foto 34: Tahta Baskı Asker Mendili.

Sonuç

Mendil, kadim Türk Kültüründe yeri ve değeri olan; milattan öncelere dayanan geçmişiyle Türkler için yaşamın ve kültür tarihinin her alanında varlık göstermiş simgesel bir objedir. Devlet törenlerinden, asker ocağına, dini törenlere, bir damadın omuzundan bir bebeğin yüzünü örtmeye, sevgiliye gönül diliyken toplumda temizlik ve zarafete pek çok yönlü ve özellikli bir Somut Kültür Değeri olmuştur. Köklü bir millet olmanın özellikleri arasında gelenek ve göreneklerini devam ettirmek gelir. Mendil kültürüne dikkat çekerek unutulmuş veya unutulmaya yüz tutmuş bu alandaki Türk gelenek ve görenekleri hatırlatılmış olacaktır.

Eski bir Türk geleneği olan “Asker Mendilleri”, “Bayram Mendilleri” gibi Türk mendil kültürünün örnekleri yeniden hayat bulacak, yeni nesle değerli bir anı olarak kalacaktır.

³² <https://www.trthaber.com/haber/kultur-sanat/mendil-gelenegini-yasatan-proje-351930.html>. Erişim Tarihi: 7.03.2018.

Kaynakça

- ABDÜLAZİZ BEY. *Osmanlı Adet Merasim ve Tabirleri*. İstanbul: TVY Yayınları, 1995.
- ADIGÜZEL, Selahattin. *Gülü Bardağ İçinde*. Tokat: 2004.
- AND, Metin. *Oyun ve Bügü*. 4. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.
- BİLGİLİ, Nuray. *Türk Mitolojisi*. 3. Baskı. Ankara: Kripto Basım Yayım Dağ., 2018.
- BÖLÜK, Gülderen. *Fotoğrafın Serüveni*. 1. Baskı. İstanbul: Kapı Yayınları, 2014.
- Mendile İşlenen Tarihler. (<http://www.turkiyegazetesi.com.tr>.) Erişim Tarihi: 25.09.2017.
- TURHAN, Salih - ADIGÜZEL, Selahattin. *Tokat Türküleri ve Oyun Havaları*. Ankara: 2008.
- DUTOĞLU, Yasemin. *Ak Zambaklar Şehri Tokat*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2012.
- Hünername Minyatürleri ve Sanatçıları. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1969.
- ÖGEL, Bahaeddin. *Türk Kültür Tarihine Giriş V*. Ankara: Türk Kültür Bakanlığı, 1978, 5: 83-100.
- Somut Olmayan Kültürel Miras Tokat. İstanbul: Tokat Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2017.
- SHAKESPEARE William. *Othello*. çev. Özdemir Nutku. 12. Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- SOLMAZ, Ali Osman. "Tokat Ağzı Söz Varlığında Karaçay Türkçesinin Yeri". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu 25-26 Eylül 2014*. Tokat: Tokat Valiliği Özel İdaresi, 2015.
- TDK. *Türkçe Sözlük*. Ankara: 2005.
- Tokat Yazmacılığı. Tokat Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2017.
- <http://www.kolektomani.com/zenginlik-objesi-askin-simgesi-mendiller/> Erişim Tarihi: 04.01.2018.
- <https://www.trthaber.com/haber/kultur-sanat/mendil-gelenegini-yasatan-proje-351930.html> Erişim Tarihi: 7.03.2018.
- <http://www.milliyet.com.tr/osmanlica-yasasin-polis-asker-yazili-tokat-yerel-haber-1246990/> Erişim tarihi: 21.12.2017.

http://www.tokatgazetesi.com/hll_haber_detay.php?id=17204#.W-z5NzgzbIU

Erişim Tarihi: 21.12.2017.

[https://www.burdurgazetesi.com.tr/kose-yazilari/15892-turk-kulturunde-](https://www.burdurgazetesi.com.tr/kose-yazilari/15892-turk-kulturunde-mendil.html)

[mendil.html](https://www.burdurgazetesi.com.tr/kose-yazilari/15892-turk-kulturunde-mendil.html) Erişim Tarihi: 06.12.2017.

<http://www.milliyet.com.tr/osmanlica-yasasin-polis-asker-yazili-tokat-yerel>

[haber-1246990/](http://www.milliyet.com.tr/osmanlica-yasasin-polis-asker-yazili-tokat-yerel) Erişim Tarihi: 21.12.2017.

<http://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/1527372devlet-gelenegi->

[Erişim Tarihi: 17.11.2017.](http://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/1527372devlet-gelenegi-)

<https://www.pintaram.com/u/sanattarihi>. Erişim Tarihi: 01. 01. 2017

<http://www.bursabakis.com/bursada-en-kiymetli-hatira-228962h.htm>.

Kaynak Kişiler

Kaynak Kişi 1:

Adı – Soyadı: Talip ARSLAN

Doğum Tarihi ve Yeri: 1975 (43 yaş) Turhal-Tatlıcak Köyü.

Medeni Hali: Evli

Eğitim Durumu: Lise Mezunu

Mesleği: Serbest Çalışan

Adres: Tokat Turhal

Derleme Tarihi: 15.9.2018.

Kaynak Kişi 2:

Adı – Soyadı: Hasan ERDEM

Doğum Tarihi ve Yeri: 1970 (48 yaş) Tokat- Merkez

Medeni Hali: Evli

Eğitim Durumu: Lise Mezunu

Mesleği: Tokat Belediyesi Meclis Üyesi, Tokat Belediyesi Kültür ve Sanat Komisyonu Başkanı

Adres: Tokat – Merkez

Derleme Tarihi: 12.10.2017.

Kaynak Kişi 3:

Adı – Soyadı: Mustafa KARAKAYA

Doğum Tarihi ve Yeri: 1933 (85 yaş) Turhal-Yenisu Köyü

Medeni Hali: Evli

Eğitim Durumu: Okuma yazması var.

Mesleği: Çiftçi

Adres: Tokat/ Turhal Yenisu Köyü

Derleme Tarihi: 13.11.2018.

Kaynak Kişi 4:

Adı – Soyadı: Hlyla ERARSLAN

Doğum Tarihi ve Yeri: 1969 (49 yaş) Tokat- Merkez

Medeni Hali: Evli

Eğitim Durumu: Orta Okul Mezunu

Mesleği: Tokat Tahta Baskı Ustası

Adres: Tokat – Merkez

Derleme Tarihi: 05.10.2017.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâme'sinde “Mûsikîşinas Dervîş Ömer Gülşenî”

Gamze KÖPRÜLÜ*

Öz: 17. yüzyıl sûfilerinden Dervîş Ömer, dönemin önemli mûsikîşinaslarından biridir. Hayatı hakkında çok fazla bilgi yoktur, ulaşılan bilgiler ise neredeyse birbirinin aynıdır. Dervîş Ömer'nin hayatı hakkında en geniş bilgiye 17. yüzyıl kültür tarihinin köşe taşlarından olan Seyahatnâme'den ulaşıyoruz. Dervîş Ömer Gülşenî, âlimler konağı, fazıllar yurdu ve şairler yatağı kadim kent Tokat'ta dünyaya gelmiştir. Döneminin âlimleri tarafından yetiştirilmiş, ileri yaşlarında Gülşenî tarikatı şeyhi olmuş ve Dervîş Ömer Gülşenî olarak anılmaya başlanmıştır. Dervîş Ömer Gülşenî'nin mûsikî hayatının bir seyyah gözüyle farklı bakış açılarıyla ortaya konmasının amaçlandığı çalışmada; durum tespitine yönelik geçmişe dayalı literatür taraması, hat üstâdı ve ilm-i mûsikî Musâhibliği, sultânî hânendegânlığı, ilm-i edvardaki gavvaslığı gibi elde edilen birçok önemli bulguda analiz ve yorumlama yöntemleri kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Seyahatnâme, Dervîş Ömer Gülşenî, Evliyâ Çelebi.

“Musicians Dervîş Ömer Gülşenî” in Evliya Celebi's Book of Travels

Abstract: Dervîş Ömer, who was one of the 17th century Sufi saints, is an important musical period. There is not much information about life, and the information is almost the same. Dervîş Ömer is Seyahatnâme one of the cornerstones of 17th-century cultural history, which is the most extensive information about life. Dervîş Ömer Gülşenî has come to the world in Tokat, the city where the âlimler mansion, the oval and the poet bed. It was raised by the scholars of the period, and at an advanced age the Gülşenî sect became a sheikh and began to be called as Dervîş Ömer Gülşenî. In the study aimed at revealing the musical life of Dervîş Ömer Gülşenî with a glance of different viewpoints; analysis and interpretation methods have been used for many important discoveries such as the literature search based on the past, the master of the line and the science music, the cultural performances.

Key Words: Seyahatnâme, Dervîş Ömer Gülşenî, Evliyâ Çelebi.

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Devlet Kons. (gamze.koprulu@gop.edu.tr).

Giriş

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 17. Yüzyıl kültür-sanat hareketlerinin neredeyse tamamının fazlaca yer bulduğu tarihi bir belgedir. Eser içerisinde mûsikî adına, güftekârlardan bestekârlara, nazariyatçılardan edvârlara, çalgılardan çalgı üstatlarına, makamlardan usûllere, formlardan icracılara kadar oldukça geniş bir yelpaze sunulmaktadır. Edebiyat, tarih, mûsikî ve daha birçok alan için köşe taşı olan eser, geçmişte olduğu gibi gelecekte de daha birçok çalışmaya kaynaklık edecektir.

“İşte, ele aldığımız XVII. yüzyıl, mûsikîmiz bakımından birinci derecede kaynak eserlerin peş peşe kaleme alındığı bir dönem olmak itibâriyle, devlet ve toplum düzeninin karşılaştığı bütün olumsuzluklara rağmen, mûsikî târihimiz bakımından en önemli devirlerden birini teşkil etmektedir. Bu devirde telif olunan "güfte kitabı", "cönk", "risâle", "edvâr", "târih", "seyâhatnâme" vb. türdeki eserler yalnızca XVII. yüzyıl bakımından değil, ancak daha önceki devirler bakımından da kıyas yolu ile bilgiler edinmemize imkân veren, diğer yandan günümüzde genel geçer kabul gören bâzı yaklaşımların da o bilgiler ışığında yeniden gözden geçirilmesini gerekli kılan tespitleri bünyelerinde barındırmaktadır”¹.

1. Derviş Ömer Gülşenî'nin Hayatı

Genel olarak kaynaklara bakıldığında Derviş Ömer Gülşenî hakkında çok fazla bilgiye ulaşılamadığı görülür. Hayat hikâyesi için en verimli kaynak Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesidir.

“Seyahatnâme'deki “Tokatlı” kaydından Tokatlı olduğu anlaşılmaktadır. Ebû İshakzâde Mehmed Esad Efendi ise onun İstanbul'da doğduğundan ve orada yerleştiğinden bahseder. Bunlardan hareketle Tokat'ta doğup küçük yaşta İstanbul'a geldiği ileri sürülebilir. Derviş Ömer ünlü mutasavvıflardan ders alarak kendisini yetiştirdi ve daha sonra Mısır'a gitti. Kahire'de Gülşeniyye tarikatının kurucusu İbrâhim Gülşenî'nin (ö.940/1534) sohbetlerine katıldı ve ondan hilâfet aldı. Dönüşünde II. Selim devrinde (1566-1574) şeyhliğe tayin edildi. Mûsikî kabiliyetinin yanı sıra tabii bir ses güzelliğine de sahip olan Derviş

---

¹ Rûhi Ayangil, *Xvu. Yüzyılda Türk Mûsikîsi*, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=384561>.

Ömer, hanendelikteki şöhreti üzerine sarayın serhânendeliğine getirildi. Rivâyete gre 140 yaşında vefat etti”².

2. Bulgular

Derviş Ömer Gülşenî’ye ait mûsikî vasıfları ile ilgili olarak bestekârlık, zâkirbaşılık, mûsikî hocalığı, hafızlık ve serhânendelik olmak üzere beş adet bulgu tespit edilerek başlıklar halinde şerhleri ile birlikte işlenmiştir.

2.1. Bestekârlık

Derviş Ömer Gülşenî, döneminin dinî ilimlere olan yeterliliği yanında mûsikî hakkında da oldukça üstat bir kimliktir. Mûsikî içerisinde yer alan birçok mûsikî formu hakkında oldukça bilgi sahibidir. Ömer Gülşenî; gazel, beste gibi birçok eser vücuda getirmiş olsa da bu eserleri günümüze ulaşmamıştır. Günümüze ulaşan tek eseri üç haneli evc makâmında bir peşrevdir. Ayrıca Gülşenî’ye ait bir bestenin sözleri şöyledir;

*Yola düşüp giden dilber
Mûsa'm eğlendi gelmedi
Yohsa yolda yol mı şaşdı
Mûsa'm eğlendi gelmedi*³

2.2. Zakirbaşılık

Mısır'da İbrâhîm Gülşenî âsitânesinde on yedi sene hizmet edüp bu kadar kâr u savt zikirleri ol âsitâne de okunup bir zâkir Dervîş Ömer'im deyü isbât-ı vücûd etmeyüp hâk-i mezellet içre gâh hâcethâneci ve gâh meydâncı ve gâh mihmândâr ve gâh âşcıbaşı ba'dehu zâkirbaşı olup bir gün yedi sene tamâmında İbrâhîm Gülşenî hazretleri.....⁴.

Cümlelerinden anlıyoruz ki Derviş Ömer Gülşenî, Mısır İbrahim Gülşenî asitânesinde savt zikirlerini icrâ eden bir zakirbaşıdır. Onun küçük yaşlardan itibaren mûsikîye olan ilgisi, sevgisini ve yeteneğini, kendisinin kurmuş olduğu bu cümlelerle anlıyoruz. Zâkirbaşılık; İslam'ın On İki İmam mezhebi içinde yer alan Alevi-Bektaşilikte, Cem ibadeti içerisinde deyişleri saz eşliğinde söyleyen ve

² Nuri Özcan, “Derviş Ömer Efendi”, *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1994), 9: 195.

³ Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı - Robert Dankoff, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi* (İstanbul: Yapı Kredi Yay. 1998), 115.

⁴ Kahraman - Dağlı - Dankoff, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 114.

bu statüye çekirdekten, başka bir deyişle kuşaktan kuşağa sözlü aktarma yolu ile yetişerek gelen ozanlardır.

2.3. Mûsikî Hocalığı

Şeyh Ömer Gülşenî, mûsikiye olan hizmetlerini bu alana önemli talebeler yetiştirmekle bir üst seviyeye daha taşımıştır. Hem dinî mûsikî hem de din dışı mûsikî alanında birçok önemli talebe yetiştirmiştir. Ancak bunlar arasında iki isim var ki onlar gerçekten alanlarının köşe taşları olarak değerlendirmek oldukça mümkündür. İlki Galatalı Vehbi Osman Çelebidir. Çelebi; “1640 yılında Enderun’a alındı. Şöhretinin en parlak dönemi IV. Mehmet dönemidir. Mûsikînin nazariyatına ve pratiğine hâkim olarak dönemin önemli mûsikî üstatları arasında yer aldı. Esat Efendi Atrabü’l- âsâr’da onun elli kadar murabba ve tesbih bestelediğinden bahseder”⁵. “Çeşitli kütüphanelerdeki el yazması güfte mecmualarına bazı teşbihlerine rastlanmaktaysa da bunlar günümüze ulaşmamıştır”⁶. “Böylesine mâruf bir bestekârın d’ini ve dindışı sözlü hiçbir parçası zamanımıza kalmamış, ancak Hamparsum’un sayesinde bir rast peşrevi ile iki rsat semâisi cem’an üç saz eseri elimize geçebilmiştir”⁷. 18. Yüzyılın önemli mûsikî adamı Buhûrîzâde Mustafa Itrî Efendi’nin hocasıdır⁸.

Gülşenî’nin ikinci talebesi ise 17. Yüzyılın entelektüel, aydın kişiliklerinden biri olan ve yaşadığı yüzyıla damga vurmuş, kaleme aldığı eseri ile günümüz çalışmalarına kaynaklık eden eserin sahibi Evliyâ Çelebi’dir. Gülşenî, Evliyâ Çelebi’yi öncelikle dini mûsikî alanında usta bir hafız olarak yetiştirmiştir. Dinî mûsikî ile pişerek yetişen Çelebi mûsikî hakkında oldukça yetkin bir kişiliğe sahip olacak derecede kendini yetiştirmiştir.

Bâ-husûs pâdişâhım bir şeye elem-zede oldukda def-i gam için huzûrunda on iki makâm yigirmi dörd şu’be ve yigirmi dörd usûl ve kırk sekiz terkîb ilm-i mûsikîardan fasl edüp pâdişâhım mesrur olur. Hukemâ-yı kudemâ kavlince sâz [ü] söz ve hânende ve mahbûb rakkâs âdemin rûhuna safâ verir”⁹. “Âl-i Osmân devletinde değil hübü’-ı Âdem’den berü bu bâlâda tahrîr olunan hânende ve sâzendelere ve bu çengilere bir mülûk mâlik olmamıştır, illâ zamân-ı Sultân

⁵ Suphi Ezgi, *Nazarî ve Amelî Türk Mûsikîsi* (İstanbul: Alkaya Matbaası, 1940), 4: 63.

⁶ Nuri Özcan, “Vehbi Osman Çelebi”, *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1994), 42: 610.

⁷ Yılmaz Öztuna, *Türk Musikisi Ansiklopedik Sözlüğü* (Ankara: Orient Yay. 2006), 479.

⁸ Ferdi Koç, *Buhûrîzâde Mustafa Itrî’nin Hânendeliği, Bestekârlığı ve Türk Müziği Makamlarını Kullanma Tekniği* (Tarih Okulu Dergisi, 2015), 85.

⁹ *age.*, 1: 330.

Murâd Hân-ı Râbî'de olmuştur kim her bir esnâfı birer bilâdın yegâne-i asrlarıdır"¹⁰. "Cemî'î ulûmda usûl lâzımdır kim ilm-i usûl, ilm-i edvârda başka bir risâledir. Evvelâ Usûlbend Ahmed Garîbânî ve Parpuloğlu ve Diyârbekirli Karaoğlu ve Baba Âhû ve Baba Acem ve Kapucuoğlu ve Nâzlı Baba sihr-âsâr dâ'irezendir ve Mülâzımzâde ve Urum Angeli ve Ermenî Aydın ve Ermenî Haçatur ve Yahûdî Pıtıkoğlu ve Çingâne Donsuz, bunlardan gayrı niçe bin dâ'irezen, usûl-bend üstâd-ı kâmiller vardır ammâ huzûr-ı şehriyârîde bunların her biri vâhidün ke'elfdir"¹¹.

Birinci paragrafta mûsikînin bir ilim olarak ifadesi dikkat çekmektedir. Evliyâ Çelebi'nin mûsikîyi bir ilim olarak görmesi ve eseri içerisinde zikretmesi aslında yaşamış olduğu yüzyılda da mûsikîye verilen değerin ifadesi konumundadır. Hanende ve sazende gibi daha birçok terimin kimler için kullanıldığının bilincinde olan Çelebi, usûl bahsine de ilim olarak değinmiş ve mûsikî kitaplarında farklı bir kısım bir bâb olarak ele alındığının bilgisini farkındalıkla bize vermektedir. Bulgular genel olarak göz önüne alındığında Evliyâ Çelebi, mûsikî içerisinde yer alan usûller, formlar, çalgılar, çalgı üstatları, makamlar, şu'beler, terkipler, edvarlar ve risâleler, müellifler gibi birçok konuda oldukça bilgi sahibidir. "Ayrıca geçmiş yüzyıllarda yaşamış nazariyatçılara ait eserlerden ve hatta içeriklerinden haberdar olması ile de entelektüel bir kimlik olduğu aşikârdır"¹².

2.4. Hafızlık

Dönemin önemli mutasavvıflarından dersler alarak kendisini yetiştiren Ömer Gülşenî, Devlet-i Aliyyede 4. Murat ve Kanûnî Sultan Süleyman dönemlerini görmüş ve bu sultanlar huzurunda gerek Kur'an-ı Kerim tilâvetleri gerekse din dışı eserler icra edebilecek kadar yetenekli ve billur gibi bir sese sahip olduğu gibi temiz icrâsı ile de bilinmektedir.

2.5. Serhânenelik

Gülşenî, güftesi 4. Murad'a ait olan gazeli evc makâmında bestelemiştir. Bu durum onun dönemin en parlak hanendelerinden biri konumuna gelmesinde önemli bir faktör olmuştur.

---

¹⁰ *age.*, 1: 343.

¹¹ *age.*, 1: 337.

¹² Gamze Köprülü, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâme'sinde Bahsi Geçen Türk Mûsikîsi Usûlleri Üzerine Bir İnceleme*, 9. Hisarlı Ahmet Sempozyumu Bildirisi, 161.

Sonuç

Yaşadığı dönemin önemli din ve mûsikî adamlarından beslenen Derviş Ömer Gülşenî gerek dinî gerekse din dışı mûsikîde, Türk mûsikîsi adına önemli görevler yüklenmiştir. Ömer Gülşenî; Türk mûsikîsi makamlarında ve gazel, peşrev gibi formlarında eserler vücuda getirmesi, Devlet-i Âliye’de başarılı icrâkarlığı ile serhânendeliğe yükselmiş, küçük yaşlardan itibâren farklı mezheplere ait kültür örneklerini sunarak ozanlık vasfını yüklenmiş ve ayrıca Türk mûsikîsine önemli katkılarda bulunmuş, yaşadıkları yüzyıla damga vurmuş Evliya Çelebi ve Galatalı Vehbi Osman gibi öğrenciler yetiştirmiştir. Döneminin önemli mutasavvıf mûsikîşinaslarından olan Gülşenî, mûsikî hizmetlerini vecd ve iman ile birleştirerek, günümüzde bile zevk ve aşkla icrâ edilen eserler vücûda getirmiştir. Bir din adamı misyonu de ile mûsikînin helal-haram tartışması içerisinde duruşunu ortaya koymuştur.

Kaynakça

- Ayangil, Ruhi. *XVII. Yüzyılda Türk Mûsikîsi*.
<https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=384561>, Son erişim tarihi: 26.09.2018.
- Kahraman, Seyit Ali - Dağlı, Yücel - Dankoff, Robert. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. Cilt 1. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998.
- Özcan, Nuri. “Derviş Ömer Gülşenî”, *DİA*, Cilt 9. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Özcan, Nuri. “Galatalı Vehbi Osman Çelebi”, *DİA*, Cilt 42. İstanbul: Türkiye Diyanet Yayınları, 1994.
- Öztuna, Yılmaz. *Türk Musikisi Ansiklopedisi*. Ankara: Orient Yayınları, 2006.
- Ezgi, Suphi. *Nazarî ve Amelî Türk Mûsikîsi*. İstanbul: Alkaya Matbaası, 1940.
- Koç, Ferdi. *Buhûrîzâde Mustafa İtrî’nin Hânendeliği, Bestekârlığı ve Türk Müziği Makamlarını Kullanma Tekniği*, Tarih Okulu Dergisi, XXIII, 2015.
- Köprülü, Gamze. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâme’sinde Bahsi Geçen Türk Mûsikîsi Usûlleri Üzerine Bir İnceleme*, 9. Hisarlı Ahmet Sempozyumu, Tam Metin, 2018.

Halk Eğitim Merkezlerinde Türk Müziği Kurslarına Katılan Kursiyerler Üzerine Bir İnceleme

Banu Geboloğlu* - C. Korhan Işıldak**

Öz: Halk eğitim merkezleri, bölge halkının, çağın bilimsel, teknolojik, ekonomik, toplumsal gelişmelerinin yanında, kültürel gelişmelere de uyumlarını sağlayıcı eğitim imkânları hazırlamak amacı ile kurulmuştur. Bu kurumlar, böylece yaygın eğitim sayesinde örgün eğitimin ulaşamadığı kitlelere ulaşmakta ve kitlelerin mesleki bilgi becerilerini, okuma-yazma düzeyini arttırmaktadır. Bu araştırmada, yetişkin bireylerin, Tokat halk eğitim merkezinde verilen Türk sanat müziği makam ve repertuar eğitimi kursunu tercih etme sebepleri, kursa katılma amaçları ve bu kursun, kursiyerlerin müzik becerilerine katkı sağlayıp sağlamadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Nitel araştırma türünde bir durum çalışması olan bu araştırmada, yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmış, elde edilen veriler yorumlanmış ve çözüm önerilerinde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Halk Eğitim, Yetişkin Eğitimi, Türk Sanat Müziği.

An Examination of Individuals Participating in Turkish Music Courses in Public Education Centers

Abstract: The public education centers have been founded established with the aim of preparing educational opportunities for the people of the region to adapt to the cultural developments as well as scientific, technological, economic and social developments of the era. These institutions are thus able to reach the masses that formal education cannot achieve thanks to non-formal education and increase the professional knowledge skills and literacy level of the masses. In this study, it is tried to determine whether adult individuals prefer to attend Turkish art music and repertoire training course given in Tokat public education center, to participate in the course and to determine whether this course contributes to the musical skills of trainees. In this research, which is a case study in qualitative research type, semi-structured interview technique was used, the obtained data were interpreted and solutions were suggested.

Key Words: Public Education, Adult Education, Turkish Classical Music.

---

* Dr. Öğr. Üyesi, TOGÜ Devlet Konservatuvarı (banu.gebologlu@gop.edu.tr).

** Öğr. Gör., TOGÜ Devlet Konservatuvarı (cevahirkorhan.isildak@gop.edu.tr).

Giriş

Eğitim etkinlikleri, toplumun ihtiyaçlarına göre şekillenmektedir. Bireylerin ihtiyaçları doğrultusunda şekillenen ve eğitim kurumları tarafından gerçekleştirilen eğitim etkinlikleri, bireyleri içinde buldukları çağa uyum sağlayabilecek şekilde eğitmeyi amaçlamaktadır. Özellikle yetişkin eğitimi, toplumun ve bireylerin, çağın gerekliliklerine yönelik gelişimini ve ilerlemesini sağlaması açısından önemlidir. Yetişkin eğitimi, asıl uğraşısı okula gitmek olmayan bireylerin, yaşamlarının herhangi bir aşamasında duyacakları öğrenme gereksinimini ve ilgisini karşılamak amacıyla düzenlenen etkinlik ve programları kapsar (Duman, 2007, 57). Yetişkin, yaşı 17 ile 21 üzerinde olan ve zorunlu öğrenimin ötesinde bir eğitim kurumuna tam zamanlı öğrenci olarak devam etmeyen birey olarak tanımlanır (Güneş, 1996, 39). Yetişkin eğitiminin çocuk eğitiminden farkı, yetişkin eğitiminin yetişkinlerin sorunlarına, ilgilerine ve ihtiyaçlarına göre eğitim vermesidir (Güneş, 1996, 44).

Türkiye’de yetişkin eğitimi, yaygın eğitim ve halk eğitimi ile eş anlamlı olarak kullanılmasına karşın, yaygın eğitim; bireylerin kişisel gelişimlerini içermekten çok, bireylere veya gruplara bir meslek kazandırmaya yönelik eğitsel etkinlikleri içermektedir. Halk eğitimi ve yetişkin eğitimi ise, bir mesleğin yanı sıra, bireyin toplumsallaşmasına yönelik diğer eğitim gereksinimlerini de içine almaktadır (Celep, 2003, 8-9). Yetişkin eğitimi, yani halk eğitimi, eğitimin okul eğitimi sonrasında da devam edebildiği yaşam boyu eğitim süreciyle gerçekleşmektedir (Miser, 2002, 56).

Yaşam boyu eğitim, sürekli öğrenim, sürekli eğitim ve yaşam boyu öğrenme terimleri ile eş anlamlı düşünülebilir (Celep, 2003, 34). Yaşam boyu öğrenme bireysel, toplumsal ve istihdam ile ilgili bir yaklaşımla, bireyin bilgi, beceri ve yetkinliklerini geliştirmek amacıyla örgün eğitimin dışında, bireyin hayatı boyunca katıldığı her türlü öğrenme etkinliklerini, ifade eder (Hayat Boyu Öğrenme Kurumları Yönetmeliği, 2018). Bilgi beceri ve yetkinlik açısından gelişmiş bireyler, özgüven duygusunu edinebilir, bunu geliştirebilir ve bu sayede bir mesleki yeterlilik kazanabilirler. Ayrıca bu bireyler, sosyalleşme anlamında daha istekli ve sürekli değişen ve gelişen topluma uyum sağlama anlamında,

daha başarılı bireyler olabilirler. Bu anlamda bireyler, hayatları boyunca öğrenmeyi ve kendilerini geliştirmeyi sürdürmelidirler.

Yaşam boyu öğrenme kapsamında kabul edilen ve yaşam boyu öğrenme genel müdürlüğüne bağlı faaliyet gösteren kurumlar arasında yer alan halk eğitim merkezlerine katılan kursiyerlerin, bu merkezlerin amaçları doğrultusunda topluma, değişen ve gelişen teknolojiye uyum sağlayabilen, sosyal ve kültürel açıdan donanımlı ve yaratıcı bireyler olması beklenir. Halk eğitim merkezleri eğitimlerini, yetişkinlerin bireysel ihtiyaç ve beklentilerine yönelik kurs programları açarak sürdürürler. Bireylerin ihtiyaç, beklenti ve isteklerinin bilinmesi ve bunları karşılayacak uygun nitelikte programların açılması, programın başarısını arttıracaktır. Bu açıdan, bireylere uygun kurs programları belirlemenin, bu kursların ve kursiyerlerin devamlılığının sağlanması açısından önemli olacağı düşünülmektedir.

Halk eğitim merkezlerinde açılan kurslara katılan yetişkin bireylerin, topluma uyumlu bireyler olmaları açısından, sosyal, kültürel ve öğrenme yaşamlarındaki değişimlerin ve gelişmelerin neler olduğunun belirlenmesi, bu kursların sürekliliği ve gelişimi açısından önemlidir. Bu nedenle bu araştırmada, Tokat ili halk eğitim merkezinde verilen 64 saatlik Türk sanat müziği makam ve repertuar eğitimi kursuna katılan ve kurs programı süresince edinilen bilgi ve becerileri, konser etkinliğiyle deneyimleyen kursiyerlerin; kursu tercih etme sebepleri, kursa katılma amaçları ve bu kursun, kursiyerlerin müzik becerilerine katkı sağlayıp sağlamadığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, Tokat ilindeki halk eğitim merkezinde açılan, Türk sanat müziği makam ve repertuar eğitimi kursuna katılan kursiyerlerin, bu kursları tercih etme nedenlerini, kurslara hangi amaçla katıldıklarını ve bu kursların, kursiyerlerin müzik becerilerine bir katkı sağlayıp sağlamadığını, kursiyerlerin görüşleri doğrultusunda belirlemek ve bu doğrultuda, halk eğitim merkezlerinde, yetişkin eğitimi programlarının gerekliliğinin ve devamlılığının önemini vurgulayarak, gelişimine katkı sağlamaktır.

Araştırmanın Önemi

Yetişkin bireylerin, kendi tercih, beklenti ve ihtiyaçları doğrultusunda, halk eğitim merkezlerinde verilen eğitimlere katılımlarının sağlanması, eğitimin etkili ve başarılı olabilmesi açısından önemlidir. Aynı zamanda bu kurumlarda, kendi istek ve beklentileri doğrultusunda eğitilen bireylerin, öğrenme yaşamlarındaki olumlu değişim ve gelişimleri sayesinde, gelişen ve değişen topluma uyumlu bireyler olarak, sosyal ve kültürel anlamda gelişim sağlayacakları düşünülür. Bu doğrultuda araştırma, Tokat halk eğitim merkezi Türk sanat müziği makam ve repertuvar eğitimi kursunun, kursa katılan kursiyerlerin yaşamlarındaki yerinin ve kursiyerlere kazandırdıklarının belirlenmesi açısından önemlidir.

Sınırlılıklar

1. Araştırma, Tokat ilinde faaliyet gösteren halk eğitim merkezi kurslarına katılan kursiyerlerle yapılan görüşmelerle sınırlıdır.
2. Araştırma, 2017-2018 eğitim-öğretim yılı ile sınırlıdır.

1. Yöntem

1.1. Araştırmanın Deseni

Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması ile yapılmıştır. Durum çalışmaları var olan bir durumun derinlemesine incelenmesini sağlar. Durum çalışmaları, bir ya da daha fazla olayın, ortamın, programın, sosyal grubun ya da diğer birbirine bağlı sistemlerin derinlemesine incelendiği yöntem olarak tanımlanmaktadır. (Büyüköztürk v.diğr., 2009, 273).

1.2. Örneklem

Araştırmanın örneklemini, 2017-2018 yılında, Tokat ili halk eğitim merkezinin Türk sanat müziği makam ve repertuvar eğitimi kursuna katılan ve araştırmada gönüllü olarak yer almak isteyen toplam 13 kursiyer oluşturmuştur. Örneklemi ifade eden sayısal veriler, tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Örnekleme İlişkin Sayısal Veriler

Demografik özellikler (n:13)		f	%
Cinsiyet	Kadın	9	69,2
	Erkek	4	30,7
Yaş	19-21	6	46,1
	22-35	2	15,3
	35 ve üstü	5	38,4
Mezun olunan okul	Lise	10	76,9
	Üniversite	3	23
Meslek	Öğrenci	7	53,8
	Emekli	2	15,3
	Esnaf	1	7,6
	Memur	2	15,3
	Ev hanımı	1	7,6

1.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmanın verileri, araştırmacılar tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmeler, hem sabit seçenekli cevaplama hem de ilgili alanda derinlemesine gidebilmeyi birleştirir. Aynı zamanda, yarı yapılandırılmış görüşmelerin; görüşülene kendini ifade etme imkânı ve gerektiğinde derinlemesine bilgi sağlama avantajları vardır (Büyüköztürk v.diğr., 2009, 163). Görüşmeler, araştırmacılar tarafından kursiyerlerle birebir görüşülerek gerçekleştirilmiş ve ses kayıt cihazıyla kayıt altına alınmıştır. Elde edilen veriler, kursiyerlerin tüm cevapları dikkate alınacak şekilde, içerik analizi kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmada, kursiyerler K1, K2 ..., K13 şeklinde kodlanmıştır. Kursiyerlerin sorulara verdikleri yanıtlar, araştırmacılar tarafından ayrı ayrı incelenerek kodlamalar yapılmış, bu kodlardan yola çıkılarak temalar ve alt temalar oluşturulmuş, karşılaştırılmış ve son haliyle bulgular kısmında sunulmuştur.

2. Bulgular ve Yorum

Araştırmanın bu bölümünde, kursiyerlerin Tokat halk eğitim merkezinde, Türk sanat müziği makam ve repertuar eğitimi kursunu tercih etme sebepleri, bu kurslara katılma amaçları ve bu kursların, kursiyerlerin müzik becerilerine olan katkılarına ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

2.1.Kursiyerlerin Türk Sanat Müziği Makam ve Repertuvar Eğitimi Kursunu Tercih Etme Nedenlerine İlişkin Bulgular

Kursiyerlerin, Türk sanat müziği makam ve repertuvar eğitimi kursunu tercih etme nedenleri; “sosyalleşme”, “boş vakitleri değerlendirme”, “Türk sanat müziğini sevme ve kendine yakın hissetme”, “ruhen iyi hissetme”, “kurs hocasını sevme ve yeterli bulma”, “önyargılardan kurtulma”, “kendini geliştirme”, “kurs ortamını sevme”, “tecrübe edinme” ve “hoca yönlendirmesi” şeklinde on farklı temaya ayrılmış ve temaların frekans dağılımı Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Kursiyerlerin Türk Sanat Müziği Makam ve Repertuvar Eğitimi Kursunu Tercih Etme Nedenlerine İlişkin Temaların Frekans Dağılımı

Tema adı	f	Kursiyerler
1. Sosyalleşme	7	K1, K2, K3, K4, K5, K9, K13
2. Boş vakitleri değerlendirme	2	K1, K3
3. Türk Sanat Müziğini sevme ve kendine yakın hissetme	9	K3, K4, K5, K7, K9, K10, K11, K12, K13
4. Ruhen iyi hissetme	3	K3, K4, K7
5. Kurs hocasını sevme ve yeterli bulma	5	K3, K6, K9, K10, K12
6. Önyargılardan kurtulma	1	K4
7. Kendini geliştirme	7	K4, K5, K6, K8, K11, K12, K13
8. Kurs ortamını sevme	1	K10
9. Tecrübe edinme	4	K1, K5, K10, K12
10. Hoca yönlendirmesi	1	K11

Tablo 2’de; kursiyerlerin Türk sanat müziği makam ve repertuvar eğitimi kursunu tercih etme nedenlerinin başında; “Türk sanat müziğini sevme ve kendine yakın hissetme” (9) gelmektedir. Verilen diğer cevaplar ise “sosyalleşme” (7), “kendini geliştirme” (7), “kurs hocasını sevme ve yeterli bulma” (5), “tecrübe edinme” (4), “ruhen iyi hissetme” (3), “boş vakitleri değerlendirme” (2), “önyargılardan kurtulma” (1), “kurs ortamını sevme” (1), “hoca yönlendirmesi” (1) şeklindedir. Bu verilere göre, kursiyerlerin kursu

tercih etme nedenlerinin başında, çoğunlukla “Türk sanat müziğini sevmesi ve kendine yakın hissetmesi” yanıtının olduğu görülür.

Türk sanat müziğini sevdiği ve kendine yakın hissettiği için bu kursu tercih ettiğini belirten kursiyerlerden K3, K7, K9, K12 ve K13, Türk sanat müziğini kendine yakın hissettiği ve sevdiği için, K5 ise Türk sanat müziğine daha yatkın olduğunu düşündüğü için kursu tercih ettiğini belirtmiştir.

Sosyalleşmek için bu kursu tercih ettiğini belirten kursiyerlerden K1, K3, K4 ve K9, yeni insanlar tanımak, K5 ise sosyal anlamda başka bir aktivite edinmek istediğini belirtmiştir.

Kursu tercih etme nedenini, kendini geliştirme olarak belirten kursiyerlerden K5, K6 ve K8, repertuarını ve çalgı icrasını geliştirmek, K13 ise sesini daha iyi kullanmak için bu kursu tercih ettiğini belirtmiştir.

Kurs hocasını sevdiği ve yeterli bulduğu için bu kursu tercih ettiğini belirten kursiyerlerden K3, kurs hocasını donanımlı ve kendisine yeterli olacağını düşündüğü, K6 ise kurs hocasını önceden tanıdığı ve sevdiği için kursu tercih ettiğini belirtmiştir.

Tecrübe edinmek için bu kursu tercih ettiğini belirten kursiyerlerin K1, K5, K10 ve K12, sahne tecrübesi kazanmak ve heyecanını yenmek için kursu tercih ettiğini belirtmiştir.

Kursiyerlerden üç kişi, bu kursu kendisini ruhen iyi hissettireceğini düşündüğü için tercih ettiğini belirtmiştir. Kursiyerlerden K4, kafasını dağıtmak ve rahatlamak, K7 ise deşarj olmak için bu kursu tercih ettiğini belirtmiştir.

Bu kursu tercih etme nedeni olarak kursiyerlerden K1 ve K3, boş vakitlerini iyi bir şekilde değerlendirmek istediğini belirtmiştir.

Kursu tercih etme nedenini, önyargılardan kurtulmak olarak belirten kursiyerlerden K4, sesini kullanma ile ilgili önyargısı olduğunu ve bunu değiştirmek için bu kursu tercih ettiğini belirtmiştir.

Kursu tercih etme nedenini kurs ortamını sevme olarak belirten kursiyerlerden K10, kurs ortamının farklı görüşten insanların birleştiği ortak bir grup olduğunu düşündüğü için bu kursu tercih ettiğini belirtmiştir.

Kursiyerlerden K11, bu kursu bir başka hoca tarafından yönlendirildiği için tercih ettiğini belirtmiştir.

2.2.Kursiyerlerin Türk Sanat Müziği Makam ve Repertuvar Eğitimi Kursuna Katılma Amacına İlişkin Bulgular

Kursiyerlerin, Türk sanat müziği makam ve repertuvar eğitimi kursuna katılma amacı; “yaşam boyu katkı sağlama”, “ruhen iyi hissetme” ve “özgüven kazanma” şeklinde üç farklı temaya ayrılmış ve “yaşam boyu katkı sağlama” teması da “öğrenme”, “tecrübe edinme”, “performans geliştirme” ve “yeterlilik” şeklinde farklı alt temalara ayrılmıştır. Temaların frekans dağılımı Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3. Kursiyerlerin Türk Sanat Müziği Makam ve Repertuvar Eğitimi Kursuna Katılma Amaçlarına İlişkin Temaların Frekans Dağılımı

Tema adı	f	Kursiyerler
1. Yaşam boyu katkı sağlama	12	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K8, K9, K10, K11, K12, K13
1.1. Öğrenme	8	K1, K2, K3, K4, K8, K10, K11, K13
1.2. Tecrübe edinme	4	K1, K4, K5, K6
1.3. Performans geliştirme	10	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K8, K9, K10, K12
1.4. Yeterlilik	1	K2
2. Ruhen iyi hissetme	2	K9, K10
3. Özgüven kazanma	3	K10, K11, K13

Tablo 3’de; kursiyerlerin Türk sanat müziği makam ve repertuvar eğitimi kursuna katılma amaçlarının başında “yaşam boyu katkı sağlama” (12) gelmektedir. Verilen diğer cevaplar ise “özgüven kazanma” (3) ve “ruhen iyi hissetme” (2) şeklindedir. Bu verilere göre kursiyerler kursa, çoğunlukla kendilerine “yaşam boyu katkı sağlama”sı amacıyla katılmıştır.

Kursiyerlerin ifadelerinden elde edilen bulgulara göre, “yaşam boyu katkı sağlama” teması dört alt başlık altında toplanmıştır. Bu alt başlıklardan, “performans geliştirme” amacıyla bu kursa katılan kursiyerlerin sayısı ondur ve kursiyerlerden K1 ve K3, sesini daha iyi kullanabilmek, K5 ve K6 ise sesini, çalgısını geliştirmek amacıyla kursa katıldığını ifade etmiştir.

“Öğrenme amacı” ile kursa katılan kursiyer sayısı sekizdir. Kursiyerlerden K1, orkestrayla eser seslendirmeyi ve makamsal repertuvar düzenlemeyi, K2, notaya göre eser seslendirmeyi, nefes yerlerini ve eserlerin hikâyelerini, K4, eserleri nasıl seslendirebileceğini, K8 ise, koronun nasıl yönetileceğini öğrenmek amacıyla bu kursa katıldığını ifade etmiştir.

Kursiyerlerden K1, K4, K5 ve K6, sahne tecrübesi kazanmak amacıyla bu kursa katıldığını belirtmiştir.

Kursiyerlerden K2, bu alanda daha yeterli ve donanımlı olmak amacıyla bu kursa katıldığını belirtmiştir.

Kursiyerlerden K9 ve K10, ruhen dinlenmek ve rahatlamak amacıyla bu kursa katıldığını ifade etmiştir.

Kursiyerlerden K10, K12 ve K13, sahne heyecanını yenerek özgüven duygusunu kazanmak amacıyla bu kursa katıldığını ifade etmiştir.

2.3. Türk Sanat Müziği Makam ve Repertuvar Eğitimi Kursunun Kursiyerlerin Müzik Becerisine Katkısına İlişkin Bulgular

Türk sanat müziği makam ve repertuvar eğitimi kursunun, kursiyerlerin müzik becerisine katkısı, “yaparak yaşayarak öğrenme”, “bilenin bilmeyene öğretmesi”, “yeteneklerini fark etme” ve “bireyin yeteneklerini geliştirme” şeklinde farklı dört temaya ayrılmıştır. Temaların frekans dağılımı Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4. Türk Sanat Müziği Makam ve Repertuvar Eğitimi Kursunun Kursiyerlerin Müzik Becerisine Katkısına İlişkin Temaların Frekans Dağılımı

Tema adı	f	Kursiyerler
1. Yaparak yaşayarak öğrenme	13	K1, K2,....., K13
2. Bilenin bilmeyene öğretmesi	8	K1, K3, K4, K7, K9, K10, K11, K12
3. Yeteneklerini fark etme	3	K8, K9, K10
4. Bireyin yeteneklerini geliştirme	7	K2, K4, K5, K6, K8, K11, K12

Tablo 4’de; Türk sanat müziği makam ve repertuvar eğitimi kursunun, kursiyerlerin müzik becerisine olan katkısı, “yaparak yaşayarak öğrenme” (13), “bilenin bilmeyene öğretmesi” (8), “bireyin yeteneklerini geliştirme” (7) ve “yeteneklerini fark etme” (3) temaları şeklinde belirtilmiştir. Bu verilere göre bu

kursun, kursiyerlerin müzik becerisine katkısının çoğunlukla “yaparak yaşayarak öğrenme” temasının olduğu görülür.

“Yaparak, yaşayarak öğrenme” temasına göre, kursiyerlerden K1, K5 ve K11, Türk sanat müziği makam ve repertuvar eğitimi kursunun, kendisine sahne tecrübesi kazandırdığını, K4 ise bu kurs sayesinde, sahne korkusunu yendiğini belirtmiştir.

“Bilenin bilmeyene öğretmesi” temasına göre kursiyerlerden K1 ve K12, orkestrayla eser seslendirmeyi, K3, K4 ve K7, teknik açıdan nasıl şarkı söylenmesi gerektiğini, K10 ise şarkıların anlamlarını ve sesini kullanmayı öğrendiğini, K11, nota bilgisinin geliştiğini belirtmiştir.

Verilen cevaplar doğrultusunda oluşturulan “bireyin yeteneklerini geliştirme” temasına göre, kursiyerlerden K2, kulağının ve çalgı performansının, K4, K5, K6, K8 ise çalgı performansının geliştiğini belirtmiştir.

Verilen cevaplar doğrultusunda oluşturulan “yeteneklerini fark etme” temasına göre, kursiyerlerden K8, kötü sesleri tanıyabildiğini, K9, bir çalgı çalabileceğini, K10 ise, sesinin güzel olduğunu fark ettiğini belirtmiştir.

Sonuç

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre; kursiyerlerin Türk sanat müziği makam ve repertuvar eğitimi kursunu tercih etmelerinde birçok sebep tespit edilmiştir. Bu sebeplerden en çok tercih edileninin, kursiyerlerin Türk sanat müziğini sevmesi ve kendine yakın hissetmesi olduğu, bu kursiyerlerin çoğunlukla kadın ve yaş aralıklarının 21-49 olduğu tespit edilmiştir. Bir diğer tercih nedeni, sosyalleşmedir ve bu sonuç, bireylerin bu dönemde sosyalleşmeye ihtiyaç duyduğunu ve bu ihtiyacı halk eğitim kurslarında giderdiğini ortaya koymaktadır. Kendini geliştirme de, yine kursiyerlerin çoğunun tercih ettiği sebeplerdendir. Bu da kursiyerlerin, müzik alanında kendini bu kurslarda geliştirebileceğine inandığını göstermektedir. Kursiyerlerin halk eğitim kurslarını tercih etmelerindeki diğer nedenlerin, boş vakitleri değerlendirme, kurs hocasını sevme ve yeterli bulma, ruhen iyi hissetme, önyargılardan kurtulma, kurs ortamını sevme, tecrübe edinme ve hoca yönlendirmesi olduğu görülmüştür.

Kursiyerlerin, bu kurslara katılmalarındaki en önemli amaçlarından biri, kurslardan edindikleri bilgi ve becerilerin, kendilerine yaşam boyu katkı sağlayabilmesi olduğu görülmüştür. Bu kursiyerlerin, bu kursa katılmalarındaki amaçlarının, öğrenme, tecrübe edinme, performans geliştirme ve yeterlilik anlamında kendilerini geliştirme olduğunu gösterir. Diğer amaç ise, ruhen iyi hissetme ve özgüven kazanmadır. Kursiyerler, bu kurs sayesinde müziği teorik anlamda öğrenmeyi ve uygulamalarla kendilerini geliştirmeyi amaçlamıştır. Bu da kursiyerlerin, bilgi, beceri kazanarak ve topluluk huzurunda kendilerini sanatsal anlamda ifade ederek özgüven kazanmaya ve ruhen iyi hissetmeye ihtiyaç duyduklarını göstermiştir.

Halk eğitim merkezinde verilen Türk sanat müziği makam ve repertuar eğitimi, kursa katılan kursiyerlerin çoğunluğuna kurs sonunda, yaparak yaşayarak öğrenmeyi kazandırmıştır. Bunu sırasıyla bilen bilmeyene öğretmesi, yeteneklerini fark etme ve bireyin yeteneklerini geliştirme gelmektedir. Kursiyerlerin, kursu tercih etme nedenleri ve kursa katılma amaçlarının, kursun kendilerine kazandırdıklarıyla doğru orantıda olduğu görülmüştür. Bu sonuç, bu kursun katılımcıların ihtiyaç ve beklentilerine cevap verdiğini ve bu sayede yaşam boyu öğrenme becerilerine katkı sağladığını, dolayısı ile açılma amacını yerine getirdiğini göstermiştir. Bu kapsamda, yetişkin bireylerin yaşam boyu öğrenme becerilerine yönelik farklı araştırmalar yapılmalı, halk eğitim merkezleri bu tür kursların sayısını arttırmalı ve yetişkin bireyleri bu kurslara katılmaları için teşvik etmelidir.

Kaynakça

- Büyüköztürk, Ş. - Kılıç Çakmak, E. v.dğr. *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2009.
- Celep, Cevat. *Halk Eğitimi*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2003.
- Duman, Ahmet. *Yetişkinler Eğitimi*. Ankara: Ütopya Yayınevi, 2000.
- Güneş, Firdevs. *Yetişkin Eğitimi (Halk Eğitimi)*. Ankara: Ocak Yayınları, 1996.
- Miser, Rıfat. "Küreselleşen Dünyada Yetişkin Eğitimi". *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 35/1 (2002): 55-60.
- Özoğul, Sabire. *Halk eğitim merkezlerinde uygulanan genel kültür programlarında model oluşturmaya yönelik bir çalışma: Beşiktaş halk eğitim merkezi örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2003.
- http://hbogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_04/11093946_MEB_HBO_KURUMLARI_YYNETMELYYY.pdf MEB. "Halk eğitim". Erişim: 6. 10. 2018.

Tokat Türkülerinin Söz Varlığı İle İlgili Bir İnceleme

İzzet ŞEREF*

Öz: Bu çalışmada Tokat türkülerinin söz varlığı açısından nasıl bir yapıya sahip olduğunu tespit etmek amaçlanmıştır. Araştırmada öncelikle TRT Türk Halk Müziği repertuarında yer alan 101 adet türküye ulaşılmıştır. Ulaşılan türküler bilgisayar ortamında ilgili programlarla işlenmiştir. Türkülerdeki sözler Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu'na göre düzenlenmiş, kavram alanlarına ve sıklıklarına göre sınıflandırılmıştır. Anlamı olmayan birimler değerlendirmeye alınmamıştır. Sonuç olarak Tokat türkülerinin zengin bir söz varlığına sahip olduğu, sözlerin farklı kavram alanlarına dağıldığı, tek bir alana yığılmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Tokat, Tokat Türküleri, Söz Varlığı.

An Investigation on the Vocabulary of Tokat Folk Songs

Abstract: In this study, it is aimed to determine how Tokat folk songs have a structure in terms of vocabulary. In the research, 101 folk songs in TRT Turkish Folk Music repertoire were reached. The folk songs reached were processed with computer programs. The words in the folk songs were arranged according to the Turkish Language Institution Writing Guide and classified according to their concept areas and frequency. No meaningful units have not been evaluated. As a result, it is seen that Tokat folk songs have a rich vocabulary and that the words are distributed to different concept areas and they do not accumulate in a single area.

Key Words: Tokat, Tokat Folk Songs, Vocabulary.

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü (izzet.seref@gop.edu.tr).

Giriş

Türkü “hece ölçüsüyle yazılmış, halk ezgileriyle bestelenmiş manzume” olarak tanımlanır (Türk Dil Kurumu, 2014). Türkü teriminin kaynağına dair ise Dizdaroğlu (1969: 102) şu açıklamalarda bulunmuştur: “Türkü teriminin kaynağı, Türk sözcüğüdür. Türk sözcüğünün sonuna nispet eki ulanarak “Türki” elde edilmiş, bu sözcük zamanla türkü biçimine girmiştir. Bir ezgiyle söylenen her türlü manzum parçalar halkça türkü kabul edilir”. Türkünün nasıl bir tür olduğu ile ilgili alanyazında farklı tanımlara rastlanmaktadır. Bir tanıma göre türkü “halkın ruh hâlini, derdini, neşesini, zevkini, dünya görüşünü, inancını, karşılaştığı hadiseleri yansıtan; hece ölçüsüyle ve bir veya dört mısralı bentlere çoğu defa bağlantılarının getirilmesiyle söylenen; manzum ve ezgili anonim ürünler”dir (Kaya, 1999: 132). Diğer bir görüşe göre ise türkü “sözlü geleneği yaratan ve yaşatan halk için hemen hemen her sözlü şiir türkü ya da manidir. Yani, geleneği yaratan ve yaşatan halk, sözlü edebiyatın manzumelerini genellikle türkü ya da mani başlıkları altında toplamaktadır” (Aça, Gökalp ve Kocakaplan, 2009: 512). Özbek (1994: 63) yapılan tanımları kapsayan bir tanımla türkünün Türk halkının ortaklaşa yarattığı sözlü ve ezgili ürünler olduğunu, türkülerin insanoğlunun başına gelen olayları, bunun toplum içindeki iz ve yansımalarını, aşk, hasret, gurbet gibi yeryüzünün ortak duygularını, mertlik ve kahramanlık gibi millî karakteri, tarihî olayları konu alan bir kültür hazinesi olduğunu ifade etmiştir. Ahmet Hamdi Tanpınar, türkülerin Anadolu insanının aynası olduğunu, yani türkiyle Anadolu’nun kastedildiğini şu ifadesiyle dile getirmiştir: “Anadolu’nun romanını yazmak isteyenler, ona mutlaka türküler yoluyla gitmelidir” (Tanpınar 1997: 197).

Türkiyi tanımlayan her ifadede türkünün Türk kültürünün temel taşlarından biri olduğuna dikkat çekildiği görülmektedir. Türkü, bu özelliğinin yanında Türk diliyle icra edilen bir manzumedir. Yani türkünün temel malzemesi Türk dilidir. Türk dili ile Anadolu insanı hüznünü, mutluluğunu, acısını özgün bir şekilde duyurmaya, gelecek nesillere aktarmaya çalışmıştır. Dolayısıyla türkülerde kullanılan dil olarak Türkçe her zaman incelenmeye değerdir. Türkülerde kullanılan sözcükler, yüzyıllar içinde süzülerek gelmiştir. Sözcüklerin bir araya gelişinde hâlâ keşfedilmeye muhtaç yapılar ve anlam ilişkileri bulunmaktadır. Bu amaçla bu araştırmada Tokat türkülerinin söz varlığı ile ilgili birkaç tespit yapılmaya çalışılmıştır.

Yöntem

Çalışma şu esaslar üzerinde gerçekleştirilmiştir:

1. Öncelikle TRT Türk Halk Müziği repertuarında 101 adet Tokat türküünün olduğu tespit edilmiş ve türküelerin tamamı incelemeye alınmıştır.

2. Türkülerdeki sözler, anlamı olan biçimbirimler ve anlamı olmayan edat, bağlaç ve ünlemler şeklinde sınıflandırılmıştır. Yani sadece anlamı olan yapılar, söz varlığı unsuru olarak değerlendirilmiştir. Bu araştırmada söz varlığı unsurlarının iki farklı özelliğine bakılmıştır: Sözlerin kavram alanları ve sıklıkları. Sözlerin kavram alanları tespit edilirken Baskın'ın (2015), Günay Karaağaç'ın "sözlükteki anlam türleri ve söz dizimindeki işlevleri" için yaptığı sınıflandırmayı uyarlayarak yaptığı çerçeveden yararlanılmıştır.

3. Sözlerin sıklıklarını belirlemek ve genel bir tablo oluşturmak adına türkü sözleri bilgisayar ortamına aktarılmış ve analizde kullanılan programa (Simple Concordance Program 4.07) uygun hâle (.txt uzantılı) getirilmiştir.

4. Türkü sözleri bilgisayar ortamına aktarıldıktan sonra Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu'na göre gözden geçirilmiştir.

5. Kullanılan yazılım iki boşluk arasındaki her veriyi ayrı bir sözcük olarak ele aldığı için birden fazla anlam ögesiyle kurulan kavram işaretlerinden ayrı yazılanlar birleştirilmiştir.

6. Kullanılan yazılım rakamları da tanımadığı için "4, 15" gibi rakamlar "dört, on beş" şeklinde yazılmış ve ayrı yazılanlar "+" işareti ile birleştirilmiştir.

7. Bu işlemler tamamlandıktan sonra elde edilen veriler sıklıklarına göre dizilmiş ve metin havuzunun ham listesi çıkarılmıştır.

Bulgular

Bu bölümde türküelerin söz varlığı ile ilgili bulgulara yer verilmiştir.

1. İnsan ile ilgili adlar:

1.1. İnsan adları: Ayhan, Emine (2), Fadime (3), Zekiye, Naciye (3), Hanife, Hatice (2), Kıymet (6), Nazlı (3), Tevfik (5), Ayşe, Suna (2), Zühre (2), Şakir (2), Emrah, Ferhat, Şirin, Güllü (3), Ali (2), Sıtkı, Hamdi, Deli Mehmet, Deli Şükrü, Hediye, Nazmiye, Reşit Paşa, Veli, Halil, Ömer, Pir Sultan Abdal.

1.2. İnsan bedeni ile ilgili adlar: yüz (21), yanak (2), alın, ayak, baş (23), dil (19), boy (5), el (19), göz (42), kaş (14), kirpik, kol (13), saç (8), gönül (13), kalp (3), yürek (5), zülûf, gerdan, diş, kulak, beniz, bel (6), sine (8), buse (3), parmak (3), boyun (7).

1.3. Akrabalık adları: Anne (15), kardeş (3), baba (3), amca, dayı, bacı (2), kaynana, gelin (13).

1.4. Cinsiyet ve yaş adları: arkadaş, kız (40), adam, genç, uşak (3)

1.5. Davranış adları: bakış (13), duruş (5).

1.6. İnanç ve kutsal değerlerle ilgili adlar: Mevla (4), Allah (4), Hak (2), Maşallah, İnşallah, Kurban Bayramı, Hz. Yusuf, Hızır, iman (2), din, imam, kâfir, cennet (4), günah, ezan (3).

2. Bilim ve sanat ile ilgili adlar:

2.1. Edebiyat: söz (5), mektup (2), kitap.

2.2. Sosyoloji: halk, fakir (2), ağa (2), bey (8).

2.3. Müzik: türkü (2), keman, saz (2).

2.4. El sanatları: nakış (2)

3. Yer ve gök ile ilgili adlar:

3.1. Gök cisimleri: dünya (17), gökyüzü (2), yıldız (10), zühre yıldızı, sarı yıldız, ülker.

3.2. Doğa olayları/varlıkları: yağmur, rüzgâr, yel, sam yeli, duman (5), gölge, hava (2), ses (3), kar (7), zemheri.

3.3. Yeryüzü varlıkları: toprak (4), fidan.

3.4. Su kaynakları: dere (13), deniz, derya (2), göl (3), ırmak (2), pınar (2), çay (3), su (8).

3.5. Madenler: kömür (4), gümüş, altın (7), mermer.

4. Araç gereç/Eşya adları:

4.1. Ev eşyaları: döşek, tas (3), ipek, kibrit, sini, binek taşı, ayna (6), kalbur, ocak, sac, mum.

4.2. Bahçe eşyaları: kürek.

4.3. Savaş aletleri: fişek, tabanca, hançer, kurşun, altıpatlar.

4.4. Kişisel eşyalar: mendil (2), taç (2), duvak, sürme (4), yazma, çuha, tülbent, şal, bilezik, ustura, kürk, şapka, kına (2), fes

5. Hayvan adları: at (20), bülbül (28), kuş (10), kumru, koyun (6), kurt (2), güvercin, baykuş, kaz, ördek (2), davar, keklük (3), turna (5), köpek.

6. Bitki adları: çiçek (2), ardıç (2), çam (2), menekşe (2), gürgen (2), gül (38), yaprak (2), ağaç, karanfil (4), tarçın, çimen (2), madımak (2).

7. İş/meslek adları: çoban, müdür (3), asker, tabip (2), kaymakam (3),

8. Kavram adları: acı (3), arkadaşlık (2), ayrılık (6), düş (2), hayal (4), gençlik (2), ergenlik (2), gönül (14), güzellik (54), iç (9), kimsesizlik (2), kötülük (2), ölüm (3), hasret (2), sevda (14), aşk (9), yalnızlık, yaş (2), yiğitlik (3), çirkinlik.

9. Beslenme adları:

9.1. Yiyecek adları:armut (4), elma (6), fıstık, fındık, ekmek (2), üzüm (2), kiraz, burçak (5), buğday, darı, yaymak, et, yoğurt (2), yağ, ceviz, şeker (3), bal (8), badem, portakal, kaymak, siyez, aş, yufka.

9.2. İçecek adları: süt (3), şarap, ayran, kahve, sigara.

10. Giyim kuşam/tadı adları: gömlek (2), yüzük (4), yazma, içlik, kundura, fistan (4), basma, potin, çorap (5), kemer, şapka, yelek, entari.

11. Nitelik adları:

11.1. Beğeni adları: akılsız, iyi (2), kötü (2), güzel, hoş (3), kem (2), gönüllü, hayırsız.

11.2. Sayı adları: bir (51), tek, iki (3), çift, üç (4), dört, beş (3), yedi (2), sekiz, oniki, onbeş (4), onyediyedi, otuz iki, yetmiş iki, üç yüz altmış beş, bin (3).

11.3. Renk adları: beyaz, mavi (6), mor, siyah, kara (18), sarı (11), al (16), kırmızı, yeşil (7), kır (10).

11.4. Boyut adları: küçük (2), küçücük (2), büyük, yüce (3), ince.

11.5. Miktar adları: en, böyle (14), çok (9), hep, her (13), hiç (3), kez, yine (3), gene.

11.6. Durum adları: yorgun, coşkun, birden, vefalı, yalnız, yok (20), var (18),

11.7. İşaret belirten adlar: bu (5), o (4), şu (11).

12. Mekân adları: Tokat (8), Almus (4), Niksar, Mısır, Amasya, Sivas, Pazar, pazar (2), Erkilet (5), Nebişiş (3), Tinyaba (2), Topçam Yaylası (3), Koyulhisar, Çaldağı, arustak, köy (5), orman, dağ başı (3), dağ (17), yayla (18), çöl (4), tepe (2), çayır, tarla (3), harman (2), hamam (2), yer (8), alt (4), üst (10), ev (19), konak (3), bahçe (4), ters, köprü, mezarlık, cami, kale (2), yol (39), sıla, uzun çarşı.

13. Zaman adları: akşam, sabah (11), bugün (3), gün (14), hafta, gece (3), gücek ayı, yarın (2), gençken, sonunda, sonra, çoktan beri, şimdi (4), yıl, yıllarca, ay (4), zaman (4), yaz, bahar, sene, vakit, seher vakti (2).

14. Adların yerine kullanılan sözcükler: ben (141), sen (71), o (14), biz (13), siz, biri, herkes, kendi (6), kimse (3).

15. Soru adları: hani, kim (6), nasıl (4), ne (31), nerede (5), niçin (5).

16. Eylem adları: ol- (95), kon- (5), dolaş- (3), aç- (10), geç- (21), doğ- (5), yık- (8), bük- (3), kay-, sallan- (6), gel- (89), bak- (17), tak- (3), yayıl-, öl- (10), gönder- (2), kaldır- (9), bildir-, dur- (17), ye- (13), ağla- (23), soy- (2), doy- (2), sev- (13), yorul- (3), al- (25), çek- (7), bırak- (2), gir- (4), uzat- (2), gözle- (2), helalleş- (2), giy- (11), ver- (35), gör- (22), ak- (9), ayır- (3), duyur-, duy-, git- (51), kayır- (2), coş- (3), aş- (9), sor- (16), bil- (20), gez- (7), art-, yan- (37), arz-, bin- (3), çağır- (7), göster- (2), vur- (8), kamaş-, san- (2), düş- (20), salın- (2), bağışla-, yıkıl- (3), tüken- (2), kal- (11), açıl- (2), dön- (17), kes- (6), kesil- (2), öt- (8), sula- (2), del-, boya-, sol- (4), uğra- (3), yolla- (5), tut- (10), tutul-, ayt-, şaş- (3)...

17. Atasözleri/Deyimler/Birleşik kelimeler: yardan geç- (3), kanlı ol-, kurban ol- (8), sırrı duyur-/ele de- (3), güzele doy- (3), kötü/çirkin derdi çek- (7), sılayı gözle-, meyil ver- (2), derdine yan- (3), dert üstüne dert ekle-, gamlı yaşlı gönle değ-, dillerde gez- sararıp sol- (3), dili durma- (3), hâlini arzeye-, boyun eğ-, ekmekten aştan kesil-, başı pınar ayakları göl ol-, sevdaya sal- (2), sevda çek-sevdaya uğra-, bildiğinden şaş-, ağzı/dili yan-, katline ferman ol-, iman bul-, gönül ver- (3), daman al-, giyiniş kuşan-, derdinden deli ol- (3), yıkıp viran et-, secde et- (3), ettiğinden utan-, haber et- (2), haber bekle- (3), el vur- (5), el çek- (4), bayram et- (3), işmar et-, sıhhat bulma-, cennet yüzü görme-, sözünden dön-

haber anlat-, kaşını yıkıp geç-, yolu bağlan- (3), gönlünü et-, hatırına düş- (2), sürme çek- (4), aşkından kibrit ol-, yolunu şaşır-, kerem eyle-, sitem et-, cana değ-, aklı şaş-, evini başına yık-, kulak as-, Allah'tan bul-, ateş alma-, Derdi veren dermanı da verir. Arayan dermanını bulur...

Tablo 1. Türklülerdeki Toplam ve Farklı Sözcük Sayıları

Toplam Sözcük Sayısı	Farklı Sözcük Sayısı	Toplam/Farklı Sözcük Oranı
2072	578	3,58

Tablo 1'e bakıldığında türklülerdeki toplam sözcük sayısının 2072, farklı sözcük sayısının ise 578 olduğu anlaşılmaktadır. Toplam kelimelerin farklı kelimelere oranı 3,58'dir. Yani her farklı kelime ortalama olarak 3,58 kez tekrar etmiştir.

Tablo 2. Türklülerdeki Kavram Alanlarına Ait Sözcük Sayıları

Kavram Alanları	Toplam Söz Varlığı Yapıları	Farklı Söz Varlığı Yapıları	Toplam Söz Varlığı Yapıları/Farklı Söz Varlığı Yapıları Oranı
İnsan ile ilgili adlar	93	51	1.82
Bilim ve sanat adları	20	11	1.81
Yer ve gök ile ilgili adlar	46	23	2
Araç gereç/eşya adları	80	38	2.10
Hayvan adları	83	34	2.35
Bitki adları	78	24	3.25
İş/meslek adları	12	5	2.4
Kavram adları	202	60	3.36
Beslenme adları	60	24	2.5

Giyim/kuşam, takı adları	28	14	2
Nitelik adları	282	58	4.86
Mekân adları	188	40	4.7
Zaman adları	60	22	2.72
Adların yerine kullanılan sözcükler	251	9	27.8
Soru adları	52	6	8.66
Deyim ve atasözleri	102	57	1.78
Eylem adları	435	102	4.26

Tablo 2'ye göre türkülerde insan ile ilgili adlar ortalama 1,82 kez, bilim ve sanat adları ortalama 1,81 kez, yer ve gök ile ilgili adlar ortalama 2 kez, araç gereç/eşya adları ortalama 2,10 kez, hayvan adları ortalama 2,35 kez, bitki adları ortalama 3,25 kez, iş/meslek adları ortalama 2,4 kez, kavram adları ortalama 3,36 kez, beslenme adları ortalama 2,5 kez, giyim/kuşam, takı adları ortalama 2 kez, nitelik adları ortalama 4,86 kez, mekân adları 4,7 kez, zaman adları ortalama 2,72 kez, adların yerine kullanılan sözcükler ortalama 27,8 kez, soru adları ortalama 8,66 kez, deyim ve atasözleri ortalama 1,78 kez, eylem adları ise ortalama 4,26 kez tekrar etmiştir.

Sonuç Tartışma ve Öneriler

Türkülerde 2072 sözcüğün olduğu ve bu sözcüklerden 578'nin farklı olduğu görülmüştür. Yani Tokat türkülerinde anlamı olan sözcük sayısı 2072'dir. Buna anlamı olmayan ama işlev bakımından anlama katkısı olan yapılar da eklendiğinde bu sayı 3000'i geçmektedir. Söz varlığı olarak değerlendirme yapıldığında bu rakam, Tokat türkülerinin zengin bir anlam alanına sahip olduğunu göstermektedir.

Türkülerde daha çok kavram adları, nitelik adları, mekân adları, zamirler ve eylem adlarının yer aldığı anlaşılmıştır. Kavram alanlarında en sık geçen sözler ise şu şekildedir:

- En sık geçen insan adı: Kıymet (6)
- En sık geçen organ adı: Göz (42)
- En sık geçen akrabalık adı: anne (15)
- En sık geçen cinsiyet adı: kız (40)
- En sık geçen davranış adı: bakış (13)
- En sık geçen kutsal adı: Allah/Mevla (8)
- En sık geçen yer ve gök varlıkları adı: dünya (17), yıldız (10), dere (13)
- En sık geçen hayvan adları: at (20), bülbül (28), Kuş (10)
- En sık geçen eşya adları: tas (3), ayna (6)
- En sık geçen bitki adları: gül (38), karanfil (4)
- En sık geçen meslek adları: kaymakam (3), müdür (3)
- En sık geçen kavram adları: gönül (14), güzellik (54), sevda (14)
- En sık geçen yiyecek ve içecek adları: bal (8), elma (6), süt (3)
- En sık geçen giyim kuşam adları: fistan (4), çorap (5)
- En sık geçen renk adları: sarı (11), kara (18), al (16), kırmızı (10)
- En sık geçen mekân adları: yol (39), ev (19), yayla (18), dağ (17), Tokat (8), Almus (4)
- En sık geçen eylem adları: ol- (95), gel- (89), ağla- (23), yan- (37), git- (51), ver- (35)
- En sık geçen deyimler: kurban ol- (8), kötü/çirkin derdi çek- (7)

Kavram alanlarında bazı sözlerin daha sık kullanılmış olması, türkülerin anlam dünyası açısından önemlidir. “Anne” kavramının sıkça tercih edilmesi, bir karakter olarak türkülerdeki, dolayısıyla Tokat yöresinde anneye verilen önemi yansıtmaktadır. Tokat’ın ilçesi olan Almus’un mekân adı olarak türkülerde sıklıkla kullanılması, sözlü kültür bakımından ilgili ilçenin zengin olduğunu göstermektedir. Kavram adı olarak gönül, güzellik, sevda sözlerinin yoğunluğu, Tokat türkülerinin sevginin en güzel ifade şekli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu tarz okumaların sayısı çoğaltılabilir. Yani Tokat türküleri tam olarak keşfedilmesi güç zengin bir dilsel ortam sunmaktadır.

İncelemeler sonucunda Tokat türkülerinin söz varlığı açısından zengin bir kadroya sahip olduğu, bu yönüyle türkülerde tercih edilen dilin gelişmiş, işlevsel açıdan olgun olduğu anlaşılmıştır. Bu sonuç, Tokat türkülerindeki dilin, özellikle de kelime kadrosunun Türkçenin öğretiminde önemli bir yerinin olabileceğini düşündürmektedir. Türkçe öğretiminin her kademesinde türkülerin zengin dilsel içeriğinden faydalanılabilir, böylelikle öğrencilere geniş bir söz dağarcığı kazandırılabilir. Aynı zamanda Türkçenin estetik gücünü sezdirmenin de en iyi yollarından biri olarak türküler zikredilebilir. Bunun için de gerek Türkçe derslerinde gerekse edebiyat derslerinde türkü örnekleri üzerinde etkinlikler tasarlanabilir. Türkçe ve edebiyat ders kitaplarında türkülere yer verilerek, bu metinlerle ilgili okuma ve anlama çalışmaları yapılabilir. Yani öğrencilerin türkülerdeki Türkçeyi en ayrıntılı şekilde keşfedebilmeleri ve yazılı, sözlü anlatımlarında keşfettikleri anlatım şekillerini kullanmaları sağlanabilir.

Kaynakça

- Aça, M., Gökalp, H. ve Kocakaplan, İ. (2009). *Başlangıçtan günümüze Türk edebiyatında tür ve şekil bilgisi*. İstanbul: Kriter Yayınları.
- Baskın, S. (2015). "Güz türküleri şiirlerinin kelime kadrosu". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(40), 26-34.
- Dizdaroğlu, H. (1969). *Halk şiirinde türler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaya, D. (1999). *Anonim Halk Şiiri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özbek, M. (1994). *Folklor ve Türkülerimiz*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (1997). *Beş şehir*. Ankara: Dergâh Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2014). *Güncel Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tokat Türkülerinde Tokat Şehri

Emine UZUNÖZ*

Tokat vilayetinin vafını veren

Dinleyin nasıldır hali Tokat'ın

Etrafi lale sümbül bürüdü

Burcu burcu kokar güllü Tokat'ın

Öz: Tokat, 6000 yıllık tarihi boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış tarih ve kültür merkezidir ve dolayısıyla pek çok açıdan zengin bir yapıya sahiptir. Çalışmamızda bu zenginliğin Tokat türkülerine nasıl ve hangi öğelerle yansıdığını tespit etmek amaçlanmıştır. İncelediğimiz 371 Tokat türküsünün 125'inde Tokat şehri dağları, ovaları, yaylaları, akarsuları, ırmakları, dereleri, mesire alanları, halk oyunları, tarihi olayları, doğal afetleri (sel ve deprem), giyim ve kuşamı, önemli tarihi şahsiyet ve kahramanları, yöresel meyveleri, komşu illeri, aşık ve ozanları, hamamları, mimari yapıları, sokakları, köy ve ilçeleri yönleriyle dikkate sunulmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise yazılı kaynaklarda ve TRT arşivinde geçen Tokat Türküleri oluşturmaktadır. Betimsel bir nitelikte olan bu incelemede araştırma yöntemi olarak tarama modeli kullanılıp türküler yukarıda bahsedilen konular kapsamında analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tokat Türküleri, Sözlü Gelenek, Anonim, Tokat Folkloru.

Tokat City in Tokat Folk Songs

Abstract: This study aims to determine in what way and through which elements Tokat city reflects itself to Tokat folk songs. Among three hundred seventy one folk songs studied, in one hundred twenty five folk songs Tokat city is presented through its mountains, plains, highlands, streams, rivers, runnels, picnic areas, folk dances, historical events, natural disasters (flood and earthquake), clothes, important characters and heroes, local fruits, neighbouring cities and their bards, baths, architectural structures, streets, villages and subprovinces. The population is composed of the folk songs in written sources and TRT archive. In this descriptive study, scanning method is used as the sampling method and the folk songs are analyzed within the scope of the topics above.

Key Words: Tokat Folk Songs, Verbal Custom, Anonymous, Tokat Folklore.

---

* Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırma Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi. Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni (emineuzunoz60@gmail.com).

Giriş

Tokat, uygarlıkların merkezi olan Anadolu'da M.Ö. 3000 yıllarından başlayarak Orta Karadeniz dağlarından güneye ve Anadolu'nun içlerine doğru çeşitli yükseltilerde yaylalar, ovalar, bağ ve bahçeler içindeki akarsularıyla 6000 yıllık engin tarihinde 14 devlet ve birçok beyliğin yaşadığı ve egemen olduğu Yeşilirmak havzası içinde yer almış, benzeri az görülen tarihi illerimizden biridir. Türk'ün istiklal mücadelesini "Hey On Beşli" türküsüyle yaşatan, "kendi birbağ, gülü bardağ" olan bu şirin şehri, cennet vatanımızın bu güzide köşesi birçok yönüyle türkülerde ifade bulmuştur. Tokat türküleri, Tokat şehrinin aynası, resmi, künyesi, sesi ve kutlu töresi olmuştur.

Türk kültürünün önemli edebi ürünlerinden olan türkülerin doğuşunun Anadolu ile sınırlandırılmayacağı görüşü, bilim insanı ve araştırmacıların genel kabulleri arasındadır. Mahmut Ragıp Gazimihal, bu konudaki görüşünü Fuad Köprülü'nün türkülerin doğuşuyla ilgili mitolojik dönemle bağlantılı olarak verdiği bilgilere dayandırmakta: "Köprülü-zâde Mehmed Fuad Bey'in tetkikleri, Asyalı cetlerimizin kurtların uluması gibi titrek bir sesle türkü söylediklerini, içtimâî teşkilata uygun musikî nevileri bulunduğunu, "kopuz"un o zamanki halk musikişinaslarının millî sazı olduğunu meydana çıkarmıştır."¹

Doğan Kaya ise türkülerin doğuşunu şöyle ifade etmektedir: "Türküler genellikle bir olay, bir arzu ve bir heyecan üzerine doğarlar. Başlangıçta sahibi belli ürünlerdir. Ancak zamanla, türkünün asıl sahipleri unutulur ve sonraki nesiller tarafından halkın dilinde dolaşa dolaşa farklı coğrafyalara yayılır. Türküler böylelikle anonimleşirler. Önceleri mahalli hüviyet gösteren türküler, zamanla millî hüviyete bürünürler. Türkülerin anonimleşmesinde, daha ziyade göçler, kervanlar, askeri sevkler; gurbete iş için gidişler, gezgin halk şairlerinin faaliyetleri, günümüzde ise basın ve yayın organları rol oynamaktadır."²

Türküler, halkımızın kültürünü, milli kimliğini, duygu ve düşüncelerini, yaşam tarzını, yaşadığı diyarı anlattığı en güzel sözler, en özel nağmeler, en güzide seslerdir. Bu sebeple türküler, kültürümüzün, kimliğimizin ve dilimizin temel taşları ve özüdür. Aşık Veysel'in de dediği gibi: "Türk'üz, türkü çağırırız." Yani türküler milli kimlik oluşumunda eşsiz bir yere ve öneme sahiptir. Milli

¹ Ragıp Gazimihal, *Anadolu Türküleri ve Musiki İstikbalimiz* (İstanbul: Ötüken Yay., 2006), 35-36.

² Doğan Kaya, *Anonim Halk Şiiri* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1999), 132.

kimliğimizin direği ve bu kimliğin mihenk taşıdır. Bizler bu kimlikte tüm Anadolu'yu görür, seyrederiz. Türküler, Anadolu'dur. Deyim yerindeyse milletin bağrından kopar ve yine millete hitap eder. Bu sebeptendir ki türkü, Türkün sesi, resmi, ezgisidir. Türkülerimiz, el emeği göz nuru bir kilimin, kanaviçenin, oyanın parlak renkleri gibi bütün hissiyatımıza tercüman olup bu hissiyatımızı dile getirmiştir.

Pertev Naili Boratav, halk şiirlerinin her çeşidini göstermek için fazla türkü adının kullanıldığını söylemekte, söylendiği bölgede konuların durumuna, sözlerin ve ezginin çeşitlenmesine göre türkü karşılığı olarak şarkı, deyiş, deme, hava, ninni, ağıt adlarının da kullanıldığını belirtmekte ve türküyü şu şekilde tanımlamaktadır: "Düzenleyicisi bilinmeyen, halkın sözlü geleneğinde oluşup gelişen çağdan çağa, yerden yere içeriğinde olsun, biçiminde olsun değişikliklere (zenginleşmelere, bozulmalara, kırılmalara) uğrayabilen ve her zaman ezgiyle koşulmuş olarak söylenen şiirlerdir."¹³

Doğan Kaya, türkü için şu tanımı yapmaktadır: "Halkın ruh halini, derdini, neş'esini, zevkini, dünya görüşünü, inancını, karşılaştığı hadiseleri yansıtan; hece ölçüsüyle, bir veya dört mısralı bentlere çoğu defa bağlantıların getirilmesiyle, söylenen; manzum ve ezgili anonim ürünlerdir."¹⁴

"Türkü, anonim Türk halk edebiyatında ezgiyle söylenen bir nazım türüdür. Kelimenin nereden geldiğiyle ilgili çeşitli görüşler vardır. Bunlardan en önde geleni Türk kelimesine 'ı' nispet eki eklenerek 'Türkî' elde edilmiş, bu kelime zamanla Türkçenin ses uyumuyla 'türkü' şeklini almıştır."¹⁵

Türkü kelimesi, Türk lehçe ve şivelerinde ır, yır, cır, mahnı, beyet, sarın, koşok, goşgı gibi isimler almaktadır.

Sözlü kültür ürünü oldukları için, türküler yöreden yöreye taşınabilir. Bu sebeple doğduğu yerden uzaklaşınca icra edildiği ortamda farklı bir isim alabilirler. Bu durumda bir türkü üzerine çalışma yapılırken, o türkünün nereye ait olduğunu belirlemek güçleşmektedir. Bu sebeple araştırmanın doğruluğu için her yöreyi tanımak, hem müzikal hem edebi bilgiye sahip olmak gerekmektedir.

---

³ Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı* (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1988), 150.

⁴ Kaya, *Anonim Halk Şiiri*, 132.

⁵ Erman Artun, *Türk Halk Edebiyatına Giriş* (İstanbul: Kitabevi Yay., 2004), 130.

Ali Yakıcı ise "Duygu, düşünce, hayal ve birey ya da toplum olarak doğumdan ölüme kadar yaşanan, insan ve toplumda iz bırakan bütün olayları dile getiren, sevinçli ya da üzüntülü zamanlardaki coşku ve heyecanı yansıtan, kaynakları genellikle ozan, türkü yakıcı ve söyleyicisi kişilerden oluşan, hangi edebiyat şubesine ait ya da hangi biçim ve türde ortaya çıkmış olursa olsun halka mal edilerek anonimleşen, şölende, düğünde, toplantıda ve her türlü icra ortamında dillerden düşürülmeyen, icracısı, icra ortamı ve konusuna göre kendine has bir ezgiyle söylenen manzum ürünlere türkü" demektedir.¹⁶

F. Gülay Mirzaoğlu ise türkülerin önemini şu şekilde ifade etmektedir: "Halk türküleri, bir halkın varoluşu kadar eskidir. Binlerce yıldır sürüp giden bir varoluş serüveninin gizli kalmış yönleri, duygusal yaşanmışlıklar, toplumu oluşturan bireylerin ve bütün olarak toplumun belleğinde yer etmiş ve ancak türkülerde dile gelebilmiştir. Türkü bu yönüyle sıradan bir insanın çaresizliğini dile getirebildiği gibi, toplumun belirli bir konudaki deneyimini, izlenimini ve duygusal etkilenişini de yansıtır."¹⁷

Türklere mahsus bir ezgiyle söylenen, halk şiirinin en eski türlerinden biri kabul edilen, diğer halk şiiri nazım biçimlerinden ezgisiyle ayrılan, beşikten mezara kadar insanların duygu, düşünce, his ve hayallerini dile getiren, geçmiş geleceğe taşıyarak bu iki kuşak arasında güçlü bir bağ kuran, anane, örf, adet, töre gibi değerlerle insan hayatına yön veren ve insanları derinden etkileyen seveda, yiğitlik, gurbet, doğum, evlilik, ölüm gibi bireysel konularla birlikte savaş, göç, sel, deprem gibi toplumsal konuları da işleyen edebi ürünlere türkü denir.

Bu çalışmada kültürel zenginliğe sahip Tokat şehrinin, Tokat türkülerine nasıl ve hangi öğelerle yansıdığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Türkülerde geçen yer adları, fiziki ve coğrafi özellikler, tarihi şahsiyet ve kahramanlar, mimari yapılar, tarihi konaklar, mesire alanları, ırmak-akarsu-göl-dere isimleri, ağız özellikleri, giyim kuşam, halk oyunları vb. şehri tanıtmada yardımcı olmaktadır.

---

⁶ Ali Yakıcı, *Halk Şiirinde Türkü* (Ankara: Akçağ Yay., 2013), 58.

⁷ F. Gülay Mirzaoğlu, *Halk Türküleri* (Ankara: Akçağ Yay., 2015), 9.

1. Tokat Folkloru ve Türkü Geleneği

6000 yıllık tarihi boyunca üzerinde barındırdığı medeniyetlerin izlerini taşıyan Tokat, çok çeşitli ve zengin bir kültüre sahiptir. Maşat höyüğündeki Hitit şehri, Roma, Bizans döneminden kalma Sebastapolis yerleşim bölgesi, Tokat Kalesi, Taşhan, Sulusokak, Beysokağı, Hıdırlık Köprüsü, Ali Paşa hamamı ve Ali Paşa Camii başlıca tarihi zenginlikleri arasındadır. Yüzyıllardır bozulmadan günümüze ulaşan gelenek ve görenekleri, yemek ve giyim kültürü, folklorik değerleri, bakırcılık, yazmacılık, halı, kilim ve kumaş dokumacılığı günümüzde aynı disiplin ve heyecanla yapılmaktadır. Ayrıca Reşadiye'de bulunan Selemen Yayla pazarında hala değıştokuş usulü alışveriş yapılmaktadır. Şehir kültürü ve teknolojinin hızla gelişmiş olduğu çağımızda, Tokat'ta hala Orta Asya kültürünün gelenek ve göreneklerinin bozulmadan devam ediyor olması önemli bir olgudur. Düğün geleneği, oda oyunları, atma, mani ve türküler, ortaoyunları, sosyal ve toplumsal dirliğin ayakta kalmasını sağlayan ahlaki değerler yörede değışmeden korunmaktadır. Oynanan bazı oyunlar: Ferfene, Bulgur Toplama, Simsim'dir.

"Toplumların kültür birikimi, gelenek görenekleri olduğu gibi zanaatları da vardır. Keçecilik, kazaz, ipekçilik, mumculuk, boyacılık, sabunculuk, bezcilik ve taşçılık gibi zanaatlar toplumun ihtiyaçları karşısında yetersiz kalmaları dolayısıyla artık günümüzde kaybolmuş olan zanaatlardır. Ancak yazmacılık, bakırcılık, kalaycılık, dokumacılık, semercilik, çarıkçılık, yemenicilik, dericilik, küpçülük, süpürgecilik, demircilik, tenekecilik, iğne oyacılığı, müzik aletleri yapımıcılığı, oymacılık, yayıkçılık, kuyumculuk, yöresel kıyafet işlemeciliği gibi el sanatları halen günümüzde devam eden zanaatlardır."⁸

Folklor denilince akla, halka ait her şey gelmektedir. Bunlar halkbilimi ürünleri ve halk edebiyatı ürünleri olmak üzere ikiye ayrılır. Halk bilimi ürünleri halk hekimliği, halk mutfağı, halk oyunları, doğum-ölüm-evlenme âdetleri; halk edebiyatı ürünleri türküler, maniler, destanlar, efsaneler, tekerlemeler, ağıtlar, ninnilerdir. Tokat, özellikle halk oyunları, el sanatları, yazmacılık, dokumacılık, dabakçılık, çarık yapımı, yemeni(çapula) ve bakırcılıkta önde gelmektedir.

---

⁸ Selahattin Adıgüzel, *Gülü Bardağ, Tokat'ta Folklor* (Tokat: Özel Basım, 2004), 22.

“Tokat kervanından aldım bakır/İncitmeyin fıkara’yı, fakiri”⁹dizeleriyle bilinen türkümüz, Tokat bakırcılığının ününü dile getirmektedir.

Halkın yaşam tarzını ifade eden türküler de diğer ürünler gibi, Tokat’ta önemli bir yer tutmaktadır. Bu türkülerimizde sevgiyi, hüznü, sılayı, acıyı, neşeyi, felaketi, hoşgörüyü bulmak mümkündür. Kıymet, Başındaki Yazmayı, Burçak Tarlası, Hey Onbeşli, Tokat Yaylası, Tinyaba'nın Daşları yörenin en bilinen türkülerindendir.

Bilindiği gibi giyinmek, insanlık tarihi kadar eskidir. İnsanlar ilk çağlarda tabiatın etkilerinden korunmak için, daha sonra kültür ve uygarlık seviyesinin gelişmesiyle sosyal ihtiyaçlarını karşılamak ve süslenmek amacıyla giyinmeye başlamışlardır. Türk giyim kuşamı, uzun geçmişi, yayıldığı coğrafi alan, kültür etkileşimi ve inanç sisteminin etkisi ile oluşmuştur.

Erkek giysileri ve aksesuarları şu parçalardan oluşmaktadır: fes, terlik, işlik(göğnek), aba, yelek, cepken, zıvga, zıvga bağı, kuşak, köstek, mendil, para kesesi, çarık, yemeni (çapula), dolak ve çorap. Kadın giysileri ve aksesuarları da şu parçalardan oluşmaktadır: iç saya (iç göğnek),dış saya (üçpeş, bindallı), önlük, şalvar, yağlık, saçak, boncuklu bel bağı (püskül), tuzluk, semerli fes (parçalı fes), terek alı, elmalı yazma (findi), çit-yazma, saç bağı, sakalduruk(yanaklık), hamaylı, gerdanlık, bilezik, aynalı çarık (yemeni) ve çorap.

2. Tokat Türkülerinde Sözlü Kültür ve Sözlü Tarih İzleri

Milli kültür, bir millete kimlik kazandıran, diğer milletlerle arasındaki farkı belirlemeye yarayan, bir topluluğu millet yapan ve onun bütünlüğünü sağlayan, tarih boyunca meydana getirilen maddî ve manevî değerlerin uyumlu bir bütünüdür. Her topluluk, farklı unsurlardan teşekkül ettiğinden maddi ve manevi bütün kültür ürünleri, ait olduğu topluluğun kimliğini temsil etmektedir. Kültür sahasında her ne varsa onların tümünün yansımalarını sözlü kültür ortamında görmek ve bulmak mümkündür. Sözlü kültür ise “bir milletin

---

⁹ http://www.turkuler.com/sozler/turku_tokat_ellerinden_koroglu.html. Türkü Sitesi, Tokat Elllerinden (Koroğlu) Türküüsü, erişim: 6 Ekim 2018.

hayatında, fertlerin sözlü ve yazılı geleneklerindeki kabulleriyle, müştereklik gücüne erişen ve millî kimliği oluşturan maddî manevî faaliyetler bütünüdür."¹⁰

Walter Ong ise "Sözlü kültür, toplumun ortak malı olan hazır kalıpların deneyimleri pekiştirecek şekilde biçimlendirilmesiyle oluşur. Metinden yoksun olduğu için de toplum belleğinde yüzyıllarca gelişerek varlığını halkın bilincine yerleştirerek sürdürür. Sözle biçimlenen düşünce zaman içinde geliştikçe hazır deyişlerin kullanımı da daha ince bir ustalık kazanır"¹¹ diye ifade etmektedir.

İnsanların kendilerini anlatabilecekleri iletişim kalıplarının oluşması konusunda, sözlü kültür kapsamına, sözsüz gösterime dayanan uygulamaların da dahil edilmesi gerektiği görüşünü dile getiren Connerton, "günümüzle ilgili deneyimlerimizin büyük ölçüde geçmiş hakkında bildiklerimiz üzerine oturduğu ve genellikle geçmişle ilgili imgelerimizin, toplumsal düzeni meşrulaştırmaya yaradığını" dile getirip "geçmişin anımsanan bilgileri, törensel denilebilecek, uygulamalarla tanışıp sürdürülmektedir."¹² ifade etmektedir.

Ruhi Ersoy ise "İnsanların günlük hayatlarındaki en sıradan olaylardan en olağanüstü olaylara kadar tarihe kayıt düşürülmesi söz konusu olan veya kayıt düşürülmeden hafızalarda kalan belleklere kayıt düşülen her türlü sosyal, siyasi, ekonomik ve insanî hadiseler sözlü kültür ortamında yaşanmaktadır. İşte bu noktada sözlü kültürün bir alt kadrosu olarak sözlü tarihi de bu bağlamda değerlendirmek gerekmektedir. Çünkü tarihi olaylar cereyan ettikleri toplum içerisinde birtakım etkiler bırakmaktadırlar. Bu etkinin bir yansıması olarak da bir sözlü kültür üretiminin (folklor ürününün) meydana gelmesi en doğal bir süreçtir. Örneğin uzun süre devam etmiş, büyük acılara sebep olmuş, savaşlar ve göçler sonunda oluşan destanlar ve acıklı iz bırakan ölüm olayları karşısında yakılan ağıtlar, sosyal ve siyasi olayların sonucunda olayları ve olayların kahramanlarını konu alan türküler bunlara en basit örnektir."¹³

---

¹⁰ Dursun Yıldırım, "Sözlü Kültür ve Folklor Kavramları Üzerine Düşünceler", Türk Bitiği (Ankara: Akçağ Yay., 1998), 38.

¹¹ Walter Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür/Sözün Teknolojileşmesi*, trc. S. Postacıoğlu Banon (İstanbul: 1995), 50-52.

¹² Paul Connerton, *Toplumlar Nasıl Anımsar*, trc. Alaaddin Şenel (İstanbul: Ayrıntı Yay., 1999), 13.

¹³ Ruhi Ersoy, "Sözlü Kültür ve Sözlü Tarih İlişkisi Üzerine Bazı Görüşler", Milli Folklor 16/61 (2004): 103.

Sözlü tarihin sözlü kültür ortamı içinde oluşup gelişmesi açısından sözlü kültürün bünyesinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

"Sözlü tarih insanlar tarafından kurulmuş bir tarih türüdür. Hayatı tarihin içine sokar. Kahramanlarını yalnız liderler arasından değil, çoğunluğu oluşturan ve o ana kadar bilinmeyen insanlar arasından seçer. Toplumsal sınıflar ve nesiller arasındaki bağlantıyı dolayısıyla anlayışı sağlar. Ortak anlamları ortaya çıkararak tarihe ve sıradan insanlara bir zamana ve mekana aidiyet duygusu kazandırabilir. Sözlü tarih, tarihin kabul edilmiş mitlerini ve baskın yargılarını yeniden değerlendirme, tarihin toplumsal anlamını kökten dönüştürme aracıdır. İnsanlara tarihlerini kendi sözleriyle geri verir. Onlara geçmişini verirken geleceği kurmak için de yol gösterir."¹⁴

Köprülü, "tarihi olayların gerçeklerini, derinlerde kalmış sebeplerini sözlü kaynaklar sınıfına koyabileceğimiz ve yazılı kaynaklar kadar önemli olan destanî epik mahiyetteki halk romanları ile diğer sözlü edebi kaynaklarda bulabileceğimizi"¹⁵ ifade etmektedir.

Konuyla ilgili Tokat türkü metni ve hikayesi aşağıda verilmektedir:

Hey onbeşli onbeşli
Tokat yolları taşlı
Onbeşliler gidiyor
Kızların gözü yaşlı

Bağlantı
Aslan yârim kız senin adın Hediye
Ben dolandım sen de dolan gel gediye
Fistan aldım endazesini¹⁶ on yediye."¹⁷

Hey Onbeşli Onbeşli Türküsünün hikâyesi şu şekilde anlatılmaktadır: "Türk halkının yaratıcılığının güzel örneklerini, yaşamının parçası olan olayları, yıllar geçse de unutmuyarak belleğinde tutan halkımızdan derledikçe görürüz. İmparatorluğun sınırlarında, değişik zamanlarda sürüp giden savaşlar, özellikle, ülkemizin o yıllarda içinde bulunduğu politik yapıdan da kaynaklanarak birçok

¹⁴ Paul Thompson, *Geçmişin Sesi*, trc. Şehnaz Layıkel (İstanbul: 1999), 18.

¹⁵ Fuad Köprülü, *Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları*, Belleten (Temmuz 7/27 1943): 387.

¹⁶ **Endaze:** Eskiden kullanılan 65 cm.lik bir uzunluk ölçüsü.

¹⁷ TRT, *Türk Halk Müziği Sözlü Eserler Antolojisi I-II-III* (Ankara: TRT Müzik Dairesi Yay., 2006). 467.

yerde maceraya dönüşmüş; sonuçtan büyük umutlar bekleyen, düş ülkesinde yaşayan komutanlar, birkaç günlük savaş sonunda, halkımızı yıllarca sürecek acılara bırakmıştır. On beşlilerin acısı: H: 1315, M: 1899-1900'lülerin çocukluğu. 11 Kasım 1914 yılında I.Dünya Savaş'ına giren İmparatorluğun, ordu komutanı Enver Paşa'nın düş ülkesinde yaşattığı sözde gerçeklerle, ordumuzun, halkımızın gerçekleri çok çabuk çatışmış ve 9 Aralık 1914'te başlayan Sarıkamış Harekatı, 19 Aralıkta, 90.000 kişilik ordumuzun sert kışa, silahsızlığa, düşmana kırdırmasıyla 10 günde hezimetle sonuçlanmıştır. Kafkas cephesinde başlayan savaş, 1914'ten 1918 yılı sonlarına değin Anadolu topraklarının, kentlerinin alınıp verilmesiyle, Doğu Anadolu'nun bütününe yayılırken, İmparatorluğu parçalamaya çalışan dış güçler, yönetimimizde bulunan Irak, Suriye ve S. Arabistan'da ordumuzu zayıf yakalamanın hıncıyla saldırıyor, Hicazlarda, Yemenlerde yiğitlerimizin kırılması bitmek bilmiyordu.

Anadolu içlerinden gelen delikanlılar, görmedikleri, duymadıkları vatan topraklarında çarpışıyor; geride kalanlar yavrularından, yavuklularından bir haber alabilmek için direniyordu. Her gidenin kolay kolay dönmediği karlı, çöllü topraklara, ihtiyar, genç demeden askerler gönderiliyordu. Artık sıra, savaşın açısıyla yanan Anadolu insanının çocuklarına, 14 ile 15 yaşlarındaki çocuklarına geliyordu. Başkomutan vekili Enver Paşa'nın ve yönetimine girdiği Alman subaylarının tutkuları son çırpınış içinde ellerini vatani kurtarmak için 1315 doğumlu çocuklara uzatıyor, onları vatani savunmaya yolluyordu. Vatan tutkusunu duyguların en yücesi sayan, çocuklarımız, büyük sevinçle, sonlarını düşünmeden, inançla, bilmedikleri topraklara, düşmana karşı savaşa gidiyor; köylerinden, kasabalarından törenlerle uğurlanıyordu. Asrın imparatorluğunda, hemen hemen ilk kez yaşanan bir dramdı bu. 1315 doğumlular da askerdi artık... Gidenler sel gibi gidiyor, işe yaramaz olanlar, gelebilirlerse vatana gazi olarak dönüyordu. Gelemeyenlerin ölüm haberleri ya alınıyor ya da alınamıyor, kayıp sayılıyordu. Analar, bacılar, eşler acılarını, bağırklarına taş yapıp saklıyorlar, artık oğullarını, ağalarını, sevgililerini, yavrularını, ağıtlarda, türkülerde yaşatmaya çalışıyorlardı. Yayımlayan: Efdal SEVİNÇLİ)¹¹⁸

Yukarıda bahsedilen türkü metninde "onbeşliler" ifadesini bir sözlü tarih ögesi olarak görmek mümkündür. Bu ifade ile H.1315 (M.1899) doğumluların

---

¹⁸ Merdan Güven, *Türküler Dile Geldi* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2009), 339-340.

savaşa gidişleri canlandırılmaktadır. Onbeşlilerin acısı: H.1315, M. 1899-1900'lü olanların çocukluluğu. Mamafih, aynı tarih I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve akabinde Sarıkamış Harekatı'nın gerçekleştiği tarihtir. Bu sebeple 'onbeşliler' ifadesi ile I. Dünya Savaşı'na ve akabinde gerçekleşen Sarıkamış Harekatı'na gitmek mümkündür. Sözlü kültür kapsamında, bir sözlü kültür üretimi olan türkülerde sözlü tarihi unsurlar görülebilmektedir. Bu sebeple sözlü tarihin sözlü kültür ortamı içinde oluşup gelişmesi açısından sözlü kültürün bünyesinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu yüzden, sözlü kültür ürünü olan türkülerin modern tarih araştırmacılığında muteber bir kaynak olduğu söylenebilmektedir. Bununla birlikte sözlü kültür ürünleri milli kimliğin oluşmasında tanımlayıcı ve belirleyici olmuştur.

Edibe Sözen, "Sözlü ve yazılı metni yorumlamak, metnin çoğulluk değerini verebilmektir. Zira metin çoğuldur. Bir metnin söylemi konuşan-işiten, yazan-okuyan arasında gerçekleşen dinamik bir süreç, bir metinlerarasılıktır. Konuşmacının sözleri, sesinin özelliği ve niteliği (yüz ifadeleri, el kol hareketleri vs.) ya da yazarın formu -ki bu anlatıdır- kelimelerden müteşekkil değildir. Bu form söylemdir."¹⁹ demektedir.

Sözlü kültür ortamı, icra ortamı kolaylığından dolayı tarihe yazılı bilgi ve belgelerde bulamayacağı alternatifler verir. Bir sözlü kültür ürünü olan "Hey Onbeşli Onbeşli" türküsü farklı icra ortamlarında karşımıza çıksa da özellikle "onbeşliler" ifadesiyle tarih bilimine bilgi ve ayrıntı sunmaktadır.

6000 yıllık tarihi serüveninde 14 devlet ve birçok beyliğe ev sahipliği yapan kültür şehri Tokat, türküleriyle dile gelmektedir. Doğu hikâyesinin gizli kalan yönleri türkünün edebi görünümü altında ifade edilebilmektedir. Tarihsel, sosyal olay ve olguları türkülerin gizemli dünyasında görmek mümkündür. F. Gülay Mirzaoğlu, "Dinlenmemiş bir türkü, okunmamış bir mektup gibidir. O isimsiz mektubu okumak; türkünün mesajını çözmek gerekir."²⁰ demektedir. Bu sebeple Tokat türküleri genel olarak Türk insanının, yerel olarak yöre halkının duygularına, hislerine, düşüncelerine ve hikayelerine tercüman olmaktadır.

Tokat ilçe ve kazalarında düğünler, törenler, kutlamalar, yayla şenlikleri, diğer festivaller, geleneksel işler nedeniyle sürdürülen müzikal icra ortamları,

---

¹⁹ Edibe Sözen, *Söylem Belirsizlik Mücadele, Güç ve Refleksivite* (İstanbul: Paradigma Yay., 1999), 36.

²⁰ Mirzaoğlu, *Halk Türküleri*, 10.

ferfene toplantıları²¹, saya gezmeleri (çoban bayramı, davar yüzmeleri), alevi-bektaşî geleneğindeki semah toplantıları Tokat türkülerimizin canlı performans alanlarıdır. Bunların yanı sıra kış hazırlığı (erişte kesme, tarhana dökme, turşu kurma, pekmez, reçel yapma, pelver yapma, tevek basma vs.), ramazan hazırlığı (yufka açma, katmer yapma, dolma sarma vs.) ve düğün hazırlığı (dolma sarma, keşkek pişirme, çeyiz asma vs.) yapmak üzere bir araya gelinen toplantılarda, imece usulü gerçekleştirilen bağ bahçe işleri vesilesiyle bir araya geldiğinde türkülerimiz özellikle kadın icracılar tarafından icra edilmektedir.

Geçmişten günümüze toplumsal işlevleri yaşatan ezgisel ifadeler olarak anılan türkülerin önemli ve temel işlevi kültürü kuşaktan kuşağa aktarmaktır. Türküler bu taşıma işlevini Türkçenin en saf, doğal, öz ve zengin sembolik anlatım özelliğiyle gerçekleştirmektedir. Bu sebeple kültürün en zengin kaynağı ve bilgi birikimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Türküler sözlü kültür ortamında doğmuş ve yüzyıllar boyu ağızdan ağza sözlü olarak aktarılmışlardır. Türkülerin günümüze taşınmasında semboller ve motifler önemli bir yer tutmaktadır. Tokat halk türkülerinde yaygın olarak kullanılan sembol, yazmacılık, dokumacılık, bakırcılık vs.; motif ise yazma motifleri, kırat, vs. olarak karşımıza çıkmaktadır. Hem kültürün hem de türkü geleneğinin sürerliliği için bu sembol ve motiflerin kullanımı önemlilik arz etmektedir.

Bir kültüre mahsus temel özellik haline gelmiş, kültürel geleneğin önemli unsurları olan öğeler, genellikle bu kültürel alan içinde kendine yer bulmuş, mevcut unsurlardır. Tokat kültürüne özgü dokumacılık, bakırcılık ve yazmacılık geleneği sürekliliğini göstermeye devam etmektedir. Aynı zamanda bu kültürel gelenekler Tokat türkülerinde de hayat bulmuştur. Sözlü kültür ürünlerinde de bu geleneklerin isimlerine yer verilerek gelenekler yaşatılmaya çalışılmıştır.

3. Tokat Şehrinin Tokat Türkülerine Yansımaları

6000 yıllık tarihi boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, tarih ve kültür merkezi olan Tokat, çok çeşitli doğal kaynakları ve jeostratejik konumu itibarıyla Anadolu'da beyliklerin, devletlerin ve imparatorlukların yaşam ve fetih alanı olmuştur.

---

²¹ **Ferfene Geleneği:** Eskiden Anadolu'da yaygın, sosyal dayanışma amacıyla yapılan toplantılara ferfene adı verilmektedir. Ferfene, daha çok köy ve kasabalarda düzenlenmektedir.

Tokat, Evliya Çelebi'nin "Alimler Konağı, Fazıllar Yurdu, Şairler Yatağı" diyerek methettiği, Mevlana'nın hayatının bir kısmını Tokat'ta geçirmekten bahtiyar olduğu, birçok Avrupalı seyyahın övgülerine konu olan İbn-i Kemal gibi alimlerin, Gazi Osman Paşa gibi kahraman askerlerin, Tokatlı Âşık Nuri gibi şairlerin yetiştiği, coğrafi konumu itibarıyla eşsiz doğa güzelliklerine sahip, tarihle iç içe yaşayan, farklı el sanatlarıyla eşsiz güzellikler sunan, kültüründeki zenginliği harmanlayarak çeşitli anlayışları bir coğrafyada özümsemiş folklor örgüsüne sahiptir.

Tokat şehri, Tokat türkülerinde fiziki ve coğrafi özellikleri, tarihi şahsiyet ve kahramanları, mimari yapıları, tarihi konakları, mesire alanları, ırmak – baraj – göl - dere isimleri, ağız özellikleri, giyim kuşamı, halk oyunları vb. ile yer almaktadır. Aşağıya konu ile ilgili örnek türkü metin ve hikayeleri verilmektedir:

1. Tokat Bir Bağ İçinde
Tokat bir bağ içinde
Gülü bardağ içinde
Tokat'tan yar sevenin
Yüreği yağ içinde...²²

Yukarıdaki türküde ilin her yönüyle yeşil, yemyeşillikler içinde bağları, ovaları ve ırmaklarıyla bir tarih ve kültür hazinesi olduğu görülmektedir. Bu türküde; tarih, kültür ve tabiat şehri olan Tokat'ın bir doğa harikası olduğu, Yeşilirmak ve Kelkit havzasında yer alan bereketli topraklara sahip olduğu dile getirilmektedir.

2. Şöyle Bir Gezelim Tokat İlini (Tokat Methiyesi)
Ne güzel ne güzel, Almus, Zile ne güzel
Ne güzel ne güzel Zınav gölü ne güzel
Ne güzel ne güzel Hışırım, Tinyaba ne güzel²³

Yukarıdaki türkü metninde Tokat şehri, iklimi, coğrafi özellikleri, barajı, gölü, suyu, köyleri gibi çeşitli yönleriyle övülmektedir.

3. Gönül Arzuluyor Tokat İlini
Gönül arzuluyor Tokat ilini

---

²² Turhan - Adıgüzel, *Tokat Türküleri ve Oyun Havaları*, 425.

²³ Turhan - Adıgüzel, *Tokat Türküleri ve Oyun Havaları*, 264.

Almalı dağları göresim geldi
Gümenek Köprüsü, Mamu belini
O saya yağları göresim geldi²⁴

Yukarıdaki türküde Tokat'a duyulan özlem dile getirilmektedir. Almalı dağları, Gümenek köprüsü, mamu beli ve saya yağının özlemi ifade edilmektedir.

Seyyah Evliya Çelebi'nin Seyahat-name'sinde Âlimler Konağı, Fazıllar Yurdu, Şairler Yatağı" diye tarif edilen Tokat, Mevlânâ Hazretleri'nin "Makalat ve Fihimafih" isimli eserlerinde "Tokat'a gitmek gerek, orada havalar güzel!" ifadesiyle yer almaktadır.

4. Başındaki Yazmayı
Başındaki yazmayı da
Sarıya mı boyadın
Neden sararıp soldun da
Sevdaya mı uğradın...²⁵

5. Yeşil Yazmalı Gelin
Kavaktan gazel endi
Gelin elmalı gelin, yeşil yazmalı gelin
Dibine güzel endi...²⁶

Yukarıda verilen 4 ve 5 numaralı türkü metinlerinde Tokat'ın önemli bir geleneği olan 'yazmacılık' kültürünün türkülerde de yaşatıldığı görülmektedir. Yazmacılıkta kullanılan motiflerin Tokat halk türkülerinde yaygın bir sembol olarak kullanılması kültürümüzdeki süreklilik ve yaygınlık açısından önemlidir.

900 adımda 900 yıllık tarih taşıyan ve 7 medeniyete ev sahipliği yapmış olan Tokat'ta yazmacılığın 600 yıllık bir geçmişi vardır. Yazmacılığın yapıldığı Anadolu şehirleri arasında Tokat'ın ayrı bir yeri vardır. Evliya Çelebi Tokat yazmaları için "Beyaz pembe bezi Diyar-ı Lahor'da yapılmaz. Güya altın gibi mücelladır. Kalemkâr basma yüzü, münakkaş perdeleri gayet memduh olur." der ve övgüyle bahseder. Yazmacılık en üretken dönemini 17-18. yüzyılda Osmanlı zamanında yaşamıştır. Gelenekseli geleceğe taşımada bir köprü vazifesi görür.

---

²⁴ Turhan - Adıgüzel, *Tokat Türküleri ve Oyun Havaları*, 411.

²⁵ TRT, *Türk Halk Müziği Sözlü Eserler Antolojisi*, 118.

²⁶ Adıgüzel, *Gülü Bardağ, Tokat'ta Folklor*, 136.

Örneğin; evlenirken gelinin kaynanası gelinin başına elmalı yazma takar. Çünkü elma, türkülerde aşk sembolü olarak bulunmaktadır. Evliliklerin daha sağlıklı ve uzun ömürlü olması amacıyla bu gelenek uygulanmaktadır. Motiflerin konuştuğu dil, kültürle harmanlanıp gelenekle yoğrulup sonra sanata dönüşür. Motifler çok çeşitli duygu ve hikayeyi barındırır. Her motif kendi hikâyesini saklamaktadır. İnsanlar özlemleri, sevinçleri, hüznüleri ve hikayeleri motiflere yansıtmaktadır. Tokat'ta yazmacılık insanların duygu ve düşüncelerini doğayla bütünleştirerek ifade ettiği bir el sanatıdır. Hitit medeniyetinden Osmanlıya kadar birçok medeniyete ait motifler bu gelenekte konuşmaktadır. Türk el sanatları içinde yemeni, çember, çit, çevre tabirleriyle tanıdığımız yazma; geçmişten günümüze kadınlarımızın baş örtüsü olmuştur. Türküleri ve manilere konu olan yazma, bir Almus türküsünde sarı rengiyle dile gelirken, bir maninin sözlerinde desen ve çiçekleri ile seslenir, bir başkasında elma motifi ve yeşil rengiyle seslenmektedir.

Türkülerimizde eşkıya olan kişilere de türkü yakılmakta ve bu kişilerin hikayelerine yer verilmektedir. Adil'in Türküsü²⁷ ve Kaçakçı Mahmut türküsü Tokat yöresi örneğidir. Sözlü gelenekte kaçakçılık yapanlara, bu uğurda hayatını yitirenlere ilişkin hikâyeler ve ağıt-türküler sık sık görülür. Kaçakçılarla, onları izleyen hükümet güçleri -kolcular- arasında çıkan çatışmalar, baştan sona kadar bu hikaye ve ağıt-türkülerde bütün ayrıntılarıyla anlatılır. Eşkıya türkülerinde olduğu gibi burada da halkın kaçakçılığı eylemleri olarak yapanlara hoşgörülü davrandığı dikkat çekiyor. Halk, kaçakçılığın yasadışı olduğunun farkında ancak şartların insanı buna zorladığı inancında olduğu için hoşgörülü davranabiliyor. Ama diğer yönden kaçakçılık yaptırana aynı hoşgörüyü göstermiyor, onları suçluyor. Kaçakçı Mahmut için yakılan ağıt-türkü aşağıda verilmektedir:

6. Deveci dağına da bastığım oldu (Hacılar köyünü bastığım oldu)
(Kadışehri'ne de bastığım oldu)
Tütünün dengi de yastığım oldu
Bizim arkadaşların kaçtığı oldu
Sebebim tütünü basın yarama (Ahmet Şükrü Esen, XXVI, 731)²⁸

Hacılar köyünü duman бүrүdü
Altmış sekiz kolcu birden yürүdü

²⁷ Ahmet Şükrü ESEN, *Anadolu Türküleri* (Ankara:Kültür Bakanlığı Yay., 1999), 294.

²⁸ Ahmet Şükrü ESEN'in kendi defterindeki karşılığı.

Kara Mahmut da şu yerlerde bir idi (Ahmet Şükrü Esen, XXIII, 158)²⁹
Aman dostlar bakın benim halime
Sebebim tütünü basın yarama

Kaçakçı Mahmut'un ölümüne neden olan tütünden ilaç olarak istifade etmesi, olayın bir başka çarpıcı yönünü oluşturuyor. Bilindiği gibi tütün yaraları iyileştirmek, özellikle kanı durdurmak için kullanılır.

Bu ağıt türkünün yakılmasına neden olan olay şu şekilde anlatılmaktadır:

"... Çerkeş Mahmut adında güzel bir delikanlı vardı. (...) Tokat'ta tütüncü beyinin kızını sevmiş ve onunla evlenmiş. Tütüncü beyinin kızını sevip onunla evlenmesi, kaçakçılık yapmasına sebep olmuştur. Çünkü bey durmadan zora başvurmaktadır. Mecburdu kaçakçılık yapmaya. İster istemez iş ölümüne sebep oldu. (Derleyen: Nevzat Gözaydın, TFA, Nu: 313)."³⁰

7. Nezuk Türküsü

Sivas'ın bir köyünde İsmail adlı bir genç askere gider. Askere gitmeden önce köyün güzel bir kızı olan dillere destan Nezuk ile nişanlanır. Nezuk, o kış babası ile Yeniçiftlik denilen Haydar Bey Köyü civarına hayvan otlatmaya, yaylatmaya gelirler. Orada Cıngılhoğlu sülalesinden Hüseyin namında birisi Nezuk'e âşık olur. Nezuk'ü babasından ister. Babası Nezuk'ün nişanlı olduğunu söyler. Fakat zorba bir tip olan Hüseyin, zenginliğini de kullanarak Nezuk'ü zorla alır ve evlenir.

Yazın Nezuk'ün babası köyüne döner. İsmail de bu arada izine gelmiştir. Köye gelince çiçeği burnunda, nazlı sevgilisini bulamaz. Her gördüğüne sorar, ama nafile. Kimseden sesseda çıkmaz. Kendi bayına bitkin bir şekilde dolaşırken küçük bir kızdaki olanları öğrenir ve dünya ona zindan olur.

Bir dilenci kıyafetine giren İsmail, yanına bolca mermi ve bir tabanca alır. Çamlıbel'e kadar gelir. Orada amcasına tesadüf eder. Amcası ona her ne kadar gitmemesini söylese de İsmail'in içindeki yangın her an daha da artmaktadır. Amcasını dinlemez. Oracıkta yanık gönlüne şu nağmeler tercüman olur:

Gökte melekler yerde hûriler
Yayılsın dünyada mallar, sürüler

²⁹ Ahmet Şükrü ESEN'in kendi defterindeki karşılığı.

³⁰ Esen, *Anadolu Türküleri*, 37 - 38.

Hep seninim dese kızlar, gelinler
Kıl kadar gözümde yok Nezük olmayınca.

Amcasına daha konuşma fırsatı vermeden, İsmail yola koyulur. Niksar ovasında dilenci kıyafetiyle çiftlik çiftlik dolaştıktan sonra nihayet Yeniçiftlik'i bulur. Bir de ne görsün? Nezük kocasının evinin önünde "cecim" dokuyor. İsmail heyecanlanır ve Nezük'ün yan tarafına oturur:

Evinin önü toküstür tokuş
Çıkamam sevdiğim yollarım yokuş
Cecimin üstüne döktüğün nakış

Döken ellerine kurban olayım." deyince kız irkilip bakar. Bir de bakar ki karşısında bir dilenci nağme döküyor. Hemen yerinden kalkarak, hışımla yanında bulunan bir dilim ekmeği ve bir eline de sopa alarak İsmail'e yanaşır:

"Al şu ekmeği de defol burdan, başıma bela olma." der. Bunun üzerine İsmail:

Bir dilim ekmeğin ben değilim acı
Başıma örtündün kırmızı tacı
Benim derdimin sensin ilacı

Gurbette mi kaldın he kara gözlüm" deyince kız İsmail'e tuhaf bir şekilde bakar. Fakat İsmail hiç umursamayarak, nağme döktürmeye devam eder:

Çamlıbel'den çıktım hava soğudu
Aradım Sivas elini Nezük yoğ idi
Eninde sonunda edeceğin bu muydu?
Ellere mi kaldın he kara gözlüm.

Kız İsmail'i o zaman tanır, şaşırır. Ve der ki:

Kimse bakmadı benim halime
Mevla kavuşturdu beni İsmail'e

İsmail Nezük'e hemen kaçmalarını teklif eder. Apar topar kaçmaya başlarlar. Bu arada komşularından bir kadın, Nezük'ün yabancı bir erkekle gittiğini anlayınca, koşarak Cıngıllının Hüseyin'e haber verir. Hüseyin, Hasan, Mehmet isimdeki iki kardeşini alarak takibe başlarlar. Ve Ohtap boğazında iki âşığın peşlerine yetişirler. Üç kardeş İsmail'e aşırı derecede dayak atarlar.

Hüseyin karısını atının terkisine atar ve İsmail'i de bir ağaca bağlayıp giderler. İsmail yarı canlı bir vaziyette sevgilisinin peşinden:

Ohtap boğazından bir posta çıktı.
Vidalı kelepçe kolumu sıktı.
Cıngılığın Hüseyin yuvamı yıktı.
Ellere mi kaldın hey kara gözlüm?

Ben bu yokuşu ine çıka yoruldum.
Nezük senin sarı saçlarına vuruldum.
Dövdüler sevgilimi, ona darıldım.
Düşmana mı kaldın hey kara gözlüm.

Evinin önünde ısırğan bitsin
Bacanızda durmadan baykuşlar ötsün.
Yedi yıl Hüseyin'i ısıtma tutsun.
Düşmana mı kaldın hey kara gözlüm.

Silah seslerini duyan bir çoban, olay yerine yaklaşınca İsmail'i bağlı bulur. Bağını çözer. Çoban neden bağlandığını sorar, fakat İsmail hiçbir şey söylemez. Nezük, Hüseyin ve kardeşleri Yeniçiftlik'e dönerler. Kız kaçır diye nöbetleşe Nezük'ün kapısını beklemeye başlarlar. İsmail yavaş yavaş çiftliğin yoluna koyulur. Bir kocakarının evine varır. Kocakarıya misafir olur. O gece Nezük'e bir mektup yazar. Kocakarıya gidip bu mektubu Nezük'e vermesini söyler. Kadın mektubu alır ve elbiselerinin altına, sırtına yerleştirir. Nezük'e gider. Konuşup sohbet ettikten sonra, "Kızım sırtımda bir karınca var herhalde, bir bak" der. Kız ihtiyarın sırtını açınca mektupla karşılaşır. Çaktırmadan cebine sokar. Tuvalete gidip okur. İsmail'in istediği yere gidebilmek için fırsat kollamaya başlar. Bu arada İsmail Niksar'a gelir ve Tomoğlu denilen jepciye, gizlice Sivas'a gideceğini söyler. Her türlü şartlarını kabul eden Tomoğlu'na dolgun para verir. İki genç buluşacakları yere gelirler. Kız gece birkaç parça eşyasını bir torbaya doldurur, kaçır ve tepeye ulaşır jipe biner. Jip hareket edince İsmail tabancaya asılır, yüz mermi atar ve:

Attığım fişegin sayısı çıktı yüze
Sevdalandım Nezük gibi bir kıza
Bir daha göstermem Nezük'ü size

Aldım gidiyorum ben kara gözlümü." der. O arada silah seslerine uyanan Cıngıllıoğlu ailesi atlarla İsmail'in peşine düşer, fakat yetişemez. Yetişemeyince Hüseyin karakola gidip karısının kaçırıldığını ihbar eder. Güvenlik kuvvetleri İsmail'i ele geçirirler. Nezuk'ü İsmail'e teslim ederler. İsmail hapse atılır. Bir müddet cezaevinde Nezuk ile buluşur. Nihayet Nezuk İsmail'i reddeder. Dünya İsmail'e zindan olmuştur:

Niksarlılar öğütlemişler Nezuk'ü
Üzüm müdür, incir midir azığı?
El kızı muhanet bilmez yazığı
Ellere mi uydun hey kara gözlüm.

Yeniçiftlik derler çölün yüzünde
Göğ al ördekler yüzer, gölün yüzünde
Allah canımı da alsın Nezuk dizinde

Gurbette mi kaldın hey kara gözlüm" der ve orada kalbine bir şeyler olur ve hastalanır. Güç bela Niksar'a gider. Üç gün Niksar hastanesinde yatar. En nihayet son nefesini verirken garip İsmail'in ağzından acı nağmeler dökülür:

Âşık İsmail burada kışladı,
Ten kurudu, can vermeye başladı.
İlimiştir suyun gitmez, güzelim
Ölmeyince gönül yardan ayrılmaz" der, ruhunu Mevlâ'ya teslim eder.¹³¹

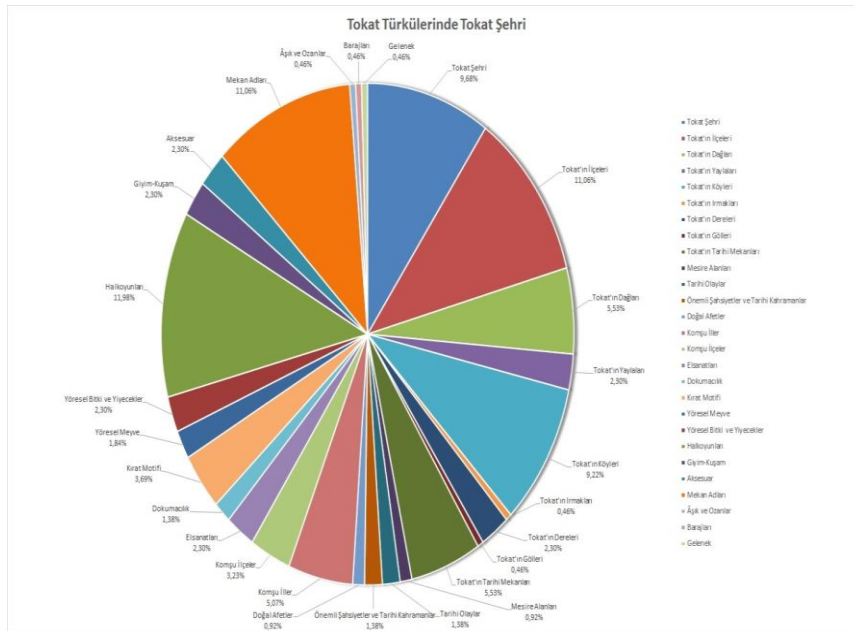
Yukarıdaki metinde de görüldüğü üzere türkülerde en çok sevda konusu işlenmektedir. Bu türküde Tokat'ın komşu ili Sivas, köy yaşamı, yaylacılık kültürü, ilçeleri Niksar-Çamlıbel, Ohtap Boğaz'ı, dokumacılık geleneği (cecim) ve at motifi yer almaktadır. Bu türküde Tokat'ın coğrafi özelliklerini yansıtan ifadeler de bulunmaktadır.

8. Kıymet Türküsü / Ala Çorap Örmedim
Ala çorap örmedim
Ayağıma giymedim
Çok güzel gördüm ama
Kıymet gibi görmedim.³²

---

³¹ Cevat Altınok, *Tokat Halk Türküleri (Hikayeleri, şekil ve muhteva bakımından incelenmesi)* (Lisans Bitirme Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1969), 56-58.

Yukarıdaki türkide Tokat'ın önemli geleneklerinden biri olan dokumacılık kültürünün izleri görülmektedir. Coğrafi konumu ve ülkelerarası ulaşım yollarının kavşak noktası olması birçok medeniyetin gelişip, filizlendiği Tokat'ta dokumacılık kültürünün gelişip yaygınlaşmasına imkan sağlamıştır. Hem Evliya Çelebi hem de Tokat'ı gezmiş birçok Avrupalı seyyah bu konuyla ilgili Tokat'ı methetmektedir. Kilim, cecim ve halı dokumacılığı birçok köyümüzde sürdürülürken, çorap dokumacılığı çeşitli motif ve renklerle özellikle Reşadiye ilçesinin Tozanlı Köyleri'nde yaşatılmakta ve yapılmaktadır. Bu geleneğin türkide geçmesi kültürün sürerliliği açısından önemlidir. Aşağıda üzerinde çalışma yapılarak tespit edilen türkü metinlerinde Tokat şehrinin hangi özelliklerle yer aldığını gösteren grafik dikkatlere sunulmaktadır:

Sonuç ve Değerlendirme

Türkü, insanın doğumundan ölümüne kadar tüm yaşam evrelerini ve duygularını yansıttığı, genellikle hece ölçüsüyle söylenen kendine has ezgisi olan milli bir nazım biçimidir. Türk halk kültürünün temel yapı taşı halk şiirini bir buket olarak düşünürsek, türküler bu buketin bir çiçeği olarak karşımıza çıkar. Bu sebeple, Tokat halk kültürü için de Tokat türküleri aynı konumdadır. Bu çalışmada 371 Tokat türküsü incelenmiş ve 125 tanesinde Tokat şehrini yansıtan formüller tespit edilmiştir. Bunların 21'inde şehir adı olarak Tokat'ın, 24'ünde

³² Turhan - Adıgüzel, *Tokat Türküleri ve Oyun Havaları*, 47.

ilçe adlarının, 12'sinde dağların, 5'inde yaylaların, 20'sinde köylerin, 1'inde ırmakların, 5'inde derelerin, 1'inde göllerin, 12'sinde tarihi mekanların, 2'sinde mesire alanlarının, 3'ünde tarihi olayların, 3'ünde önemli şahsiyet ve tarihi kahramanların, 2'sinde doğal afetlerin, 11'inde komşu illerin, 7'sinde komşu ilçelerin, 5'inde el sanatların, 3'ünde dokumacılığın, 8'inde kırat motifinin, 4'ünde yöresel meyvelerin, 5'inde yöresel bitki ve yiyeceklerin, 26'sında halk oyunlarının, 5'inde giyim kuşam özelliklerinin, 5'inde aksesuarın, 24'ünde mekan, 1'inde âşık ve ozanların, 1'inde baraj, 1'inde gelenek (saya, çoban bayramı) isminin geçtiği saptanmıştır. Tokat folkloru ve kültürü, türkülerin icrası yoluyla kuşaktan kuşağa, geçmişten bugüne süregelmektedir. Tokat türkülerinde Tokat halkının yaşam tarzının izlerini görmek mümkündür. Tokat türkülerinin birçoğu bize şehrin tarihini, önemli şahsiyetlerini, fiziki ve coğrafi özelliklerini, ırmaklarını, göllerini-mesire alanlarını, hamamlarını, el sanatlarını, giyim kuşamını, etnografyasını, antropolojisini anlatmaktadır. Bununla birlikte, bir türkünün içinde bir memleket veya o memlekete ait bir yerin isminin geçmesi, o türkünün oradan çıktığını doğrulamaz. Çünkü türkülerin içindeki isimler ve benzetmeler, geldikleri/uğradıkları yerlere göre değişmektedir. Bu sebeple türkülerin bir bölge, bir il, bir ilçe ya da bir köye mal edilmesinde türkünün doğuş yeri değil, icra edildiği yer önemlidir. Ayrıca bir türkü nerede icra ediliyorsa, o coğrafyanın insanı o türküyle hemhal olmuş, dolayısıyla o türkü de onlara mal olmuş demektir.

Türkü, her ne kadar bütün bir ulusun sesini ifade etse de her şeyden önce bütünüyle yerel özellikleri taşıyan edebi ürünlerdir. Bu sebeple Tokat türküleri, Türk milletinin sesi olmakla birlikte yerel mahiyette Tokat'ın sesi ve aynası durumundadır. Aynı zamanda hem türkü, hem icra ortamı, hem de söyleniş tarzı incelendiğinde türkülerin ait oldukları bölge veya kültür ile ilişki kurulmakta, kültür çeşitli yönleriyle açıklanmaktadır. Tokat türkülerinin hem üslubu hem de içeriği Tokat'ın geçmişteki ve bugünkü durumunu yansıtmaktadır. Ayrıca Tokat'ın merkezi ve ilçeleri arasındaki coğrafi koşullar, iklim özellikleri, sosyal ve kültürel farklılıklar türkülerine yansımaktadır.

Tokat türkülerini, şehrin ses bayrağı ve ezgisi olarak görmek mümkün. Tokat türküleri, Tokat kültür hazinesinin en önemli edebi ürünleridir. Bu türküler, Tokat kültürünü kuşaktan kuşağa taşımakta ve içinde yaşanan kültürel birikimin sürerliliğini sağlamaktadır. Tokat türküleri, Tokat'ın bir

iletişim unsurudur ve isteklerin ifade edilmesini sağlamaktadır. Tokat şehri, türküleriyle dile gelmektedir.

Tokat türküleri, şehrin kültür ve folklorunun detaylarını yansıtmaktadır. Şehir, türkülerinde görünüm kazanmıştır. Bu türküler, şehrinin tapusudur. Aynı türkünün farklı yörede farklı varyantlarına ulaşmak mümkündür. Bu genellikle anonimleşen eserlerde görülmektedir. Bu çalışmada da birçok türkünün farklı varyantlarına yer verilmiştir. Çünkü varyant türkülerin göz ardı edilmesi Türk halk ezgileri dağarcığının çok dar bir çevrede kalmasına sebep olacaktır. Tokat'ı sembolize eden sözlü ve somut kültür unsurlarını Tokat türkülerinde görmek mümkündür. Bu unsurlar, kültürün mihenk taşları, abideleri ve kodu olarak karşımıza çıkmaktadır. Tokat halk müziği de Tokat Türk halk türkülerinde geniş bir icra ortamı oluşturmaktadır.

Tokat türkülerinde, Tokat ağzının (ferfene, hayın, döllük, işlik, gahve, sarsuh, ırgalamak, gozel, ıraf, firaz, yaşmağ, mintan, garanluh, gohu, yanaruh, mehle, döğöl, galbur emmi, yörü, gelemiyom, gız, daş, abum, güçücek, lökü, alma) yansımalarını, yörenin halk sazlarının farklı şekilde türkülere yansıdığını, oyun havalarındaki ve semahlardaki her hareketin türküyü nasıl oluşturduğunu görmek mümkündür. Tokat türküleri, Tokat halkının günlük yaşamına ilişkin görünümleri yansıtırken, Tokat'ın kültürel geleneklerini, sosyal ve kültürel değerlerini de yansıtmaktadır ve günümüze aktarmaktadır. Saya gezme (çoban bayramı, davar yüzü) ve ferfene geleneklerinin devam ediyor olması, şehrin köklü bir kültürel birikime sahip olduğunun, Orta Asya Türk kültür ve geleneğini devam ettirdiğinin göstergesidir.

Bu türkülerde, ezgiye yardımcı söz kalıplarının ve ikilemelerin anlatımı güçlendirdiğini, türküye ahenk ve ritim kattığını görmekteyiz. Türkülerindeki kelime kadrosunda kelime başı 'k' sesinin, bazen 'g' ye; kelime ortasında yer alan 'k' nin bazen 'h' ye; kelime sonlarında yer alan şimdiki zamanın 1. teklik şahıs ekinin (geliyorum) yutulularak “geliyom” şekline dönüştüğünü görmekteyiz. Sözlü kültür ürünü olan türküleri modern tarih araştırmacılığında muteber bir kaynak olarak görmek mümkündür. Sözlü tarihin sözlü kültür ortamı içinde oluşup gelişmesi açısından sözlü kültürün bünyesinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte sözlü kültür ürünleri milli kimliklerin oluşturulmasında tanımlayıcı ve belirleyici olmuştur.

Tokat türkülerini, Tokat kültürünün mirasıyla gurur duymanın etkili bir yolu olarak görmek mümkündür. Tokat yazmacılığında kullanılan motiflerin Tokat türkülerinde de yaygın sembol olarak ele alınması kültürdeki süreklilik ve yaygınlığı göstermektedir. Son olarak yapılan bu çalışma; Tokat şehrinin sesi, aynası ve kodu olan, geçmiş ile gelecek arasında bir köprü vazifesi gören Tokat türkülerinin araştırılması, gelecek kuşaklara aktarılması ve unutulmamasının sağlanması açısından önem taşımaktadır. Ayrıca bu türküler, önemli bir folklor ve kültür ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

- Adıgüzel, Selahattin. *Gülü Bardağ. Tokat'ta Folklor*. Tokat: Özel Basım, 2004.
- Adıgüzel, Selahattin, Salih Turhan. *Tokat Türküleri ve Oyun Havaları*. Ankara: Cem Veb Ofset, 2008.
- Altınok, Cevat. *Tokat Halk Türküleri (Hikayeleri şekil ve muhteva bakımından incelenmesi)*. Lisans Bitirme Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1969.
- Artun, Erman. *Türk Halk Edebiyatına Giriş*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2004.
- Boratav, Pertev Naili. *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1988.
- Connerton, Paul. *Toplumlar Nasıl Anımsar*. Trc. Alaaddin Şenel. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999.
- Esen, Ahmet Şükrü. *Anadolu Türküleri*. Hazırlayan: P.N. Boratav ve F. Özdemir. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1986.
- Ersoy, Ruhi. "Sözlü Kültür ve Sözlü Tarih İlişkisi Üzerine Bazı Görüşler". *Milli Folklor* 16/61 (2004): 102-110.
- Gazimihal, Mahmut Ragıp. *Anadolu Türküleri ve Musiki İstikbalimiz*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2006
- Güven, Merdan. *Türküler Dile Geldi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2009.
- Kaya, Doğan. *Anonim Halk Şiiri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.
- Köprülü, M. Fuad. "Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları", *Belleten* 7/27 (Temmuz 1943): 387.

- Mirzaoğlu, F.Gülay. *Halk Türküleri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2015.
- Ong, Walter. *Sözlü ve Yazılı Kültür/Sözün Teknolojileşmesi*. Trc. Sema Postacıoğlu Banon. İstanbul, 1995.
- Sözen, Edibe. *Söylem, Belirsizlik, Mücadele, Güç ve Refleksivite*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.
- Thompson, Paul. *Geçmişin Sesi*. Trc. Şehnaz Layıkel), İstanbul, 1999.
- TRT. *Türk Halk Müziği Sözlü Eserler Antolojisi I-II-III*. Ankara: TRT Müzik Dairesi Yayınları, 2006.
- Yakıcı, Ali. *Halk Şiirinde Türkü*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2013.
- Yardımcı, Nurdane. *Halk Edebiyatı ve Tokat Folklorundan Örnekler*. Yayımlanmamış Lisans Bitirme Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1988.
- Yıldırım, Dursun. "Sözlü Kültür ve Folklor Kavramları Üzerine Düşünceler". Türk Bitiği, Ankara: Akçağ Yayınları, 1998.
- Türkü Sitesi. "Tokat Ellerinden (Koroğlu) Türküsü". Erişim: 6 Ekim 2018. http://www.turkuler.com/sozler/turku_tokat_ellerinden_koroglu.html.

TOPLUMSAL YAPIYA DAİR BİLDİRİLER

Bir Yabancınnn Gözünden 1797 Yılında Tokat: John Jackson'ın Seyahatnamesi

Onur IŞIK*

Öz: Tokat, yıllar boyu tüccarların ve seyyahların ziyaret ettikleri kadim bir şehirdir. John Jackson da bir seyyah olarak Hindistan'dan çıktığı İngiltere yolculuğunda Tokat'a uğramış ve bu seyahatinde biriktirdiği anıları kitaplaştırarak günümüze kadar gelen bir eserin mimari olmuştur. Toplumsal kent belleği için önemli olan böyle bir hazine, günümüzle geçmişi karşılaştırabilmek ve kent tarihinin zenginliğine şahit olmak adına gayet önemlidir. Bu bildiri, batılı bir yabancınnn gözlerinden Tokat izlenimlerini aktarmayı ve zamanın Tokat mimarisini, tarihi, sosyo-ekonomik durumunu sergilemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: John Jackson, Sivas, Tokat, Amasya, Seyahatname

Tokat in 1797 from a Stranger's Eyes: John Jackson's Travel Book

Abstract: Tokat is a city where merchants and travelers visited for many years. As a traveler, John Jackson also came to Tokat on his journey to England from India, and he became the creator of a book which he had written with the help of his memoirs from this journey. Such a treasure, which is vital for the city memory, is very important to compare the present day with the past and to witness the richness of city history. This paper aims to convey Tokat's impressions from the eyes of a western stranger and display architecture, historical background and socio-economic status of Tokat at the time

Key Words: John Jackson, Sivas, Tokat, Amasya Travel Book.

John Jackson ömrü boyunca iki eser ortaya çıkarmıştır. İlki bu bildirinin de konusu olan *Hindistan'dan İngiltere'ye Yolculuk* adındaki seyahatnamesidir. İkincisi ise *Akdeniz'deki Ticaretten Yansımalar* isimli kitaptır. Bu kitapta Akdeniz'in iki yakasında da edindiği deneyimlerden yararlanarak aktardığı bilgiler yer

---

* Öğr. Gör., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (onur.isik@gop.edu.tr).

almaktadır. Kitap, Britanya temsilciliklerinin artmasının ne kadar önemli olduğunu ve Malta'nın elde tutulmasının Batı Hindistan Ticareti kadar değerli olduğunu belirtir. Bunların yanısıra, 1803'te Antikacılar Birliği adına, Jackson'ın yönetimi altında Kartaca ve Udean'daki harabelerde kazılar yapılmıştır ve Arkeologia dergisinde 1806 yılında basılmıştır (Lee, 29).

Jackson Hindistan'a özel işleri için gitmişti, oradayken Sri Lanka ve Malabar kıyılarını da ziyaret etme fırsatı buldu. Hindistan'a deniz yoluyla gitmiştir ancak 4 Mayıs 1797'da Bombay'dan Basra'ya geçtikten sonra dönüş yolunda hep karayolunu kullanmıştır. Bağdat'a Fırat ve Dicle'den gittikten sonra Armorica, Anadolu, Bulgaristan, Eflak ve Transilvanya'yı takip edip 28 Ekim 1797'de Hamburg'a varmıştır. *Hindistan'dan İngiltere'ye Yolculuk* ismi altında, kullandığı yolun tüm yıl boyunca kullanılabilir olduğunu kanıtladığı anılarını kitaplaştırmıştır. Oldukça sade ve düz bir anlatıma sahip olan Jackson'ın seyahatnamesi kafilesinin ilerlemesini, insanlar üzerindeki gözlemlerini ve ziyaret ettiği yerleri aktaran anılardan oluşmaktadır. Her ne kadar karayolunu övse de kendisinin de kitapta bahis konusu yaptığı fiziksel zorluklar mevcuttur ve üstelik anlatımları da bu rotanın olası tehlikeler taşıdığını açıkça ortaya koyar. Kitabında, yerli halktan nasıl yardım istenebileceğini ve göze batmadan nasıl yolculuk edilebileceğini detaylarıyla anlatır. Jackson kendisinin hem yeniliklere oldukça meraklı hem de sakal-bıyık bırakmak, yerel yemek alışkanlıklarına ve giyime uyum sağlamada da başarılı olduğunu belirtir. Şu da dikkate değer ki 1800 yılında yayımlanan Gentleman's Magazine dergisinde Jackson'ın kitabı "oldukça yararlı ve bilgilendirici bir rehber" olarak tanıtılmıştır (Baigent).

Görevli gittiği Hindistan'dan dönerken tekrar deniz yolunu tercih etmeyerek öncüllerinden farklı bir rota izleyen John Jackson bunun sebeplerinin kitabının önsözünde kısaca kendisinin meraklı doğası ve macera arayışı olduğunu söyler. Daha önce bu seyahatlere çıkmış insanların eserlerini okuduğunu ancak hiçbirinin kayıtlarının tam olarak okuyucuya doyurucu bilgi vermediğini söyler. Yolculuğu boyunca karşılaştığı bazı tehlikeli durumları, rehberlerine veya koruculara ödenmesi gereken meblağları belirterek kendisinden sonra buralara gelmek isteyenlerin bu bilgilere sadık kalarak hareket etmeleri gerektiğini öğütler. İlginç bir nokta da şudur ki Jackson'a göre Ortadoğu'da İngiliz olmak büyük bir gururlanma yaratır. Çünkü burada İngilizler

hep el üstünde tutulur ve onlara büyük saygı duyulur. Anadolu'da korunmak ve rehberlik amacıyla tuttuğu Tatarlar'ın yanında bazen onlar gibi giyinerek kamufle olduğunu belirtir. Diğer türlü tehlikelere açık olacaktırlar. Ancak Ermeni tüccarların Tatarlar'ın kölesi gibi giyinerek kendilerini kamufle ettiklerini söyler. Bunu çok aşağılayıcı bulan Jackson, İngilizlerin böyle bir yola başvurmamaları gerektiğini salık verir.

9 Ağustos Çarşamba

Bu sabah Deliktaş'tan saat 7'de güzel atların tepesinde ve daha önce bize refakat eden askeri korumayla birlikte yola çıktık.

Deliktaş'tan ayrılırken yolumuz ağaçlarla çevrili sarp dağların arasından geçiyordu. Oradan sonra evvelsi gün karşılaştığımızı benzer uçsuz bucaksız el değmemiş çorak bir araziye geçtik.

Çok tehlikeli yerleri geçtikten sonra kahvehanede eşkıyalar tarafından saldırıya uğradık ve ne ileri ne de geri gidebildik; birkaç mil bizden sorumlu subay nezaretinde dört nala at koştuk.

Saat 10'da yanından geçtiğimiz dağlardan gelen ve Yeşilirmak'la buluşan suyun yanına konuşlanmış Ulaş adındaki kasabaya geldik. Kasabayla dağların arasında kuzey yönüne doğru biri 3 mil, diğeryse 2 mil çapında tuz gölleri vardı. Oldukça bereketli bir çevreye konuşlanmış olan Ulaş'tan saat 11'de ayrıldık. Refakatçimiz sağımızdaki dağlar ve iki tuz gölünün arasındaki farklı bir rotayı tercih etti. Onlara bir saat içinde yetiştik ancak yanlarında pek uzun kalmadık. Solumuzda birkaç tane daha benzer tuz gölleri gördüm, kıyılarındaki birikmiş tuzdan kolayca ayırt edilebiliyorlardı.

Şimdi, her ne kadar tamamıyla ekilip biçilmemiş olsa da birkaç oviden geçtik ve saat 2'de, çok yüksek dağlara çıktık, buradan büyük beklentilerim vardı. Sağda kuzey tarafında birkaç büyük kasaba ve iyi bakılmış bir arazi vardı. Bunun ötesinde, Yeşilirmak nehrinin suyunu aldığı karla kaplı bir yüce dağ gördük. Nadiren bu dağdaki manzarayı zenginleştiren Yeşilirmak nehrinden daha güzel bir görüntüye şahit oldum.

Bu dağların tepesinde yol kabul edilebilir derecede düzdü ve atlarımız iyi gidiyordu, olabildiği kadar hızlıydık ve kısa sürede çok fazla mesafe kat ettik.

Saat 3'te çok dik bir dağdan indik ve Yeşilirmak'ı aştıktan sonra üç kemerli düzgün bir taş köprüyü geçince Sivas'a vardık.

Sivas çok kalabalık bir şehir ve son derece sulak bir arazide, çeşitli çeşmelere ve içinden geçen çok sayıda berrak akarsuya sahip. Neredeyse dağlarla tamamen çevrili ve bir tek vadinin batı tarafında nehrin gelip geçtiği iki dik yamaç arasında çok dar bir kanal dışında çıkış noktası yok. Burada birbirinden yaklaşık bir mil uzaklığındaki iki taş köprü var.

Bu vadide çok miktarda mısır yetişiyor, fakat erik, elma ve armut hariç fazla meyve yetişmezmiş; ancak bahçe sebzelerinin büyük bolluğu var. Kasabanın ortasında çok geniş bahçeler var ve yapay bir tepede, artık kalıntılara dönüşen eski bir kale bulunmakta.

Çevre, bina yapımı için bol miktarda iyi malzeme teminine olanak sağlamasına rağmen, genel olarak evler çok sıradan bir görünüme sahip. Evlerin kaplandığı devasa taş ve kil ağırlığını desteklemek için büyük miktarda kereste kullanılmış. Burada yaşayanlar özgürlüğün tadını çıkarıyorlar; doğudaki bazı büyük şehirlerde olduğu gibi kadınlar kısıtlı bir yaşam sürmüyorlar.

Sivas, Liverpool kadar büyük, birçok ev barındırıyor ve bu evlerin hepsi de ailelerle dolu. Sakinlerin evlerinin çoğu vasat yapılar olsa da kamu binalarının çoğu zarif ve minarelerin bazıları çok görkemli.

Buranın, Keban Madeni'nden ayrıldığıımızdan beri tanıştığımız ilk uygar yer olduğu söylenebilir; Geçtiğimiz bu geniş ülkenin en büyük kısmı, pek çok Arap kabilesi gibi, sabit bir yaşam alanı olmayan ve bir yerde uzun süre kalmayan çok sayıda kabile haydutları tarafından istila edilmiş durumda; dahası ordu onları rahatsız etmekten çekiniyor. Geçtiğimiz küçük kasabalar, askerlerin her zaman hükümetin koruması altında seyahat edenlerin güvenliği amacıyla tutulduğu görece büyük askeri noktalardı. Normalde buradan Konstantinopolis'e kadar bir koruma gerekli değil ancak kırk yük gümüş, bir subayı ve iki Tatar'ı gerekli kıldı.

10 Ağustos Perşembe

Atların yorgunluğu üzerine bu akşam 9'a kadar beklemek zorunda kaldık ve ertesinde 12 Tatar'ın daha katıldığı kabilemiz Sivas'tan yola çıktı. Şehri terk ettikten kısa bir süre sonra, çok yüce dağlara çıktık; ama kısa bir süre sonra dik

yükseklikler arasına yeniden vardık ve yolun izin verdiği kadar hızlı ilerlemeye devam ettik. Şafakta, koni şeklinde çok yüce bir dağın eteklerine vardık; o zaman, bu yükseltide İngiltere'deki hiçbir dağın erişemeyeceği bir noktada olduğumuzu fark ettim.

Bu tepeler arasından saat 10'a kadar devam ettik; sarp ve dar yollardan indikten sonra Tokat'a vardık.

Bu aşama boyunca yollar ülkenin coğrafi özellikleri dikkate alınca gayet iyiydi ve Maden bölgesinde olduğu gibi geçilmesi korkunç uçurumlar etrafınızda yoktu. Belki sadece bir tane vardı tehlikeli olarak nitelendirebileceğimiz, ona da en yüksek dağın yanındaki iki kemerli taş bir köprü konumlanmıştı. Kemerlerden biri neredeyse yıkılmıştı, bu yüzden küçük bir yol kalmıştı ve bir at için oldukça zor bir geçitti, üstelik kazayı engelleyebilecek herhangi bir korkuluk da yoktu.

Tokat, Sivas büyüklüğünde bir yer ancak daha önce gördüğüm Türk yerleşimlerinin hepsinden daha güzel bir manzarası var. Evlerin hepsi kiremitli ve esas olarak ahşapla inşa edilmiş. En büyük meyve bolluğu üzüm asmalarında ve oldukça mükemmeller. Burada sayıları oldukça çok olan Ermeniler Bordeaux şarabına benzer ama çok daha güçlü mükemmel bir kırmızı şarap yapıyorlar. Tatar'ımı biraz şarap alması için gönderdim; kendisi iki galon kadar şarap biraz da rakı aldı. Şarabın tadını oldukça sert buldum, bu yüzden bir şarap bardağının yarısını anca içebildim. Tatar ve Türkler grup halinde benim kahve içer gibi şarap içişime kahkahalarla güldüler. Rakı ve şarapla hepsi sarhoş oldu.

Pazara biraz meyve almaya gittim ve gördüm ki bir çeyrek peniye bir insanın yiyemeyeceği kadar dut, armut, elma, şeftali ve kayısı alabiliyordum ve hepsi de Avrupa'da gördüklerimin en iyisidiler.

Şehir yüksekliklerle çevrili ve sulak bir yere konumlanmış. Şehrin batı tarafında yüksekçe bir dağda duvarı dik bir kayanın ucuna konuşlanmış eski bir kalenin kalıntıları var ve bu eserin büyük bir kısmı buradan aşağı düşmüş.

Bu şehrin önceki sakinlerinin böyle bir yere bir kale inşa etmesine neyin neden olduğunu bir türlü anlayamadım. Daha önce gördüğüm kale kalıntıları genellikle ulaşılması çok güç yerlere konumlanmıştı ve ön tarafları her daim korkutucu bir uçuruma bakıyordu. Muhtemelen su dışında, ki bu dağlar arasında

çok bol, gerekli olan her şey büyük bir zorluk çıkarmıştır. Bu kaleler, taştan yapılmış, ancak dünyanın diğer bölgelerindeki antik kalıntılar arasında sık sık karşılaştığımız kadar ağır duvarlara sahip değiller. Modern mimarimizin en iyi parçalarına neredeyse eşit bir zevkle inşa edilmiş görünüyorlar.

11 Ağustos Cuma

Akşamüstü 4 buçukta büyük bir grup olarak Tokat'tan yola çıktık; şehrin içinden geçerken oldukça kötü bir şekilde organize olmuştuk ve büyük bir bölümümüz de sarhoştuk. Sokaklar oldukça kalabalıktı bu yüzden Tatarlar insanlara yolu açmaları için bağırıp çağırıyordu, hepsi de İngiltere'deki posta arabalarına olduğu gibi yol vermek zorundaydı ve eğer yolu açmada yeterince hızlı olmazlarsa Tatarların uzun kırbaçlarının tadına bakacaklarından emin olabilirdi.

Şehirden Yeşilirmak'ın kıyılarına kadar bir mil boyunca tamamen bahçeler ve bostanlar vardı. 18 mil boyunca gördüğüm en güzel vadiden Yeşilirmak'ın sığ yerlerinden geçerek hafifçe Batıya döndük. Toprağın bereketi ve nüfusun çokluğu onları toprağı paylaşmaya zorlamış; bu duruma Hindistan'ı terk ettikten beri bahçe ve bostanlar haricinde hiç rastlamamıştım. Yeşilirmak bu vadinin içinden geçiyor ve iki yandaki tepeler de ağaçlarla çevrili. Sağımıza döndük ve ağaçlı tepelerin bazılarını geçtikten sonra saat 9 buçukta Assin adındaki küçük yerleşim birimine geldik; burada Deliktaş'ta gördüğümüz büyük kare taş binaya benzer bir bina vardı.

12 Ağustos Cumartesi

Assin'den saat 5'te çıktık ve Yeşilirmak'ın üstündeki bir ahşap köprüyle karşıya geçtik. Şimdi neredeyse Doğu'ya dönmüş bir rotadaydık ve her yanımız ağaçlarla dolu dağlarla kaplıydı. Sonrasında bir vadiden Kuzey'e yöneldik, bu yol solumuzdaki dağlarla kesişiyordu ve 5 mil kadar devam ettik.

Bu vadinin tepesinde kısa bir süre dinlendiğimiz ve kahve içtiğimiz bir kahvehane vardı. Tokat'tan beri ağızlarına şarap ve rakı koymamış olan grubumuz oldukça ayılmıştı.

Şimdi de bu vadinin yükseklerindeki sık ağaçlarla bürünmüş büyük dağların bazılarını geçip Doğu-Batı yönünde uzanan iyi işlenmiş bir vadiye vardık. Vadiyi solumuzda bırakarak iki tarafı da ağaçlarla çevrili tepelerden

geçtik ve 15 mil kadar gittikten sonra Amasya'ya varana kadar yüce dağlarla çevrili Kuzey'e tekrar dönüp devam ettik; Amasya'ya saat 2'de vardık ve atlarımızın bazıları o kadar çok yoruldu ki onları dağlarda bırakmak zorunda kaldık.

Şehrin neredeyse bir mil kadar üstünde bahçeler ve bostanlarla kaplı derin bir vadi vardı. Bunun yanı sıra üzerinde birçok değirmen bulunan dağlardan gelen güzel bir dereyle karşılaştık.

Amasya neredeyse Tokat kadar büyük, geniş, kalabalık ve büyük kayalık dağlarla çevrili bir şehir. Bu dağların sırtları neredeyse yarım mil kadar ve dik bir yüksekliğe sahip ve yalnızca kayaya işlenmiş dar yollardan ulaşılabilen bu sırtlardan birinde Hindoo Pagoda'da olduğu gibi som kayaca işlenmiş yerleri var.

John Jackson bu seyahatnamede dönemin Tokat'ı ve Orta Karadeniz'inden panoramik bir gözlem sunmaktadır. 18. yüzyıldan 19. yüzyıla geçerken de bugün olduğu gibi Tokat'ın verimli toprakları ziyaretçilerini büyülemiştir. Jackson, Sivas'tan gelirken de Amasya'ya giderken de hep Tokat'ı bu şehirlerle karşılaştırmış ve üçünün de yaklaşık büyüklüklerde olduğunu belirtmiştir. Ancak, Tokat'tan bahis açıldığında tarımsal zenginliğin ve bu zenginliğin getirdiği ürünlere kolay ve ucuz erişim çok dikkatini çekmiştir. Bunun yanı sıra dönem Tokat'ının demografik olarak da çeşitli olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça

Baigent, Elizabeth. "John Jackson". *Oxford Dictionary of National Biography*, 2004.

Jackson, John. *Journey from India towards England*. 1799.

Lee, Sidney. "John Jackson". *Dictionary of National Biography*. Londra: Smith, Elder & Co.1892.

İki Amerikalı Misyonerin 19. Yüzyılın İlk Yarısında Tokat'a Dair Gözlemleri

Buğra KAŞ* - Y. Selim KAYA**

Öz: Osmanlı Devleti'nde, kendi ülkeleri adına misyonerlik faaliyetleri yürüten örgütler din, eğitim, sağlık ve yardım gibi alanlarda çalışmalar yapan birçok kurum oluşturmuşlardır. Amerikan Board Teşkilatı, bünyesindeki misyonerleri etki alanları oluşturmak için zaman zaman faaliyet yürütülmesi planlanan sahalara yollamıştır. Amerikan Board teşkilatı adına faaliyet gösteren misyonerlerden Eli Smith ve Dwight'de 19. yüzyılın ilk yarısında Anadolu, Kafkasya ve İran coğrafyasına bir seyahat gerçekleştirmişlerdir. Eli Smith ve H.G.O. Dwight'in bu gezilerdeki notları "Researches in Armenia Including a Journey Through Asia Minor and into Gorgia and Persia with A Visit to the Nestorian and Chaldean Christians of Oormiah and Salmas" adıyla 1834'te yayımlanmıştır. Bu seyahat esnasında Anadolu'nun önemli şehirlerinden Tokat'ı da ziyaret etmişler; şehrin demografisi, eğitim kurumları, fiziki, etnik ve sosyo-ekonomik yapısı hakkında detaylı bilgiler vermişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Tokat, Misyoner, Eli Smith, H.G.O. Dwight, Şehir Tarihi.

Observations of Two American Missionaries Concerning Tokat in the First Half of the 19th Century

Abstract: In the Ottoman Empire, organizations carrying out missionary activities on behalf of their countries established many institutions that work in areas such as religion, education, health and assistance. The American Board of Foreign Affairs (ABFA) sent its own missionaries to the fields where activities were planned to be established from time to time in order to create the impact areas. El Smith and Dwight, the missionaries of the American Board organization, traveled to the geography of the Anatolia, Caucasus, and Iran. Their trip were published in 1834 in "Researches in Armenia Including a Journey through Asia Minor and into Gorgia and Persia with A Visit to the Nestorian and Chaldean Christians of Oormiah and Salmas". During this trip, they visited Tokat. They gave detailed information about Tokat's demography, educational institutions, physical, ethnic and socio-economic structure.

Key Words: Tokat, Missionary, Eli Smith, H.G.O Dwight, History of The City.

---

* Öğr. Gör., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, SBMYO, Yabancı Diller ve Kültürler Bölümü. (bugra.kas@gop.edu.tr).

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, SBE, Yakın Çağ Anabilim Dalı. (yavuzselimkaya60@gmail.com).

Giriş

“Tokat şehri coğrafi konum olarak Orta Karadeniz bölümünün iç kesimlerinde, 39° 51’, 40° 55’ kuzey enlemleri ile 35° 27’, 37° 39’ doğu boylamları arasında yer almaktadır.”¹ Tokat, Kuzey Anadolu’da Orta-Karadeniz olarak adlandırılan bölgede, Yeşilirmak’ın kollarından olan Tozanlı çayına dökülen Behzat deresinin doğu-batı yakalarında kurulmuştur. Konumu itibariyle Tokat, Orta Karadeniz sahillerini, İç ve Doğu Anadolu’yu birbirine bağlayan bir noktadadır. Şehir aynı zamanda tarihi süreçte büyük bir önem taşıyan ticaret yollarını bünyesinde barındırmaktadır. Tokat’ın coğrafi konumu geçmişte önemli bir ticaret şehri olma özelliğine sahip olmasını sağlamıştır.²

Tokat isminin menşei hakkında birçok görüş ve rivayet bulunmaktadır. Bunlar arasında kuvvetli olanlar sırasıyla; şehrin ismini Togayit Türklerinden aldığını ve Togay kelimesinden türediğini söylemektedir. Bir başka rivayet ise şehrin adının “surlu şehir” anlamına gelen toh-kat kelimesinden geldiği yönündedir. Paul Wittek ise kuvvetli bir görüş öne sürerek Tokat’ın Doğu Roma İmparatorluğu’nun şehirlerinden olduğunu ve adının Dokeia olarak söylendiğini söylemektedir.³

Tokat’ın tarihi Anadolu’nun kadim tarihi ile bir arada başlamıştır. Şehrin tarihi Kalkolitik Çağ ile (M.Ö. 5400-3000) başlamaktadır.⁴ Bu tarihten itibaren şehirde birçok medeniyet ve devlet hüküm sürmüştür. 11. Yüzyıla gelindiğinde Anadolu’ya ilk Türk akınları başlamıştır. Bu akınlar Selçuklu Devleti’nin Malazgirt Meydan Savaşı’nı (1071) kazanmasıyla şiddetlenmiştir. Türk akınları sonucunda Tokat çevresindeki Sivas ve Amasya yöreleri ile beraber Danişmendliler tarafından fethedilmiştir Tokat’ın Türk hâkimiyetine girmesiyle şehirde hâkim olan Hıristiyan-Bizans medeniyetinin kültürel yapısı Türk-İslâm Kültürü lehinde değişmeye başlamıştır. Fetihle beraber yapılan yoğun Türkmen göçleri sayesinde Tokat, kısa bir sürede Türk yurduna dönüşmüştür.⁵ Bu tarihten

---

¹ Serhat Uslu, *Tarih Öncesi Çağlarda Tokat’ın Tarihi Coğrafyası* (Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 19.

² Ali Açık, “Tokat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2012), 41: 219.

³ Açık, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 219.

⁴ Açık, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 219.

⁵ Mustafa Daş, “Tokat’ın Ortaçağ Tarihi Üzerine Bazı Tespitler”, *GAZİOSMANPAŞA Üniversitesi Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu 25-26 Eylül Tokat Bildiriler* (Tokat, 2015), 1: 368-369.

günümüze kadar Tokat çeşitli Türk-İslâm devletlerinin hâkimiyeti altında kalmıştır.

Tokat'ın Türk hâkimiyetine girmesiyle beraber şehirde hâkim olan İslâm kültürünün yanında başka kültürlere, inanışlara ve milliyetlere sahip insanlar da yaşamaya devam etmiştir. Çünkü Tokat konumu, yeraltı ve yerüstü zenginlikleri ile insanların ilgisini çeken bir yer olmuştur. Yeşilirmak, Kelkit, Çekerek gibi su kaynaklarına ve bu kaynakların suladığı verimli ovalara sahiptir. Anadolu'yu ve milletler arası ticaret yollarını bir araya getiren kavşak noktasındadır.⁶ Şehirde ticaret öylesine gelişmiştir ki sadece ticari hayatın geliştiği zengin şehirlerde bulunan bedestenlere ev sahipliği yapmaktadır.⁷ Böylesine önemli bir konumda bulunan, aynı zamanda ekonomik hareketliliğe sahip bu şehirde birçok millet bir arada yaşamaktaydı.

Tokat'ta 19. Yüzyıla gelindiğinde mevcut yetmiş iki mahalledeki evlerin yüzde 57'sinde Müslümanlar kalan yüzde 43'ünde ise gayrimüslimler oturmaktaydı. Müslümanlar ve Gayri Müslimler bazen aynı mahallede karışık bazen de farklı mahallelerde ayrı oturuyorlardı.⁸ 1851 yılında verilen rakamlara göre Tokat'taki evlerden 2270'inde Müslüman, 1260'ında Ermeni, 163'ünde Katolik, 216'sında Rum ve 36'sında Yahudi aileler oturmaktaydı.⁹ Tokat'ın zengin ve çok uluslu yapısı Osmanlı Devleti Toprakları üzerinde faaliyetler gösteren misyonerlerin de uğrak yerlerinden birisi olmasına neden olmuştur.

1. Anadolu Coğrafyasındaki Misyonerlik Faaliyetleri ve Amerikan Board Teşkilatı

Semavi kaynaklı tüm Dünyaya mesaj veren dinler, öğretilerini insanlığa bildirmeyi amaç edinmiştir.¹⁰ Hıristiyan âlemi de din propagandası yapmak için İncil'deki "Gökte ve yeryüzünde bütün yetki bana verildi. Bu nedenle gidin,

---

⁶ Ayşegül KUŞ, "Lenep'in Seyahatnamesinde Tokat'ın İktisadi Yapısı", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu 25-26 Eylül Tokat Bildiriler* (Tokat, 2015), 1: 554.

⁷ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi* (Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2013), 172.

⁸ Mehmet Beşirli, (2005) "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Tokat Şehrinde Sosyal ve Ekonomik Hayata Dair Bazı Tespitler: Çay-ı Müslim ve Çay-ı Zimmî Mahalleleri Örneği", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu* (Tokat: 2005), 1: 271.

⁹ Beşirli, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, 271-272.

¹⁰ Mustafa Nuran Malkoç, "Türkiye'de Protestan Misyonerliği", *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 155.

bütün ulusları öğrencilerim olarak yetiştirin; onları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un adıyla vaftiz edin."¹¹ ayeti ve benzer mesajlar taşıyan ayetleri bu doğrultuda referans almıştır.¹² Bu misyonla hareket eden Hıristiyan âlemi kendisine hayat sahası bulmuş ve havariler vasıtasıyla başta Orta doğu olmak üzere; Trakya, Makedonya, Anadolu, Friky, İskenderiye, Arabistan ve İran'a kadar giderek Hıristiyanlığı ve öğretisini yaymışlardır.¹³

Anadolu'da Hıristiyanlığın yayılması ile ilgili faaliyetlerin öncüsü Gregory olmuştur. Kayserili Hıristiyan bir kadın tarafından yetiştirilen Gregory, daha sonra Prens Tiridates'in emrine girmiştir.¹⁴ Gregory, putperestliğe iman etmeyip karşı çıktığı için Tiridates tarafından elli yıllık hapis cezasına mahkûm edilmiştir. Bu süreçte Gregory, Prens Tiridates'i Hıristiyan olmaya ikna etmiştir. M.S. 302 tarihinde Fırat nehrinde vaftiz olan Tiridates, John ismini almış ve tarihte Hıristiyanlığı kabul eden ilk Ermeni kralı olmuştur. Anadolu'da Hıristiyanlığı yaymak için çaba göstermiştir.¹⁵

Anadolu ve çevresinde Hıristiyanlığın yayılmasında ki temel etkenlerden bir diğeri ise Hıristiyanlığı kabul eden Doğu Roma İmparatoru Konstantin'in M.S. 325 senesinde İznik konsülünü toplaması olmuştur. Bu sayede Hıristiyanlık yayılma sahasının yanında güçlü de bir iktidar kazanmıştır.¹⁶

Hıristiyanlığın bu ilerleyişi M.S. 611 yılında Arap yarımadasında ortaya çıkan İslam dininin yayılmasıyla duraklamaya girmiştir. İslam Peygamberi Muhammed'in vefatında tüm Arap yarımadasına yayılan İslamiyet, kısa bir süre sonra Orta Doğu, Kuzey Afrika, Horasan ve İber yarımadası dahil geniş bir coğrafyaya yayılmıştır.¹⁷

İslamiyet'in yayılmasıyla beraber eski Gregorien kültürüne sahip kiliseler önemini yitirmiş ve İslam dünyasının gerisinde kalmışlardır. Latin menşeli ve Grek kiliseleri ise Hıristiyanlığı kılıç zoruyla yaymak istemiş, M.S. 1096-1272

---

¹¹ Matta 28/28/19

¹² Erol Güngör, *Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2005), 15.

¹³ Güngör, *Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri*, 15.

¹⁴ Güngör, *Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri*, 15.

¹⁵ Güngör, *Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri*, 16.

¹⁶ Güngör, *Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri*, 16.

¹⁷ Güngör, *Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri*, 16-17.

yıllarında gerçekleşen tarihe haçlı seferleri olarak geçen savaşlar vuku bulmuştur. Hıristiyan âlemi bu savaşların neticesinde başarılı olamamıştır.¹⁸

Misyonerler tarihi süreç içerisinde cereyan eden haçlı seferlerini tasvip etmeyerek, “bu hareket İsa’nın tasvip etmediği yoldur. Çünkü haçlılar manevi değil cismani silahlarla savaşmışlardır” demişlerdir. Savaş yoluyla Hıristiyanlığı yayma hareketi başarısız olunca Hıristiyanlar Silahsız Propaganda yoluna gitmeyi tercih ettiler ve ortaya ilk misyon faaliyetleri çıktı.¹⁹ Bu faaliyetlerden ilki Morovya kilisesinde başlamıştır. Yaygınlaşan misyon hareketleri ağırlıklı olarak Amerika Birleşik Devletleri, Fransa ve İngiltere üzerinden yürütülmüştür.²⁰

Amerikan Misyonerler Osmanlı coğrafyasında ilk faaliyetlerine 19. Yüzyılın ilk yarısında başlamıştır.²¹ Bu misyonerler, Amerikan Board Teşkilatı(American Board of Commissioners for Foreign Affairs - ABCFM)’nın bünyesinde bulunmaktaydılar. Amaçları Hıristiyanlığı tüm dünyada muktedir yapmak olan misyonerler, bu bağlamda Anadolu’yu Asya Kıtasının anahtarı olarak görmüşlerdir.²² ABCFM misyonerleri çalışmalarına ilk olarak Osmanlı Devleti’ndeki azınlıklar hakkında bilgi toplayarak başlamışlardır.²³

ABCFM misyonerleri 1820 yılından itibaren Osmanlı topraklarına gelmeye başlamışlardır. Teşkilat faaliyetlerini gerçekleştirmek için Anadolu’yu dört bölgeye ayırmıştır. Bu parçalardan birisi de Tokat’ı kapsayan Batı Türkiye Misyonudur.²⁴

Herkese tek tek ulaşmaya çalışan bu örgüt, propagandasını etkili bir şekilde yapmıştır. Protestanlık, Rumlar ve Ermeniler arasında hızla yayılmıştır. Misyonerlere faaliyetleri sırasında Amerikan konsoloslukları sahip çıkmıştır. Misyonerlere çalışma alanlarıyla ilgili raporlar hazırlamışlardır.²⁵

---

¹⁸ Güngör, *Türkiye’de Misyoner Faaliyetleri*, 18.

¹⁹ Güngör, *Türkiye’de Misyoner Faaliyetleri*, 18.

²⁰ Güngör, *Türkiye’de Misyoner Faaliyetleri*, 18.

²¹ Sevinç, *Osmanlıdan Günümüze Misyoner Faaliyetleri* (İstanbul: Milenyum Yay., 2002), 76.

²² Mustafa Erdem, *Misyonerlik Faaliyetleri Ve Türkiye* (Ankara: Türkiye Kamu-Sen Yay., 2005), 49.

²³ Sevinç, *Osmanlıdan Günümüze Misyoner Faaliyetleri*, 76-77.

²⁴ Sevinç, *Osmanlıdan Günümüze Misyoner Faaliyetleri*, 78.

²⁵ Sevinç, *Osmanlıdan Günümüze Misyoner Faaliyetleri*, 79.

ABCFM Protestanlık mezhebine olmasına rağmen çalışmalarında mezhep farkı gözetmemiştir. 1832 yılında İstanbul'da bir araya gelen ABCFM misyonerleri Anadolu'da Tokat dâhil birçok şehirde Ermeni Milli Kilisesinin reformasyonuna çalışmışlardır.²⁶

Yoğun çalışmalarının meyvelerini alan ABCFM misyonerleri, Anadolu'ya gelmelerinin üzerinden dört yıl geçmeden kiliseler açmış ve azınlıklara mensup sıradan halkın dışında bazı Ermeni din adamlarını da Protestan yapmışlardır.²⁷

ABCFM'nin mantalitesi, misyonerlerin İncil'in hizmetine adanmış kişiler olduğudur. İsa'ya karşı yükümlülüklerini yerine getirmektedirler. Faaliyetleri gönüllülük esasına dayandığı için görevlerinde okul, hastane ve kilise gibi hizmet kurumlarının yardımlarını görmüşlerdir.²⁸

ABCFM 1870 yılına kadar Anadolu'daki faaliyetlerini tek başına devam ettirmiştir. Bu tarihten sonra Board of Foreign Mission of the Presbyterian Church teşkilatı da ABCFM ile beraber faaliyet yürütmeye başlamıştır.²⁹

2. Eli Smith ve H.G.O. Dwight'in Amasya İzlenimi

Eli Smith ve H.G.O. Dwight, ABCFM bünyesinde görevli iki Amerikalı misyonerdir. Misyonerlik faaliyetlerinde bulunmak için 1830 ve 1832 yılları arasında İstanbul'dan hareket ederek uzun bir seyahate çıkmışlardır. Bu seyahatin güzergâhı içerisinde Tokat'ta bulunmaktadır. Eli Smith ve H.G.O. Dwight, 1830 senesinin 1 Mayıs'ında Tokat'a gelmişler ve 5 Haziran tarihinde Tokat'tan ayrılmışlardır. İkili seyahatleri esnasında kaleme aldıkları notları iki cilt halinde "Researches in Armenia Including a Journey Through Asia Minor and into Gorgia and Persia with A Visit to the Nestorian and Chaldean Christians of Oormiah and Salmas" adıyla kitaplaştırmıştır. Kitapta misyonerlerin Tokat ve çevresi hakkında izlenimlerinden de bahsedilmiştir. Bu izlenimler kitabın birinci cildinde 36 ve 48. sayfalar arasında bulunmaktadır. Misyonerler, Amasya ve Turhal üzerinden Tokat'a gelmiştir.

---

²⁶ Güngör, *Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri*, 21.

²⁷ Sevinç, *Osmanlıdan Günümüze Misyoner Faaliyetleri*, 83.

²⁸ Erdem, *Misyonerlik Faaliyetleri ve Türkiye*, 57.

²⁹ Erdem, *Misyonerlik Faaliyetleri ve Türkiye*, 50.

Amasya'da 30 Mayıs 1830 tarihinde bulunan misyonerler şehir merkezinin fiziki özelliklerinden bahsetmişler ve şehrin gerekenden daha sıcak olduğunu söylemişlerdir. Bu durumu şehrin etrafının büyük kayalıklardan oluşmasına bağlamışlardır. Fakat olumsuz bir özellik gibi gösterdikleri bu sıcaklığın tarıma ve insan sağlığına olumlu etkiler bıraktığını kitapta şu sözlerle açıklamışlardır.

“Şehir, nehrin her iki kıyısında ve en dar kısımda yer alır ve tamamen onu çevreler. Her iki tarafında bulunan devasa uçurumlar, pencerenin karşısında eski bir kalenin duvarları ile taçlandırılmış ayrı bir kaya parçası tarafından şekillendirilmiştir. Dikine duran cephede, hangi gelenekle ilintili olduğu bilinmeyen çapa hücreleri gibi birkaç kazı yapılmıştır. Çevresindeki uçurumların yoğunlaştırdığı güneş ışınları, sıcak aylarda aşırı bir ısı yaratır, ama aynı neden, çok sayıda meyve ve diğer ürünlerin, dünyanın her yerinde insanın sağlığını ve yaşamını açığa çıkararak bu cazibe merkezlerini dengeliyor”³⁰

Misyonerler Amasya hakkında izlenimlerine şehrin demografik yapısı, sahip olduğu yeraltı ve yer üstü kaynakları ve ipek üretimi hakkında bilgi vermeye şu şekilde devam etmişlerdir.

“4000 Türk, 600 Ermeni ve 125 Rum evi vardır. Çarşıdan geçerken, araştırma sonrasında tuz olduğu kanıtlanan taş yığınlarını fark ettik. Çok uzak olmayan bir madenden çıkarılır ve kendi doğal halinde kullanılır. Amasya'nın başlıca ürünleri arasında ipek vardır ve bu ürün her yıl 24.000 okka yetiştirilir.”³¹

3. Eli Smith ve H.G.O. Dwight'in Turhal'a Yolculuğu

Amasya'dan ayrılıp yollarına Turhal istikametinde devam eden misyonerler yol üzerinde bir misafirhaneye uğramışlardır. Burada bir haberciyle karşılaşmışlar ve Sivas'ta büyük bir isyanın vuku bulduğunu duymuşlardır. İsyarla ilgili havadis kitapta şu cümlelerle ifade edilmektedir.

---

³⁰ Eli Smith, H.G.O Dwight, *Researches in Armenia Including a Journey Through Asia Minor and into Gorgia and Persia with A Visit to the Nestorian and Chaldean Christians of Oormiah and Salmas*, (George Wightman, Paternoster Row, London, 1834) 37.

³¹ Eli Smith, H.G.O Dwight, *Researches in Armenia Including a Journey Through Asia Minor and into Gorgia and Persia with A Visit to the Nestorian and Chaldean Christians of Oormiah and Salmas*, 38.

“Tatarlar ara sıra gelirler, atları değiştirirler, nargilelerini içerler ve her zamanki gibi, ama mesleklerindeki diğerlerine çok az şey diyerek yollarına devam ederlerdi. Onlar ülkenin haber taşıyıcılarıdır ve genel olarak halk tarafından hevesle karşılanırlardı ve her şehir için yeni bir dedikodu üretirler. Fakat birbirleriyle tanıştıklarında, hikâye yapım sanatının karşılıklı bir anlayışından, belki de, sormak ya da ilişkilendirmek için hiçbir şeyleri yok gibi görünürlerdi ve basit bir “selam” genellikle söyledikleri şeydi. Ancak, bu durumda, bir tanesi doğru ve önemli bir rapor verdi.

Misafirhaneye yaklaştıkça, bir av tüfeği ve bir düdük arasındaki tuhaf bir ses aracılığıyla yaklaştığını ilan etti ve avluya tam hızla girdi, kapının yanındaki bir platform üzerine oturdu ve aniden bir sinyal gibi gösterdiği nargile hemen getirildi. Tek kelime söylenmedi, ancak ev sahipleri atın son nefesine doğru sürüklendiğini gördü ve hayatını kurtarmak için ağzına bir bıçak attı. Uzunca bir süre sonra, tefekkürle sigara içtikten sonra, binlerce delinin (dağıtılmış eski askerler) isyanda bir araya geldiğini ve Sivas çevresini yağmalıyor olduklarını ve Sivas paşasının onu Amasya valisine bin askerle ona katılması emrini iletmek için yolladığını söyledi.”³²

4. Eli Smith ve H.G.O Dwight’in Turhal Hakkında Bahsettikleri

Yolculuklarına Amasya ve Turhal arasında iki durakta daha dinlenerek devam eden seyyahlar Turhal’a 31 Mayıs tarihinde ulaşmışlardır. Turhal’da üç saatten daha az bir süre kaldıklarını belirterek yerleşim ve çevresi hakkında pek kayda değer bilgiler vermemişlerdir. Turhal ve Tokat arasında yolculuğun yaklaşık sekiz saat sürdüğünü ve güzergahın ıssız olduğunu aşağıda şöyle ifade etmişlerdir.

“Turhal, bir kalenin kalıntıları ile taçlanmış, izole bir kayanın dibinde bir ova üzerinde yer alır ve yıkıcı bir halde olan aşağı yukarı 150 sefil ev vardır. Orada 3 saatten az durduk ve Tokat için yola çıktık. Tokat 8 saatlik bir mesafedir ve sadece bir kaç dalgalı ve yalıtılmış tepecik tarafından kesilen ova tüm yol

---

³² Eli Smith, H.G.O Dwight, *Researches in Armenia Including a Journey Through Asia Minor and into Georgia and Persia with A Visit to the Nestorian and Chaldean Christians of Oormiah and Salmas*, 40.

boyunca devam eder. Toprak çakılıdır ve küçük köyler görünse de çok sayıdaki çekirgeler haricinde kayda değer bir şey fark etmedik.”³³

5. Eli Smith ve H.G.O Dwight Tokat'ta

Kurban bayramına denk gelen 1 Haziran günü Turhal istikametinden Tokat'a gelen misyonerler, Yeşilirmak'ın etrafındaki meyve bahçelerini ve doğal güzellikleri överek anlatmış, nehrin güneyinden ilerleyerek Tokat'a gelmişlerdir. Ermenistan'a uzanan yolculuklarında Anadolu izlenimleri hakkında rapor hazırlayan misyonerler, rehberlerinin kurban bayramı ritüelleri için Tokat'ta kalmayı istemesi üzerine bu isteği memnuniyetle kabul etmişlerdir. Tokat'ta kaldıkları süre içinde raporlarının üzerine daha titizlikle gidebilecekleri bir süre kazanmışlardı. Misyonerlerin Tokat'taki ilk izlenimleri kendi notlarında şu şekilde geçmektedir.

“Tokat civarında nehrin kıyılarını işgal eden geniş ve bereketli bahçeler, armut, şeftali, vişne ve diğer meyve ağaçlarıyla dolup taşan, çok sayıdaki küçük fakat temiz kır evleriyle yapılmış olan çok sayıda meyveye ev sahipliği yapar. Nehrin güney tarafına doğru ilerlerken, cevizlerin yol boyunca yayıldığını gördük ve minnettar gölgesi altında, gün ortasında 100 derecelik sıcaklık altında nefes ala ala³⁴ kasabaya girdik.

Buraya vardığımız günün ertesi, Mekke'deki hacılar Mina vadisinde kurbanlar sunarak hacılarını tamamladıkları kurban bayramıydı ve rehberimiz bayrama ve belirlenen törene katılmak için iki gün burada kalmaya karar verdi. Bu karardan memnun kalmadık desek yalan olurdu, çünkü sadece bize zaman kazandırmakla kalmadı, daha küçük bir şekilde, Küçük Asya'nın iç kısmında en büyük ve en ticari olarak telaffuz edilen bir şehri incelememize de imkan tanıdı. Ve şimdi Ermenistan'a yaklaştıkça, daha detaylı bir rapor vermeme olanak sağladı.”³⁵

---

³³ Eli Smith, H.G.O Dwight, *Researches in Armenia Including a Journey Through Asia Minor and into Gorgia and Persia with A Visit to the Nestorian and Chaldean Christians of Oormiah and Salmas*, 44

³⁴ Burada bahsi geçen sıcaklık ölçü birimi Fahrenheit'tir.

³⁵ Eli Smith, H.G.O Dwight, *Researches in Armenia Including a Journey Through Asia Minor and into Gorgia and Persia with A Visit to the Nestorian and Chaldean Christians of Oormiah and Salmas*, 45

Misyonerler notlarına Tokat'ın eski dönemlerde hangi isimlerle adlandırıldığına ve şehrin yerleşimi hakkında yazılar eklemişlerdir. Bu notlar şu şekildedir.

“Tokat'ın antik isminin Berisa olduğu düşünülüyor. Alt imparatorluğun altında Eudocia olarak adlandırıldı ve aynı isim Ermeni yazarlar tarafından da verildi. Eskiden Iris olarak aklandırılan ama şimdi şehrin adını taşıyan nehrin güney tarafında, ve doğudaki bir dağ, güneyde hafif bir tepe ile dik bir düzensiz kaya arasında kalan ve batısındaki bir kalenin kalıntıları ile küçük bir vadiyi kaplıyor. Kümelenmelerdeki ya da evler arasında tek tek dağılmış çok sayıda ağaç, dış görünüşüne çok güzel bir güzellik katmaktadır. Ama genel olarak görünüşü ve büyüklüğü açısından hayal kırıklığına uğramıştık. Duvardan yoksundur ve valininkilere kadar bütün evler yanmaz tuğlalıdır. Halen bazı yapıları iyi boyuttadır ve bir kısmı bir Türk şehri için hoş bir şekilde temizdir. Burası sultanlardan birine aittir ve valisi Sivas'ın paşasına tabi değildir.”³⁶

Notlar Tokat ekonomisinde önemli bir yer tutan bakırcılık, ipek ve patiska üretimi hakkında bilgi vermiştir. Bilgilendirmeye Tokat şehrinin ticaret ağıyla ilgili bilgiler vererek devam etmişlerdir. Ekonomik faaliyetler hakkında bilgiler şu şekildedir.

“Başlıca ürünleri bakır, ipek ve patiskalardır. Bayram, bakır dükkanının operasyonlarını durdurmuştu, ancak memurlarından biri aracılığıyla ona ulaştık. Tamamen elle taşınan ve Diyarbekir yakınındaki madenlerden çıkarılan bakırın arıtılması için tasarlanmış küçük bir işletmedir. Hükümetin tek bir emriyle, eğer muhbirimize inanabilirsek, metalin orada ya da başka bir yerde rafine edilmesine izin verilmez, ancak, 250 milden daha uzun bir mesafeye sürecin geçmesi için getirilmelidir. Madendeki birçok domuzu gördük. Rafine edildiğinde, daha büyük kısmı imal edilecek başka bir yere taşınır. Bununla birlikte, burada çok sayıda mağaza, tekne ve çeşitli diğer araçlara dönüştürülmesinde kullanılmıştır. Bakır gibi ipek de Tokat'ta üretilmemekte, ancak Amasya'dan ve diğer yerlerden ham bir hale getirilmekte ve burada mal haline getirilmektedir.

---

³⁶ Eli Smith, H.G.O Dwight, *Researches in Armenia Including a Journey Through Asia Minor and into Georgia and Persia with A Visit to the Nestorian and Chaldean Christians of Oormiah and Salmas*, 46

Patiska imalathanesi, daha büyük olmasının dışında, mendiller ve kadın başlıkları için Türkiye'de kullanılan iri patiskaları damgalamakta olduğu için, Smyrna'dakine (İzmir) çok benziyor. Her figür el ile damgalanır. Ticaret esas olarak iç ve Smyrna ve Konstantinopolis ile gerçekleştirilmektedir. Trebizond (Trabzon) ile neredeyse hiç ilişki yoktur. Ermeni tüccarların en zenginleri, iş ve mülkleri için yıllık 15.000 kuruşa kadar vergi ödemek zorunda kalıyor.”³⁷

Tokat'ın demografik yapısı hakkında yüzeysel bilgiler veren misyonerler, şehirde yaşayan Ermeniler ile ilgili bilgilerde cömert davranıyorlar. Gayrimüslim nüfus içerisinde Ermeniler ile yakınlık kuruyorlar. Tokat'ta yaşayan Ermenilerin 19. yüzyılın ilk yarısında sahip oldukları ibadethane, din adamı ve okullar hakkında elle tutulur bilgiler veriyorlar. Buna karşılık şehirdeki Rumlar hakkında sadece bir kiliseye sahip oldukları, Yahudiler hakkında ise onlarla ilişki kuramadıkları için hiçbir bilgi vermiyorlar.

“Saygın bir Ermeni tüccarı olan muhbirimize göre, Tokat'ın mevcut nüfusu 4000 Türk, 1350 Ermeni, 500 veya 600 Yunan ve 70 Yahudi evinden oluşuyor. Aziz Sarkis kilisesinde tanıştığımız ve mantıklı bir insan olarak görünen bir rahip, bize, Ermenilerin kentte 7 kiliseye ve 30 papa sahip olduğunu söyledi. Piskoposun kendisi St. Anna'nın manastırında yaşıyor, ve orası buraya bir saat uzaklıkta. Ayrıca, dört kubbeli bir başka manastır da vardır ve o St. Chrisostom'a adanmıştır.

Aziz Sarkis kilisesinin içinde, şehirde sadece bir Ermeni dilbilgisi okulu bulduk. Onun öğretmeni bir adam ve zeki birisi. Girdiğimiz gibi, öğrencilerin bir sınıfını, düzenli derslerinden biri olarak, muhtemelen kilisede benzer bir hizmet için kendilerini hak etmek için dualar söylemeye çalışıyorlardı. Bize 160 öğrencisi olduğunu ve onlara okuma, yazma ve biraz da dilbilgisi öğrettiğini söyledi. Onların ana sınıf kitabı, eski Ermenice'deki Yeni Antlaşma'nın Venedik baskısıydı. Daha sonra, bir nedenden ötürü, bize ne yapıldığını bilmediğini, bu kitapların ona Smyrna'daki İngiliz ve Yabancı Mukaddes Kitap Topluluğu temsilcisi Bay Barker tarafından temin edildiğini öğrendik. Ermenilerin burada bir dizi küçük okul var, ama kadınlar için bir okulları yok. Karasoon Manoog

---

³⁷ Eli Smith, H.G.O Dwight, *Researches in Armenia Including a Journey Through Asia Minor and into Georgia and Persia with A Visit to the Nestorian and Chaldean Christians of Oormiah and Salmas*, 46

kilisesinin rahibi, belki de 50 kadının yanı sıra, Ermenilerin şehirde okuyabilen kişi sayısını toplamda 500 olarak tahmin ediyordu.

Önceden belirtilen tahmini Ermenilerin sayısı 80 papal Ermeni aileyi de kapsıyor. Hiç kiliseye sahip olmadılar, her zaman vaftiz ve benzeri ücretlerini Ermeni din adamlarına ödemek zorunda kaldılar ve eskiden onlara bakan iki rahip, kardeşleri Konstantinopolis'ten sürüldüklerinde kovuldular. Az sayıda olsa da, içlerinde en zengin tüccarlar da vardı ve bundan önce bahsettiğim olaydan önce bir kadın okulu vardı.

Yunanlıların bir kilisesi var ama biz onu ziyaret etmedik; Yahudilerle de herhangi bir ilişkimiz olmadı.”³⁸

Tokat'ın Anadolu'nun diğer iç kesimlerine göre daha iyi bir durumda olduğunu belirten misyonerler burada seyahat rotalarında bulunmayan Sivas'ı da kapsayan bir misyon merkezinin oluşturulabileceğini şu cümlelerle ifade etmişlerdir.

“Tokat sakinleri Türkiye'nin iç bölgelerindeki diğer yerlerden daha kötü değildir ve bir Avrupalı şapkası görülebileceğinden daha çok kıyıda daha uzağa gitmeyeceğiz, ya da bir konseyin kolu Avrupa toplumuna ulaşabilir ve koruma kesinlikle arzu edilir ve diğer şeyler. Eşit, zevk alabilecekleri yerler ilk seçildi. Ama onları esas olarak gerekli görmeye geldiğimizde, yüksek beyanı unutuyoruz, Lord'a güvenmek prenslere güvenmekten daha iyidir.

Tokat'ta görev yapan bir misyonun içerisine girecek yerlerden biri olan Sivas, takip ettiğimiz rotada yer almıyor.”³⁹

6. Eli Smith ve H.G.O. Dwight'in Tokat Şehrinden Ayrılması

Tokat'tan 3 Haziran sabahında ayrılan Misyonerler, Ermenistan'a uzanan yolculuklarında bir sonraki durakları olan Niksar'a doru yola çıkmışlardır. Tokat'a iki saatlik mesafede olduğunu belirttikleri Gümenek mevkiindeki harabeleri ziyaret etmişlerdir. Harabelerin kıymetinden bahsettikten sonra yola devam etmişler Niksar Ovasına inmişlerdir. Niksar Ovasını, Tokat ile

---

³⁸ Eli Smith, H.G.O Dwight, *Researches in Armenia Including a Journey Through Asia Minor and into Gorgia and Persia with A Visit to the Nestorian and Chaldean Christians of Oormiah and Salmas*, 48

³⁹ Eli Smith, H.G.O Dwight, *Researches in Armenia Including a Journey Through Asia Minor and into Gorgia and Persia with A Visit to the Nestorian and Chaldean Christians of Oormiah and Salmas*, 48

kıyaslamışlar ve daha zengin bir coğrafi yapıya sahip olduğunu söylemişlerdir. Eli Smith ve H.G.O. Dwight'in Tokat'tan ayrılırken yazıkları notlar şu şekildedir.

“Tokat'tan bu sabah saat 8'de ayrıldık ve derhal nehri tekrar geçmek yerine, eski Tokat adı verilen harabeleri ziyaret etmek için güney kıyısı boyunca yaklaşık iki saat devam ettik. Harabeler nehrin her iki kıyısını da işgal ediyor, ama esas olarak kuzeyde birkaç tanesi hariç, hepsi iri ve moderndir. Bunlar gerçek antika niteliğindedir ve ben burayı Comana şehri yapan Ermeni geleneğine inanmak eğilimindeyim. Buradaki nehri geçtikten sonra, verimli ve önemli ölçüde ekili olan vadinin birkaç kilometre uzağa ilerledik. Ardından, yumuşak bir geçit üzerinde sola dönerek, meşe, kayın, uçak, akçaağaç, fındık, yabancı üzüm, üzüm asmaları ve güllerle gölgelenmiş bir geçit ile gürültülü bir selin yan tarafına indik. Niksar vadisine. Biraz bataklık olsa da, bıraktığımız yerlerden bile daha bereketli ve güzel. Niksar nehrini (Antik Lycus) korkunç bir feribotla geçtik, ve gece için kasabada durduk.”⁴⁰

ABCFM misyonerleri, Eli Smith ve H.G.O Dwight'in Anadolu üzerine yaptıkları çalışma ve seyahat Türkiye üzerinde gerçekleştiren misyoner faaliyetlerin geleceğinin belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Misyonerlerin Tokat'ı da kapsayan seyahatlerinde aldıkları notları yayınladıkları “Researches in Armenia Including a Journey Through Asia Minor and into Gorgia and Persia with A Visit to the Nestorian and Chaldean Christians of Oormiah and Salmas” adlı kitapta Eli Smith, Müslüman Türklerin Protestan yapılmasının mümkün olmadığını söylemiştir. Hıristiyanlar arasında faaliyet gösterilerek düşman ülkesine daha rahat girebileceklerini belirtmiştir.⁴¹ Diğer birkaç misyonerinin de benzer tespitlerde bulunmasıyla ABCFM misyonerleri, faaliyetlerini Hıristiyan azınlıklar üzerine yapmaya başlamıştır. Azınlıklar içerisinde bu çalışmalarda da Ermenilerin üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu yöntem daha sonra Fransız, İngiliz ve Rus misyonerler tarafından benimsenmiştir.⁴²

---

⁴⁰ Eli Smith, H.G.O Dwight, *Researches in Armenia Including a Journey Through Asia Minor and into Gorgia and Persia with A Visit to the Nestorian and Chaldean Christians of Oormiah and Salmas*, 44.

⁴¹ Mustafa Erdem, *Researches in Armenia Including a Journey Through Asia Minor and into Gorgia and Persia with A Visit to the Nestorian and Chaldean Christians of Oormiah and Salmas*, 49-50.

⁴² Mustafa Erdem, *Researches in Armenia Including a Journey Through Asia Minor and into Gorgia and Persia with A Visit to the Nestorian and Chaldean Christians of Oormiah and Salmas*, 49-50.

Sonuç

Bu çalışma 1830-1832 yılları arasında Anadolu ve çevresine faaliyetlerde bulunmak üzere gönderilen ABCFM misyonerleri Eli Smith ve H.G.O Dwight'in notlarından yola çıkılarak hazırlanmıştır. Misyonerler aldıkları notları kitaplaştırmıştır. Misyonerlerin faaliyetleri sırasında güzergâhlarında bulunan Tokat ile ilgili notlar kaleme almıştır. Bu notlardan yola çıkarak oluşturduğumuz çalışmada ilk olarak giriş bölümünde, Tokat'ın ve Misyonerliğin tarihi geçmişi hakkında bilgi verilmiştir.

Misyonerlerin gittikleri yerler hakkında notlar almaları mensubu buldukları ABCFM teşkilatınca kendilerine verilen bir görev olduğu, Tokat'a geldiklerinde hazırladıkları raporları daha da detaylandırma imkânı bulmalarına sevinmelerinden anlaşılmıştır. Gittikleri yerlerin coğrafi özelliklerini ve yeraltı yerüstü zenginliklerini incelemelerinden çalışmalarının hem ekonomik ehemmiyetler taşıdığını hem de ileride yapılacak misyonerlik faaliyetleri için bölgelerin şimdiden tanınması amacıyla olmuştur.

Temelde Protestanlık mezhebinin öğretisini yaymakla görevli olan bu misyonerler Tokat'ta Müslüman, Yahudi ve Rumlara neredeyse hiç ilgi göstermemişlerdir. Misyonerlerin yazılarından sadece bölgede bulunan Ermenilerle yakın temas kurduklarını ve ilgilenmekte olduklarını görmemiz, ileriki faaliyetlerini Ermeniler üzerine yoğunlaştıracaklarını göstermektedir.

Eli Smith ve H.G.O Dwight'in Tokat'a geldikleri günün Müslümanların kutsal iki bayramından birisi olan kurban bayramına denk gelmesi ve rehberlerinin bayram ile ilgili ritüelleri yerine getirmek için yolculuğu iki gün duraklatması, Anadolu'da İslamiyet'in Müslümanlar açısından nasıl bir ehemmiyet taşıdığını göstermesi açısından önemlidir.

Tarihi süreç içinde Tokat şehrine gelen onlarca seyyahın verdiği bilgiler gibi Eli Smith ve H.G.O Dwight'in Tokat hakkındaki görüşleri önemlidir. Tokat'ın tarihi, kültürü, coğrafyası, ekonomisi ve nüfus yapısı üzerinde çok kıymetli bilgiler veren değerli bir eserdir. Bu alanlarda çalışma yapacaklar için verdiği bilgiler açısından önemli bir kaynaktır.

Kaynakça

- AÇIKEL Ali. "Tokat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2012, 41: 219.
- BEŞİRLİ Mehmet. "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Tokat Şehrinde Sosyal ve Ekonomik Hayata Dair Bazı Tespitler: Çay-ı Müslim ve Çay-ı Zimmî Mahalleleri Örneği". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*. 2015, 271-284.
- DAŞ Mustafa. "Tokat'ın Ortaçağ Tarihi Üzerine Bazı Tespitler". *GAZİOSMANPAŞA Üniversitesi Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu 25-26 Eylül Tokat Bildiriler*. Tokat, 2015, 1: 363-370.
- ERDEM Mustafa. *Misyonerlik Faaliyetleri Ve Türkiye*. Türkiye Kamu-Sen Yayınları, Ankara, 2005
- GÜNGÖR Erol. *Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2005.
- KUŞ Ayşegüş. "Lenep'in Seyahatnamesinde Tokat'ın İktisadi Yapısı". *GAZİOSMANPAŞA Üniversitesi Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu 25-26 Eylül Tokat Bildiriler*. Tokat, 1: 553-562, 2015.
- MALKOÇ Mustafa Nuran. "Türkiye'de Protestan Misyonerliği". *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005, 155-184.
- SEVİNÇ Necdet. *Osmanlıdan Günümüze Misyoner Faaliyetleri*. İstanbul: Milenyum Yayınları, 2002.
- SMİTH Eli, H.G.O. Dwight. *Researches in Armenia Including a Journey Through Asia Minor and into Gorgia and Persia with A Visit to the Nestorian and Chaldean Christians of Oormiah and Salmas*. George Wightman, Paternoster Row, c. 1 London, 1834.
- USLU Serhat. *Tarih Öncesi Çağlarda Tokat'ın Tarihi Coğrafyası*. Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erzurum, 2014.
- ÜNAL Mehmet Ali. *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2013.

1842 Sonbaharı'nda Tokat
-İngiliz Misyoner George Percy Badger'in Gözünden-

Murat HANİLÇE*

Öz: Anglikan Kilisesi Misyoneri George Percy Badger 1841 yılı başında Mezopotamya'da yaşayan Doğu Hıristiyan Nasturîleri Delegatesi olarak atandı ve o bölgedeki Nasturîler (Keldanîler) hakkında araştırmalar yapmak, onları Anglikan Kilisesi'nin himayesine almak için üç yıl sürecek bir geziye gönderildi. Bu gezi için yola çıkan Misyoner, 8 Ekim 1842'de yolu üzerindeki Tokat'a da uğradı. İki gün kaldıktan sonra 10 Ekim'de şehirden ayrılan Badger, Tokat'la ilgili önemli bazı bilgiler bıraktı. Bu bilgiler, misyonerin *Nasturîler ve Ritüelleri* kitabının ilk cildinde yer aldı. Bu çalışmada Badger'ın Amasya'dan Tokat'a gelişi, Tokat'taki izlenimleri ve Tokat'tan Sivas'a yolculuğu değerlendirilmiştir. Böylece Tokat'ın, misyonerin şehirde bulunduğu 1842 senesi Sonbaharı'ndaki durumu ortaya konup Tokat şehir tarihine bir katkı sunulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tokat, İngiliz, Misyoner, Badger, Şehir Tarihi.

Tokat in 1842's Autumn
-On Perspective of British Missionary George Percy Badger-

Abstract: In the beginning of the 1841 Anglican Church Missionary George Percy Badger appointed as delegate of the East Christian Nestorians living in Mesopotamia and he was sent to a travel that took three years researching about local Nestorian (Chaldeans) and taking them under auspices of Anglican Church. During his travel, the missionary visited Tokat on the 8th October, 1842 where it was on his route. After two days staying in the city, Badger left the city on October 8, while leaving he left some important information related to Tokat. This information took place in the first volume of the missionary's book *The Nestorians and Their Rituals*. In this study, travel of Badger from Amasya to Tokat, his impressions about Tokat and his travel from Tokat to Sivas has been evaluated. Thereby, with this study, it is aimed to reveal the situation of Tokat when missionary was in the city in the Autumn of 1842, and to make a contribution to the history of Tokat.

Key Words: Tokat, British, Missionary, Badger, Urban History.

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
(murat.hanilce@gop.edu.tr).

Giriş

George Percy Badger 1815'te Chelmsford'da doğdu. CMS (Church Missionary Service) arşivlerinde bulunan hakkındaki kayıtlara göre, babası İngiliz ordusunda bir çavuştu. Büyük olasılıkla ordudaki görevi nedeniyle gittiği Malta'da öldüğünde, Badger, henüz on dokuz yaşındaydı. Badger, babasının ölümüyle annesi ve ablası ile korunmasız kaldı ve geçim zorluğuna düştü. Malta Adası'nda Anglikan misyonerleri tarafından Protestanlığa devşirilen Keldani kökenli Cristian Rassam matbaada Arapça İncil baskıları hazırlıyordu. Badger'ın ablası Mathilda, 1835'te Rassam'la evlendi. Eniştesi Rassam'ın işi nedeniyle, annesi ile birlikte, Badger da Beyrut'a gitti. Malta'ya 1836'da dönüşünde katıldığı Anglikan Kilisesi Misyonerlik Teşkilatı (Anglican Church Missionary Society)'nin Valletta'daki yayınevini Arapça bölümünde mütercim ve matbaacı olarak eğitim gördü. Burada, aralarında modern Arap dili ve edebiyatının öncülerinden olan Lübnanlı meşhur yazar Faris eş-Şidyak'ın da bulunduğu ilim adamları ve gezici vaizlerden müteşekkil bir gruba katıldı. Malta, halkı, topografyası ve tarihi hakkında sahip olduğu büyük bilgi, 1838'de yayımlanan ilk kitabını yazmasına olanak tanıdı¹.

Matilda Maria Wilcox'la 8 Ocak 1840'ta evlendi². 1841'de Malta'dan ayrılarak rahiplik yapmak üzere İngiltere'ye gittiyse de 1842-1862 yılları

---

¹ Bu kitap, oldukça keyifli bir rehber kitabıdır. Haklı bir şekilde, zamanla, popüler bir kitap haline geldi ve daha sonraki kırk yıl içinde Malta'da altı baskı yaptı. Kitap, bugün bile, Malta'ya gelen herhangi bir ziyaretçi için büyüleyici bir okuma sunmaktadır. Ancak Malta'yla ilgili yazdığı kitabın en ilginç kısmı, halk dili ve benzerlerinin örnekleri ile Malta dili ve edebiyatı ile ilgili bölümdür ve klasik Arapçanın İtalyanca yerine Malta'da eğitim ve kültürün ana dili olarak benimsenmesi önerisidir. Bu, belki de, Malta'nın tarihi ve kültürel yönelimi göz önüne alındığında oldukça naifti ve aslında daha sonra bu fikri terk etti ve 1841'de yayımlanan, Roma alfabesinde, Malta lehçesinin kendisinin kullanılması gerektiğini savunan ilginç bir kitapçık yazdı. Badger'ın yaşamı ve eserleri hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Geoffrey Roper, "George Percy Badger (1815-1888)", *Bulletin (British Society for Middle Eastern Studies)* 11/2 (1984): 140-141. Bu kitabın ilk baskısı için bkz. George Percy Badger, *Description of Malta and Gozo*, (Malta: M. Weiss, 1838). Kitabın bu ilk baskısı [xii]+317 sayfadır. 14 levha ve 2 harita içermektedir. 1851'de iki, 1858'de üçüncü baskısını yapmıştır Dördüncü baskısı 1869'da *Historical Guide to Malta and Gozo* adıyla yayımlanmıştır. Bu baskıda, N. Zammit kitabı ilavelerle geliştirmiş ve zenginleştirmiştir. Kitap 1872'de beş, 1879'da altıncı baskıya ulaşmıştır.

² Badger'ın yaşamının ilk safhası hakkında bkz. Ali Tuzcu, *Seyhatnamelerde Amasya*, 2. Baskı (Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayını, 2013), s. 333; John S. Guest, *Yezidilerin Tarihi*. Çev. İbrahim Bingöl, (İstanbul: Avesta, 2007), 161.

arasındaki dönemin büyük bir kısmını çeşitli görevlerle yine Ortadoğu'da geçirdi. Kuzey Irak'taki Nasturî Kilisesi'ne yaptığı ziyaretin izlenimlerini dile getiren *The Nestorians and Their Rituals* eserini 1852'de yayımladı. İki cilt olan eserin ilk cildi, o tarihte Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde yazarın yolculuk yaptığı Anadolu şehirlerinde Tanzimat Fermanı'nın etkilerini görmek bakımından değerli bir birincil kaynak oldu³. *The Nestorians and their Rituals*. 1842-1844 ve 1850'de Mezopotamya'ya yaptığı misyonerlik gezisinin izlenimlerini yansıtan, Suriye Yakubîleri, Katolikleri ve Keldânîleri'nin mevcut

---

³ Roper, "George Percy Badger (1815-1888)", 142. 1842 yılı başında Canterbury Başpiskoposluğu Badger'ı, Mezopotamya'da yaşayan Doğu Hıristiyan Nasturîleri Delegesi olarak atadı ve o bölgedeki Nasturîler (Keldanîler) hakkında araştırmalar yapmak, onları Anglikan Kilisesinin himayesine almak için üç yıl sürecek bir geziye gönderdi. 2 Nisan 1842'de Londra'dan yola çıkan Badger, deniz yoluyla Akdeniz üzerinden Malta Adası, Suriye kıyıları ve İzmir'i ziyaret ederek 24 Haziran 1842'de İstanbul'a geldi. Osmanlı yetkililerinden, seyahat edeceği, araştırma ve çalışma yapacağı bölgeler için gerekli izni ancak Eylül ayı sonlarında alabildi. 30 Eylül'de eşiyile birlikte İstanbul'dan hareket ederek deniz yoluyla 2 Ekim'de Samsun'a geldi. 3 Ekim'de, karayoluyla Samsun'dan tekrar yola koyuldu. Çakallı, Kavak güzergâhını izleyerek, 5 Ekim'de Amasya sınırları içindeki Ladik'e ulaştı. 6 Ekim'de Amasya'dan ayrıldı. Turhal üzerinden 8 Ekim'de Tokat'a ulaştı. Tokat'tan sonra sırasıyla Deliklitaş, Alacahan, Hasan Çelebi, Hekimhan, Keban, Harput, Ergani güzergâhını takip ederek 23 Ekim'de Diyarbakır'a vardı. 26 Ekim'de buradan yola devam ederek, Mardin, Midyat, Cizre, Nusaybin hattını takip edip 1842 yılı Kasım ayı ortalarında görev yapacağı Musul'a ulaştı. Hiç vakit geçirmeden Nasturîlerin yaşadığı Kuzey Mezopotamya'daki Botan, Zoho, Amediye ve Musul çevresinde araştırmalarına başladı. Bölgenin Amerikan Board misyonerlerinin etkisine girmiş olduğunu gördü ve onlardan habersizce 1843 yılı Şubat ayı ortalarında zorlu kış koşullarında Nasturî Patriklik Merkezi'nin bulunduğu Koçanis'e gitti. Patrik Mar Şamun'la bir dizi görüşmeler yaptıktan sonra, bölgedeki Nasturîleri İngiliz Anglikan Kilisesi himayesine aldı. 1842-1844 yılları arasında çalışmalarına devam eden Badger, 1844 yılı Mayıs ayı başında geri dönüş hazırlığına başladı. 2 Mayıs'ta Musul'dan yola çıkan Badger, Hakkari, Cizre, Nusaybin, Mardin, Diyarbakır, Urfa, Harran, Birecik, Halep ve Lazkiye istikametini takip ederek 4 Temmuz 1844'te Beyrut'a ulaştı. Buradan Bombay'a giden bir gemi ile Hindistan'a gitti. Aynı yıl Bombay'a hükümet papazı olarak atandı. 1846 yılında yine hükümet papazı olarak Aden'de görevlendirildi. 1850'de Nasturîlerin yaşadığı Kuzey Mezopotamya'ya ikinci bir araştırma gezisine gönderildi. Londra'ya dönüşünde; iki kez araştırma gezilerine gönderildiği Osmanlı Mezopotamyası'nda, başta Nasturîlerin inançları, bölge tarihi, sosyal ve ekonomik yapıyı yansıtan seyahat notlarını yayımladı. Bkz. George Percy Badger, *The Nestorians and their Rituals: with the Narrative of a Mission to Mesopotamia and Coordistan in 1842-1844, and of a Late Visit to those Countries in 1850; also, Researches into the Present Condition of the Syrian Jacobites, Papal Syrians, and Chaldeans, and an Inquiry into the Religious Tenets of the Yezedees* (London: Joseph Masters, 1852), 1-2.

durumunu, Kuzey Irak Nasturîleri ve Yezidîleri'nin dinî ilkelerini anlatan bir araştırma kitabıdır⁴.

1845'te tayin edildiği Bombay Piskoposluğu'na bağlı papazlık görevini 1862'ye kadar sürdürdü. Vaktinin çoğunu geçirdiği Aden'de, 1854'ten itibaren de mahallî İngiliz idaresinin Güney Yemen'deki Arap kabileleriyle olan ilişkilerinde takip edeceği diplomatik ve politik yaklaşımın belirlenmesinde önemli bir rol üstlendi. Buradaki yetkililerden büyük bir saygı gören Badger, bunların başında gelen Sir James Outram tarafından Arabistan ve Huzistan'a karşı düzenlenen bir askerî sefere dahil edildi. 1860'ta Umman'a gönderilen komisyonda görev aldı. Bu görevi sırasında kendisine Umman Sultanı Seyyid Süveynî tarafından, Humeyd b. Muhammed b. Rüzeyk'in (öl. 1274/1857), 661-1856 yılları arası Umman tarihi üzerine hazırladığı *el-Fethu'l-mübîn fi sîreti's-sâdeti'l-Bû Saîdiyyîn* adlı eserinin bir yazma nüshası hediye edildi. Badger, İngilizce'ye çevirdiği bu eseri uzun bir mukaddime, dipnotlar ve bazı eklerle 1870'e kadar getirerek *History of the Imams and Seyyids of Oman* adıyla yayımladı⁵.

Badger Mısır'da ziyaretçi görünümünde geçirdiği 1861-1862 kışı boyunca, bölgedeki muhtemel savaşları planlayan eski dostu General Outram için, ülkedeki askerî istihkâmlarla o sıralarda inşa halinde olan Süveyş Kanalı hakkında istihbarat çalışmaları yaptı; istihbaratçılara gerekli bütün incelikleri içeren çeşitli raporlar hazırladı. 1872 ve 1878'de Zanzibar'a gönderilen diplomatik misyonlarda bulundu. Bu iki seyahat dışında ömrünün 1862-1888 arasındaki son yirmi altı yılını ilmî araştırmalarla geçirdi. Yaptığı çalışmalarının en önemlisi *An English-Arabic Lexicon/Kitâbü'z-Zahîreti'l-ilmîyye fi'l-lugateyni'l-İnkilâziyye ve'l-Arabiyye* (London 1298/1881; Harward 1898; Beyrut 1967, 1968, 1980) adlı sözlük olup İngilizce kelime ve deyimlerin klasik Arapçadaki ve mahallî lehçelerdeki karşılıklarını büyük bir ustalıkla vermesi yönünden değerli bir eserdir. 1872-1881 arasındaki dokuz yılını telifi ve dizgisinin tashihiyle geçirdiği, daha önce benzeri yapılmamış böyle bir eseri hazırlamasının sebebi, Malta'da 1830'lu yıllarda yürüttüğü yayıncılık faaliyetleri çerçevesinde eğitimle ilgili

---

⁴ Badger, *The Nestorians and their Rituals* (vol. 1-2).

⁵ Cengiz Kallek, "Badger, George Percy (1815-1888)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4: 418.

çeşitli eserlerin İngilizceden Arapçaya çevirisini yaparken karşılaştığı tercüme güçlükleridir⁶.

Kitâbü'l-Muhâvereti'l-Ünsiyye (Malta 1840), Badger'ın İngilizce öğrenen öğrenciler için Ahmed Fâris ile birlikte hazırladığı bir eserdir. Eser Arapça-İngilizce alıştırmalarla bir kısmı Batı medeniyet ve kültürünün üstünlüğünü telkin eden çeşitli diyalogları içermektedir⁷. *A Visit to the Isthmus of Suez Canal Works* (London 1862) misyonerin Süveyş Kanalı ile ilgili gözlemlerini içeren bir eserdir⁸. Badger'in bunlardan başka yayımlanmış çeşitli tercüme, ortak çalışma, edisyon, tebliğ ve raporları da bulunmaktadır⁹.

1. Badger'in Amasya'dan Ayrılması ve Tokat'a Kadar Olan Yolculuğu

Badger, 6 Ekim'de Amasya'dan ayrılmış; nehre yakın bir vadi boyunca yola devam etmiştir. Yolculuk katırlarla yapılmıştır. Yolda ilerlerken katırcılar tarafından kendisine eski bir yapı gösterilmiştir. Katırcıların ifade ettiğine göre, yörede yaşayan Rumların inanışına göre, bu yapının altından akan su Aziz Chrysostom'un Komana'ya gömülmesinden sonra ortaya çıkan bir suyuş. Badger ve beraberindekiler vadiden sonra ekili olmayan araziler ve alçak tepelerle çevrili bir düzlükte ilerleyerek saat 13:00'te Ezinepazarı'na ulaşmıştır. Misyoner Ezinepazar'ın adını İnepazar olarak vermiştir. Ezinepazar'ın Müslüman bir köy olduğunu vurgulayan Badger, burada resmi görevliler ile yolcuların ağırlanması için bir konağın bulunduğuna işaret etmiş ve burada dinlendiklerini dile getirmiştir. Konağı üç duvarı, bir tavanı ve bir odası olan bir yer olarak tasvir etmiştir. Konakta ayrıca katır ve atların barınması için bir bölümün olduğunu da sözlerine eklemiştir. Badger 6 Ekim'i 7 Ekim'e bağlayan gece Ezinepazarı'ndaki konakta gecelemiştir. Misyoner, Amasya'dan Ezinepazar'a olan yolculuğu kitabında şu cümlelerle dile getirmiştir:

6 Ekim- Amasya'dan sabah saat 7'de yolumuza çıktık ve nehre yakın iyi işlenmiş bir vadiden geçerek yolumuza devam ettik. Bir saat kadar sonra katırcılarımız harap olmuş bir yapı gösterdiler. Söylenene göre, *Rumlar* bu yapının altında akan suyun, *Aziz Chrysostom* (eski *İstanbul Başpiskoposu*), sürgünü sırasında öldükten sonra buraya (*Komana Pontika*) gömülünce ortaya çıktığına inanmış.

⁶ Roper, "George Percy Badger (1815-1888)", 143.

⁷ Kallek, "Badger, George Percy (1815-1888)", 4: 418.

⁸ George Percy Badger, *A Visit to the Isthmus of Suez Canal Works*. (London: Smith-Elder, 1862).

⁹ Badger'in diğer eserleri için bkz. Roper, "George Percy Badger (1815-1888)", 145-152.

Vadiyi geçtikten sonra yolumuz ekilmemiş ve alçak tepelerle çevrili düz arazilerden, bazen de çorak ve karaçalıların kümelendiği yerlerden geçiyordu. Saat 13'te *İnepazar* adında otuz kadar çamur kaplı barakanın ve bir caminin bulunduğu *Müslüman* köyüne geldik. Burada *Konak* adında bir yerde konakladık; bu konaklar köylüler tarafından devlet görevlilerinin ve başka yolcuların konaklayabilmesi ve köylülerin onları uygun bir şekilde misafir etmesi için yapılmış. Konak, üç duvardan ve bir tavandan mürekkep bir odayla eşek ve atların barınabileceği başka bir alandan oluşmaktadır¹⁰.

Badger, 7 Ekim'de sabah saat 06:00'da Ezinepazar'dan ayrılmıştır. Anlattıklarına bakılırsa, ağaçların az olduğu bir yoldan ilerleyerek, üç saat sonra Derbent dediği yere ulaşmıştır. Seyyahın Derbent dediği yer bugün Amasya ile Turhal arasında bulunan Çengel Derbendi'dir. Yazarın da belirttiği üzere, burada muhafızların kaldığı bir muhafız evi vardı. Misyoner ve beraberindekiler, arkadan gelen eşya ve yükleri beklerken, burada mola vermiştir. Bu mola sırasında Badger, buradaki korucu evine ve derbentçilere ilişkin bazı gözlemlerini aktarmıştır. Onun anlattığına göre, derbentler yörenin paşaları tarafından güvenli olmayan bölgeleri korumaya yönelik olarak konuşlandırılan, altı ile 10 adamın içinde kaldığı karargâhlar olarak kullanılan mekânlardı. Yine, onun gözlemlerine göre, Derbentçilerin çoğu düzensiz milisler olup devletten çok az maaş alırlardı. Bu nedenle de çoğunlukla yolculardan aldıkları hediyelerle yaşamlarını sürdürürlerdi. Badger, Çengel Derbendi'nde verdiği moladan sonra yoluna devam etmiş; yarım saat sonra Kuru denilen akarsuyun yatağından devam eden yola ulaşmıştır. Saat 10:30 civarında Çekerek Suyu'nun kollarından birisinin yanından geçmiş ve artık Turhal arazisine varmıştır. Seyyah bundan sonra Turhal hakkında bazı bilgiler paylaşmıştır. Onun tespitlerine göre, Turhal 500 Müslüman haneden oluşan bir nüfusa sahipti. Ayrıca, kerpiçten yapılmış iki cami ve bir hamamı içerisinde barındırıyordu. Yazarın tanımlamasına göre, Turhal bu haliyle büyük bir köydü. Bu köy arkasını kaleye dayandırmıştı. Seyyah 8 Ekim sabah saat 3:30'a kadar Turhal'da dinlenmiştir. Turhal'dan yoluna devam eden yazar, yaklaşık dokuz buçuk saatlik bir yolculuktan sonra öğlen 13:00'te Tokat'a varabilmiştir. Seyyahın anlatımlarına göre, Turhal-Tokat arasındaki yol, genel olarak, iki tepenin arasından ilerlemektedir. Bu tepelerden sağ taraftaki daha ağaçlıken diğer taraf çoraktı. Badger ve beraberindekilerin ilerlediği yolun Sağ tarafında sekiz kilometre açıkta kalan nehir boyunca birkaç köy

---

¹⁰ Badger, *The Nestorians and their Rituals*, 1: 21-22.

bulunmaktaydı. Misyonerin ifade ettiğine göre, Tokat'a üç saat mesafe kalınca yol giderek daha düzenli ve çekici bir görünüm kazanmıştı. Seyyah, kitabında, 7 Ekim'de Ezinepazar'dan ayrılıp 8 Ekim öğle saatlerinde Tokat'a kadar devam eden yolcuğunu kendi cümlelerinde şöyle dile getirmiştir:

7 Ekim-İnepazar [Ezinepazar]'ı sabah saat 6'da terk ettik ve çok az ağaçla kaplı tepelerin arasından az biraz düzgün bir yolda yolculuğumuza devam ettik. Üç saat içerisinde *Derbent* [Çengel]'e, ya da korucu evine, ulaştık ve eşyalarımızın gelmesini beklerken [burada] dinlendik. Bu *derbent*ler yörenin paşaları tarafından güvenli olmayan bölgeleri korumaya yönelik olarak konuşlanmakta ve altı ila on adam tarafından karargâh olarak kullanılmaktadır. Bu adamların [*derbentçiler*] çoğu, genellikle, oldukça salaş, düşkün, düzensiz milislerdir, devletten giysi ve silah alırlar ancak ya hiç maaşları olmaz ya da çok az bir maaşa tamah ederler. Bu nedenle bu askerler öncelikli olarak hizmetlerine muhtaç olan, ama çoğunlukla olmayan, yolcuların hediyelerine bel bağlamaktadırlar.

Derbent'ten ayrıldıktan yarım saat sonra yolumuz *İris* [Yeşilirmak]'in bir kolu olup şimdi kuru olan ancak bahar döneminde otuz yarda¹¹ [27,432 mt.] genişliğinde bir akarsu olan *Kurusu*'nun yatağından geçiyordu. 10:30'da aynı nehrin antik çağlarda *Scylax* [Çekerek] olarak bilinen, *Turhal*'ın bulunduğu araziden geçen başka bir koluna öğle vakti ulaştık. *Turhal* 500 Müslüman hanenin yaşadığı, kerpiçten yapıma iki caminin, bir hamamın bulunduğu büyük bir köydür. Akarsu bu köyün saat iki yönünde akar ve civardaki arazilerin ihtiyacı olan suyu sağlamada, *Amasya*'da yapıldığı gibi, bu akarsudan yararlanır. *Turhal*, arkasını, yapım tarihi daha eski olsa da yakın tarihte yapılmış görüntüsü veren bir kale harabesine dayamaktadır, bu da *Turhal*'ın antik *Sebastopolis*'in bulunduğu yerler üzerine oturduğunu kanıtlamaktadır.

8 Ekim-Sabah saat 3:30'da yüklerimizi taşıyan katırlarla yola çıktık ve ancak saat 13'te Tokat'a varabildik. Yol genel olarak iki tepenin ortasından devam etmekteydi ve bu tepelerden sağdaki göreceli olarak ağaçlıyken diğer taraf çorak ancak ovaya yakın yerlerde uzun aralıklarla işlenmiş alanlar bulunmaktaydı. Sağ tarafımızdan beş mil¹² [8,04672 km.] açıkta akan nehrin kıyılarında birkaç köy bulunmaktaydı. Tokat'a girmeden üç saat önce çiçek tarlalarıyla bezenmiş bir yoldan devam ettik ki bu da şehrin ününe ne kadar layık olduğunu gösteriyordu¹³.

¹¹ İngiltere'de ve İngiliz Uluslar Topluluğu'nda kullanılan, 91,4 cm.lik bir İngiliz uzunluk ölçüsü birimidir.1 yarda 0,9144 metredir.

¹² İngiliz ölçüsü kara mili 1,609344 kilometreye eşittir.

¹³ Badger, *The Nestorians and their Rituals*, 1: 22-23.

2. Badger'ın Tokat'a İlişkin Gözlemleri

Badger'ın 8 Ekim öğle saatlerinde ulaştığı Tokat'ta iki gün içerisinde gözlemediği konular sırasıyla şehrin konumu, fiziki görünümü, şehrin Osmanlı ekonomisi içerisindeki yeri, şehirdeki Gayrimüslimler üzerine yoğunlaşmaktadır. Bunları anlattığı yerlerde satır aralarında şehirle ilgili diğer konulara da değinmiştir. Şehre ilişkin gözlemlerinde zaman zaman Fransız Seyyah Bore'un yazdıklarından referanslara da yer vermiştir.

2.i.Şehrin Konumu: Badger, Tokat'ı üç dağın üzerinde konumlandırmıştır. Bununla birlikte, bu dağların adını vermemiştir. Gerçekten de Tokat, yakın bir dönemde, Karşıyaka'nın ve Yeşilirmak'a yakın yerlerin iskâna açılmasından önce üç dağ üzerine-arasına yerleşik durumdaydı. Bu dağlar sırasıyla Haç Dağı, Kale Tepesi ve Gijgij Tepesi'ydi. Misyoner, şehirdeki evleri iyi, sokakları düzenli ve temiz bulmuştu. Ayrıca Batılıların İris tabir ettikleri Yeşilirmak'ın bir kolunun şehirden geçtiğini söylemişti. Seyyah'ın Yeşilirmak'ın Tokat'tan geçen kolu olarak kastettiği akarsu o dönemlerde Tokat Suyu, Büyük Nehir ya da Tozanlı Çayı olarak anılmaktaydı. Seyyaha göre, bu su, şehrin görmeye layık bağlarının ve bahçelerinin can damarıydı ve sulamada kullanılmaktaydı. Badger, bağ ve bahçe konusuna girdiği anda Tokat'ın üzüm ve armudunun Osmanlı topraklarındaki diğer bölgelerdeki aynı ürünlere göre üstün olduğunu da dile getirmiştir. Bununla birlikte, Tokat'ın üzüm üretiminde gösterdiği başarıyı şarap üretiminde gösteremediğinin altını çizmiş ve Tokat'ta yetiştirilen üzümlerden daha kaliteli şarapların Sivas'ta üretildiğini vurgulamıştır. Seyyah, Tokat'ın fiziki görünümü ve tarımsal üretimine dair tespitlerini eserinde şöyle dile getirmiştir:

Şehir, merkeze doğru birleşen üç ana dağın bulunduğu bir alana yerleşmiştir. Evler iyi yapılmış, sokaklar düzenli ve temiz ve pazar da bol ve çeşitli mallarla donanmış durumdadır. İris'in bir kolu şehirden geçer ve görmeye değer bağları ve bahçelerin su ihtiyacını karşılar. Tokat'ın üzümü ve armudu ülkedeki herhangi bir türdeşinden üstün sayılmaktadır ancak başka bir ürün olan şarabın üretimi için Tokatlılar üzümü Sivas'a göndermek zorundadır, çünkü kendi ürettikleri şarap oldukça kalitesizdir¹⁴.

2.ii.Tokat'ın Osmanlı Ekonomisi İçerisindeki Yeri: Badger, Tokat'ın ekonomik durumuyla ilgili, ilk olarak, şehrin bir vakitler Asya ticaretinin önemli merkezlerinden birisi olduğunu belirtmiştir. Ancak karayolları yerine İstanbul-

¹⁴ Badger, *The Nestorians and their Rituals*, 1: 23.

Trabzon deniz yolunun öne çıkmasıyla Tokat'ın yollar üzerindeki öneminin giderek azaldığına işaret etmiştir. Aynı şekilde, bir dönem büyük basma üreticilerine sahip olan şehrin İngiltere'den gelen seri üretim mallar karşısında bu üretim alanında da gerilediğini dile getirmiştir. Ardından sözü, şehrin Osmanlı bakır işlemeciliğindeki yerine getirmiştir. Bu arada şehirde bakır tasfiye tesislerinde (kalhane) çalışan ve salyangoz ticareti yapan yabancılarla ilgili bilgi vermiştir. Misyoner, şehrin ekonomisine ilişkin tespitlerini kitabında şu cümlelerle ölümsüzleşmiştir:

Tokat önceden Asya ticaretinin büyük merkezlerinden birisiydi ancak İstanbul ve Karadeniz kıyıları arasında deniz yolunun işlerlik kazanmasıyla Trabzon ve Erzurum, İran ve diğer Doğu pazarları için büyük kervan yollarına dönüşmüştür. Bir süre önce Tokat büyük basma üreticilerine sahipti ancak bunlar Türkiye'deki diğer şehirlerde olduğu gibi yok olmuş; çünkü [bu üreticilerin] İngiltere'den gelen, Manchester ve Liverpool sanayisi üretimi, ucuz ve kaliteli ürünlerle yarışmalarının imkânı yok. Bölgenin ana ticaret maddesi Ergani Madeni'nden gelen hammaddeyle yapılan ve ülkenin her tarafına yollanan bakır aletlerdir. Burada bakır cevherini saflaştırmak için nehrin suyunu kullanan bir makine kurmaya çalışan bir Avusturyalıyla tanıştım. Tokat'taki bir diğer [karşılaştığım yabancı] Fransız [asıllı olup] Avusturya'da yerleşik, salyangoz ticareti yapan bir şirkette çalışan, Triesteli genç bir adamdı. Bu genç adamın bana anlattığına göre, Tokat'ın yerlileri uzun keçe çoraplar giyip nehre ve havuzcuklara girerek [çoraplarına] yapışan salyangozları yakalıyorlarmış ve böylece kendilerini de salyangozlardan koruyabiliyorlarmış¹⁵.

2.iii. Tokat'ta Gayrimüslimler: Badger'ın Tokat'ta üzerinde en fazla durduğu ve haklarında en fazla bilgi verdiği husus şehirde yaşayan Gayrimüslim nüfus olmuştur. Misyoner, Gayrimüslimleri anlattığı satırlarda şüphesiz başka konulara da yer yer işaret etmiştir. Örneğin, kendisine yatacak yer olarak gösterilen Ermeni Piskoposluğu'nu anlatırken, kendisini burada kalmaya yönlendiren şehrin mali idarecisi olarak nitelediği Muhassıl'dan bahsetmeden geçememiştir. Yazar, Tokat'taki Ermeni Piskoposluk merkezini içerisinde 600 kişinin barınabileceği ve son dört sene içerisinde yapılmış bir bina olarak tasvir etmiştir. Yakın zamanda, imparatorluğun diğer yerlerinde de Tokat'taki Piskoposluk binası gibi yapıların çoğaldığını, bu tür yapıların yapılmasında Fransız ve İngiliz yardımlarının etkili olduğunu da kitabında aktarmıştır.

¹⁵ Badger, *The Nestorians and their Rituals*, 1: 23.

Misyoner, Tokat'taki Piskoposluk binası ve Osmanlı Devleti'nde yeni Hıristiyan mabetlerin inşasıyla ilgili görüşlerini eserinde şöyle aktarmıştır:

Tokat bizim *Ermeni Piskoposluğu*'nda ağırlanmamızı emreden, *Sivas*'taki Paşa tarafından atanan Muhassıl adı verilen bir vergi memuru tarafından yönetilmektedir. *Piskopos* orada olmadığı için bizi *Cebel-i Lübnan*'da eğitim görmüş; daha sonra da *Roma*'da *Propaganda*'ya gitmiş iki papaz karşıladı. *Piskoposluğa* bağlı olan bu yer oldukça düzgün, 600 kişiyi barındırabilecek, son dört sene içerisinde yapılmış, ülkedeki bağışlarla ama özellikle de *Fransa* ve *Roma*'dan gelen yardımlarla ayakta durabilen bir kilisedir. Bina inşası için gerekli ferman verildikten sonra *Katoliklerin* imparatorluğun *Urfa* ve *Bağdat* gibi diğer yerlerinde de kiliseler inşa edebilmesi için gerekli düzenlemeler yapılmıştır. *Türkler* açısından bu imtiyaz *Hıristiyan* mabet yerlerinin inşasını yasaklayan ve sadece önceden inşa edilmiş olanların tamirine izin veren *İslamî* kurallara doğrudan doğruya bir zıtlık teşkil etmektedir. Bu gerçek şunu göstermektedir ki *Doğu*'daki *Latin Misyonerlerinin* ardındaki *Fransız* uygulamaları oldukça etkili olmuştur; bu dönemde *Bab-ı Ali* tarafından korunan kişilere bazı benzer ayrıcalıklar tanınmıştır, ancak *Kudüs*'te bir kilise inşası bahsi geçen *İslamî* kurala göre reddedilmiştir. Bu ayrıcalıkların ayyuka çıktığını anlamak oldukça kolaydır çünkü *İngilizler* uzun bir süre boşuna bekledikleri ayrıcalıklar için ısrar etmeye karar vermişlerdir.

Fransızlar tarafından *Bab-ı Ali*'den istenen ve alınan bu türden bir müsamaha *Türkiye*'deki *Katolik* başarısında büyük pay sahibidir. Kendim *Nasturî* ve *Yakublere* ait, yıkılmak üzere olan ve insanların evlerde ibadet etmek zorunda kaldığı bir sürü köy kilisesi gerçeğiyle karşılaştım, çünkü yerel otoriteler tamirat için gerekli fermanın çıkmasını bekliyorlardı. Bunu temin etmek için her zaman büyük bir meblağ talep edilir; *Roma*'ya muhalifler, en yakın *Fransız Konsolosluğu*'na ya da *İstanbul*'daki *Fransız Büyükelçisi*'ne piskoposluk veya patriklikleri aracılığıyla başvuruda bulunarak, gerekli yaptırımı herhangi bir aksaklık veya gecikme olmaksızın elde ettiler. *Mösyö Bore* bu tavizlerle ilgili şöyle der: "Özgürlüğünü elde eden *Yunanistan*'ın kaybından dolayı ve Rusya ile yaptığı son savaşlar yüzünden zayıflayan *Bâb-ı Ali*, *Fransa*'nın ısrarlı taleplerine karşı koymaktan çekinmeseydi *Katolikler* bağımsızlığı elde edemeyeceklerdi."¹⁶.

Misyoner, Tokat'taki Ermeni Piskoposluğu ile ilgili verdiği bilgiler dışında şehirdeki nüfus üzerinde de durmuştur. Öncelikle rakam belirtmeksizin şehirde nüfusun önemli bölümünün Müslüman olduğunu altını çizmiş; şehir nüfusunun ikinci sırasına ise Ermenileri yerleştirmiştir. Katolik Ermenileri 150 hane gösterirken diğerlerini 2000 hane göstermiştir. Şehir ve çevresinde yedi

¹⁶ Badger, *The Nestorians and their Rituals*, 1: 23-24.

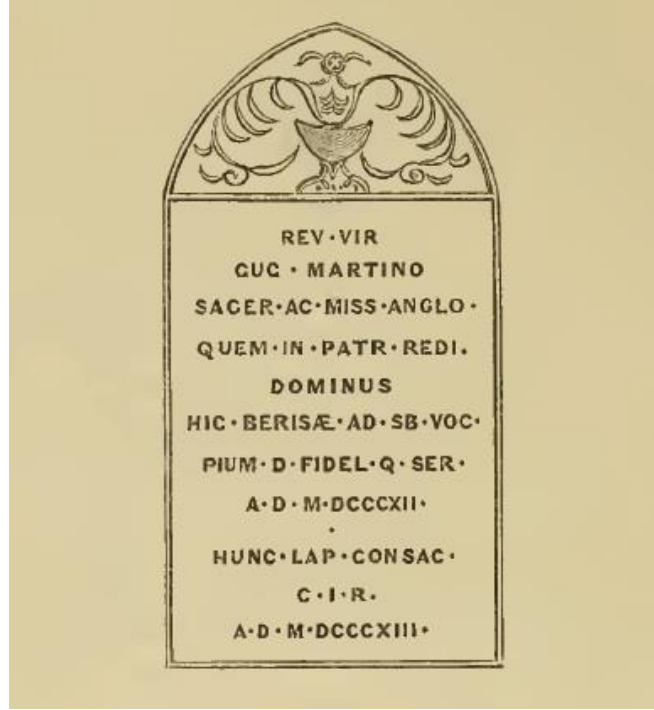
Ermeni kilisesi ve iki manastır olduğuna değinen seyyah bunların adı ve yerleri konusundaysa bilgi vermemiştir. Rumlarıysa hane olarak belirtmemiş ve 1000 kişi kadar olduklarını dile getirmiştir. Niksar'daki Rum Piskoposluğu içerisinde bir kilise ve üç papaz olduğunu belirtmiştir. Şehirde kaldığı 9 Ekim Pazar gününde Rum Kilisesi'ndeki ayine katılmıştır. Kilisedeki ayin sonrası ise 1812'de Tokat'ta ölen, İncil'i Urduca ve Farsçaya çeviren meşhur İngiliz misyoner Henry Martyn'in mezarını eşiyile birlikte ziyaret etmiştir. Ziyareti sırasında misyonerin mezar taşını çizmiş ve mezar taşıyla ilgili bazı önemli bilgiler de vermiştir. Badger, bu kısımda Tokat'ın eski adı Eudocia'yı irdelerken şehrin Komana Pontika'nın malzemeleriyle yeniden şekillenişine dair öngörülerde bulunmuştur. Hatta şehirde şehrin yaşı kadar eski Latince yazıtlara rastladığını da belirtmiştir. Misyonerin gözlemlerine göre, şehirdeki Yahudi sayısı birkaç haneyi geçmiyordu ve Yahudilerin bir sinagogu vardı. Seyyah, Tokat'ta Gayrimüslimler hakkındaki gözlemlerini kitabına şöyle aktarmıştır:

Tokat nüfusunun büyük kısmı Müslüman'dır; Katolik Ermenileri 150 ve [diğer] Ermeniler iki bin haneden oluşmakta olup şehir civarında da yedi kilise ve iki manastır bulunmaktadır. Rumların bin kişi olduğu tahmin edilmektedir, Niksar Piskoposluğu içinde de bir kilise ve üç papazları vardır.

9 Ekim-Bu [gün] Pazar günüydü, sonradan bitişik bir evde ikamet eden üç rahibenin bizi davet ettiği *Rum Kilisesi'*ne gittik. Kutsal kitaplarımızı ve dua kitaplarımızı getirdiğimiz için beraberce, teslisten sonraki *Yirminci Pazar İçin Akşam İbadetimizi* ifa ettik. Yaşlı kâtip, adanmışlığımızı yerine getirdiğimizi görünce, iki mum yakmış ve sunağın önüne yerleştirmişti. İbadet sona erdi ve seyirci olarak bir araya gelen birçok kişiye, kim olduğumuzu ve ettiğimiz duaları sırasıyla açıklama fırsatı bulduk.

Kiliseyi terk ettikten sonra, 1812 yılında *Tokat'ta* dünyevi işlerini sonlandırmak zorunda kalan *Henry Martyn'in* mezarını göstermek için bir *Ermeni* papaz bize rehberlik etti. Bu Hıristiyan gömülerinin arasından o mezarı bulmak oldukça zor bir rastlantıydı. Büyük bir kabristanın mezarları arasında biraz zaman geçirdikten sonra, küçük bir mermer gözümüze çarptı. Bu adanmış misyonerin istirahat yerini gösteren bir levha. Bu noktada, ölen kişinin ateşli hevesini ve dindarlığını hatırladım ve Tanrı'nın merhametiyle doğunun korkutucu *Müslümanları* arasında emek harcayacak ruhları çoğaltacağına dair gizli bir dua ettim. *Cizvit Mons'un* tüm çirkin çekişmelerinin ortasında, *Bore*, ayrılan kardeşimizin bu ifadesini isteksizce kaydetmekle yükümlüydü: "O, iyiliğin ve iyilerin dostuydu. İnsanların kusurlarını düzeltmek ve onları mutlu etmek istiyordu."

Aşağıda, baş harflerinden anladığımız kadarıyla zamanın *Bağdat*'ta yaşayan bir İngiliz sakini olan *Mr. Rich*'in yazdığı taştan yapılmış bir tasvir bulunmaktadır: Anlaşılan o ki yazıda istenmeden "*Henry*" yerine "*William*" yazılmıştır.

Resim 1: Henry Martyn'in Mezar Taşı

Kilise'nin her gerçek üyesinin kalbinde yer alması gereken bu noktada sessizce dururken, *Bayan Badger* bir dizi kır çiçeği buldu ve mezarın etrafına serdi. Tanrım, *İsa*'nın takipçisi olan bu göçmüş kişinin gölgesi ve ruhunu kutsa!

Bulduğumuz yerden ayrılırken verdiğimiz zahmet için papazın eline o başındaki örtüyü çıkarır ve mezar taşının başında dikilirken küçük bir hediye tutuşturdum, o da göçmüşün ruhundan geride kalanları için son cezalandırma gününe yetecek kadar vücuduna ve ruhuna sabır ve pişmanlık vermesi için adanmış bir dua etti.

Ainsworth'un kafasında karışıklığa sebep olan *Ermenilerin Evtogia* dediği *İris*'e konumlanmış *Komana Pontika*'dan altı mil uzaklıktaki *Tokat*, muhtemeldir ki ismini *İmparatoriçe Eudocia*'dan almış. *Tokat* daha sonraki bir şehir olan *Kapadokya Komanası* gibi bir zamanlar sert hiyerarşisi ve karışık *Pagan* ayinleriyle meşhurdu, bugünlerden geriye sadece sonradan *Türklerin* üzerine sütun parçalarından ve diğer antik eserlerden topladıkları bir kemer yaptıkları güzel bir taş köprü kalmış. Şu muhtemeldir ki şehrin merkezi değiştiğinde *Komana*'daki kalıntılar *Eudocia* şehrinin yükselmesi için gerekli malzemeler olarak kullanılmış. *Modern Tokat*'ta, özellikle kalenin yakınında bulunan ve muhtemelen kentin ilk binasıyla yaşit çok sayıda *Latince* yazıtlar mevcuttur.

Tokat'ta küçük bir *sinagogları* olan birkaç *Yahudi* hanesi vardır. Bunlar çoğunlukla seyyar satıcı ve küçük tüccardır ve oldukça fakirlerdir¹⁷.

3. Badger'ın Tokat'tan Ayrılması ve Sivas'a Kadar Olan Yolculuğu

Badger'ın Tokat'ta ayrılması ve Sivas'a doğru olan yolculuğunu anlattığı kısım kitabının üçüncü bölümünün ilk sayfalarıdır. Badger, 10 Ekim sabah saat 8'de Tokat'tan ayrılmış; kış yolunun güzergâhını izleyerek ilk olarak Kurtbeli denen bir derbente ulaşmıştır. Kış yolunu tercih etmesinde o gün kar yağmasının rolü olduğunu da kitabında anlatmıştır. Bu derbentte kaldığı kısa süre içerisinde Tokat Kebabı'nı tatmış ve ekşi ayran içmiştir. Saat 11:00'de ulaştığı Kurdbeli Derbenti'nden öğle üzeri saat 13:00'te ayrılmıştır. Yıldız Dağı yakınlarından geçip saat 17:00'de Ghirken [Karkın?] dediği Müslüman köyüne varmıştır. Geceyi bu köyde geçirdikten sonra sabah 6:00 sularında buradan ayrılmış; bir sonraki durağı olan Sivas'a doğru yoluna devam etmiştir. Seyyah, Tokat-Sivas arasında kış yolunda devam eden yolculuğunu şöyle anlatmıştır:

10 Ekim-Sabah saat 8'de Vali tarafından yanımıza verilen iki korumayla birlikte Tokat'tan ayrıldık ve Kurtbeli adındaki derbente kadar medeniyetten uzak ve bakımsız bir yoldan devam ettik. Tüm sabah çok kar yağdı ve yolculuğumuz daha da zorlaştı. Bayan Badger ve ben, yaz yolu yerine kış yolunu seçmiştik, çünkü bu seçtiğimiz yol daha kısaydı. Bir dağ geçidinde yer alan, grubumuzun geri kalanını beklediğimiz yere, Derbent'e, saat 11'de ulaştık. Burada, oturdukları yerde yaktıkları ateşe taze odun atan muhafızlar tarafından memnuniyetle karşılandık ve daha sonra tamamen ıslak olan pelerinlerimizi kurutmak için bize yardımcı oldular. Gayet iştahlı birisi olan ve yiyecek taşımayı nerdeyse hiç ihmâl etmeyen Tatar (posta sürücüsü), yanında, Tokat'tan [aldığı] bir koyun bacağı [şişlik] getirmişti. Bu parça sonradan usta bir şekilde parçalandı ve bir namlu temizleme ucu maharetiyle eti şişledik; kısa bir süre sonra öğle yemeğimiz güzel bir kebaba dönüştü ve buna da askerlerin bir kesede sakladığı ve seyrelttiği hoş bir içecek olan ekşi ayran eşlik etti. Kulübe, tomruk ve kerpiçten yapılmış ve birkaç kaba taş divan, birkaç eski halı parçası, birkaç mutfak malzemesi ve bir yorgan ve iki yatakla döşenmişti. Odanın kendisi on iki metre kareden daha geniş değildi ve altı muhafız, iki büyük Kurt köpeği ve bir koyun, bu çatının altında rahat bir sığınak buluyor gibiydi. Duvar tüfekler, kılıçlar, tabancalar ve diğer savunma silahlarıyla donatılmıştı ve sahnenin eşsizliği, aynı zamanda fırtına yemişi askerlerin iyi mizahı ve neşeli şarkıları, bize sabah yolculuğunun yorgunluğunu unutturdu.

¹⁷ Badger, *The Nestorians and their Rituals*, 1: 24-27.

Derbent'i saat 13'te terk ettik ve iki saat içinde, etraftaki ovadan muazzam bir piramit gibi yükselen yüce Yıldız Dağı'nı gördük. Rüzgârda hızla sürüklenen ağır bulutlar bazen karlı zirvesini bizim görüşümüzden gizledi ve daha sonra sık sık mavi bir alandan çıkan güneş ışınlarının içinde ışıltılı parıldadı. Yıldız Dağı, saat 17'de ulaştığımız büyük Müslüman köyü Ghirkhen'e birkaç kilometre uzaklıktadır.

11 Ekim-Sabah saat 6'da Ghirkhen'den çıktığımız yol, neredeyse Sivas'ın girişine kadar uzanan yüksek bir düzlük şeklinde uzanmaktadır. Dokuz saat süren yolculuğun ilgi çekici tek kısmı, altı santim[etre] çapında, kelimenin tam anlamıyla topraktan taşan, bitişik bir akıntıya karışan verimli bir su kaynağıydı. Etraftaki toprak çok az ekilmişti ve uzakta bazı köyler görmemize rağmen, yoldaki tek insan yapısı nesne Derbent'ti¹⁸.

Sonuç ve Değerlendirme

Anadolu'nun kadim şehirlerinden birisi olan Tokat, bilhassa Türkiye'de egemen olan Türk devletlerinin neredeyse tamamını yansıtan tarihi eserlere ev sahipliği yapmaktadır. Tokat, Osmanlılar döneminde hem bir üretim ve ticaret merkezi olması; hem sahip olduğu eğitim kurumları ve hem de yollar üzerindeki konumu sebebiyle önemli bir yere sahip olmuştur. Şehir bakır tasfiyesi, basma üretimi, dericilik gibi birçok işkolundaki üretimiyle adını Osmanlı sınırları dışına taşırmış bir şehirdir.

Tokat, bütün bu önemi yanında, karayollarının kullanımının yaygın olduğu dönemlerde birçok seyyahın uğrak noktası da olmuştur. Şehirde bir menzilhane (posta durağı) nin bulunması buraya uğrayan seyyahların şehirde kısa süreli de olsa konaklamasına sebep olmuştur. Daha sonra ülkelerine döndüklerinde seyahat notlarını kitaba aktaran seyyahlar, yolları üzerinde uğradıkları birçok şehri anlattıkları gibi Tokat'a ilişkin gözlemlerini de eserlerinin içerisine almışlardır. Şüphesiz, bu durum, birçok arşiv malzemesi yanında Tokat'ın tarihinin aydınlatılmasına alternatif yeni bir kaynak türü ortaya çıkarmaktadır. Kaldı ki bu seyyah raporları dönemin canlı gözlemlerini içermesi bakımından Tokat şehir tarihinin akıcı olarak sunulmasına önemli bir katkı sunmaktadır.

Tokat'a Eskiçağ'dan bu yana çok sayıda seyyah uğramıştır. Bununla birlikte, 19. yüzyılda şehre uğrayan seyyahlar daha çok sömürgeci batı devletleri

---

¹⁸ Badger, *The Nestorians and their Rituals*, 1: 28-29.

adına çalışan coğrafyacı, diplomat, din adamı gibi çok geniş bir yelpazeden oluşmaktadır. Bu çalışmaya konu olan Badger da bir İngiliz misyoner olup Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Irak'ta yaşayan Nasturîler üzerinde çalışmalar yapmakla görevliydi. Donanımlı bir şahsiyet olduğu anlaşılan Badger ülkesinde dil ve edebiyat alanında çalışmalarıyla da meşhurdu. İşte, 1842 yılında Misyonerlik yapacağı bölgeye giderken 8-10 Ekim tarihlerinde Tokat'ta kalan Badger, şehirde geçirdiği iki gün boyunca aldığı gözlem notlarını Nasturîler ve Ritüelleri kitabının birinci cildinde yayımladı ve Tokat'ın 1842 Sonbaharı'ndaki durumuna ilişkin canlı bazı hikâyeler bıraktı.

Badger, gözlemlerinde, ayrıca, Tokat'a ilişkin bazı önemli bilgiler bıraktı. Bunlardan ilki yollar üzerineydi. Amasya-Tokat arasındaki güzergahta üç kez mola verdi. Mola yerlerinden ilki Ezinepazar'dı ve burada yolcular için bir konak vardı. İkinci mola yeri Çengel Geçidi ise kısa süreli bir mola noktasıydı ve burda yol güvenliği için derbentler bulunuyordu. Derbentte derbentçiler için bulunan bina yolculara da hizmet sunuyordu. Üçüncü durak noktası Turhal'ı ise o tarihlerde büyük bir köy olarak tanımladı. Genel olarak yollardan pek övgüyle bahsetmeyen seyyah, Tokat'a yaklaştıkça yolun daha güzelleştiğinin altını çizdi.

Badger, Tokat'ta Ermeni Piskoposluk Binası'nda konakladı. Anlattıklarına göre, bu büyük yapı daha yeni yapılmıştı. Tokat'ın tarihten gelen ekonomik yapısını vurgulayan misyoner şehirde bakır ve basma üretimi hakkında bilgiler verdi. Bununla birlikte, basma üretiminde Tokat'ın geri plana düşmeye başladığını da söyledi. Şehre uğrayan birçok seyyahтан farklı olarak şehirde salyangoz ihracatı yapıldığını dile getirdi. Şehirde Müslümanları pek az anlatırken, onların sayıca üstünlüğünü belirtmeden geçmedi. Ardından Ermeniler ve Rumların şehir nüfusu içerisindeki yerini belirlemeye çalıştı. Yahudileri ise sayıca az bulduğunu belirtti. Onlara pek yer ayırmaması, bu dini gruptan hoşlanmadığı anlamına geliyordu.

Seyyahın eserinde, İngiliz Misyoner Henry Martyn'in mezarına yaptığı ziyareti de geniş bir biçimde aktardı. Ayrıca Henry Martyn'in mezar taşının bir çizimini de kitabına ekledi. Bütün bu anlattıklarıyla Tanzimat Fermanı'nın uygulanmaya başladığı bir dönemde Tokat'a ilişkin önemli ve canlı ipuçları bıraktı. Tokat'ın ismi hakkında da bazı fikirler öne sürdü.

Tokat'tan Sivas'a olan yolculuğunu kış yolundan gerçekleştirdi. Bahsettiğine göre, o gün kar yağışı söz konusuydu. Kurtbeli denen geçitte mola verdi. Mola sırasında kebab yedi ve ayran içti. Yıldız Dağı yakınlarında büyük bir köy olan Ghirken'de mola verdi ve ardından Sivas'a hareket etti.

Badger ya da diğer seyyahlar, meslekleri ya da amaçları ne olursa olsun, ülkeleri ve devletleri için topladıkları bilgileri kitaplaştırdı ve günümüze canlı şehir anlatımları bıraktı. Elbette, bu kitaplar içerisinde, dönemin Osmanlısı hayrına olmayan icraatlarına da yer verdi. Böylece, bir yandan batının doğuya karşı hazırladığı stratejik hamleleri ve projeleri; öte yandan da üzerinde yaşadığımız Türkiye'nin şehirleri hakkındaki ayrıntılı bilgileri okumak için bizlere bıraktı. Bu nedenle 19. yüzyılın seyyah raporları hem ders almamız gereken bilgilere, hem de yazarlarının geçtikleri şehirler için rehber anlatımlara sahip oldu.

Kaynakça

Badger, George Percy. *Description of Malta and Gozo*. Malta: M. Weiss, 1838.

Badger, George Percy. *The Nestorians and their Rituals: with the Narrative of a Mission to Mesopotamia and Coordistan in 1842-1844, and of a Late Visit to those Countries in 1850; also, Researches into the Present Condition of the Syrian Jacobites, Papal Syrians, and Chaldeans, and an Inquiry into the Religious Tenets of the Yezedeers*. London: Joseph Masters, 1852, 1-2.

Badger, George Percy, *A Visit to the Isthmus of Suez Canal Works*. London: Smith-Elder, 1862.

Guest, John S. *Yezidilerin Tarihi*. Çev. İbrahim Bingöl. İstanbul: Avesta Yayını 2007.

Kallek, Cengiz. "Badger, George Percy (1815-1888)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt: 418-419. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Roper, Geoffrey. "George Percy Badger (1815-1888)". *Bulletin (British Society for Middle Eastern Studies)* 11/2 (1984): 140-155.

Tuzcu, Ali. *Seyahatnamelerde Amasya*. 2. Baskı. Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayını, 2013.

1911'de Tokat

-İngiliz Seyyah William John Childs'ın Gözünden-

İsmet TÜRKMEN* - Yücel BULUT**

Öz: İngiltere'nin Batı Akdeniz Konsolosluğu Üyesi William John Childs (1869-1933), Osmanlı coğrafyasına yaptığı seyahatleri sırasında, devletin uyruğundaki Ermeniler, Rumlar ve Kürtler üzerine yönelmiştir. Anlatımları sırasında Anadolu özelinde din, ırk, ekonomi, politika ve yerel faktörlere yoğunlaşmıştır. Ayrıca arkeoloji ve nüvizmatik gibi farklı disiplin dallarıyla ilgilenmesinin yanında; mimariden coğrafyaya, etnolojiden ekonomiye ilgi duyması, çalışmalarının akademik bir mahiyet taşımasında da etkili olmuştur. Birinci Dünya Savaşı öncesinde de Osmanlı coğrafyasında çalışmalarına devam etmiş ve iki yıl İstanbul'da kalmıştır. Childs, Londra'ya döndüğünde *Küçük Asya'da Yayan (Across Asia Minor on Foot)* (Londra 1917) ismiyle kitaplaştırdığı gezi notlarını bu sırada gözden geçirmiştir. Ayrıca Childs'ın bahsi geçen çalışması ilk kez 1917 yılında Londra'da yayınlanmıştır.

Araştırmamızda W.J. Childs'ın, *Küçük Asya'da Yayan* başlıklı çalışmasından da hareketle, Tokat'a ilişkin gözlemleri üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Ekim 1911'de kesin olmamakla beraber 42 yaşında olduğunu düşündüğümüz Childs, Samsun Limanı'na çıkmış ve beş ay boyunca gözlem yaparak İskenderiye'ye ulaşmıştır. Çalışmada Childs'ın Amasya'dan Tokat'a gelişi, Tokat'taki izlenimleri ve Tokat'tan Sivas'a olan yolculuğu değerlendirilmiştir. Eserde Tokat ve kırsalının sosyal yaşamına (mutfak tatları bile) ilişkin sonuçlara ulaşılabilmektedir. Tokat izlenimlerini birkaç başlık altında toplayacak olursak; *'Hançer kuşanmış insanlar'*, *'hoş bir han'*, *'Ermeni askerleri'*, *'yoğurt üzerine'*, *'Yunanlı bir gezgin'*, *'Tokat Kalesi'*, *'Osman Paşa'*, *'Henry Martyn'in ölümü'*, *'Türk evinde misafirlik'*, *'Tokat'ın ticari hanları'*, *'Ermeni bir papaz'*, *'Katliam söylentileri'*, *'Tokat Han'da bir sabah manzarası'*, *'Güney yolunda Tütün kaçakçılığı'*, *'Çiftlik Han'*. Araştırmamız neticesinde bu başlıklardan da hareketle, Tokat şehir tarihine bir katkı sağlayacağımızı düşünmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Tokat, William John Childs, Şehir Tarihi Araştırmaları.

---

* Doç. Dr., TOGÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü (iturkmentug@gmail.com).

** Doktora Öğrencisi, Noida International University, Hindistan (yucel0404uk@gmail.com).

Tokat in 1911

-On Perspective of British Traveler William John Childs-

Abstract: William John Childs (1869-1933) who is a member of the Western Mediterranean Consulate of the United Kingdom, turned to the Armenians, Greeks and Kurds of the state during his travels to the Ottoman geography, During his narratives Anatolia focused on religion, race, economy, politics and local factors. Besides being interested in different disciplines such as archeology and numismatics, the interest of the economist from the ethnologist to the geographer, the architect has also been influential in the academic nature of his studies. He continued to work in the Ottoman geography before the First World War and stayed in Istanbul for two years. When Childs returned to London, Childs made his trip notes in Asia Minor on Foot (London 1917). Childs' betting work was also first published in London in 1917.

In our research, W.J. Childs's work, titled "Eating in Asia Minor", also tries to focus on Tokat's observations during his journey. Childs, who was thought to be 42 years old with no certainty in October 1911, came out of Samsun Port and made observations for five months and reached Alexandria. In the study, the arrival of Childs from Amasya to Tokat, the impressions of Tokat and the journey from Tokat to Sivas were evaluated. The results of the work on Tokat and the social life of the countryside (even kitchen tastes) were reached. If we were to pick up Tokat impressions under a few titles; '*Dagger-wearing people*', '*A pleasant khan*', '*Armenian soldiers*', '*On yoghourt*', '*Achmet as kitchen-maid*', '*A Greek visitor*', '*Tokat Castle*', '*Osman Pasha*', '*Death of Henry Martyn*', '*Achmet and the sentry*', '*Breaking into a Turkish house*', '*Commercial khans of Tokat*', '*An Armenian pastor*', '*Rumours of massacre on my road*'. As a result of our research, we also think that we will make a contribution to the history of Tokat city.

Key Words: Tokat, William John Childs, City History Surveys.

Giriş

William John Childs'ın 1911 de, Anadolu içlerine doğru yolculuğuna başladığı dönemde İngiliz Hükümeti Ortadoğu'da aleyhlerine büyümekte olan uluslararası çekişmeye karşı çok duyarlıydı. Bu doğrultuda, İngiltere'nin 1870 ve 1880 yılları arasında başbakanlığını yapmış olan Benjamin Disraeli'nin

---

¹ Benjamin Disraeli (21 Aralık 1804-19 Nisan 1881), Britanyalı politikacı ve 19. Yüzyıl'da birçok kez İngiltere Başbakanı olmuş devlet adamıdır. Yahudi asıllıdır. 19. Yüzyıl'ın ikinci yarısında Britanya siyasetinin, William Gladstone ile birlikte en önemli ismiydi. Muhafazakâr Parti'nin önde gelen liderlerinden biriydi. 1870 ve 1880 yılları arasındaki başbakanlığı döneminde

politikaları 1870'lerde bölgede daha çok aktif olmayı işaret ediyordu. İskenderun ya da diğer adıyla Alexandretta, Rusya'nın Hindistan'daki ilerlemesi üzerine karşı saldırıya geçebilmek için çok hayati bir liman olarak kabul ediliyordu.² Bu gerginlik kısa bir süre için 1907'deki Reval Kongresi ile yerini bölgede bir yumuşamaya bırakmıştır. İngiliz hükümeti gibi Childs da bir gün özellikle Samsun'un Rusların eline geçeceğini ve buranın "Karadenizin Güney Odessa"sı olacağını düşünüyordu. Childs gezisinin başlangıcında gizem ve muhtemel maceraları araştırırken bu gerçekliği, yaklaşan tehlikeyi yavaş yavaş gözlemlemişti.

Dünya siyasi arenasında, İngiltere yönetiminin Hindistan'ı İskenderun üzerinden denetleme gayesi, yeni yüzyılın başında Alman etkisinin İstanbul'da ağırlığını hissettirmiştir. Bu durum Londra'yı da alarma geçirmişti. Basra Körfezi ve İskenderun'da bitecek *Bağdat-Berlin Demiryolu* Londra'yı rahatsız etmişti. Herhangi bir stratejik faktörün de ötesinde İngiltere'nin bu limanlardan birindeki kontrol gücünden vazgeçmesi halinde, ticari bölge ve efsaneleşmiş "cennet bahçesi" İngiltere için kayıp olurdu. Bu doğrultuda, İngiltere bölgedeki prestijini, uluslararası çıkarlarını sürdürmeye devam edeceğini göstermek maksadıyla, Anadolu'daki bazı yerlere bir kaç *Askeri Konsolos Yardımcısı* atamıştı. Bu sırada İngiltere kurduğu bu *Savaş Ofisleri* aracılığıyla etnik unsurlar arasında patlak veren eylemleri topografi ve dil konusunda yetenekli isimlerle takip etme yoluna başvurmuştu. Yukarıda ifade edildiği üzere, Disraeli ve Salisbury nin bölgeye gösterdikleri ilginin sonucu olarak Birinci Dünya Savaşı'nın evvelinde de Van, Sivas, Mersin, Adana ağırlıklı olmak üzere işaret edilen sahalardan düzenli istihbarat akışı olmuştur. Bahsi geçen istihbarat yolları ve ülke sathına yayılmış diğer ileri karakollar üzerinden alınan bilgiler Londra'daki memurların ve bakanların masasına ulaştırılmıştır. Mart 1902'de *Askeri İstihbarat Genel*

Britanyalı aristokratlarını da arkasına alarak İngiliz siyasetini kontrolü altına almıştır. Kraliçe Victoria'nın en çok değer verdiği siyasetçiydi. Seçimlerde ezeli rakibi Gladstone tarafından yenilgiye uğradıktan sonra siyaset sahnesinden silinmiştir. Sınıf savaşı ve işçi sınıfı hakkındaki düşünceleri, 1950'li yılların İngiltere'sinde pragmatik ve merkezci ekonomi politikaları üzerinde etkili olmuştur. Bkz. Tejvan Pettinger, "Benjamin Disraeli Biography" Oxford, (www.biographyonline.net, 11th Jan, 2010), (Erişim Tarihi: 09.10.2018).

² John Fisher, "On The Baghdad Road: On The Trail of W. J. Childs a Study in British Near Eastern Intelligence and Historical Analysis, c. 1900-1930", (Archives 1999, Oct.1, Vol. 24, No. 101), 56.

Müdürü Albay Tyrrell, Van'daki yeni atanmış askeri Konsolos yardımcısının İskenderun ve Diyarbakır üzerinden bu bölgelerdeki bilgilere ihtiyaç duyulduğu bölgeleri gezmesi için görevlendirilmesini önermiştir. İki yıl sonra, kısmen İngiliz çıkarlarını bölgedeki demiryolu üzerindeki imtiyazlarını kuvvetlendirmek görüşü ile *Albay Smyth*, Mersin-Adana-Kilis-Halep rotasındaki demiryolunda incelemelerde bulunmuştur. Bu rotanın büyük bir bölümü daha sonra William John Childs tarafından ziyaret edilmiştir.

İngiliz Savaş Ofisi, Bağdat-Berlin Projesi hakkında gelen bilgilerle özellikle de İskenderun bölgesinin potansiyeli ile ilgili aşırı derecede kaygılıydı. 1905-1906 yılları arasında, İstanbul'daki İngiliz askeri ateşesi *Yarbay Maunsell*, *Yüzbaşı Mark Sykes* ve *George Lloyd*, Anadolu'daki çeşitli bölgelere, Mezopotamya ve Kuzey Suriye'ye ait haritalar ve detaylı raporlar temin etmişlerdi. Özel ilgileri ise Bağdat demir yolunun ilerleyişi ile ilgiliydi, Almanya'nın araçlarının doğuya ilerlemesi (Drang nach Osten) ile ilgiliydi. 1910 yılından itibaren askeri konsül bir kaç kişiye kadar düşürüldü. Aynı yıl İstanbul'daki Ticaret Ateşesi *Ernest Weakley*, bölgeye gezi yapmış, Ticaret Kurulunun İstihbarat Komitesi adına Suriye ve İskenderun bölgesinin ekonomik potansiyeli ile ilgili detaylı bir rapor hazırlamıştır. Savaş Ofisi 1910'un sonlarında daha çok politik ve askeri istihbarat talep etmiştir. Kasım 1910'da Dışişleri Müsteşar Yardımcısı *William Tyrrell*, İngiltere'nin İstanbul'daki Büyükelçisi *Sir George Lowther*'a, Adana Konsolosluğu'nun İskenderun civarından askeri bir görevlinin bilgi toplayabilmesi izni alabilmesi için geçici bir süreliğine Askeri Viskonsüllüğe döndürülmesini tavsiye etmiştir.³

Buna karşın Askeri konsolos yardımcıları, bu geçici görevlendirmelerin onların askeri kariyerlerine zarar verebileceği endişesi içerisindeydiler. *John Fisher*'a göre, araştırmalarda Hazine evraklarında, ordu veya dışişleri kayıtlarında ismi görülmemesine rağmen Seyyah Childs, Doğu Akdeniz Ülkeleri konsolosluk servisi görev yapmış olabilirdi. Seyyahın geçmişi hakkında 1910 yılının baharında yaptığı pasaport başvurusuna kadar bilgi yoktur. Kırk iki yaşından sonra neden böyle bir maceraya atıldığı belki de hiç bir zaman tam olarak anlaşılamayacaktır. Aslında hayatının bundan evvelki kısmı bir sır olarak kalmıştır. Childs ilginç gezisine başlamadan evvel Samsun'da bir yıl geçirmiştir.

---

³ John Fisher, "On The Baghdad Road: On The Trail of W. J. Childs ...", 55.

Childs burasını iç bölgelere girmek için bir atılım noktası olarak kullanmıştır. Bu sırada Samsun Karadeniz kıyılarındaki liman inşasına İngiliz firmalarda dahildi ve Temmuz 1911'in sonlarına kadar da Samsun'da bir fahri konsolosluk vardı.⁴ Yolculuğu süresince çeşitli bölgelerde yanında bulunmuş dört Müslüman onun dakikalık analizlerinin parçası olmuşlardı. Ayrıca; Adana'da İngiliz konsolosu da bir kaç günlüğüne O'na eşlik etmişti. Seyyah, Anadolu'da yeni başlamakta olan etnik kökenli gerginliklere karşı bir duyarlılık sergilemiştir. Childs kitabında da ifade ettiği gibi, “*etraftaki ses ve işaretleri daima dinleyen kulaklar, daima açık gözlerle kör fanatik ırk kızgınlığını kanıksamış bir toplum*”un içindeydi.⁵

Childs bahsi geçen seyahatinin sonrasında 1912'den itibaren iki yıl İstanbul'da ikamet etmiştir. Bu dönemde Alman savaş gemisi *Goeben* (Yavuz)'in gelişine şahit olmuş ve varışını yazmıştır. Türkiye'deki Birinci Savaşı'nın ardından “*bir muhacirin özelliklerinden bazılarını kazanmaya başladığını ve sonraki bir kaç yıl boyunca bir kaç değişik adreste kalmış olduğunu*” da itiraf ediyordu. Seyyah, Ocak 1915 başlarında yayımcı G.W.Blackwood ile Türkiye'deki tecrübelerini Blackwood Magazine'e yollamayı açıkca konuşmaya başlamıştır. Bu noktada Childs kitabını 'kabul edilebilir bir doyum ile' bitirebilmek için üç aya daha ihtiyaç duyduğu tahmininde bulundu. Her halükarda; artık savaş işlerini üstlenmek zorunda olmadığı ve kendini kitap projesine adayacağını Blackwood'a bildirmişti.⁶ Yazdıkları gezi yazısı olarak tasarlanmış; bölgenin insani, sosyal, irksal ve diğer özelliklerini, öğrenmek amacıyla idi.⁷

Childs, “*Asia minor on Foot*” kitabında belirttiği üzere İstanbul'da elinde olmayan sebeplerle bu maceranın başlaması gecikmiştir. Anadolu'daki seyyahlar ve ilgili kitaplar *Blackwood's Magazine ve Journal of the Royal Central Asian Society*

---

⁴ John Fisher, “On The Baghdad Road: On The Trail of W. J. Childs...”, 56.

⁵ Childs ayrıca 1909 da ciddi sorunların meydana geldiği Çukurova'da bir kaç hafta geçirmiştir. Seyyah'ın Birinci Dünya Savaşı boyunca sempati dengesi özellikle Ermeni ve Kürtler arasında değişim göstermiştir. Benzeri bir yaklaşımın ülkesinin kıdemli politikacılarında da hâkim olduğunu görmekteyiz. İngilizler, Ortadoğu stratejileri doğrultusunda Ermeni ulusunu bölgede İngiliz çıkarlarını yükseltmek adına potansiyel ve faydalı bir araç olarak görmüşlerdi. Kürtler O'na göre, hayran olmanın imkânsız olduğu bir millettir. O, Anadolu'daki Yunan nüfusunu ise romantik bir şekilde resmetmiş; çıkarıcı, materyalist ve kısaca çaptan düşmüş görüyordu. Bkz. John Fisher, “On The Baghdad Road: On The Trail of W. J. Childs ...”, 58.

⁶ John Fisher, “On The Baghdad Road: On The Trail of W. J. Childs...”, 58.

⁷ John Fisher, “On The Baghdad Road: On The Trail of W. J. Childs...”, 58.

(Kraliyet Merkezi Asya Toplumu Dergisi)'de 1915-1916 yıllarında basılmıştır. Kitap ise, ilk defa 1917 de W. Blackwood & Sons tarafından basılmıştır.

1. William John Childs'ın Çalışmalarının Tokat Şehir Tarihi Araştırmaları Açısından Önemi

Childs'ın Anadolu genelinde ve Tokat özelinde oldukça bilgili olduğu eserinden ve diğer çalışmalarından anlaşılmaktadır. Haliyle bu bilgileri nasıl edindiği ve kişisel yaşamı ile nasıl sentezlediği konusu da daha çok merak uyandırmaktadır. Yazar hakkında bilgi bulmak zor olmakla beraber yukarıda da işaret edildiği üzere Dr. John Fisher, "On The Baghdad Road: On The Trail of W. J. Childs a Study in British Near Eastern Intelligence and Historical Analysis, c. 1900-1930" başlıklı çalışmasında Childs'a dair önemli bilgi paylaşımında bulunmaktadır. Fisher, Childs'ın kariyerini izlemeye çalışmakta, istihbarat servisi birimleri üzerinde durmakta ve zaman zaman Childs'ın özel hayatına da yer vermektedir. Childs'ı belki de bu kadar çekici kılan bir başka gerçeklik ise O'nun Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'de Turancılık hareketinin gelişimi üzerine aktardığı bilgilerdir.

Ortadoğu üzerine birçok makalesi ve İngiliz diplomasisi hakkında (Yirminci Yüzyılda Dışışleri, Ticaret ve İngiliz Dış Politikası) - (İngiliz Diplomasisi ve Kaosa İniş: Jack Garnett'in Kariyeri, 1902-1919) - (Din ve Diplomasi: Din ve Britanya Dış Politikası 1815-1941)- (Erkek Casuslar: İmparatorluk ve Ötesindeki İngiliz Ajanları) gibi kitapları⁸ bulunan University of the West of England'da Tarih Bölümü üyesi Dr. John Fisher, Childs'ın eserleri özelinde ve çalışmaları hakkında şu değerlendirmeye yer vermiştir:

Bu ve benzeri kaynaklardan biliyoruz ki Childs Anadolu'da seyahat etme hususunda acemi değildi. Childs'ın daha önce Samsun'da bir yıl kadar bulunmuş ve burayı iç bölgelere girmek için bir atılım noktası olarak kullanmıştı. Childs ayrıca muhtemelen, Fransa, Yunanistan, Balkanlar, Almanya, İtalya, Norveç ve Avustralya'da da bulunmuştu. Şayet daha erken zamanlarda değilse 1912 den itibaren 2 yıl İstanbul'da ikamet etmiştir ve bu dönemde kötü şöhretli Alman savaş gemisi Goeben'in gelişine şahit olmuş... Ayrıca Childs, çok sorgulayan meraklı bir beyine sahipti, özellikle Anadolu'nun klasik geçmişi ile ilgili bilgisi onu amatör bir arkeolojist, sanat tarihçisi, nümizmatist kılıyordu.

⁸ <https://people.uwe.ac.uk/Pages/person.aspx?accountname=campus%5Cj2-fisher> (25.03.2018 tarihinde erişilmiştir.)

Childs disiplinli bir günlük tutucu ve aceleci olmayan bir seyyah olarak bunu yazmak için müthiş derecede uygun bir kişi idi. Eğer az sayıdaki otobiyografik bilgilerini doğru kabul edecek olursak (kendisi) herhangi bir özel yol haritası olan ya da resmi emirli biri değildi: 'Sivil bir gezgin' ve 'paralı bir serseri'. Sir Walter Kirke ve Lord Mottistone'nin evraklarında Büyük savaş döneminde Childs isimli bir memurun Savaş Ofisi'nde bir istihbaratçı olarak çalışmış olması merak uyandırmış.

Tabii ki askeri istihbaratın 1914 öncesi gelişmişlik durumu, William Childs gibilerin en kararlı tarihçiler için bile ayırt edici bir örnek bırakmamasına sebep olmuştur. 1909 da yayınlanan yönergeye göre bilgi toplamayla yükümlü yurtdışındaki istihbaratçıların resmi iletişimlerde esas maksatlarını gizleyebilmek adına kesinlikle çok sessiz olmaları gerektiği belirtilmişti. Bunun ötesinde bu görevliler 'şunu anlamalıdır ki kendilerinin Askeri Operasyon direktöründen herhangi bir görevliliği olmayıp ancak onun (direktörün) özel işlerindeki bir gezgin olarak görülürler. İstihbarat memuru olmak gidip bilgi toplayacağı bölgenin kanunlarını bilmeyi gerektirir ve (gittikleri yerlerde) kendilerini suçlayıcı duruma düşürecek herhangi bir kâğıt evrak taşıyamaz ve ödeme ise ancak sonuçlar elde edildiğinde beklenebilir.

Şayet daha öncesinde değilse 1917'de Childs tecrübelerini resmi amaçlara yöneltmişti. Savaş dönemi istihbarat departmanı için detaylı bilgilendirmeleri, İngiltere barış sağlayıcılarının faydasına kullanılması için çok uygun biriydi. Bunun öncesinde resmi pozisyonu tam olarak doğrulanamasa bile kendisine askeri istihbaratın içinde uygun bir pozisyon bulmuş olabilir. Tavırları dikkat çekmeyen, sessiz, özenli çalışan bir tarihçi, insan, kültür gözlemcisi, tuhaf anların tadını çıkararak ve bunu tutkuyla hikayeletiren biri, okuyucusunu tatmin edici şekilde uyaran biriydi.

İstanbul'daki o zamanların yoğun çeşitliliğe dayalı hayatı bu şehre gelişinden önce ve sonrasında Childs'ın iki anlamlı meşguliyetine fayda sağlamadı.. Dönemin Yabancı Ofis Elçiliğindeki yazışmalarından yapılan bir soruşturma gösterdi ki bu şehirle (İstanbul) ve Türk (Anadolu) iç bölgeleriyle pekçok kişi ve organizasyon ilgileniyordu. Ticari ve endüstriyel ajanslar, eğitimciler, bankerler, posta ofisi memurları, gazeteciler, Türk ordusuna bağlı görevliler, hatta takma isimli gezginler iç bölgelerde (hepsi) rol oynuyordu. Bölgenin daha uzak kısımlarına İngiliz endüstrisi ve ticareti yoluyla ulaşım sağlanıyor ve İngiliz cemaati aynı şekilde son derece çeşitli bir mahiyet sağlıyordu.⁹

Aynı zamanda çok sayıda elçilik çalışanları mevcuttu, kısa bir göz atarsak; katipler, avukatlar, arşivciler, ticari personel, kütüphaneciler, askeri ateşeler ve muhtemelen daha az bilinen şahıslar elçilikte oldukça saygın olan çevirmen Fitzmaurice tarafından Childs'ın Türkiye'ye geldiği dönemde istihdam edilmişti. Ve gizli servisin fonlaması iç bölgelere Fitzmaurice tarafından kanalize edilmişti.¹⁰

⁹ John Fisher, "On The Baghdad Road: On The Trail of W. J. Childs...", 54.

¹⁰ John Fisher, "On The Baghdad Road: On The Trail of W. J. Childs...", 53-54.

2. William John Childs'ın Tokat'a Dair Değerlendirmeleri

Childs'ın Tokat'ı da kapsayan seyahati kendi ifadesi ile “çok soğuk ve fırtınalı bir 1911 Ekim gününde”, yalnız bir adamın bir Avusturya kömürlü-buharlısından (gemisinden) Karadeniz'in Samsun Limanı'nda karaya çıkması ile başlamıştır. Yolcuğu yaklaşık beş ay boyunca yayan, Akdeniz kıyılarındaki Alexandret'ta (İskenderun) tamamlanmıştır. Bu yolculuk yaklaşık 1300 mil'dir. Seyyah yolculuğunu esasında bir cümle ile özetlemiştir: “Ölümcül ya da ölüme yakın herhangi bir şey” ile kesinlikle karşılaşmamıştır. Farklı bölgelerin ve yörelerin geçildiği bu yolculuk, içinde çok çeşitli ırkları, politikaları, tarihi birikimi, ekonomiyi, kültürleri ve sanatın büyüleyici fotoğraflarını içermektedir¹¹. Seyyah, seyahati sırasındaki notlarında özellikle bölge insanın, sosyal ve etnik özelliklerine yoğunlaşmıştır.

Bu yolculuğun sadece birkaç gününü ise Tokat teşkil etmiştir. Childs'ın Tokat izlenimleri ve Tokat'a ait verdiği bilgiler özetle şu başlıklar halinde verilmiştir: ‘Hançer kuşanmış insanlar’, ‘hoş bir han’, ‘Ermeni askerleri’, ‘yoğurt üzerine’, ‘Yunanlı bir gezgin’, ‘Tokat Kalesi’, ‘Osman Paşa’, ‘Henry Martyn'in ölümü’, ‘Türk evinde misafirlik’, ‘Tokat'in ticari hanları’, ‘Ermeni bir papaz’, ‘Katliam söylentileri’, ‘Tokat Han'da bir sabah manzarası’, ‘Güney yolunda Tütün kaçakçılığı’, ‘Çiftlik Han’.

2.1. Turhal'da Durma Diyenlere İnat

Amasya'dan Tokat'a ulaştığı sırada Childs, ilk gözlemlerine ilişkin şu iki vusfa dikkat çekmektedir: İlki Yeni Pazar üzerinden yolların bakımsız olmasına rağmen iki saate yakın hayali pekte mümkün olmayan en güzel patikalardan yürümüş olmasıdır. Diğer ise, daha önce de benzer yollar görmüş olmasına rağmen bu uzunluktaki bir yolda yüzlerce yük devesinden oluşan kervanların kullandığı en işlek yollardan birisi olmasıdır.¹² Tokat bu yönüyle ticaret yolları üzerindeki konumu, şehrin bir gümrük noktası olması ve aynı zamanda şehirde erken dönemlerden itibaren bir menzilhane (posta durağı) bulunması nedeniyle Osmanlı tarihi boyunca tüccarlar ya da başka amaçlarla seyahat edenlerin durak noktalarından birisiydi¹³. Bu eşine rastlanması zor patika yola dair Childs bazı

¹¹ John Fisher, “On The Baghdad Road: On The Trail of W. J. Childs...”, 57.

¹² W. J. Childs, *Across Asia Minor on Foot*, (Edinburg-London 1917), 97.

¹³ Tespitlerimize göre misyoner, diplomat ya da bilim insanı olmak üzere 19. Yüzyılda Tokat'a uğrayan seyyahların sayısı 40'ı aşkındır. Henüz Tokat'a uğrayan seyyahlar konusunda toplu

teknik ayrıntılara da yer vermektedir. Patika yaklaşık 60 cm daha dar olmuş bu alanda yüzey tıpkı toprak tenis kortu gibi yumuşak ve sert şekilde dövülmüştür. Patika yolun her iki yanında birkaç inç derinliğinde bozulmamış, elle tutulması zor toprak vardır.

Childs Tokat'a bağlı Turhal kazasına birkaç kilometre mesafe uzaklıktaki bugün yine Çengel (Chengel) olarak bilinen, derin bir vadiye elindeki raporlardan da hareketle ulaşmayı başarmıştır. Ulaştığı noktada iki tane hanın sıralandığını ifade etmektedir. Burada küçük bir yükseltiye birbirine yakın mesafelerde yerleştirilmiş Bağdat yolunda araştırma yapmakta olan bir grup Fransız mühendisin kampına rast gelmiştir. Kamptakilerin bir takım imtiyazlar karşılığında -Samsun'da motorlu-araba (otomobil) tekeli verilmesidir- Fransız sendikası (Şirket ya da şirketler birliği) Sivas'tan Karadeniz'e uzanan karayolunun iyileştirilmesi işini üstlenmiştir. Childs'a göre burada, umut dolu bir proje olmakla beraber beklenmedik zorluklarla karşılaşılması muhtemeldi. Türk makamlarının vaktiyle yolları geliştirme hususunda karşılaştıkları

---

bir çalışma yapılmamıştır. Tokat'a uğrayan bu yabancı seyyahlarla ilgili Ali Açikel'in bir ve Ayşegül Kuş'un çalışmaları vardır. Ali Açikel, Tokat'a 19. yüzyılda uğrayan James Morier, William Ouseley, Robert Ker Porter ve William Francis Ainsworth'un seyahatnameleri üzerinden bir çalışma gerçekleştirmiştir. Bk. Ali Açikel, "XIX. Yüzyılın İlk Yarisında Batılı Seyyahların Seyahatnamelerine Göre Tokat Şehri", (*Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (25-26 Eylül 2014/Tokat) Bildirileri*, C. 1, Tokat 2015), 135-146. Ayşegül Kuş Lennep'in seyahatnamesine göre Tokat şehrinin ekonomisi üzerine bir bildiri sunmuştur. Bkz. Ayşegül Kuş, "Lennep'in Seyahatnamesinde Tokat'ın İktisadi Yapısı", (*Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (25-26 Eylül 2014/Tokat) Bildirileri*, C. 1, Tokat 2015), 553-562. Kuş'un Lennep'le ilgili bir de makale çalışması bulunmaktadır. Bk. Ayşegül Kuş, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarisında Amerikalı Misyoner H. J. Van Lennep'in Tokat İzlenimleri", (*Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 52, Haziran 2014), 125-140. Aynı araştırmacı son olarak İngiliz Frederick Burnaby'nin Tokat'a dair izlenimlerini ele alan çalışmasını bir sempozyum bildirisi olarak sunmuştur. Bkz. Ayşegül Kuş, "Burnaby'nin 93 Harbi'nin Hemen Öncesinde Gazi Osman Paşa'nın Doğduğu Kent Tokat'a Dair İzlenimleri", (*II. Uluslararası Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa ve Dönemi Sempozyumu (5-7 Nisan 2017/Tokat) Bildiriler*, Tokat 2017), 258-275.; Ayrıca Tokat örneğinden hareketler yabancı seyyah ve misyonerler özelinde önemli çalışmaları bilim dünyasına kazandırmış olan Murat Hanilçe'nin çalışmaları için bkz. Murat Hanilçe, "William John Hamilton'ın Gözünden 1836'da Bir Osmanlı Şehri: Tokat", *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye*, (Edt. Çağatay Özdemir-Yunus Emre Tekinsoy), (Türk Yurdu Yay., Ankara 2016), 199-216.; Murat Hanilçe, "Misyonerlerin Şehir Tarihi Çalışmalarında Kullanımı: Horatio Southgate ve Tokat Örneği (1838-1841), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Misyonerler ve Faaliyetleri*, (Edt. Yunus Emre Tekinsoy-Murat Hanilçe). (Kitabevi Yay., İstanbul 2018), 383-412.

zorluklar ve başarısızlıklar bu yabancı şirketlerin de peşini bırakmayabilirdi. Bu zorlukların temelinde ise kağnı arabalarını görmektedir¹⁴. Zira yolların genellikle kayalarla döşenmiş olmasını kağnı arabalarının yollara verdiği zararın sonucu olarak görmektedir.

Childs notlarında Çengel'in ötesinde yolun kıvrımlı bir vadiye doğru ilerlediğinden bahsetmektedir. Vadide her dönümü sürülmüş tarlaların olduğunu tasvir etmektedir. Bu güzergâh üzerinde eşiyile birlikte tarlasında çalışan bir Türk ailesine dair gözlemlerini şu ilginç ifadeleri ile süslemektedir:

Küçük bir dere ile kapanmış olan bu vadinin başında Türk hayvancılığının ilginç bir sahnesiyle karşılaştım. Yolun yanındaki bir tarlada bir adam ve karısı genç bir çam ağacı gövdesini iki küçük ineğe çektirerek tarla sürüyorlardı. Kadının işi, güneşte kavrulmuş, ısıya dayanıklı elbiseleri içinde ağırlığını tırmığın üstüne vererek eşinin yanında durmaktı. Tarlada çalışan kadın görüntüsü yeterince tanıdık fakat bu kadın istisnai bir kadındı. Pelerin tarzında giysisinin, altın ve ipek işlemleri beyaz zeminde kırmızı mavi ve pembe nakışlar vardı. Kadının ışıltılı renklerle yayılan desenli sırtı mükemmel güzellikteydi, sanki bir sunak örtüsüne ait gibiydi. Hatta genellikle vurduymaz ve meraksız tavırlı olan Ahmet bile şaşkınlıkla bakıyordu bu tozlu tarladaki göz alıcı şeye... Çifte fark ettirmeden fotoğraflarını çekebileceğimi düşünüyordum. Fakat adam hareketlerimi izliyordu ve anlaşılana ne yapmaya çalıştığımı anlıyor gibiydi, bu konuda endişeleri artınca karısının önüne geçti ve sinirli bir şekilde bana dur dedi. Bu protestonun yetersiz olduğunu düşünmüş olacak ki yerden aldığı toprağı bana doğru fırlattı. Bunun üstüne geri döndüm, ben giderken tarla sürme işlemi devam ediyordu, bu esnada bana sırtları dönük vaziyette olan bu çiftin arkadan da olsa bir fotoğrafını çekmeyi başardım.¹⁵

Yayan yolculuğu sırasında Childs'ın Çengel'den sonraki durağı Turhal olmuştur. Childs; İstanbul, Merzifon ve Amasya'da kendisine Turhal hakkında iyi telkinlerde bulunulmadığından bahsetmektedir: Samsun ile Sivas arasındaki yolda "Turhal da durma" şeklindeki bu ifadelerin temelinde gerek kasabanın temizlik konusundaki noksanlığına gerekse halkın fanatik olduğuna işaret

---

¹⁴ Childs bu coğrafyaya has kağnıların aynı zamanda "silah gücünde de kuvvetli" olduğuna işaret etmektedir. Tespitlerine göre bir kağnı sağlam ahşaptan yapılmış iki tekerin üzerinde bir ton ve üzeri yük taşıyabilir, Bu tekerler merkezde beş altı inç kalınlığında, kenarlarda (jant) bir buçuk inç kalınlığındadır ve yarı yuvarlak demirden olan bir tekerdir. Bu kağnılar ile bir haftalık bir seyahat -Bağdat yolunda olduğu gibi bir seyahat- herhangi bir makademize yolu (asfalt dolgulu yol) şeritler halinde yırtar ve zarar verir. W. J. Childs, *Across Asia Minor on Foot*, , 99.

¹⁵ W. J. Childs, *Across Asia Minor on Foot*, 100.

etmiştir. Childs, “Benim gibi hayatını en mütevazı şekilde yaşamaya adanmış birisi için Turhal’da bir gece geçirememek garip olurdu diye düşündüm. Bir yerde değilse bile Turhal’da bir gece geçirmek benim için bir gurur meselesi haline gelmişti.” diye eklemiştir.¹⁶

Turhal; dağ ve tepelerle çevrili küçük yeşil bir ovada kuruludur, etrafında izole büyük kayalık ile vadinin ortasında bir ada gibi duruyor. Turhal’a girdiğim yolun iki yanında da sular vardı, suyun öte yanında içinden henüz geçtiğim kahverengi kırsal alanla zıtlık oluşturan canlı ve yeşil bir çayırık alan vardı. Kasabanın yanında evlerin üstünden yükselen taşlık ada resmedilmeye değer bir kaleydi. Turhal’ın tuhaf şekilde iftiraya uğradığını düşündüm. Mesafeden kaynaklı olarak oluşmuş olan bu olumlu düşüncelerim ana caddelere girer girmez tersine döndü. Daha önce kirliliği Türk kasabasında bulunmuşum mesela -Vezirköprü- kendine has bir tifosu olan bir yeri, ya da Sinop- ama hiç biri bu kadar kötü değildi. Ayaklarınız kuru olarak yürüyebilmek için bazen küçük kokmuş dükkânların arasından yan yan yürümek mecburi olmuştu, pis kokulu mavi sıvıların oluşturduğu bir ayak boyu su birikintilerinde arabalar sarsılıyordu. Yıkık dökük kahvelerinde oturan insanları da şehirleri kadar berbat ve iticiydi. Onlar kirliliği ve perişandılar; her hafta malaraya tutuluyormuşçasına tembel halsiz bir görüntüleri vardı. Ayrıca sinek sürüsü içerisinde oturuyorlardı ki görmeden değerlendiremezsiniz. Sokaklar arasında henüz 200 yard (180 metre civarı) gezmeden burada uyumak yönündeki kuvvetli iradem sarsılmaya başladı. Yine de hanın nasıl görüldüğünü bilmek istiyordum. Sonunda neden konu Turhal olunca herkesin ortak bir söylemle kınadığını anladım. Çoktan Turhal aleyhinde en kötü konuşacaklardan biri olmaya niyetlendim. Sonunda arabaya bindim şehrin tek hanına doğru yola çıktık. Burası kirliliği. İçerde Mısır’ın dördüncü vebası¹⁷ gibi sinekler dolaşıyordu ve uğultuları, bu değişmeyen ses havayı resmen istila ediyordu. Bütün bu olanlardan sonra bu şehirde uyuma hususundaki bütün fikirlerimden vazgeçtim, kaleye gitmekte çekiciliğini yitirmişti. Yine de Turhal’a bir gün geçirmek isterdim.¹⁸

Seyyah esasında Turhal gibi bu yerlerin bu durumlarının bölgede Bizans hâkimiyeti sonrasında egemen olan güçlerin bir eseri olduğunu belirtmektedir¹⁹.

¹⁶ W. J. Childs, *Across Asia Minor on Foot*, 101.

¹⁷ Yahudi inancında Mısırlılara Tanrı’nın gönderdiği bir bela.
<https://www.youtube.com/watch?v=0njPXchEb-I> (Erişim tarihi: 07.10.2018).

¹⁸ W. J. Childs, *Across Asia Minor on Foot*, 101-102.

¹⁹ Turhal sahipsiz olan harabe halinde ülkeyi çevreleyen bu yerler her zaman böyle değillerdi. Bizans döneminde buralar zengin ve iyi işlenmiş muhteşem arazilerdi ve bizans imparatorlarına aitlerdi, bugün bile hala o dönemlere ait sayısız yazıtlar var. Eski Turhal yani Iborra , Basil ve onun kardeşi Gregory The Illuminatorun doğduğu bu yerler ve civarı Annesoi’nin arazisi idi. Şehirden bir saatten az bir yürüyüş mesafesinde, suyun bir boğazdan kükreyerek aktığı ve büyük uçurumların olduğu Basil’in de bir süre inzivaya çekildiği yer

2.2. Childs'ın Tokat'a Giriş

Childs, Tokat'a dair birçok ayrıntıyı tuhaf bir şekilde çok canlı olarak hatırladığını ifade ederken, her şey çok renkli çok hoş olduğunu da ilave etmiştir. Özellikle Tokat Kalesi'nden ve kaldığı handan fazlasıyla etkilenmiştir.

Tokat iki derin vadinin buluştuğu yerde duruyor, genişliği bir milin dörtte üçünden fazla değil. Dağlık burnun çıkıntısı yüksek kayalıkların ağzındaki binaların arasında bitiyor, bu beş ya da altı yüz fit yükseklikteki kayaların üzerinde aşırı güzellikte bir kale var. Şehrin nüfusu Amasya'nın yarı nüfusu kadar... Zihinlerde parlak ve bulutsuz gökyüzü, küçük, temiz, güneşli bir kasaba, kırmızı çatılar, kalın dik tepeler arasında yeşil ve rüzgarlı bir nehir, doğusunda ve kuzeydoğusunda vahşi bölgeler olduğundan sokaklarında kılıç ve hançerler taşıyan insanlar olarak kalıyor. Taşdığı silahlardan ve onları üzerinde taşıma şekillerinden bir adamın ne kadar kibirli olduğunun rahatça değerlendirmesini yapabilirsiniz, sadece kibrini değil kişinin karakterinin ve bulunduğu konumu da değerlendirebilirsiniz. Tokat sokaklarındaki bir saatlik gezinti bu ve benzeri pek çok etütü yapmanıza olanak verir. Ancak Tokat izlenimlerimi her şeyden çok renklendiren şey Tokat'ta kaldığım handı. Han sadece konaklaması ile değil aynı zamanda kendine has havası ile de rastladığım en iyi handı.²⁰

2.3. Henry Martyn ve Tokat'taki Mezarı

Childs'a göre Tokat, İngilizler ve Hıristiyan kimliği taşıyan seyyah ya da diğer unsurlar açısından 1812 senesi sonrasında ayrı bir öneme ve ilgiye haizdir. Bunun nedeni ise İngiliz misyoner Henry Martyn'in mezarının burada bulunmasıdır. Henry Martyn esasında Hindistan'da misyonerlik çalışmalarında bulunmuş; İncil'i ilk defa Urduca ve Farsça'ya tercüme etmiş bir kişiydi ve genç yaşta, hasta olduğu halde Hindistan'dan İngiltere'ye dönerken Tokat'ta ölmüş meşhur bir misyonerdi ve mezarı şehrin bahçelerinden birinde gömülüdür. Childs hakkında çok şey bilindiğini düşündüğü meşhur misyoner Martin

---

vardı. Belkide inzivaya çekildiği yeri seçerken çocukluk anılarının etkisinde kalmış olabilir. Annesoi'de bu karanlık boğaz'ı ziyaret etmiş olabilir; muhtemelen burayı çekici bir nokta olarak görmüştür ve bir çocuk gibi kaçabilme imkanı varken buraya kaçmıştır. Aldığı izlenimler, dünyadan elini ayağını çekmeye, inzivaya çekilmeye karar verdiği zaman onu buraya çekmiş olabilir. En azından böyle düşünülebilir. İboralı da -Gregory- kendi şahsi isteğinin dışında olsa bile Psikopos olmuştu. İlk başta reddetmiş olduğu söylenir, fakat Amasya Psikoposunun ısrarlı tavsiyeleri üzerine kabul etmiştir. Bu ovanın manzarası Anadolu düşünüldüğünde alışılmışın dışında, iyi ekilip biçildiği dönemlerde muhtemelen şimdikinden daha çekiciydi. Bkz. W. J. Childs, *Across Asia Minor on Foot*, 103

²⁰ W. J. Childs, *Across Asia Minor on Foot*, 110.

hakkında Sivas'ta onunla ilgili daha detaylı bilgiler veren bir broşürle karşılaştığını ifade eder.²¹ Childs, misyonerin ölümü hakkında da ayrıntılı bilgi vermektedir: “Yanında kimse yokken ve bilinmeyen bir şekilde ölmüş görünüyor, ölü bedeni şehrin yukarısındaki tepelerde gömülmeden bırakılmıştı. O zaman beyazlatılmış kemikleri Tokat Protestan Kilisesi'nin eski Pastörlerinden biri tarafından düzeltilmiş ve kilise evinin bahçesinde gömülmüş, adına şimdi ziyaret edilebilecek bir anıt da olabilir.”²²

2.4. Jandarmayla Tartışma

Childs bu seyahati sırasında yanında yardımcısı Ahmet ile beraber kaleye de tırmanmıştır. Kaleden dönüşleri sırada yol üzerinde tüfekli ve süngülu bir nöbetçi askerin olduğu bir nizamiyeye rast gelmişlerdir. Nizamiyede nöbetçi asker onları durdurmuş ve yanına çağırmıştır. Tavırlarından ve daha önce kaleye farklı bir yönden çıkmış olmaları sebebiyle asker onlardan şüphelenmiştir. Zira onlara bağırarak kalenin yasak olduğunu ve durmaları gerektiğini söylemiştir. Fakat her ikisi de olanlara aldırış etmemişler ve yürümeye devam etmişlerdir. Childs, Ahmet'in nöbetçi askere karşı olan bu davranışını savaş vakti riskli görmüş, neticede nöbetçi seyyahı ve yardımcısını bölgeden uzaklaştırabilmiştir. Ahmet'e bu hadiselerin ardındaki sebebini soran seyyah, nöbetçinin “Ermeni” olması sebebiyle bu türden bir davranış sergilediğini ifade etmiştir: “Zayıf bir ermeni nöbetçi iri ve saldırgan bir Müslüman'a karşı ne yapabirdi? Durum nöbetçinin kendi başına gelebileceklerin ötesinde karmaşık bir problemdi. Bir Müslümanın bir Ermeni tarafından yaralanması ya da öldürülmesi (beni bir kenara bırakın ben bir yabancıyı münakaşaya bile değmez) müthiş derecede ciddi bir şeydir. Müslümanlar ayağa kalkıp dökülen Müslüman kanı için öç almak isteyebilir ve bu durumdan Ermeni erkekleri olduğu gibi, kasabaları, kadınları ve çocukları zarar görebilir. Ermeni konunun bütün bu yönlerini biliyordu ve gözden geçirmişti. Geriye baktım, eğer mümkünse onun (tavırlarından) sezmeye çalıştım.”²³

Childs bu olay üzerinden öncelikle iki konuda çözümleme yapma yoluna gitmektedir. İlki o dönemde Osmanlı'nın öncelikleri arasında olan ülkenin belli

---

²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Hanilçe, “Henry Martyn's Personal Effects and His Crave in Tokat”, *Cedrus*, V (2017), 543-566.; Murat Hanilçe, “Tokat'ta Medfun Meşhur Bir Misyoner: Henry Martyn”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Sempozyumu (01-03 Kasım 2012 Tokat) Bildiriler*, Cilt. 1, (Tokat 2012), 151-182.

²² W. J. Childs, *Across Asia Minor on Foot*, 117.

²³ W. J. Childs, *Across Asia Minor on Foot*, 117.

bölgelerinde daha çok öne çıkan Ermeni meselesinin ve sonucundaki travmanın tarafların nezdinde yarattığı durumu açıklama gayretidir. İkincisi ise Childs'a göre Osmanlı memur sınıfının Childs üzerindeki bıraktığı tesirdir. Seyyaha göre Osmanlı'da memur sınıfı 'gelişmemiş dürüstlük içgüdüleri' ile ayırt ediliyordu, böylesine ağır suçlamada bulunan Childs gibi biri için bile askeriye görünüşe göre daha kıymetliydi.²⁴

2.5. Taşhan'da Ermenilerle Buluşma

Tokat Kalesi'ni ziyaretlerinin hemen sonrasında Childs, Tokat'ın eski ticari hanını ziyaret etmek istemiştir. Karanlık ve taş duvarlı bu büyük binanın gösterişi ile esasında ticaretin büyüklüğüne de tanıklık ettiğini ve tıpkı Merzifon'daki "Taş Han" gibi, bu yapıların yangınlara, baskınlara karşı korunaklı olduğunu belirtmektedir. Daha önce bu hat üzerindeki hanlar hakkında tüccarların mallarını buralarda güvene alıp işlerini güven içinde yapabildiklerini duymuştur. Han'ı resmetmeye değer bulan Childs iç avlusundaki taş çeşmenin etrafında ise bir kaç küçük ağacın da dikilmiş olduğunu belirtmektedir. Han'ın içinde altında duran hayvanlara sığınak sağlaması amaçlı yatay bir üzüm asması sırtığının da görünüşe ayrı bir güzellik kattığını eklemiştir. Yine açık avluda; tütün balyaları, arpa ve buğday torbaları, yığınlar halinde kürekler ve demir çubukların, yığınla deri, yakacak odun ve kömür balyalarının istiflendiğini tasvir etmektedir. Bu avluda ayrıca tahıl tanecikleri ile beslenen yüzlerce güvercinin var olduğunu da eklemektedir. Han fiziksel özelliklerine dair şu eklemeleri de yapmıştır:

Karanlık şekilde kırmızı kiremitli çatılar üzerinden yükseliyordu ve parlak gökyüzüne karşı net şekilde yükseliyordu. Kalenin görünen kısmında ince bir özelliği vardı, tıpkı resimlerdeki hayali kalelerin bulunduğu hayali yerlerde olduğu gibi. Yine de kale ve kayalıklar handa deve ve eşeklerin durduğu tuhaf giyimlilerin gelip gittiği, eski ticaret yerinde vahşi gerçeklik günlerinin bir kombinasyonu olarak izlenebiliyordu, tıpkı Orta Çağ'dan güneşle dolu bir resim gibiydi, zevkli bir şekilde dolaştım. Bu çevrelenmiş alanda Tokat'ın şu anki tüccarları göze çarpmayacak şekilde ticaretlerini yapıyorlar. Burada yazmanlar ne zaman gölgelik ve rahat bir yer bulunca ayak ayak üstüne atar ve ardi arkası kesilmeyecek şekilde sigara içer ve kamış kalemlerle yazılarını dalgın şekilde yazarlar.²⁵

²⁴ John Fisher, "On The Baghdad Road: On The Trail of W. J. Childs...", 56.

²⁵ W. J. Childs, *Across Asia Minor on Foot*, 119.

Childs Taşhan'da gözlemlerini yaptığı sırada kendisini burada ziyarete gelen İngilizce konuşmayı bilen Ermenilerden bahsetmektedir. Çoğunluğunun Amerikan okul ve kolejlerinde yetiştiğini öğrendiği bu öğrenci grubunun son derece kendisiyle ilgili olduklarını paylaşmaktadır. Kendisini ziyarete gelenlerden birinin de Ermeni Protestan Kilisesi'nin Pastörü de olan Amerikan misyonerlerinden birisi olduğunu belirtmektedir. Childs bu misyonere ilişkin notlarında çok geniş bir yer ayırmış olmakla birlikte misyonerin buradaki durumunu değerlendirirken, "daha acınası bir beden başka bir yerde bulunamaz.", "Onların ırklarının yazgısı kara iken en karası onun idi.", "Katliamda ortadan ilk kaldırılacaklar arasındalar onlar" türünden tanımlamaları daha çok ön plana çıkarmaktadır:

Bir pastör ya da rahip herhangi bir esnafa kıyasla daha kabul edilebilir bir kurbandır. Fanatik katillerin gözünde bir grup pastör ya da rahibi öldürmek çok dikkat çekici bir başarıdır. Bunca grubun içinde pastörlerin işi rahiplerden daha zor; ulusal kilisenin her düşman ırk için ilk ve sembolik (hedef) olduğu bir yerde Pastör düşmanına iltica yoluyla kendini kendi halkının önemli bir kısmından koparır. Aslında bu pastörlerin yolu (Protestanlıktaki) papazların gittikleri yol kadar zorlu ve belirsiz, bu yolu takip etmek onlara ayrı bir acı ile damgalar. Hepsi (Pastörleri) Amerikan papaz okullarından geçmiş ve zevkleri ile dış görünüşleri olarak doğuludan çok batılı gibiler. Zeki iyi bilgilendirilmiş ve kendilerini görev aşkına adanmış kişiler. Osmanlı İmparatorluğu bu pastörlerden daha mazlum daha ağırbaşlı iyilik etme konusunda çok istekli, bir vatandaş grubuna daha sahip değildir. Bununla birlikte onların arasındayken ters giden be şeyler olduğunu da fark ediyorsunuz. Yöreye uygun olmadıklarını, sergiledikleri insan örneğinin oraya en faydalı olanı olmadığını görüyor ve başka türden pastörlerin daha iyi iş çıkarabileceklerini düşünüyorsunuz. Tokat'tan ayrılmadan önce beni ziyaret eden bir Ermeni Sivas yolunda bir yerlerde bir problemin patlak verdiğini haber ediyordu. Detay veremiyordu. Bu durum yol boyunca pek çok yerde olduğu gibi handa da etrafta uçuşan Ermeni-Müslüman sıkıntıları ile ilgili söylentiye neden oldu.²⁶

3. Childs'ın Tokat'tan Ayrılışı

Childs herhangi bir tarih belirtmemekle birlikte şehirden saat 11.00'de hareket etmiştir. Şehri ve meyve bahçelerini geçtikten sonra yol güzergâhı boyunca parlak bir nehrin aktığı daha sonra Kurt Dağ'a doğru tırmanan ormanlık bir vadiye çıktığını belirtmiştir. Bu döneme ilişkin kayıtlara göre, Tokat'ı Sivas'a bağlayan hat güneyden, iki giriş ve iki ayrı yol vardır. Tokat'tan

²⁶ W. J. Childs, *Across Asia Minor on Foot*, 119-121.

Sivas'a doğru olan bu yollardan birisi Yazlık, diğeri ise Kışlık yol olmak üzere tanımlanmıştır. Bu yazlık yol, yüksekte aşağı doğru sürekli inişlerle ve dönemeçlerle doludur. Child'ın burada kullandığı yol güzergahı yazlık yol büyük ölçüde bugün Tokat-Sivas il sınırını teşkil eden Çamlıbel Geçidi'nin geçtiği yol olmalıydı. Sürekli tırmandığı yer ise Kızılınış denilen bir geçitti.²⁷

4. Güney Yolunda Tütün Kaçakçılığı

Childs, Tokat'ı Sivas'a bağlayan güney istikametindeki günlük ticaretten özetle şu şekilde bahsetmektedir: *“Kömür ve odun taşıyan eşeklerin yanında, tütün yaprağı balyaları ve küfelerle darı taşıyan at arabaları ve tahilla dolu kağnılar ve ara sıra da bir kaç deve de yer almaktadır. Ticaret yapanlar arasında Childs'ın ifadesi ile atları ve silahlarıyla gurur duyan, yolların aristokratları Kürt ve Çerkez tüccarlar çoğunluktadır. Bunların yanında keçi derisinden çarık giymiş yaya yürüyen köylüler de vardır. Bu kalabalığın arasında tütün kaçakçılarında karşı nöbette olan omuzlarındaki tüfeklerle yol alan mavi üniformalı iki zaptiye de vardır.”*²⁸

Childs bu bölümde tütün kaçakçılığı bahsi üzerinde özellikle durmuştur. Tütün kaçakçılığının Anadolu'da kârından dolayı pek çok kimse tarafından yapıldığını belirtmektedir. Ayrıca bu durumun titizlikle korunan devlet tekeline özel bir şirket tarafından el konmasından kaynaklandığını da eklemektedir. İzin belgesi ile üretilmekte olan tütün yaprağının önemli bir kısmı ihraç edilmektedir. Geriye kalan kısmı ise tek el şirketine onların belirlediği ucuz bir fiyattan satılmaktaydı. Childs üreticinin sattığı fiyat ile tüketicinin aldığı fiyat arasındaki büyük farkın bir kısmının devlete inanılmaz bir kar sağladığını düşünmektedir. Ayrıca tütün yetiştirilen kasabalar ile yetiştirilmeyenler arasında kaçakçılığın da teşvik edildiğini şu ifadesi ile de belirtmektedir:

Yük hayvanı sahibi her insan muhtemel bir kaçakçı; aracını ya da hayvanını tütün yetiştirilen bir yere götüren her adam az ya da çok derecede kaçakçı olur. Anadolu bir kaç yola sahip, ama mükemmel labirentli yan yollar mevcut; bu yüzden bir kaçakçının şansı dürüst birinden daha fazla... Deniyor ki; yetiştirilen tütünün en az yarısı tekelden kaçırılıyor. Bu durumda kaçakçılık etiketi ve kuralları ile bir iş haline hatta bir onur meselesi olmuş. O ruhu taşıyan erkeklere asil bir işte parlak bir ticaret ve bir erkek için

²⁷ Southgate, *Narrative of a Visit to the Syrian [Jacobite] Church of Mesopotamia; With Statements and Reflections upon the Present State of Christianity in Turkey, and the Character and Prospects of the Eastern Churches*, Appleton & Co., New York 1844, 255.

²⁸ W. J. Childs, *Across Asia Minor on Foot*, 124.

mümkün olan bir kariyer fırsatı sunuyor. Kaçak, ticarete gönüllü olarak girer, orada askeri içgüdülerini ve cesaretini ortaya koyacak fırsatlar bulur, bu yeteneklerini kullanarak kâr ve şöhret elde eder. En sonunda eğer işinde çok iyi ise tekel şirketi ona rüşvet verir ve emekli aylığı bağlar. Bu şartlardaki onurlu bir emeklilik sadece zor kullanarak uzun baskılar ile sonuç alınamayan kaçakçıların birçoğuna nasib olur. Tütün kaçakçılığı nedeniyle bu işi iyi yapan kaçakçılardan ötürü ortada neredeyse bir sınır savaşı havası var.

Askeri birlikler jandarmalar zaptiyeler hepsi bu kaçakçılara karşı kullanılıyor, ama kaçakçıların esas düşmanları Tütün şirketinin emrinde çalışan bir polis grubudur. Bu polisler devlete çalışmıyorlar, silah taşımalarına üniformalı olmalarına ve otoritelerce yetkilendirilmiş olmalarına rağmen ulusal hizmette çalışanlar kadar bir prestijleri yoktur. İlk ateş kaçakçılardan gelmediği sürece ateş açmamak gibi tuhaf sınırlamalar altında çalışıyorlar. Bu nokta da pek çok (Değişken) şeye bağlıdır. Polis ile kaçakçılar arasında çıkan neredeyse her çatışmada her iki taraf da saldırgan tarafın karşı taraf olduğuna yemin ediyor. Türk yasalarına göre Tütün polisi tarafından kanun dışı ateş açılan tütün kaçakçıları hukukun desteğini kazanıyor, saldırıya uğramış vatandaşlara dönüyorlar ve kendilerini güçlerinin yettiği her anlamda savunma hakları olmuş oluyor, bu süreçte bir iki polisi kılıçtan geçirirlerse de bu yanlış bir hareket olarak görülüyor. Dahası ilk ateşi açma konusundaki haklı olmayı sağlamak için bazen ağır yeminlerle hiç bir şans kaçırılmıyor.

Bir askeri jandarmayı ya da zaptiyeyi yaralamak ya da öldürmek suçu işleyen kişiye yönelik vicdansız bir ava dönüşüyor; resmi görevleri onu yakalamak iken eninde sonunda takip edenler tarafından özel bir yakalanma amacı güdülmeyen vuruluyor. Tütün polisi ve kaçakçılar arasındaki kavga kabileler arası kan davası halini almış. Kaçakçılar devlete çalışan üniformalılara belli bir miktarda saygı gösterebilir bile bu saygının kendi işlerinin önünde büyük bir engel olmasına izin vermiyorlar. Bu şartlar altında daha çok kendilerine karşı olan güç tarafından yönlendiriliyorlar.²⁹

Childs kendisinin şahidi olduğu bir rüşvet vakasını ise ayrıntıları ile aktarır: “Bu büyük iyi niyetin bir örneğini Tokat’ın biraz dışında kendi gözlerimle iki atlı zaptiyeden gördüm. Kurt Dağı’nın zirvesine yakın beş altı belalı adam yük atları ile beraber birden bire yolun karşısına geçti ve fundalıkların arasına daldılar, bişeyleri gizlemenin telaşı vardı adamlarda. İş üstünde yakalanmış gibi görünüyorlardı ve yüzlerinde açıklamaya gerek bırakmayan o ifade vardı. Tek başına bir zaptiye onların yanından kimilerine göre arkadaşça sayılabilecek bir selamla geçiyordu, düşündüm ki onlara yetkisini kullanarak izin vermiş olabilir. Yalnız bir zaptiye olarak kendimi düşündüğümde aslında en mantıklısının bu geçici ateşkesi yapmak olduğunu düşündüm.

²⁹ W. J. Childs, *Across Asia Minor on Foot*, 125-126.

Childs tütün polisi ve devlet görevinde çalışanlar arasında bir şekilde bir denge kurulduğunu da, “Örs ile çekiç arasında resmi uygulamalarla da izni verilmiş adil bir iş âdeti meydana gelmiş. Böylece Askeri zaptiyeler kaçakçılarla karşılaştıklarında öte yana bakarak geçmelerini bekler ve bi şey yapmak zorunda kalmazlar. Bu yaygın olarak kullanılan herkese faydalı geleneksel bir davranış olarak kabul edilmiş.” ifadeleri ile belirtmektedir³⁰. Childs’a daha öncede işaret edildiği üzere, Türk memur sınıfının gelişmemiş dürüstlük içgüdüleri ayırt edilebildiğini ve bu sayede kolaylıkla ayırt edildiğini belirtmekteydi. Çalışmasında ağırlıklı olarak böylesine ağır suçlamada bulunan Childs diğer taraftan Türkiye’de görevli İngiliz memurlarını ön plana çıkarmakta ve, “onlar bir başka türlü birliklerdi,, hızla ilerlemede ve inatçılıkta hızlıydılar” şeklinde yüceltme yoluna gitmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Osmanlı mirasının hala varlığını muhafaza ettiği Türkiye’nin kadim şehirlerinden birisi de Tokat’tır. Tıpkı Tokat örneğinde olduğu üzere yeni bulgular, yeni araştırmalar, dikkate alınmayan kaynaklar bu şehirleri anlatılacak daha birçok hikâyesinin bir yerlerde bulunmayı beklediğini kanıtlıyor.³¹

Childs’ı 1911 Ekim’inde kendi ülkesinden yola çıkıp Anadolu topraklarında binlerce km’lik bir rota izlemesine neden olan gerçeklik kendisine özgü amaçlarla sürekli notlar tutma duygusuydu. Childs Anadolu’nun farklı sahalarında yaşanan travmalara şahitlik etme gayretindeydi. 1909 da ciddi sorunların meydana geldiği Çukurova’da bir kaç hafta geçirmişti. Childs kuşağının tipik özelliklerini çalışmasına aktarmıştı. Çalışmasının pek çok yerinde Ermenilere karşı sempati duyan bir yaklaşımı olduğu görülmektedir. Fakat Türklere karşı buna benzer bir sempatisinin olduğunu söylemek pek mümkün değildi. Childs, Ermenileri çalışkan, savaşçı ulus fakat “disiplin nedeniyle ölümcül tavizlere maruz kaldıklarını” düşünmekteydi. Childs’ın Birinci Dünya Savaşı

---

³⁰ “Yasa görkemini görünmeden korur; devlet toplu bir öç alma girişiminin bedelini ödemekten kaçınır ve memur elbisesini onurlu şekilde taşır. Kaçakçılar açısından da; bütün halde kurtulmanın, mallarını korumanın ve gelecekte de böyle bir sorun olmayacağını düşünmenin mutluluğunu yaşarlar. Yasadışı iş yapanların çoğu, kendileri ve insanlar tarafından gösterilen sempatinin sonucu olarak cezasız kurtulmanın tadını çıkarırlar.” W. J. Childs, *Across Asia Minor on Foot*, 126.

³¹ Murat Hanılçe, “Misyonerlerin Şehir Tarihi Çalışmalarında Kullanımı: Horatio Southgate ve Tokat Örneği (1838-1841), *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Misyonerler ve Faaliyetleri*, (Edt. Yunus Emre Tekinsoy-Murat Hanılçe). (Kitabevi Yay., İstanbul 2018), 384-385.

boyunca sempati dengesi özellikle Ermeni ve Kürtler arasında değişim göstermiştir. Benzeri bir yaklaşımın ülkesinin kıdemli politikacılarında da hâkim olduğunu görmekteyiz. İngilizler, Ortadoğu stratejileri doğrultusunda Ermeni ulusunu bölgede İngiliz çıkarlarını yükseltmek adına potansiyel ve faydalı bir araç olarak görmüşlerdi. Kürtler Childs'a göre, hayran olmanın imkânsız olduğu bir millettir. Childs, Anadolu'daki Yunan nüfusunu ise romantik bir şekilde resmetmiş; çıkarıcı, materyalist ve kısaca çaptan düşmüş görüyordu.

Childs'ın notlarında işaret ettiği gibi, dolaştığı yerlerin günlük yaşamı, sosyal ve ekonomik durumuna ilişkin içeriğiyle şehir tarihi araştırmaları için önemli başvuru kaynaklarıdır. Kitaplarında yol boyunca güvenlik zafiyeti, ulaşım güçlüğü, devlet yapısındaki yeniliklerin uygulanmaya konması, taşrada reformlara tepkiler, devlet yöneticilerinin vurdumduymazlığı, yerleşim merkezlerinin özellikleri ayrıntılı olarak sunulmuştur. Bu açıdan Tanzimat'ın hemen ardından Osmanlı taşrasındaki genel tabloyu dışarıdan bir gözle aktarmıştır. Bütün bu yönleriyle, Childs'ın bu çalışmaları hangi mahiyette hazırlanmış olursa olsun Türkiye'de istihbarat veya misyonerlerin faaliyetlerini inceleyenlerin bir konusu olduğu kadar şehir tarihçilerinin de bir konusudur. Sonuç olarak, Tokat gibi kadim şehirlerin tarihlerinin aydınlatılması için tarihçinin eleği ya da süzgecinde William John Childs gibi kimselerin raporları da oldukça önemlidir.

Kaynaklar

Açikel, Ali, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Batılı Seyyahların Seyahatnamelerine Göre Tokat Şehri", *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (25-26 Eylül 2014/Tokat) Bildirileri*, C. 1, Tokat 2015, 135-146.

Childs, William John, *Across Asia Minor on Foot*. Edinburg-London, 1917.

Fisher, John, "On The Baghdad Road: On The Trail of W. J. Childs a Study in British Near Eastern Intelligence and Historical Analysis, c. 1900-1930", *Archives*, 1999, Oct.1, Vol. 24, No. 101, 23-56.

Hanilçe, Murat, "William John Hamilton'ın Gözünden 1836'da Bir Osmanlı Şehri: Tokat", *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye*, (Edt. Çağatay Özdemir-Yunus Emre Tekinsoy), (Türk Yurdu Yay., Ankara 2016), 199-216.

- Hanilçe, Murat, “Misyonerlerin Şehir Tarihi Çalışmalarında Kullanımı: Horatio Southgate ve Tokat Örneği (1838-1841)”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Misyonerler ve Faaliyetleri*, (Edt. Yunus Emre Tekinsoy-Murat Hanilçe). (Kitabevi Yay., İstanbul 2018), 383-412.
- Hanilçe, Murat, “Henry Martyn’s Personal Effects and His Crave in Tokat”, *Cedrus*, V (2017), 543-566.
- Hanilçe, Murat, “Tokat’ta Medfun Meşhur Bir Misyoner: Henry Martyn”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Sempozyumu (01-03 Kasım 2012 Tokat) Bildiriler*, Cilt. 1, (Tokat 2012), 151-182.
- <https://people.uwe.ac.uk/Pages/person.aspx?accountname=campus%5Cj2-fisher> (Erişim Tarihi: 25.03.2018)
- <https://www.youtube.com/watch?v=0njPXchEb-I> (Erişim tarihi: 07.10.2018).
- Kuş, Ayşegül, “Burnaby’nin 93 Harbi’nin Hemen Öncesinde Gazi Osman Paşa’nın Doğduğu Kent Tokat’a Dair İzlenimleri”, *II. Uluslararası Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa ve Dönemi Sempozyumu (5-7 Nisan 2017/Tokat) Bildiriler*, Tokat 2017, 258-275.
- Kuş, Ayşegül, “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Amerikalı Misyoner H. J. Van Lennep’in Tokat İzlenimleri”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 52, Haziran 2014, 125-140.
- Pettinger, Tejvan, “Benjamin Disraeli Biography”, *Oxford*, www.biographyonline.net, 11th Jan, 2010. (Erişim Tarihi: 09.10.2018).
- Southgate, *Narrative of a Visit to the Syrian [Jacobite] Church of Mesopotamia; With Statements and Reflections upon the Present State of Christianity in Turkey, and the Character and Prospects of the Eastern Churches*, Appleton & Co., New York 1844, 202-255.

Xx. Yüzyılın Başlarında Tokat Yöresinde Misyonerlik Faaliyetleri ve Peder Guillaume De Jerphanion'un Tokat İzlenimleri

Şir Muhammed DUALI*

Öz: Tarihin çeşitli dönemlerinde belirginlik kazanan misyonerlik faaliyetleri, özellikle 18. yüzyıldan itibaren daha da etkin hale gelmiştir. Hıristiyanlığın neşet ettiği coğrafya olması hasebiyle Anadolu, misyoner teşkilatları için başlıca hedef olarak karşımıza çıkmaktadır. Hem Osmanlı'nın zayıflatılması hem de bölgede yaşayan gayrimüslim tebaanın örgütlenmesinde misyonerler önemli bir rol üstlenmişlerdir. Bu bağlamda Papalık tarafından belirlenen ve Ermenistan Misyonu sınırları içerisinde yer alan Tokat ve yöresine yönelik misyonerlik faaliyetleri önem kazanmıştır. Bu sunum Osmanlı'nın son dönemlerinde Anadolu topraklarında yürütülen misyonerlik faaliyetlerine değinirken özellikle 1903 yılından itibaren Tokat ve yöresinde faaliyet gösteren Fransız Cizvit misyoner Guillaume De Jerphanion'un Tokat izlenimleri ve bölgede yürüttüğü misyonerlik faaliyetleri üzerinde durmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hıristiyanlık, Misyonerlik, Tokat, Guillaume De Jerphanion.

Missionary Activities in Tokat in Xx. Century and Father Guillaume de Jerphanion's Impressions About Tokat

Abstract: Missionary activities that become apparent in various period of the history is especially become more effective after 18th century. Anatolia, as the region where Christianity born, is the main target of missionary organizations. Both for weakening of Ottoman Empire and to organizing the non-Muslim population that living in this region, the missionary organizations assumed an important role. In this context, the missionary activity that intended to Tokat region which took part in the boundaries of Armenian mission of Papacy has gained importance. This article, on the one hand, is about missionary activities which happened the last years of Ottoman Empire, on the other hand, is about the French Jesuit missionary Guillaume De Jerphanion's impressions of Tokat and his works in this region.

Key Words: Christianity, Missionary, Tokat, Guillaume De Jerphanion.

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Ana Bilim Dalı. (muhammed.duali@gop.edu.tr).

Giriş

Batının misyonerlik faaliyetlerine yoğun bir biçimde maruz kalan coğrafyaların başında Anadolu toprakları gelmektedir. On altıncı yüzyıldan itibaren başlayan misyonerlerin Anadolu'ya yönelik faaliyetleri, özellikle on dokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı karşısında zayıflaması ile daha da artarak devam etmiştir. Bu misyoner teşkilatların başını Katolik Cizvitlere ve Kapuçinler çekerken, ilerleyen dönemlerde İngiliz ve Amerikan menşeli Protestan gruplar da sürece dâhil olmuşlardır. Özellikle Osmanlı tebaası olan gayri Müslümleri hedef alan bu misyoner gruplar, okul hastane ve yardım kurumları çatısı altında misyonerlik faaliyetlerini meşrulaştırma yoluna gitmişlerdir. Temel gayeleri Anadolu topraklarında yaşayan Ermeni, Rum, Süryaniler gibi Hıristiyan azınlıkları Katolik veya Protestan yapmak iken bir taraftan da onları Osmanlı Devletine karşı örgütlenme yoluna gitmişlerdir. Bu bağlamda Katolik ve Protestan misyonerlerin yoğun ilgi gösterdikleri yerlerin başında yoğun Ermeni ve Rum nüfusundan dolayı Tokat yöresi gelmektedir. Tokat'ın bu özelliği, onu daha on altıncı yüzyıldan itibaren misyonerlerin hedefi haline getirmiştir. Onlarca misyonerin uğrak yeri haline gelen Tokat, 1800'lü yılların başında Tokat'ı ziyaret eden ünlü İngiliz misyoner Henry Martyn'e de ev sahipliği etmektedir. Zira Hindistan'dan dönerken Tokat'ta konaklayan Martyn, 1812 yılında yakalandığı bir hastalık sebebiyle ölmüş, cesedi burada bulunan bir Ermeni mezarlığına defnedilmiştir. İlerleyen yıllarda birden fazla misyoner Tokat'ta misyonerlik faaliyetinde bulunmuştur. Bu misyonerlerden biri de Fransız asıllı Papaz Guillaume De Jerphanion'dur. 1903 yılında Anadolu misyonu çerçevesinde Anadolu'ya gönderilen Jerphanion'un görev yeri Tokat ve yöresi olmuştur. Bu sunumumuzda Jerphanion ile ilgili elde edilen bulguları deskriptif bir yaklaşımla ele alınmaktadır. Bu çerçevede Guillaume De Jerphanion ile ilgili elde mevcut kaynaklar gözden geçirilmiş, içerik analizi çerçevesinde başlıklar oluşturularak betimlenmeye çalışılmıştır.

1. Anadolu Topraklarına Yönelik Misyonerlik Faaliyetleri

Misyonerlerin Anadolu'ya yönelik faaliyetlerinin izlerine on altıncı yüzyılın sonlarına doğru rastlamak mümkündür. Farklı grupların mevcudiyeti söz konusu olmakla birlikte, daha belirgin olarak Fransız menşeli Katolik

misyonerlerden müteşekkil grupların, İstanbul'daki azınlıklara yönelik eğitim kurumlarını faaliyete geçirdikleri görülmektedir.¹ Bu hususta Osmanlı'da ilk önce Katolik Cizvitlerin boy gösterdiğini ve hatta 1583 yılı itibarıyla İstanbul'da *Sen Benuva* okulunun açıldığı bilinmektedir. Katolikliğin liderliğini ise Fransa'nın üstlendiği ve Osmanlı toprakları üzerinde misyonerlik faaliyetlerine öncülük ettiği bilinmektedir.² Fransızların bu kadar erken bir dönemde Osmanlı topraklarında misyonerlik faaliyetlerine başlamasında, onlara tanınan kapitülasyonların etkisi de oldukça fazladır.

Esasında Anadolu'ya gelen Katolik misyonerlerin Müslüman halklardan ziyade bölgede bulunan Ortodoks Hıristiyanlara yöneldiğini söylemek mümkündür. Osmanlı'nın kontrol ettiği Anadolu, Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgelerinde yaşayan Hıristiyan topluluklar, Ortodoks olup Kadıköy Konsili'nden beri Katolik Hıristiyanlardan kesin çizgilerle ayrılmaktalar. Batılı Misyonerlerin bölgeye intikalinden önce Anadolu topraklarında meskûn Ermeni, Rum ve Süryani Ortodoks toplulukları hem kendi aralarında hem de Osmanlı Devleti'nin tanıdığı imtiyazlar çerçevesinde yaşamlarını idame ettirmişlerdir. Ancak bu huzurlu ortam, Katolik ve Protestan misyoner örgütlerin Anadolu'ya intikali ile birlikte ortadan kalkmıştır. Asıl hedefleri Hıristiyanlığı yaymaktan ziyade buldukları siyasal yapılara hizmet etmek olan misyoner grupların yürüttükleri faaliyetler neticesinde, Anadolu'da bulunan Ortodoks Hıristiyan cemaatleri hem birbirleri ile hem de Osmanlı Devleti ile çatışır duruma gelmişlerdir.³ Katolik misyonerlerin faaliyetleri sonucu Ermeni ve Süryani cemaatleri ikiye bölünmüş, bunların bir bölümü Katolikliği kabul ederken bir diğer bölümü de kendi inançlarını korumayı başarmıştır. Osmanlı'nın giderek güç kaybetmesini fırsata çeviren Batılı devletler, kendi çıkarlarına hizmet edeceğine kanaat getirdikleri Hıristiyan azınlığı himaye etmeye kalkışmıştır. İlerleyen tarihlerde Fransız Cizvitleri, İngiltere ve Amerika'nın desteklediği Protestan misyonerler izlemiştir. Zaman içerisinde hemen her bir Batılı devlet,

---

¹ Ayten Sezer, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e; Misyonerlerin Türkiye'deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 16/Özel Sayı (1999): 172.

² Erdal Açıkse, "Amerikalı Misyonerlerin Samsun ve Çevresindeki Faaliyetleri", *Samsun Araştırmaları*, ed. Cevdet Yılmaz (Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Yay., 2013), 1: 307.

³ Mustafa Erdem, "Türkiye'de Azınlıklara Yönelik Misyoner Faaliyetleri," *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi*, haz. Ömer Faruk Harman (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 43: 255.

bölgede mevcut bir Hıristiyan azınlığın haklarını koruma görevini üstlenme yoluna gitmiştir. Örneğin Amerikalıların daha ziyade Ermeniler üzerine yoğunlaştıklarını söylemek mümkündür. 1834 yılında ilk Ermeni okulunu açanlar Amerikalılar olmuştur.⁴ Mustafa Erdem, “Türkiye’de Azınlıklara Yönelik Misyoner Faaliyetleri” adlı çalışmasında Anadolu üzerinde çalışmalar yapan Amerikalı misyoner Eli Smith’ten şu aktarımı yapmaktadır; “Osmanlı’nın mağlup edilebilmesi için azınlık Hıristiyan toplumları üzerinde çalışılması gerekmektedir. Böylece hedefimize rahatlıkla ulaşabileceğiz”.⁵ Bu çerçevede 1852 yılında Anadolu topraklarında *Harput* merkezli ilk Amerikan misyoner merkezi faaliyete başlamıştır. Yine 1870’li yıllara gelindiğinde *Merzifon*’da Anadolu Koleji adı altında misyoner okulu faaliyete geçmiştir. Bu ve benzeri okullar, Osmanlı tebaası olan Ermeni gençleri Protestan yapmayı amaçlarken aynı zamanda onlara Ermeni tarih ve ulus bilincini aşılacak suretiyle Osmanlı Devleti’ne karşı örgütlemeyi hedeflemiştir.⁶ Kuşkusuz eğitim kurumları üzerinden ideolojik faaliyetlerin yürütülmesi, hatta Osmanlı Devleti’ne karşı ayaklanmaya yönelik çalışmaların yapılması, misyonerler açısından bulunmaz bir fırsat olarak değerlendirilmiştir.

Misyonerlik faaliyetlerine bakıldığında, misyonerlerin kendi misyonlarını çeşitli isimler altında açtıkları eğitim kurumları üzerinden yürüttükleri görülmektedir. Eğitim kurumlarının misyonerlik faaliyetleri açısından son derece önemli olduğunu, misyoner Henry Jessup’un ifadelerinden de anlamak mümkündür. Hopkins ve Ferruh, Misyonerlik başlıklı çalışmalarında bu hususa dikkat çekmekte ve Jessup’ın misyonerliğin başarısı için okulların olmazsa olmaz olduğunu, zira okulların amaç değil birer araç olduğunu dile getirdiğini belirtmektedir.⁷ Jessup’a göre İncil’in mesajı ve dahası azınlıklar arasında milli bilincin canlandırılması ancak okullar aracılığıyla mümkün olacaktır. Katolik ve Protestan misyonerlerce yürütülen bu uzun soluklu faaliyetler 1700’lü yılların başlarına gelindiğinde meyvesini vermeye başlamıştır. Örneğin Sivaslı bir Ermeni rahip olan Mekhitar, Ermeniler arasında

---

⁴ Nuri Uğurlu, “Türkiye’de Azınlık ve Yabancı Okulları”, *Misyonerlik*, haz. E.W Hopkins ve dğr., trc. Adnan Yazıcı (İstanbul: Örgün Yayınevi, 2006): 453.

⁵ Erdem, “Türkiye’de Azınlıklara Yönelik Misyoner Faaliyetleri”, 259.

⁶ Sezer, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e”, 175.

⁷ E. W. Hopkins - Ömer Ferruh, *Tarihte ve Günümüzde Misyonerlik*, trc. Adnan Yazıcı (İstanbul: Örgün Yayınevi, 2006), 136.

milli şuurun yeşertilmesi gerektiğini, aksi halde Ermenilerin zamanla Müslümanlar içerisinde kaybolup gideceğini ileri sürerek Gregoryen Ermeni kilisesi ile Katolik kilisesinin birleşmesini teşvik etmiştir. Osmanlı Devleti'nin olaya müdahil olması sonucu Rahip Mekhitar, Fransa'ya iltica etmek zorunda kalmışsa da Ermenilerin Katolikleştirilmesi faaliyetlerine orada da devam etmiştir.⁸ Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren misyoner örgütler, açtıkları onlarca okul üzerinden, bölgede bulunan azınlık Hıristiyan toplulukları içten içe örgütlemeyi ana hedef haline getirmişlerdir. Belirlenen hedefin gerçekleşebilmesi için de Osmanlı topraklarına yönelik yoğun misyonerlik faaliyetleri yürütmüşlerdir. Yirminci yüzyılın başlarında Balkanlar ve Anadolu coğrafyasında sadece *Amerikan Board* misyonerlik teşkilatına ait 21 misyoner merkezi faaliyet göstermekteydi. Bu merkezlere bağlı 36 kurum ve yüksekokulda 2700 erkek ve kız öğrencinin eğitim aldığı ayrıca 398 ilkokulda da 15 bin öğrencinin öğrenim gördüğü ifade edilmektedir. Uygur Kocabaşoğlu *Anadolu'daki Amerika* başlıklı çalışmasında, 1800'lü yılların sonlarında Anadolu topraklarında sadece *Amerikan Board* misyonerlik teşkilatı şemsiyesi altında görev yapan misyoner sayısının 427 civarında olduğunu belirtmektedir.⁹ Ayrıca İngiltere'nin de Osmanlı idaresi altında yaşayan azınlıklara yönelik ciddi misyonerlik faaliyetleri içerisinde olduğu, İngiliz Misyoner Cemiyetlerinin de Osmanlı sınırları içerisinde 12800 öğrenciye eğitim verdiği, 178 okulun faaliyet gösterdiği bilinmektedir.¹⁰ Misyonerler sadece okullar üzerinden bölgeye yönelik emellerini gerçekleştirmeye çalışmamışlardır, önemli yöntemlerinden bir diğeri de sağlık hizmetleridir. Köy ve kasabalarda bakıma muhtaç yaşlı ve gariban insanlara yönelik sağlık hizmetleri, zamanla Cizvit misyonerleri halkın gözünde hayırsever kişilere dönüştürmüştür.¹¹ Misyonerler, gittikleri hemen her bölgede bu yöntemi uygulamışlardır. Dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda, uygulanan bu yöntemin yöre halkının takdirini toplaması kaçınılmazdır.

Batılı devletlerin Osmanlı'ya yönelik misyonerlik faaliyetleri on dokuzuncu yüzyıl içerisinde çok daha görünür hale gelmiştir. Kuşkusuz bunda

---

⁸ Erdem, "Türkiye'de Azınlıklara Yönelik Misyoner Faaliyetleri", 257.

⁹ Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika* (Ankara: İmge Yayınları, 2000), 32.

¹⁰ Sezer, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e", 175.

¹¹ Ruggieri, "Türkiye'de Bir Cizvit Bilim Adamı", 38.

Osmanlı Devleti'nin hem ekonomik hem de askeri açıdan zayıflamasının önemli ölçüde etkisi vardır. Özellikle Avrupa devletlerine tanınan imtiyazlardan yararlanan misyonerler, kendi faaliyet alanlarını daha da genişletme fırsatına kavuşmuştur. Öyle ki yirminci yüzyılın başları itibarıyla çoğunluğu Amerikan misyoner gruplarına ait olmak üzere, Protestan ve Katoliklere ait okul sayısı 800'lere ulaşacaktır.¹² Esasında misyonerlerce açılan bu okullarda Müslüman çocukların eğitim görmesi yasaklanmışsa da bazı hallerde söz konusu okullara Müslüman öğrencilerin de rağbet ettiği söylenebilir. Bunun temel nedeni misyoner okullarında verilen eğitimin muadillerine oranla daha kaliteli olmasıdır.¹³

2. Tokat ve Çevresine Yönelik Misyonerlik Faaliyetleri

Tokat bulunduğu coğrafi konum nedeniyle tarih boyunca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Bölge Hititlerin, Medlerin, Perslerin, Romalıların, Sülüklülerin ve son olarak da Türklerin idaresi altında olmuştur. Kaynaklarda ilk isminin Berisa olduğu fakat daha sonra Comana Pontica diye adlandırıldığı söylenen, antik adı "İris" olan Yeşilirmak nehrinin kıyısına kurulan şehrin¹⁴ Türklerin eline geçmesi, 1071 Malazgirt savaşından üç yıl sonra Emir Danişmend'in bölgeyi fethetmesi sonucu gerçekleşmiştir. 1398 yılında ise Yıldırım Bayezid, Tokat'ı Osmanlı toprakları içine katmıştır.

1834'te yayınlanmış olan *Missionary Researches in Armenia* adlı çalışmada Tokat'ın o tarihlerdeki mevcut nüfusuna yer verilmektedir. Buna göre 1830 yılı itibarıyla Tokat'ta, 4000 Türk, 1350 Ermeni, 500 ila 600 civarında Rum ve 70 Yahudi hanesi bulunuyormuş. Yine o tarihlerde Gregoryen Ermenilere ait 7 kilise, 30 civarında rahip ve 2 de manastırı faaliyet gösteriyormuş. Ayrıca 1830'lu yıllarda Tokat Ermenileri arasında 80'e yakın Katolik Ermeni ailenin olduğu da bölgeyi ziyaret eden Cizvit misyonerin tutmuş olduğu kayıtlarında yer almaktadır.¹⁵ Görüldüğü üzere yukarıda zikredilen veriler kişi sayısından ziyade

---

¹² Şinasi Gündüz, "Misyonerlik ve Hıristiyan Misyonerler", *Diyanet İlmî Dergi* 38/2 (Nisan, Mayıs, Haziran 2002), 10.

¹³ Erdoğan Keskinlik, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Misyonerlik Faaliyetlerinin Hukuki Dayanağı", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* 1/6 (Güz 2008): 110.

¹⁴ Eli Smith – Harrison Gray Otis Dwight, *Missionary Researches in Armenia* (London: George Witman Paternoster Row., 1834), 42.

¹⁵ Eli Smith – H. G. O. Dwight, *Missionary Researches in Armenia*, 43-44.

hane odaklı bir istatistiği oluşturmaktadır. Misyonerlerin bu çalışmasından 60 yıl sonra yani 1892-1893'da gerçekleştirilen resmi sayım sonrası Tokat ile ilgili güvenilir verilere ulaşılmış gözükmektedir. 1892-1893 verilerine göre ise Tokat'ın toplam nüfusu 29.890 civarındadır. Bu nüfusun %61'ini Müslümanlar, %34,95'ini Ermeniler, %4,48'ini Rumlar, %1,33'ünü ise Yahudiler oluşturmaktadır. 1834'ten 1900'lerin başına kadar geçen süreçte Katolik Ermenilerinin de bir kiliseye sahip oldukları görülmektedir.¹⁶ 1900'lu yılların başına gelindiğinde, Katolik Cizvitlerin uzun yıllardan beri sürdürdükleri misyonerlik faaliyetleri neticesinde Tokat nüfusunun %34,95'ini oluşturan Ermenilerin %4,34'ü, yani 1300 civarında Ermeni, Katolikliği kabul etmiş durumdaydı. Protestan misyonerlerin çabası sonucu ise yine aynı dönemlerde Tokat'ta 150 civarında Protestan Ermeni'nin varlığı bilinmektedir.¹⁷ Katolik misyonerlerin sayıca fazla olmasında Cizvitlerin bölgeye çok daha önceden gelmeleri etkili olsa gerektir.

Tokat ve civarına yönelik misyonerlik faaliyetlerinin başarılı olmasının temel nedeni, Nüfusun önemli bir bölümünün Ermeni ve Rumlardan oluşmasıdır. Nitekim Osmanlı topraklarında misyonerlik faaliyetlerinin genellikle Ermeniler üzerinde yoğunlaştığı bilinmektedir.¹⁸ Yukarıda da değinildiği üzere Katolik Cizvitler tarafından Gregoryen Ermenilere yönelik başlatılan misyonerlik faaliyetleri, sonuç vermiş ve Tokat Ermenilerinin bir kısmı Katolikliği kabul etmiştir. Bu durum Ermeniler arasında bölünmeye dolayısıyla huzursuzluğa yol açtığından, Osmanlı yönetimi azınlık tebaa arasında mezhep değişikliğini yasaklama yoluna gitmiştir. Dahası bu minvalde faaliyet gösterdiği tespit edilen misyonerlerin il dışına çıkarılması uygulaması dahi yapılmıştır. Ancak tüm çabalara rağmen, Fransa destekli Katolik misyonerler, Ermenilerin önemli bir kısmını Katolikleştirerek kendi himayesi altına almayı başaracaktır. Bu gidişatın önüne geçemeyen Osmanlı Devleti 1830 yılı itibarıyla Katolik Ermenileri bir "millet/cemaat" olarak tanımak durumunda kalmıştır.¹⁹

---

¹⁶ Ali Açık, "Tokat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 2012), 41: 221.

¹⁷ Ali Açık, "Tokat Sancağının İdari Durumu Ve Nüfus Yapısı (1880-1907)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 14/2 (2004): 339.

¹⁸ Hopkins - Ferruh, *Misyonerlik*, 365.

¹⁹ Necati Çavdar, "XIX. Yüzyıl Ortalarında Tokat'ta Katolik Ermeniler: Demografi-Ekonomi", *Yeni Türkiye, Ermeni Meselesi Özel Sayısı I* (Eylül - Aralık 2014): 3.

1900'lerin başlarına gelindiğinde ise Osmanlı Devleti'nin Batılı devletler karşısında giderek zayıflayan konumu, bölgeye yönelik misyonerlik faaliyetlerinde artışa neden olmuştur. Özellikle 1901 yılında Midilli kuşatması nedeniyle Fransa'nın ileri sürdüğü ağır şartlar içerisinde mevcut misyoner okulların teminat altına alınmasını öngören maddelerin de yer alması dikkatlerden kaçmamaktadır. Bu şartlar içerisinde, Osmanlı sınırları içerisinde faaliyet gösteren Ruhban sınıfına tanınan vergi muafiyetinin misyoner okulları için de geçerli kılınması, Osmanlı Devletinde kayıtlı ve Fransa himayesinde bulunan okulların faaliyetlerini her hangi bir engelleme ile karşılaşmaksızın yürütülmesi ve yeni okulların kolaylıkla açılmasına olanak sağlanması gibi bazı imtiyazların yer aldığı görülmektedir.²⁰ Söz konusu anlaşma neticesinde Osmanlı topraklarında misyonerlik faaliyeti yürüten onlarca okul Fransa himayesi altına alınmıştır. Kuşkusuz Tokat'ta eğitim faaliyeti yürüten Cizvit okulları da bu kapsam içerisine girmektedir. Bunlar *Peres Jeuitei* ve *Jesuit Koleji* ile iki adet ücretsiz okul ve *Obletes de Assomption Rahibeleri* adlı yatılı okuldan müteşekkildir. Fransız misyoner okullarının yanı sıra Tokat'ta, bir erkek ve bir de kız olmak üzere iki Amerikan Misyoner okulu da faaliyetine devam etmiştir.²¹ 1903 yılından itibaren Tokat'ta mevcut Cizvit okullarında görev alan önemli misyonerlerin başında ise Peder Guillaume De Jerphanion gelmektedir.

3. Guillaume De Jerphanion

Fransız kökenli bir Cizvit misyoneri olan Guillaume de Jerphanion, 1877'de, Fransa'nın Var bölgesinde dünyaya gelir. Genç yaşlarından itibaren dini ilimlere merak duyan Jerphanion, üstün başarıyla kazandığı denizcilik okulunu bırakarak, 18 Kasım 1893 yılında, on altıncı yüzyıl ortasında Loyolalı Ignatius tarafından kurulan *İsa Cemiyeti* adlı Katolik tarikata katılır.²² Koyu Katolik bir aileden geldiğinden kendisi de Cizvit rahibi olmayı tercih etmiştir. Altı yıllık kilise eğitimini tamamlayan Jerphanion, üyesi olduğu İsa Cemiyeti tarafından,

---

²⁰ Şamil Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları* (İstanbul: Gökkuşbu Yay., 2005), 160-165.

²¹ Ahmet Gökbel, "Sivas ve Tokat Çevresinde Misyonerlik", *Dinler Tarihcileri Gözüyle Türkiye'de Misyonerlik Sempozyumu* (Ankara, 01-02 Ekim 2005), haz. Asife Ünal (Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yay., 2005), 224.

²² Vincenzo Ruggieri, "Türkiye'de Bir Cizvit Bilim Adamı: Guillaume de Jerphanion (1877-1948)", *Cumhuriyet Döneminde Geçmişe Bakış Açıkları: Klasik ve Bizans Dönemleri*, ed. Nina Ergin (İstanbul: Koç Üniversitesi Yay., 2010), 1: 127.

temelleri 1881 yılında Papa XIII. Leo tarafından atılan *Ermenistan Misyonu* kapsamında Cizvitlerin Katolik Ermenilerle birlikte çalıştıkları Tokat'a gönderilir. 1903 yılında Tokat'a gelen Jerphanion, burada faaliyet gösteren Cizvit Katolik kolejinde Ermeni ve Rum çocuklarına teoloji, felsefe ve fen bilimleri üzerine dersler verir.²³ Jerphanion'un biyografisi incelendiğinde onun Tokat'ta görev yaptığı zaman diliminde Türk ve Ermeni dillerini öğrendiği, 1911 yılı itibarıyla da Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde arkeoloji-sanat tarihi üzerine araştırmalarda bulunduğu görülmektedir.²⁴

Jerphanion, Misyoner kimliğinin yanı sıra, bilime olan merakı nedeniyle Tokat'ta bulunduğu yıllar içerisinde bir taraftan misyonerlik faaliyetlerini yürütürken diğer taraftan da yörenin coğrafi özellikleri üzerine incelemelerde bulunur. Örneğin Yeşil Irmak Havzası haritası adıyla bilinen çalışmanın ilk çizimleri Jerphanion tarafından gerçekleştirilmiştir. Jerphanion, kendi hatıratında arkeoloji ve sanat tarihine Ürgüp yöresinde önemli çalışmalar yürüten arkeolog Peder Joannes Gransault ile tanıştıktan sonra ilgi duymaya başladığından övgü ile bahseder. Jerphanion hatıratlarında Peder Gransault'tan "Ürgüp yöresinin abidelerini tanıyor olmayı ona borçluyuz zira o 1907'de bizim rehberimizdi" şeklinde bahseder.²⁵

Cizvit tarikatında başladığı eğitimini tamamlamak amacıyla Fransa'ya dönen Jerphanion, 1910 yılında papaz olmaya hak kazanır. 1911 Ağustosunda, ertesi yılın ocak ayına kadar kalacağı Kapadokya'ya döner. Burada Bizans dönemine ait çeşitli kalıntıları üzerinde çalışmalar yürütür. Jerphanion bu seyahatini "en fazla meyve veren seyahat" olarak nitelendirmektedir. Zira bu seyahat sırasında önemli çalışmalar yapma fırsatı yakalamıştır. 1913 yılına gelindiğinde Jerphanion, keşifleri üzerine notlarını tamamlamak için İstanbul üzerinden Beyrut'ta gider. 1914 yılında patlak veren Birinci Dünya Savaşı, Jerphanion'un Anadolu üzerine çalışmalarında bir sekteye yol açmıştır. Jerphanion'un Anadolu ayrılığı uzun sürmemiş, zira Türkçe bildiğinden savaş

---

²³ Vincenzo Ruggieri, *Guillaume De Jerphanion et la Turquie de Jadis*, (France: Rubbettino, 1997), 15-16.

²⁴ Semavi Eyice, "Jerphanion, Guillaume de", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 2001): 23: 580.

²⁵ Ruggieri, "Türkiye'de Bir Cizvit Bilim Adamı", 129.

yıllarında Türkiye'ye bir memur olarak gönderilmiştir.²⁶ Türkiye'de yürüttüğü çalışmalar nedeniyle, Fransa hükümeti tarafından şeref madalyasına layık görülür. Savaşın sonunda ise üstlerinin çağrısına uyarak Papalığa bağlı Yeni Roma Oryantal Enstitüsünde arkeoloji dersleri vermek üzere 2 Aralık 1918'de Tokat'tan ayrılır. Jerphanion'un Anadolu topraklarına olan bağlılığı, onun 1925 yılında yeniden Türkiye'ye gelmesine ve 1927 yılına kadar burada papazlar heyetinin sahip oldukları gayrimenkullerin tasfiyesi ile ilgili idari işleri yürütmesine sebep olmuştur. 1927'den itibaren ise Roma'ya döner ve orada *Kiliseler* adlı eseri üzerine yoğunlaşır. 1935 yılına gelindiğinde Jerphanion, Yazıtlar ve Edebî Eserler Akademisi'nde önce kurum dışı üye, sonra da (1947'de) serbest üyeliğe seçilir. Tüm bu yıllar boyunca, Jerphanion'un hayatı bilimsel çalışmalar, dersler ve konferanslarla geçmiştir. 1940'tan itibaren İkinci Dünya Savaşı yıllarını Fransa'da geçiren Jerphanion, 22 Ekim 1948'de, Oryantal Enstitüsü'ndeki papazlık konutunda 71 yaşında yaşamını yitirmiştir.²⁷

3.1. Guillaume De Jerphanion'un Tokat İzlenimleri

1903 yılında Anadolu topraklarına ayak basan Jerphanion, görevini başarıyla tamamlamış bir misyoner olarak elli yaşında iken Türkiye'den ayrılmıştır. Her ne kadar Anadolu'nun farklı bölgelerinde arkeoloji ve sanat tarihi üzerine çalışmalar yapmışsa da Jerphanion'un misyoner bir papaz olarak Türkiye'deki resmi ikametgâh adresi Tokat'tır. Nitekim 10 Ağustos 1927 tarihinde arkadaşı Peder D. Autume'a yazdığı bir mektupta yorulduğunu; "artık o güce sahip değilim, bununla birlikte iyi gidiyorum" ifadeleriyle ortaya koymaktadır.

1903 yılında Tokat'a gelen Jerphanion'un dikkatini çeken en önemli hususların başında bölgede çok güçlü ve etkin olan Amerikan Protestan misyonerliğidir. O bu durumdan büyük sıkıntı olarak bahsetmektedir. Tokat'ta mevcut misyoner okulları ile de ilgili bilgi veren Jerphanion, kendisinin de konakladığı avlu ve bahçesi ile birlikte bir konut, bir kilise, bir okul ve bir erkek koleji olduğunu, ayrıca bir manastır ve bir kız kolejinin de faaliyet gösterdiğini yazmaktadır. Ayrıca Tokat'ta bulunan bu Cizvit okullarının eğitim dili olarak Fransızca'yı kullanmasının, bu okullara olan rağbeti artırdığını belirtmektedir.

---

²⁶ Ruggieri, *Guillaume De Jerphanion*, 16.

²⁷ Ruggieri, *Guillaume De Jerphanion*, 18.

Söz konusu Cizvit okullarında Ermeni ve Rum tebaanın yanı sıra zaman zaman Müslüman ailelerin çocukları da eğitim görüyordu. Cizvit misyonerler için okullarda Müslüman öğrencilerin bulunması, bu gençlerin aileleri ile tanışmak, köyün veya kasabanın sosyal yapısına karışmak için büyük bir fırsat sağlıyordu.

Resim 15: Topçam 21 Haziran 1904, M. Laporte Sivas'taki Fransa Konsolosu. Cizvit misyonerler, köylüler ve jandarmalar. Jerphanion sağdan ikinci. **Kaynak:** Vincenzo Ruggieri, Guillaume De Jerphanion et la Turquie de Jadis, Rubbettino 1997.

Resim birde de görülüşü üzere Guillaume ve diğer misyonerler, sosyal etkinlik kapsamında Tokat'ın Topçam yaylasında birtakım faaliyetlerde bulunmuşlardır. Her ne kadar resimde gözükmüyorsa da büyük olasılıkla misyoner okulu öğrencileri de bu etkinliklere aktif bir biçimde katılmışlardır.

İlerleyen dönemlerde Anadolu'nun diğer şehirlerini de dolaşan Jerphanion, Tokat'taki okul hayatının, gördüğü diğer yerlere nispetle daha iyi olduğu kanaatine varmıştır. O Tokat'a sınır ilimiz olan Amasya'da mevcut okullarla ilgili de bilgi vermiştir. Ruggieri'nin aktardıklarına göre Jerphanion, hatıralarında Amasya'da Fransız Papazlara ait her biri avlu ve bahçesi ile birlikte bir konut, bir kilise, bir okul ve bir erkek kolejinin varlığından söz etmektedir. Ayrıca bir manastırın ve bir de kız kolejinin bölgede faaliyet gösterdiğini belirtmiştir. Yine Ruggieri, Jerphanion'nun, Merzifon yakınlarında da bir Hristiyan mezarlığının bulunduğundan bunun yansira bir kilise, avlu ve bahçesi olan bir okul ve bir de erkek kolejinin faaliyet yürüttüğünden bahsettiğini

aktarmaktadır.²⁸ Jerphanion, Tokat'ın bir diğer komşusu olan Sivas'taki misyonerlik okullarıyla ilgili de bilgi verdiğini görmekteyiz. Jerphanion'dan bu bilgileri de aktaran Ruggieri, Sivas şehrinde ve ilçelerinde Cizvit Papazların 1882'den itibaren kurdukları bir kız koleji, avlu ve bahçeyle birlikte bir manastır ve yine avlu ve bahçesi ile birlikte bir konut, bir kilise, bir okul ve bir erkek kolejinin varlığından söz eder.²⁹ Hatta Ruggieri kitabında Die Katholischen Missionen (1906/1907) dergisinin otuz dördüncü sayısında bu okullarda verilen -ücretli veya ücretsiz- eğitim üzerine Jerphanion'un bir makale dahi yayınladığını belirtmektedir. Jerphanion Tokat'ta bulunduğu yıllarda ders verdiği okul öğretmenleri ve talebeleri ile birlikte teneffüste, okuma sırasında, tiyatro gösterilerinde ve farklı etkinlikler arasında yine kendi objektifinden kareler çekmiş o dönemin Tokat'ından bazı kesitlerin günümüze kadar ulaşmasını sağlamıştır.³⁰

Resim 16: Cizvit Okulu bahçesinde öğrenciler oyun oynarken, Tokat. **Kaynak:**Vincenzo Ruggieri, *Guillaume De Jerphanion et la Turquie de Jadis*, Rubbettino, 1997.

²⁸ Ruggieri, *Guillaume De Jerphanion*, 42.

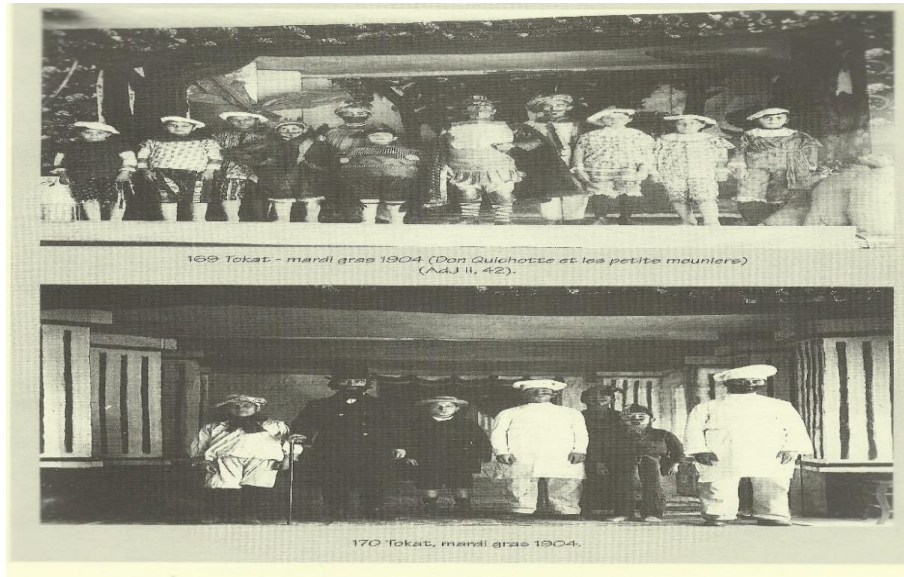
²⁹ Ruggieri, *Guillaume De Jerphanion*, 64.

³⁰ Ruggieri, *Guillaume De Jerphanion*, 137.

Resim 17: Üsteki Fotoğraf: Tokat'ta ücretsiz eğitim veren bir misyoner okulu öğrencileri; Altteki Fotoğraf: Tokat'ta faaliyet gösteren ücretli misyoner okulu öğrencileri **Kaynak:** Vincenzo Ruggieri, Guillaume De Jerphanion et la Turquie de Jadis, Rubbettino, 1997.

Fotoğraflar incelendiğinde ücretli eğitim veren misyoner okulu öğrencilerinin ücretsiz eğitim veren okul öğrencilerine nispetle çok daha bakımlı ve düzenli oldukları görülmektedir. Bu da Tokat'ta bulunan varlıklı Rum ve Ermeni aile çocuklarının ücretli misyoner okullarında eğitim gördüğünü, diğer taraftan da imkânsız gayrimüslim aile çocuklarının da eğitim kapsamı içerisinde tutulduğunu göstermektedir.

Resim 18: Büyük perhizden önceki Salı, Tokat 1904. **Kaynak:** Vincenzo Ruggieri, Guillaume De Jerphanion et la Turquie de Jadis, Rubbettino, 1997.

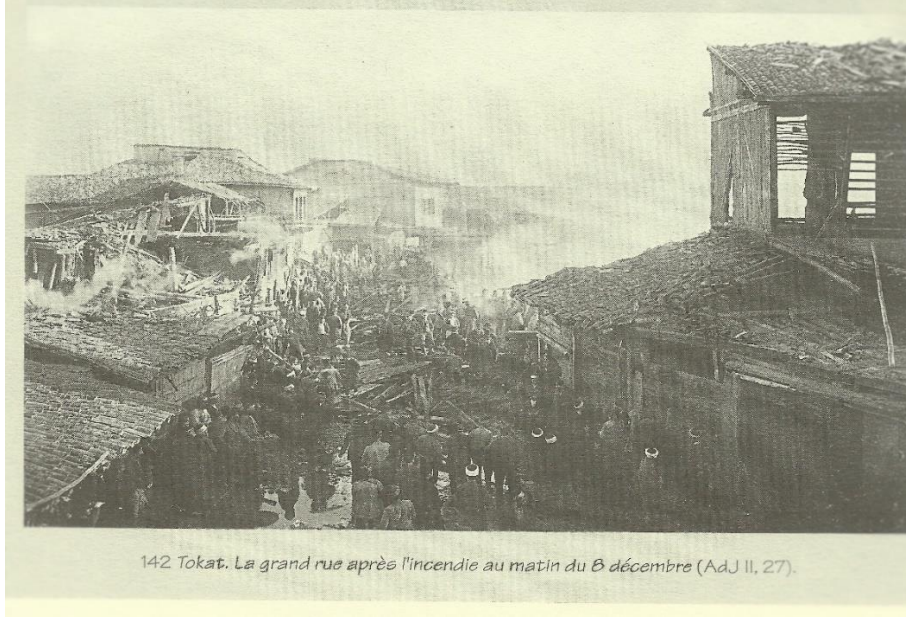
Resim 19: Fransız okulunun öğrencileri, Tokat. **Kaynak:** Vincenzo Ruggieri, Guillaume De Jerphanion et la Turquie de Jadis, Rubbettino, 1997.

Yukarıda da bahsedildiği üzere Birinci Dünya Savaşı nedeniyle hem misyonerlik hem de sanat tarihi üzerine Anadolu'da yürüttüğü faaliyetlere ara veren Jerphanion, 1926 yılında Tokat'a yeniden gelişi şöyle anlatılmaktadır:

Amasya'dan Tokat'a 27 Eylül 1926 pazartesi günü vardım. Vardığımın akşamında 'Otel'de kaldım". Ertesi gün bize evinin dört büyük odası ve kuzeye açılan bir verandası olan birinci katını tamamen veren Peder Guline'in evine yerleştim. O günden itibaren ayinleri yaptım. Verandanın yanındaki izole edilmiş bölüm şapel, geri kalanı ise evimizdi. Eski okulumuza çok yakınız; daha önceki gibi aynı ufuk gözlerimizin önünde: Topçam, Kale; hayal edebileceğimiz en açık hava var. Bu bana yirmi yıl öncesindeki güzel günleri hatırlatıyor.

"Tokat sokakları oldukça iyi döşenmiştir, Doğu'da nadir görülen bir durumdur bu. Sanırım burjuvaların sokakları döşemeyi gerekli görmeleri, fırtına zamanlarında yağmur suyu kaçırmaması, evlerin temellerine zarar vermesi, sokaklarda sel çukurları oluşturma kaygısı olduğundan bunu yapmayı zorunlu görmüşlerdir. Şehrin kurulduğu tepeler, her evin çeşmesinin bulunduğu pek çok kaynağın da sağlayıcısı konumundadır. Su çok büyük miktarda olmasına rağmen, biz gelmeden bir süre önce, şehrin en güzel bölümünde yangın çıkmış ve şehrin dışında kalan bu bölümünde her şeyi yok eden yangını söndürememiş. Birçok dükkân, içindeki mallarla birlikte yanıp kul olmuş. Ancak görüyorum ki her şey yeniden inşa edilmeye başlanmış. Umuyorum ki yangının izleri yakında oradan kaybolacaktır". "Tokat! Heyecanla, bir zamanlar çalıştığım yerleri, kalbimin bağlandığı bu yerleri tekrar gördüm. Uzaktan, manzaranın sınırlarını tanıdım, dorukları ve vadileri isimlendirdim... Sabit

görüntüler tam olarak hatıralarımda kazındığı gibi görünüyorlar bana. Yazık! Yeniden bulduğum sadece bir dekor: boş bir dekor! Daha önce olduğu gibi aynı dağlar bir sahnenin ne kadar değiştiğine bakıyorlar!³¹

Resim 20: Yangın sonrasında ana cadde 8 Aralık sabahı Tokat. **Kaynak:** Vincenzo Ruggieri, *Guillaume De Jerphanion et la Turquie de Jadis*, Rubbettino, 1997.

Jerphanion'un Türkiye ile ilgili, özellikle de Tokat ile ilgili hatıralarında bölgeye yönelik bakışı tam bir profesyonel misyonerin bakış açısını yansıtmaktadır. Zira Anadolu topraklarından bir özlem ve tutkuyla bahseden Jerphanion, bir misyoner olarak bölgeye olan hayranlığını gizlememektedir. Ruggieri Jerphanion, Tokat'la ilgili hatıratına şöyle devam etmektedir;

Hava yeniden güzelleşip bozulan Ford da hizmetime sunulunca Pontus'un Komana (Gömenek) şehrine kadar çıktım. Büyük tapınağın enkazını örten tepeye tırmandım. Bazı mimari parçalar toprağın yüzeyine çıkmış. İskelenin kalıntıları nehrin kıyısında kalmış... Gözlerim, muazzam vadiyi uzunluğu boyunca kucakladı ve hiçbir yaşam belirtisi göremedim. Havada bir nefes yok; yerde bir hareket yok. Güneşin, acımasız bir ironiyle, göz kamaştırıcı ışıklarıyla bu ölü resim üzerine akışını görmek beni derin bir üzüntüye gark etti... Antik kentlerin harabeleri, modern kentlerin yasıları, kendimizi adadığımız eserlerin yok oluşu, günlerin kaçınılmaz geçişinden ne beklerdiniz?³²

³¹ Ruggieri, *Guillaume De Jerphanion*, 138-139.

³² Ruggieri, *Guillaume De Jerphanion*, 139.

Guillaume de Jerphanion, sadece Anadolu coğrafyasında mevcut Hıristiyanlığa ait kalıntılar üzerine arkeolojik kazılar yapan bir uzman değil aynı zamanda Türkiye'nin geniş bir kesiminin haritasını da çıkartmış bir misyoner olarak da kendinden söz ettirmeyi başarmıştır. Özellikle başta Tokat olmak üzere Sivas, Amasya, Kayseri ve İstanbul'un 1900'lü yılların başlarına ait çok özel fotoğrafları yine Jerphanion'ünün objektifinden günümüze ışık tutmaktadır. Yine Jerphanion, birçok yerleşim merkezinin tarihi adının tespit edilmesinde, Bizans'a ait dini yapıların güz yüzüne çıkartılmasında ve özellikle bazı İslami Türk eserlerinin yaklaşık yüz yıl önceki durum ve özelliklerinin ortaya konmasında önemli hizmetler sunmuştur.³³

Sonuç

Anadolu toprakları on altıncı yüzyıldan itibaren başta Katolikler olmak üzere Anglikan ve Protestan yer yer de Ortodoks misyonunun hedefi haline gelmiştir. Özellikle on sekizinci yüzyıldan itibaren Osmanlı toprakları içerisinde misyonerlik faaliyetlerinin hız kazandığı görülmektedir. Bu değişimin sosyo-politik, ekonomik ve dini nedenleri vardır. Politik olarak, Osmanlı Devletinin giderek uluslararası arenada güç kaybetmesi paralelinde ekonomik darboğazın yaygınlık kazanmasına yol açmıştır. Ayrıca Osmanlı'nın kapitülasyonlarla borç batağına sürüklenmesi, özellikle kırsal kesimlerde yaşayan Osmanlı tebaasının refah düzeyini ve yaşam standartlarını olumsuz yönde etkilemiştir ki bu durum toplumu dış müdahalelere açık hale getirmiştir. Sorunun dini boyutuna gelince, özellikle Anadolu coğrafyasında bulunan çok sayıda Ermeni ve Rum tebaanın varlığı, Misyonerlerin bölgeye akın etmesine yol açmıştır. Osmanlı'nın zayıflaması ve Batılı devletler karşısında etkinliğini kaybetmesi, misyonerler için bir fırsata dönüşmüştür.

Anadolu'ya gelen misyonerlerin hedefinde Müslümanlardan ziyade bölgede bulunan Gregoryen Ermeniler ve Ortodoks Rumlar vardır. Bu bağlamda Papalık tarafından belirlenen ve *Ermenistan Misyonu* sınırları içerisinde yer alan Tokat ve yöresine yönelik ciddi misyonerlik faaliyetlerinin yürütüldüğü görülmektedir. 1881 yılından itibaren bölgede Papa destekli Cizvit misyonerler

---

³³ Eyice, "Jerphanion, Guillaume de", 580.

kurdukları okullar aracılığıyla misyonerlik faaliyetleri yürütmüşlerdir. Tokat ve yöresinde misyonerlik faaliyetlerinde bulunan önemli Cizvitlerden biri de Guillaume De Jerphanion'dur. İlk kez 1903 yılında bağlı bulunduğu İsa Tarikatı tarafından Tokat'a görevlendirilen Jerphanion, uzun müddet Anadolu'nun çeşitli vilayetlerinde hem misyonerlik yapmış hem de topografya ve arkeoloji ile meşgul olmuştur. Sonuç olarak, Misyonerlik faaliyeti için gönderilen kişilerin genellikle belirli meziyetlere sahip olduğu söylenebilir. Örneğin bu kişilerin ilahiyat alanını ile ilgili aldıkları eğitimin yanı sıra müspet ilimler hususunda da yetkin oldukları görülmektedir. Zira görev yaptıkları misyoner okullarında felsefeden geometriye çeşitli alanlarda ders okuttukları kayıtlarda yer almaktadır. Guillaume de Jerphanion'u diğer misyonerlerden ayıran temel özellik ise onun topografi ve arkeoloji alanında kendini geliştirmiş olmasıdır. Zira hayatı incelendiğinde gençlik yılları hariç hayatının önemli bir bölümünü bu alanlara ayırdığı görülmektedir. Bu ise Jerphanion'un özel bir misyon ile Anadolu topraklarında bulunan Bizans döneminden kalma tarihi eserlerin tespit ve tescili ile görevlendirildiği fikrini kuvvetlendirmektedir. Bu sunumu hazırladığımız sırasında bu düşüncemizi destekleyecek somut bir veriye ulaşamasa da Jerphanion'un Anadolu'da yürüttüğü çalışmalar ve tespitini yaptığı eserler göz önünde bulundurulduğunda bu savın tutarlılığı anlaşılır.

Şekiller Tablosu

Resim 1: Kaynak: Vincenzo Ruggieri, Guillaume De Jerphanion et la Turquie de Jadis, Rubbettino 1997. _____	456
Resim 2: Kaynak: Vincenzo Ruggieri, Guillaume De Jerphanion et la Turquie de Jadis, Rubbettino, 1997. _____	457
Resim 3: Kaynak: Vincenzo Ruggieri, Guillaume De Jerphanion et la Turquie de Jadis, Rubbettino, 1997. _____	458
Resim 4: Kaynak: Vincenzo Ruggieri, Guillaume De Jerphanion et la Turquie de Jadis, Rubbettino, 1997. _____	458
Resim 5: Kaynak: Vincenzo Ruggieri, Guillaume De Jerphanion et la Turquie de Jadis, Rubbettino, 1997. _____	459
Resim 6: Kaynak: Vincenzo Ruggieri, Guillaume De Jerphanion et la Turquie de Jadis, Rubbettino, 1997. _____	460

Kaynakça

- Açikel, Ali. "Tokat Sancağının İdari Durumu ve Nüfus Yapısı (1880-1907)". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12/2 (2004): 331-359.
- Açikel, Ali. "Tokat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41: 219-223. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Açıkses, Erdal. "Amerikalı Misyonerlerin Samsun ve Çevresindeki Faaliyetleri". *Samsun Araştırmaları*. Ed. Cevdet Yılmaz, 1: 175-198. Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2013.
- Çavdar, Necati. "XIX. Yüzyıl Ortalarında Tokat'ta Katolik Ermeniler: Demografi-Ekonomi". *Yeni Türkiye Ermeni Meselesi Özel Sayısı 1* (Eylül – Aralık 2014): 2-21.
- Erdem, Mustafa. "Türkiye'de Azınlıklara Yönelik Misyoner Faaliyetleri". *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi*. Haz. Ömer Faruk Harman, 43: 205-209. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Eyice, Semavi. "Jerphamon, Guillaume de". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23: 579-580, Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Gökbel, Ahmet. "Sivas ve Tokat Çevresinde Misyonerlik", *Dinler Tarihçileri Gözüyle Türkiye'de Misyonerlik Sempozyumu (Ankara 01-02 Ekim 2005)*. Haz. Asife Ünal, 219-229. Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2005.
- Gündüz, Şinasi. "Misyonerlik ve Hıristiyan Misyonerler". *Diyanet İlmi Dergi* 38/2 (2002): 1-21.
- Hopkins, Edward Washburn – Ömer Ferruh. *Tarihte ve Günümüzde Misyonerlik*, Trc. Adnan Yazıcı İstanbul: Örgün Yayınevi, 2006.
- İncil. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2014.
- Keskinkılıç, Erdoğan. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Misyonerlik Faaliyetlerinin Hukuki Dayanağı". *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 1/6 (Güz 2008): 101-115.
- Kocabaşoğlu, Uygur. *Anadolu'daki Amerika*. Ankara: İmge Yayınevi, 2000.
- Mutlu, Şamil. *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2005.

- Ruggieri, Vincenzo. “Türkiye'de Bir Cizvit Bilim Adamı: Guillaume de Jerphanion (1877-1948)”. *Cumhuriyet Döneminde Geçmişe Bakış Açıkları: Klasik ve Bizans Dönemleri*. Ed. Nina Ergin, 1: 127-155, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Ruggieri, Vincenzo. *Guillaume De Jerphanion et la Turquie de Jadis*. France: Rubbettino, 1997.
- Sezer, Ayten. “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e; Misyonerlerin Türkiye'deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri”. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 16/Özel Sayı (1999): 169-183.
- Smith, Eli – Harrison Gray Otis Dwight. *Missionary Researches in Armenia*. London: George Witman Paternoster Row., 1834.

MUHTELÍF KONULARA DAİR BİLDİRİLER

Tokat'a Dair Bir Sakk Mecmûası Örneğinde XVII. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Fetvaların Yargı Kararlarındaki Yeri

Ahmet İNANIR*

Öz: Sakk mecmûaları, tecrübeli kadılar tarafından kadı adayları ve kâtiplere yol göstermek için Osmanlı Şer'iyye mahkemelerinde hangi usule göre hükümlerin yazıya geçirildiğini gösteren örnek mahkeme kararları derlemeleridir. Bunlar, eğitim amaçlı olduğundan müellifler bu mecmualardaki şer'iyye sicillerinin adayların yetişmesine fayda sağlayacak nitelikte olmasına özen gösterirler. Literatürde birçok sakk mecmûası mevcuttur. Onlardan biri de XVII. Yüzyılın ikinci yarısına ait Tokat'a dair 384 hucet ve fetvayı muhtevi sakk mecmûasıdır. Buradaki şer'î belgelerin yaklaşık yirmi kadarı fetva, gerisi satım, istibdâl, vakıf, icâre, nakl-i şehade, neseb tespiti, boşanma, nafaka, köle azadı, iflas, sulh, keşif, vesayet, hibe vb. konuları içeren hüccetlerden oluşmaktadır. Bu tebliğde, söz konusu sakkta yer alan fetvalar tespit edilerek muhtevası, kanunla ilişkisi ve Hanefi fetva usulü bakımından hususiyetleri incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sakk, Fetva, Tokat, Osmanlı Devleti, Şer'iyye Sicili.

The Place of Fatawa in Judgement Decisions on the Case of a Sakk Mecmua of Tokat in the Ottoman Empire at XVII. Century

Abstract: The publications of Sakk are compilation made by experienced kadi officers in order to guide candidates and colleagues to the Ottoman Shari'a courts. The authors take care to ensure that the publication registers contained in this publication are of a quality that will benefit the candidates. There are many sakk mecmûa in the literature. One of them is a publications of Sakk with 384 references and a fetch about Tokat belonging to the second half of the 17th century. Approximately thirty of these documents are fetva and the rest are sales, istibdâl, foundation, icare, transfer-municipality, determination of marriage, divorce, child support, slave salvation, bankruptcy, peace, discovery, tutelage, which consist of articles containing topics. In this paper, we will try to identify the fetuses that are particularly in the subject of karkta and examine them in terms of content, relation to law and Hanefi fatwa method.

Key Words: Sakk, Fatva, Tokat, Ottoman State, Sharia Registry.

---

* Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi (ahmet.inanir52@gop.edu.tr).

Giriş

Fetva, İslâm ve Osmanlı hukukunun işleyişinde önemli bir yere sahiptir. “Yiğit, delikanlı” anlamındaki fetâ kelimesinden gelen “fetva” (fütyâ, çoğulu fetâvâ, fetâvî) kelimesi sözlükte “bir olayın hükmünü açıklayan veya hükmünü koyan, güçlükleri çözen kuvvetli cevap, sorulan dinî sorulara müftüler tarafından verilen cevap” manasında kullanılır. Fıkıh terimi olarak fetva ise “fakih bir kişinin sorulan fikhî bir meseleye yazılı veya sözlü olarak verdiği cevap, ortaya koyduğu hüküm” demektir. Fikhî bir meselenin hükmünü fetvaya yetkili kişilerden sormaya “istiftâ” (suâl), fetvayı isteyene “müsteftî” (sâil), böyle bir meselenin hükmünü sözlü veya yazılı olarak açıklamaya “iftâ”, verdiği fetva ile hükmü açıklayana da “müftî” denir.¹

Fetva, şer’î hükmü açıklamak ve haber vermektten ibaret olup, istişârî mahiyettedir. Yargı hükmü gibi kesinlik taşımaz ve karşı tarafa bir yaptırımı yoktur. Yani müftü kendisinden fetva alıp bununla amel etmeyen müsteftîyi uygulamaya zorlayamaz. Kadı ise, hükmünü tatbik ettirebilmek için gerektiğinde devletin yaptırım gücünü kullanır. Bir başka ifadeyle, kadı âmme velayetine, müftü ise ilmî selâhiyetine istinâden görev yapmaktadır.² Burada kadının görevi, fetvalardan davayla ilgili olanı bulup belli bir hükme ulaşmaktır. Bu açıdan kazâ, fetvanın uygulamaya bakan yönüdür.³

Hz. Peygamber (sav) döneminde sahabeler, karşılaştıkları meseleleri Hz. Peygambere sorar, vefatından sonra da kendileri Kur’an ve Sünnet’te yer alan hükümlerle cevaplar, bu nasslarda açık bir hüküm bulamadıkları hallerde de ictihâd ederlerdi.⁴ Tâbiîn nesli de, aynı usulle fetva işlerini ictihâda dayalı olarak yürütmüşlerdir.⁵ Tebeu’t-tâbiîn devrinde Ebû Hanîfe ve İmam Mâlik gibi fakihler

---

¹ İbn Manzûr, *Lisanü’l-Arab* (Beyrut: Dâru Sadr, t.y.), 15: 145-148; Fahrettin Atar, “Fetva”, *DİA* (İstanbul: Diyanet İşleri Reislîği Yay., 1995), 12: 486-487; İbn Abidin, *Mecmûatü’r-Resâil* (İstanbul: y.y., 1325), 1: 10.

² İsmail Hakkı İzmirli, *Kitâbu’l-İftâ* (İstanbul: Evkaf Matbaası, 1336), 5; Ali Himmet Berki, *Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku* (Ankara: Diyanet İşleri Reislîği Yay., 1955), 52; Atar, “Fetva”, 12: 488; Murat Akgündüz, *Osmanlı Devleti’nde Şeyhülislâmlik* (İstanbul: Beyan Yay., 2002), 219-220.

³ Mecelle, Mad. 1784; Fahrettin Atar, “Kazâ”, *DİA* (Ankara: Diyanet İşleri Reislîği Yay., 2002), 25: 114-115.

⁴ Muhammed Hamidullah, *İslâmın Hukuk İlmine Yardımları* (İstanbul: Milliyetçiler Derneği Neşriyatı, 1962), 121; Fahrettin Atar, *İslâm Adliye Teşkilatı* (Ankara: TDİB Yay., 1991), 122.

⁵ Atar, “Fetva”, 12: 489.

yetişmiş ve mezhepleşme süreci fiilen başlamıştır. İhtilafların zamanla netleşmesi ve somut sonuçlara ulaşmasıyla sahih görüşlerin derlendiği fıkıh kitapları yazılmış onların kifayet etmediği meselelerde el-Fetâvâ't-Tatarhâniyye gibi tamamen Hanefi mezhebinin görüşlerine dayalı eserler yazılmıştır.⁶

Osmanlı Devleti, önceki İslam devletlerinden devraldığı Hanefi fıkıh geleneğini devam ettirmiştir. Abbasiler döneminde ortaya çıkan adlî işlere kadıların, dinî işlere müftülerin bakması ilkesi Selçuklular ve Osmanlılar döneminde de devam etmiştir.⁷ Bu dönemde fakihler uygulamadan kaynaklanan meselelerin halline gayret etmişlerdir. Bu amaçla geçmişten devraldıkları fıkıh mirasını ihtisâr, tahrîç tercih ve ileri gelen Osmanlı müftülerinin fetvalarını derleme, tasnif ve nakletme çalışmaları ile meşgul olmuşlardır.⁸

Osmanlı Devleti'nde fetva vermeyi esas iş olarak yapan şeyhülislâmlık, yalnızca payitaht merkezine has dinî bir müessesedir. İhtiyaç olduğu takdirde de Divan-ı Hümâyun toplantılarına da katılırlardı. XVI. yüzyılın sonlarına doğru ise müderris, müftü ve kadıların atamalarında da yetkili olmuşlardır.⁹ Bunun yanında kanunnâme metinlerinde farklı şeyhülislâm ve müftülerin imzalarının bulunması, kanunnâmelerin hazırlanmasında da şeyhülislâmın rol aldığını göstermektedir.¹⁰

Osmanlı yönetiminin merkez örgütü, İstanbul müftüsünün fetvalarından yararlanırken taşra örgütü de vilâyet ve kazâ müftülerinden alınan fetvalardan yararlanmıştı. Şeyhülislâmlıkta iş yükünün yoğunluğu sebebiyle fetva emini, fetva kâtibi vb. görevliler çalışmaktadır. Diğer şehirlerdeki müftüler ise şeyhülislâma bağlı birer birim hâlinde çalışmış, merkezde şeyhülislâm, taşrada da müftüler fetva vermekle sorumlu resmî devlet görevlisi olmuşlardır.¹¹ Alt seviyedeki bu kasaba-kazâ müftülüklerinden şeyhülislâmlığa kadar

⁶ Ferhat Koca, "el-Fetâvâ't-Tatarhâniyye", *DİA* (İstanbul: Diyanet İşleri Bşk., 1995), 12: 447.

⁷ Atar, "Fetva", 12: 490.

⁸ Recep Cici, *Osmanlı'da Fıkıh Çalışmaları* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1994), 368-369.

⁹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 3. Baskı (Ankara: TTK, 1988), 179.

¹⁰ Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Malî Esasları: Kanunlar* (Tıpkı basım), (İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yay., 2001), 1: 39.

¹¹ Murat Akgündüz, *Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislâmlık* (İstanbul: Beyan Yay., 2002), 44-48; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi (1453-1559)*, (İstanbul: Cem Yay., 1995), 2: 44.

yükselebilmek de mümkündür.¹² Fetva verebilmek için kadılarda olduğu gibi resmen görevli olmak şart değildir. Gerekli bilgi ve donanıma sahip olan bir müderrisin ek görevi şeklinde devam etmiştir.¹³ Nitekim araştırma konusu olan sakk mecmûasının 256 nolu kaydında Hisariye Medresesi müderrisi Ahmed Efendi'nin iftâ ile yetkili olduğu kaydedilmektedir.¹⁴ Mahkemelerde fetvâ yetkisi olmayan müftülerin fetvalarına resmî müftülerin fetvaları kadar itibar edilmemiştir.¹⁵ Ayrıca İstanbul müftüsünün fetvalarının taşra müftüleri için de bir kaynak niteliği taşıdığı söylenebilir. Bunlar geçimleri verdikleri fetvalardan aldıkları belli ücretlerle sağlamaktadır.¹⁶ Sakk mecmûasındaki bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla taşrada müftü, her ne kadar mahkemede görevli bir kimse değilse de fetvalarıyla bir nevi kadının müşaviri ve yardımcısı konumundadır. Zira davalı ve davacıların talebi üzerine verdiği fetvalar, mahkemede bir delil olarak kullanılmaktadır. Kadıların mahkemeye gelen dava ile ilgili özellikle hukuki hükmü bulmakta zorlandıkları zamanlarda karar vermesini kolaylaştırmak amacıyla bizzat kadılar tarafından da fetva istenmektedir.¹⁷ Diğer taraftan mahkemede aleyhine hükmedilen ya da lehine hükmedilse dahi kararı yeterli bulmayan taraflar kadılardan aldıkları ilâmı müftülere götürerek teyit almaya çalıştıkları görülür.¹⁸ Bu yönüyle müftülerin dolaylı bir şekilde yargı

¹² Davut Dursun, *Osmanlı Devleti'nde Siyaset ve Din*, 2. Baskı (İstanbul: İşaret Yay., 1992), 264-265.

¹³ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, 2: 44.

¹⁴ Ümit Ekin, *Kadı Buyurdu Kâtip Yazdı: Tokat'a Dâir Bir Sakk Mecmuası* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2010), 228.

¹⁵ Stanford Shaw, *History of the Otoman Empire and Modern Turkey* (Camridge: Cambridge University Pres, 1976), 137-138; Dursun, *Osmanlı Devleti'nde Siyaset ve Din*, 266.

¹⁶ İbn Kemal, *Mühimmâtü'l-Müftî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Çorlulu Ali Paşa, No: 280, vr. 66a-b; Dursun, *Osmanlı Devleti'nde Siyaset ve Din*, 266.

¹⁷ Halit Ongan, *Ankara'nın İki Numaralı Şer'iyye Sicili* (Ankara: TTK Yay., 1974), 470; Dursun, *Osmanlı Devleti'nde Siyaset ve Din*, 265-266; Mehmed Aziz Çavuşzâde, *Dürrü's-Sükûk* (İstanbul: Âmire Matbaası, 1277), 1: 73; M. Âkif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi* (İstanbul: Hars Yay., 2005), 101.

¹⁸ Zeyd fetvası muradınca çıkmadığı ecliden (için) Amr'a, Zeyd "var fetvanın ez suyunu iç" dese şer'an ne lazım olur? Cevap: Tecdid-i iman lazım olur. (İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal*, Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 1967, vr. 24b); Bir Arap, Allah'ı ve Rasûl'ü zikrederken Zeyd istihzâen dıhk (gülüp) edip Amr dahi "niçin tahfif edersin senin hakkında ben fetva çıkarayım" dese Zeyd dahi fetva çıkar eğer yalan çıkarsan fetvayı g... sok dese şer'an ne lazım olur? Cevap: Ta'zir-i belîğ ve tecdîd-i iman lazım olur. (İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal*, Nuruosmaniye, 1967, vr. 19b) Bir kadı nâibi Zeyd davasına muvafık fetva-ı şerif aldıkta, nâib buna; "bire boğazından asılası, fetvadan sokaklar koktu, habire taşırısın" dese

denetimi yaptıkları söylenebilir. Ayrıca bir kısım meselelerin mahkemeye intikal etmeden önce müftülerin fetvalarıyla çözümlenerek yargı yükünün azalmasını sağlamıştır. İbn Kemal'e ait birçok fetva mecmûasının girişinde mürettibler, halkın “mesâil-i şer'iyeye” konusundaki bilgisizliklerini gidermek amacıyla kaleme aldıklarını ifade etmiştir. İbn Kemal de fıkıh kitaplarına müracaat edecek ilmî kudreti olmayan kadı nâiblerinin Türkçe fetva mecmûalarına müracaat ederek hüküm verebileceğini belirtir.¹⁹ Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekilişine kadar derlenen fetvâ mecmûaları fetvaların işlevselliğini ortaya koymaktadır.

Şer'iyeye sicil defterlerinde taraflardan birinin getirdiği fetvaya dayanılarak verilen birçok hükme rastlanmaktadır.²⁰ Fetva, her ne kadar kadıyı bağlayıcı olmasa da, gelişigüzel reddedilebilmesi de söz konusu değildir. Bunun için kadının elinde kuvvetli gerekçeler bulunmalıdır. Nitekim Mumcu'nun naklettiği Şam kadısına hitaben kaleme alınan bir belgede, davacının elindeki şer'î temessüke ve fetvaya bir daha nazar kılınması hususu kadıya emredilmekte ve bunları gelişigüzel reddettiği için kadı âdeta takdir edilmektedir.²¹ Ma'rûzât isimli fetva mecmûası, fetvaların kanun şeklini alarak bağlayıcı hâle geldiğinin en dikkate değer örneğini teşkil etmektedir. Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunan bir fetvada yer alan “Bu fetva-yı şerîfle amel olunmak için hükm-ü hümmâyun verilmiştir... Bu fetvalar defterdâr elinde olan imzalı fetvaların sûretleridir ki yazılıp hazinede alıkoymuştur.”²² kaydı da fetvaların, padişah tarafından uyulmasının mecbûrî hâle getirilişinin bir başka örneğini teşkil etmektedir. Araştırma konusu sakk mecmuasında kadıların fetvaya uygun bir şekilde yargılama yaptığı görülmektedir.

Osmanlı adliye teşkilatı, İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren teşekkül eden adli yapının gelişmesinin sürdürerek gelen bir devamı niteliğindedir. Bu

---

şer'an ne lazım olur? Cevap: Ta'zir-i belîğ ve tecdid-i iman lazım olur. (İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal*, Nuruosmaniye, 1967, vr. 17a).

¹⁹ Bir kadı nâibi fıkıh kitabından bir kitap okumasa şer'an hükmü nâfiz olur mu? Cevap: Olur, fetva ile hükmedecek. (İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal*, Nuruosmaniye, 1967, vr. 58a).

²⁰ Çavuşzâde, *Dürrü's-Sükûk*, 1: 49, 62.

²¹ Ahmet Mumcu, *Divân-ı Hümmâyun: Hukuksal ve Siyasal Karar Organı olarak*, 2. Baskı (Ankara: Birey ve Toplum Araştırmaları Yay., 1986), 105.'te 147' numaralı dipnot; Ahmet Mumcu, “Divân-ı Hümmâyun”, *DİA* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1994), 9: 431.

²² Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 102.

dönemde yargılama meclis-i şer' meclis-i kazâ ve mahfel-i kazâ²³ şeklinde ifade edilen şer'î mahkemelerde yapılmaktadır. Burada bir kadı veya nâibi ve mahkemenin yoğunluğuna göre değişen sayıda yardımcı görevliler bulunmaktadır. Bir kadı, tayin edildiği yere kendi kapı halkıyla gider ve gittiği yerde kendilerine yardımcı nâibler atar. Nâibler dışında yargılama esnasında şühûdül-hâl denilen yardımcıları, miras mallarının taksiminde görev yapan kassâmlar²⁴ ve kâtipler bulunmaktadır. Yine belediye işlerine bakan muhtesibler, aynı zamanda kadıya yardımcı olan görevliler arasında sayılabilir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde bir kadı bulunduğu yerin hem hâkimi, hem belediye başkanı, hem emniyet amiri hem de din işlerinin düzenli bir şekilde yapılmasını sağlayan bir kimsedir. Aynı zamanda çarşı ve pazarı, satılan malları, bu mallarda bulunması gerekli vasıfları ve fiyatları denetleyen, narh koyan, bugün büyük ölçüde belediyeler tarafından ifa edilen imar gibi birçok görevi yerine getiren mahalli yöneticidirler.²⁵ Aynı şekilde kadı mahallindeki vakıfların şartlarına uygun yönetilmesini, vergilerin kanunnâme hükümlerine uygun toplanmasını denetleyen, imam-hatip ve vaiz gibi görevlileri tayin eden ve teftiş eden birer kamu görevlisidir. Nikâh akitlerinin, boşanmaların ve yeni Müslüman olanların tescili gibi bugün bir kısmı diyanet, noterler, evlenme ve nüfus memurları tarafından yapılan hizmetler de kadının görevleri arasındadır. Sorumluluğu ve yetkileri oldukça geniş olan kadıların bütün meseleleri tek başlarına halledebilmeleri mümkün değildir.²⁶

Fetva, kadı ve mahkeme konularında yapılan açıklamalardan sonra şimdi sakk mecmualarına dair kısa bilgi yer verilecek ardından da Tokat'a dair sakk mecmuası incelenecektir:

1. Fıkıh Literatüründe Sakk Mecmûaları

Osmanlı mahkemelerinde görev yapan kadı ya da naiplerin hukukî ihtilafların hallinde muteber fıkıh kitapları yanında fetva mecmûalarından da

²³ Mecmûada genellikle bu şekilde geçmektedir. (Ekin, *Tokat'a Dâir Bir Sakk Mecmuası*, 284).

²⁴ Anonim, *Mecmûatü'l Fetâvâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, Nr: 1702, vr. 14a.

²⁵ İbn Kemal, *Mühimmâtü'l-Müftî*, vr. 51a, 58b; M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'nin Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı* (İstanbul: Şûle Yay., 1998), 209-212, 254-255.

²⁶ Buraya kadar yapılan açıklamalar doktora tezimizden özetlenerek aktarılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet İnanır, *İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku* (İstanbul: Gece Kitaplığı Yay., 2014), 149-162.

istifa edildiği görülmektedir. Özellikle muhakeme usulü alanında fıkıh kitaplarının edebî-kâdî bölümleri konuyla ilgili temel bilgileri ihtiva etmektedir. Bunların yanında davaların niteliğine göre bunlarla ilgili düzenlenmesi gereken belgelerin mahiyetini gösteren şurûat kitapları da kadı adaylarının mesleğe hazırlanmasında önemli yer tutmaktadır. İlk dönemlerde Arapça olarak kaydedilen Osmanlı şer'iyeye sicilleri belli bir süreden sonra Türkçe'ye dönüşmüş, haliyle klasik muhakeme usulü eserleri yanında güncel uygulamayı da gösteren yeni çalışmalara da ihtiyaç duyulmuştur. İşte önceki çalışmaları tamamlayıcı mahiyette ek olarak geliştirilen yazım türlerinden biri de sakk mecmûalarıdır.²⁷

Sakk, çek manasına gelen Farsça kökenli Arapça bir kelimedir. Terim olarak ise şer'î mahkemeler tarafından verilen hüccet, i'lâm, temessük gibi belgelerin yazılış usulü anlamına gelmektedir.²⁸ Sakk mecmûaları, genellikle alanında tecrübeli kadılar ve müderrisler tarafından kadı adayları veya kâtip gibi mahkeme görevlilerine yol göstermek amacıyla şer'iyeye sicillerinden özenle seçilmiş belgelerden oluşturulmaktadır. Bu mecmûalar arasında en çok Çavuşzâde Mehmed Aziz'in Dürru's-sukûk'u, Debbağzâde Numan Bilig Efendi'nin Tuhfetu's-sukûk'u ve Baldırzâde Şeyh Mehmed el-Bursevî'nin Kitabü's-sakk'ı meşhurdur.²⁹ Bu mecmûalarda i'lâm, hüccet gibi belge türlerinin yanı sıra fetva örnekleri, şiirler, hatta ilaç tarifleri ile mecmûa yazarının özel hayatına dair notlar dahi bulunabilmektedir.³⁰ Bu literatür, İ. Hakkı Uzunçarşılı, İlber Ortaylı, Ahmet Akgündüz, Süleyman Kaya, Ömer Demirel, Neumann³¹ ve Ümit Ekin gibi

---

²⁷ Süleyman Kaya, "Mahkeme Kayıtlarının Kılavuzu", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, III, 2005, (5), 379.

²⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 116.

²⁹ Kaya, "Mahkeme Kayıtlarının Kılavuzu", 398-413.

³⁰ İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı* (Ankara: Turhan Kitabevi, 1994), 65; Ömer Demirel, "Bir Osmanlı Kadısı'nın Not Defteri Yahut Kitab-ı Sakki", *Selçuk Üniversitesi Uluslar Arası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi Bildiri Kitabı*, Konya 2000, 199-205.

³¹ Christoph K. Neumann, "Üç tarz-ı Mütalaa, Yeniçağ Osmanlı Dünyası'nda Kitap Yazmak ve Okumak", *Tarih ve Toplum*, 2015, 1: 61-63.

bazı araştırmacıların dikkatini çekmiştir.³² Fakat yine de sakk mecmûaları henüz hak ettiği alakayı tam olarak gördüğü söylenemez.

Şimdi XVII. Yüzyıl Tokat'ına ait belgeler içeren sakk mecmuası tanıtılarak içindeki fetvalar tespit edilecek, sonra da tespit edilen fetvalar; muhteva, kanunla ilişkisi ve Hanefi fetva usulü bakımından incelenmeye çalışılacaktır.

1.1. Mecmûanın Maddi Tanıtımı

Mecmûa, Tokat Mahkeme-i Şer'iyeye Mecmûası başlığı altında Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Kataloğu'nda 06 Mil Yz A 2308 numarada kayıtlıdır. Mecmûanın sırtı siyah meşin, ebru kağıt kaplı, mukavva bir cilde sahip olduğu, dış boyutunun 202x132, iç boyutunun 180x98 mm, kağıt türünün suyolu filigranlı olduğu görülmektedir. Mecmûanın iç kapak sayfasında latin alfabesiyle Rûznâme ibaresi yer almaktadır. Ekin bu kaydın kütüphaneye kayıt esnasında yanlışlıkla yazıldığını, mecmûanın 1972 yılında Abdullah Aytemiz'den satın alınarak kütüphaneye kaydedildiğini iddia etmektedir.³³ Mecmûa, 100 varaktan oluşmaktadır ancak bazı varakların eksik olduğu anlaşılmaktadır. İçinde toplam 384 belge bulunmaktadır. Gerek varaklardaki ve gerek ise belgelerdeki numaralarının doğru verilmediği görülmektedir. Ekin, belgeleri latin harfleriyle yazarak belirli bir sisteme göre düzenlemiş ve sayfaları yeniden numaralandırmıştır.³⁴ Bu çalışma da bu numaralandırma esas alınmıştır.

1.2. Mecmûanın Müellif Tespiti

Ekin, mecmûanın müellifinin kim olduğu, eldeki nüshanın otantik ilk nüsha mı yoksa müstensih nüshası mı olduğu konusunda yeterli veri olmadığından hareketle tespit edemediği ancak bazı ipuçlarının bulunduğunu ifade etmektedir.³⁵ Ona göre Hisâriye Medresesi'nin keşfi için düzenlenmiş olan 256 nolu belgede mecmûanın yazarının kim olduğuna dair bazı ipuçları mevcuttur. Şöyle ki 1411'de Emir Hisar Bey tarafından yaptırılan Hisariye Medresesi diye bilinen medresenin müderrisi “Kıdvetü'l-ulemâ'l-muhakkıkîn

---

³² Ümit Ekin, “Sakk Mecmualarının Tarih Araştırmalarında Kaynak Olarak Kullanılması Üzerine Bir Deneme”, *Bilig*, Sayı 53, (Bahar/ 2010): 116.

³³ Ekin, “Sakk Mecmualarının Tarih Araştırmalarında Kaynak Olarak Kullanılması Üzerine Bir Deneme”, 116.

³⁴ Ekin, *Tokat'a Dâir Bir Sakk Mecmuası*, 13.

³⁵ Ekin, *Tokat'a Dâir Bir Sakk Mecmuası*, 14.

Ahmed Efendi” mahkemeye müracaat ederek kullanılamayacak hale gelmiş olan medresenin tamir olunması için izin talep etmektedir. Mahkemenin de bir görevlisiyle birlikte Müslümanlardan bazı kimseler ile Mircân ve Nevrûz adlarında iki zimmî mimarı bilirkişi olarak keşfe çıkardığı görülmektedir. Burada belgeyi yazan bu görevlinin ismi ya da ünvanından bahsedilmemiş ve sadece “bu fakîr” ibaresi kullanılmıştır.³⁶ 260 no’lu belgede keşif için “*kıbel-i şer’den Mevlânâ Mehmed Efendi tayin ve is’al olunub*” ifadesi yer almaktadır. Keşfe çıkan bu şahsın mahkeme memurlarından veya naiplerden biri olması mümkündür. Şer’iyye sicilini yazanın o mahkemenin kadısı veya nâibi olması muhtemeldir. Zira Osmanlı mahkemelerinde gereken hallerde keşfe çıkmak kadının görevleri arasındadır. Bununla beraber işlerinin çokluğu nedeniyle veya bir özrünün bulunması durumunda kadı, naiplerini görevlendirebilirdi.³⁷ Ekin herhalde bu tespitten hareketle mecmûa yazarının mahkeme görevlilerinden biri olduğunu iddia etmektedir.³⁸ Ayrıca bu mecmûadaki belgelerin büyük bir kısmı H. 1095-1096/1683-1685 yıllarına aittir. Nitekim 25 Zilhicce 1090/27 Ocak 1680 tarihinde düzenlenmiş olan bir vakfiyenin şuhûdü’l-hal kısmında Mefharü’l-kuzâtî’l-İslâm Atâullah Efendi şeklinde bir kaydın yer aldığı görülmektedir.³⁹ Ekin’e göre eğer her iki Atâullah da aynı kişi ise defterin müellifi Tokat kadılığı yapmış olan bu kişi olabilir.⁴⁰ Nitekim mecmûanın ilk varakında “Sâhib-i hâze’l-mecmu’at-i Ahmed Atâullah” şeklinde bir kayıt bulunmaktadır.⁴¹ “Sâhib-i” ifadesi Ahmed Atâullah Efendi’nin mecmûanın müellifi olduğu anlamına gelmektedir. Zira o dönemlerde “sâhib” ifadesi daha çok müellifler için kullanılmaktadır. Nüküllü fetva mecmûalarında eser isnadlarında müellif kastedilerek Sâhibu’l-Muhît, Sâhibu’l-Vikâye, Sâhibu’l-Hidâye vb. şeklinde “sâhib” ifadelerinin kullanıldığına sıkça rastlanmaktadır.⁴² Ahmed Atâullah Efendi mecmûanın müstensihisi olsaydı bunu sahip ifadesiyle değil de müstensih ifadesini tercih etmesi gerekirdi. Ayrıca

---

³⁶ Atâullah, *Tokat Mahkeme-i Şeriye Mecmuası*, Ankara Milli Kütüphane, Yazmalar Kataloğu, No: 06 Mil Yz A 2308, vr. 63a’da bulunan 256 nolu hucdet; Ekin, *Tokat’a Dâir Bir Sakk Mecmuası*, 228.

³⁷ Ortaylı, *Kadı*, 60.

³⁸ Ekin, *Tokat’a Dâir Bir Sakk Mecmuası*, 14.

³⁹ Ali Açık-Abdurrahman Sağırılı, *Osmanlı Döneminde Tokat Merkez Vakıfları-Vakfiyeler* (Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yay. 2005), 1: 240.

⁴⁰ Ekin, *Tokat’a Dâir Bir Sakk Mecmuası*, 14.

⁴¹ Atâullah, *Tokat Mahkeme-i Şeriye Mecmuası*, 1b.

⁴² İbn Kemal, *Mühimmâtü’l-Müftî*, 81b-82a vd.

içindeki ilave kayıtlardan hareketle mevcut nüshanın müellif hattı değil sonradan istinsah edildiği söylenebilir.

Osmanlı adliye teşkilatında kadılar belli bir süreliğine atanır ve her zaman kazâ, iftâ ve tadrîs arasında yatay geçiş yapmaları mümkündür. Yani kadı müderrisliğe, müderris de kadılığın geçebilir.⁴³ Hisariye Medresesi müderrisi Ahmed Efendi 256 numaralı belgede ifade edildiği üzere aynı zamanda fetvâ vermekle de yetkili müderristir.⁴⁴ Lakabından da anlaşılacağı üzere Tokat'ta muhakkik âlimlerin öncüsü bir fakihdir. Ayrıca görev yaptığı Hisariye Medresesi vakfiye şartnamesine göre bir fıkıh medresesidir. Zira şartnameye göre medresenin mevcudu bir fakih, bir muîd ve on üç fıkıh talebesinden ibarettir. Kadı ile müftünün aralarında belli bir münasebetin olması da tabiidir. Dolayısıyla söz konusu mecmûa öncelikle buradaki talebelerin örnek dava yazımını göstermek üzere derlenmiş olabilir. Diğer taraftan Kadı Atâullah Efendi'nin “mefharü'l-kuzâti'l-İslâm” şeklinde tanımlanması, sakk mecmûalarını da tecrübeli kadı ve müderrislerin derlediği dikkate alındığında yazarı hakkında belli bir fikir vermektedir.

1.3. Belgelerin Türleri ve Tarihleri

Sakk mecmûaları, kadı adayları ve mahkeme görevlilerinin yetişmesi amacıyla hazırlanan ders notları mahiyetindedir. Dolayısıyla ferman, narh defteri, tereke defteri gibi kayıtlar her ne kadar şer'iyeye sicillere de kaydedilse de sakk mecmûalarında daha çok satış, boşanma, nafaka, vesâyet, nakli şehâde, köle azadı, keşif, sulh, hibe, iflas, vakıf kuruluşu, ukûbat gibi konuları içeren örnek hüccetlerden oluşmaktadır. Nitekim bu mecmûada bulunan 384 kaydın daha ziyade hüccet ve fetvalardan seçildiği görülmektedir. Belgelerin büyük bir kısmının sonunda kayıt tarihleri bulunmaktadır. Ancak bazılarının sonunda yazılan tarihle içerik tarihinin örtüşmediği görülmektedir.⁴⁵

---

⁴³ Mehmet İpşirli, “Mülâzemet”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31, 538; Mehmet Aykanat, “Klasik Dönemde Osmanlı Devletinde Hâkim Adaylığı: Mülâzemet”, *TAAD*, Yıl: 9 (Nisan 2018), Sayı: 34: 176-179.

⁴⁴ Atâullah, *Tokat Mahkeme-i Şeriye Mecmuası*, Ankara Milli Kütüphane, Yazmalar Kataloğu, No: 06 Mil Yz A 2308, vr. 63a'da bulunan 256 nolu hüccet; Ekin, *Tokat'a Dâir Bir Sakk Mecmuası*, 228.

⁴⁵ Ekin, *Tokat'a Dâir Bir Sakk Mecmuası*, 15-22.

1.4. Mecmûanın Kapsamı ve Ait Olduğu Dönem

Ekin'in de ifade ettiği üzere mecmûada bulunan 384 kaydın neredeyse tamamı yazı karakteri bakımından aynı müellifin kaleminden çıktığı anlaşılmaktadır. Ancak bu kayıtlar içinde her ne kadar yazı karakteri itibariyle mecmûa ile uygunluğu bulunsa da azda olsa Tokatla ilgisi olmayan İstanbul, Kilis, Antakya ve Büyük Çekmece'yle ilgili belgeler de içermektedir. Bu yerlerin sakk mecmûasını derleyen kadının görev yaptığı önceki yerlere ait olması da muhtemeldir. Yine bu kayıtlardan vr. 46a'daki 25 Şevval 1219/ 27 Ocak 1805 tarihli 196 numaralı belge ile 21 Şevval 1217/14 Şubat 1803 tarihli vr. 87a'daki 344 numaralı kayıtların gerek yazı karakteri, gerek tarih, gerekse içerik bakımından diğer kayıtlardan farklılık arz ettiğinden bunların mecmûaya sonradan eklendiği söylenebilir.⁴⁶ Fetvaların bulunduğu hüccetlerin bazıları tarihsiz olmakla birlikte biri 1088 tarihli, diğerleri 1094-1096 tarihleri arasındadır. Çoğunluğu ise 1095 yılına ait olduğu söylenebilir. Mecmûâda Tokatla ilgili 16 fetva kaydı tespit edilmiş, 4 tanesi doğrudan fıkıh kitaplarından doğrudan alıntı şeklinde Arapça, iki tanesinde Türkçe fetva aynen yer almakta diğerlerinde ise fetvaya atıf yapılmaktadır. Bu çalışmada her bir fetvayı ayrıntılı bir şekilde incelemek mümkün olmadığından örnek üç fetva değerlendirilecek diğerlerine ise kısaca yer verilecektir.

2. Sakk Mecmûasında Yer Alan Fetvalar

El yazma eserlerin birçoğunda mecmûaların başında ölüm ve doğum tarihleri olmak üzere birçok ayet hadis ve fetvaya rastlana bilmektedir. İncelenen bu sakk mecmûasının girişinde mecmûa sahibinin eserin baş kısmında süt kardeşliği ve oruçlunun özel durumuyla ilgili yer verdiği Arapça iki fetva bulunmaktadır. Birincisi "Emenin emzirene nefsi haram, emzirenin emene nesli haram" fetvası yer almaktadır. Öz annesi dışında bir başkasını emen çocuk öz annesi tarafından hiç kimseyi sütanneye bağlamaz, fakat kendisi sütanneye bağlandığı için onun bütün çocuklarına bağlanmış ve onların hepsiyle kardeş olmuş olur. Dolayısıyla sütkardeşlerin birbirleriyle evlenmeleri, öz kardeşlerin evlenmeleri gibi haramdır.⁴⁷ Aynı varakta Arapça Vâfi adlı eserden nakledilen

⁴⁶ Atâullah, *Tokat Mahkeme-i Şeriye Mecmuası*, vr. 46a, 87a; Ekin, *Tokat'a Dâir Bir Sakk Mecmuası*, 181, 295.

⁴⁷ Atâullah, *Tokat Mahkeme-i Şeriye Mecmuası*, vr. 1b; Ekin, *Tokat'a Dâir Bir Sakk Mecmuası*, 53.

bir fetva bulunmaktadır: “Bir kimse oruçluken parmağını dübürüne soksa ona gusül ve bir gün kaza tutması gerekir. Zira parmak erkeklik organı (zeker) gibi et ve kandan oluşmaktadır.”⁴⁸

Diğer bir meselede 353 numaralı Rebî'l-âhir 1094 tarihli belgede “Suret-i Diyet-i Kasâme” ile ilgilidir. Tokat’ın Celaleddin Mahallesi’nde fâil-i meçhul bir cinayet gerçekleşmiş halktan hür ve âkil 35 adam tespit edilmiştir. Kasâmede 50 adam gerekli olduğundan bazılarına mükerreren yemin ettirilmiştir. Huccette Dürer’den⁴⁹ kasâmeyle ilgili Arapça ibare aynen yazılarak hüküm ona göre verilmiştir.⁵⁰ 322 numaralı Cumâdiye’l-ulâ 1095 tarihli belgede “İsbât-ı katl” adlı huccette Hidaye ve Kadıhan’dan Ebû Hanife’nin görüşü esas alınarak maktulün bülûğa ermemiş çocukları olsa da kâtilin kısas edileceği görüşüne göre hükmedilmiştir.⁵¹

Türkçe fetva metinlerinin yer aldığı huccetler ise şunlardır: 330 numaralı Recep ayının ilklerinde fakat tarihi belli olmayan “İmam Olmağla Men’-i Resmi-i Ra’iyyet” adlı belgede Tokat şehri Almus kazası zâbitı Ömer Ağa Soğukpınar Mahallesinde ikamet eden Recep b. Ebi’l-Kâsım adlı kimseden vatandaşlık vergisi almak istemiş fakat Recep babasının hükümdar beratıyla Mamo adlı köyde imam olduğunu ve imam ve hatip oğlundan da vergi alınmayacağına dair fetvâ-yı şerif bulunduğunu ifade etmektedir:

Bir karyede berât-ı sultânîle hatip ve imam olan Zeyd-i âlimin bir belde de sâkin olan oğlu Bekir’den karye-i kadimesi ahâlisi bilâ sened-i şer’î resm-i raiyyet talebine kâdir olur mu? el-Cevap: Olmaz.⁵²

281 numaralı 5 Ramazan tarihli belgede Tokat’ın Cincife-i kebir köyünde Ahmed b. Hızır’ın Emine adlı küçük kızın anneanesi Hanım b. Ahmed adlı kadın fetvayı şerife müsteniden torununa nafaka takdir edilmesini talep etmektedir:

⁴⁸ *el-Vâfi* Ebû'l-Berekât en-Neseffî'nin Hanefî fûrû fıkhına dair eseridir. (Bazı nüshaları: İÜ Ktp., AY, nr. 1338; Beyazıt Devlet Ktp., nr. 2132; Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 2207, 2208).

⁴⁹ Molla Hüsrev Kadı Muhammed b. Ferâmuz, *Dürer-ül Hükkam fi Şerhi Gureril Ahkâm (Dürer ve Gurer)*, (Dâr-u İhyâ-i kütübi'l-Arabiyye), 2: 120

⁵⁰ Atâullah, *Tokat Mahkeme-i Şeriye Mecmuası*, vr. 89b-90a; Ekin, *Tokat'a Dâir Bir Sakk Mecmuası*, 301-302.

⁵¹ Atâullah, *Tokat Mahkeme-i Şeriye Mecmuası*, vr. 82a; Ekin, *Tokat'a Dâir Bir Sakk Mecmuası*, 280-281.

⁵² Atâullah, *Tokat Mahkeme-i Şeriye Mecmuası*, vr. 83b; Ekin, *Tokat'a Dâir Bir Sakk Mecmuası*, 285-286.

Hind-i yetîme ve sağîreye hâdine olan anası Zeyneb ecnebi tezevvüç edüb hakk-ı hidânesi sâkit olduğundan sonra anasının anası Hatice hakk-ı hidâne kendü için şer'an sâbit olmağla hâdine olduktan sonra nafakasını makâm-ı verasetten olan anası Zeyneb ve liüm karındaşları Zeyd ve amr ve babasının liebeveyn ammî Bekir'den mûsir olıcak mikdârü'l-irs taleb edüb almağa kâdire olur mu? el-Cevab: Sağîrenin nafakası yesâr-ı fitr ile müşir olan zî rahm-ı mahreminden mirasından olan sihâmları mikdâr-ı vacib olmağla şer'an infaka cebr olur.

Fetvası gereği amcalarından günlük 3 akçe nafaka takdir olunduğu görölmektedir.⁵³

Mecmûanın 202 nolu Cumadiyelahir sonlarında 1095 tarihli "hibe feshi" başlıklı belgede fetvaya atıf yapılmaktadır. Burada yer alan bilgilere göre Tokat'ın Çay Mahalesinde sakin Mahmud bin Mehmed annesi Ümmühânî binti Ahmed nam hatununun bir evini ve içindeki bir kapılı odasını kendisine iki yıl önce hibe ettiği fakat şimdi kullanmasının engellediği şikâyetiyle dava etmektedir. Ümmühânî Hatun ise söz konusu hibeyi vefatına kadar nafaka ve giyimini temin etmesi şartıyla hibe ettiğini, lakin şartlı hibenin caiz olmadığı dolayısıyla fesh ve rücu'a kadir olduğuna dair elindeki fetvâ-yı şerîfe mûcibince mezkûr hibeden rücu' ettiğini ifade etmektedir. Davacının da bunu inkâr etmediği, kadının da adil şahitlerle şartlı hibe yaptığı tespit edilmiş ve hibe feshedilmiştir.⁵⁴

Hanefîlerin çoğunluğuna göre ıvaz şartlı hibe, başlangıcı bakımından hibe ise de, sonucu itibarıyla satım akdine dönüşmektedir. Bu yüzden de caizdir. Hatta İmam Züfer'e göre bu çeşit hibe doğrudan satım akdi niteliğindedir.⁵⁵ Mecelle'de yer alan kaideye göre "ukûdda itibar makâsıd ve meâniyedir, elfâz ve mebâniye değildir."⁵⁶ "Bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir."⁵⁷ Satım akdi ile ıvazlı hibe arasında hükümleri ve sonuçları bakımından birtakım farklılıklar vardır.⁵⁸

⁵³ Atâullah, *Tokat Mahkeme-i Şeriye Mecmuası*, vr. 71ab; Ekin, *Tokat'a Dâir Bir Sakk Mecmuası*, 250-251

⁵⁴ Ekin, *Tokat'a Dâir Bir Sakk Mecmuası*, 186-187

⁵⁵ Serahsî, *Mebisât*, Kahire: Matbaatu's-Saadet, 1324-1331), 12: 79.

⁵⁶ Mecelle, Md. 3.

⁵⁷ Mecelle, Md. 2.

⁵⁸ Abdulkadir Şener, *İslâm Hukukunda Hibe* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. Yay., 1984), 60-61.

Hibe, “karşılık şart koşulmaksızın bir malın hayatta iken temliki”dir. Mecelle’de, “Hibe bilâ ivaz bir malı âhara temliktir” şeklinde tanımlanmaktadır.⁵⁹ Kendisine hibede bulunulan şahsın kendiliğinden bu hibeye mukabelede bulunması “Bilâ ivaz” kaydına aykırı değildir. Yani işlemi hibe olmaktan çıkarmaz. Fakat başlangıçta karşılık şart koşulursa işlemin hibe olmaktan çıkıp netice itibariyle satım hükmünü alır.⁶⁰ Mecelle'nin 855 nci maddesinde; "İvaz şartı ile hibe sahih ve şart muteberdir" hükmü yer alır. Mesela bir kimse, mülkü olan bir akarı, ölünceye kadar kendisine bakmak şartıyla, birisine hibe ve teslim etse, bağışlanan bağışlayanı bakmaya razı iken, bağışlayan pişman olup, hibesinden vazgeçmekle o akarı geri alamaz. Burada borçlanma karşılıklı olduğu için, tek yanlı irade beyanıyla akdin bozulamayacağı belirtilmiştir. Belgedeki fetva, Mahmud bin Mehmed annesi Ümmühânî Hatuna bakmadığından dolayı annenin hibesinden dönebileceğini ifade etmektedir.

Diğer mesele ise 333 numaralı belgedir. “Sûret-i İstimhâl-i Dâvâ-yı Raiyyet” adlı tarihsiz belgede Niksar kazasına bağlı Kaşıkçı köyünde 3 bin akça tımara mutasarrıf sipahi Mehmed Bey b. Ahmed ile Abdullah b. Ömer ile Ömer b. Ahmed adlı kimselerin vergiyle ilgili ihtilafını konu edinmektedir. Onlar fetvayı şerif gereğince sipahinin defter-i hâkânîden delil getirmesi gerekmektedir. Sipahiye belli bir süre verilmiş ve bu esnada delil getiremediğinden vergi tahsil edemediği görülmüştür.⁶¹

270 numaralı “vakfiye-i bağ” adlı tarihsiz belgede Tokat’ın Debbağhâne Mahallesinde oturan Fatma binti Süleyman tarafından yapılan bir bağ vakfiyesinde İmam Ebu Hanife’ye göre vakfın bağlayıcılığıyla ilgili bir sorun çıkarsa İmameyn İmam Ebu Yusuf ve Muhammed’e göre kadı bağlayıcılığına hükmederse iptal edilmesinin mümkün olmayacağı fetvasına yer verilerek vakfın tescil edildiği görülmektedir. Yine aynı konuda “vakfiye-i menzil ve dükkân” adlı 271 numaralı Cumâdiye’l-ulâ 1096 tarihli belgede⁶² ve 284 numaralı

⁵⁹ Mecelle md. 833.

⁶⁰ Ebussuûd Efendi Hibe bişarti’l-ivaz caiz midir? el-Cevab: Cayizdir. Hibe şartla fâsid olur mu? *el-Cevab*: şart إن ile ise olur على ile ise olmaz. (Ebussuûd, Ahmed b. Muhammed el-Imâdî, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, İstanbul, Müftülüğü Kütüphanesi, No: 187, vr. 159b-160a).

⁶¹ Atâullah, *Tokat Mahkeme-i Şeriye Mecmuası*, vr. 84a; Ekin, *Tokat'a Dâir Bir Sakk Mecmuası*, 287-288.

⁶² Atâullah, *Tokat Mahkeme-i Şeriye Mecmuası*, vr. 67b-68a; Ekin, *Tokat'a Dâir Bir Sakk Mecmuası*, 239-241.

tarîh-i belirsiz ama Şevvâl ayının ortalarına ait “*vakf-ı nukûd*” ilgili belgede aynı usul ile vakfın tescil edildiği görülmektedir.⁶³

Sakk mecmûasında içinde fetva bulunan “*Hüccet-i İstibdâl*” başlığıyla 26 numarada kayıtlıdır.⁶⁴

Medîne-i Tokat mahallâtından Güzel Aşçı Mahllesinde vâkı‘ câmi-i şerîfin evkât-i selâse imâmı ve vakf-ı âti zikre ber-mûceb-i şartı vâkıf mütevellî olan imâm Mustafa Efendi İbn Sun‘ullah mahfel-i kazâda işbu bâ‘isü’l kitâb el-Hâc Ömer bin Ahmed nâm kimesne mahzarında ikrâr-ı tâm ve takrir-i kelâm edüb bundan akdem fevt olan ashâbı hayrâtdan İsmihân binti idris nâm hâtûn silk-i mülk-i sahîhinde münselik olup mahalle-i mezbûrede vâkı‘ bir tarafı el-Hac Abdi ve bir tarafı Hoca Sinan vakfı olan menzile ve iki tarafı tarîki âmma müntehî olup arsasının senede evkât-ı selâse imamına on akça icâresi olup büyüüt-i müteaddideyi müştermil bir bâb menzilin binası zikri mürûr eden câmi-i şerîfin evkât-ı selâsete imamı olduğunum hasebiyle bana hasbeten li’l-lahi’l-aliyyi’l azîm vakf ve şart ve teslim-i mütevellî edüb ben dahi kabz ve tesellüm ve bu ana değin vakfiyyet üzere tasarruf edüb lakin menzili mezbûr harâbe müşrif ve inhidâma karîb olup içinde sâkin olmak bir veçhile mümkün olmayub ta’mire ve termîme ademi kudretim olmağla Penbeciler Sûkunda vâkı bir haddi el-Hac Halil ve bir haddi Hacı Aydın ve iki haddi tarîki âmma müntehî senede 14 gurus kirası olan birbirine mülâsık iki bâb penbeci dükkânları ile istibdâl olunmak vakfı mezbûr tarafına her veçhile evlâ ve enfâ olup ve cevâzına yedime fetvâ-yı şerîfe dahi verilmişdir ve iş bu hâzırûn-i bi’l-meclis olan bi-garez müsliminden suâl olunub ve savbı şer’i mutahhardan Eimme-i dîn Rıdvanullah-i Teâlâ aleyhim ecmain hazerâtından İmam Yûsuf Hazretlerinin kavli-i şerîfleri üzere vakf menzil-i mezbûru dükkân-ı merkûm ile istibdâle izin ve hükm taleb ederim deyü yedinde olan fetvâ-yı şerîfeyi ibraz ve feth ve kıraat olundukda mazmun-i münîfinde: “*vakf beyt inhidâma müşrif olup mütevellî, izn-i kadı ile vakfa enfa’ olan hanût ile istibdâl ve sıhhati istibdâle hükmi kadı lâhik olsa mübadele vakfa enfa’ iken mütevellî-i sâni ve ehl-i vakıfdan bazı feshe kadir olur mu? el-Cevab: Olmaz.*” deyü buyurulmağın el-Hâc Mehmed bin (boş) ve el-Hac Süleyman bin İsa ve Halil bin Hüseyin nâm kimesneler li-ecli’ş-şehâde hâzırûn bi’l-meclisi olup istihbâr olunduklarında cevablarında menzil-i mezbûr harabe olmazdan mukaddem 5 gurus kiraya verilür idi dükkânı mezbûr sâbika ve hala 14 gurus icâr olunub dükkân-ı mezbûr menzil-i merkûmdan ruba ve kıymeten menfaî ve belki sülûsan mertebe menâfi’i kesîr olduğunu inde’ş-şer’i şerif her biri dediklerinden sonra mevkûfun aleyh olan Mustafa Efendi zikr olunan menzili imâmı müşârünileyhin kavli-i şerîfleri ve ber-mûceb-i fetavâ-yı

⁶³ 72b-73a Ekin 253-254.

⁶⁴ Atâullah, *Tokat Mahkeme-i Şeriye Mecmuası*, vr. 9a; Ekin, *Tokat'a Dâir Bir Sakk Mecmuası*, 75-77.

şerife istibdâle izin ve hükm olunub sâni evvelin tıbkı olub zikr olunan dükkânları mezbûr Mustafa Efendi hayatta oldukça ve ba'de fevtihi her kim imam olursa vakfiyyet üzere tasarrufun ve menzil-i mezbûrun binâsı mezbur el-Hac Ömer'in mülkü olmak üzere mâ hüve'l-vâkî bi't-taleb ketb olundu tahriren fi evâil-i min Şabani'l Muazzam lisene hamse ve tis'in ve elf.

Yine aynı şekilde 269 numaralı "Sûret-i vakfiye" adlı belgede Recep ayının ortaları 1088 tarihli belgede Tokat'ın Cemâleddin Mahallesinde önceki Hazîne-i Rûm defterdarı oğlunun vakfa daha faydalı mal ile istibdâl talebine Ebu Yusuf'un görüşü doğrultusunda olumlu cevap verildiği görülmektedir.⁶⁵

"İstibdâl / الاستبدال", "ب د ل" kökünden türemiş olup, "değiştirme, yerine başkasını koyma"⁶⁶ gibi anlamlara gelir. Vakıf ıstılahında ise "bir vakıf malının diğer bir mülk ile değiştirilmesi" demektir.⁶⁷ Hanefi hukukçular vakıf mallarının istibdâle konu olup olmaması hususunda ihtilaf etmişlerdir.⁶⁸ İstibdâl konusunda birçok durum söz konusu olabilmektedir:

1. Vakıf kurucusu vakfederken kendine veya bir başkasına istibdâl yetkisini şart koşması durumunda Ebu Hanife'ye göre hem vakıf hem de şart geçersizdir. İmam Muhammed'e göre vakıf sahihtir fakat koşulan şart geçersizdir. Ebû Yûsuf'a göre ise hem vakıf hem de şart geçerlidir. Fetvada da bu görüş esas alınmıştır. Fakat bu şartın icrası için hâkim kararı ve sultanın fermanı gerekli görülmüştür.

2. Vakıf mallarının hiç gelir elde edilemeyecek şekilde tamamen faydalanılamaz hale gelmesi veya geliri masrafına yetmiyorsa çoğunluk bu tür

⁶⁵ Atâullah, *Tokat Mahkeme-i Şeriye Mecmuası*, vr. 67a; Ekin, *Tokat'a Dâir Bir Sakk Mecmuası*, 238-239.

⁶⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 11: 48; İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî, *el-Bahrü'r-râik Şerhu Kenzi'd-dekâik*, 2. Baskı (Dârü'l-kitâbi'l-İslâmî, ty.), 5: 241.

⁶⁷ Kadızâde, Mehmed Tâhir Efendi, *el-Akvâlü'l-merdıyye fi'l-fetâvâ'l-aktâri'l-Mısriyye*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 921, vr. 161b-162a; Ahmet Akgündüz, "İstibdâl", *DİA* (İstanbul: TDVY, 2001), 23: 319-320; Yasin Erden, "Tokatlı Şeyhülislâm Kadızâde Mehmed Tâhir'in Hayatı, Eserleri ve İstibdâl Risâlesi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 31 (Nisan 2018), 683.

⁶⁸ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 5: 241 vd.; Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 2. Baskı (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1996), 382-383; Erden, "İstibdâl Risâlesi", 680; İbrahim Oğuz, "Osmanlı Vakıflarında İstibdal Problemi" (Midilli Örneği), *TAD*, C. 34/ S. 58, 2015, 583-601.

vakıf mallarının hâkim kararı ile Osmanlı uygulamasında ise ayrıca sultanın fermanıyla istibdâl câizdir.

3. Vakıf malı ile intifâ mümkün iken vakfa daha yararlı bir mal ile istibdâlinin istenmesi durumu da ise bazı Hanefî hukukçular sui istimallerin önüne geçmek amacıyla istibdâle cevaz verilemeyeceği görüşündedir. Fakat Ebû Yûsuf ile birlikte Hilâl b. Yahya⁶⁹, Hassâf ve Şemsüleimme el-Halvânî (ö. 452/1060) gibi fakihler hâkimin kararı alınmak şartıyla istibdâle istihsanen cevaz vermişlerdir. Kadızâde (ö. 1838), bunun müftâ bih görüş olduğunu aktarır.⁷⁰ Bu fakihler istibdâl, vakıf malının yeniden mülkiyete geçirilememesi şeklindeki açık kıyasa aykırı olarak gasp, itlaf veya afet sonucu kullanılamaz hale gelen vakıf yerde vakfın başka bir araziye aktarılabilmesi meselesine hafî kıyas esas alınarak istihsanen cevaz vermişlerdir. Burada istibdâle tabi vakıf mülkün az da olsa sahip olduğu değer, vakıf mahiyetinin başka bir mala aktarılmasını mümkün kılan bağ olarak değerlendirilmiştir. Osmanlı Devleti, bu konuda emr-i sultânî şartını da ekleyerek tartışmaları ortadan kaldırmak istemişse de ihtilâfların önü tam olarak alınamamıştır.

4. Vakfedenin istibdâli yasaklaması durumunda çoğunluk Hanefî hukukçulara göre istibdâl mümkün değilken Ebû Yûsuf'u takip eden, Osmanlı hukukçularının da fetvaya esas aldığı çoğunluğun görüşüne göre diğer şartların gerçekleşmesi durumunda istibdâl câizdir.⁷¹

İstibdâl konusunda hukukçular arasında farklı görüşlerin bulunması tarihte farklı uygulamaları da beraberinde getirmiştir. Maalesef bazı devlet yöneticileri, Ebu Yusuf'un görüşünü esas alarak istibdâl yoluyla vakıf mallarını gaspa yönelmişlerdir. Bu suistimal karşısında hukukçular çeşitli fetva ve

---

⁶⁹ Hilâl b. Yahya, Ebû Bekir b. Müslim (Hilâlürre'y), *Ahkâmü'l-vakf*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 379, 51a.

⁷⁰ Kadızâde, *el-Akvâlü'l-merdıyye fi'l-fetâvâ'l-aktâri'l-Mısriyye*, vr. 161b-162a; Erden, "Tokatlı Şeyhülislâm Kadızâde Mehmed Tâhir'in Hayatı, Eserleri ve İstibdâl Risâlesi", 680.

⁷¹ İbnü'l-Hümâm, Kemaleddin Muhammed b. Abdulvâhid el-Hanefî, *Şerhu Fethü'l-kadîr* (Beyrut: y.y., ty.), 6: 228, 237; İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşki (ö. 1252/1836), *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebâr*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvez (Beyrut: 1415/1994), 6: 573; Akgündüz, "İstibdâl", 23: 319-320; Murat Beyaztaş, "İslâm Vakıflar Hukukunda İstibdâl", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 3 Sayı: 1, (Bahar-2017), 4-7.

risalelerle çoğunluk yasaklayıcı görüşü savunmuşlardır.⁷² Caiz olduğunu görüşünü savunan bazı fakihler vardır. İbn Kutluboğa (ö. 879/1474) birinci ve ikinci durumlarda hâkim kararıyla istibdâlin caiz olduğu görüşündedir. Fakat kendisi üçüncü hale uygun bir istibdâl olayına onay vermiş fakat daha sonra istibdâl olunan arazinin niteliksiz çorak bir arazi olduğu ortaya çıkınca da istibdâlin iptaline fetva vermiştir.⁷³ İbn Nüceym de risâlesinde bu görüşü desteklemiş ayrıca nakit para ile istibdâl yapılamayacağını ifade etmiştir.⁷⁴ Molla Hüsrev de şartlı istibdâlin dışında hâkimin kararı olmadan istibdâlin câiz olmadığı görüşündedir.⁷⁵ XVI. asrın ileri gelen Osmanlı şeyhülislâmlarından İbn Kemal, Çvizâde Muhyiddin Mehmed Efendi ve Ebüssuûd'un istibdâle cevaz vermedikleri görülmektedir. İbn Kemal, vakıf mallarının değişimi konusunda kadı onayını yeterli görmez sadece vakfedenin vakıf şartnamesinde izin vermesi hâlinde zarûret durumunda ona cevaz verir.⁷⁶ İbn Kemal'in, vakıfları koruma adına takındığı bu katı tutum beraberinde vakıfların daha iyi şartlarda işletilmesine de engel olabilmektedir. İbn Kemal'in vefatından kısa bir süre sonra vakıfların daha iyisiyle değiştirilmesi, hükümdar iznine bağlı olarak yapılmaya başlanmıştır. Nitekim Ebüssuûd Efendi, bu konudaki suiistimallerden dolayı istibdâl kararı verme yetkisini hâkimlerden almış ve emr-i sultânî

---

⁷² İbn Kutlûboğa, Ebü'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el Mısırî, "Tahrîcû'l-ekvâl fî meseleti'l-istibdâl", *Süleymaniye Kütüphanesi*, Reşid Efendi, nr. 1152, vr. 112b-113b.

⁷³ İbn Kutlûboğa, "Tahrîcû'l-ekvâl fî meseleti'l-istibdâl", vr. 113b-128b.

⁷⁴ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 5: 372; Evkafın kötü durumuna çare arayan Hammâdezâde Halil Hamdi Paşa ise istibdâl hallerinin üçünde de istibdâli câiz gören görüşlere dayanarak vakıflara ait menfaatsiz ve harap arazi ve binaların istibdâlini teklif etmiştir (Evkâf Hakkında Sadârete Takdim Edilen Lâyiha, s. 60-64, 74). O sırada kabul görmeyen bu görüş, 1329 (1911) yılında çıkarılan bir irâde-i seniyye ile hukukî düzenleme haline getirilmiş ve camilerle mescidlerin dışındaki "müstağnâ anh" (faydalanılamaz) vakıfların nakit para ile istibdâl edilerek elde edilen gelirin belli hayır cihetlerine sarfı kabul edilmiştir. Ancak Hanefî mezhebindeki müftâ bih görüşe aykırı olan bu uygulama tenkide uğramıştır. (Akgündüz, "İstibdâl", 23: 319-320).

⁷⁵ Molla Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm*, 2: 136.

⁷⁶ İbn Kemal, *Mühimmâtü'l-Müftî*, vr. 145b. Ebna olan ve gayr-ı emlak enfe'a istibdal hükm-i kâdî ile şer'an câiz midir? Cevap: Bilâ zarûre, câiz değildir. (İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal*, Dârü'l-Mesnevi, 118, vr. 50a). Zeyd ile Amr'ın mülkleri mabeyninde bir miktar bağ olup imama vakf olsa, ol vakıf bağdan Zeyd ile Amr'ın mülklerine zarar olsa ol bağ bey olunup istibdal bi'l-enfa olmak câiz olur mu? Cevap: Câiz olmaz. (İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal*, Nuruosmaniye, 1967, vr. 166a).

olmadıkça hâkimlerin istibdâl kararı vermesini 951 (1544) tarihli bir irâde ile yasaklatmıştır.⁷⁷ Bu hükme göre şartlara uyulduğu takdirde her üç halde de istibdâl câiz olacaktır.⁷⁸ Bu döneme ait şer'iyye sicillerinde, bir vakfın daha yararlı olduğu için istibdâl edildiğini gösteren kayıtlara rastlanmaktadır.⁷⁹ Akgündüz istibdâl konusunda Osmanlı uygulamasındaki gelişmeler, Tanzimat'ın son dönemlerine kadar Ebüssuûd'un koyduğu esaslar çerçevesinde olduğunu iddia etmektedir.⁸⁰ Ancak yukarıda yer alan istibdâl hüccetinde vakıf mal ile intifâ' mümkün iken vakfa daha yararlı bir mal ile istibdâlinin istenmesi yani üçüncü duruma uygun düşen örnekte emr-i sultânî bulunmadan Ebu Yusuf'un görüşüne istinaden verilen fetva mûcibince hüküm verilmesi söz konusudur. Haliyle Osmanlı uygulamasının asırlar boyu sabit/durağan değil yüzyıllık bir süreç içinde değişebildiğini göstermektedir.

Bu açıklamalardan hareketle günümüze kadar varlığını devam ettirmiş Tokat tarihi yapılarının hangi hukukî koruma altında günümüze kadar ulaştığı anlaşılmaktadır. Hüccette yer alan ifadelerden beş vakit namaz kılınan camiler dışında üç vakit namaz kılınan mescitlerin var olduğu da anlaşılmaktadır. Bu tür mescidlerin daha çok işyerleri yakınında olduğu söylenebilir. Dolayısıyla imam evinin kirası düşük olsa bile arsa değeri istibdâl edilen dükkân değerlerinin vakıf imam evinin değerinin altında olabilir.

Mecmûanın 152 nolu Cumadiyelahir başlarında 1095 tarihli şuf'a başlıklı belge fetvaya atıf yapılmaktadır. Burada Tokat'ın Hâlid Mahallesinde sâkin el-Hac Mehmed bin Hasan, Gelmurâd kazası sakinlerinden İsmail Bey isimli asker şahısın vekili Gazanfer bin Musa'nın Nisa binti İbrahim adlı kadının 200 kuruşa sattığı ev ile ilgili bir şuf'a davasıdır. el-Hac Mehmed bin Hasan satılan evin, evine bitişik olduğunu, satıldığını duyduğu andan itibaren de şuf'a hakkını kullanmak istediğini, kullandırılmadığı içinde fetvâyı şerîfe alarak mahkemeye müracaat ettiği anlaşılmaktadır. Hükümde fetva metni yoktur. Fakat yapılan

---

⁷⁷ "Vakıf akârın bey'ini ve istibdâlini mesbûkât-ı şer'iyye mevcûd olacak, bey'e ve istibdâle izin vermekten kudâtı men için emr-i şerîf ne tarihte vârid olmuştur? Cevap: İhdâ ve hamsîne ve tis'imietin (951/1544) tarihinde vârid olmuştur." (Ebüssuûd Efendi, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, İstanbul Müftülüğü Ktp., 178, vr. 96b).

⁷⁸ Ebüssuûd Efendi, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, Süleymaniye Ktp., İsmihan Sultan, nr. 223, vr. 125b.

⁷⁹ Heyet, "Türk Dünyası", *Şer'iyye Sicilleri* (İstanbul: TDAV Yay., 1998), 1: 254 vd.

⁸⁰ Akgündüz, "*İstibdâl*", 23: 320.

yargılamada söz konusu beyanın hakikat dışı olduğu sonucuna varılmış ve aleyhine hüküm verilmiştir.⁸¹

Mecmûanın 249 nolu tarihsiz belge de “Tarlaya Müeallik surettir” başlıklı belgede fetvaya atıf yapılmaktadır:

Mahmiye-i Tokat'da bi'l-fiil zâbit-ı şehir olan fahru'l-akrân Mehmed Ağa mahfel-i kazâda mahmiye-i mezbûre sâkinlerinden işbu bâisü'l-kitâb Mustafa bin Abdullah mahzarında takrir-i kelâm edüb mezbûr Mustafa'nın liebeveyn karındaşı olub fevt olan Abdullah'ın evlâd-ı zükûru olmamağla taht-ı tasarrufunda olub etrâf-ı şehir toprağında Derbend nâm mevzide vâkî intimâ ile (60/b) mahallinde şöhretine binâen tahdîd ve tavsiften müstağniye olub tahminen 5 kile tohum istiâb eder 1 kıt'a arz-ı emîriryeden hisse-i muayyenesi müstehakk-ı tapu olmuşken mezbûr Mustafa arz-ı mezbûrenin hakk-ı tasarrufunun mecmuuna bi gayr-i hak vaz'-ı yed etmiştir. Suâl olunub ba'dez-zuhûr müteveffâ-yı mezbûr Abdullah'ın hisseyi muayyenesinden kasr-ı yed ettirmek matlubumdur dedikte gibbe's-suâl mezbûr Mustafa cevâbında arz-ı mezkûrenin hakkı tasarrufu babam mezkûr Abdullah'ın yedinde olub fevt olduktan sonra intikâl-i âdî ile bana ve liebeveyn karındaşım mezbûr Abdullah'a ve diğer karındaşlarım Ahmed, Abdurrahîm ve İbrahim'e intikâl edüb târih-i zeyl-i kitaba gelinceğe değin ber vech-i iştirak arz-ı merkûmeyi ziraat ve müşâ' ve müşterek tasarruf edüb kanunen müstehakk-ı tapu olmamağla yedimde olan fetvâ- şerîfe mucibince arz-ı mezbûreden müteveffâ-ı merkum Abdullah'ın hisse-i şâyiasına isabet eden arz-ı müşânın hakk-ı tasarrufuna vaz'-ı yed ettiğini ikrâr ve minvâl-i muharrer üzere beynlerinde taksim ve tayin olduğunu def ile mukabele edüb müdde-i mezbûr Mehmed Ağa istintak olundukta zikrolunan arz-ı müddeâ bihâyı merkum Mustafa ve müteveffâ-ı merkum Abdullah vesâir karındaşları mezbûren Ahmed ve İbrahim ber-vech-i maiyyet ziraat olmadığını tav'an (zorlamaksızın) ikrar ve itiraf etmeğın itirafı üzere müde-i mezbûr Ahmed Ağa husus-ı mezbûre müteallik muârazadan men birle mâ vakaa bi't-taaleb ketb olundu tahrîran fî avâhir.⁸²

Osmanlı devletinde arazi hukuku XVII. Asra gelinceye kadar bütün yönleriyle şekillenmiştir. Osmanlı'da araziler; mülk, mirî arazi (öşür), haraç ve vakıf olmak üzere dört kısımda değerlendirilebilir. Mirî arazi mülkiyeti (rakabe) devlette kullanımı (menfaat) reâyâda olan arazilerdir. Mirî araziler, mülkiyeti devlete ait olduğundan vârislere intikali kanunla düzenlenir. Buna göre murisin

⁸¹ Atâullah, *Tokat Mahkeme-i Şeriye Mecmuası*, vr. 39b-40a; Ekin, *Tokat'a Dâir Bir Sakk Mecmuası*, 164-165.

⁸² Atâullah, *Tokat Mahkeme-i Şeriye Mecmuası*, vr. 60a-b; Ekin, *Tokat'a Dâir Bir Sakk Mecmuası*, 221.

hayattayken tasarruf ettiği arazi, kız çocuklarına değil sadece erkek çocuklara intikal edebilir.⁸³ Böyle bir düzenleme muhtemelen sipahi denetiminin etkin bir şekilde sağlanmasına ve toprağın daha çok parçalanmasını önlemeye yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Bu intikal arazinin sahipliğini değil, sadece zilyedliğini vermektedir. Erkek çocukları olmadığı takdirde erkek kardeşlere intikal eder. Nitekim Yavuz Kanunnâmesinde “... il virdüğünü kardaşları virse gayra virmeyeler.”⁸⁴ şeklinde düzenlenmiştir.⁸⁵ Bu araziler alım-satıma da konu olmaktadır. Fakat satanlar toprağın mülkiyetini değil de orada oturma (hakk-ı karar) ve tasarruf etme (hakk-ı tasarruf) hakkını satar. Fetvalarda Hanefi mezhebindeki rakabe ve menfaat ayrımından hareketle çözüm üretildiği söylenebilir. Burada tamamen örfî hukuk kurallarının geçerli olduğu mirî araziyle ilgili bir intikal davasında dahi fetva istenmesi dikkat çekmektedir.

Tokat'ta da miri arazinin intikaliyle ilgili bazı sorunların ortaya çıktığı görülmektedir. Özellikle Tokat yetkilisi Mehmet Ağa'nın meselenin takipçisi olduğu, ayrıca huccette kız çocuklarına mirî araziden pay intikal etmediği görülür. Günümüzde Tokat çevresinde kız çocuklarına mirastan pay verilmemesi geleneğinin kökeninde arazinin hukuki yapısı etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Mecmûanın 260 nolu evâhir ... (muhtemelen 1095) “keşf-i kilise” başlıklı belgede fetvaya atıf yapılmaktadır. Burada yer alan bilgilere göre Tokat'ın Kaya Mahallesinde oturan Nurbey veled-i Aratan ve Karabed veled-i Haçator'un mahkemeye müracaat ederek mahallelerinde yer alan “Kaya Mahallesi Kenisesi” demekle tanınan kiliselerinin dört duvarlarının ve çatısının zamanla harap olup yıkılmak üzere olduğu belirtmişlerdir. Bu kilisenin kendi taş ve toprağı ile aslına uygun olarak yapılması hususunda fetvâ-yı şerîf ve taraf-ı saltanattan hüküm verildiği dolayısıyla mahkemenin ilgili kiliseyi keşfini yaparak tamiratına izin verilmesi talep edilmiştir:

Mahmiye-i Tokat sükkânından olub taife-i nasârâdan işbu bâ'isü'r-rakîm Nurbey veled-i Aratan ve Karabed veled-i Haçator nâm zımmîler mahfel-i kazâyâ gelüb her biri takrir-i kelâm ve bast-ı merâm edüb, “mahmiye-i mezbure mahallâtından Kaya Mahallesinde vâki' feth-i hâkânîden mukaddem

⁸³ İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal*, Bayezid, 7912, vr. 10a-b.

⁸⁴ Yaşar Yücel - S. Puhala: *I. Selim Kanunnâmesi* (Tirana ve Leningrad Nüshaları: 1512-1520), (Ankara: TTK Yay., 1995), 163-164.

⁸⁵ İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal*, Bayezid, 7912, vr. 10a-b.

mevcud kadîmi kenîsemiz olub Kaya Mahalle kenîsesi demekle ma'ruf kenîsenin taraf-ı râbiasında olan duvarları mürur-u eyyâm ve şuhûr ve kurûm-ı i'dam ve vuhûr ile münhedim ve sakafında olan mertekleri câbec â yıkılıb tahtında durmağa kudret ve tahammülümüz olmamağla bil â tevsî' vel â terfi' d â hilinde mevcut olan kendü taş ve toprağı ile vaz-ı aslısı bin â ve meremmet olunmak bâbında yedimize fetva-yı şerîfe ve taraf-ı saltanatı âliyyeden hükm-i şerîfi cihân-muta' verilmişdir mûcibince savb-ı şer'den kenîse-i mezbûrenin üzerine varılıb zikr olunan duvarları ile sakafın inhidâmı keşf ve tahrir ve kendü taş ve toprağı ile binâ ve meremmete izni şer'i vermek matlubumuzdur" dediklerinde kibel-i şer'den Mevlânâ Mehmed Efendi tayin ve is'al olunub ol dahi zeyl-i kitâbda masturu'l-esâmi olan ebniye ve sukûfa vukûf ve şûuru olan müslimîn ile kenîse-i mezbûrenin üzerine varılıb filhakika kenîse-i mezbûre feth-i hâkâniden mukaddem kadîmi kenîse idüğü sabit ve mütehakkık olduktan sonra nazar ve zirâ '-ı kirbas ile misaha etdiklerinde kenîse-i mezbûrenin kible tarafında olan tûlen 29 ve arzen 9.5 zirâ' ve şimalen zirâ' mezkûr ile tûlen yine 29 zirâ' ve arzen 9.5 zirâ' ve garb tarafında olan tûlen 18 zirâ' arzen 9 zirâ' ve şark tarafında olan zirâ' mezkûr ile tûlen 18 zirâ' ve arzen 9 zirâ' duvarları münhedim olub ve sakafının mertekleri çürümekle câbecâ yıkılıb tahtında durmağa imkan olmaduğunu ihbâr ve takrir etmeğin yedlerinde olan fetva-yı şerîfe ve emr-i münîf mûcibince vaz-ı kadîminden tevsî' ve terfi' olunmayıb kendi taş ve toprağı ile binâ ve meremmete izin verilmeğin mâ vaka'a gibbe't-taleb ketb olundu tahriren fi evahir.⁸⁶

Tokat'ta cami, kilise ve havranın bir arada barış içinde yaşadığı görülmektedir. İslam hukuku çerçevesinde yeni kilise, havra ve manastır yapımına izin verilmediği mevcut olanların ise aslına uygun olarak tamir edilmesinin fetvaya ve sultanın onayına bağlı olduğu ve tamirat esnasında binanın genişletilmesi veya yükseltilmesinin yasak olduğu görülmektedir.⁸⁷ Nitekim sonradan ihdas edilen kiliselerin yıkılmasına ve binaya izinsiz yapılan

---

⁸⁶ Atâullah, *Tokat Mahkeme-i Şeriye Mecmuası*, vr. 67a; Ekin, *Tokat'a Dâir Bir Sakk Mecmuası*, 231-232.

⁸⁷ Bir Müslüman şehrinde olan kefare mahallesi kilisesi ile yandıktan sonra Zeyd-i zimmî kiliseyi vaz'-ı aslısına muhâlif taş kerpiç ile binâ ettikte müfettiş kâdisi mezbûr kilisenin yıkılmasına toprak kâdisine Amr ile gönderdiği mektûbu Amr hıfz edip kâdiye göstermese ve şehrin eimme ve hutebâsı dahi kilise-i mezbûrenin yıkılmasına sa'y etmeseler şer'an Amr'a ve eimme ve hutebâya ne lâzım olur? *Cevab* : Amr'a ta'zîr-i şedîd ve hapis lâzımdır. Sâirlerin azil lâzımdır. Kilise hedm olunup evvelki gibi binâ ettirilir. (M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'nin Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı* (İstanbul: Şûle Yay., 1998), 106).

ilave kısımların yıktırılmasına dair çok sayıda örnek mevcuttur.⁸⁸ Osmanlılar fethettikleri şehirlerde hâkimiyet işareti olarak o yerin en büyük kilisesini camiye çevirir diğer kiliseleri ise eski hali üzerine terk ederlerdi. Bu kiliselerin de mevcut şekliyle muhafaza edilmesi gerekmektedir. Görüldüğü üzere XVII. Yüzyıl Tokat'ının birçok mahallesi Hristiyan zimmîlerden oluşmaktadır. İnanç turizmi bakımından Tokat'ın tarihi bu yönü değerlendirilebilir.

Sonuç

Sakk mecmûaları, kadı adayları ve mahkeme görevlilerinin yetişmesi amacıyla Şer'iyye sicillerinde yer alan belgelerden seçilerek hazırlanan ders notları mahiyetindedir. Mecmûa müellifinin Ahmed Atâullah Efendi olduğu düşünülmektedir. Bir fıkıh medresesi olan Tokat Hisâriye Medresesi müderrisinin aynı zamanda iftâ yetkili bir müderris olduğu tespit edilmiştir. Tokat'ta sadece fıkıh eğitimi veren medreselerin varlığı düşünüldüğünde bu mecmûanın uygulamaya yönelik ihtiyaçtan dolayı oluşturulduğu anlaşılmaktadır.

Mecmûada bulunan 384 kaydın daha çok hüccet ve fetvalardan seçildiği görülmektedir. Araştırmada Tokat'a dair 16 fetva tespit edilmiş ve bunlar arasında üç tanesi; istibdâl, mirî arazi ve kilise keşfi örnek olay seçilerek söz konusu fetvalar hukuki incelemeye tabi tutulmuştur. Neticede Tokat'ta mahkemelerin hüküm verirken fetvalara sıkça atıf yaptığı, dava taraflarının fetvalarla gelerek yargı kararını lehlerine çevirmeye çalıştıkları görülmektedir. Kadıların da yargılamalarında fetvayı esas aldıkları görülmektedir. İşte bu önemine binâen sadece Müslümanların değil zimmîlerin dahi mahkemeye fetva alarak geldikleri tespit edilmiştir. Diğer taraftan örfî hukukla düzenlenen mirî arazilerle ilgili konularda dahi fetva alınması Osmanlı Devleti'nde şer'î hukuk örfî hukuk ayırımından ziyade uygulamada kendine mahsus bir bütünlüğün bulunduğunu göstermektedir.

---

⁸⁸ Yavuz Ercan, "Türkiye'de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İçtimai ve İktisadi Durumu", *Bellekten*, c. XLVII, S. 188, (Ekim 1983), 1123; Ümit Ekin, "Bir Sakk Mecmuasına Göre 17. Yüzyılda Tokat", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 20, (Kış 2009), 65; Nuran Koyuncu, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Din ve Vicdan Hürriyetleri Bağlamında Mâbedlerin Hukuki Statüsü* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2014), 99-104, 123-129.

İstibdâl uygulamasında vakıf mal ile intifâ' mümkün iken vakfa daha yararlı bir mal ile istibdâlinin istenmesi örneğinde emr-i sultânî bulunmadan Ebu Yusuf'un görüşüne istinaden hüküm verilmesi XVI. yüzyıl Osmanlı uygulamasının bu dönemde değişikliğe uğradığı görülmektedir. Dolayısıyla Osmanlı uygulamasının asırlar boyu sabit/durağan değil iki asırlık bir süreç içinde dahi değişebildiğini anlamına gelmektedir.

Kaynakça

- Açikel, Ali-Sağırılı, Abdurrahman. *Osmanlı Döneminde Tokat Merkez Vakıfları-Vakfiyeler*. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayınları, 2005.
- Ahmed Atâullah, *Tokat Mahkeme-i Şeriye Mecmuası*, vr. 89b-90a; Ekin, *Tokat'a Dâir Bir Sakk Mecmuası*, 301-302.
- Akdağ, Mustafa. *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi (1453-1559)*. İstanbul: Cem Yay., 1995.
- Akgündüz, Ahmet. *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. 2. baskı, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1996.
- "İstibdâl". *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Akgündüz, Murat. *Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislâmlık*. İstanbul: Beyan Yay., 2002.
- Anonim, *Mecmûatü'l Fetâvâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, Nr. 1702.
- Atar, Fahrettin. *İslâm Adliye Teşkilatı*. Ankara: TDİB Yayınları, 1991.
- "Fetva". *DİA*. İstanbul: Diyanet İşleri Reisliği Yay., 1995, 12: 486-487.
- "Kazâ". *DİA*. Ankara: Diyanet İşleri Reisliği Yay., 2002.
- Atâullah, Ahmed, *Tokat Mahkeme-i Şeriye Mecmuası*. Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Kataloğu. No: 06 Mil Yz A 2308.
- Aydın, Mehmet Âkif. *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Hars yay., 2005.
- Aykanat, Mehmet. "Klasik Dönemde Osmanlı Devletinde Hâkim Adaylığı: Mülâzemet". *TAAD*, Yıl: 9, (Nisan 2018), Sayı: 34: 165-188.
- Barkan, Ömer Lütfi. *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Malî Esasları: Kanunlar* (Tıpkı basım). İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 2001.

- Berki, Ali Himmet. *Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku*. Ankara: Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, 1955,
- Beyaztaş, Murat. “İslâm Vakıflar Hukukunda İstibdâl”. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*. Cilt: 3 Sayı: 1, (Bahar-2017): 1-21.
- Cici, Recep. *Osmanlı’da Fıkıh Çalışmaları* Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1994.
- Çavuşzâde, Mehmed. *Aziz Dürrü’s-Sükûk*. İstanbul: Âmire Matbaası, 1277.
- Demirel, Ömer. “Bir Osmanlı Kadısı’nın Not Defteri Yahut Kitab-ı Sakki”. *Selçuk Üniversitesi Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi Bildiri Kitabı*. Konya 2000: 199-205.
- Dursun, Davut. *Osmanlı Devleti’nde Siyaset ve Din*. 2. bs, İstanbul: İşaret Yay., 1992.
- Düzdağ, M. Ertuğrul. *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi’nin Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*. İstanbul: Şûle Yay., 1998.
- Ebussuûd, Ahmed b. Muhammed el-İmâdî. *Mecmûatü’l-fetâvâ*. İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, No: 187.
- *Mecmûatü’l-Fetâvâ*, Süleymaniye Ktp., İsmihan Sultan, nr. 223.
- *Mecmûatü’l-Fetâvâ*. İstanbul Müftülüğü Ktp., 178.
- Ekin, Ümit. *Kadı Buyurdu Kâtip Yazdı: Tokat'a Dâir Bir Sakk Mecmuası*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2010.
- “Bir Sakk Mecmuasına Göre 17. Yüzyılda Tokat”. *Karadeniz Araştırmaları*. S. 20, (Kış 2009): 59-71.
- “Sakk Mecmualarının Tarih Araştırmalarında Kaynak Olarak Kullanılması Üzerine Bir Deneme”. *Bilig*. Sayı 53, (Bahar / 2010): 115-138.
- Ercan, Yavuz. “Türkiye’de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İctimai ve İktisadi Durumu”. *Belleten*, c. XLVII, S. 188, (Ekim 1983): 1138-1149.
- Erden, Yasin. “Tokatlı Şeyhülislâm Kadızâde Mehmed Tâhir’in Hayatı, Eserleri ve İstibdâl Risâlesi”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*. Sayı: 31(Nisan 2018): 661-683.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâmın Hukuk İlmine Yardımları*, İstanbul: Milliyetçiler Derneği Neşriyatı, 1962.

- Heyet. Türk Dünyası, *Şer'iyye sicilleri*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yay., 1998.
- Hilâl b. Yahya, Ebû Bekir b. Müslim el-Basrî el-Hanefî (Hilâlürre'y). *Ahkâmü'l-vakf*. Süleymaniye Kütüphanesi. Süleymaniye, 379.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşki. *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebşâr*. Thk. Âdil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvez. Beyrut: 1415/1994.
- *Mecmûatü'r-Resâil*. İstanbul: y.y., 1325.
- İbn Kemal, Ahmed b. Süleyman. *Mühimmâtü'l-Müftî*. Süleymaniye Kütüphanesi, Çorlulu Ali Paşa, No: 280.
- *Fetâvâ-yı İbn Kemal*, Dârü'l-Mesnevi, 118
- *Fetâvâ-yı İbn Kemal*, Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 1967.
- İbn Kutlûboğa, Ebü'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el Mısrî. "Tahrîcü'l-ekvâl fî meseleti'l-istibdâl". *Süleymaniye Kütüphanesi*. Reşid Efendi, nr. 1152.
- İbn Manzûr. *Lisanü'l-Arab*, Beyrut: Dâr-u Sadr, t.y.,
- İbn Nuceym, Zeynüddin b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî. *el-Bahrü'r-râik Şerhu Kenzi'd-dekâik*. 2. Baskı, Dârü'l-kitâbi'l-İslâmî, ty..
- İbnü'l-Hümâm, Kemaleddin Muhammed b. Abdulvâhid el-Hanefî. *Şerhu Fethü'l-kadîr*. Beyrut: y.y., ty.
- İnanır, Ahmet. *İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku*. İstanbul: Gece Kitaplığı Yayınları, 2014.
- İpşirli, Mehmet. "Mülâzemet". *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- İzmirli, İsmail Hakkı. *Kitâbu'l-İftâ*. İstanbul: Evkaf Matbaası, 1336.
- Kadızzâde, Mehmed Tâhir Efendi. *el-Akvâlü'l-merdıyye fi'l-fetâvâ'l-aktâri'l-Mısrıyye*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 921.
- Kaya, Süleyman. "Mahkeme Kayıtlarının Kılavuzu". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. III, 2005, (5): 379-416.
- Koca, Ferhat. "el-Fetâvâ't-Tatarhâniyye". *DİA*. İstanbul: Diyanet İşleri Bşk., 1995.

- Koyuncu, Nuran. *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Din ve Vicdan Hürriyetleri Bağlamında Mâbedlerin Hukuki Statüsü*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2014.
- Molla Hüseyin, Kadı Muhammed b. Ferâmuz. *Dürer-ül Hükkam fi Şerhi Gureril Ahkâm* (Dürer ve Gurer). Y.y.: y.y., Dâr-u İhyâ-i kütübi'l-Arabiyye.
- Mumcu, Ahmet. "Divân-ı Hümâyün". *DİA*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1994.
- *Divân-ı Hümâyün: Hukuksal ve Siyasal Karar Organı olarak*, 2. bs., Ankara: Birey ve Toplum Araştırmaları Yay., 1986.
- Neumann, Christoph K. "Üç tarz-ı Mütalaa, Yeniçağ Osmanlı Dünyası'nda Kitap Yazmak ve Okumak", *Tarih ve Toplum*, 2015, 1: 51-76.
- Oğuz, İbrahim. "Osmanlı Vakıflarında İstibdâl Problemi" (Midilli Örneği). *TAD*, C. 34/ S. 58, 2015: 583-601.
- Ongan, Halit. *Ankara'nın İki Numaralı Şer'iyye Sicili*. Ankara: TTK Yay., 1974.
- Ortaylı, İlber. *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*. Ankara: Turhan Kitabevi, 1994.
- Serahsî. *Mebisât*. Kahire: Matbaatu's-Saadet, 1324-1331.
- Shaw, Stanford. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*. Cambridge: Cambridge University Press, 1976.
- Şener, Abdulkadir. *İslâm Hukukunda Hibe*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. Yay., 1984.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı. *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*. 3. baskı, Ankara: TTK, 1988.
- Yücel, Yaşar – Puhala, S.. *I. Selim Kanunnâmesi* (Tirana ve Leningrad Nüshaları: 1512-1520). Ankara: TTK, 1995.

“Tercümetü'l-Merhum Osman Paşa El-Gâzî” Adlı Arapça Biyografi Eserinin Tercümesi ve Tanıtımı

Ahmet İNANIR* - Murat HANİLÇE**

Öz: Bu bildiri, Müslüman Arap âlemine hitap etmek üzere Gazi Osman Paşa'nın vefat ettiği 1317/1900'de yazılmış küçük hacimli Arapça bir biyografi kitabını tanıtmayı ve tercüme etmeyi amaçlamaktadır. Dünyada Tokat'ın yetiştirdiği, dünyanın tanıdığı ve üniversitemize adını veren bu büyük komutanın hayatını konu alan birçok çalışma yapılmıştır. Bunlardan birisi de Arapça küçük hacimli bu eserdir. Yapılan araştırmada bu kitabın Türkçeye tercüme edilmediği fark edilmiş ve bu sempozyum vesilesiyle dilimize kazandırılmaya çalışılmıştır.

Çalışmaya konu olan kitap toplam 24 sayfadan oluşmaktadır. Kitapta sırasıyla Gazi Osman Paşa'nın cenaze merasimi ve biyografisine yer verilmiştir. Yer yer ölümü üzerine yazılmış mersiyenin önce Türkçesi yazılmış; sonra da Arapça açıklamaları yapılmıştır. Son bölümde ise Plevne hâdiseleri anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gazi Osman Paşa, Tokat, Osmanlı, Biyografi, Asker.

Translation of the Arabic Biographical Work “Life Story of Deceased Osman Pasha al-Gâzî”

Abstract: This paper aims to interpret and blurb an Arabic biography book which was written as a small volume in order to adress Arabic world in the year of Gazi Osman Pasha's death (1317/1900). Many study has been done on the life of this great commander who brought up by Tokat, known by all the world and also the one whom our university named after. This study is an Arabic small volume of one of those studies. It was noticed that this book was not translated into Turkish in the previous researches and it is aimed to translate to our language with the occasion of this symposium.

The book that is the subject of our study is 24 pages. The book respectively contains the funeral and biography of Gazi Osman Pasha. In the elegy parts, sometimes in first place Turkish meaning of the elegy then the Arabic part was given. In the last chapter, the Plevna incidents are explained.

Key Words: Gazi Osman Pasha, Tokat, Ottoman, Biography, Soldier.

---

* Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi (ahmet.inanir52@gop.edu.tr).

** Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniv., Fen-Edebiyat Fak. (murat.hanilce@gop.edu.tr).

1. Yazarı Hakkında

Eser¹ Cemil Bey diye bilinen biri tarafından yazılmıştır. Tamamı 24 sayfadır. Maârif Nezareti ruhsatıyla tab' edilmiştir. Malumat dergisi² sahibi Tahir Bey³'in İstanbul'daki matbaasında 1318/1900 yılında basılmıştır. Eserin yazarı Cemil Bey el-Azm'in adı bazı eserlerinde Cemil el-Azm, bazı eserlerinde de Cemil b. Mustafa el-Azm olarak da geçmektedir. Cemil Bey, Suriyeli edip, şair ve aynı zamanda gazeteci bir şahsiyettir. İstanbul'da 1879'da dünyaya gelmiştir. Aslen Konyalı olan ailesi IV. Murad'ın saltanatı zamanında (1623-1640) Suriye'ye

---

¹ Eser Atatürk Üniversitesi Kitaplığı'ndan elektronik olarak temin edilmiştir. Bk. Cemil Bey el-Azm, *Tercümetü'l-Merhum Osman Paşa el-Gâzî* (İstanbul: Malumat ve Tahir Bey Matbaası, 1318). Eserin Türkçe çevirisinin tamamı bu çalışmanın ekinde yer almaktadır.

² Malumat, ikinci Abdülhamid devrinde yayımlanan ilmî, fennî ve edebî muhtevalı haftalık bir dergidir. 11 Mayıs 1311-7 Ağustos 1319 (23 Mayıs 1895-20 Ağustos 1903) tarihleri arasında toplam 423 sayı yayımlanmıştır. Devrin diğer mecmualarından farklı olarak bazı resim ve fotoğraflar ihtiva ettiğinden *Musavver Ma'lûmât* adıyla da tanınan derginin ilk sayısında çıkış amacı şu şekilde açıklanmıştır: Hukuk, iktisat, ahlâk, din, eğitim, pedagoji, biyoloji, ziraat, askerlik, ticaret, maarif, tıp, tarih, mûsiki, coğrafya, kimya, astronomi, elektrik, fotoğrafçılık, dil, edebiyat, kadın, aşk, aile ve diplomasi gibi pek çok alanda yerli ve yabancı bütün faaliyetlerden okuyucular haberdar edilecek; edebî sahada tanınmış yerli ve yabancı yazarların eserleri ve şahsiyetleri tanıtılacak, ayrıca dünyada ne olup bittiğine dair son haberler verilecek; yeni buluşlarla önemli siyasî olaylar da belli bir bakış açısından değerlendirilecektir. Derginin zaman zaman yayımlanan "Kısm-ı Arabî" ve "Kısm-ı Fârisî" nüshaları dışında "Hanımlara Mahsus Ma'lûmât" ile notalı müzik ilâvesi ve Teselya Muharebesi dolayısıyla bazı ilâveleri de vardır. Dergi hakkında detaylı bilgi için bk. Abdullah Uçman, "Malumat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 2003), 27: 544.

³ Malumatçı Mehmed Tahir (1864-1912) olarak da meşhurdur. Gazeteci, matbaacı ve yayıncıdır. Hayatının ilk yıllarına dair çok az bilgi vardır. Sadece annesinin Recâizâde Mahmud Ekrem'in oğlu Emced'e sütanneliği yaptığı ve bir kız kardeşi olduğu bilinmektedir. Ma'lûmât Dergisi'ni çıkardığı için *Mâlûmatçı* olarak şöhret bulmuştur. *Baba Tâhir* diye tanınması imzasına eklediği Babanzâde unvanından dolayıdır. Muarızları tarafından her ne kadar eğitimsiz ve cahil olduğu sürekli vurgulanmışsa da gazeteci ve matbaa sahibi olarak yaptıkları belli bir seviyede eğitim gördüğü izlenimini vermektedir. Mehmed Tâhir Bey'in kitap yayıncılığı Türk kitap ve matbaacılık tarihi bakımından önemlidir. M. Seyfettin Özege Kataloğu'na göre Matbaa-i Tâhir Bey'de 1311-1319 (1895-1903) yılları arasında 95 kitap basılmış görünmektedir. Bunlar arasında Türkçe-Arapça-Fransızca, Farsça-Türkçe-Fransızca sözlüklerle Fransızca kitaplar da bulunmaktadır. Ayrıca Tâhir Bey'in, Matbaa-i Âmire kapatıldığında bir kısım resmî dokümanların ve gerçekte yapılmayan bir nüfus sayımı için birkaç milyon *Tezkere-i Osmâniye*'nin basımı imtiyazını elde ettiği bilinmektedir. Mehmed Tahir Bey'in hayatı ve matbaacılığı hakkında bk. Hatice Aynur, "Malumatçı Mehmed Tahir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 546.

yerleşmiştir. Ailenin bilinen ilk atası Kemik (Azm) Hüseyin'e nisbetle bu aileye mensup olanlar "el-Azm" lakabını kullanmışlardır. Bu yönüyle aile Azmzadeler⁴ olarak da anılmaktadır. Cemil Bey, henüz beş yaşında babasını kaybetmiş; ailesiyle birlikte Şam'a taşınmak zorunda kalmış ve orada okumuştur. Arapçanın yanı sıra Türkçe ve Farsça da öğrenmiştir. Şam, Adana, İstanbul ve Beyrut'ta çeşitli resmî görevlerde bulunmuştur. 1912'de aylık *el-Besâ'ir* dergisini çıkarmıştır. Dergi on bir sayı devam etmiştir. İstanbul'da yayımlanan *el-*

---

⁴ Azmzadeler, 18 ve 19. yüzyılda Suriye'de önemli hizmetlerde bulunan bir Türk ailesidir. Aslen Konyalı olup daha sonra Suriye'ye yerleşen sülâlenin bilinen ilk atası Kemik Hüseyin'dir. Bundan dolayı aile Suriye'ye gittikten sonra, Arapça "kemik" mânasına gelen azm lakabıyla anılmıştır. Hüseyin'in torunlarından İbrahim Bey 1638'de Bağdat Seferi'nden sonra Suriye bölgesine yerleşmiştir. Azmzâdelerden bazıları ceride başbuğluğu, mutasarrıflık, mîrâhurluk ve valilik görevlerinde bulunmuşlar, emîrül-hac olarak hizmet etmişlerdir. Vak'anüvis Ahmed Vâsîf Efendi, 1725'ten 1800'e kadar bu aileden otuzdan fazla vezir ve mîr-i mîran çıktığını kaydetmektedir. Azmzâdelerden ilk Şam Valisi ve emîrül-hac olan kişi İsmâil Paşa'dır. Onun babası ise "vezîr-i ekber Azm" olarak anılmaktadır. Azmzâdeler genellikle Suriye bölgesinde olmak üzere Şam, Halep, Bağdat, Rakka, Kudüs, Sayda, Trablusşam, Yafa, Cidde ve Mısır'da; Anadolu'da Karaman, Konya, Maraş, Sivas, İçel, Trabzon, Diyarbakır, Afyonkarahisar'da, ayrıca Rodos, Limni, İstanköy ve Rumeli'de görev yaptılar. Suriye bölgesinde uzun süre bulunmalarından dolayı arşiv vesikalarında "Arabistan vüzerâsı", 1725'ten 1807'ye kadar aralıklarla emîrül-hac olarak çalışmalarından dolayı da "ced-beced emîrül-hacdılar" şeklinde anılmışlardır. Azmzâdeler Suriye'de görev yaptıkları sırada göçebe Arap kabilelerinin çıkardığı huzursuzlukları önlemişler; ayrıca Lübnan'da Zâhir el-Ömer, Mısır'da Bulutkapan Ali Bey ve Mehmed Zeheb isyanlarına karşı mücadele etmişlerdir. Bundan başka Napolyon'un Suriye harekâtı sırasında Azmzâde ailesinden Abdullah Paşa'nın bölgeyi savunmada hizmeti geçmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ailenin Araplaşmaya başladığı ve Arap milliyetçilik hareketleri sırasında aile mensuplarının bazı teşebbüslerde buldukları görülmektedir. Bununla birlikte bu davranışı tasvip etmeyen ve karşı çıkan Azmzâdeler de vardır. 1915'te Osmanlı Meclis-i Meb'ûsanı'nda Şam mebusu olarak bulunan Azmzâde Mehmed Paşa buna bir örnek teşkil eder. Onun, Arap milliyetçilik hareketlerinde önemli rol oynayan Refik Bey el-Azm ve Hakkı el-Azm'ın idamı üzerine ilâhî adaletin yerini bulduğunu söylediği ve aile fertlerinden böyle utanç verici davranışlarda bulunanların çıkmasından dolayı duyduğu üzüntüyü dile getirdiği bilinmektedir. Yine bu aileye mensup olup 1956'da Suriye Savunma bakanı olan Hâlid el-Azm ihtilâlden sonra Şam'daki Türk elçiliğine sığınmıştır. Suriyeli tanınmış edip ve şair Cemil el-Azm (ö. 1933) da bu aileye mensuptur. Bazı aile mensupları halen Suriye'de yaşamakta olan Azmzâdeler, görev yaptıkları yerlerde hanlar, hamamlar, çeşmeler, kuyu ve kulelerle pazar yerleri ve daha başka hayır eserleri meydana getirmişlerdir. Şam'daki Azmzâde Esad Paşa Köşkü bugün müze olarak kullanılmaktadır. Aynı şehirde bulunan Türk Elçiliği binasının bir bölümünün mülkiyeti de daha önce Azmzâde Hâlid'e aitti. Bk. Ali Karaca, "Azmzadeler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4: 350.

Malûmâtü'l-Arabiye adlı gazetenin bir süre nâşirliğini yapmıştır. El-Mecmau'l-ilmîyyü'l-Arabî bi-Dımaşk'a üye seçilmiştir. Çeşitli dergi ve gazetelerde makale ve şiirler yazmıştır. 15 Kasım 1933'te Şam'da ölmüştür.

Aynı zamanda iyi bir hattat olan yazar, yazma eserlere çok meraklıydı ve bunların ticaretiyle de ilgileniyordu. Cemîl el-Azm'in yarım kalmış çeşitli edebî çalışmaları dışında önemli eserleri bulunmaktadır. *Ukudü'l-cevher fî terâcimi men lehüm hamsûne tasnîfen fe-mi'e fe-ekser*⁵ bunlardan en mühimi sayılmaktadır. Müslüman ve antik Yunan bilginlerinden kırk âlimin biyografisini ve alfabetik olarak eserlerini ihtiva eden iki ciltten oluşan bu kitabın birinci cildi Beyrut'ta yayımlanmıştır (1326). Daha hacimli olan ikinci cildi ise basılmamıştır. Tercemet-ü Osmân Pâşâ el-Gazi (İstanbul 1315) bu çalışmada Türkçeye çevirisi yapılan kitap olup Gazi Osman Paşa hakkında bir monografidir. *Müellifin Es-Sırrü'l-masûn zeylü Keşfi'z-zunûn* eseri de önemlidir. *El-İsfâr 'ani'l-'ulûm ve'l-esfâr* adıyla bu esere yazdığı 1000 sayfalık mukaddimede muhtelif ilimler, ünlü yazarlar ve eserleri hakkında bilgi vermiştir. Mukaddimeyi el-Besâ'ir'in yedi ve sekizinci sayılarında yayımlamaya başlamış; fakat derginin kapanması üzerine devamını getirememiştir. *Tefrîcü'ş-şidde fî taştîri'l-Bürde* (İstanbul 1313) isimli eseriye Bûsîrî'nin tanınmış *Kasîdetü'l-bürde* adlı eserine yazdığı bir şerhtir. *El-Mâzî ve'l-hâl* başlığını taşıyan kitabı Kanun-ı Esâsî'nin ilânından sonra Osmanlı idaresindeki halkların durumuna dair yazdığı bir risâledir (1326). Cemîl el-

---

⁵ Bu eserde Tokatlı İbn-i Kemal'den de bahsetmekte ve onun biyografisine yer vermektedir. Bk. s. 217-226. Azmzâde, eserinde kırk müellifi iki bölümde ele almıştır. İlk bölümde (kitaptaki sırasıyla); Gazâlî, Şeyhü'l-Ekber İbn Arabî, Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, Abdülganî en-Nâblûsî, Seyyid Mustafa el-Bekrî, Aristo, Calinus, Huneyn b. İshak, el-Kindî, el-Müsennâ, Sâbit b. Kurrâ, Fârâbî, İbn-i Sînâ, Abdüllatif el-Bağdadî, Fahreddin-i Râzî, İbnü'l-Heysem, Ali b. Rızvan, İbn-i Teymiyye, es-Sübkî, İbn-i Hacer, Süyûtî, İbn Kemâl Paşa, İbn-i Tolun, Abdurrauf el-Menâvî, Molla Aliyyü'l-Kârî, Nuh Efendi, Ahmed Midhat Efendi yer alıyor. İkinci bölümde ise İbokrat [Hipokrat], Efesli Rufusu'l-Kebîr [doktor], Zemahşerî, İbn-i Ebî Tâlib-i Mekkî, Fîrûzâbâdî, Yusuf b. Abdülhâdî, Ebu'l-Alâ el-Maarrî, Şa'rânî, İbn-i Rüşd, İskenderü'l-Afrodîsî, Lisanüddin İbnü'l-Hatîb, Vecîhüddîn el-Ayderus yer alıyor. Kitap nereden baksanız sürprizlerle doludur. **Ahmed Midhat Efendi**'nin Arapça bir biyografisini ihtiva ediyor oluşu, en ünlü Yunan filozoflarını İslâm uleması içinde ele alışı, bazı az tanınmış müelliflere yer veriş gibi hususlar nereden bakılsa ilgi çekicidir. Biyografilerin kronolojik bir sıralama takip etmediği hemen anlaşılıyor ki bu durum müellife göre önem sırasını gösteriyor olabilir. Eser hakkında Yusuf Turan Günaydın'ın kaleme aldığı yazı için bk. <https://www.dunyabizim.com/portre/azmzade-cemilden-nasil-haberdar-oldum-h13421.html> (15.10.2018: 01.31).

Azm'in yayına hazırladığı eserler de vardır. Bunlar arasında *Tahbîrû'l-muvaşşîn fi't-ta'bîr bi's-sîn ve'ş-şîn* dikkat çekicidir. Fîrûzâbâdî'nin dil ile ilgili bu eserinin bir kısmını el-Besâ'ir'de yayımlamış, daha sonra tamamını kitap halinde neşretmiştir. Ebü'l-Hasan Saîd b. Hibetullah'ın (ö. 495/1101) tıbbâ dair *Halku'l-insân* eserinin bir kısmını el-Besâ'ir'de yayımladıktan sonra tamamını kitap halinde yayımlamıştır⁶. Ayrıca Sadık el-Müeyyed Paşa'nın Türkçe iki kitabını Arapçaya tercüme etmiştir. Sâdık el-Müeyyed'in 1897 yılında *Bir Osmanlı Zâbitinin Afrika Sahrâ-yı Kebîrinde Seyahati ve Şeyh Senûsî ile Mülâkatı* adıyla kaleme aldığı eseri Cemîl el-Azm tarafından Arapçaya tercüme edilerek İstanbul'da *el-Ma'lûmâtü'l-Arabiye* gazetesinde yayımlanmıştır. Sâdık el-Müeyyed'in *Habeş Seyahatnâmesi* (Dersââdet 1322) eseri de Cemîl el-Azm tarafından tercüme edilerek Beyrut'ta çıkan *el-İkbâl* gazetesinde kendisine yer bulmuştur⁷.

2. Eser Hakkında

Osman Paşa hakkında gerek döneminde ve gerek ölümünden sonra çok sayıda yerli ve yabancı eser yazılmıştır. Bu eserlerin önemli bir çoğunluğu onun Plevne'de yaptığı savunma muharebeleri üzerinedir. Ancak bazı kitaplar onun başarısı kadar örnek kişiliğini halka duyurmak, geçmişten ders çıkarmak düsturuyula kaleme alınmıştır⁸. Çevirisini yaptığımız eserin diğer eserlerden farkı verdiği bilgilerden ziyade yazılış amacına dayalıdır. Çünkü bu eser Paşa'nın ölümü üzerine sığacağı sığacağına kaleme alınmış olup, hem onun ölümünü anmak

---

⁶ Cemil Bey el-Azm hakkında Türkçe literatürde pek bilgi bulunmamaktadır. Yazar ve hayatı hakkında bilgi için bk. Azmi Yüksel, "Cemil el-Azm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 325-326.

⁷ İdris Bostan, "Sadık el-Müeyyed Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 2008), DİA, 35: 400.

⁸ Gazi Osman Paşa hakkında yapılan yayımların toplu bir listesi için bk. Murat Hanılçe-Metin Aydar, "Gazi Osman Paşa ve Plevne Konulu Çalışmalar Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi", *II. Uluslararası Gazi Osman Paşa ve Dönemi Sempozyumu (5-7 Nisan 2017) Bildiriler*, ed. Mustafa Çolak-Murat Hanılçe vd., (Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayını, 2017), 202-219. Gerçekten de Gazi Osman Paşa Dağılma sürecindeki Osmanlı Devleti'nde ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde halka tarih bilinci vermek için kullanılan önemli bir tarihi aktör olmuştur. "Anadolu Yavrusu" adı ile Mekteb-i İbtidaiye'de okutulan ders kitabında önemli aktörlerden birisinin Gazi Osman Paşa olması buna bir örnektir. Bu kitapta, yeni nesiller için örnek insan temasında Gazi Osman Paşa'nın yer alması dikkate şayandır. Bk. Mehmed Asım [Us]-Ahmed Cevad [Emre], *Anadolu Yavrusunun Kitabı; Devre-i Mutavassıta, Birinci Sene, Üçüncü Kitap, Sarf-ı Osmani* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1914), 263.

hem de bu ölümden yola çıkarak Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan Arap toplulukları üzerinde ümmet olgusunu Paşa üzerinden güçlendirmek gibi bir amacı beraberinde taşımaktadır. Yazarın hem biyografi konusundaki ustalığı hem de Suriye ve Arabistan üzerindeki ailevi geçmişi bu kitabın kısmen de olsa propagandaya yönelik izler taşıdığını düşündürmektedir. Eserin sade oluşu, kısa tutulması ve detaylardan kaçınmasıysa halkın ve en azından okuma-yazma bilen kesimlerin sıkılmadan sonuna kadar okuyabileceği bir eser ortaya koyma çabasının ürünüdür. Eserde Paşa'nın mümkün mertebe siyasi yaşamının verilmemesi ve sıklıkla Hilafet makamına göndermeler yapılması da bu tespitlerimizi doğrular türdendir. Kitabın kapağında bile basıldığı yerin İstanbul değil de Hilafet merkezi olarak anılması, muhtelif sayfalarda Hilafet'in devreye konulması kitabın Araplar üzerinde tesirli olması ve Abdülhamid'in ümmetçi siyasetine hizmet etme amacında olması düşünceleriyle açıklanabilir.

Eser, *Mukaddime* (s. 3-4) dışında beş başlıktan oluşmaktadır. Bunlar sırasıyla: Gazi Osman Paşa'nın *Cenaze ve Defin Merasimi* (s. 5-11), *Fiziki Görünümü* (s. 11-12), *Hayat Hikâyesi* (s. 12-19), *Sırplarla Harbi* (s. 19-21) ve *Plevne Vakası* (s. 22-24) başlıklarıdır.

Mukaddime, Gazi Osman Paşa'nın ölümü hakkında bir giriş niteliğindedir. Yazar bu bölümde önce Allah'a hamd eder ve hemen sözü ölüm konusuna getirir. Ölümün Allah'ın bir takdiri olduğuna ve vakit geldiğinde mutlaka gerçekleşeceğine işaret eder. Allah'ın baki, onun dışındaki bütün canlıların fani oluşuna vurgu yapar. Ömür denen şeyin kimisi için uzun, kimisi için kısa olduğuna değinir. Dünyayı ebediyete geçiş yurdu olarak tasvir eder. Ayrıca bu dünyadaki mevki ve makamların geçiciliğine yer verir. Zamanın akışına gönderme yapan yazar, yaşanan zamanın kişiye kimi zaman mutluluk kimi zaman sıkıntı verdiğinin altını çizer. Zamanın acımasız yönlerini sıralayan yazar, sözü Gazi Osman Paşa'nın ölümüne getirir. Gazi Osman Paşa için yeri doldurulamayacak, yaşadığı asrın eşsiz siması, yeryüzünde nadir rastlanan ve tarihte kimsenin yapamayacağı bir savunma savaşı yapmış bir kahraman benzetmelerini yapar. Daha sonra sözü onun şahsi özelliklerine bağlar. Onun merhametli, nazik, güzel ahlaklı, temiz bir insan olması üzerinde durur. Onun ölümü sebebiyle insanların çok üzüldüğünü söyler.

Yazarın mukaddimede bundan sonra yazdığı satırlar orijinal bilgiler taşımaktadır. Yazdıklarına bakılırsa, yazar, kendisi, Paşa'nın cenazesinde bizzat bulunmuştur. Yazarın belirttiğine göre, insanlar Paşa'nın tabutunu kucaklayıp omuzlarında taşımıştı. Atlarına binen kalabalık cenazeye eşlik etmişti. Öte yandan cenaze sırasında yollar kalabalıkla dolup taşmıştı. Paşa'nın ölümünü müsibet olarak gören yazar, bu ölümün acısının çok can yakıcı olduğunu dile getirmişti.

Kitabın Arap dilinde yazılmış olması Gazi Osman Paşa'nın ölümünün Osmanlı İmparatorluğu'nda Arapların yaşadığı bölgelerde duyurulmasının amaçlandığını düşündürmektedir. Ayrıca, Paşa'nın İslamcı kimliği de dikkate alındığında, onun ölümünün ümmet üzerinde birleştirici bir etki yaratacağı duygusundan da hareket edildiğini akla getirmektedir. Şöyle ki, yazar, Plevne'deki direnişi ümmetin düşmanlarına karşı bir mücadele olarak tasvir etmiş ve Paşa'yı ümmetin düşmanları karşısında kale gibi duran bir devlet adamı olarak betimlemiştir. Böyle bir devlet adamının ölümünün ise müsibetlerin en büyüğü olduğunu söylemiştir. Onu cihat yaparak ömrünü İslam'a adayan temiz insanlarla anmış; o insanlar için rahmet dilemiştir.

Kitabın *Cenaze ve Defin Merasimi* başlığını taşıyan ilk bölümü Paşa'nın ölüm haberinin Saray'a ulaştırılmasıyla başlamaktadır. Yazarın belirttiğine göre, Paşa'nın ölüm haberini İkinci Abdülhamid'e Darüssade Ağası Hacı Ali Bey ulaştırmıştır. Yazar, padişahın bahsettiği bölümlerde mümkün mertebe kendisinden Büyük Halife olarak bahsetmiştir. Bu durum, yazarın Halifelik kurumunu öne çıkarmak ve ümmet olgusunu zinde tutmak çabasıyla hareket ettiğini bir kez daha ortaya koymaktadır.

Kitapta aktarıldığına göre, Gazi Osman Paşa'nın ölümü sarayda duyulduğunda Saray merasim sorumlusu Ragıp Bey ve yine devlet görevlilerinden Hacı Hasan Paşa ve Beşiktaş Muhafızı evine giderek taziyelerini iletmiştir. Bu arada merhum Paşa'nın vasiyeti gereği Fatih Sultan Mehmed'in gömülü olduğu hazireye defnedilmesi konusunda ferman yayımlanmıştır. Zilhicce'nin beşinci gününe denk gelen Perşembe sabah saat 4'te naaşı evinden alınmıştır. Naaşın önünde Mevlevi tarikatı mensubu müritler ve müezzinler kelime-i tevhid getirerek ve tesbih duaları ederek ilerlemiştir. Askeri bando subayları, sultanın yaveri, jandarma ve zabita cenazeye birlikte yürümüşlerdir.

Cenazenin her iki yanında Birinci ve İkinci Ordu'ya mensup askerler bulunmuştur. Cenaze alayı ilerlerken harem hizmetçileri de buhurdanlıkla cenazeye gelenlere güzel koku takdim etmişlerdir. Naaşın önü ve yanı böyleyken arkasında ise vekiller, büyük vezirler, Mabeyn'deki devlet memurları, ulema, ileri gelen diğer devlet erkânı ve payitahtın her semtinden gelen sayılamayacak kadar çok kalabalık yer almıştır. Kalabalık sonunda naaşın nakli için hazırlanmış Beşiktaş İskelesi'ne ulaşmıştır. Naaş burada, cenaze için hazırlanmış ve iskelede bekleyen bir istimbota konulmuştur. İnsanlar da Unkapanı'na gitmek üzere buharlı vapurlara doluşmuşlardır. Daha sonra Şehzadebaşı'na geçmişlerdir. Cenaze alayı saat 7.20'de Fatih Türbesi'ne varmıştır.

Yazar, cenazenin bu şekilde Fatih Türbesi'ne getirilmesini aktardıktan sonra kalabalığın duygularını dile getirerek onların ağlamalarını ve dua etmelerini canlı ve lirik bir anlatımla sunma gayretinde olmuştur. Mukaddimede Paşa hakkında sıraladığı övgüleri ve onun ümmet için göstermiş olduğu kahramanlığın altını bir kez daha çizen yazar; onun Sırbistan, Plevne ve Girit'teki başarılarına gönderme yapmış; Allah'ın onu en güzel şekilde mükafatlandırmasını dilemiştir.

Kitap, kalabalığın içinde bulunduğu acı ve yazarın Osman Paşa hakkındaki düşüncelerinden sonra yeniden cenaze merasiminin anlatımına geçmektedir. İlerleyen satırlarda anlatıldığına göre, cenaze alayı Fatih'e ulaştığında cenaze mescite götürülmüştür. Cenaze namazı burada kılınmıştır. Cenaze namazını Beşiktaş'ta bulunan Yahya Efendi Tekkesi'nden Şeyh Abdullah Efendi kıldırmıştır. Ardından cenaze defnedilmiştir.

Paşa'nın cenaze masraflarının Sultan'ın özel hazinesinden karşılandığını vurgulayan yazar, cenaze ile ilgili işlemleri Saray teşrifat görevlilerinden Ferik Çerkez Mehmed Paşa'nın yaptığını belirtir. Yazarın belirttiğine göre, Paşa'nın hatıratını yaşatmak üzere güzel bir türbe inşa edilmesi için bir ferman da yayımlanmıştır. Anlaşılan o ki Mülkiye Şurası Dairesi üyelerinden Akif Paşazade Ahmed Reşid Bey, Paşa hakkında Türkçe bir kaside yazmıştır. Yazar, cenazeye ilgili anlatımlarını bitirdikten sonra, kendilerinin Malumat Dergisi'nin 185. sayısında Arapça tercümesini yayımladıkları ve bir de zeyl ekledikleri bu kasideye kitabında yer vermiştir. Dokuz beyitten oluşan bu kasideyi ilk kez bu kitapta gördüğümüzü itiraf etmek zorundayız. Yazar, kitabında önce beyitleri

Türkçe olarak yazmış; ardından tek tek ilgili beyitleri Arapçaya tercüme etmiştir. Kasidede özetle Müslümanlar ve Osmanlılardan Osman Paşa için yas tutmaları, onun Plevne'deki başarısı ve padişahla dünür olması, kahramanlığı, gaziliği ve müşirliği, düşmanlar karşısında korku verici olması, ümmetin geleceğinin yardım kaynağı sayılması, İslam toplumunun övgüyü hak eden özü olması ifade edilip kendisi dövüşen bir aslana benzetilmiştir. Bu kaside adeta İslam olanlara biraz da acıyla beraber gurur vermek hissiyle kaleme alınmış; dönemin ruhunu karşılayan bir amaca sahip olmuştur.

Kitabın ikinci bölümü *Osman Paşa'nın fiziki görünümü ve biyografisini* içermektedir. Bu bölümde ilk olarak onun görünümü ve insani özellikleri detaylı bir biçimde sunulmuştur. Paşa'nın çeşitli fotoğrafları bir yana bakılırsa bu kitaptaki benzetmeler farklı ve diğer kaynaklarda pek yer almayan niteliktedir. Örneğin, yazar, Paşa'nın ahlakı için kuzey rüzgârı ile karışmış saba esintisinden daha yumuşaktı demektedir. Bununla birlikte, Paşa'nın yaşadığı dönemin de bu kısımda övülmesi Abdülhamid dönemine önemli bir göndermedir.

Paşa'nın kişisel özelliklerini verdikten sonra *Bu Hareketli Kahramanın Hayat Hikayesi* başlığını taşıyan üçüncü bölümde kitap, Paşa'nın özgeçmişini vermeye başlar. Paşa'nın doğum yeri olarak Sivas Sancağı'na bağlı Tokat kazası gösterilir. Doğum tarihi olarak 1248/1833 senesi not düşülür. Paşa'nın aile bireyleri hakkında bilgi verilmez. Bununla birlikte, babasının İstanbul'da ikamet etmesinden dolayı diğer aile fertleriyle İstanbul'a geldiği; ilk olarak Beşiktaş'taki Askeri Rüştüye'ye kaydedildiği üzerinde durulur. 1258/1844'te dayısının hocalık yaptığı Askeri İdadi'de eğitime devam ettiği belirtilir. Beş sene sonra Harp Okulu'na kayıt yaptırdığı bilgisi verilir. 1265/1853'te mülazim-i sani/teğmen rütbesiyle bu okuldan mezun olduğu kaydedilir. Kırım Harbi (1853-1856) çıktığında Erkan-ı Harbiye'de görev aldığı, cesaret ve yiğitliğinin bu sırada fark edildiği dile getirilir. Harbin sona ermesinden sonra yüzbaşı rütbesine terfi ettirildiği yazılır.

Yazar, Paşa'nın, Kırım Savaşı sonrasındaki süreçte bir müddet daha İstanbul'da görev yaptıktan sonra Halife tarafından 1274/1859'te Anadolu'nun kadastro haritalarını çizmekle görevlendirilen heyette askeri temsilci olarak görevlendirildiğini bildirir. 1276/1861 yılında Yenişehir'deki orduda Erkan-ı Harbiye Başkanlığı, 1278/1863 yılında 4. Alay 2. Tümen Komutanlığı görevlerine

işaret eden yazar; daha sonra Paşa'nın Eşkiya Yusuf Kerem'i yakalamak üzere Cebelilübnan'da görev almasına değinir. Girit'teki görevinden sonra Miralaylığa terfisini ve üçüncü derece Mecidî Nişanı almasını da sözlerine ekler. 1268/1868'de Yemen'de ihtiyat birliklerinin başındaki görevine de işaret eder. Yemen'in havasına alışamadığı için hasta olup 1287/1871'de İstanbul'a döndüğünü anlatır. Birkaç ay hava değişiminden sonra Manastır'da Redif Livalığı'na tayin edildiğini belirtir. 1288/1873'te Yenipazar Tümen Komutanlığı görevini de anlatır ve bu görev esnasında Ferik rütbesi aldığını yazar. Yazara göre, Ferik Rütbeliğine yükseltilmesinin bildirildiği emir aynı zamanda onun İstanbul Merkez Kumandanlığı'na tayinini de müjdelemektedir.

Kitap Paşa'nın askeri yaşamından ilerleyen sayfalarda, kesitler sunmaya devam eder. İstanbul'daki Merkez Komutanlığı görevinden sonra Osman Paşa'nın Arnavutluk'taki İşkodra Komutanlığı'na atanmasını, ardından Bosna'ya gönderilmesini anlatır. 1289/1874 Ağustos ayında geldiği Bosna'da Vali Derviş Paşa'yla yaşadığı anlaşmazlıktan dolayı ancak altı ay kalabildiğinin altını çizer. Buradan 1290/1875'te gelen bir emirle, Erzurum'daki Dördüncü Ordu Erkan-ı Harp Başkanlığı'na atandığı üzerinde durur. Burada Paşa'nın fazla kalmadığını belirttikten başka, o sıralarda Balkanların karışıklık içerisinde olduğuna vurgu yaparak Paşa'nın Birinci Ordu Komutanı olarak Sırbistan'da Niş şehrine gönderildiğini aktarır. Daha sonra, Vidin Komutanlığı'na getirilen Merhum Osman Paşa'nın Sırp Prensi Milan'ın Temmuz 1876'da Osmanlılara harp ilan etmesi üzerine ona karşı koyduğunu ve önemli başarılar elde ettiğini; başarılarından dolayı kendisine ikinci dereceden Mecidi Nişanı verildiğini anlatır.

Kitap buradan sonra, Osman Paşa'nın 1877-78 Savaşı'ndaki Plevne Savunması'nı bir tarafa bırakarak, onun esareti sırasındaki gelişmeleri ve sonrasını anlatmaya koyulur. Osman Paşa'nın Rus Savaşı'ndan başka büyük olaylara da şahit olduğuna değinen kitap, padişahın kendisine armağan ettiği altın kaplama kılıç ve tüfek ile madalyadan söz eder. Rus esareti sırasında ise kendisine büyük bir saygı gösterildiğini vurgular. Rus Çarı'nın Paşa'nın Plevne'deki başarısına gösterdiği saygı üzerinde durur. Çarın konuşmasında Paşa'ya "Burada ben seni sıradan bir esir olarak değil; bilakis kıskanılacak kadar cesur bir kahraman olarak görüyorum." şeklindeki ifadelerine yer verir.

Kitabın ilerleyen kısımlarında Paşa'nın esaret sonrası İstanbul'a dönüşü tasvir edilir. İnsanların Boğaz'ın Karadeniz girişinin başında onu heyecanlı beklemesi, Dolmabahçe yönünden karaya çıkışında kalabalık bir kitlenin onu karşılaması ve Paşa'nın Mabeyn Köşkü'ne geçmesi anlatılır. Paşa'nın padişah tarafından kabul edilmesi ve onun onuruna ziyafet vermesi de anlatılanlar arasındadır. Bu ziyafet ve meclis ortamında padişahın Osmanlı nişanı takması ve üzerinde Gazi kelimesi nakşedilen altın kaplama kılıç hediye etmesi de kitabın diğer anlattıklarıdır.

Kitap, bundan sonra Paşa'nın yaşamının geri kalanında Osmanlı Devleti'nde aldığı görevleri açıklamaya girişir. 14 Mart 1878'de Hassa Ordusu Müşiri, 5 Kasım 1878'de bu göreve ek olarak Mabeyn Müşiri, aynı sene Serasker olarak atanması ve 1881 senesine kadar bu görevde kalması dile getirilir. 1886'da Ali Saib Paşa'nın vefatının ardından tekrar Seraskerliğe atanması da anlatılanlar arasındadır.

Yazar, bu bölümde, Osman Paşa'nın kariyeri dışında, aldığı çeşitli ödülleri de dile getirir. Hayatı boyunca aldığı mefharet madalyası, imtiyaz nişanı, Osmanlı madalyası, altın ve gümüş liyakat nişanı, Girit nişanı ve ayrıca yabancı devlet nişanlarını sıralar. Ardından çocuklarından bahseder. Oğullarından Nureddin Paşa'nın Padişahın kızlarından Zekiye Sultan; Kemalettin Paşa'nın yine padişahın kızlarından Naime Sultan ile evliliği üzerinde durulur. Nureddin Paşa'nın eserin yazıldığı tarihlerde 30, Kemalettin Paşa'nın 28 yaşında olduğu anlatılır. Paşa'nın üçüncü oğlu Cemal Bey'in 22 yaşlarında olduğu belirtilip Berlin'de eğitimini sürdürdüğü dile getirilir. Anlaşılan o ki Cemal Bey askeri eğitim almak üzere Almanya'ya gönderilmiştir. Paşa'nın son oğlu Hasip Bey'in ise Padişahın teşrifatçıları arasında olduğunu kaydeder.

Kitabın son iki başlığı *Sırplarla Savaş ve Plevne Savunması*'na ayrılmıştır. *Sırplarla Harp* başlığında Osman Paşa'nın Vidin'de görevlendirilmesi ve burada yaptıkları aktarıldıktan başka Sırlara karşı sürdürülen savaş detaylandırılmaya çalışılmıştır. *Plevne Vakası* başlığında Osmanlı ile Sırbistan arasında ateşkes yapıldıktan sonra, Osman Paşa'nın Vidin'e dönmesi ve Plevne'ye geçmesi üzerinde durulmaktadır. Plevne ve konumu hakkında bilgi verildikten sonra burada yapılan üç savunma muharebesinin ayrıntıları aktarılmaktadır. Kitabın Paşa'nın savaşlarını detaylandırması; siyasi yaşamına dair konuları sadece

kronolojik bir anlatımla geçiştirmesi Gazi Osman Pařa'nın askeri başarılarının hatırlarda yer etmesi dūřüncesinin bir ürünü olsa gerektir.

Kaynakça

Aynur, Hatice. "Malumatçı Mehmed Tahir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27: 545-546. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Bostan, İdris. "Sadık el-Müeyyed Paşa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35: 399-400. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Cemil Bey el-Azm. *Tercümetü'l-Merhum Osman Paşa el-Gâzî*. İstanbul: Malumat ve Tahir Bey Matbaası, 1318.

Hanilçe, Murat-Aydar, Metin. "Gazi Osman Paşa ve Plevne Konulu Çalışmalar Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi". *II. Uluslararası Gazi Osman Paşa ve Dönemi Sempozyumu (5-7 Nisan 2017) Bildiriler*. Ed. Mustafa Çolak-Murat Hanilçe vd. 202-219. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayını, 2017.

<https://www.dunyabizim.com/portre/azmzade-cemilden-nasil-haber-dar-oldum-h13421.html> (15.10.2018: 01.31).

Karaca, Ali. "Azmzadeler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4: 350. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Mehmed Asım [Us]-Ahmed Cevad [Emre]. *Anadolu Yavrusunun Kitabı; Devre-i Mutavassıta, Birinci Sene , Üçüncü Kitap, Sarf-ı Osmani*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1914.

Uçman, Abdullah. "Malumat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27: 543-545. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Yüksel, Azmi. "Cemil el-Azm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7: 325-326. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Eserin Türkçe Çevirisi

Tercümetü'l-Merhum Osman Paşa el-Gâzî [Merhum Osman Paşa'nın Biyografisi]

Mukaddime [Önsöz]

Dilin söylediği ve kalemin yazdığı en üstün şey Allah'a hamddir. O, herkese kitapta (levh-i mahfuzda) bir ecel takdir etmiştir; orada yazılı olan kader de vakti saati geldiğinde mutlaka gerçekleşir. O, Allah ki bâkîdir, ona yokluk ârız olmaz. Onun zâtı dışındaki her canlı fanidir. O, bütün canlıların hâkimidir. O, yarattığı canlıların bazısına kısa, bazısına da uzun ömürler takdir etmiştir. Emeline ulaştıktan sonra günü vakti geldiğinde ebediyete irtihal eden kimse aslında gideceği yere varmış olur. Dünya ebediyete geçiş yurdudur. Buradaki makam ve mevkiler de geçicidir. Yeryüzünde yaşayan her canlı bir gün kabir çukuruna düşer. Nihayetinde dünyadaki herkes ebedi yurda göçer. Dünyadaki hayat aşama aşamadır. Buradaki hayaller büsbütün ulaşılır değildir. Dünya geçici bir gölge, dağılan bir bulut ve ödünç verilenin geri alınması gibi bir şeydir. Bilindiği gibi zaman devam ediyor. Tecrübeyle sabit olduğu üzere zaman, değişimi kaçınılmaz kılar, kusur ve noksanlarıyla birlikte akar gider. Kişiye bazen mutluluk bazen de sıkıntı verir. Bazen ayırır, bazen de birleştirir. Bazen de birleşmenin sevincini yaşayamadan ayırır, çabalayıp elde ettiklerinden tam istifade edemeden elinden alıverir. Hem de onları önceden haber vermeden ansızın alıverir. Zaman bugüne dek insanların canını yakar, kalplerini yaralar, ağlamaktan gözlerini kanlandırır ve insanlar onun verdiği acı ve ıstıraplardan dolayı iç geçirerek ağlar ve yanaklarından gözyaşları akıtır, ölümcül dertlere düşürür ve dertler gelince peş peşe gelir. Gazi Osman Paşa, yeri doldurulamayacak, parçalanmışlığı kendisi olmadan birleştirilemeyecek asrının eşsizi, yeryüzünde eşine ender rastlanan, kimsenin yapamayacağı savunmayı yapmış bir kahramandır. Diğer taraftan da merhametli, nazik, güzel ahlak sahibi, herkesin hakkında hüsn-i şahadet ettiği, temiz kalpli birisidir. Onun ölümünden dolayı insanlar çok üzüldü. Yüce ahlak kendisine ağlayarak ve faziletler ardından taziyesini yaparak bu dünyadan göçtü gitti. İnsanlar onun tabutunu kucakladıktan sonra omuzlarına alıp taşıdılar. Atlara binildikten sonra atlar yola koyuldu. Cenaze ardından giderken yollar kalabalıktan dolup taşıtı. Her dostun dostuyla buluştuğu yere yani kabristanlığa ulaştılar. Onun ölümü sebebiyle oluşan musibet o kadar büyük, acısı da o kadar çok can yakıcıdır ki! Zira acıların dereceleri, musibetlerin de mertebeleri vardır. Ümmetin düşmanlarının karşısında muhkem bir kale gibi duran ümmetin ileri gelen devlet adamlarından birini kaybetmesi musibetlerin en büyüğüdür. Allah, kulları arasından seçtiği Allah yolunda hakkıyla cihad ederek

ömrünü İslam'a adayanların temiz topraklarına bol bol rahmet indirsin. Onlar Allah'ın doğruluk makamına ulaştırdığı kimselerdir. Bu kişiler Allah'ın kendilerine lütufta bulunduğu kişilerle beraber olurlar. Efendimiz ve velinimetimiz Mü'minlerin emirini Allah uzun yıllar yaşatsın, kalp gözünü açsın, canları uğruna feda etsin, iktidarını da kıyamete kadar yaşatsın.

Cenaze ve Defin Merasimi

Merhumun ölüm haberi efendimiz ve velinimetimiz Büyük Halife'ye [İkinci Abdülhamid] ulaştığında sorumlu devlet görevlisi Darüssaade Ağası Sayın Hacı Ali Bey, Saray merasim sorumlusu [Mabeynci/Saray Nazırı] Rağıp Bey ve yine devlet görevlisi Sayın Hacı Hasan Paşa ve Beşiktaş Muhafızı evlerine giderek merhumun değerli ailesine taziyede bulundular. Bu esnada merhumun vasiyeti gereği Fatih Sultan Mehmed'in medfun olduğu hazîreye defni hususunda irade-i seniyesi yayınlandı. Zilhicce ayının beşinci günü olan Perşembe günü sabah erkenden saat 4'te naaşı evinden alındı. Naaşın önü sıra Mevlevi tarikatına bağlı müritler ve müezzinler tehli ve tesbihle meşgul oluyorlardı. Askeri bando subayları, Sultanın özel yaverleri, jandarma ve zabıta görevlileri cenazeyle birlikte yürüyorlardı. Cenazenin her iki yanında Birinci ve İkinci Ordu'nun askerleri vardı. Sarayın harem hizmetçilerinin tamamı buhurdanlıkla güzel koku takdim ediyorlardı.

Naaşın arkasında azametli vekiller, büyük vezirler, Mâbeyn'deki devlet ricali, ulemâ-i kirâm ve ileri gelen görevliler ile başkentin seçkin semtleri yanında her yerinden gelen sayılamayacak kadar çok kalabalık vardı. Nihayet naaşın nakli için hazırlanmış Beşiktaş İskelesi'ne ulaştılar. İskelede son derece süslü güzel bir istimbota vardı. Naaşı istimbota aktardılar. İnsanlar da Unkapanı'na gitmek üzere buharlı vapurlara doluştular. Akabinde Şehzâdebaşı'na geçtiler. Oradan da saat yediyi yirmi geçe Fatih'in türbesine ulaştılar. Yollar insanlarla hınca hınç doluydu. İnsanlar feryat figan ederek başları üzerinde kuşlar varmış gibi sağa sola koşarak hüzünlü hıçkırığa hıçkırığa ağlıyorlardı. Bazıları da yalvarır gözlerle gökyüzüne bakıyor, sanki merhumun tekrar hayata dönmesi için ölümüyle uğranılan büyük bir bela ve musibetten kurtulmak için Allah'a niyaz ediyorlardı. O, Rabbinden, Rabbi de kendisinden razı olarak hakka yürüyen mükemmel kişiyi tanıyanların anlayacağı üzere, onun ölümü, hiç şüphesiz büyük bir musibettir. O güzel ahlaklı, himmeti yüksek, çok gayretli, İslam'ı ve ümmetin durumunu yüceltmek için her türlü belalara göğüs geren kimsedir. İsterseniz oralarda göstermiş olduğu kahramanlıkları, elde edilen güzel neticeleri ve eşsiz gayretleri Sırbistan'a, Plevne'ye ve Girit'e sorunuz. Gözyaşlarının toprağı yağmur gibi ıslattığı, ölümüyle ümmetin gururlandığı başka kimse yoktur. Allah en güzel şekilde onun mükâfatını versin. Lütfuyla ebedi yurda yerleştiresin.

Fatih'e ulaştıklarında cenazeyi camiye götürdüler. İnsanlar orada cenaze namazı kılmak için saf tuttular. Cemaate Beşiktaş'ta bulunan Yahya Efendi Tekkesi'nin hâdimi, fazilet sahibi Şeyh Abdullah Efendi imamlık yaptı. Namazı kıldırdıktan sonra söz konusu Şeyh Efendi merhumun bağışlanması için dua etti. Sonra cenaze musalladan kaldırıldı ve kendisi için hazırlanan mezara konuldu. [Paşa'nın bedeni] büyük mezarlıkta toprağın arasında kayboldu. Allah onu naim cennetine yerleştirsin.

Onun teçhiz ve defin masrafları Sultan'ın Hassa Hazinesi'nden karşılandı. Bu görevi de devlet adamlarından Saray teşrifat görevlilerinden birisi olan Ferik Çerkez Mehmed Paşa yürüttü.

Daha sonra Muhterem Gazi Paşa'nın aziz hatırasını yaşatmak üzere güzel bir türbe yapılması konusunda irade-i seniye yayınlandı.

[Şura-yı Devlet] Mülkiye Şurası Dairesi üyelerinden birisi olan nezaket sahibi Akif Paşazâde Ahmed Reşid Bey, ona Türkçe bir kasideyle ağıt yaktı. Biz de Arapça Malumat Dergisi'nin 185. sayısında tercümesiyle birlikte [bu kasideye] zeyl yazdık. İşte kasidenin metni ve Arapçası aşağıdadır:

*Müslümânân ağlayın âh eyleyin Osmâniyân
Kim bugün girdi zemine bir mukaddes kahramân*

Manası: Ey Müslümanlar ve Osmanlılar! Bugün toprağa giren mukaddes bir kahraman için ağlayın, yas tutun!

*Harb-ı sâbıkta Plevne hâmi-i gayratûrî
Asrının Osmân-ı zî'n-Nuru yeni Haydar'ı*

Manası: [O,] geçmişte yaşanan harpte herkes tarafından takdir edilen Plevne müdafaasını yapandır. Asrının Haydar'ı, şan sahibi ve Osmanlı'nın zü'n-Nureynidir. (Burada, Gazi Osman Paşa'nın oğullarının Sultan İkinci Abdülhamid'in iki kızıyla evlenmesine telmih var.)

*Alemin îbcâlına alemce lâyük berdlîr
Devletin en şanlı bir gazisi sâdik bir vezir*

Manası: O, dünya tarafından tebrik edilmeye layık bir kahraman, devletin en şanlı bir gazisi ve sadık bir veziridir.

*Milletin tarih-i hâlisinde nam-ı âvar müşîr
Düşmanın dininin kalbinde batışı çâyegîr*

Manası: Milletin tarihinde meşhur ve anılan bir kimse, din düşmanlarının kalbinde kahredici bir yeri vardır.

*Ümmetin ümid-i âtîsi medâr-ı nusreti
Mushaf-ı milliyetin gâyet muşa'sa' âyeti*

Manası: Ümmetin geleceğinin ümidi ve yardım kaynağıdır. Milliyet mushafının âyeti ve ışıldayan nurudur.

İsmetin pâke-i ahlâkın mücessem umdesi

Hey'et-i İslâmiyye'nin fahra şâyân zübdesi

Manası: O, saflığın, temiz ahlakın cisimleşmiş örneği ve İslam toplumunun övgüyü hak eden özüdür.

Cepesinde nur-u feth ve nasr berk endâz idi

Sinesinde gayret-i milliyeti demsâz idi

Manası: Kalbi millet gayretiyle atardı, cepesinde fethin nuru ve şimşek hızıyla kazanılan zaferleri vardı.

Bir hez bir arsa-i hicâ idi Osmân âh

Hâke gizlendi bugün ol kâne izz ve şân âh

Manası: Âh, Osman Paşa dövüşen bir aslandı. Şan ve şeref sahibi maalesef bugün toprağa gizlendi.

Ben bilirdim kalbini vallahi fevkü'l-hidmetin

Mâteminde iştirâk etsin kulûb-ı Mü'minin

Manası: Vallahi onun kalbinin çok metin olduğunu ben biliyorum. Mâteminde müminlerin kalplerinin de onun gibi metanet sahibi olması gerekir.

Rahmetli'nin (Allah ona rahmet eylesin!) Fiziki Görünümü ve Biyografisi

İri, sağlam bünyeli, heybetli, iri gözlü, siyah gür sakallı, sakalındaki beyazlık simasındaki zekâ, kahramanlık ve asilliği gösterirdi. Sakalındaki siyahlık beyaza karışıyor ve görünür bir kızılık veriyordu. İki kol boyu kadar geniş gövdeli, uzun boylu, geniş omuzlu, geniş alınlı, sert yüzlü, zaafa sebep olmayacak kadar da yumuşak, hiddetsiz bir şiddet, yücelten bir tevazu, gücünü yumuşatıcı bir özelliği var. Daima suskun ve düşünceli, parlak zekâ sahibi, ehli olan onun alınına baktığında şerefli bir insan olduğunu anlardı. Beraber oturduğu kimseler onun sohbetiyle adeta sarhoş gibi kendinden geçer ve devenin şarkı terennümleriyle kendinden geçip uzun yolları kat etmesi gibi uzar giderdi. Heybetli, vakur biriydi. Onun başak takımyıldızını dahi geçen, en faziletli kimsenin de yanında fazilette geride kaldığı bir himmeti vardı. Onun dönemi, şeref ve haysiyetin yükseldiği, felaketlere karşı koyulduğu ve sıkıntılarla baş edildiği bir dönemdi. O yarın için hazırlık yapar; bu gününü dününden daha üstün bir gün ile karşılardı. Açık görüşlüydü ve etraflıca düşünürdü. Ahlakı kuzey rüzgârı ile karışmış saba esintisinden daha yumuşaktı. Onunla ilgili haberler karanfil kokusundan daha güzeldi. O sözünde duran, akidesi sağlam ve kalbi tam imanla dolu bir kimseydi.

Bu Cevvâl Kahramanın Hayat Hikâyesi

O (Allah rahmet eylesin), H. 1248/M. 1833 yılında o dönemde Sivas Sancağı'na bağlı Tokat'ta doğdu. Bu dönemde babası, Hilafet Merkezi [İstanbul]'nde ikamet ediyordu. Bu yüzden babası onu da diğer aile fertleriyle beraber oraya getirdi. Askerî Rüşdiye'ye [Beşiktaş'taki] kaydettirdi. Bir müddet orada okuduktan sonra H. 1258/ M. 1844 yılında Askeri İdadi'ye başladı. Dayısı bu okuldaki öğretmenlerden biriydi. Beş yıl orada tahsil yaptıktan sonra Harbiye'ye kaydoldu. H. 1265/M. 1853 yılında Mülazım-ı Sâni [Teğmen] rütbesiyle mezun oldu. Bu esnada Kırım Harbi çıktı. Bu harpte merhum, Erkan-ı Harbiye Heyeti'nde bulunuyordu. Cesareti ve yiğitliği ile burada öne çıktı. Harp sona erdiğinde rütbesi yüzbaşılığa yükseltildi. H. 1272/M. 1857 yılında ateşkes yapıldığında İstanbul'da görev yapmayı istedi. Bunun üzerine Erkan-ı Harbiye Dairesi'ndeki eski görevine iade edildi. Bir sene geçmeden rütbesi Kol Ağalığı'na yükseltildi. Halife, H. 1274/M. 1859 yılında onu, Anadolu'nun kadastro haritalarını çizmek üzere oluşturulan heyete askeri temsilci olarak görevlendirdi. H. 1276/M. 1861 yılında Yenişehir'deki orduya Erkan-ı Harbiye Başkanı olarak atandı.

H. 1278/M. 1863 yılında 4. Alayın 2. Tümenine komutan atandı. Bir yıl sonra 3. Alayın 2. Tümenine komutan oldu. Eşkîya başı Yusuf Kerem'i yakalaması için Cebel-i Lübnan'a gönderildi. Bu sırada Girit Adası'nda bir takım olaylar meydana geldi. Askerleriyle oraya sefere gitmesi emredildi. Arkadi ve Manastırî olaylarında onun kahramanlık ve yiğitliği açıkça ortaya çıktı. Bunun üzerine rütbesi Miraylığa yükseltildi ve 3. derecede Mecîdî madalyasıyla ödüllendirildi.

H. 1283/M. 1868 yılında Yemen'de bir ihtilal gerçekleşti ve hükümet, ihtiyat askerleri toplamak konusunda zorlandı. Osman Paşa ihtiyat birliklerinin birinin başına komutan olarak atandı. Bu ihtilalde de aynı şekilde onun azim ve cesareti ortaya çıktı. Rütbesi Miraliva [Tuğgeneral]ya yükseltildi. Sonra Yemen'in havasına alışamadığı için hasta oldu. Bunun üzerine H. 1287/M. 1871'de Hilafet Merkezi [İstanbul]'ne geri döndü. Birkaç aylık hava değişiminden sonra Üçüncü Ordu'nun ordu merkezi olan Manastır'da bulunan Redif Livâlığı'na tayin edildi.

Bir süre Manastır'da kaldı. Bir müddet sonra Yenipazar Tümeni Kumandanlığı'na (H. 1288/M. 1873 yılında) getirildi ve orada [Balkanların] durumu[nu] yerinde inceledi. Bir süre orada kaldı ve bu esnada askerleri eğitip nizam verdikten sonra telgrafla kendisine Feriklik [Tümgeneral?] rütbesi verildiğini ve İstanbul Merkez Kumandanlığı'na tayin edildiğini müjdeleyen bir haber ulaştı. İstanbul'a döndü. Burada görevde kısa bir müddet kaldıktan sonra, önce Arnavutluk'ta bulunan İşkodra Kumandanlığı'na ve orada beş ay kaldıktan sonra da Bosna Kumandanlığı'na atandı. H. 1289/M. 1874 yılının Ağustos

ayında Bosna'ya ulaştı. Bosna'da altı ay bulunduktan sonra [Bosna Valisi Derviş Paşa ile aralarının açılması üzerine H. 1290/M. 1875'te] gelen emirle [merkezi Erzurum'da bulunan] Dördüncü Ordu Erkânıharp Başkanlığı'na tayin edildi. Bu vazifede birkaç ay kaldıktan sonra [Balkanlar'ın tam bir kargaşa içinde bulunması dolayısıyla] Birinci Fırka Ordu Komutanı olarak ordusuyla birlikte Sırbistan'a [Niş] gönderildi. İstanbul'a uğrayarak görev yerine gitti. Ardından da Vidin'deki kuvvetlerin komutanı Yaver Paşa'nın Anadolu'ya görevlendirilmesi üzerine boşalan Vidin Kumandanlığı'na görevlendirildi. Merhum, oraya gittiğinde askerleri eğitti ve istihkâmları güçlendirdi. Sırp [Prensi Milan'ın 2 Temmuz 1876'da] Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etmesi esnasında [Rus generallerinin kumanda ettiği] Sırp Ordusu'na aslanlar gibi saldırdı; düşmanın kalbine şiddetli korku saldı ve onlara dehşeti yaşattı. Harp sona erdiğinde yiğitliği ve kahramanlığı sebebiyle mükâfat olarak ikinci derecen Mecîdî Nişanı takılarak rütbesi, Müşirliğe [Mareşal] yükseltildi.

Osman Paşa (r.h.), bu meşhur Osmanlı-Rus Harbi'nin dışında büyük olaylara [da] şahitlik etti. Buralarda tarihin sayfalarında adını ve namını çok güzel ve parlak bir şekilde geçirerek ebedileştireceği şan, şöhret ve güzel övgüler kazandı. Mü'minlerin emiri [Sultan İkinci Abdülhamid] kendisine altın kaplamalı kılıç ve tüfek hediye etti. Osmanlı Madalyası ihsan etti. Esir düştüğünde, Ruslar, kendisine büyük bir saygı ve ihtiramla muamele ettiler. Kayser II. İskender [Rus Çarı İkinci Aleksandır], Rus Ordu Komutanı Grandük [Nikola]'ün çadırının yakınında [onun için] bir çadır kurulmasını emretti. Grandük, her gün çadırına gelerek [onu] teselli edip gönlünü hoş tutmaya çalışırdı. Kayser, karşılaştıklarında, kendisinin yiğitliğini ve kahramanlığını överek teselli edici bir şekilde hitap etti. Orada Çar ile Paşa arasında şu diyalog geçer:

-“Ey Paşa teslim olmak zorunda kaldığın için üzülme! Harplerin çoğunda komutanların başına gelen senin de başına gelmiştir. Sen vatanını en güzel şekilde savundun. Öyle bir cesaret ve direniş ortaya koydun ki bundan daha ötesi olamaz. Burada ben seni sıradan bir esir olarak değil bilakis kıskanılacak kadar cesur bir kahraman olarak görüyorum. Bravo! Senin gibi bir komutanın kılıcı alınamaz; kılıcını sana iade ediyorum. Cenk meydanında senin gibi büyük bir kahramanla karşılaşmak bana yeter.” Ahh!

Osman Paşa, esaretten sonra Hilafet Merkezi [İstanbul]'ne dönerken insanlar onu Boğaz'ın Karadeniz girişinde heyecanla karşıladı. O, Dolmabahçe yönünden karaya ayak bastığında kalabalık insan kitlesi onu sevinç, neşe ve övgüyle karşıladı. Hemen saraydaki Mabeyn Köşkü'ne geçti. O, efendimiz, mevlamız olan Mü'minlerin emirinin [Sultan II. Abdülhamid] huzuruna teşrif etti. [Padişah] onu sevinçle ve iltifat ederek karşıladı. Aynı günün akşamı onun onuruna ileri gelen vekiller ve büyük vezirlerin katılacağı mükellef bir ziyafet

hazırlattı. Efendimiz mevlamız olan Yüce Halife Hazretleri yemek esnasında neşeli bir şekilde konuşuyordu.

Bu mecliste kendisine Osmanlı nişanı taktı ve Sultan Mahmûd Hân'ın (Allah rahmet eylesin!) kuşandığı üzerinde "Gazi" kelimesi nakşedilmiş altın kaplamalı kılıcı hediye etti.

Daha sonra [14 Mart 1878'de] Osman Paşa, Hassa Ordusu Müşirliği'ne getirildi. Bir müddet sonra da, Hassa Müşirliği uhdesinde kalmak üzere, 5 Kasım 1878'de Mâbeyn Müşiri oldu. R. 22 Teşrinievvel 1294/M. 3 Kasım 1878 tarihinde Serasker atandı. Bu görevde R. 18 Eylül 1302/M. 30 Eylül 1886 tarihine kadar kaldı. Bu tarihte [Doğu Rumeli'nin istilâsı üzerine savaş taraftarı olmakla itham edilerek] görevden alındı ve üzerinde sadece Mabeyn Müşiri vazifesi kaldı. R. 9 Ağustos 1307/M. 21 Ağustos 1891'de Serasker Ali Sâib Paşa'nın vefatının ardından Seraskerliğe tekrar atandı. Bir süre sonra bu görevden ayrıldı ve Mabeyn Müşirliği'ne döndü.

Osman Paşa hayatı boyunca İftihar Madalyası, İmtiyaz Nişanı, Osmanlı Madalyası, altın ve gümüş liyakat madalyaları ve altın Girit Madalyası kazandı. Her biri birinci dereceden olmak üzere yabancı devlet nişanları da vardır. Nişanların en büyüğü de Hazret Baba'dan aldığı ledünni olanıdır.

O, efendimiz mevlamız olan mü'minlerin emiriyle iki oğlu vasıtasıyla sıhriyet [akrabalık] bağı kurdu. Onlardan biri saygıdeğer Nurettin Paşa on bir yıldır devletli ve ismetli Zekiye Sultan ile evlidir. Diğer oğlu ise Kemalettin Paşa olup iki yıldır devletli ve ismetli Naime Sultan ile evlidir. Osman Paşa'nın en büyük oğlu saygıdeğer Nurettin Paşa bugün 30 yaşlarında. Nurettin Paşa 28 yaşlarında, Cemal Bey bugünlerde 22 yaşında olup Berlin'de tahsille meşguldür. O, Osmanlı Devleti'nde binbaşı rütbesinde, Prusya Ordusu'nda mülazımdır. Son oğlu Hasip Bey ise efendimiz mevlamız olan mü'minlerin emiri [Allah onları babalarının en hayırlı halefi kılsın onlar gibi şerefli, sözü yerinde söyleyen, güzelce sabreden hiç kimse yoktur. Allah onlara söz konusu iyilik ve cömertliklerinden dolayı mükafatlandırın!] teşrifatçısıdır.

Sırplarla Harp

Vidin'deki ordu kumandanı Yaver Paşa 1290'da Anadolu'ya gönderildiğinde onun yerine Osman Paşa'nın ordu kumandanlığına geçmesi için Niş'ten Vidin'e gitmesi emredildi. Oraya gittiğinde askerlerin mevcut durumunu ıslah, talim ve tertibiyle ilgilendi. Sonra bir saat mesafede Sırp hududunun yarısında otağını kurdu. Düşman sınırını bir çırpıda delip geçmek için gerekli hazırlıkları yaptı. İlk saldırı emrine hazırlandı Çok geçmeden Genelkurmay Başkanı'nın harp ilanını tebliğ eden telgraf geldi. Bunun üzerine düşmana aslanlar gibi saldırdı ve düşman saflarını yardı, sınırları geçildi ve bütün aslanlar onlara saldırdıkça saldırdılar ve daha önce yaşamadıkları yenilgiyi yaşattılar ve onun kesin ayrılış

vakti olduğunu anlayacak şekilde isyancılar ölümü hissetti. Askerler cerrahlar gibi kan akan damarları kesti. Kan kaderde yazılanı yaşadı. Asilerin lideri çivi, keskin kılıç ve ağaçtan mızraklarla geri püskürtüldü. Aslan pençesinden arta kalanlar dışında onlardan kimse kalmadı, onlara da bugün yarın sıra gelir. Cezadan bitkin bir şekilde kaçtılar. Gerisin geriye kaçtılar. Güneş batmadan İslam Ordusu tepeleri (İzvor) ele geçirdi. Osman Paşa ele geçirilen tepelere barınak yapılması talimatını verdi. Subaylara düşmanın seher vakti ani saldırılarına karşı hazırlık yapmalarını emretti. Şafak ışıkları ufukta belirildiğinde, Osmanlı askerleri İzvor köyünü kuşattı. Düşmanı yenilgiye mahkûm ettiler. Yeryüzü onları sıktı, Geniş ovalar onlara dar oldu. Azimetlerini hezimeteye dönüştürdü. Osmanlı askerleri Timuk nehrini ele geçirdi. Nehir boylarında bir yerde sığınağa kaçan ve Zâyıçâr bölgesinde bulunan destek kuvvetlerinden bir kısım düşmanı takip ettiler. Müslümanlardan bir bölük nehir üzerine bir köprü yapmaya başladı. Bir bölük de köprü yapmalarına mani olmaya çalışan düşmanlarla harp etmekle meşguldü. İki fırka arasında mütareke oluncaya kadar şiddetli bir şekilde iki defa harp edildi. Mızraklar süvarinin gölgesinden daha yakın ve kılıçlar da şah damarına kadar yaklaşmıştı. Allahü Teala Müslümanlara zafer kokusunu aldırması; düşmanları kahrı perişan etmiş; Müslümanların da muzaffer olacakları belirmeye başlamıştı. Onların pek çoğu helak yurduna gittikten sonra kalanlar gerisin geriye kaçtılar. Müslümanlar onlardan üç top ve pek çok malzeme ve askeri teçhizatı ganimet aldılar. İki ay kadar Osmanlı askerleri bu mevkiye kaldılar. Bu esnada her yönden askeri destek ulaştı. Nehrin suyu bu müddette günden güne azalıyordu. Yapımına başladıkları köprünün tamamlanması müjdesini aldılar. Düşman köprüyü gördüğünde akıbetlerinin vahim olduğunu anladı. Durum aleyhlerineydi. Bu yüzden tepeden aşağıya süzülüp güneye ve Saba'ya dağıldılar. Ve Osmanlı askerleri savaştan Zayicar'a ulaştılar. Osman Paşa Osmanlı sancağının tepeye dikilmesini ve oraya istihkâmların kurulmasını emretti. Sonra askerlerin bir kısmı oradan ayrıldı. Kalan askerler düşmanı takip etti. Yol boyunca iki defa zafer kazandılar, her ikisinde de yırtıcı hayvanlara ve yokluğa onları terk ettiler. Bu zaferlerin neticesinde mükâfat olarak Sultan, Osman Paşa'yı müşirliğe yükseltti ve ikinci dereceden Mecidî Nişanı verdi.

Plevne Vakası [Plevne Savunması]

Devlet-i Âliyye ile Sırbistan arasında ateşkes yapıldıktan sonra, Osman Paşa Vidin'e [Bulgaristan'da bir şehir] döndü ve askerlerin talimine ve savaşa hazırlık çalışmalarına başladı. Ardından yaklaşık 36 tabur ve 44 topla Plevne'ye geldiler. O sırada bu şehir 17500 nüfusa sahipti. Vadi içindeki şehrin etrafı tepelerle çevriliydi ve geçitleri vardı. Osman Paşa ilk günden itibaren o geçitlerin hızlıca onarılmasına çalıştı. Askerlerini düzene koydu ve onları sağlam mevzilere yerleştirdi. Temmuz ayının 8. gününde General Şilder komutasındaki düşman ordusu ansızın onlara saldırdı. Fakat onlar,

düşmanların etraflarını sararak tam olarak kuşattılar. Deve kuşu gibi onları ürküttüler. Onların çoğunu güvercin gibi avladılar. İşte bu ilk muharebeydi. İlk muharebe bittikten sonra Ruslar yığınak yapmaya, toplanmaya, birleşmeye ve araziye yayılmaya başladı. Askeri kuvvetlerini artırıp çoğalttılar. Ardından Temmuz ayının 18. gününde selden elde ettikleri çerçöp ve geceleyin hazırladıkları şeylerle [yazar onların mühimmatlarının işe yaramadığını ima ediyor.] Müslümanların üzerine yürüdüler. Onların gecesi dün gibi oldu. Alçaltıcı bir yenilgi ile karargâhlarına ve mevzilerine geri döndüler. Ülkelerinin ve insanların gururlarını yerle bir ettiler. Bunun üzerine tekrar kuvvetlerini takviye ettiler. Yanlarında 250 topla birlikte 80.000 bin Romen asker de onların imdadına yetişti. Ardından bu çok büyük orduyla Osmanlı askerine saldırdılar. Harp iyice kızıştı. Mızraklar birbirinin içine geçti, taşlar havada uçuşuyordu. Bu çarpışma 30 Ağustos'tan 10 Eylül'e kadar devam etti. Sonunda İslam Ordusu düşmanlarını püskürttü ve üzerlerine sel gibi aktı. Düşmanları, gündüzün geceyi yok ettiği gibi yok ettiler. Bu zaferden on gün sonra yani 20 Eylül'de Osman Paşa'ya, Gazi unvanı verildi.

Ruslar bu üçüncü muharebede de aynı şekilde hezimete uğradı. Ruslar bunun üzerine askeri kuvvetleri fennî kuvvetlerle desteklemek için harp meydanlarındaki planlamasıyla ünlü mühendis Tottleben'i getirmek lüzumu gördüler. Üçüncü muharebeden hemen sonra eylül ayının ortalarında Tottleben harp alanına ulaştı. Rus ordusunun bulunduğu mevzileri tek tek gözden geçirdi. Sonra askerleri yeni bir düzene koydu ve istihkâmlar inşa ettirdi ve etrafını sağlamlaştırdı. Ardından Plevne kalesi kuşatmasını arttırdı. Güzel bir tertip ile topları yerleştirdi. Komutanlara çeşitli görevler verdi ve onlara bunların dışına çıkmamalarını emretti. Sonra her yönden kuşatılan Osmanlı askerleri üzerine kuşatmayı artırdı. Bir müddet sonra Osmanlı askerlerinin cephaneleri azaldı, yardım ümidi kesildi. Hastalık tehlikesi baş gösterdi. Bununla birlikte, Allah yolunda kendilerine isabet eden şeylerden yılmadılar, boyun eğmediler, cihat ettiler, bu yolda kaderlerinde yazılı en büyük belalarla karşılaştılar, bütün bu sıkıntılara rağmen kuvvetleri ve cephaneleri bitene, yiyecekleri bir lokma ve düşmana atacak bir mermi kalmayınca kadar sabrettiler. Merhum geride kalan askerlerle Vid Vadisi'nden ümitlerle ya da aksi ne olursa olsun kuşatmayı yarmaya karar verdi. Üzerlerine askerlerle hücum etti ve düşmanın ilk saflarını akla hayale gelmeyecek müthiş bir hücumla yarı. İşte bu son hamle belirleyici oldu ve muharebelerin sonu oldu (Allah kendisini rahmetiyle muamele etsin cennet köşklerinde oturtsun!).

Birinci Dünya Savaşında Gönüllü Mevlevî Alayları ve Tokat Mevlevîlerinin Konumu

Hasan AKAR*

Öz: Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları'nın akabindeki Birinci Dünya Savaşı'nda (14 Kasım 1914) "Cihad-ı Mukaddes" ilan etti. Bu durum, gönüllülük sisteminin canlanması gerektirdi. Nitekim Balkan Savaşları'nda halkın ve gönüllü subayların üstün gayretleri görülmüştü. Gönüllülük usulü Birinci Dünya Savaşı'nda da yaygınlaştı. Bunun bariz örneği; 1916'da kurulan "Mücahidîn-i Mevleviyye Alayı" ya da "Gönüllü Mevlevî Alayları"dır. Bu bildiride, oluşturulan "Gönüllü Mevlevî Alayları" içerisinde, yer aldığı 14 Ocak 1915 tarihli İkdam Gazetesi'nde belirtilen "Tokat Mevlevî Alayı" incelenmeye çalışılacaktır. Bu çerçevede "Tokat Mevlevî Alayı"nın nasıl oluşturulduğundan ve 1918 Eylül ayında Mevlevî Alaylarının lağvedilmesine kadar geçen sürede ne gibi faaliyetler yaptığı üzerinde de durulacaktır. Yakın tarihimiz içerisinde önemli bir vatanperverlik göstergesi olarak ortaya konan bu Alaylar içerisinde "Tokat Mevlevî Alayı"nın önemi ve etkinliği de ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, Mevlevî Alayları, Tokat Mevlevihanesi.

Mevlevî Alay of Tokat at the World War I

Abstract: Ottomans declared "Cihad-ı Mukaddes" (Holy War) in 1914 while World War ongoing. That situation is required the volunteer way of enlistment to army. In fact volunteer army personels benefits has seen in the balkan War. Volunteering became spreaded in World War. One of the clear example of this were the establishment of the "Mücahidîn-i Mevleviyye Alayı" or another name "Gönüllü Mevlevî Alayları". In this paper Mevlevî division Of Tokat tried to be researched based on the datas followed in the Newspaper of İkdam dated January 14 1915. In this context how Tokat Mevlevî Division Formed and what kind of activies they carried on is been followed until they defunct in September 1918. This patriotic divisions that important for near Turkish history and among this divisions importance and effects of "Tokat Mevlevî Alayı" is been revealed.

Key Words: World War I, Mevlevî Divisions, Mevlevihane of Tokat.

---

* Araştırmacı -Yazar

Giriş

Balkan Savaşı ve hemen sonrasında 1914 yılında başlayan Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Devletini zor duruma düşürdü. Savaştan savaşa, cepheden cepheye koşan asker yorulduğu gibi hem insan kaynakları hem de lojistik açıdan devlet üzerindeki yükü zamanla kaldıramaz hâle geldi. Özellikle 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan beri hep yenilgilerin içinde olan, Balkan Savaşları ile toprak kaybı yaşayan, Avrupa'dan Anadolu'ya geri çekilmenin, göçlerin başladığı bu acı dönemler toplumun moralini süratle aşağıya çekmeye başladı.

Balkan Savaşlarının yaraları henüz sarılmadan patlak veren Birinci Dünya Savaşı üzerine Osmanlı Devleti 14 Kasım 1914'de "Cihad-ı Mukaddes" ilan ederek savaş hazırlıklarına başladı.

Bütün bu ağır gidişat ülkede moralin yeniden kuvvetlenmesi açısından gönüllülük sisteminin artarak canlanmasını adeta zorunlu kıldı. Balkan Savaşlarında yer alan İtalyanlarla mücadelede yerli halkın ve gönüllü subayların gayretleriyle nasıl yürütüldüğü görülmüştü. Bu gönüllülük Birinci Dünya Savaşında ve sonrasında bizi bağımsızlığa ulaştıran Milli Mücadelede vatan sahında sistemli bir şekilde yaygınlaştı.

Bunun en bariz örneği de bu gönüllü grupların 1916 yılında "Mücahidîn-i Mevleviyye Alayı" ya da "Gönüllü Mevlevi Alayları" adıyla tesis edilen Mevlevi Alaylarında görülür. Tarihi kaynaklar Harbiye Nezareti Ordu Dairesi'nin 1330 tarihli resmi bir yazısında Mevlevi Taburu adıyla bir askeri birliğin kurulduğunu belirtmektedir. Yine o dönemde yazılan bazı şiir, güfte ve bestelerde "Mevlevi Taburu" ifadeleri yer almıştır. Bunlardan biri de Halep Mevlevihânesi Postnişini Ahmet Remzi Dede (1872-1944) tarafından on yedi kıta olarak yazılan ve Halep Maarif Müdürü Nezih Bey tarafından bestelenen güfte" Mevlevi Taburu teşkil eyledi Sultan Reşad/Avn-i Hakk'la eyleriz meydan-ı harbte bir cihâd" mısraları ile başlar¹.

Bugün bize Mevlâna/ Eyledi hep hu sala

Dedi cümle amenna/ Erenler gönüllüsü

Hakdan Hakka giderler/ Hakdan gayri niderler

Gönüller feth ederler/ Erenler gönüllüsü

---

¹ Nuri Köstüklü, *Vatan Savunmasında Mevlevihâneler* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2005), 102.

...

Hazreti Sultan Reşad/ Eyledi bize imdad

Odur ihyaü'l ibad/ Erenler gönüllüsü

Önlerinde Mevlâna/ Hulefası cemi'an

Kılmış ana Efendi/ Erenler gönüllüsü

Ulu Ârif Aslanı/ Gezüb mülk-i Osmanı

Uyandırdı cihan/ Erenler gönüllüsü

Bu alayların alt yapısının oluşturulmasında Sultan Mehmet Reşad'ın (1844-1918) Mevlevi olması ve Yenikapı Mevlevihânesinde Abdulhâlim Çelebi (1874-1925) tarafından ona kılıç kuşatılmasının büyük rolü olduğu bilinmektedir.

O dönemde Konya'da bulunan Veled Çelebi (1869-1950) 19 Aralık 1914 tarihinde Konya Askerlik Dairesi ile irtibata geçerek Gönüllü Mevlevi Taburu oluşturulması sürecinde askeri makamlardan gerekli tebligatın Mevlevi şeyhlerine gönderilmesi hususunda yardımlarını istedi. Ayrıca kendisi bu taburun kurulması yolunda yoğun bir çalışma içerine girdi. Bununla birlikte bazı Mevlevi şeyhlerine bu tabura katılmaları konusunda yazılar gönderdi. Ancak bütün bu gayretlerin daha düzenli ve resmi bir şekilde takip edilmesi, geleceklerin korunması ve yardımcı olunması için Harbiye Nezareti'nden gerekli emirlerin verilmesini talep etti².

Bu süreçte konu ile ilgili yazı yazılan ve Mevlevihânesi bulunan vilayet ve kaymakamlıklar şunlardı: İzmir, Kütahya, Ankara, Kastamonu, Halep, Şam, Sivas, Bursa, Karahisar-ı sahip, Muğla, Tokat, Samsun, Erzincan, Burdur, Urfa, Ayıntap, Isparta, Eğridir, Lazkiye, Maraş, Manisa, Gelibolu, Kudüs, Trablus, Aydın, Antalya, Ertuğrul, Kerkük, Kayseri, Eskişehir, Güzelhisarı, Ermenek, Kilis, Beyşehir, Tire, Denizli, Demirci, Ulukışla³.

Gönüllü Mevlevi Taburu'nun kurulması konusunda Harbiye Nezareti, askeri makamlar, çeşitlilik makamı ve Mevlevihane şeyhleri arasında düzenli bir yazışma başlayarak bu kuvvetlerin kısa sürede teşekkülü hızlandı. Gönüllü Mevleviler bu tabura katılınca kadar masrafları kendi ceplerinden karşıladılar. Gönderilen yazılarda toplanan gönüllülerin doğrudan Konya'ya veya Şam'a

² Köstüklü, *Vatan Savunmasında Mevlevihâneler*, 70.

³ Köstüklü, *Vatan Savunmasında Mevlevihâneler*, 71.

hareket etmeleri isendi. Ocak ayı sonlarından itibaren de merkez ve çevre vilayetlerden çok sayıda Mevlevi gönüllü İstanbul'da toplanmaya başladı.

Kısa zamanda toplanan bu gönüllüler taburu, Veled Çelebi'ye teslim etmek üzere Şeyh Abdülbaki Efendi'nin komutasında padişahın hediye ettiği sancakla 1915 Şubat ayının ilk haftasında İstanbul'dan Konya'ya hareket etti. Konya'ya yakın olan Mevlevihânelerin şeyhleri ve maiyeti de doğrudan Konya'ya doğru yola çıktı. Sivil makamları ziyaret ettikten sonra Mevlâna Dergâhı önünde düzenlenen törenlerin ardından Konyalıların dualarıyla trenle Filistin Cephesine uğurlandılar.

Tokat Mevlevîleri

Tokat'tan ise bu cephelere katılanlarla ilgili en net bilgiyi İkdâm Gazetesi'nin 14 Ocak 1915 Perşembe günkü nüshasından öğreniyoruz:

İki hafta içerisinde 47 Mevlevihânededen ve bazı tekkelerden toplanan 1026 kişiden oluşan gönüllü Mevleviler 26 Şubat 1915 Cuma günü vilayetteki başta Vali Azmi Bey olmak üzere protokolü, askeri ve

“Mevlevilerden mürekkeb gönüllü alayı Halep'te Çelebi Efendi Hazretlerinin Alayına iltihak etmek üzere bugün buradan hareket etmiştir. Asker, jandarma, mektep talebesiyle binlerce ahali bu gönüllüleri alkışlarla teşyî ve muvaffakiyetlerini temenni etmişlerdir⁴.”

Tokat Mevlevileri toplam 31 kişi Post-nişin Şeyh Hadi Efendi ile sayı bakımından 9.sırada bu alayın içinde yer almıştır. Bu alayın gidişini Tarihçi Halis Cinlioğlu “Osmanlılar Zamanında Tokat” adlı eserinde şu şekilde anlatmaktadır:

Şimdi Özel İdarenin çalıştığı (Bugün Tokat Defterdarlığı) yapı o zamanlar Askerlik Şubesi idi. Mevlevilerin bu kutsal savaşa gönüllü olarak katılmaları dolayısıyla yapılan tören pek parlak olmuştu. Önlerinde sancak ve bayrakları, başlarında şeyhleri kırk elli Mevlevi'nin özel tarikat elbiseleriyle şubenin önüne gelişleri ve sonra uğurlanışları bütün Tokat'ı ayağa kaldırmıştı⁵.

⁴ *İkdâm Gazetesi*, 27 Safer 1333 (14 Ocak 1915).

⁵ Halis Turgut Cinlioğlu, *Osmanlılar Zamanında Tokat* (Tokat: 1951), 61-62.

Gönüllü Mevlevi Alayı bir aylık yolculuktan sonra 27 Mart 1915'te Şam' a ulaştı. Burada Bahriye Nazırı ve 4.Ordu Komutanı Cemal Paşa'nın emrine verildiler. Yapılan düzenleme ile 1916 yılında bu gönüllüler iki Taburlu bir alay haline getirildi.

Gönüllü Tabur, askeri talimlere başlarken komutan olarak görev alan Veled Çelebi bazı şeyhleri ve ihvanı yanına alarak 10 Nisan 1915'te Hz. Peygamberimizin kabrini ziyaret için Medine'ye gitti. Veled Çelebi kendisiyle gelemeyen şeyhlerin bir kısmına dönüşte Mücahid-i Mevleviyye Kumandanlığı Karargâhı'nda hilafetnâmelerini verdi. Bunlar arasında Tokat Mevlevihânesi Postnişini Abdulhadi Efendi de bulunmaktadır.

Bu gönüllü alayın bir kısmı Genel Kurmay Başkanı Enver Paşa'nın emri üzerine Çanakkale'ye gönderilmiştir. Bu arada 26 Eylül 1917'de 4. Ordu lağvedilerek Yıldırım Ordular Grubu teşkil edildi. Mevlevi Alayı bu yapılanmanın içinde 15. Kolordu'ya bağlı 43. Tümen içinde yer aldı. Cebel-i Lübnan'da karargâhını kuran Mevlevi Alayı daha çok Şam-Rayak-Zahle-Aliye mıntıkasında görev yaptı. Bazen de Beyrut'un doğusunda Fıstıklı, kuzeyde Humus'a kadar hareket etti. Ordunun ve bölge halkının maneviyatını yükseltmek için zaman zaman sema törenleri ve musiki programları tertip ederek büyük mücadele verdi.

Ancak İngilizlerin Arapları da kandırarak Filistin'i ele geçirmeleri üzerine Türk kuvvetleri Mevlevi Alayları dâhil geri çekilmeye başladı. 9 Eylül 1918'den itibaren İngilizlerin Arapların da desteğini alarak bölgeye büyük taarruzu üzerine Türk cephesindeki direnişlerle birlikte bir dağılma süreci de başladı. Eylül sonlarına doğru Filistin tamamıyla İngilizlerin eline geçti. 50 Bin Türk askeri İngilizler tarafından esir alınarak büyük bir kısmı esir kamplarına gönderildi. 30 Eylül'de Şam'a giren İngilizler Ekim ayının ilk haftasında Rayak, Humus ve Beyrut'u işgal etti. Bu durum karşısında burada bulunan Mevlevi Alayı da Türk birlikleriyle birlikte kuzeye çekilerek bir gönüllü birlik özelliği taşıması açısından da kolayca dağıldı. Bu olumsuz gelişmeler üzerine Genel Kurmay Başkanlığı 1918 Eylül ayının sonlarına doğru büyük umutlarla bünyesine aldığı Mevlevi Alayını lağvetti.

Sonuç

Mevlevi Alayı iki yılı aşkın süre içerisinde cephe içerisinde ve Anadolu'ya geri dönüşünde 18 postnişinini kaybetmiştir. Bu arada 26 Ekim 1918'de Halep'i önce Araplar işgal etmiş iki gün sonra da İngilizler ele geçirmişlerdir. 30 Ekim 1918 tarihi ise bu savaşın ateşkes antlaşmasındaki acı sonudur.

Mondros Ateşkes Antlaşması sonrası o sıkıntılı günlerde 12.Kolordu Komutanı Fahrettin (ALTAY) Paşa savaşa iştirak eden Mevlevileri unutmamış 16 Ocak 1919'da Veled Çelebi'ye anlamlı bir yazı göndermiştir⁶:

12. Kolordu Kumandanlığı

1. Şube, aded: 172, 16 Kanun-i sâni [1] 335

Konya'da Mevlâna Dergâhı Şerifi Post-nişîni Çelebi Efendi Hazretlerine

Reşadetli Efendim Hazretleri

Cihad maksadı-ı ulvisiyle esna-yı seferberîde teşkil edilmiş olan Mevlevi Alayı, Suriye'den ric'atı müteakip Ordunun Halep'te yeniden teşkil ve tensiki sırasında lağvedilmiştir.

İlâ-yı Kelimatullah uğrunda en mühim bir harp cephesinde kanını dökerek hidemat-ı hasene ve fedakârâne ifası suretiyle gösterdiği kıymetdar muavenetten dolayı Alay mensubini ilelebed iftihar ve tarikat-ı âliye-i Mevleviyye 'de asil tarihini bu şanlı menkabe ile tezyîd edebilir. Alay mensûbinine icab eden vesaik verilmek üzere efrad ve zabîtanın müddet-i hizmetlerini ve nerelerde bulduklarını müş'ir esami cedveliyle var ise evrak ve vesaik dosyalarının ve Alay mühr-i resmîsinin Kolordu'ya irsalini zât-ı âlilerinden rica ederim efendim.

12. Kolordu Kumandanı Fahreddin

Kaynakça

Cinlioğlu, Halis Turgut. *Osmanlılar Zamanında Tokat*. Tokat: 1951.

İkdam Gazetesi.

Köstüklü, Nuri. *Vatan Savunmasında Mevlevîhâneler*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2005.

---

⁶ Köstüklü, *Vatan Savunmasında Mevlevîhâneler*, 120.

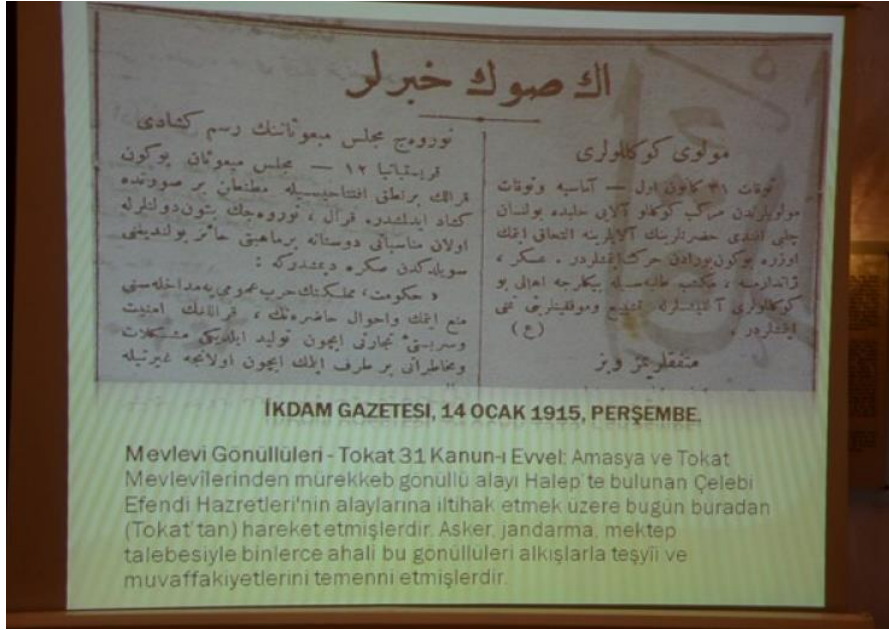

Birinci Dünya Savaşına katılmak üzere Konya Mevlevihânesi önünde Mevlevi şeyhleri

Birinci Dünya Savaşı'na katılan Tokat Mevlevi Alayı'nın sancağının alemi

İkdam Gazetesi 14 Ocak 1915

Tokat Mevlevîhânesi dervişlerini 1. Dünya Harbi Kanal Harekatına katılmak üzere Halep'e uğurlama merasimi Hatuniye Camii önü 14 Ocak 1915

II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1911) Mebusan Meclisi'nde Tokat Mebusları ve İcraatları

Mustafa ÇOLAK* - Hasan DAŞDEMİR**

Öz: Bu bildiri, II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasındaki gerçekleşen seçimlerde, o tarihlerde Sivas Vilayeti'ne bağlı bir sancak olan Tokat'tan seçilen mebuslar ele alınacaktır. Böylece Osmanlı demokrasisinin mihenk taşlarından olan II. Meşrutiyet'in ilanı sırasında Tokat'taki atmosfer üzerine bazı tespitler yapılacaktır. Bildiri bu yönüyle II. Meşrutiyet'in taşradaki yansımalarını Tokat özelinde ortaya koyacaktır. 1908'deki seçimde seçilen Tokat mebusları Hattatzade İsmail Paşa, Mustafa Hakkı Efendi ve Mustafa Sabri Efendi'di. Çalışmada bu mebusların tercüme-i halleri, mebus mazbataları ve dönemin diğer arşiv kaynaklarından yararlanarak adı geçen mebusların icraatlarına da değinilecektir. Çalışmada TBMM Arşivi ve Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri gibi kaynaklara da başvurulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Meclis-i Mebusan, Tokat Sancağı, Mebus, Zabıt Cerideleri.

Second Constitutional Era (1908-1911) in the Chamber of Deputies Tokat Representatives and Their Activities

Abstract: Tokat was a district of Sivas at that time. In this paper, deputies of Tokat who were elected for the Chamber of Deputies after the declaration of second constitutional era will be adressed. Thereby we will explain the ambiance in Tokat during the Second Constitutional era's declaration which is a benchmark of Ottoman democracy. This paper from this aspect in specific to Tokat will reveal effect of second constitutional era over rural areas. In the election of 1908, Hattatzade İsmail Pasha, Mustafa Hakkı Efendi and Mustafa Sabri Efendi was deputies who were elected from Tokat. Also inn this study; by help of life histories, deputy records and from other archival sources, we will be touch upon the deputies that aforementioned and their activities. In the study: Grand National Assembly of Turkey's archives and The first Turkish Parliament's Zabıt Cerideleri also will be one of the sources to be referred.

Key Words: Meclis-i Mebusan, Tokat Sancağı, Mebus, Zabıt Cerideleri.

---

* Prof. Dr., TOGÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü (mugudo70@hotmail.com).

** Arş. Gör., Erzurum Teknik Üniversitesi (dasdemir918@gmail.com).

Giriş

Osmanlı Devleti'nde seçim uygulamalarına Tanzimat reformlarının bir sonucu olarak rastlamaktayız. Bu reformların bir gereği olarak, vilayetlerde valilerin yetkisine sahip ancak valilerden bağımsız Muhassıllık Meclisleri kurulmuştur. Bu Meclis'te görev yapacak kişiler seçimle belirlenmiştir¹. Ancak Osmanlı Devleti'nde genel seçimleri ilk defa I. Meşrutiyet'le birlikte görmekteyiz.

Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra Meclis-i Mebusan'da görev yapacak mebusların seçilmesi için 24 Ekim 1876'da Talimat-ı Muvakkate adıyla geçici seçim kanunu hazırlanmıştır. Geçici olarak hazırlanan bu belge ile Meclis-i Mebusan üyelerinin belirlenmesi ve seçimlerin ne şekilde yapılacağı saptanmıştır². Bu belgede belirtilen esaslara uygun olarak 1877'de mebus seçimleri yapılmıştır³. Ayrıca seçilen mebusların üçte birini geçmeyecek şekilde doğrudan padişahın atadığı ayan üyeleri de Meclis'te yer almıştır. Ayan üyelerinin kimler olabileceği Kanun-ı Esasi'nin 60, 61, 62, 63 ve 64. maddelerinde açıklanmıştır⁴. Yapılan seçimlere Osmanlı Devleti'nin bütün vatandaşları değil sadece erkekler katılmıştır. Erkeklerin katılımı da tam olarak sağlanamamıştır. Zira mebusları sadece kaza sancak ve kazalarda görev yapan İdari Meclis üyeleri seçmiştir⁵. Yani halkın doğrudan katılımıyla gerçekleşen bir seçim değildir. Seçim için Osmanlı Devleti, sancak sistemi temel sayılarak 29 bölgeye ayrılmıştır⁶. Kanun'a göre her beş yüz bin erkek nüfusa bir mebus seçilecektir⁷.

---

¹ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* (Hilal Yayınları, 1987), 127.

² Zafer Toprak, "Meşrutiyet'te Seçimler ve Seçim Mevzuatı", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 4: 973

³ Tarık Zafer Tunaya, "1876 Kanun-ı Esasi ve Türkiye'de Anayasa Geleneği", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 1: 33.

⁴ Şerif Gözübüyük- Suna Killi, *Türk Anayasa Metinleri 1839-1980*, 2. Baskı (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları No: 496, 1982), 35-36.

⁵ Fevzi Demir, "İzmir Sancağı'nda 1912 Meclis-i Mebusan Seçimleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1/1 (1991): 156-182.

⁶ Bu bölgeler; İstanbul, Ankara, Aydın, Adana, Bağdat, Basra, Bosna-Hersek, Cezayir, Diyarbakır, Erzurum, Edirne, Girit, Halep, Hicaz, Hüdavendigar, İskodra, Konya, Kosova, Elazığ, Selanik, Manastır, Sivas, Suriye, Trablusgarp, Trabzon, Tuna, Van, Yanya ve Yemen'dir.

⁷ Abdünnasır Yiner, "Meclis-i Mebusan'dan Büyük Millet Meclisi'ne", *Köprü Dergisi*, 65 (Kış 1999).

Seçim sona erdiğinde 69 Müslüman, 46 gayrimüslim olmak üzere toplam 115 mebus seçilmiştir. Meclis-i Mebusan, vilayetlerden seçilen bu mebuslar ve Padişah II. Abdülhamit tarafından seçilen 26 ayan üyesiyle, 19 Mart 1877'de Dolmabahçe Sarayı'nda açılmıştır⁸. Bu Meclis 80 toplantı yaparak yaklaşık altı buçuk ay hizmet yaptıktan sonra II. Abdülhamit tarafından 1877-78 Osmanlı-Rus harbi nedeniyle askıya alınmıştır. Bu süreç yaklaşık otuz yıl sürmüştür.

Otuz yıl kadar süren II. Abdülhamit'in mutlak yönetimi 23 Temmuz 1908 tarihinde Kanun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe konulmasıyla son bulmuştur. Kanun-ı Esasi'nin yeniden ilan edilmesinden bir gün sonra yani 24 Temmuz 1908'de Hükûmet, seçimlerin bir an evvel yapılması gerektiğini duyurmuştur. Bu seçimlerin ne şekilde yapılacağı 2 Ağustos'ta çıkarılan bir irade ile İntihab-ı Mebusan Kanun-ı Muvakkati ve İntihab-ı Mebusan Kanunnamesi ile belirlenecektir⁹.

Seçim Kanunu 83 maddeden oluşuyordu. Ayrıca iki ayrı kısım ve beş ana bölüme ayrılmıştı. Kanun'a göre sancaklar birer seçim çevresi, nahiyeler ise seçimlerde seçim şubesi olarak belirlenmiştir. Erkek nüfusu 25 bin ila 75 bin olan bölgelerden birer mebus seçilecektir. Seçimler için erkek nüfusu sayımına gidilmiştir. Bu görev Belediye Meclis Başkanı, Nahiye Meclis Başkanı, imamlar, hahamlar, papazlar ve muhtarlar verilmiştir. Seçim Kanunu'na göre mebusluğa aday olacak şahıslar üç şekilde bunu yapabilirlerdi: Birincisi, kişi aday olduğunu kendi duyurur; ikincisi, seçimi organize edenler tarafından adaylar belirlenip duyurulur; üçüncüsü, üç yüz imza veya mühürlü bir belge ile aday olunuyordu¹⁰. Bu şekilde birçok aday, adaylığını duyurarak Meclis-i Mebusan'a seçilmiştir. Seçim iki dereceli olarak yapılmıştır. Bu da taşrada zengin ve etraflı kişilerin ön plana çıkmasına sebep olmuştur. Seçim Kanunu'na göre seçimler kaza ve nahiye merkezinde yapılacaktır. Fakat Osmanlı topraklarının hepsinde nahiye örgütlenmeleri olmadığı için bu esasa ek açıklamalar yapılmıştır. Yine İntihab-ı Mebusan Kanunu'nun esaslarının tam olarak anlaşılmasından dolayı devlet birçok açıklama yapmak zorunda kalmıştır¹¹.

⁸ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, 9. Baskı (İstanbul: Der Yayınları, 2013), 397.

⁹ Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, 3. Baskı (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 274-275.

¹⁰ *İntihab-ı Mebusan Kanunnamesi* (İstanbul: Karabet Matbaası, 1324).

¹¹ Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1912* (İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları, 2007), 57.

1908 seçimleri çok partili yaşamın ilk seçimleri olması açısından önemlidir. Seçimlere İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Osmanlı Ahrar Fırkası katılmıştır. İki örgüt de klasik olarak bir parti oluşumuna sahip değillerdi¹². Seçimler tamamlandığında İttihat ve Terakki karşısında Osmanlı Ahrar Fırkası bir başarı elde edememiştir¹³.

Mebus seçimi tüm yurttaki tek bir günde yapılmamıştır. Örneğin, Trabzon'da seçimler tamamlanıp mebuslar İstanbul'a geldiği vakit, daha İstanbul'da mebus seçimleri yapılmamıştır. İttihat ve Terakki, askerî baskı ile seçimleri gerçekleştirmiştir¹⁴. Bunun bir sonucu olacak ki seçilen mebusların hemen hepsi İttihat ve Terakki'ye mensup kişilerden seçilmiştir. Sonuç olarak, İntihab-ı Mebusan Kanunu'na göre yapılan 1908 seçimleri 121 sancakta yapılmıştır¹⁵. Yapılan seçim sonrasında Meclis-i Mebusan'a 281 mebus seçilmiştir¹⁶. Seçim sonuçlarına bakıldığında zaman seçilen mebusların çoğunluğunun İttihat ve Terakki'ye mensup kişilerden olması Meclis'te önemli bir muhalefetin olamayacağını göstermektedir. Meclis'te farklı gruplardan mebusların bulunmaması Hükûmet'in denetimsiz bir şekilde düzenlemeler ve reformlar yapmasını kolaylaştırmıştır. Bu keyfî yönetime karşı meclis içinde ve dışında çeşitli muhalif gruplar ve fırkalar kurulmuştur. Tüm bu muhalefetin birleşmesiyle 1911'in sonlarına doğru Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurulmuştur. İttihat ve Terakki'ye karşı oluşan bu güçlü muhalefet 1911 yılında İstanbul'da yapılan ara seçimleriyle ilk galibiyetini kazanmıştır. Bu başarı karşısında İttihat ve Terakki tedirgin olmuş olacak ki kısa bir sürede erken seçimlerin yapılması kararı alınmıştır. Böylece 1912 yılı seçimlerine giden süreç başlamıştır¹⁷.

1. Tokat Sancağında 1908 Seçimleri ve Seçilen Mebuslar

Sivas vilayetine bağlı Tokat sancağı, Seçim Kanunu'nun bir gereği olarak mebuslarını kendi sancağından seçmiştir. Tokat sancağında seçimler

---

¹² Ömer Şavaşkan, *1908 Seçimleri* (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1993).

¹³ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler* (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988), 1: 27.

¹⁴ Reşad Ekrem Koçu, "Türkiye'de Seçim Tarihi", *Hayat Tarih Mecmuası* 2/ 9 (Ekim 1995): 9-16.

¹⁵ Kenan Olgun, *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2008), 61.

¹⁶ Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1912*, 65.

¹⁷ Hasan Daşdemir, *Arap Vilayetlerinde 1912 Meclis-i Mebusan Seçimleri* (Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2018), 4.

tamamlandığında üç kişi mebus olarak seçilmiştir. Bunlar, Şeyh Hacı Mustafa Hakkı Efendi, Hattatzade İsmail Paşa ve Hoca Mustafa Sabri Efendi'dir¹⁸. Tokat sancağında seçilen mebusların hiçbiri İttihat ve Terakki üyesi değildir. Şeyh Hacı Mustafa Hakkı Efendi ve Hattatzade İsmail Paşa bağımsızdırlar. Ancak Hoca Mustafa Sabri Efendi 1910 yılında oluşturulan Ahali Fırkası'nın kurucuları arasında yer almış 1911 yılında ise tüm muhalefeti çatısı altında toplayan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurucuları arasında bulunmuştur¹⁹.

Tokat sancağında İttihat ve Terakki'nin bir varlık gösterememesinin en önemli nedenlerinden birisi, meşrutiyet karşıtı olan Tokat Mutasarrıfı Celâl Bey'in tutumudur. Tokat İttihat ve Terakki Cemiyeti Şubesi'nden merkeze gönderilen rapor da Tokat'taki durumu açıklar niteliktedir. Zira Tokat Mutasarrıfı Celâl Bey, Kanun-ı Esasi'nin ilan edildiği haberlerini bir hafta saklamış ancak baskılar sonucu açıklamak zorunda kalmıştır. Yine Tokat Mutasarrıfı Celâl Bey'in meşrutiyet karşıtı tutumundan yararlanan Hoca Sivaslı Mehmet Efendi'nin meşrutiyet karşıtı cami konuşmaları İttihat ve Terakki'nin başarısız olmasına neden olan sebeplerden biri olarak görülmektedir. Meşrutiyet ortamından faydalanarak zengin olan şehrin bazı ileri gelenleri de hocanın fikirlerine destek vermişlerdir. Hoca Mehmet Efendi, bu destekle meşrutiyet karşıtı cami konuşmalarını sürdürmüştür. Hocaya göre özgürlük şeriata aykırı bir durumdur. 1896'daki Ermeni olaylarında²⁰ Müslümanları öldüren Ermenilerle kardeşlik yapılamayacağını söylemiştir. Özellikle Hristiyanlarla eşitliğin şeriata aykırı bir tutum olduğunu illeri sürmüştür. İttihatçıları dinsiz olarak niteleyen ve şeriata aykırı davranışta bulunacaklarını iddia eden Hoca Mehmet Efendi,

---

¹⁸ Aykut Kansu, 1908 *Devrimi*, 419; Feroz Ahmad- Dankwart A. Rustow , “İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclisler: 1908-1918”, *Güney Doğu Araştırmaları Dergisi*, 4-5, (2012): 272; Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1912*, 370.

¹⁹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, 1: 264.

²⁰ 19. Yüzyılda Anadolu'da görülen Ermeni olaylarının benzeri Tokat sancağında da yaşanmıştır. Tokat'ta Ermeni hareketleri Berlin Kongresinden sonra görülmeye başlamıştır. Ermenilerin Nüfusu 19. Yüzyılın başlarına Sivas vilayetinde neredeyse 130 bindi. Sivas vilayetine bağlı Tokat sancağında ise Ermeni nüfusu yaklaşık 15 bine ulaşmaktaydı 1886'da Ermeniler Tokat'ta gizli ve zararlı cemiyetler kurmuşlardır. Bu cemiyette zararlı evraklara rastlanmıştır. Muhbir Ermeniler sayesinde Ermenilerin zararlı faaliyetleri önlenmeye çalışılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Abdullah Özdağ, “Tokat Sancağında Ermeni Olayları (1890-1900)”, *Türkish Studies- İnternational Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, 9/1, (Kış 2014): 427-438.

halkı da galeyana getirmeyi başarmıştır. Şehirde yapılacak olan bir tiyatrunun yasaklanmasını istemiş ve Ermenilere baskılar yapmıştır. Sokakta seçilen mebuslara ağıza alınmayacak hakaretlerde bulunmuştur. Hoca'nın Tokat'ta yaklaşık bin kişiyi Hükûmet'e karşı ayaklandırmasına hiçbir müdahale olmamıştır. Mutasarrıf Celâl Bey, Hoca'nın bu tutumuna gerekli müdahaleyi yapmamıştır²¹.

Bu yaşanan olayların da etkisiyle yukarıda belirttiğimiz gibi seçilen mebuslar İttihat ve Terakki üyelerinden olmamıştır. Tokat sancağından 1908 seçimlerinde seçilen mebuslara ilişkin ulaşılan bilgiler şu şekildedir:

Şeyh Hacı Mustafa Hakkı Efendi: 1855 yılında Tokat'ta doğmuştur. Babası Tokat eşrafı ve âlimlerinden Abdullah Efendi'dir. Seyyid soyundan gelen Mustafa Hakkı Bey'in ataları Trablusgarp'tan gelmiştir. Mustafa Hakkı Efendi, kendisi ile aynı dönem Tokat mebusu seçilen ve son şeyhülislamılarından Mustafa Sabri Efendi'nin de yeğenidir. Mustafa Hakkı Efendi erken yaşlarda ilmî dersler almaya başlamış ve çevrede tanınan bir âlim olmuştur. Tokat Ali Paşa Camii'nde görev yaptığı dönem mebusluğa aday olmuştur²². Mustafa Hakkı Efendi 30 Teşrinievvel 1324 (12 Kasım 1908) tarihinde 47 oy ile Tokat mebusu seçilmiştir. Sicil numarası 233'tür²³. Mustafa Hakkı Efendi mebusluktan ayrıldıktan sonra İstanbul'da ikamet etmeye başlamış ve aynı şehirde 1920 yılında vefat etmiştir.

Hattatzade İsmail Paşa: Tokat'ta 1276 (1860) yılında dünyaya gelmiştir. Babası Hattatzade'dir. İsmail Bey Mülkiye, hukuk ve medrese eğitimi almıştır. Mebus seçilmeden önce İsmail Paşa Beyrut'ta ikamet etmek zorunda bırakılmıştır. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında yapılan seçimlerde Tokat sancağından aday olmuş 31 Teşrinievvel 1324 (13 Kasım 1908) tarihinde 90 oyla mebus olarak seçilmeyi başarmıştır. İsmail Paşa'nın sicil numarası 232'dir²⁴.

Hoca Mustafa Sabri Efendi: Tokat'ta 1869 yılında doğmuştur. Babası ulemadan Ahmet Efendi'dir. İlk eğitimini Tokat'ta alan Mustafa Sabri Efendi

---

²¹ Erdal Aydoğan - İsmail Eyyüpoğlu, *Bahaeddin Şakir Bey'in Bıraktığı Vesikalara İttihat ve Terakki* (Ankara: Alternatif Yayınları, 2004), 591-593.

²² <https://hulusiefendivakfi.org.tr/tokatli-seyyid-mustafa-haki-efendi/> Erişim Tarihi (E.T), 28.09.2018; <https://hulusiefendivakfi.org.tr/tokatli-seyyid-mustafa-haki-efendi/> E.T 28.08.2018.

²³ TBMM Arşivi Mebus Dosyası, Mustafa Hakkı Efendi; İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi I. ve II. Meşrutiyet* (Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 1997) 2: 538.

²⁴ TBMM Arşivi Mebus Dosyası, Hattatzade İsmail Paşa; Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, 2: 537.

ardından Kayseri'ye giderek Hoca Emin Efendi'den Arapça, mantık, fıkıh, tefsir ve hadis gibi dersler almıştır. Daha sonra İstanbul'a giderek dinî eğitimler almaya devam etmiştir. 1890 yılında müderris olan Mustafa Sabri Efendi, Fatih Medresesi'nde ders vermeye başlamıştır. 1900 yılında Yıldız Sarayı kütüphanesinde II. Abdülhamid'in kitapçılığına tayin olmuştur. Bu göreve 1904 yılında kadar devam etmiştir. İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra Tokat sancağından aday olan Mustafa Sabri Efendi 30 Teşrinievvel 1324 (12 Kasım 1908) tarihinde 87 oy alarak Tokat mebusu seçilmiştir²⁵. Mustafa Sabri Efendi ilk başlarda her ne kadar İttihat ve Terakki'ye yakınlık duysa da kısa süre sonra muhalif saflarda yerini almıştır. 1910 yılında Ahali Fırkası'nın 1911'de de Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurucuları arasında yer almıştır. Mustafa Sabri Efendi Bab-ı Ali Baskını sonrasında yaşanan tutuklanma nedeniyle önce Mısır'a ardından Romanya'ya gitmek zorunda kalmıştır. Ancak daha sonra tutuklanarak İstanbul'a getirilmiş ardından da Bilecik'te ikamet etmek zorunda bırakılmıştır. İttihat ve Terakki Partisi'nin dağılması üzerine iktidara gelen Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın adayı olarak Ocak 1919'da Tokat mebusu seçilmiştir. Damat Ferit Paşa'nın ilk kabinesinde şeyhülislam olmuştur. Ayrıca sadrazam vekilliği de yapmıştır. Mustafa Sabri Efendi 2 ay 13 gün şeyhülislamlık vazifesini yaptıktan sonra Hükûmet'le birlikte 15-16 Mayıs 1919'da istifa etmiştir. Mustafa Sabri Efendi daha sonra tekrar şeyhülislam olarak görev yapmıştır. Dört kez şeyhülislam olarak görev yapan Mustafa Sabri Efendi'nin toplam görev süresi 8 ay 21 gündür. Birinci Dünya Savaşı sonrasında İtilaf Devletleri'nin yenilen devletlerle imzaladığı antlaşmalardan biri olan Sevr Barış Antlaşması imzalandığında Mustafa Sabri Efendi şeyhülislam olarak görev yapmaktadır. Antlaşmaya herhangi bir tepki göstermemiş ve görevinden istifa etmemiştir. Bu tutumu, eşi tarafından da şiddetle eleştirilmiştir²⁶. Mustafa Sabri Efendi Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasından sonra yurt dışına gitmiştir. İstanbul'dan

---

²⁵ TBMM Arşivi Mebus Dosyası, Mustafa Sabri Efendi; Mehmet Nam, "Son Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'ye Göre Din-Devlet-Hilâfet İlişkisi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4/16, (2011): 288-305; Ahmet Akbulut, "Şeyhülislam Mustafa Sabri ve Görüşleri (1869-1954)", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 6/1(1992): 32-43.

²⁶ Ulviye Hanım, Sen Allah'tan korkmadın mı, Peygamber'den utanmadın mı? İzmir'in Yunanlılara verilmesine nasıl razı oldun? İstifa edeydin, imza etmeyeydin!" diye söylediği yazılmaktadır. Abdülkadir Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislâmları* (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1972), 257.

ayrıldıktan sonra önce Yunanistan'a ardından Kahire ve Mekke'de bulunmuştur. 1938 yılında yüz elliliklerin²⁷ affı çıkmasına rağmen yurda dönmeyen Mustafa Sabri Efendi, 1954 yılında vefat etmiştir²⁸.

2. Tokat Mebuslarının Meclis-i Mebusan'da Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nde seçimler tamamlandıktan sonra Meclis-i Mebusan'ın 1. Dönemi'nde toplam 4 yasama yılı olmuştur.

1. Dönem - 1. Yasama yılı 04.12.1324'te başlayıp 08.08.1325 tarihinde bitmiştir.
1. Dönem - 2. Yasama yılı 01.11.1325'te başlayıp 15.06.1326 tarihinde bitmiştir.
1. Dönem - 3. Yasama yılı 01.11.1326'da başlayıp 21.05.1327 tarihinde bitmiştir.
1. Dönem - 4. Yasama yılı 02.10.1327'de başlayıp 05.01.1327 tarihinde bitmiştir²⁹.

Tokat mebuslarının yukarıda belirttiğimiz yasama yıllarında mecliste yaptığı konuşma, kanun teklifi ve söz alma istatistikleri ise şu şekildedir:

Seçim Bölgelerine Göre Tutanaklarda İstatistik

Tokat No	Ana Başlık	Üye	Adet
2	İstihzalar ve Cevaplar	İsmail Paşa	1
3	İstihzalar ve Cevaplar	Mustafa Sabri Efendi	1
6	Söz Alanlar	İsmail Paşa	151

²⁷ Milli Mücadele'nin başarısı olarak görülen Lozan Antlaşması'na bağlı olarak Türkiye'de ki tüm suçluların affına yönelik bir kanun çıkarılacağı kabul edilmiştir. Ancak düşmanla işbirliği yapan başta padişah olmak üzere 150 kişi bundan harç tutulmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde uzun süre tartışılan konu nihayet 1 Haziran 1924 tarihinde 544 numaralı kanunnameyle yasalaşmıştır. Mustafa Sabri Efendi bu listede Sevr Antlaşması'nı imzalayan kabinede olması nedeniyle dokuzuncu sırada yer almıştır.

²⁸ Altunsoy, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, 257-58.; Mustafa Şevki Yavuz, "Mustafa Sabri Efendi (1869-1954)" *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul :TDV Yayınları, 2006), 31: 350-353.

²⁹ Bkz. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_mmb.sayfa_yonlendir. E.T. 02.10.2018.

8	Söz Alanlar	Mustafa Hakkı Efendi ³⁰	1
9	Söz Alanlar	Mustafa Sabri Efendi	66
14	Takrirler	İsmail Paşa	3
15	Takrirler	Mustafa Hakkı Efendi	3
17	Takrirler	Mustafa Sabri Efendi	2

Tablo 1. Tokat sancağı mebuslarının Meclis-i Mebusan'daki faaliyetlerinin istatistiksel durumu³¹.

Tokat mebuslarından en aktif olan, tablodan da anlaşılacağı üzere İsmail Paşa'dır. 1. Dönem (04.12.1324-21.05.1327) Meclis-i Mebusan'da İsmail Paşa 151 kez söz alıp 3 defa öneri sunmuştur. Mustafa Sabri Efendi ise 66 kez söz almış 2 defa da öneri sunmuştur. Mustafa Hakkı Efendi ise 1 kez söz almış 3 kez de öneri sunmuştur. Tokat mebuslarının almış oldukları sözler ve sunmuş oldukları önerilerin hepsini bu bildiriye vermek mümkün olmayacaktır. Biz bu bildiriye Tokat mebuslarının değindikleri önemli konulara ve önerilere yer vermeye çalışacağız.

Tokat Mebuslarından İsmail Paşa 1. dönemde meclise şu önerileri sunmuştur:

- Terkos Şirketinin Hükûmet'le mün'akit şartnamenin yeniden tetkikine dair takriri³².

- Bulgar dağlarından çıkarılmakta olan mürdesenk³³ hakkında Orman ve Maadin Nezaretinden istizah takriri³⁴.

Anadolu'nun terakkisi ve esbab-ı ümraniyesi ile alakalı olarak merhum Müşir Şakir Paşa'nın riyasetinde iştigal eden heyetin ihzar ve hükûmete takdim ettiği raporun celbi ile icra sahasına intikal ettirilmesine dair takriri³⁵.

³⁰ Şeyh Hacı Mustafa Hakkı Efendi'nin adı Meclis-i Mebusan tutanaklarına Mustafa Hâkî Efendi diye geçmektedir.

³¹ TBMM, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri.

³² MMZC, 1. Dönemi, C. 1, s. 652-653.

³³ Doğal kurşun oksit.

³⁴ MMZC, 1. Dönem, C.3, s.163-164.

³⁵ MMZC, 1. Dönem, C. 4. S.147.

İsmail Paşa'nın Bulgar dağlarından çıkarılmakta olan mürdesenk hakkında Orman ve Maadin Nezaretinden istizah takriri şu şekildedir:

Emaneten idare olunan maadinden Bulgar Dağı nam madenden çıkarılmakta olan mürdesengin, her kıyyesinden³⁶ 300 dirhem kurşun istihsalı mümkün olduğu hâlde, zaman-ı istibdada güya tüfek kurşunu imal ve istimal edilmemek mehozîne mebni, beher kıyyes, 20 küsür para bedel ile Avrupa'ya gönderilmekte, Avrupa bu diyatla bil'istirâ boru ve levha şekline koyarak galî fiyatlarla yine bize satmaktadır. Hâlbuki mezkûr mürdesengin Dersadete celbi ile 30 sene mukaddem yapıldığı veçhile Mekteb-i Sanayi'de bil'izâbe istihsal olacak kurşundan su borusu ve levha imal edilmesi, hazineye pek çok fayda hâsıl olacağı kazâyâyı bedîhiyyattan iken, elyevm Avrupa'ya bey ve fûruht olmaması esbabının Orman ve Maadin Nezareti'nden istifar ve istizah olunmasını talep eylerim³⁷.

İsmail Paşa, Bulgar dağından çıkarılan ham kurşun madeninin devletin kendi imkânlarıyla işlenerek su borusu ve levha imalatı yapılmasını teklif etmiştir. Bu şekilde hazineye ekonomik olarak oldukça katkı sağlanacağı düşüncesindedir. Ancak İsmail Paşa'nın Meclis'e sunmuş olduğu bu önerge kabul edilmemiştir³⁸.

İsmail Paşa'nın Meclis'e sunduğu bir başka öneri ise Müşir Şakir Paşa'nın Anadolu'da bayındırlık ve iyileştirme gibi faaliyetler için yapmış olduğu çalışmalar ve bu çalışmalar neticesinde İstanbul'a yollamış olduğu raporların Meclis'e getirilmesidir. Zira İsmail Paşa'ya göre bu raporlar memleketin geleceği için önemlidir. İsmail Paşa, Şakir Paşa'nın bu çalışmayı gerçekleştirebilmesi için devletin ve milletin binlerce lira harcadığını söylemiş ve bu çalışma sonucunda hazırlanan raporları ölmeden önce Mabeyn-i Hümayun'a³⁹ göndermiş olduğunu iddia etmiştir. Buna Sivas mebusu Şükrü Efendi, - "*Onlar da defnolunmuştur.*" şeklinde cevap vermiştir. Ancak İsmail Paşa bu belgelerin mabeyne gönderildiğini söylemiş ve heyet-i celileden Şakir Paşa'nın yazmış olduğu

---

³⁶ Eski dilde okka anlamına gelir. Şimdiki 1282 grama eş değer bir ağırlıktır.

³⁷ MMZC, 1. Dönem, C.3, s. 163.

³⁸ MMZC, 1. Dönem, C.3, s. 163.

³⁹ Osmanlı sarayında padişahın özel kalem müdürlüğü işlevini gören kurum. 19. Yüzyılda önemi artmıştır.

raporları milletin menfaati için paylaşılmasını rica etmiştir. Ancak Meclis'in oylamasına sunulan önerge kabul edilmemiştir⁴⁰.

İsmail Paşa Meclis'e vermiş olduğu bu önerinin dışında birçok kanun değişikliği ve öneri hakkında görüş beyan etmekten geri durmamıştır. Bunlardan birkaçı şunlardır:

- 1327 Senesi Jandarma Umum Kumandanlığı bütçe görüşmeleri⁴¹.

- Hicaz Demiryolu 1327 yılı bütçe görüşmeler⁴².

- Hükûmet programının müzakeresi münasebetiyle⁴³.

- Bursa mebusluğuna seçilen Galip Bey'e ait intihap mazbatası münasebetiyle söz almıştır⁴⁴.

İsmail Paşa'nın Meclis'te dâhil olduğu konulara birkaç tane örnek yukarıda vermeye çalıştık. Müdahil olduğu konulardan biri de Tatil-i Eşgal Kanunu⁴⁵ tasarısının birinci maddesinin görüşüldüğü sırada olmuştur. İsmail Paşa söz alarak maddenin eksikliklerini vurgulamıştır. Maddede; Hükûmet'ten ruhsat alan demiryolu, tramvay, liman ve umuma açık yerlerde ilgili işlerle uğraşan şirketlerde çalışan amelelerin haksızlığa uğradığı durumda bunu Ticaret ve Nafia Nezareti'ne bildirmek için üç kişinin seçilerek görevlendirilmesi ile ilgilidir. İsmail Paşa görüşülen birinci maddedeki Nafia Nazareti'ne amelenin hâlini bildirmesi için üç vekil göndermesinin gereksiz olduğunu söylemiştir. Üç vekile amelenin verecek parasının olmadığını dile getiren İsmail Paşa, bu

---

⁴⁰ MMZC, 1. Dönem, C.2, s. 147.

⁴¹ MMZC, 1. Dönem, C. 4, s. 571.

⁴² MMZC, 1. Dönem, C. 4, s. 320.

⁴³ MMZC, 1. Dönem, C. 1, s. 637; Diğer söz ve cevapları için bkz. TBMM, MMZC.

⁴⁴ MMZC, 1. Dönem, C. 1, s. 514.

⁴⁵ II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında kısa süreli yaşanan özgürlük ortamında çalışma koşullarının iyileştirilmesi, kötü çalışma koşullarını protesto etmek ve üretimin artırılması sağlamak için çok sayıda grev yapılmıştır. Özellikle demiryollarında çalışan amelelerin greve gitmesi II. Meşrutiyet'in ilanından iki buçuk ay sonra hükûmeti, iş uyuşmazlıklarını çözmek ve grevlerin önüne geçmek için geçici bir kanun çıkarmaya zorlamıştır. 1908 yılında yapılan grevlerden sonra ilk kez çalışma ilişkilerini düzenlemek amacıyla Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'da konu görüşülerek 1909'da Tatil-i Eşgal Kanunu çıkarılmıştır. Çalışma ilişkilerini düzenleyen bu ilk kanun uzun süre yürürlükte kalmıştır. Detaylı bilgi için bkz. A. Gündüz Akçün, *Ta'til-i Eşgal Kanunu, 1909 Belgeler- Yorumlar*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982).

durumlarda bir vekilin veya işbaşlarının Hükûmet'e gelerek arzuhallerini beyan etmesinin daha adaletli olacağını savunmuştur⁴⁶.

Yukarıda değindiğimiz birkaç örnekten bile İsmail Paşa'nın ülkenin genel durumu ile ilgili hemen her konuda görüş bildirdiğini söylemek mümkündür. Özellikle ekonomi üzerinde durarak ülkenin ilerlemesi noktasında üretimin hayati bir yere sahip olduğuna dikkat çekmiştir.

Meclis-i Mebusan'ın 1. Dönemi'nde en aktif Tokat mebuslarından birinin de Mustafa Sabri Efendi olduğuna değinmiştik. Hacim kaygımızdan ötürü, Mustafa Sabri Efendi'nin de Meclis'e sunuş olduğu önergeler ve değindiği konulardan önemli olanlarına değinmeye çalışacağız.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi 1. Dönem'de Mustafa Sabri Efendi Meclis'e 2 öneri sunmuştur:

- Külçe hâlinde ucuz fiyata ihraç edilen bakırların işlenerek levha hâline getirilip ihraç edilmesi için Tokat bakır fabrikasına bir silindir makinesi alınmasına dair öneri⁴⁷.

- Devlet dairelerine yapılan memur düzenlemeleri neticelerinin Meclis'te teşkil edilecek bir daimî komisyon tarafından incelenmesi önerisi⁴⁸.

Bilindiği gibi Tokat bakırcılıkta bir hayli gelişmiş bir yer olarak adından söz ettiren merkezlerden birisi durumundaydı. Bu noktada Mustafa Sabri Bey de Tokat'ta mevcut olan bakır fabrikasında imalatın gelişmesi için Meclis'e önergede bulunmuştur. Bu önerge şöyledir:

Daire-i intihabiyyem bulunan Tokat'ta vâki bakır madeni izabe ve tasfiyesine mahsus fabrikadan külli miktarda ve külçe hâlinde istihsal olunan bakırların kıyyesi yedi sekiz kuruş mukabilinde Avrupa'ya ihraç edildiği ve Avrupa'da bu bakırlar levha hâline ifrağ edildikten sonra kıyyesi on beş, on altı kuruş fiyatla Memalik-i Osmaniyye'ye ve bilhassa Tokat ve Erzincan gibi bakırcılık san'at ve ticaretiyle ziyade iştigal eder mahallere ithal olunduğu ve fabrikada izabe olunan bakırları iki üç bin liralık bir silindir ile levha hâline getirmek pek kolay bir şey olduğu cihetle mezkûr fabrikanın işbu ihtiyaç ile muhtaç olduğu böyle bir

⁴⁶ MMZC, 1. Dönem, C. 3, s. 689.

⁴⁷ MMZC, 1. Dönem, C. 2, s. 569-570.

⁴⁸ MMCZ, 1. Dönem, C. 2, s. 87-93.

silindir in celp ve iştirasiyle senelerden beri bu suretle Avrupa'ya giden paralarımızın memleketimize ve Hazine-i Maliyemize kalmasını temin hususu nazar-ı dikkate alınmak üzere işbu takririn Hey'et-i Umumiyye'ce münasip görüldüğü takdirde Orman ve Maadin Nezaretine gönderilmesini teklif eylerim.⁴⁹

Mustafa Sabri Efendi Tokat'ta bulunan bakır fabrikasında külçe hâlinde üretilen bakırın ucuz fiyata Avrupa'ya satılması ve Avrupa'dan yüksek fiyatlara levha hâline getirilmiş bakırların alınmasının maliyeye büyük bir yük olduğunu söylemiştir. Bakır levha hâline getirecek olan bu silindir in alınmasıyla Avrupa'ya giden bu paraların devletin hazinesinde kalacağını dile getirmiştir⁵⁰.

Mustafa Sabri Bey'in bu önergesine, söz alan Ergani mebusu İbrahim Efendi, bakırın Ergani madenlerinden çıkarıldığını ve bir kısmının Londra'ya ithal edildiğini söylemiştir. Dolayısıyla alınacak silindir in Ergani'ye gönderilmesinin daha uygun olacağını ifade etmiştir. Bunun üzerine Meclis'ten "Oraya da gider!" sedaları yükselmiştir. Nitekim Meclis reisi önerinin kabul edilerek görüşülmek üzere Maadin Nezaretine havale olunduğunu duyurmuştur⁵¹.

Mustafa Sabri Efendi'nin ve iki arkadaşının Meclis'e sunmuş olduğu diğer öneri ise devlet dairelerinde yapılan memur atamaları ile ilgilidir. 11 Şubat 1324 tarihinde Mustafa Sabri Efendi ve iki arkadaşının Meclis'e sunmuş oldukları öneride, devlet dairelerinde yapılan memur düzenlemelerinin neticelerinin Meclis'te oluşturulan bir komisyon tarafından incelenmesi noktasındadır.

Öneri ile ilgili söz alan İstanbul Mebusu Hallacıyan Efendi, bu meselede iki yere dikkat çekilmesini istemiştir. Birincisi bir yere ne kadar memurun ihtiyaç olduğu meselesi Yürütme'ye aittir. Yürütme'ye ait olan bir başka mesele ise bunların masrafları noktasıdır. Hallacıyan Efendi masraf noktasında karar vermenin Meclis'e ait olduğunu söylemiştir. Yani nereye kaç memurun gerekli olduğu ile Meclis'in ilgilenemeyeceğini söylemiştir.

Ancak Biga Mebusu Arif İsmet Bey, bu meselenin önemli olduğunu ifade etmiştir. Her ne kadar bütçe mevzuları olsa da memur düzenlemeleri esnasında mağdur olanların dilekçe ile müracaatta bulunacaklarını söylemiştir. Bu

---

⁴⁹ MMZC, 1. Dönem, C. 2, s. 569-570.

⁵⁰ MMZC, 1. Dönem, C. 2, s. 569-570.

⁵¹ MMZC, 1. Dönem, C. 2, s. 570.

durumda Meclis'in bu meseleyle ilgilenmek mecburiyetinde kalacağını, o yüzden bu meselenin önemli olduğuna dikkat çekmiştir. Bu yüzden önerinin gündeme alınmasını önermiştir. Söz alan Vasfi Efendi de gündeme alınması noktasında öneriye destek vermiştir. Konya Mebusu Vehbi Efendi ise gündeme alınmasının gereksiz olduğunu söylemiştir. Fakat gündeme alınması için Meclis'te seslerin yükselmesi üzerine Meclis Başkanı önergeyi oylamaya sunmuş ve nihayetinde önerge, 16 Şubat 1324'te görüşülmek üzere kabul edilerek gündeme alınmıştır.

16 Şubat 1324'te, Meclis Başkanı öneriyi görüşülmek üzere müzakereyi başlattığında önerenin sahibi Mustafa Sabri Efendi söz alarak bu önerinin Meclis'e sunulduğu zaman tereddütle gündeme alındığını ve sadece durumun ehemmiyetini Arif İsmet Bey'in anladığını söylemiştir. Dolayısıyla önerinin iyi bir şekilde anlaşılabilmesi için bir açıklama yapılmasının zorunlu olduğunu ifade etmiştir. Sabri Efendi, memur işleriyle ilgili düzenlemelerde sadece Meclis'e gelen şeyin bütçe olacağını bununda özet şeklinde geleceği için içeriğinin tam olarak bilinmeyeceğini dile getirmiştir. Bu durumda, gelen bütçe ya tamamen kabul olacak ya da bazı değişiklikler sonucunda kabul edilecektir. Dolayısıyla önceleri yapılan bu uygulamaya bir son verilerek öncelikle memur işlerindeki düzenlemelerle ilgili bir kanun çıkarılıp daha sonra bu düzenlemelerin yapılmasını istemiştir. Eski devirlerdeki gibi devlet dairelerinde yürütülen kadro düzenlemelerinin yürütmeye bırakılmaması gerektiğine dikkat çekmiştir⁵². Ardından söz alan Biga Mebusu Arif İsmet Bey, öneri Meclis'e sunulduğu vakit, bunun ne kadar önemli olduğunu bildiğini, zira görüştüğü birçok kişinin bu düzenlemeler esnasında mağduriyet yaşadığını söylemiştir. Meclis'in de bu mağduriyetlere sessiz kalmamasını ve mağduriyetleri dikkate alması gerektiğini söylemiştir. Arif Bey, istibdat döneminde işin ehli olmayanların memurluğa alınıp bu işleri hakkıyla yapanların ise mağdur edildiğini iddia etmiştir. Dolayısıyla adalet ve şefkat bekleyen bu millete, Meclis'in kulak asmasını ve bu öneriyi dikkate alması gerektiğini söylemiştir. Öte yandan bazı kurumlara ihtiyaç fazlası memur alımları yapıldığına dikkat çekmiştir. İngiltere Hariciye Nezareti 56 kişiyle idare edilirken Osmanlı Devleti'nin Hariciye Nezaretinde 80 kişinin bulunduğuna değinmiştir⁵³. Arif Bey'in memur atamaları ile ilgili düzenlemelere yönelik konuşmasından sonra Meclis reisi bu konuyu uzun

---

⁵² MMZC, 1. Dönem, C. 2, s. 88.

⁵³ MMZC, 1. Dönem, C. 2, s. 88.

uzadıya tartışamayacaklarını bir an evvel bu öneri ile ilgili bir karar verilmesi gerektiğini söylemiştir. Ancak Karahisar mebusu Rıza Paşa söz alarak önce bütçenin görüşülmesi gerektiğini ardından kadro dışı kalan mağdur olanlarla ilgili bir görüşmenin yapılması gerektiğini söylemiştir⁵⁴.

Mustafa Sabri Efendi ise devletin yeniden teşkilatlandığı bir dönemde bu konuda bir kanun çıkarmadan memur atamalarını Yürütme'ye bırakmamak gerektiğine değinmiştir⁵⁵.

Bu konuyla ilgili söz alan Halep mebusu Ali Cenani Bey, memurların işten çıkarılması, kadro dışında bırakılmasının gerekçesini sormanın, Yürütme'nin işine karışma olacağını ancak nezaretlere, devlet dairelerine kaç memurun gerekli olduğunun kanunlarla belirlenmesi gerektiğini söylemiştir. Öte yandan birisinin istihdam edilip diğerinin istihdam edilmemesine Meclis'in karışamayacağını belirtmiştir. Eğer dediği şekilde kabul edilirse bu önergeyi komisyona havale edebileceklerini, bu komisyonun da gerekli düzenlemeleri yapacağını söylemiştir⁵⁶.

Sabri Efendi'nin önerisine Amasya mebusu Fazıl Efendi, Erzincan mebusu Ömer Fevzi Efendi ve Tokat mebusu İsmail Paşa da söz alarak destek vermiştir⁵⁷.

Meclis'e vermiş olduğu öneriden de anlaşılacağı gibi Mustafa Sabri Efendi devlet dairelerinde çalışan kişilerin ve işten atılanların araştırılması gerektiğini savunmuştur. Zira bunun yürütmeye bırakılmayacak derecede önemli bir konu olduğunu söylemiştir. Bu düzenlemeler neticesinde mağdur olan memurların sorunlarına Meclis'in duyarsız kalmamasını zira halkın sorunları için orada bulduklarını belirtmiştir.

Mustafa Sabri Efendi Meclis'e vermiş olduğu önerilerin dışında birçok konuda da söz alarak görüş bildirmiştir. Bunlardan birkaçı şöyledir.

- Mükellefiyet-i Askeriye Kanun Lâyihası münasebetiyle⁵⁸.

---

⁵⁴ MMZC, 1. Dönem, C. 2, s. 90.

⁵⁵ MMZC, 1. Dönem, C. 2, s. 91.

⁵⁶ MMZC, 1. Dönem, C. 2, s. 91.

⁵⁷ MMZC, 1. Dönem, C. 2, s. 91-92.

⁵⁸ MMZC, 1. Dönem, C. 1, s. 104; 145; 400; 259.

- Sâât ve eyyam-ı mesainin tayini münasebetiyle⁵⁹.
- Çavuşluktan imtihanı kazanamamaları sebebiyle zabıtlığe terfi edemeyenlerin istidaları münasebetiyle⁶⁰.
- Sicil-i Nüfus Kanunu münasebetiyle⁶¹.
- Amerika'ya giden müslim ameleler hakkında istizah takriri münasebetiyle⁶².
- Kanun-ı Esasi'nin 35. maddesinin tadili hakkında kanun lâyihası münasebetiyle⁶³.

Mustafa Sabri Efendi'nin söz alarak müdahil olduğu birkaç örneği yukarıda verdik. Bu örneklerden en dikkat çekenini ise Kanun-ı Esasi'nin 35. maddesinin değiştirilmesi meselesindedir. İttihat ve Terakki'nin kendisine karşı tüm muhalefeti bir çatı altında toplayarak kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası karşısında, 11 Aralık 1911 tarihinde yapılan İstanbul ara seçimlerinde yenilgiye uğraması, Kanun-ı Esasi'nin 35. maddesini değiştirme meselesini gündeme getirdi. Bu değişiklik sonrasında Padişah'a Meclis'i feshetme yetkisi verilecekti. Bu doğrultuda erken seçimlere gidilerek muhalefetin daha fazla güçlenmeden yenilgiye uğratılması sağlanacaktı. Bunun için sadaretin gönderdiği kanun layihası 16 Aralık 1911 tarihinde Meclis'te gündeme geldi. Bunun üzerine Meclis'te tartışmalar başladı. İttihatçıların bu girişimi Hürriyetçiler tarafından "darbe-i hükûmet" ve "hükûmet-i müstebide taraftarı" şeklinde karşılanmıştır⁶⁴. Mustafa Sabri Efendi de İttihat ve Terakki'ye muhalefet eden grubun içerisinde yer aldığından bu maddenin değiştirilmesine yönelik eleştirileri olmuştur. Örneğin 3 Ocak 1912 tarihindeki Meclis görüşmelerinde, 35. maddenin içinde geçen "Vükela ile Heyet-i Mebusan arasında ihtilaf vukuunda..." şeklindeki cümlede yer alan "ihtilaf" kelimesinin Meclis'te yapılan görüşmeler esnasında tesadüfi olarak ortaya çıkacağını söylemiştir. Buna birçok örnekler göstermiştir.

⁵⁹ MMZC, 1. Dönem, C. 1, s. 16-17.

⁶⁰ MMZC, 1. Dönem, C. 2, s. 159.

⁶¹ MMZC, 1. Dönem, C. 2, s. 301;314.

⁶² MMZC, 1. Dönem, C. 3, s. 309.

⁶³ MMZC, 1. Dönem, C.2, s. 330;333;475;484;488;496.

⁶⁴ Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası II. Meşrutiyet Derinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1990), 107.

Ancak şu anki “ihtilaf”ın, tesadüfi değil illa bir anlaşmazlık çıksın da Meclis feshedilsin diye çıkarılmış bir ihtilaf olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca ihtilaf olunacak konunun memleketin selameti için olması gerektiğini söylemiş bu kabineye İhtilaf Kabinesi değil de “*Meclis-i Mebusan suikast kabinesi*” denilmesi gerektiğini söylemiştir. Dolayısıyla böyle bir durumun yanlış olduğuna dikkat çekmiştir⁶⁵.

Öte yandan Kanun-ı Esasi’de yapılacak olan değişiklik ile Meclis’in feshedilmesinin kolaylaştırılacağını söylemiş, bunun ise milletin menfaatine bir davranış olup olmadığı meselesini Mustafa Sabri Efendi mebuslara sormuştur⁶⁶. Dolayısıyla İttihatçıların bu değişim talebini eleştiren ve muhalifleri bu konuşmaları ile âdeta coşturan Mustafa Sabri Efendi olmuştur. Nitekim bu eleştirilerin de etkisiyle 35. maddenin değiştirilmesi gerçekleştirilememiş, ancak Kanun-ı Esasi’nin 35. maddesinin işaret ettiği 7. madde gereğince padişahın feshi ile seçimlere giden süreç açılmıştır.

Mustafa Sabri Efendi’nin söz alarak müdahil olduğu bir başka dikkat çekici konu ise Serfice mebusu Yorgo Boşo Efendi’nin Amerika’ya giden müslim ameleler hakkındaki gensorusu ile ilgilidir⁶⁷. Boşo Efendi, Amerika’ya çalışmak için gidenlerin birden fazla kadınla evli olduklarından geri çevrildiklerini ve bunun Amerika sefirine ve Washington’daki Osmanlı sefirine sorulması gerektiğini söylemiştir. Zira buradan Amerika’ya gitmek için işçileri mallarını ve evlerini satmak, borç almak durumunda kaldıklarından bahsetmiştir. Yorgo Efendi’nin amelelerin geri çevrilmelerinin nedeni olarak “*Müslüman olduğun için ve sizin dininizde böyle bir şart olduğu için.*” (“*Şart değil!*” sedaları) *peki şart olmasın alırsa günah olmadığı için...*” sözleri Meclis’te tartışmaya sebep olmuştur. Müslüman amelelerin Amerika’ya alınmama nedenini, Kütahya mebusu Cemal Bey ve Erzurum mebusu Varteks Efendi, Müslümanların inançları gereği birden fazla kadınla evlenmelerinin caiz olmasından dolayı değil, sadece bu şekilde evli olanların Amerika’ya alınmayacağını söylemişlerdir⁶⁸. Konunun müzakereye alınmasının oy birliği ile kararlaştırılmasından sonra söz alan Mustafa Sabri Efendi, bu meselenin bir ehemmiyetinin olmadığını söylemiş, bu meselenin

---

⁶⁵ MMZC, 1. Dönem, C. 2, s. 332.

⁶⁶ MMZC, 1. Dönem, C. 2, s. 479

⁶⁷ MMZC, 1. Dönem, C.3. s. 307.

⁶⁸ MMZC, 1. Dönem, C.3. s. 308.

Amerika'nın hukuku ile değil kendi hukuk meselemizle ilgili olduğunu belirtmiştir. Boşo Efendi'nin İslam dininin birden fazla kadınla evlilikle ilgili konuşmasında yanlışlıkların bulunduğunu dile getirmiştir. Bu konunun önemli olduğunu ve bu konuda Hariciye Nezaretinden aslının öğrenilerek kafa karışıklıklarının giderilmesi gerektiğini söylemiştir⁶⁹.

Birkaç örnekten de anlaşılacağı gibi Mustafa Sabri Efendi gerek yerel ve gerek ülkenin genel durumu hakkında fikir verme ve öneri sunma noktasında geri durmamıştır. Bu önerileri Meclis'te destek bulmuş ve konuşmaları alkışlarla desteklenmiştir. Öte yandan Mustafa Sabri Efendi, fikirlerine karşı olanlar tarafından da bazen ıslık çalınarak protesto edilmiştir⁷⁰.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Tokat'ta seçilen üçüncü mebus Şeyh Hacı Mustafa Hakkı Efendi, yukardaki tabloda da belirttiğimiz gibi, Meclis-i Mebusan'da 3 kez öneri sunmuş ve bir kez de söz almıştır. Mustafa Hakkı Efendi'nin Meclis'e sunmuş olduğu öneriler şu şekildedir:

- Kızılırmak'tan bir kanal açılarak irva ve iskada bulunulmasının teminine dair takriri⁷¹.

- Ağnam rüsumunun ziyadeliğine dair takriri⁷².

- Bedelat-ı öşriyenin ihale suretiyle itisafî bâdi olduğundan, âşarın tahmis suretiyle tasiline sair takriri⁷³.

Mustafa Hakkı Efendi'nin 16 Şubat 1324 tarihinde Meclis'e vermiş olduğu önerge seçim bölgesinde bulunan tarım arazilerinin sulanması ile ilgilidir:

Tokat önünden ve Kazabâd'ın ötesinde cereyan eden Yeşilirmak'tan Karakaya karyesi civarında bir kanal ile su alınarak 12 saat mesafede bulunan Turhal'daki nehre akıtılacaktır. Bu sayede güzergâhta bulunan 60 parça köy ve 450 bin dönüm arazinin tamamen sulanması sağlanacaktır. Neticede devlet ve millet bütçesine büyük bir katkı olacaktır. Bu amaçla daha önce mahalli

---

⁶⁹ MMZC, 1. Dönem, C. 3. s. 309-310.

⁷⁰ Kanun-ı Esasi'nin 35. maddesinin tadiline yönelik görüşmeler sırasında Mustafa Sabri Efendi'nin konuşmasını Hüseyin Cahit ıslıkla protesto etmiştir. Bkz. MMZC, 1. Dönem, C. 1, s. 332.

⁷¹ MMZC, 1. Dönem, C. 2, s. 121-123.

⁷² MMZC, 1. Dönem, C. 1, s. 331.

⁷³ MMZC, 1. Dönem, C. 1, s. 363.

Hükûmet adı geçen kanalın projesini hazırlayarak Nafia Nezaretine takdim etmiştir. Durum böyleyken bu kanaldan istifade edecek kurâ amele-i mükellefesinin 3 seneliğine birden çalıştırıldığı surette nakit masrafının da hayli düşük olacağı tabidir.

Bu önergeden sonra, Seferice mebusu Boşo Efendi, bu konuya dair Nafia Nezaretine bir müracaat edip etmediğini Mustafa Hakkı Efendi'ye sormuştur. Eğer bir cevap almışsa bunu açıklamasını istemiştir. Meclis reisi de bunun üzerine önerge sahibinin Nafia Nezaretinden evvel neden kendilerini yordüğünü sormuştur.

Mustafa Hakkı Efendi ise, bu konu ile ilgili daha önce bir çalışmanın yapıldığını ve bunun gerekli makamlara bildirildiğini belirtmiştir. Fakat bu işten sorumlu kişilerin gerekeni yapmadıklarını ifade etmiştir. Bu konunun milletin menfaatine olduğunu ve bu konuya Meclis'in önem vermesini ve Nafia Nezaretine havale olunmasını istemiştir⁷⁴. Mustafa Hakkı Efendi'nin önerisine Tokat Mebusu İsmail Paşa da destek vermiştir⁷⁵. Ancak Meclis reisinin incelenmek üzere gündeme alınması için oylamaya sunması olumsuz bir şekilde sonuçlanmıştır⁷⁶. Mustafa Hakkı Efendi'nin diğer vermiş olduğu iki önergede Meclis tarafından olumsuz karşılanmış ve gündeme alınmamıştır.

Sonuç

II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında seçimlerin tamamlanması ile birlikte vilayetlerden seçilen mebuslar Meclis-i Mebusan'da ülkenin genel durumu ve gidişatı ile ilgili önemli kararlar almışlardır. Biz bu bildiriye Tokat mebuslarının Meclis-i Mebusan'daki faaliyetleri üzerinde durmaya çalıştık. Nitekim bu bildiri kapsamında Tokat mebuslarının bütün icraatlarını değil de dikkat çeken konuları irdeledik. Neticede ulaştığımız verilerden hareketle Tokat mebuslarının ülke gündemine ilişkin hemen her konuda aktif olduklarını söylemek mümkündür. Özellikle ekonomik olarak üretimin devlet eliyle yapılmasına ve devletin kendi madenlerini kullanması gerektiğine inandıkları gözlemlenmiştir. Zira İsmail Paşa ve Mustafa Sabri Efendi'nin vermiş oldukları önerilerde bunları görmek mümkündür.

---

⁷⁴ MMCZ, 1. Dönem, C. 2, s. 123.

⁷⁵ MMCZ, 1. Dönem, C. 2, s. 123.

⁷⁶ MMCZ, 1. Dönem, C. 2, s. 124.

Öte yandan seçildikleri bölgenin kalkınması için de önerilerde bulunmuşlardır. Mustafa Sabri Efendi'nin Tokat Bakır Fabrikası'nda imalat yapılması için silindir alınması önerisi ve Mustafa Hakkı Efendi'nin sulama için kanal yapılmasına yönelik önerisi buna en iyi örnektir. Tokat mebuslarının bu önerilerinde savundukları ortak nokta, sadece bölge bazında bir ilerlemeden ziyade ülkenin genel ekonomisine önemli katkı sağlayacağı noktasıdır. Yukarıda değindiğimiz gibi Tokat mebuslarının sadece yerel düşünmedikleri söylenebilir. Yine Tokat mebusları işçileri ilgilendiren konulara da müdahil olmaktan geri durmamışlardır. Mağdur olan, işten çıkarılan işçilerin araştırılması gerektiğini ve mağduriyetlerinin giderilmesi gerektiğini söylemişlerdir.

İttihat ve Terakki'nin giderek yönetimde söz sahibi olması ve başına buyruk icraatlara yönelmesi, bilindiği gibi bütün muhalefeti bir çatı altında toplayan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın doğmasına sebep olmuştur. İttihatçılara karşı oluşan bu yeni fırkanın kurucuları içinde Tokat mebusu Mustafa Sabri Efendi de vardır. Mustafa Sabri Efendi, muhalif fırka içerisinde İttihatçıları eleştirenlerin önde gelenlerinden biri olmuştur. Meclis'in feshedilmesi için İttihatçıların Kanun-ı Esasi'nin 35. maddesini değiştirmeye yönelik faaliyetlerini en sert eleştirenlerden biri de Tokat Mebusu Mustafa Sabri Efendi olmuştur. Bu eleştirileri, İttihatçılara muhalif olanların alkışlarıyla desteklediği gibi İttihatçılar tarafından da ıslıklarla protesto edilmesine sebep olmuştur.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

MMZC, 1. Dönem, C. 1, s. 16-17, 104, 145, 331, 332, 363, 400, 259, 514, 637, 652-653.

MMCZ, 1. Dönem, C. 2, s. 87-93, 123, 124.

MMZC, 1. Dönem, C. 2, s. 88, 90, 91, 92, 121-123, 147, 159, 301, 314, 330, 332, 333, 475, 479, 484, 488, 496, 569-570.

MMZC, 1. Dönem, C. 3, s. 163, 164, 307, 308, 309, 310, 689.

MMZC, 1. Dönem, C. 4, s. 147, 320, 571.

TBMM Arşivi Mebus Dosyası, Hatatzade İsmail Paşa.

TBMM Arşivi Mebus Dosyası, Mustafa Hakkı Efendi.

TBMM Arşivi Mebus Dosyası, Mustafa Sabri Efendi.

TBMM, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri.

İntihab-ı Mebusan Kanunnamesi, İstanbul: Karabet Matbaası, 1324.

Web Kaynakları

<https://hulusiefendivakfi.org.tr/tokatli-seyyid-mustafa-haki-efendi/> Erişim Tarihi (E.T), 28.09.2018.

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_mmb.sayfa_yonlendir. E.T. 02.10.2018.

<https://hulusiefendivakfi.org.tr/tokatli-seyyid-mustafa-haki-efendi/> E.T 28.08.2018.

Basılı Eserler

Akbulut, Ahmet. “Şeyhülislam Mustafa Sabri ve Görüşleri (1869-1954)”. *İslam Araştırmaları Dergisi* 6/1 (1992): 32-43.

Akçün, A. Gündüz. *Ta'til-i Eşgal Kanunu, 1909 Belgeler- Yorumlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982.

Altunsu, Abdülkadir. *Osmanlı Şeyhülislâmları*. Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1972.

Aydoğan, Erdal – Eyyüpoğlu, İsmail. *Bahaeddin Şakir Bey'in Bıraktığı Vesikalara İttihat ve Terakki*. Ankara: Alternatif Yayınları, 2004.

Birinci, Ali. *Hürriyet ve İtilaf Fırkası II. Meşrutiyet Derinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1990.

Daşdemir, Hasan. *Arap Vilayetlerinde 1912 Meclis-i Mebusan Seçimleri*. Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2018.

Demir, Fevzi. “İzmir Sancağı'nda 1912 Meclis-i Mebusan Seçimleri”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 1/1 (1991).

Demir, Fevzi. *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1912*. İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları, 2007.

Gözübüyük Şerif- Killi Suna. *Türk Anayasa Metinleri 1839-1980*, 2. Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, No: 496, 1982.

Güneş, İhsan. *Türk Parlamento Tarihi I. Ve II. Meşrutiyet*. 2. Cilt. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 1997.

- Kansu, Aykut. *1908 Devrimi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Koçu, Reşad Ekrem. “Türkiye’de Seçim Tarihi”. *Hayat Tarih Mecmuası* 2/9 (Ekim 1995): 9-16.
- Nam, Mehmet. “Son Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi’ye Göre Din-Devlet-Hilâfet İlişkisi”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/16 (2011): 288-305.
- Olgun, Kenan. *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2008.
- Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. Hilal Yayınları, 1987.
- Özdağ, Abdullah. “Tokat Sancağında Ermeni Olayları (1890-1900)”. *Türkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic* 9/1 (Kış 2014): 427-438.
- Şavaşkan, Ömer. *1908 Seçimleri*. Yüksek Lisans Ankara Üniversitesi, 1993.
- Toprak, Zafer. “Meşrutiyet’te Seçimler ve Seçim Mevzuatı”. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*. 4: 973-977 İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- Tunaya, Tarık Zafer. “1876 Kanun-ı Esasi ve Türkiye’de Anayasa Geleneği”. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*. 1:27-34. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye’de Siyasi Partiler*. 2. Cilt. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988.
- Uçarol, Rıfat. *Siyasi Tarih*. 9. Baskı, İstanbul Der Yayınları, 2013.
- Yavuz, Mustafa Şevki. “Mustafa Sabri Efendi (1869-1954)”. *İslam Ansiklopedisi*. 31: 350-353 İstanbul, 2006.
- Yiner, Abdünnasır. “Meclis-i Mebusan’dan Büyük Millet Meclisi’ne”. *Köprü Dergisi* 65 (Kış 1999).

Demokrat Parti Döneminde Tokat'ta Basın Hayatı

Mustafa ÇOLAK* - Betül KARCI**

Öz: Osmanlı coğrafyasında basın hayatı II. Meşrutiyet'in ilanından sonra hareketlenmiştir. Anadolu'nun birçok büyük şehrine göre okuyucu, yetişmiş eleman ve matbaa gibi teknik imkânsızlıklara sahip olan Tokat'ta ise basın hayatının kökleri 1914 yılına kadar dayanmaktadır. Tokat Ajansı (1914) ve Yeni Tokat Dergisi (1933) Tokat'taki yerel basının ilk temsilcileri olarak görülmektedir. Çalışmamızın amacı tıpkı II. Meşrutiyet dönemi gibi Türk basın hayatının büyük bir canlılık kazandığı 1950 ile 1960 yılları arasındaki Demokrat Parti iktidarı döneminde Tokat'ta kısa veya uzun süreli faaliyet gösteren gazetelerin teknik ve içerik özellikleri hakkında bilgi vermeye çalışmaktır. Çalışmamızın ana kaynağı başta Milli Kütüphane olmak üzere çeşitli arşiv ve kütüphanelerden topladığımız döneme ait gazete koleksiyonlarıdır.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, Tokat, Basın Hayatı, Gazete.

Press Life in Tokat During Democrat Party Period

Abstract: Press life in Ottoman geography got activated after the declaration of II. Constitutional Monarchy. Compared to many big cities of Anatolia, in Tokat, having lack of readers and trained staff as well as technical impossibilities such as printing house, the roots of the press life date back to 1914. Tokat Agency (1914) and Yeni Tokat Magazine (1933) are seen as the first representatives of the local press in Tokat. The aim of our work is to try to give information about the technical and contextual features of the short and long-running newspapers in Tokat during the Democratic Party period between 1950 and 1960, in which the Turkish press gained great vitality just like the period of the Second Constitutional Monarchy. The main source of our work is newspapers collections belong to the period that we obtained from the various archives and libraries, especially the National Library.

Key Words: Democrat Party, Tokat, Press Life, Newspaper.

---

* Prof. Dr., TOGÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü (mugudo70@hotmail.com).

** Doktora Öğrencisi, TOGÜ, SBE (b.d.karci@gmail.com). orcid.org/0000_0002_7702_4540.

1. Türkiye’de Demokratikleşme Süreçleri ve Basın İlişkisi

1908’de parlamenter sisteme geçilmesiyle Türkiye’de çok partili siyasi hayat yaşanmaya başlamıştır¹. Türkiye’de demokratikleşme çalışmalarının başlangıcı olarak kabul edebileceğimiz bu dönemlerden itibaren, yaşanan gelişmelerin vatandaşlara yansıtılmasında basın-yayın organlarının rolü dikkati çekmektedir.

Osmanlı Devleti’nde basılan ilk gazete olan Takvim-i Vekayi, yapılan düzenlemeleri devlet görevlilerine ulaştırmak maksadıyla çıkarılmaya başlanmıştır. 1860’lı yıllardan itibaren ülkede Vilayet Gazetelerinin basılmaya başlandığını görüyoruz. Buna karşın Tokat Vilayet Gazetesinin çok daha geç bir dönemde 1925 yılında çıkarılmaya başlandığı dikkati çekmektedir.

Ülkede özel girişimciler tarafından 1860 yılında çıkarılan ilk Türkçe gazete Tercüman-ı Ahval olmuştur. 1862 yılında kurulan Tasvir-i Efkâr gazetesi ile Namık Kemal, Türk basın tarihindeki yerini edinmiştir. 1867’de Ali Suavi tarafından kurulan Muhbir gazetesi muhalif görüşlerini beyan etmekten çekinmemiştir. II. Meşrutiyet döneminde siyasette yaşanan hareketliliğin yanı sıra basın yayın faaliyetlerinde de hareketlilik yaşanmıştır. 1908 yılı başında tüm ülkede 120 olan gazete ve dergi yerine 730 izin başvurusu yapılmıştır. 1914 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti sınırlarında 1600 yayın için izin alınmıştır². Sıkıyönetim ve kâğıt sıkıntısının da etkisiyle pek çok gazete kapandı. Bu dönemde Tanin, İkdam, Sabah, Tasfir-i Efkâr gazeteleri yayın faaliyetlerini devam ettirdiler. Bu durum Osmanlı basınında Türkçülük akımının ön plana çıkmasını sağladı.

2. Milli Mücadele’de ve Tek Parti’den Çok Partili Döneme Geçişte Basın

1919 yılında Mustafa Kemal Anadolu’ya geçmeden önce İzmir’de Hukuk-ı Beşer gazetesi faaliyet göstermekteydi. Sivas Kongresi vesilesiyle 14 Eylül 1919’da Müdafaa-i Hukukun sözcüsü olarak İrade-i Milliye gazetesi yayınlanmaya başladı. Gazete Ankara’da Hâkimiyeti Milliye adı altında yayınlanmaya devam etti. Ardından Anadolu Ajansının kurulması ve Matbuat

---

¹ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller* (İstanbul: AFA Yay., 1996), 20-21.

² Koloğlu, *Osmanlı’dan Günümüze*, 55.

Umum Müdürlüğü'nün faaliyete geçmesi ile basın yayın faaliyetleri kontrol altına alınmış oldu. Bu dönemde Ankara'da Hâkimiyeti Milliye ve Yenigün, Yeni Adana, Açıksöz (Kastamonu), Sebilülreşat (Ankara), Babalık (Konya), Öğüt (Konya), İstikbal (Trabzon), Işık (Giresun), Albayrak (Erzurum) Milli Mücadele basınının başlıca örneklerini oluşturmuştur. İstanbul'da da Peyam-ı Sabah, Alemdar ve İstanbul ve Aydede dışındaki bütün basın yayın organları Milli Mücadeleyi destekliyordu. Ancak Şeyh Sait ayaklanması vesilesiyle 4 Mart 1925'te çıkarılan Takriri Sükun kanunu ile hükümete basın üzerinde doğrudan müdahale etme imkanı vermiştir. Buna dayanarak İstanbul'da Tasviri Efkar, Tanin, Vatan gibi muhalif yayınlar ve Aydınlık, Orak Çekiç gibi Sovyet etkisi altındaki yayınlar kapatılmıştır³. 1945 yılında çok partili hayata geçilinceye kadar basın sürekli CHP'nin kontrolü altında tutulmuştur. 1930 yılında kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulmasının ardından Yarın, Son Posta ve Hizmet gibi muhalif gazeteler kurulmuş, ancak fırkanın kendini lağvedilmesinin ardından Yarın kapanmış, diğerleri de CHP çizgisine girmiştir⁴.

II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de basın hem Matbuat Umum Müdürlüğü'nün hem de sıkıyönetimin kontrolü altındaydı. Yaşanan ekonomik sıkıntılar ve kâğıt yetersizliği yayın faaliyetlerinin aksamasına neden oluyordu. Ankara radyosunun yayınları basın faaliyetlerinin önüne geçti.

Demokrat Parti'nin kuruluşu ile birlikte ülke genelinde muhalif görüşte olanlar hızla basın yayın faaliyetlerine başladılar. Radyo bu süreçte kamuoyu oluşturma gücünü kaybetti. CHP sözcüsü Ulus ile DP sözcüsü Vatan gazeteleri arasındaki tartışmalar yurt genelinde diğer basın organlarına da yayıldı.

3. Tokat'ta Faaliyet Gösteren Basın-Yayın Organları

Tokat Ajansı: I. Dünya Savaşı'nın başladığı bir dönemde, radyo, gazete ve ulaşım imkânlarının yetersizliği, insanların öğrenme ihtiyacını karşılamıyordu. Bu ihtiyaca cevaben Tokat'ta "Osmanlı" imzasıyla "Tokat Ajansı" adlı günlük bir bülten çıkarılmaya başlanmıştır. Tokat Ajansı bülteninin ilk sayısı, haberleri numaralandırarak, 1914 Şubat ayında "Timuryan Matbaası'nda" basılmış ve satışa arz edilmiştir. Ferit Acunsal'ın belirttiğine göre hiçbir iddiası olmayan

³ Koloğlu, *Osmanlı'dan Günümüze*, 64.

⁴ Koloğlu, *Osmanlı'dan Günümüze*, 66.

“Osmanlı”, bülteni bazı zamanlar el yazısıyla ve şapografla(taş baskı) çıkarmış, Türkçe ve Ermenice nüshalar yayınlamıştır. Tokat Ajansı bir yıl kadar basım yayın faaliyetlerinde bulunabilmiştir⁵.

Tokat Vilayet Gazetesi: Nisan 1925'ten⁶ itibaren faaliyet gösteren gazetenin, elimizdeki nüshası 11 Ocak 1928 (17 Receb 1346) tarihli, 144 numaralıdır. Gazete, ülkede ve ilde yaşanan gelişmeler ve hükümet işleri ile ilgili haftalık olarak bilgi vermiştir. Halis Turgut Cinlioğlu(Asarkaya), çalışmalarını ilk olarak Tokat Gazetesinde yayınlamaya başlamıştır⁷.

Yeni Tokat Dergisi: Dergi dönemin önde gelen aydınları tarafından hazırlanmıştır⁸. Sanat, edebiyat, tarih ve bilim gibi konulara yer verilen derginin ilk sayısı 30 Ağustos 1933 günü çıkarılmıştır. Derginin ilk kurucusu, imtiyaz sahibi ve neşriyat müdürü avukat Münip Güney'dir⁹.

İlk sayının kapağında yer alan “*Yeni Tokat, Tokat'ı seven ve sevdiren bir mecmuadır. Okuyun, herkese okutun ve tanıtın...*” ifadelerinden derginin Tokat'ın tanıtımına faydalı olmak gayesi taşıdığını söylemek mümkündür. Dergide Halis Turgut Asarkaya (Cinlioğlu) Tokat tarihi ve tarih ile ilgili diğer metinleri, yazı dizisi halinde yayınlamıştır. Yeni Tokat Dergisi on üçüncü sayısından itibaren Halkevi Dergisi¹⁰ görevini üstlenmiştir. Bu kez kapağında “Halkevi Neşriyat Kolu tarafından on beş günde bir çıkarılır, bilgi ve görgü dergisidir” ifadesi yer almaktadır. Acunsal'ın belirttiğine göre bundan sonra dergi, gittikçe kalitesinden kaybetmiştir. 1935-1936 yılları arasındaki nüshaları ayda bir çıkarılmaya başlanan derginin, son sayısı olan elli ikinci sayısı 1 Şubat 1936 tarihinde çıkarılmıştır.

---

⁵ Ferit Acunsal, *Gerçeklerin Diliyle Tokat*, (İstanbul: Tanin Basımevi, 1947), 132.

⁶ M. Bülent Varlık, “Milli Mücadele ve Cumhuriyet Dönemlerinde Vilayet Gazeteleri (1919-1970)”, *Kebikeç*, Y.20, S.39,(Ankara: 2015), 453.

⁷ Ali Birinci, *Tarihin Gölgesinde Meşahir-i Meçhulden Birkaç Zat*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2001), 1. Baskı, 341.

⁸ Acunsal, *Gerçeklerin Diliyle Tokat*, 132.

⁹ *Yeni Tokat Dergisi*, 30 Ağustos 1933, S.1, s.1, Yeni Tokat Matbaası.

¹⁰ Tokat Halkevi, 19 Şubat 1933'te açılmıştır. Bünyesinde Dil ve Edebiyat, Güzel Sanatlar, Temsil, Spor, Sosyal Yardım, Halk Dershaneleri ve Kurslar, Kütüphane ve Yayın, Köycülük, Tarih ve Müze şubeleri bulunmaktaydı. Selçuk DUMAN, *Bir Modernleşme Aracı olarak Tokat Halkevi*, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2011), 1. Tokat Halkevi, 1952 yılında Halkevlerinin kapatıldığı süreçte İl Millî Eğitim Müdürlüğü'ne devredilmiştir. *Tokat Postası*, 9 Şubat 1952, Y.1, S.31, s.1.

Ülker Dergisi: Dergi, Niksar Halkevi mensupları tarafından Ağustos 1936'dan itibaren aylık olarak çıkarılmaya başlanmıştır. Niksar Halkevi Sosyal Yardım başkanı Dr. Aziz Ülker, derginin yazı işleri müdürlüğünü yapmıştır. Yerel bir kimlik taşıyan Dergide, yazar kadrosu zayıf kalmış, bölgenin tarihi, ekonomik ve sosyal yapısına ağırlık verilmesi gerekirken, ülke siyaseti ön plana çıkarılmıştır. Ülker dergisi altı sayı yayımlandıktan sonra faaliyetlerine devam edememiştir¹¹.

Yeşilirmak: Gazete, ilk olarak 7 Ocak 1938'de Tokat valisi Faiz Ergun'un desteğiyle çıkarılmaya başlanmıştır. Gazete sloganında kendisini “*siyasi ve sosyal halk gazetesi*” olarak tanımlamaktadır. Gazetenin çıkarılmasının amacı, Tokat'ı yurt genelinde tanıtmak, Tokat halkına yurt içindeki ve dışındaki gelişmeler hakkında malumat vermektir. Yeşilirmak Gazetesi'nin başarıya ulaşması için halktan destek istenmektedir¹².

1938 sonlarından itibaren dünyada yaşanan silahlanma ve devletlerarası çekişmeler gazetede daha sık yer almaya başlamıştır. Gazetenin son sayısı 7 Teşrinisani (Kasım) 1939 tarih ve 181 numaralı sayısıdır. 1939 yılı olumsuz ekonomik şartlarını da göz önüne alırsak hem yazar kadrosundaki eksiklikler hem de ekonomik sıkıntılar sebebiyle Yeşilirmak gazetesinin yayın hayatına devam edememiş olabileceğini tahmin etmekteyiz.

Tokat Gazetesi: 1939'da başlayan II. Dünya Savaşının yarattığı heyecan üzerine artan gazete satışları Tokatlı aydınlarda yeniden gazete çıkarma arzusunu kamçulamıştır. Uzun bir hazırlıktan sonra 30 Ağustos 1941 Cumartesi günü “*Tokat*” adlı gazete haftada iki gün olmak üzere yayın hayatına başlamıştır¹³. İdarehanesi Tokat Halkevi, sahibi ve yazı işleri müdürü Avukat Selahattin Gülüt, basım yeri Tokat Matbaası olan gazetenin fiyatı beş kuruştur.

Tokat Gazetesi'nin Milli Kütüphaneden temin edebildiğimiz son sayısı 7 Ekim 1941 tarihindeki on iki numaralı nüshasıdır.

Yeşil Tokat: İlk sayısı 3 Haziran 1949 tarihinde çıkan Yeşil Tokat Gazetesinin sahibi Ruhi Ağacan yazı işleri müdürü avukat Haydar Marşan, basım yeri Tokat Matbaasıdır. Sloganında kendisini “*bağımsız siyasi gazete*” olarak

---

¹¹ M. Bülent Varlık, “Ülker Niksar Halkevi Kültür Dergisi”, *Kebikeç*, Y.7, S.14 (Ankara: 2002), 78.

¹² *Yeşilirmak*, 7 İkinci Kanun(Ocak) 1938, Y.1, S.1, 1-3.

¹³ Tokat, 30 Ağustos 1941, Y.1, S.1, s.1

tanımlayan gazete haftada bir kez Cuma günleri, dört sayfa olarak çıkarılmaya başlanmıştır. İlk sayıda ilk sütunda yer alan “*Hedefimiz*” başlıklı yazıda gazetenin çıkarılmasındaki amaçlar, ülkede gelişen demokratik ortamda hiçbir siyasi görüşe bağlı kalmadan; şehrin tarım, ticaret, ekonomi, bayındırlık gibi alanlarda gelişme gösterebilmesi için ihtiyaçlarını belirtmek ve Tokat’ın sesini duyurabilmek şeklinde ifade edilmiştir. Bundan önce neşredilen gazetelere kıyasla Yeşil Tokat, şehirde yaşanan olayları ayrıntısıyla ele almış, idari yönden yaşanan aksaklıklara eleştiri getirmiş, şehirden fotoğraflar ekleyerek gazeteye görsellik katmıştır. 19 Haziran 1949 tarihinde Tokat’ta yaşanan sel felaketi sonrasında şehrin ve vatandaşların durumu, Süleyman Bumin tarafından gazetede şöyle ifade edilmektedir: “*sel değil gelen, su değil, homurdanarak azan, kuduran ölüm geliyor. Meçhul akıbetin içerisinde Tokat çırpınıyor.*” Gazetede yurt ve dünyada yaşanan gelişmelere de yer verilmiştir. Özellikle Amerika etkisinin ülkemizde hissedilmeye başlandığı bu dönemlerde gazetenin iç sayfalarında Amerika’da günlük hayata dair fotoğraflara da yer verilmiştir¹⁴. Gazetenin son sayısında “*Müessesemiz adına duyduğumuz teessür*” başlığı altında gazetenin maddi müşkülatlar sebebiyle artık yayın hayatına devam etmeyeceği bildirilmiştir¹⁵.

Zümrüt Tokat: İstanbul’da eğitim gören Tokatlı öğrencilerin barınmaları için bir yurt yaptırmak maksadı ile İstanbul’da düzenlenen “*Tokat Yeşilirmak Gecesi Hatırası*” başlığıyla çıkarılmış bir bültendir. Elimizdeki tek nüshası 1 Nisan 1950 tarihine aittir. Bültende Ömer Balak tarafından yazılan bir şiirde Tokat şu şekilde tasvir edilmiştir:

*Bir vadi ki, sırtını zümrüt dağlara vermiş,
Ortası koyu yeşil sanki halı serilmiş.
Bir yanda Kijgij Dağı, bir yanda Kışla bağı,
Bağrından yükselen kale Tokat’a kanat germiş¹⁶.*

14 Mayıs: Gazetenin sahibi Saffet Özarar, yazı işleri müdürü Doğan Ergeneli, idarehanesi Turhal’dır. Dizgi ve basımı ise Samsun’da Aksiseda Matbaası’nda yapılmaktadır. İlk sayısı 5 Haziran 1950’de çıkan gazete, dört sayfa halinde, Çarşamba günleri olmak üzere haftada bir gün neşredilmektedir.

¹⁴ *Yeşil Tokat*, 8 Temmuz 1949, Y.1, S.6, 3.

¹⁵ *Yeşil Tokat*, 22 Temmuz 1949, Y.1, S.8, 1.

¹⁶ *Zümrüt Tokat*, 1 Nisan 1950, Y.1, S.1, 1.

Demokrat Parti'nin iktidara geldiği 14 Mayıs seçimlerinden adını alan gazetenin sloganı “*Milli İradenin Müdafiidir*” şeklindedir¹⁷. Gazetenin Demokrat Parti yanlısı bir çizgisi vardır. Gazetenin üçüncü sayısından itibaren Halis Turgut Cinlioğlu'nun “*Kurtarılacak Çocuklar*” başlıklı yazı dizisi yayınlanmaya başlamıştır¹⁸. Gazetede o dönemde Turhal'da Çocuk Doktorluğu yapan Türk Edebiyatının önemli yazar ve şairlerinden olan Ceyhun Atıf Kansu'nun da yazıları yer almaktadır¹⁹.

Milli Kütüphane'de başka sayısına ulaşamadığımız gazetenin; 1954 yılına kadar bazı nüshalarının İstanbul Üniversitesi kütüphanesinde yer aldığını tespit etmiş bulunmaktayız.

Tokat Sesi: Gazetenin ilk sayısı, 15 Eylül 1950 tarihinde çıkarılmaya başlanmıştır. Sahibi ve başyazarı Mesrur Gürgeç'tir²⁰. Salı ve Cuma günleri olmak üzere haftada iki kez yayınlanan gazete, dört sayfa olarak basılmıştır. Gazetenin ilk sayısında yayınlanan “*Niçin Çıkıyoruz*” başlıklı yazıda; Tokat'ı merkeze alıp, Tokat'ın ihtiyaçlarını ön planda tutacaklarını bildirmişlerdir.

Gazete, sahibi Mesrur Gürgeç'in Demokrat Parti il yönetiminde yer almasının da etkisi ile Parti'nin Tokat'taki yayın organı gibi hareket etmiştir. Gazete sütunlarında, dış politika, ulusal ve yerel siyaset haberlerinin yanında, şehirde yaşanan gelişmeler de ayrıntıları ile yer bulmuştur. Gazete 17 Kasım 1954'ten itibaren Pazartesi hariç günlük olarak, iki sayfa halinde basılmaya başlanmıştır. Tokat Sesi Gazetesi Demokrat Parti'nin iktidara geldiği 1950 yılından 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesine kadar kesintisiz olarak yayın hayatına devam etmiştir. Müdahale sonrasında siyasi çizgisini devam ettirmeyen gazete, ülkedeki gelişmeleri yorum katmadan nakletmiştir. 31 Aralık 1960 tarihli, 2253 numaralı nüshası gazetenin Milli Kütüphaneden ulaşabildiğimiz son sayısıdır.

---

¹⁷ 14 Mayıs, 5 Haziran 1950, Y.1, S.1, 1.

¹⁸ 14 Mayıs, 19 Temmuz 1950, Y.1, S.3, 2.

¹⁹ 14 Mayıs, 5 Haziran 1950, Y.1, S.1, 2.

²⁰ Mesrur Gürgeç; Tokat'ta doğup büyüyen Mesrur Gürgeç, 1950 yılında Ankara Üniversitesi, DTCF Coğrafya Bölümünden mezundur. 1946 yılından itibaren Demokrat Parti içerisinde yer almıştır. Gaziosmanpaşa Lisesi'nde Coğrafya öğretmenliği yapan Gürgeç, 1955-57; 1963-68 ve 1973-77 yılları arasında üç kez Tokat Belediye Başkanlığı yapmıştır. Metin Gürdere, 20. *Yüzyılda Tokat Bir Şehrin ve İnsanların Hikayesi, Siyaset ve Seçimler*, Sivas, 2017, C.3, 200.

Tokat Gazetesi: İlk sayısı 27 Mart 1950 tarihinde basılmıştır. Sahibi ve yazı işleri müdürü Nuri Ağacan, basım yeri Tokat matbaasıdır. Pazartesi, Çarşamba ve Cuma olmak üzere haftada üç gün çıkarılmıştır. Kendisini “*Siyasi Gazete*” sloganı ile tanımlayan gazete Cumhuriyet Halk Partisi taraftarı bir çizgide yayın yapmıştır.

1950 seçimleri öncesinde yayın hayatına başlayan gazete, dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve diğer Cumhuriyet Halk Partili siyasetçilerin söylemlerine geniş yer vermiştir. Necmettin Esin²¹ imzasıyla hazırlanan yazı dizisinde Reşadiye’den başlamak üzere Tokat ilçelerinin sosyal ve ekonomik durumu hakkında bilgi verilmiştir²². Tokatluların hükümetten beklentisi olarak Almus Barajının yapılması işi, bu yıldan itibaren söylenmeye başlamış nihayetinde 1959’da temeli atılmışsa da baraj 1960 yılında tamamlanabilmiştir. Gazetenin Milli Kütüphaneden ulaşabildiğimiz nüshaları 1950 yılına aittir. 1956’da basılan Tokat gazetesinin Ruhi Akcan’a ait olduğu tespit edilmiştir.

Tokat Postası: Gazetenin ilk sayısı, 26 Ekim 1951’de “*Bağımsız Siyasi Gazete*” sloganı ile her Salı ve Cuma olmak üzere haftada iki kez çıkarılmaya başlanmıştır. Sahibi ve yazı işleri müdürü Necati Diren’dir. Gazete yönetimi, ilk sayıdaki “*Aziz Tokatlular*” başlıklı yazılarında “*yakınlıklarını beklediğimiz kişilerin, önümüze çıkardıkları engeller sadece mücadeleyi kudretimizi artırdı*” ifadelerine yer vererek gazetenin çıkış sürecinde, izin alma konusunda sıkıntılarla karşılaştıklarını; aynı yazıda gazetenin maddi güçlüklerle de mücadele ettiğini bunun yanında siyasi olarak tarafsız davranacaklarını bildirmişlerdir²³.

---

²¹ Necmettin ESİN; aslen Kerküklü olup, Lozan Barış Antlaşmasından sonra Türkiye’ye gelmiştir. 1931 yılında Adana Erkek Öğretmen Okulundan, 1937 yılında Ankara Gazi Terbiye Enstitüsü Edebiyat bölümünden mezun olmuştur. Adana, Bayburt, Bafra, Ankara, Tokat gibi Anadolu şehirlerinde Edebiyat öğretmenliği yapmıştır. Adana ve Ankara’da İl Milli Eğitim Müdür yardımcılığı, Tokat’ta da İl Milli Eğitim müdürlüğü yapmıştır. Kerkük’e duyduğu özlemin de etkisiyle şiirlerinde memleket hasreti konularına ağırlık vermiştir. Dağ Kızı, Ürperen Okyanuslar, Beyaz Yeleler, Atıl, Bana Güneş Vurmali, bilindik eserlerinden birkaç tanesidir. Kerkük Gazetesi, “Iraklı Türkmenlerin Sürgün Edebiyatı”, erişim: 15.10.2018, <http://www.kerkukgazetesi.com/kose-yazisi-basligi-3/>; Milliyet Gazetesi, “Unutulmuş Bir Şair Necmettin Esin’i Anmak” erişim: 15.10.2018 <http://blog.milliyet.com.tr/unutulmus-bir-sair-necmettin-esin-i-anmak/Blog/?BlogNo=529407>; Ömer Çakır, “Gazi’li Şairler Hakkında Bir Araştırma” *Gazi Türkiyat Enstitüsü Dergisi*, .1,S.9,Y.2011, 39-40.

²² *Tokat*, 17 Haziran 1950, Y1, S.26, 4.

²³ *Tokat Postası*, 26 Ekim 1951, Y,1,S.1, 1.

Gazetenin ilk sayısından itibaren şehirde yaşanan gelişmeleri yakından takip ettiğini söylemek mümkündür. Gazetede Tokat'taki sağlık, ekonomi, eğitim, spor gibi pek çok alanda haberlere yer verilmiştir. Dönemin önemli sağlık sorunlarından verem ve sıtma hastalıkları ile mücadele konusunda vatandaşlar bilgilendirilmiş, Turhal şeker fabrikasının çalışmalarına değinilmiş, merkez, ilçe ve köylerdeki su, yol ve köprü yapım, onarım çalışmaları hakkında bilgiler verilmiştir. Tokat Postası, 1955 yılında ekonomik sıkıntılar sebebiyle yayın hayatına ara vermiştir. Gazete 7 Haziran 1956'da 284. sayı ile yeniden yayın hayatına başlamıştır. Bu tarihten itibaren pazartesi günleri hariç haftanın her günü yayınlanmıştır. Milli Kütüphaneden temin edebildiğimiz son sayısı 25 Ağustos 1956 tarih, 365 numaralı nüshasıdır²⁴.

Turhal: İlk sayısı 30 Ağustos 1952'de çıkarılan gazetenin sahibi ve yazı işleri müdürü Lütfü Akcan, basım yeri Kayseri'de bulunan Hâkimiyet Matbaasıdır. İdarehanesi ise Turhal Özen Kitabesidir. Gazetenin sloganında “Bağımsız Ve Siyasi Gazete” ifadesi yer almaktadır²⁵. Gazetede yayınlanan haberleri göz önüne alarak, siyasi olarak CHP'ye yakın bir çizgisi olduğunu söyleyebiliriz.

Konumu ve ekonomik katkıları bakımından Tokat ilinin önemli ilçelerinden olan Turhal'da faaliyet gösteren gazetede, Şeker Fabrikasındaki üretim, Tokat'ta, çevre il ve ilçelerde yaşanan gelişmeler, yurttan ve dünyada yaşanan olaylar, yer bulmuştur. Gazetede yer alan haberlerden yola çıkarak, demir yolu bağlantısının ve sanayi kuruluşlarının, buldukları merkezlere sağladıkları ekonomik ve sosyal hayata katkılarının büyük olduğunu söylemek mümkündür.

1955 yılından itibaren günlük olarak çıkmaya başlayan gazete, 1960 yılına kadar yurt ve dünya haberlerine ağırlık vererek yayın hayatına devam etmiştir. İncelediğimiz son nüshası 31 Aralık 1960'a ait olan gazete, dönem dönem yayınlarına ara verse de 2000'li yıllarda da faaliyetini devam ettirmiştir.

Tokat genelinde Turhal ilçesi, basın yayın hayatının hareketli olduğu ilçelerin başında gelmiştir. 1953 yılında kurulan Demokrat Turhal ve yine aynı yıl yayın hayatına giren Lodos gazetelerindeki haberlerden hareketle ilçede farklı görüşlerde gazetelerin yayın yaptığını söyleyebiliriz.

---

²⁴ Tokat Postası, 25 Ağustos 1956, Y.3,S.365, 1-2.

²⁵ Turhal, 30 Ağustos 1952, Y.1, S.1, 1.

Halk Sesi: Kurucusu ve yazı işleri müdürü Cemalettin Peker, idare yeri Gaziosmanpaşa Bulvarında hususi bir daire olan gazetenin ilk sayısı 3 Nisan 1953'te çıkarılmıştır, gazetenin sloganı “Siyasi Gazetedir”²⁶.

İlk sayıda Avukat Vedat Arıkan tarafından hazırlanan, “*Halk Sesi Çıkarken*” başlıklı yazıda, gazetenin, Tokat'ta faaliyet gösteren Tokat Sesi ve Gerçek Demokrat gazetelerinin yanında muhalefetin görüş ve taleplerini dile getiren bir yayına olan ihtiyacı karşılamayı hedeflediği bildirilmektedir. Gazete sayılarında, kuruluş amacına da uygun olarak yurttan ve il genelinde CHP'nin faaliyetlerine geniş yer vermiştir. Şehirdeki gelişmeleri muhalif bir bakış açısıyla değerlendirmiştir. Gazetenin Milli Kütüphane'den temin edebildiğimiz son sayısı 274 numaralı ve 03.02.1958 tarihli²⁷.

Gerçek Demokrat: İlk sayısı 12 Mart 1953'te çıkan gazetenin sahibi ve yazı işleri müdürü Nuri Diren, İdare Yeri Tokat, dizgi ve basımı Diren Matbaasıdır. “Gayemiz” başlıklı yazıda gazetenin amacının Tokat'a ve Tokatlı vatandaşlara haberleri tüm gerçekliğiyle oraya koymaya çalışacakları bildirilmektedir²⁸. Gazetede yurttan ve ilde yaşanan gelişmelere ayrıntılarıyla yer verilmiştir. Gazetenin adından da anlaşılacağı üzere DP'nin Tokat'ta sözcülüğünü yapan bir yayın organı gibi çalışmaktadır. Partinin mahalle, bucak, ilçe ve il kongrelerini ve seçimleri yakından takip eden gazete, adaylar ve vekiller ile de temas halinde olmuştur²⁹. Gazete 1955 yılının ikinci yarısından itibaren günlük çıkmaya başlamıştır. Elimizdeki son nüshası 24 Ağustos 1957 tarih ve 793 numaralıdır.

Genç Demokrat: Mayıs 1954'te yayın hayatına başlayan Gazetenin yazı işleri müdürü Necati Diren, dizgi ve basım yeri Diren Matbaasıdır. Siyaseten Demokrat Parti taraftarı bir çizgide yer almıştır.

Gazetede Tokat ili özelinde haberlerin yanı sıra yurt ve dünya haberlerine de yer verilmiştir. 1954'te 53 sayı yayınlanan gazete yaşanan ekonomik sıkıntılar sebebiyle yayınlarına ara vermiş, Temmuz 1955'te el değiştirerek 54. sayıdan devam etmiştir. Bu tarihten itibaren sahibi Yahya Paldan, yazı işleri müdürü İhsan Altın olan, gazete Tokat Matbaasında basılmaya

---

²⁶ *Halk Sesi*, 3 Nisan 1953, Y.1, S.1, 1.

²⁷ *Halk Sesi*, 03 Şubat 1958, Y.3, S.274, 1.

²⁸ *Gerçek Demokrat*, 12 Mart 1953, Y.1, S.1, 1.

²⁹ *Gerçek Demokrat*, 29 Ağustos 1953, S.48, 1.

başlamıştır. “Gazetemiz yeniden neşriyata başlıyor” başlıklı yazıda, yine aynı ülkü ve inançla Tokat halkına hizmet edeceklerini bildirmişlerdir. Gazetede yaşanan yönetim değişikliğinin ardından yayın politikasında da değişikliğe giderek daha çok ulusal haberlere yer vermeye başlamıştır³⁰. Milli Kütüphane’den temin edebildiğimiz son sayısı 1 Haziran 1959 tarihli ve 1104 numaralıdır³¹.

Hürsöz: İlk sayısı 1 Kasım 1955’te çıkarılan gazetenin sahibi ve mesul müdürü Mehmet Tokatlı’dır. Salı ve Cuma günleri olmak üzere haftada iki gün iki sayfa olarak basılan gazetenin, dizgisi ve yayını Tokat Matbaasında yapılmaktadır. Fiyatı beş kuruştur.

1950 sonrası dönemde Tokat Postası ve Gerçek Demokrat Gazetelerinde yazılar yayınlayan ve siyaseten DP’ye yakın olan Mehmet Tokatlı, partinin il yönetiminde yaşanan haksızlıklar sebebiyle DP’den ayrılmış ve kurduğu Hürsöz gazetesi ile muhalif görüşlerini dile getirmeyi amaçlamıştır³². Gazetede Tokat yerel siyaseti ve siyasetçilerini eleştiren haberlerin yanında DP hükümetinin faaliyetleri de eleştiri konusu olmuştur. Cumhuriyetçi Millet Partisi ve Hür Parti ile ilgili haberler başta olmak üzere muhalif görüşler ise gazetede geniş yer bulmuştur.

Gazete 10 Haziran 1956’dan itibaren günlük olarak yayınlanmaya başlamıştır³³. Hürsöz Gazetesinin ulaşabildiğimiz son sayısı 29Aralık 1956 tarihli 159 numaralıdır³⁴.

Demokrat Artova: Sahibi ve yazı işleri müdürü Hüseyin Akça olan gazetenin ilk sayısı 9 ağustos 1954’te çıkarılmıştır. İlk sayıdaki “Niçin Çıkıyoruz” başlığı altında; Tokat’ın ilçeleri arasında en bakımsız ve geri kalmış ilçe olarak tasvir ettikleri Artova’nın gelişmesine katkı sağlamayı amaçladıklarını bildirilmiştir. Ayrıca demokratik prensiplere ve demokrasiye bağlı olduklarını, daima hakka ve daima iyiye doğru yöneleceklerini vadedmişlerdir³⁵. Çıktıkları günden itibaren Artova’nın dertlerini ele almış, çözüm için yöneticilerden destek istemişlerdir. İlçenin yol, su, okul gibi ihtiyaçlarını her sayıda

---

³⁰ *Genç Demokrat*, 9 Temmuz 1955, Y.1, S.54, 1.

³¹ *Genç Demokrat*, 1 Haziran 1959, Y.5, S.1104, 1.

³² *Hürsöz*, 1 Kasım 1955, Y.1, S.1, 1.

³³ *Hürsöz*, 10 Haziran 1956, Y.1, S.26, 1.

³⁴ *Hürsöz*, 29 Aralık 1956, Y.2, S.159, 1.

³⁵ *Demokrat Artova*, 9 Ağustos 1954, Y.1, S.1, 1.

işlemişlerdir. Siyasi olarak Demokrat Parti'ye yakın olduğu kanaatine varmak mümkündür.

Yeni Erbaa: İlk sayısı 12 Mart 1954'te çıkarılan gazetenin sahibi ve başyazarı Bedrettin Oral'dır. İki sayfa olarak çıkarılan gazetenin basım yeri Tokat'ta Diren Matbaasıdır. Bedrettin Oral'ın Erbaa Genç Demokratlar birliğine üye oluşu ve gazetede yer alan DP yanlısı haberlerden yola çıkarak siyasi olarak DP'ye yakın bir çizgidedir. Gazetede ulusal siyasetin yanı sıra Erbaa özelinde yaşanan gelişmelere de ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Özellikle Erbaa'da tütün satışları ile ilgili bilgiler, satışların yapıldığı dönemde, gazetenin hemen hemen her sayısında yer almıştır³⁶. İlçenin okul, hastane ve idari eksiklikleri üzerinde durulmuş, ilçeyi ekonomik olarak kalkındırmak için tarım ve hayvancılık alanında gerçekleştirilen faaliyetler hakkında ilgiler verilmiştir.

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinden sonra gazetenin yayınlarına kesintisiz devam ettiği dikkat çekicidir³⁷. Bir ilçe yayını olmasına rağmen Yeni Erbaa gazetesi 1976 yılına kadar yayın hayatına devam edebilmiş uzun soluklu bir gazetedir. Gazetenin elimizdeki son sayısı 30 Aralık 1960 yılına ait 672 numaralı sayısıdır.

Genç Bora: Sahibi ve yazı işleri müdürü Sabri Ünal Erkol, idarehanesi Zile CHP İlçe Merkezi, basım yeri Özdilek Matbaası Tokat olarak çıkarılan gazete on günde bir basılmıştır. Sloganı “ *Siyasi Halk Gazetesi*'dir”. İlk sayısı 22 Temmuz 1959'da çıkan gazetenin fiyatı yirmi beş kuruştur³⁸. Gazete dört sayfa olarak çıkarılmıştır.

CHP ilçe teşkilatı tarafından hazırlanan gazetede DP'nin iktidarı botunca geçen dönemi “*zulüm yılları*” olarak ifade etmeleri dikkat çekicidir. Gazetede haberlerden hareketle ilçede siyasi partiler arasındaki hizipleşmeleri görmek mümkündür. Genç Bora gazetesi kurulduğu andan itibaren hükmet ve yerel yöneticiler hakkında yayınladığı haberlerde halkı galeyana sevk edecek ifadeler kullanması sebebiyle kontrole tabi tutulmuştur³⁹. 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra Mayıs ayında yayın yapmayan gazete, 3 Haziran'da çıkan sayısında “*Türk*

---

³⁶ *Yeni Erbaa*, Mart-Ağustos 1954.

³⁷ *Yeni Erbaa*, 31 Mayıs 1960, Y.7, S.613, 1.

³⁸ *Genç Bora*, 22 Temmuz 1959, Y.1, S.1, 1.

³⁹ B.C.A., F.K: 010-09_475-1371-4/2,3,4,5.

Milleti Bayramın Kutlu Olsun” manşetini kullanmıştır. Gazetenin Milli Kütüphane’den ulaşabildiğimiz, elimizdeki son sayısı 2 Mart 1961 tarihli 55 numaralı nüshasıdır. Kütüphanenin kayıtlarında gazetenin adı Bizim Bora şeklinde de yer almaktadır.

Şafak: İlk sayısı 3 Mart 1957’de çıkan gazetenin sahibi Hüseyin M. Hoşcan, yazı işleri ve mesul müdürü Hidayet Açış, Müessese müdürü Burhan C. Büyükipir’dir. İdarehanesi Zile olan gazetenin dizgi ve baskısı Overdi Matbaasında yapılmıştır. Kuruluşundan bir ay sonra gazetede kağıt sıkıntısı çekildiğine dair haberler yer almaya başlamıştır⁴⁰.

Gazetenin çıkış amacı “başmakale” başlıklı yazıda, “Şafak vakti, gecenin gündüze döndüğü andır, biz de ülkemizde gecenin gündüze döndüğü bu zamanlardan esinlenerek gazetemizin adını Şafak olarak tercih ettik” ifadeleri yer almaktadır. Ülkedeki gelişmelerin yanında şehirde yaşananların gazetede yer bulacağı bildirilmiştir.

Gazetede, yurt ve dünya haberleri ağırlıkta olmak üzere Tokat ve Zile’deki gelişmelere de yer verilmiştir. Özellikle ikinci sayfalarda yayınlanan Amerikan günlük yaşamına dair fotoğraflar dikkati çekmektedir.

1958 sonlarından 27 Mayıs 1960’a kadar Demokrat Şafak⁴¹ ismi ile çıkarılan gazete 27 Mayıs askeri müdahalesinin ardından yaklaşık bir ay yayın yapamamıştır. Yayınlarına devam ettiği 17 Haziran’dan sonra da haftada iki gün çıkarılmıştır. Gazetenin elimizdeki son sayısı 30 Aralık 1960 tarih ve 1007 numaralı nüshasıdır⁴². Gazete yayın hayatına 1998 yılına kadar aralıklarla devam etmiştir.

Tokat: Gazetenin sahibi Ruhi Akcan, yazı işleri müdürü Fethi Güneşen’dir. Dizgi ve basımı Turhal Matbaası’nda yapılmıştır. İlk sayısı 3 Ocak 1956’da çıkarılan gazete günlük siyasi gazete olarak yayın hayatına başlamıştır. Hükümet politikalarına muhalif bir çizgide yer alan Tokat Gazetesi, Tokat ili merkezi ve Turhal’daki gelişmeleri göz ardı etmeden, yurt ve dünya haberlerine daha geniş yer vermiştir. Gazetenin ekonomik olarak ayakta kalabilmesi için gerekli olan resmi ilanlardan mahrum olduğunu söylemek mümkündür. Valilik ile bu konuda

---

⁴⁰ Şafak, 16 Nisan 1957, Y.1, S.35, 1.

⁴¹ Şafak, 24 Mayıs 1960, Y.4, S.746, 1.

⁴² Şafak, 30 Aralık 1960, Y.4, S.1007, 1

sıkıntı yaşayan gazete yöneticileri iddialarına göre, türlü sebeplerle, mahkemece hapis cezasına çarptırılmıştır⁴³.

Gazete, 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesini olumlu karşılayan yazılar yayınlamış, olayı bir bayram gibi nitelendirmiştir⁴⁴. Konumuz dâhilinde incelediğimiz son sayısı 31 Aralık 1960 tarih ve 1505 numaralı olan gazete, yazı işleri ve mesul müdürleri değişmiş olmakla birlikte, yayın hayatına halen devam etmektedir.

Zile: ilk sayısı 2 Şubat 1954'te çıkarılan gazetenin sahibi Nejat Akman, yazı işleri müdürü Sabri Alpaydın'dır. Gazete Zile Matbaasında basılmıştır, fiyatı beş kuruştur. "Siyasi Gazete" sloganı ile çıkarılan gazetede "Niçin Çıkıyoruz" başlığı altında, Zile'nin sorunlarını dile getirecek bir gazeteye ihtiyacı olduğundan ve bu ihtiyacı karşılamak için Zile gazetesinin çıkarıldığından bahsedilmiştir⁴⁵. 5 Şubat tarihli ikinci sayıda yazı işleri müdürü "Çıkmaktaki Maksadımız" başlığı altında gazetenin CHP taraftarı bir çizgide yer aldığını bildirmiştir.

Gazetede ilçede yaşanan olayların yanında Tokat ili ve ülke çapında yaşanan olaylara da yer verilmiştir. 2 Mayıs 1954 seçimleri öncesinde çıkarılmaya başlanan gazete, DP'nin seçimi kazanmasının ardından CHP'nin eksikliklerini sorgulamış ve tespit etmeye çalışmıştır.

1954'te el değiştirerek Lütfi Rahmi Kayra tarafından çıkarılmaya devam eden gazetenin elimizdeki son sayısı 12 Ağustos 1955 tarih ve 138 numaralıdır⁴⁶.

Demokrat Zile: Gazetenin kurulduğu 1954 yılına ait nüshaları elimizde bulunmamakla birlikte, Zile gazetesinde yer alan habere göre 8 Şubat 1954 tarihinde Demokrat Zile gazetesi yayın hayatına başlamıştır⁴⁷. Sahibi ve mesul müdürü Macit Rüştü Gürsoy, dizgi ve basım yeri Zile matbaasıdır.

---

⁴³ Tokat, 13 Nisan 1957, Y.2, S.388, 1. Tokat Gazetesinin sahibi Ruhi Akcan, 1954 belediye seçimlerinden 21 gün sonra, ilçe seçim kurulunun verdiği karar hakkında, belediye başkanı Bekir Şeyhoğlu'nun verdiği beyanatı neşrettiği için, kendisi ve belediye başkanı Bekir Şeyhoğlu hakkında açılan davada 4 ay 15 gün hapis ve 3750 lira para cezasına çarptırılmıştır.

⁴⁴ Tokat, 31 Mayıs 1960, Y.5, S.1365, 1.

⁴⁵ Zile, 2 Şubat 1954, Y.1, S.1, 1.

⁴⁶ Zile, 12 Ağustos 1955, Y.2, S.136, 1

⁴⁷ Zile, 9 Şubat 1954, Y.1, S.3, 1. Demokrat Zile: Memleketimizde Demokrat Zile namı ile bir gazete intişara başlamıştır. Refikimize başarılar ve uzun ömür dileriz.

Gazetede yurt ve dünya haberleri ağırlıkta olmakla birlikte Zile’de yaşanan gelişmelere de yer verilmiştir. Özellikle Zile Lisesinin kuruluş süreci ve ilçedeki ekonomik gelişmeler gazetenin sütunlarında sıklıkla yer almıştır. Gazetenin inceleyebildiğimiz son sayısı 14 Mart 1957 tarih ve 583 numaralıdır. Bu sayıda gazetenin kapatıldığına dair bir haber bulunmamaktadır⁴⁸.

Sonuç

Kökenleri Osmanlı dönemine dayanan Türk basın hayatı Cumhuriyetin ilanından sonra hızlı bir gelişme göstermiştir. Bu süreçte Tokat'ta basın faaliyetleri ülke geneline nazaran yavaş seyretmiştir. Tokat'ta Cumhuriyet'in ilk yıllarında Halk Partisinin de desteklediği doğrultuda Halkevi'ne bağlı yayın organları faaliyet göstermiştir. Bu gazeteler hazırladıkları yazılarla Tokat tarihinin ve kültürünün vatandaşlar tarafından tanınmasında etkili olmuştur.

Demokrat Partinin kurulması ve iktidara gelmesiyle hız kazanan ülkedeki basın yayın hareketleri kısa süre içerisinde Tokat'ta da kendisini göstermiş ve birçok gazetenin yayın hayatına başlamasına etki etmiştir. Dönemin Tokat basını Demokrat Parti ile Cumhuriyet Halk Partisi arasındaki siyasi rekabette de taraf olmuş ve basının kamuoyunu etkileme gücünü vilayet özelinde ortaya koymuştur. Gazetelerde yer alan haberlerde Tokat'ta yaşanan sosyal ve ekonomik gelişmeler beraberinde hükümetin ve yerel yöneticilerin faaliyetlerine ayrıntılı olarak yer verildiğini tespit etmiş bulunmaktayız. Gazetelerin faaliyetlerinin devam etmesi veya kesintiye uğraması ekonomik durumlarının yeterli olup olmadığına bağlı kalmıştır. Her dönemde siyaseten iktidara yakın gazeteler, resmi ilanlardan elde ettikleri gelirlerle ayakta kalmayı başarmışlardır. Gazeteler ilk çıktıkları süreçte haftada bir ya da iki yayın yaparken, ilerleyen dönemlerde günlük çıkmaya başlamışlarsa bu durum haberlerinin niteliğini de etkilemiştir. Günlük yayın yapan gazeteler il özelinden uzaklaşarak daha çok yurttan ve dünyadan haberler yayınlamışlardır.

---

⁴⁸ *Demokrat Zile*, 14 Mart 1957, Y.4, S.583, 1.

Kaynakça

Kitaplar:

- Acunsal, Ferit. *Gerçeklerin Diliyle Tokat*. İstanbul: Tanin Basımevi, 1947.
- Birinci, Ali. *Tarihin Gölgesinde Meşahir-i Meçhulden Birkaç Zat*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2001.
- Duman, Selçuk. *Bir Modernleşme Aracı olarak Tokat Halkevi*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2011.
- Gürdere, Metin. *20. Yüzyılda Tokat Bir Şehrin ve İnsanların Hikayesi, Siyaset ve Seçimler*. Sivas. Es-Form Ofset, 2017, C. 3,
- Karpat, Kemal. *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*. İstanbul: AFA Yayınları, 1996.
- Koloğlu, Orhan. *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.

Makaleler:

- Varlık, M. Bülent. "Milli Mücadele ve Cumhuriyet Dönemlerinde Vilayet Gazeteleri (1919-1970)". *Kebikeç*. Y.20, S.39, Ankara: 2015.
- Varlık, M. Bülent. "Ülker Niksar Halkevi Kültür Dergisi". *Kebikeç*. Y.7, S.14, Ankara: 2002.
- Çakır, Ömer. "Gazi'li Şairler Hakkında Bir Araştırma". *Gazi Türkiyat Enstitüsü Dergisi*. C.1, S.9, Y.2011.

Gazeteler:

- Yeni Tokat Dergisi, 30 Ağustos 1933,S.1, s.1,Yeni Tokat Matbaası.
- Yeşilirmak, 7 İkinci Kanun(Ocak) 1938, Y.1, S.1.
- Tokat, 30 Ağustos 1941,Y.1,S.1.
- Yeşil Tokat, 3 Haziran 1949,Y.1,S.1.
- Zümrüt Tokat, 1 Nisan 1950,Y.1,S.1.
- 14 Mayıs, 5 Haziran 1950,Y.1,S.1.

Tokat Sesi, 15 Eylül 1950, Y.1,s.1.

Tokat, 17 Haziran 1950, Y1,S.26.

Tokat Postası, 16 Ocak 1952, Y.1,S.24.

Turhal, Y.1, S.1.

Zile, 12 Ağustos 1955,Y.2,S.136,s.1

Demokrat Zile, 14 Mart 1957, Y.4,S.583,s.1.

Şafak, 24 Mayıs 1960,y.4,S.746,s.1

Tokat, 22 Ekim 1957, Y.2,S.547,s.1.

Genç Bora, 3 Haziran 1960,Y.1,S.29,s.1.

Yeni Erbaa, 12 Mart 1954,Y.1,S.2,s.1

Demokrat Artova, 9 Ağustos 1954,Y.1,S.1,s.1.

Hürsöz, 10 Haziran 1956, Y.1, S.26,s.1

Genç Demokrat, 9 Temmuz 1955, Y.1,S.54,s.1.

Gerçek Demokrat, 29 Ağustos 1953,S.48,s.1.

Halk Sesi, 03 Şubat 1958, Y.3,S.274,s.1

Arşiv Belgeleri:

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi Fonu,
010_09_475_1371_4_2_3_4_5.

Aslen Tokat-Zileli Olan Sivâsîler Ailesine Dair Bir Bibliyografya Denemesi

Fatih ÇINAR*

Öz: Aslen Tokat'ın Zile ilçesinden olan Sivâsîler ailesi, on altıncı yüzyılda alevlenmeye başlayan, Kadızâdelilerle yaşadıkları tartışmalarla uzun bir süre gündemde kalmış, îlmî, siyasî ve kültürel anlamda tarihimizi derinden etkilemiş bir ailedir. Sivâsîlerin, İslamî ilimlere dair çalışmaları, devirlerinin idarecileriyle olan münasebetleri, tekke faaliyetleri, güfte ve beste çalışmaları gibi kültürel sahadaki adımlarıyla tarihimizde derin izler bırakan bir aile olarak gündemdeki yerlerini korumaya devam edecekleri anlaşılmaktadır. Biz bu tebliğde, Sivâsîler ailesiyle ilgili kaleme alınan makale, tez, kitap, ansiklopedi maddesi ve sempozyumları tespit etmeyi ve böylece onlarla ilgili çalışmalarda gündeme getirilen konuların tekrara düşülmesini önlemeyi hedefledik. Bu tebliğle Sivâsîler ailesine dair çalışılmamış alanların tespit edilip, araştırmacıların o alanlara yöneleceği fikri de bizi bu çalışmayı kaleme almaya iten sebepler arasında yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tokat, Zile, Sivâsîler Ailesi, Bibliyografya, Deneme.

A Bibliography Trial on the Family of Sivas (Originally from Tokat-Zile)

Abstract: The Sivâsîler family, originally from Zile district of Tokat, is a family that has begun to flare in the sixteenth century and has been on the agenda for a long time with debates with Kadızadlians. It is understood that Sivâsîs will continue to maintain their place on the agenda as a family that leaves deep traces in our history with the steps taken in the cultural field such as the studies on Islamic sciences, the relations of the period with the administrators, the activities of the lodges, the lyrics and the compositions. In this incompleteness, it should be noted that the fact that the work on the Sivâsîs cannot be seen neatly is an important reason. In order to eliminate this deficiency, we aimed to identify articles, theses, books, encyclopedias and symposiums written about the Sivâsîs family and thus prevent the repetition of the issues raised in these studies. With this communiqué, the idea that the unseen areas of the Sivasian family were also identified and the researchers would turn to those areas are among the reasons that led us to write this work.

Key Words: Tokat, Zile, The Sivâsîler Family, Bibliography, Trial.

---

* Doktora Öğrencisi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, SBE (cinar.fatih.58@hotmail.com).

Giriş

Sivasîler ailesi, ilim ve kültür tarihimizde etkili olmuş köklü bir ailedir. Bu ailenin tarihimize etkisi, aile üzerinde çeşitli konular ekseninde yapılan araştırmaların çokluğu ile de hissedilmektedir. Bu çalışmada, Sivasîler ailesine dair bir bibliyografya denemesi yapmak istiyoruz. Bu kaynakçayı oluştururken ulaşabildiğimiz eski ve yeni bütün kaynakları zikretmeye çalıştık. Araştırmamızı Sivasîler hakkında kaleme alınan “*Kitap çalışmaları, makale-ansiklopedi maddeleri, tezler ve sempozyumlar*” olmak üzere dört ana başlık altında şekillendirdik. Araştırmamızın Sivasîlerle ilgili bilgi veren bütün çalışmaları içerdiği iddiasında değiliz. Ulaşabildiğimiz kaynakları paylaşma gayretinde olduk. Bu araştırmayla amacımız özelde Anadolu, büyük ölçekte dünya tarihinde derin izler bırakan Sivasîler ailesiyle ilgili araştırma yapmak ve onların dünyasına seyahat etmek isteyenlere rehber niteliğinde bir çalışma takdim edebilmektir.

1. Kitap Çalışmaları

1. Akkaya, Hüseyin. *Osmanlı Türk Edebiyatında Süleyman Peygamber ve Şemseddin Sivasî'nin Süleymannâmesi*. Harvard: Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 1997, (2 cilt).
2. ----, *Abdülehad Nuri ve Divanı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003.
3. Aksoy Hasan. *Şemseddin Sivâsî Gülşen-âbâd*. İstanbul: İMV Yayınları, 1990.
4. Aşkun Vehbi Cem. *Sivas Şairleri*. Sivas: 1948, 11 vd.
5. Baz İbrahim. *Abdülehad Nûrî-i Sivâsî Hayatı Eserleri ve Görüşleri*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2007.
6. Bağdatlı İsmail Paşa. *İzahu'l-meknûn fi'z-Zeyl alâ Keşfi'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*. İstanbul: 1947, 2: 549.
7. ----, *Hediyetü'l-Ârifîn Esmâu'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*. İstanbul: 1951, 1: 186.
8. Bilget Burhan. *Sivas Anıt Mezarları*. Ankara: KB Yayınları, 1993, 48.
9. Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakâtü'l-Müfessirîn)*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1974, 2: 693.
10. Coşkun, Ali Osman. *Abdülehad Nûrî Dîvânı*. İstanbul: MEB Yayınları, 2001.

11. Çınar, Fatih. *Sivas'ta Parlayan Bir Güneş: Şemseddin Ahmed Sivasî*. Sivas: Dilek Ofset Matbaa, 2006.
12. -----, *Sivasîler Ailesi Araştırmalar 1*. Sivas: Dilek Ofset Matbaa, 2011.
13. -----, *Sivas ve Mevlevilik Üzerine*. Sivas: Dilek Ofset Matbaa, 2012, 51-70.
14. Çöm, Erol. *Şemseddîn-i Sivâsî'nin İbretnüme Adlı Mesnevîsi (İnceleme-Metin)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
15. Fındıklılı İsmet Efendi. *Tekmiletü'ş-Şakâik fi Hakkı ehli'l-Hakâik*. (nşr. Abdülkadir Özcan). İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989, 452.
16. Gündoğdu, Cengiz. *Bir Türk Mutasavvıfı Abdülmecîd Sivasî*. Ankara: KB Yayınları, 2000.
17. Gündüz, İrfan. *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*. İstanbul: Seha Neşriyat.
18. Güneren, Hüseyin Şemsi. *Tasavvuf Musikisinde Sivasî İlahîleri*. (haz. M. Fatih Güneren). İstanbul: Seçil Ofset, 2000.
19. Güneren, M. Fatih. *Halvetiyye-i Şabâniyye Azîzânı'nın Hikmetli Sözleri ve Bazı Hâtıralarım*. İstanbul: Seçil Ofset, 2012.
20. Haririzade, Mehmed Kemaleddin. *Tibyânu Vesâili'l-Hakâik fi Beyâni Selâsili't-Terâik*. I-III, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi Bl., nr. 430-432.
21. Hilmi, Hocazade Ahmed. *Ziyaret-i Evliyâ*, İstanbul 1325, 88-90.
22. Hulvi, Mahmud Cemaleddin. *Lemezât-ı Hulviyye ez-Lemeât-ı Ulviye*. (haz. Mehmed Serhan Tayşi). İstanbul: MÜİF Yayınları, 1993, 597 vd.
23. İnal, İbnülemin Mahmud Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*. İstanbul 1988, 3: 1743-1744.
24. Kâtib Çelebi. *Mizânu'l-Hak fi İhtiyârî'l-Ehak*. (haz. Orhan Şaik Gökyay). İstanbul: MEB Yayınları, (nr. 2122), 1993, 107 vd.
25. Kocatürk Vasfi Mahir. *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: 1964, 1: 613.
26. Müstakimzade S. Sadedin. *Hülâsatü'l-Hediyye*. Millet Ktp., Ali Emiri Bl. nr. 1082, 37a-47b.
27. -----, *Mecellü'n-nisâb fi'n-nisebi ve'l-Künâ ve'l-Elkâb*. Süleymaniye Ktp., Halet Efendi Bl., nr. 628, 429a.
28. Nafiz Rıdvan, İsmail Hakkı. *Sivas Şehri*. İstanbul: 1928, 130.

29. Özdamar, Mustafa. *Dersâdet Dergâhları*. İstanbul: Kırk Kandil Yayınları, 1994, 97.
30. Özköse, Kadir. *Anadolu Tasavvuf Önderleri*, Konya: Ensar Yayınları, 2008, 417-438.
31. Peçevi. *Tarih-i Peçevi*. Matbaa-i Âmire, İstanbul: 1283/1866, 2: 357.
32. Sami, Mehmed. *Esmâr-ı Esrâr*. İstanbul: 1316, 50-51.
33. Sivasî Recep. *Hidayet Yıldızı (Necmü'l-Hüdâ)*. (terc. Hüseyin Şemsi Güneren, haz. M. Fatih Güneren). İstanbul: Seçil Ofset, 2000.
34. Sivasî Şemseddîn. *Gülşen-âbâd*. (nşr. Hasan Aksoy). İstanbul: İMV, 1990.
35. Savaş Saim. *Bir Tekke'nin Dini ve Sosyal Tarihi -Sivaslı Ali Baba Zaviyesi-*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992, 31 vd.
36. Sivasî İsmail b. Sinanüddin Ebu'l-Berekat. *Şerhu Risaleti's-Sagair ve'l-Kebâir, li-İbn Nüceym*. Tahkik: A. Nedim Serinsu, trc. Süleyman Akkuş, Gündem Ofset Matbaacılık, Baskı Yeri Yok, 2009.
37. Süreyya Mehmed. *Sicill-i Osmanî Yâhud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye*. haz. Ali Aktan, Abdülkadir Yuvalı, Metin Hülagü. İstanbul: Sebil Yayınevi, 1996, 3: 294.
38. Şeyhî, Mehmed Efendi. *Vekâyiu'l-Fudalâ*. haz. Abdülkadir Özcan. İstanbul: 1989, 1: 547-549.
39. Tahir, Bursalı Mehmet. *Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Ahmet Remzi Akyürek-Miftâhu'l-Kulûb ve Esâimi Müellifin Fihristi*. (haz. Mustafa Tatçı - Cemal Kurnaz). Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2000, 1: 89, 121-122.
40. ----, *Meşâyih-i Osmaniyyeden Sekiz Zâtın Terceme-i Ahvâli*, İst.: 1318, 35-39.
41. Toker, Birgül. *Şemseddîn-i Sivâsî Mir'âtü'l-Ahlâk*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
42. Toparlı, Recep. *Abdülmeccid Sivasî Divanı*. Sivas: Dilek Matbaası, 1984.
43. ----, *Şemseddin Sivasî Divanı*. Sivas: Dilek Matbaası, 1984.
44. Tuman Naili. *Tuhfe-i Naili*. 2: 1103-1104.
45. Turabi, Ahmet Hakkı. *Sivasî İlahiler*. Sivas: 2010.
46. Türer, Osman. *Türk Mutasavvıf ve Şairi Muhammed Nazmî*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1988.

47. Uşşakizâde Seyyid İbrahim. *Zeyl-i Şakâik*. Wiesbaden: 1965, 539-541.
48. Vassaf Hüseyin. *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr Şerh-i Esmâr-ı Esrâr*. Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışla, (nr. 2305-2309), 3: 347-348.
49. Vicdani, Sadık. *Tomar-ı Turûk-ı Âliye (Tarikatlar ve Silsileleri)*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1995, 250-252.
50. Yasak, İbrahim. *Sivas Yatırları ve Abdulvehhab Gazi Hazretleri*. Sivas: Asitan Yayınları, 2010, 38-48, 124-126.
51. Yıldız Âlim. *Ahmed Sûzî Hayatı ve Şiirleri*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2011.
52. ----, *Ahmed Sûzî Divânı*. Sivas: Buruciye Yayınları, 2012, 1-410.
53. Yılmaz, Necdet. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (Sûfiler, Devlet ve Ulema)*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2001, 195-236.
54. Yuraydın, H. Gazi. *İslam Tarihi Dersleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, (nr. 182), 1982, 106 vd.

2. Makale ve Ansiklopedi Maddeleri

1. Acun Hakkı. "Sivas ve Çevresi Tarihi Eserlerin Listesi". *Vakıflar Dergisi*. Sayı: 20: 188.
2. Akçay, Ali İhsan. "Sûzî'nin Şiir Muhiti". *Sivaslı Sufi Şair Ahmed Sûzî ve Dönemi Sempozyumu*. (editör: Âlim Yıldız). Sivas: Buruciye Yayınları, 2012, 33-45.
3. Akkaya, Hüseyin. "Şemseddin Sivasî'nin İrşâdü'l-Avâm İsimli Mesnevisi", *CÜİFD*, 7/2: 1-30.
4. ----, "XVII. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Görülen Fikir Hareketlerinde Kadızâdeliler-Sivasîler Tartışması". *Osmanlı*. (edit. Güler Eren) 7: 170-177.
5. ----, "Şemseddin Sivâsî". *Yedi İklim*. Sayı: 66, Eylül 1995.
6. Akpınar, Ali. "Şemseddin Sivasî'ye Göre Hz. Hızır'ın Kimliği/Mahiyeti (Nakd-i Hâtır Adlı Eseri Bağlamında)". *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri*. Sivas: Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2007, 2: 121-137.
7. Akpınar, Muhammet Raşit. "Osmanlı'da Görülen Selefî Temâyül ve Karşı Tepkiler (Kadızâdeliler ve Sivâsîler Arasındaki Fıkhî Tartışmalar)".

- Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni: Osmanlı'da Felsefe ve Aklî Düşünce.* 2015, 8: 83-109.
8. Aksoy Hasan. “Şemseddin Sivasî Divanından İki Gazel”. *İlim ve Sanat.* Ankara 1991, Sayı: 30: 28-29.
  9. -----, “Şemseddin Sivâsî, Hayatı, Şahsiyeti, Tarikatı, Eserleri”. *CÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi.* Sivas 2005, 9/2: 1-43
  10. -----, “Sûzî”. *DİA.* İstanbul 2010, 38: 4.
  11. -----, “Şemseddin Sivasî, Hayatı, Eserleri ve Mevlid’i”. *İlim ve Kültür Tarihinde Sivasîler Sempozyumu Tebliğleri.* Ankara: Kemaleddin İbn Hümam Vakfı Yayınları, 2011, 141-160.
  12. -----, “Sûzî”. *DİA.* İstanbul: 2010, 38: 4.
  13. Albayrak, Sak Vesile, “Şemseddin Sivâsî’nin Kaside-i Bürde Tercümesi”. *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic.* 2014, 9/3(1): 91-110.
  14. Arıcan, M. Kazım. “Şemseddin Sivasî’nin Ahlâk Anlayışı”. *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri.* Sivas: Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2007, 2: 107-121.
  15. Arslan, Ahmet Turan. “Şemseddin-i Sivasî ve Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi”. *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri.* Sivas: Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2007, 2: 77-87.
  16. Arslan, Ömer. “Sivasî Ailesi’nin Tefsir İlmine Katkıları Çerçevesinde Abdülmecid Sivasî’nin Fatiha Suresi Tefsiri”. *İlim ve Kültür Tarihinde Sivasîler Sempozyumu Tebliğleri.* Ankara: Kemaleddin İbn Hümam Vakfı Yayınları, 2011, 219-240.
  17. Baz, İbrahim. “Âlim, Şair, Sûfî Abdülehad Nûrî-i Sivasî”. *İlim ve Kültür Tarihinde Sivasîler Sempozyumu Tebliğleri.* Ankara: Kemaleddin İbn Hümam Vakfı Yayınları, 2011, 241-290.
  18. -----, “Kadıızâdeliler-Sivâsîler Tartışması”. *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni: Osmanlı'da Felsefe ve Aklî Düşünce.* 2015, 8: 757-796.
  19. Bursalı Mehmet Tahir. “Şeyh Abdülehad en-Nûrî” (Terâcim-i Ahvâl). *Strat-ı Müstakîm* 7, (161), 9. 1327, 69.

20. Ceviz, Nurettin. "Abdülmeccid Sivasî ve Uddetu'l-Muste'iddîn Adlı Eseri". *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri*. Sivas: Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2007, 2: 175-183.
21. Ceylan, Mehmet. "Ahmed Sûzî ve Divan'ı". *Sosyal Bilimler Dergisi*. 237-251.
22. Çağlar, Yeter Sevim. 'Şemseddin Sivasî'. *Yağmur*, Sayı: 48, Haziran 2010.
23. Çavuşoğlu, Ali. "Sûzî'nin Ahlakçılığı". *Sivaslı Sufî Şair Ahmed Sûzî ve Dönemi Sempozyumu*. (edit. Âlim Yıldız). Sivas: Buruciye Yayınları, 2012, 187-195.
24. Çelik, Abbas. "Bir Eğitimci Olarak Zîlî". *EKEV Akademi Dergisi*, 1/3. Erzurum 1998, 337-343.
25. ----, "Zilî (M. XVI. Yüzyıl)". *Klasik İslam Eğitimcileri*. 2016, 623-635.
26. Çetin, Nuran. "Sivâsî Tekkesi ve Tasavvuf Tarihindeki Yeri". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2014, sayı: 2: 19-39.
27. Çınar, Fatih. "İki Fetih, İki Fâtih (Mehmed) İki Şems". *Somuncu Baba* sayı: 79, Mayıs 2007, 58-61.
28. ----, "Hüseyin Vassaf Bey'in "Sefîne-i Evliyâ" Adlı Eserinde İsmi Geçen, Sivas'ta İkâmet Eden ve Sivaslı Olan Sûfîler". *CÜİFD*. Sivas 2008, 11: 387-406.
29. ----, "İsmail Sivasî ve Sûfîlerin Raks/Deveran Hakkında Verdiği Bir Fetvası". *CÜİFD*, Sivas 2009, 13/1: 341-358.
30. ----, "Ahmed Sûzî ve "Sülûknâme" İsimli Eseri", *Avrupa İslam Üniversitesi İslam Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 1, Mayıs 2010, 204-228.
31. ----, "Halvetî-Celvetî Münasebeti". *Somuncu Baba*. Şubat 2010, Sayı: 112, 62-64.
32. ----, "Şems-i Sivasî'nin Marifet ve Aşk Güneşi: Abdülmeccid Şirvanî". *Sultan Şehir*. Yıl: 6, Sayı: 14: 131-135.
33. ----, "Sivas'ta Parlayan Bir Güneş: Şemseddin Ahmed Sivasî". *Sivas Kültür*. Yıl: 1, Sayı: 2: 20-22.
34. ----, "Receb-i Sivasî ve "Risâle fî usûli'l-Halvetiyye" Adlı Eseri". *Sûfî Araştırmaları*. 3/6: 81-100.
35. ----, "Abdülehad Nûrî-i Sivasî ve "Risâle Fî Deverânî's-Sûfiyye" Adlı Eseri". *GOPİFD*. Tokat 2017, 77-114.

36. Çiçek, Mehmet. "Nisâ Sûresi 65. Âyete Dair Abdülmecîd Sîvâsî'nin Bilinmeyen Bir Risalesi". *CÜİFD*, Sivas 2011, 15/1: 293-317.
37. Doğru, Rabia. "Sûzî Divanında Dua". *Sivaslı Sufî Şair Ahmed Sûzî ve Dönemi Sempozyumu*. (edit. Âlim Yıldız). Sivas: Buruciye Yayınları, 2012, 185-187.
38. Ekicigil, Recep. "Abdülehad Nûrî". *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*. İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları, 1982, 1: 88.
39. Eliaçık, Muhittin. "Şemseddin-i Sivasî'nin Nakd-i Hâtır Adlı Eserinin Münih Bayerische Staaatsbibliothek Nüshası". *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri*. Sivas: Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2007, 2: 137-147.
40. Eraydın Selçuk. "Abdülehad Nûrî Sivasî". *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (Devirler/İsimler/Eserler/Terimler)*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1: 17.
41. Erbay, Nazire. "Şemseddin Sivasi'nin Gazellerindeki Nesif Kavramı Üzerinden İnsani Değerlerin Sorgulanması" *Uluslararası Sempozyum İnsani Değerlerin Yeniden İnşası 19-21 Haz. 2014 Erzurum -Tebliğler-*, 2015, 3: 235-247.
42. Erdemir, Avni. "Nûrî". *Anadolu Sahası Musikişinas Divan Şairleri*. Ankara 1999, 349-352.
43. Genç, İlhan. "Zileli Muharrem Efendi Ailesinin Kadızâdelilerle Mücadelesi". *Tarihi ve Kültürü İle I. Zile Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. İstanbul: Zile Belediyesi Yayınları, 2009, 110-122.
44. -----, "Şemseddîn-i Sivâsî'nin Mir'âtü'l-Ahlâk'ında Kurmacanın İşlevi". *Tarihi ve Kültürü İle II. Zile Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İzmir: Zile Belediyesi Kültür Yayınları, 2012, 185-191.
45. Göktaş, Mehmet. "Sûzî Divanında Sufî Portresi". *Sivaslı Sufî Şair Ahmed Sûzî ve Dönemi Sempozyumu*. (editör: Âlim Yıldız, sivas: Buruciye Yayınları, 2012, 251-269.
46. Gölpınarlı, Abdülkadir. "Şemsiyye". *İA*. 10: 423.
47. Göztepe, Yüksel. "Aslen Zileli Olan Şemseddin Ahmed es-Sivâsî'nin Marifetü'n-nefs Anlayışı". *Tarihi ve Kültürü İle I. Zile Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. İstanbul: Zile Belediyesi Yayınları, 2009, 131-141.

48. -----, "Osmanlı'da Bir Fikri Mücadele Kadı-zade-Sivasî Tartışmaları". *İlim ve Kültür Tarihinde Sivasîler Sempozyumu Tebliğleri*. Ankara: Kemaleddin İbn Hümam Vakfı Yayınları, 2011, 83-104.
49. -----, "Sûzî'nin Sülûknâmesi". *Sivaslı Sufî Şair Ahmed Sûzî ve Dönemi Sempozyumu*. (edit.: Âlim Yıldız), Sivas: Buruciye Yayınları, 2012, 269-285.
50. Gülgen, Hicabi. "Eyüp'te Sivasî Dergâhı Haziresi ve Mezar Taşları". *İlim ve Kültür Tarihinde Sivasîler Sempozyumu Tebliğleri*. Ankara: Kemaleddin İbn Hümam Vakfı Yayınları, 2011, 307-338.
51. Gündoğdu, Cengiz. "XVII. Yüzyıl Osmanlısında İki Farklı Sûfî Tipi: Abdülmecîd-i Sivâsî ve İdrîs-i Muhtefî". 2: 21-40.
52. -----, "XVII. Yüzyılda Tekke-Medrese Münasebetleri Açısından Sivasîler-Kadı-zâdeliler Mücadelesi". *İLAM*. 3/1 (Ocak-Haziran 1998), 37-72.
53. -----, "Osmanlı Padişah-Tarikat Şeyhi Münasebetlerine Dair Bir Örnek: Abdülmecîd Sivasî ve I. Ahmed". *Türk Kültürü*. Yıl: 37, sayı: 5 (Eylül- Aralık 1999), 345-359.
54. -----, "XVII. Yüzyıl Osmanlısında Siyasî Otoritenin Ulema-Sûfî Yaklaşımına Dair Bir Örnek: IV. Murad-Kadı-zâde-Sivasî". *Dini Araştırmalar*. 2/5 (Eylül-Aralık 1999), 203-223.
55. -----, "Sultan Ahmed Cami İlk Cuma Vaizi: Abdülmecid Sivasî". *Tasavvuf*. Sayı: 4, Ankara 2000, 41-53.
56. -----, "Türk Tasavvuf Kültürü'nde Bir Şeyh Ailesi: Şemsî-Sivasîler". *Türkler*. (edit. H. Celal Güzel). Ankara, 2002, 11: 128-140.
57. -----, "Halvetiyye Tarikatı Şemsiyye Kolu Meşâyihî ve Şemsî Dergâhı Son Post-nişini: Hüseyin Şemsi (Güneren)". *Ekev*, Yıl: 6/10 (Kış-2002), 65-71.
58. -----, "Mevlâna'nın Şathiyye Türünde Yazdığı Bir Gazeli'nin Şerhi: Şerh-i Ebyât-ı Celâleddîn-i Rûmî". *Tasavvuf* 2002. 8: 27-46.
59. -----, "XVII. Yüzyılda Eyüp Sakini Bir Halvetî Şeyhi: Abdülmecid Sivasî (Hayatı, Hizmet ve Misyonu)". İstanbul 2004, 278-293.
60. -----, "Eyüp'te Medfun Bir Halvetî-Sivâsî Şeyhi Sivâsî-zâde Abdülbâki Efendi". *Ekev*. İstanbul 2005- Sosyal Bilimler -, 314-321.

61. ----, "Pâdişah-Tarîkat Şeyhi Münasebetleri Açısından Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Çağdaşı Abdülmecid-i Sivâsî". *Aziz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri*. İstanbul 2005, 15-38.
62. ----, "Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde "Mânâ Dili", Mesnevî'nin Türkçeye Şerh Geleneği ve Bu Bağlamda Halvetî Şeyhi Abdülmecîd-i Sivâsî'nin Mesnevî Üzerine Çalışmaları". *Tasavvuf*, 2005, 14: 121-148.
63. ----, "Mevlânâ'nın Mesnevî'sinin Türkçe'ye Şerh Geleneği ve Halvetî Şeyhi Abdülmecîd-i Sivâsî'nin Mesnevîsi Üzerine Çalışmaları". *Ekev - Sosyal Bilimler - 2005*, 25: 103-122.
64. ----, "Sivas'tan Doğan Bir Şems-i Ma'nâ: Sivâsiyye Yolunun Banisi Abdülmecîd-i Sivâsî". *İlim ve Kültür Tarihinde Sivasîler Sempozyumu Tebliğleri*. Kemaleddin İbn Hümam Vakfı Yay., Ankara 2011, 187-218.
65. ----, "Şemsî-Sivâsî" Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni: Osmanlı'da Felsefe ve Aklî Düşünce, 2015, 8: 681-713.
66. Güneren, Fatih. "Şemseddin-i Sivasî Ailesi", *İlim ve Kültür Tarihinde Sivasîler Sempozyumu Tebliğleri*. Ankara: Kemaleddin İbn Hümam Vakfı Yayınları, 2011, 23-36.
67. Haksever, H. İbrahim. 'Sûzî'de Ehl-i Beyt Sevgisi'. *Sivaslı Sufi Şair Ahmed Sûzî ve Dönemi Sempozyumu*. (editör: Âlim Yıldız) Sivas: Buruciye Yayınları, 2012, 211-221.
68. Heyet, "Abdülmecid Sivasî". *Büyük Larousse*. İstanbul: Gelişim Yayınları, 1986, 1: 33.
69. Heyet. "Abdülehad Nuri". *Büyük Larousse*. İstanbul: Milliyet Gazetesi Hediyesi, Tarihsiz, 1: 24.
70. Heyet. "Abdülehad Nuri". *Türkiye Gazetesi İslam Âlimleri Ansiklopedisi*. İstanbul: Tarihsiz, 14: 118-126.
71. Heyet. "Abdülehad Nuri" *Evliyalar Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları, 1992, 1: 273-286.
72. Heyet. "Abdülehad Nuri". *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*. İstanbul: 1983, 1: 41-42.
73. Heyet. "Abdülehad Nuri". *Rehber Ansiklopedisi*, 121.
74. Heyet. "Abdülehad Nuri". *Meydan Larousse*. İstanbul 1992, 1: 25.

75. Heyet. "Abdülehad Nuri". *Ana Britannica*. İstanbul 1993, 1: 24.
76. Işın, Ekrem. "Abdülehad Nuri". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994, 1: 21-22.
77. ----, "Abdülehad Nuri". *DİA*. 1: 21.
78. ----, "Abdülehad Nûrî". *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. İstanbul: Yapı ve Kredi kültür Sanat Yayıncılık, 1999, 1: 33.
79. İdiz, Ferzende. "Kâtip Çelebî'nin Mîzânü'l-Hakk Adlı Eseri Bağlamında Kâdızâdeliler-Sivasîler Mücâdelesi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi = The Journal of International Social Research*, 2015, 8/ 39: 1052-1063.
80. İliç, Solobodan. "Sivaslı Mutasavvıf Abdülmecid-i Sivasî'nin Kasidesi ve Abdullah Bosnevî'ye Ait Şerhi". *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri*. Sivas: Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2007, 2: 183-187.
81. İnce, Ömer. "Zileli Kara Şems'in Mir'âtü'l-Ahlâk'ında Tarihi ve Efsânevî Unsurların İşleniş Biçimi". *İzmir Tarihi ve Kültürü İle II. Zile Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 2012, 239-249.
82. İslamoğlu, Abdülmecid. "Sûzî'nin Aşk Anlayışı". *Sivaslı Sufi Şair Ahmed Sûzî ve Dönemi Sempozyumu*. (edit. Âlim Yıldız) Sivas: Buruciye Yayınları, 2012, 221-251.
83. Kahraman, Abdullah. "Sivasîlerin Fıkıh Kültürü". *İlim ve Kültür Tarihinde Sivasîler Sempozyumu Tebliğleri*. Ankara: Kemaleddin İbn Hümam Vakfı Yayınları, 2011, 361-376.
84. ----, "Zile'li Muharrem Efendi ve 'Umdetü'n-Nisâ' Adlı Kadın İlmihali". *Tarihi ve Kültürüyle II. Zile Sempozyumu Programı* (Zile 6-9 Ekim 2011). İzmir: Zile Belediyesi Kültür Yayınları, 2012, 286-298.
85. Kaplan, Mahmut. "Ahmed Sûzî ve Pend-namesi". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1/1, Van 1994, 41-52.
86. Karacabey Salih. "Şemseddin Sivasî ve Hadis İlmî". *İlim ve Kültür Tarihinde Sivasîler Sempozyumu Tebliğleri*. Ankara: Kemaleddin İbn Hümam Vakfı Yayınları, 2011, 339-360.

87. Karadaş Cağfer. “Kadı-zâde-Sivasî Tartışmalarının İtikadi Boyutu”. *İlim ve Kültür Tarihinde Sivasîler Sempozyumu Tebliğleri*. Ankara: Kemaleddin İbn Hümmam Vakfı Yayınları, 2011, 105-126.
88. Karataş, Ahmet. “Sûzî Divânı'nda Hac, Kurban ve Bayram Motifleri”. *Sivaslı Sufî Şair Ahmed Sûzî ve Dönemi Sempozyumu*. (edit. Âlim Yıldız). Sivas: Buruciye Yayınları, 2012, 195-211.
89. Kaya, Doğan. “Şemseddîn Sivâsî'nin Mevlîd-i Nebî Adlı Eserinin Yeni Bir Nüshası”. *Tarihi ve Kültürü İle I. Zile Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İstanbul: Zile Belediyesi Yayınları, 2009, 150-156.
90. Keleş, Reyhan. ‘Sûzî Divanında Ayet ve Hadis Kullanımı’. *Sivaslı Sufî Şair Ahmed Sûzî ve Dönemi Sempozyumu*. (edit. Âlim Yıldız). Sivas: Buruciye Yayınları, 2012, 151-175.
91. Kemikli, Bilal. “Sivaslı Şair-Mutasavvıf Abdülehad Nuri ve Bir Şiiri”. *Sivas Altıncı Şehir*. Yıl: 1/2, Nisan-Haziran 1997, 34.
92. -----, “Cumhuriyet Döneminde Sivaslı Bir Rind Şair: Ahmet Rindî ve Şiiri Üzerine Bazı Değerlendirmeler”. *Cumhuriyet Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri*. Sivas: Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2007, 567-576.
93. -----, “Sivasî Geleneğin İnşa Ettiği Edebî Muhit”. *Sivaslı Sufî Şair Ahmed Sûzî ve Dönemi Sempozyumu*. (edit. Âlim Yıldız). Sivas: Buruciye Yayınları, 2012, 1-13.
94. Keskin, Hasan. “Abdülehad Nûrî es-Sivasî'nin Kur'ân ve Tefsir İle İlgili İki Risâlesi”. *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri*. Sivas: Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2007, 2: 187-199.
95. Kılıç, Rüya. “Sivas'tan İstanbul'a Bir Tarikat Portresi: Şemsiyye ve Sivasıyye”. *Türkler*. (edit. H. Celal Güzel). Ankara 2002, 11: 120-127.
96. Kılıç Ünal. “Şemseddin Sivasî ve Menakıb-ı Çehâr-yâr-ı Güzin Bağlamında Tarihçiliği” *İlim ve Kültür Tarihinde Sivasîler Sempozyumu Tebliğleri*. Ankara: Kemaleddin İbn Hümmam Vakfı Yayınları, 2011, 167-186.
97. Koçu, Reşat Ekrem. “Abdülmeccîd Efendi”. *İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul: İstanbul Yayınları, 1946, 1: 101.
98. -----, “Abdülehad Nuri Efendi”. *İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul: İstanbul Yayınları, 1958, 1: 57.

99. Korkmazer, Gülsüm. “Kadıızâdeliler-Sivâsiler Çatışmasının Hadis Şerhlerindeki Tezahürleri (Bidâatü'l-Vâizîn ve Mecâlisü'l-Ebrâr)”. *Sahn-ı Semân'dan Dârulfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler) - XVII. Yüzyıl*. 2017, 367-378.
100. Mazıoğlu, Hasibe. “Türk Edebiyatında Mevlid Yazan Şairler”. *Türkoloji Dergisi*. Ankara 1974, 1: 31-63.
101. Mermer, Kenan. “Sûzî'nin Vahdet Algısı”. *Sivaslı Sufi Şair Ahmed Sûzî ve Dönemi Sempozyumu*. (edit. Âlim Yıldız). Sivas: Buruciye Yayınları, 2012, 127-151.
102. Öngören, Reşat. “Kadıızâdeliler Sivasîler Tartışması”. *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Din*. 2015, 5: 245-247.
103. Özcan, Abdülkadir. “Şakaik Tercümesi ve Zeyillerinde Sivas Uleması ve Meşayihî”. *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri*. Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2007, 2: 7-10.
104. Özcan, Murat. “Şemseddin Sivasî ve Hallu Ma'âkidi'l-Kavâ'id Adlı Eseri”. *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri*. Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2007, 2: 157-175.
105. Özdemir, Metin. “Şemseddin Sivasî'nin İtikadî Görüşlerinin Değerlendirilmesi”. *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri*. Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2007, 2: 87-107.
106. Özköse, Kadir. “Osmanlı Devleti Döneminde Sivas'ın Tasavvufî Kültür Yapısı”. *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri*. Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2007, 2: 39-50.
107. -----, “Zile'nin Mâneviyât Güneşi: Kara Şems ve Takipçileri”. *Tarihi ve Kültürü İle I. Zile Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. İstanbul: Zile Belediyesi Yayınları, 2009, 218-228.
108. -----, “XVIII-XIX. Yüzyılda Sivas'ta Tasavvuf, XVIII-XIX. Yüzyılda Sivas'ta Tasavvuf”. *Sivaslı Sufi Şair Ahmed Sûzî ve Dönemi Sempozyumu*. (edit. Âlim Yıldız) Sivas: Buruciye Yayınları, 2012, 21-33.
109. -----, “Zileli Muharrem Efendi'nin Tasavvufî Düşüncesi”. *Tarihi Kültürüyle II. Zile Sempozyumu* (06-09 Ekim 2011). İzmir: Zile Belediyesi Kültür Yayınları, 2012, 318-344.

- 110.-----, "Tokat'ta Tasavvuf Kültürü". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (25-26 Eylül 2014) Bildiriler*. Tokat 2015, 3: 79-102.
- 111.-----, "Şemseddin Sivasî'nin Tasavvufî Tecrübesinde Rızâ-yı Bârî Düşüncesi". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*. 2015, 19/2, 49-80.
- 112.Öztürk, Ali. "Şemseddin Sivasî'nin Muhiti ve Şemsiyye'ye Giden Süreç". *İlim ve Kültür Tarihinde Sivasîler Sempozyumu Tebliğleri*. Ankara: Kemaleddin İbn Hümam Vakfı Yayınları, 2011, 127-140.
- 113.-----, "Sivâsî Divânlarından Müşterekler: Şemseddin Sivasî, Abdülmecid Sivasî ve Ahmed Sûzî Örneği". *Sivaslı Sufî Şair Ahmed Sûzî ve Dönemi Sempozyumu*. (edit. Âlim Yıldız). Sivas: Buruciye Yayınları, 2012, 91-105.
- 114.Pakoğlu, Abdullah. "Gaye ve Nizam Delili Işığında Şemseddin Sivasî'nin Gülşen-Âbâd İsimli Eseri". *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri*. Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2007, 2: 147-157.
- 115.Paksoy, Kezban. "Şerhu Gazeliyyâtu's-Sultân Murâdu's-Sâlis". *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*. Volume 2/3 Summer 2007, 444-448.
- 116.Sakaoğlu, Necdet. "Ayasofya Kürsü Şeyhliği". *DİA*. 1: 459.
- 117.-----, "Kadızedeliler-Sivasîler". *DİA*. 4: 367-369.
- 118.Sarıkaya, Yıldırım. "Ahmed Sûzî'nin Vasiyetnâmesi". *CÜİFD* 15/2: 173-200.
- 119.-----, "Sûfî Muhitinde Vasiyetname Geleneği ve Sûzî'nin Vasiyetnamesi". *Sivaslı Sufî Şair Ahmed Sûzî ve Dönemi Sempozyumu* (edit. Âlim Yıldız). Sivas: Buruciye Yayınları, 2012, 285-295.
- 120.Şanlı, İsmet. "Şemseddîn-i Sivasî'nin Menâkıb-ı İmâm-ı A'zâmı". *Devirleri Aydınlatan Meş'ale: İmâm-ı A'zam Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı*. 28-30 Nisan 2015, Eskişehir, 2015, 481-492.
- 121.Şengün, Necdet. "Şeyh Ahmed Rindî Sivasî ve Şiirlerinde Melamet Neşvesi". *İlim ve Kültür Tarihinde Sivasîler Sempozyumu Tebliğleri*. Ankara: Kemaleddin İbn Hümam Vakfı Yayınları, 2011, 377-390.
- 122.-----, "Sûzî Divanı'nda Dil ve Anlatım" *Sivaslı Sufî Şair Ahmed Sûzî ve Dönemi Sempozyumu*. (edit. Âlim Yıldız). Sivas: Buruciye Yayınları, 2012, 105-127.
- 123.Tahir, Bursalı Mehmed. "Şeyh Abdülehad en-Nûrî". *Sırat-ı Müstakîm*, 7, (161), 9, 1327, 69-70.

124. Tanman, M. Baha. "Sivasî Tekkesi". *DİA*. 37: 287-288.
125. -----, "Sivasî Tekkesi". *İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul 1994, 1: 16.
126. Telkenaroğlu, M. Rahmi. "Zileli Muharrem Efendi (X./XVI. Asır) ve "Hediyetü's-sulûk" Adlı Eseri". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas 2012,16/2: 303-333.
127. -----, "Zileli Muharrem Efendi". *TDVİA*, Ek-2. İstanbul 2016, 701-702.
128. Toparlı, Recep. "Şemseddin Sivasî'nin Şiir Dünyası". *İlim ve Kültür Tarihinde Sivasîler Sempozyumu Tebliğleri*. Ankara: Kemaleddin İbn Hümam Vakfı Yayınları, 2011, 161-166.
129. Turabi, Hakkı. "Sivasî İlahiler". *İlim ve Kültür Tarihinde Sivasîler Sempozyumu Tebliğleri*. Ankara: Kemaleddin İbn Hümam Vakfı Yayınları, 2011, 391-402.
130. Türer, Osman. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Padişah-Tarikat Şeyhi Münasebetine Dair Tarihî Bir Örnek". *Türk Dünyası Araştırmaları*. Sayı: 28 (Şubat, 1984), 181-194.
131. Uçman, Abdullah. "Abdülehad Nûrî". *Büyük Türk Klasikleri*. İstanbul 1987, 1: 35-37.
132. -----, "Abdülehad Nûrî". *DİA*. İstanbul 1988, 1: 178-179.
133. -----, "Abdülehad Nûrî". *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*. İstanbul: Şule Yayınları, 1995, 8: 228-235.
134. Ulupınar, Hamide. "Şemseddîn-i Sivâsî'nin "Emr-i İlâhî ve Hücet-i ilâhî" Adlı Risâlesi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2016, 15/30, 527-547.
135. Üçer, Müjgân. "Yunus İzinde Bir Şair: Nûrî-i Sivasî (Abdülehad Nûrî)". *Revak*. 1993, 56-65.
136. -----, "Sivas'ta Son Sivasîler: Hatıralar Tesirler ve Özlemler". *İlim ve Kültür Tarihinde Sivasîler Sempozyumu Tebliğleri*. Ankara: Kemaleddin İbn Hümam Vakfı Yayınları, 2011, 37-70.
137. Yediyıldız, Asım. "XVIII-XIX. Yüzyılda Genel Siyasi Durum ve Sivas". *Sivaslı Sufi Şair Ahmed Sûzî ve Dönemi Sempozyumu*. (edit. Âlim Yıldız). Sivas: Buruciye Yayınları, 2012, 13-21.

138. Yekbaş, Hakan. “Ahmed Sûzî, Hayatı, Hakkında Yapılan Çalışmalar ve Bir Mecmuadan Hareketle Bilinmeyen Şiirleri”. *Sivaslı Sufi Şair Ahmed Sûzî ve Dönemi Sempozyumu*. (edit. Âlim Yıldız). Sivas: Buruciye Yayınları, 2012, 45-91.
139. Yıldırım, Yusuf. “Abdülmeccîd-i Sivasî'nin Manzum Kasîde-i Hamriyye Tercümesi”. *İSTEM: İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*. 2015, 13/25, 151-175.
140. Yıldız, Âlim. “Ahmed Sûzî ve Pendnâmesi”. *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyum Bildirileri*. Sivas: Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2007, 353-361.
141. ----, “Şiir Vadisinde Bir Ailenin Hikayesi: Şemsî'den Rindî'ye Uzanan Halka”. *İlim ve Kültür Tarihinde Sivasîler Sempozyumu Tebliğleri*. Ankara: Kemaleddin İbn Hümam Vakfı Yayınları, 2011, 71-82.
142. ----, “Sûzî'nin Mesnevileri”. *Sivaslı Sufi Şair Ahmed Sûzî ve Dönemi Sempozyumu*. (edit. Âlim Yıldız). Sivas: Buruciye Yayınları, 2012, 295 vd.
143. ----, “Şemseddin Sivâsî'nin Abdülvehhâb Gâzi Menâkıbı”. *CÜİFD*. Sivas 2013, 17/2: 5-10.
144. ----, “Şemseddin Sivasî'ye Göre İslam Şehrinin Ahlak Çarşısı”. *Çevre ve Ahlak Sempozyum Bildiri Metinleri*. Gaziantep 2014, 361-366.
145. Yılmaz, Necdet. “Abdülehad Nûrî-i Sivasî'nin Midillideki Faaliyetleri”. *İlim ve Kültür Tarihinde Sivasîler Sempozyumu Tebliğleri*. Ankara: Kemaleddin İbn Hümam Vakfı Yayınları, 2011, 291-306.
146. Yuraydın, H. Gazi. “Türkiye'nin Dini Tarihine Umumi Bir Bakış”. *AÜİFD*. Ankara 1961, 9: 115.
147. Yüksel, Hasan. “Sivas'ta Bir Şeyh Ailesinin Ortaya Çıkışı ve Vakıflar Üzerine Bir Deneme (Şeyh Şemseddîn Ailesi)”. *Revak*. 1/1 Sivas 1990, 38-53.
148. ----, “16. yy. Toplumsal Huzurun Mimarı Bir Mutasavvıf: Şemseddin Sivasî”. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*. 2017, 5/12: 254-261.

3. Tez Çalışmaları

1. Arslan, Zafer. *Ahmed Sûzî-i Sivasî ve Divanı*. (Yüksek Lisans Tezi), SİÜSBE, Kahramanmaraş 2010.

2. Akpınar, Muhammed Raşit. *Kadıızâdeliler ve Sivâsîler Arasındaki Fıkhî Tartışmalar*. (Yüksek Lisans Tezi), MÜSBE, İstanbul 2009.
3. Aksoy, Hasan. *Şemseddîn-i Sivâsî: Hayatı, Eserleri ve Mevlidi*. (Doktora Tezi), MÜSBE, İstanbul 1983.
4. Aldanmaz, Ömer. *Şemseddin Sivâsî'nin Mir'atü'l-Ahlâk ve Mirkâtü'l-Eşvâk Adlı Mesnevisi (İnceleme-Tenkitli Metin)*. (Yüksek Lisans Tezi), CÜSBE, Sivas 2001.
5. Ay, Alper. *Abdülmecid Sivâsi Divanı (İnceleme-Metin)*. (Yüksek Lisans Tezi), CÜSBE, Sivas 2014.
6. Ayhan, Necdet. *Tokat Zileli Muharrem Efendi'nin Künûzü'l-Evliyâ ve Rumûzü'l-Asfiyâ Adlı Eserinin İncelenmesi ve Değerlendirilmesi*. (Yüksek Lisans Tezi), CÜSBE, Sivas 2014.
7. Bal, Mehmet Turan. *Abdülehad Nûrî Sivâsî'nin 'Hikmetü't-Teâruz fî sûreti't-tenâkuz' Adlı Eseri*. (Yüksek Lisans Tezi), MÜSBE, İstanbul 2013.
8. Baz, İbrahim. *Abdülehad Nuri-i Sivâsi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri*. (Doktora Tezi), AÜSBE, Ankara 2004.
9. Biçen Eşref. *Şemseddin Sivâsî'nin Mir'atü'l-Ahlâk Mesnevisi Üzerine Bir Gramer İncelemesi*. (Yüksek Lisans Tezi), DÜSBE, Diyarbakır 1997.
10. Bozaslan, Seda Uysal. *Abdülmecid Sivâsî'nin Şerh-i Cezîre-i Mesnevi'si (metin-inceleme) ve Yûsuf-ı Sîneçâk'in Cezîre-i Mesnevi'sinin Türkçe şerhleri (Karşılaştırma - sadeleştirilmiş ortak metin)*, (Doktora Tezi), KTÜ, Trabzon 2016.
11. Buluz, Nermin. *Şemseddin Sivâsî'nin Heşt-Behişt Mesnevisi*. (Yüksek Lisans Tezi), CÜSBE, Sivas 1997.
12. Ceylan, Mehmet. *Ahmed Suzî Divanı'nın Edisyon Kritiği*. (Yüksek Lisans Tezi), KÜSBE Afyon 1999.
13. Çelik, Nilüfer. *Abdülehad Nûrî ve Divanını Tenkitli Metni*. (Yüksek Lisans Tezi), FÜSBE, Elazığ 1999.
14. Çöm, Erol. *16. Yüzyıl Ahlâkî Mesnevîleri ve Şemseddîn-i Sivâsî'nin İbret-Nümâ Adlı Mesnevîsi (İnceleme-Metin)*. (Doktora Tezi), SÜSBE, Konya 2007.
15. Demirci, Mustafa. *Semâ Risâleleri*, (Yüksek Lisans Tezi), MÜSBE, İstanbul 1996.

16. Doğmuş, Lokman. *Türkiye`de XVII. Yüzyıldaki Dini Çatışmalara Sosyolojik Bir Bakış (Kadızedeliler ve Sivasiler)*. (Yüksek Lisans Tezi), DEÜSBE, İzmir 2022.
17. Eliaçık, Mustafa. *Şemseddin Sivasî'nin Menâkıb-ı İmam Âzâm Mesnevisi Transkribe Çeviri-İnceleme*. (Yüksek Lisans Tezi), EÜSBE, Kayseri 1997.
18. Göktaş, Mehmet. *Sûzî Divanı'nın Dinî ve Tasavvufî Tahlili*. (Yüksek Lisans Tezi), AÜSBE, Erzurum 1996.
19. Göztepe Yüksel. *Şemseddin Ahmed es-Sivasî'nin Menâzilü'l-Ârifin Adlı Eserinin Sadeleştirilmesi "Marifetü'n-Nefs ve Marifetullah" Konularının Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), EÜSBE, Kayseri 1996.
20. Kaya, Nureddin. *Şemsî'nin Mevlid'i*, Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniv. 1971
21. Kılıç, Mustafa. *Ebu'l-Hayr Abdulmecid b. Muharrem es-Sivâsî (971-1049/1563-1639)'nin Fatıha Tefsiri'nin Tahkiki*. (Yüksek Lisans Tezi), MÜSBE, İstanbul 2005.
22. Kota, Şefik. *Şemseddin Sivâsî'nin Menâkıb-ı Çihâr-yârı* (Lisans Tezi), Atatürk Üniv., Erzurum.
23. Mutlu, Fikret. *Şemseddin Sivasî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*. (Yüksek Lisans Tezi), CÜSBE, Sivas 2005.
24. Nazmî Muhammed. *Hediyyetü'l-İhvân* (Osman Türer tarafından hazırlanan doktora tezi olarak hazırlanan tahkikli metin), Ankara, 1982; Türer, Osman, *Şeyh Mehmed Nazmî, Hayatı, Eserleri ve Hediyyetü'l-İhvân'ı -II* (Metin), AÜİF, Doktora Tezi, Ankara, 1982.
25. Sağlam, Abdülkadir. *Suzî Divanı*. (Yüksek Lisans Tezi), OMÜSBE, Çanakkale 2000.
26. Takcı, Yakup. *Şemseddin Sivasî'nin Zübdetü'l-Esrar fi Şerhi Muhtasaru'l-Menâr Adlı Eserinin Tahlil ve Tahkiki*. (Yüksek Lisans Tezi), CÜSBE, Sivas 1999.
27. Tan M. Harun, *Abdülmecid Sivasî'nin Mesnevî Sözlüğü*. (Yüksek Lisans Tezi), SÜSBE, Konya 2006.
28. Taşkın Sema, *Şemseddîn-i Sivâsî'nin Menâkıb-ı Çeharyâr-ı Güzin İsimli Eserinin İncelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi), İÜSBE, İstanbul 2016.
29. Toker, Birgül. *Şemseddin-i Sivasî'nin Mir'âtü'l-Ahlâk Adlı Mesnevisinin Tenkitli Metni ve İncelemesi*. (Doktora Tezi), SÜSBE, Konya 2003.
30. Ulusoy, Ayşe. *Ahmed Sûzî Divanı*. (Yüksek Lisans Tezi), CÜSBE, Sivas 2004.

31. Unaş, Şeyma. *Şemseddin Sivâsî'nin Eserleri Bağlamında Çevre Bilinci*. (Yüksek Lisans Tezi), CÜSBE, Sivas 2014.
32. Ünal, Meral. *es-Sivasi-Şemsettin Ahmet b. Muhammed b. Arif Ezzili'nin Mevlidi'n -Nebi isimli eseri: İnceleme, Metin, Dizin*. (Yüksek Lisans Tezi), MÜTAE, İstanbul 2013.
33. Ürkmez, Ahmet. *Kadızedeliler-Sivasiler Tartışmalarının Hadis İlmine Etkisi ve İdraku'l-Hakika Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), SÜSBE, Konya 2000.
34. Yıldırım, Yavuz Ahmet. *Şemseddin Sivasî'nin Mevlidi'n-nebî Adlı Eseri* (Lisans Tezi), İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. TDE, İstanbul 1970.
35. Yıldırım, Yusuf. *Şemseddin Sivasî ve Nakdü'l-Hâtır Adlı Eserinin Tahlili*. (Yüksek Lisans Tezi), EÜSBE, Kayseri 1995.
36. Yılmaz Necdet. *Abdülehad Nûrî-i Sivasî ve Mir'âtü'l-Vücûd ve Mirkâtü'ş-Şühûd Adlı Eseri*, (Yüksek Lisans Tezi) MÜSBE, İstanbul 1993.
37. Zorlu, Cihat. *Ebu'l-Leys Muharrem bin Muhammed ez-Zîlî'nin Hubbu'l-Mesâil Adlı Eseri Bağlamında Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi*. (Yüksek Lisans Tezi), CÜSBE, Sivas 2010.

4. Sempozyum

1. *İlim ve Kültür Tarihinde Sivasîler*, Ulusal Sempozyum Tebliğleri, Koordinatör: Âlim Yıldız, Sivas Kemaleddin İbn-i Hümmam Vakfı Yayınları, Ankara 2011.
2. *Sivaslı Sufi Şair Ahmed Sûzî ve Dönemi Sempozyumu*. (edit. Âlim Yıldız, Buruciye Yayınları, Sivas 2012. (Bu sempozyumdaki tebliğler, makale ve ansiklopedi maddeleri başlığı altında verildiği için burada bu tebliğlere ayrıca yer verilmemiştir.)

Sonuç

Sivâsîler ailesi, Osmanlı'nın muhteşem dönemlerinden itibaren ilmî, irfanî, kültürel ve siyasî birçok alanda toplumu etkilemiş yapısıyla dikkat çeken bir ailedir. Ailenin fertleri, yazdıkları eserleri, tekke faaliyetleri, gönülleri ihya merkezli irfanî adımları, fikrî mücadelelerdeki etkin rolleri ve dönemlerinin idarecileriyle olan ilişkileriyle içerisinde yaşadıkları toplumla sürekli etkileşim halinde olmuşlardır. Sivâsîlerin çeşitli alanlara dair tesirleri birçok araştırmaya

konu olmuştur ki bunlar son dönemde artarak devam etmektedir. Onlarla ilgili çalışmaları konu edinen bu tebliğde bir araya getirilen, aileden bahseden kitap, makale, ansiklopedi maddeleri, sempozyumlar, onların kadim zamanda olduğu gibi günümüzde de araştırmacıların dikkatini çeken bir aile olduğunu gözler önüne sermektedir. Aileye dair çalışmalar, dikkatle bir tasnife tabi tutulmak istendiğinde, bunların ailenin ilmî ve irfanî birikiminin farklı alanlara yansıyan boyutlarına dair oldukları fark edilir. Bu geniş araştırma yelpazesine rağmen, tebliğde görüldüğü gibi, bazı araştırmacılar, aileye dair aynı konuları işlemekten uzak kalamamışlardır. Bunda, araştırmacıların mevcut çalışmalardan habersiz olmasının payı büyüktür. Bu tebliğle amaçlanan hususlardan bir tanesi de araştırmacılar arasındaki bu kopukluğu giderebilme amacına matuftur. Yine bu çalışmayla, yüzyıllar boyunca toplumumuzu derinden etkileyen bu aileyle ilgili çalışma yapılmamış alanları gözler önüne serip, araştırmacıların bu alanlara yönelmelerini sağlamak da hedeflerimiz arasında yer almaktadır.

Netice olarak; Sivâsîler ailesi, gündemdeki yerlerini bir hayli zaman daha sürdürecektir bir yapı arz etmektedirler. Temelde onlarla ilgili yapılan çalışmaların zenginliğini göstermek kastıyla yaptığımız bu çalışma aileyle ilgili yapılacak yeni çalışmalara da ışık tutacak bir bibliyografya denemesi niteliğindedir. Tebliğde aileyi konu edinen yaklaşık elli beş kitap, yaklaşık yüz kırk makale ve ansiklopedi maddesi ve yine yaklaşık kırk tez çalışması tespit edilmiştir. Sivâsîler ailesine dair, Kemaleddin İbn-i Hümmam Vakfı tarafından 2012’de yapılan sempozyumun dışında müstakil bir sempozyum bulunmamaktadır. “II. Zile Sempozyumu (2011)” ve “Çevre ve Ahlak Sempozyumu (2014)”nda ise aileye dair kısmî çalışmaların bulunduğu gözlemlenmiştir. Tespit edemediğimiz çalışmalar elbet söz konusu olabilir. Bunlar, alanın uzmanlarınca, tarafımıza ulaştırılırsa onları da çalışmaya dâhil edeceğimizi belirtirerek tebliği sona erdirmek istiyoruz.

SEMPOZYUM FOTOĞRAFLARI

Fotoğraf 1. Sempozyum Açılışı

Fotoğraf 2. Sempozyum Açılışı

Fotoğraf 3. Sempozyum Düzenleme Kurulu Başkanı Prof. Dr. Hanifi VURAL'ın Açılış Konuşması

Fotoğraf 4. TOGÜ Rektörü Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN'in Açılış Konuşması

Fotoğraf 5. Tokat Belediye Başkanı Av. Eyüp EROĞLU'nun Açılış Konuşması

Fotoğraf 6. Tokat Valisi Dr. Ömer TORAMAN'ın Açılış Konuşması

Fotoğraf 7. Emekli Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mahmut KAYA'nın Açılış Bildirisi

Fotoğraf 8. Açılış Sonrası

Fotoğraf 9. Birinci Oturum, Millî İrade Salonu, Doç. Dr. Muammer Bayraktutar Bildirisini Sunarken

Fotoğraf 10. Birinci Oturum, Millî İrade Salonu

Fotoğraf 11. Birinci Oturum, Topçam Salonu

Fotoğraf 12. Birinci Oturum, Balıca Salonu

Fotoğraf 13. İkinci Oturum, Millî İrade Salonu

Fotoğraf 14. İkinci Oturum, Topçam Salonu

Fotoğraf 15. İkinci Oturum, Ballica Salonu

Fotoğraf 16. Üçüncü Oturum, Millî İrade Salonu

Fotoğraf 17. Üçüncü Oturum, Topçam Salonu

Fotoğraf 18. Üçüncü Oturum, Ballica Salonu

Fotoğraf 19. Üçüncü Oturum, Ballica Salonu, Prof. Dr. Muslih Abdel Fettah Oturumu Başlatırken

Fotoğraf 20. Dördüncü Oturum, Millî İrade Salonu

Fotoğraf 21. Dördüncü Oturum, Topçam Salonu

Fotoğraf 22. Dördüncü Oturum, Ballica Salonu

Fotoğraf 23. Akşam Yemeğinde Tokat Valisi Dr. Ömer TORAMAN'ın Konuşması
(18.10.2018)

Fotoğraf 24. Düzenleme Kurulu Başkanı Prof. Dr. Hanifi VURAL'ın Konuşması
(18.10.2018)

Fotoğraf 25. Sempozyum Akşam Yemeğinden Bir Kare (İşeri Restoran)

Fotoğraf 26. Beşinci Oturum, Millî İrade Salonu

Fotoğraf 27. Beşinci Oturum, Topçam Salonu

Fotoğraf 28. Beşinci Oturum, Ballica Salonu

Fotoğraf 29. Altıncı Oturum, Millî İrade Salonu

Fotoğraf 30. Altıncı Oturum, Topçam Salonu

Fotoğraf 31. Altıncı Oturum, Ballica Salonu

Fotoğraf 32. Yedinci Oturum, Millî İrade Salonu

Fotoğraf 33. Yedinci Oturum, Millî İrade Salonu, Prof. Dr. Gülay Mirzaoğlu'nun Sunumundan

Fotoğraf 34. Yedinci Oturum, Topçam Salonu

Fotoğraf 35. Yedinci Oturum, Ballica Salonu

Fotoğraf 36. Kapanış Oturumu, Millî İrade Salonu

Fotoğraf 37. Sempozyum Sonrası Toplu Hâlde

Fotoğraf 38. Sempozyum Sonrası Toplu Hâlde

Fotoğraf 39. Akşam Yemeği, Tokat Belediye Bşk. Eyüp EROĞLU'nun Konuşması
(19.10.2018)

Fotoğraf 40. Düzeneleme Kurulu Başkanı Prof. Dr. Hanifi VURAL'ın Konuşması
(19.10.2018)

Fotoğraf 41. Sempozyum Akşam Yemeğinden Bir Kare (İşeri Restoran)

Fotoğraf 42. Sempozyum Akşam Yemeğinden Bir Kare (İşeri Restoran)

Fotoğraf 43. Sempozyum Akşam Yemeğinden Bir Kare (İşeri Restoran)

Fotoğraf 44. Sempozyum Gezisinden Bir Kare

Fotoğraf 45. Kapanış Yemeği (Belediyesi Sosyal Tesisleri)

Fotoğraf 46. Sempozyum Gezisinden Bir Kare

